

ÁLLAMTUDOMÁNYI
KLASSZIKUSOK

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK
ENCYKLOPAEDIÁJA

Koi Gyula bevezető tanulmányával

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK ENCYKLOPAEDIÁJA

ÁLLAMTUDOMÁNYI KLASSZIKUSOK

Sorozatszerkesztő:
Patyi András

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK
ENCYKLOPAEDIÁJA

Koi Gyula
bevezető tanulmányával

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2024

A könyv a Nemzeti Közzolgálati Egyetem megbízásából jelent meg.

A könyv Heckenast Gusztáv 1866-os kiadása alapján készült.

- © A kiadó, 2024
- © Koi Gyula, 2024
- © Patyi András, 2024

Kiadja a Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu
Felelős szerkesztő: Kamarás-Vida Krisztina
Olvasószerkesztő: Fülöp Éva
Korrektor: Nagy Judit
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátiria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-653-049-5 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-050-1 (elektronikus)
ISSN 2498-7522

Minden jog védve.

Koi Gyula

Robert von Mohl élete és munkái

Bevezető tanulmány Robert Mohl *Az államtudományok encyklopaediája* című művéhez

Robert von Mohl életéről

Robert von Mohl életéről számos forrás található,¹ ezek között magyar nyelvű tudományos munka eddig nem állt rendelkezésre.²

Robert von Mohl 1799. augusztus 17-én született Stuttgartban, és 1875. november 4-én hunyt el Berlinben. Német államtudós-ként és jogásként ismeretes. Családja 16. századi württembergi közhivatalnoki família volt. Apja Benjamin Ferdinand von Mohl

¹ Időrendi sorrendben: ФОРСТЕНЬ, Георгий Васильевич [Forszten, Georgij Vasziljevics] (1896): Моль, Роберт фон [Mohl, Robert von {címszó}]. In АНДРЕЕВСКИЙ, Иван Ефимович [Andrejevskij, Ivan Jefimovics] (szerk.): *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. [Brockhaus és Efron enciklopédiai szótára] XIX/2. Санкт-Петербург [Szentpétervár]: Илья Абрамович Ефрон–Фридрих Арнольд Брокгауз [Friedrich Arnold Brockhaus] 629–630. MARQUARDSEN, Heinrich (1904): Mohl, Robert von [címszó]. In LILIENKROHN, Rochus von – WEGELE, Franz Xaver von (szerk.): *Allgemeine Deutsche Biographie*. XXII. Leipzig: Duncker und Humblot, 745–758. ASWORTH, Philip Arthur (1911): Mohl, Robert von [címszó]. In CHISHOLM, Hugh (szerk.): *Encyclopaedia Britannica*. XVIII. Cambridge: Cambridge University Press, 648. ANGERMANN, Erich (1994): Mohl, Robert von [címszó]. In STOLBERG-WERNIGERODE, Otto zu: *Neue Deutsche Biographie*. XVII. Berlin: Duncker und Humblot, 692–694. Önálló monográfia: ANGERMANN, Erich (1962): *Robert von Mohl, 1799–1875. Leben und Werk eines altliberalen Staatsgelehrten*. Neuwied: Luchterhand.

² Néhány életrajzi adattal: MÁRKUS Dezső (1904): Robert Mohl. In MÁRKUS Dezső: *Magyar jogi lexikon*. V. Kiutalványozás – Perfűggőség. Budapest: Pallas, 453. KOI Gyula (2014): Robert Mohl. In Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kameralisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 78–79.

(1766–1845) orvos-jogász és államtanácsos volt, aki 1811-ben kapott württembergi Közszolgálati Érdemrendet, illetve nemesi címet. Robert von Mohl dédapja Johann Jacob Moser államjogász volt. Robertnek volt három testvéröccse: Julius von Mohl (1800–1876) keletkutató, sinológus; Moritz von Mohl (1802–1888) közigazdász; valamint Hugo von Mohl (1805–1872) botanikus. Robert von Mohl leánya Anna von Mohl volt (1834–1899), aki irodalmi szalont tartott fenn, és hozzáment Hermann von Hemholtz orvoshoz; egyik fia Erwin von Mohl (1839–1895), a porosz hadsereg vezérőrnagya. A másik fia Ottmar von Mohl (1846–1922) diplomata volt, aki az Amerikai Egyesült Államokban (Cincinatti); Oroszországban (Szentpétervár), illetőleg Japánban (Tokió) szolgált.

A fiatal Mohl Heidelbergben, Göttingenben, valamint Tübingenben hallgatott államtudományt és jogtudományt. Heidelbergben és Tübingenben is csatlakozott diákszervezetekhez (*Alten Heidelberger Bursenschaft*; *Alten Tübinger Bursenschaft*). Elsajátította a jog és az államtudomány alapjait, amelyekben később nagy tehetséget mutatott. Fia megmutatkozó tudományos ambícióit az édesapja tanulmányutakkal segítette elő, így jutott el az ifjú Mohl Franciaországba, Nagy-Britanniába, illetőleg Skandináviába. Ugyanakkor a német államtudomány mellett az Észak-Amerikai Unió államának sajátosságait is kutatta. Tanulmányai végeztével 1824-ben promoveálva szerzte meg jogi doktorátusát, ezt követően habilitált. (Doktori disszertációját a rendiség és a képviselői alkotmány témaköréről írta latin nyelven.)³ 1824-ben először rendkívüli egyetemi tanárrá, 1827-ben pedig rendes egyetemi tanárrá nevezték ki a Tübingeni Egyetemre államtudományokból (*Staatswissenschaften*). Feljegyezték, hogy az előadástartások kevesebb örömet jelentettek számára, mint a kutatás. 1836-ban az egyetem főkönyvtárosa (könyvtárigazgatója) is lett.

³ MOHL, Robert von (resp.) – SCHRADER, Eduard (praes.) (1821): *Discrimen ordinum provinciarum et constitutionis repraesentativae*. Tübingen: Ritter.

1829-ben Mittermaier és Zachariä professzorokkal együtt alapítója volt a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* [[A külföldi jogtudomány és jogalkotás kritikai folyóirata]] elnevezésű tudományos orgánumnak. 1835-ben a szerkesztőség tovább bővült, a folyóirat 1856-ig működött.

1830-ban nőül vette egy teológiai professzor, Baur korábbi sógor-nőjét (férfitestvérének megözvegyült feleségét), Caroline Bechert.

Balingen város képviselőjeként 1845-ben indult a választásokon, és a választási kampány során kissé nyersen kritizálta a kormánypolitikát. Ennek hatására megvonták tőle az egyetemi előadástartási jogot (a *venia legendi*), és valamennyi egyetemi pozíciójából eltávolították. Ulmba költözött, ahol a városi tanács tagja lett, de vissza kívánt vonulni a városi közszolgálatról. Indult a württembergi parlamenti képviselői címért, amelyet el is nyert. Ezt követően a Heidelbergi Egyetem meghívására jogászprofesszor lett 1847-ben. (Előadásokat nem kellett tartania, elég volt kutatómunkát végeznie.) Ezzel egyidejűleg Tuttlingenben lett a helyi parlament tagja. 1848-ban a frankfurti (szövetségi) Előparlament (*Vorparlament*) tagjává választotta Mergentheim és Gerabronn képviselőjeként. 1848. szeptember 25-én az ideiglenes központi hatalom (*provisorische Zentralgewalt*), azaz az ideiglenes kormány igazságügyi minisztere lett. (Van olyan forrás, amely szerint már augusztustól miniszter volt.) A politikai balközéphez sorolt Mohl az Alkotmányjogi Bizottság tagja is volt. 1849. május 17-én lemondott miniszteri posztjáról, és visszatért Heidelbergbe kutatni. 1857-től az egyetemet képviselte a badeni parlament felsőházában. 1863-tól saját jogon volt a parlament tagja, 1867 és 1872 között pedig Baden parlamentjének (első kamarájának) elnöke. 1861 és 1866 között Baden Nagyhercegsége (*Grossherzogtums Baden*) képviselője (követe) lett a frankfurti Szövetségi Parlamentben, 1871-ig pedig müncheni követ. A nagyhercegségi kormányzat reformjának egyik legértőbb szószólója volt.

Munkái 1871-től

1871-től dolgozott a *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* [Az összes államtudományok folyóirata] kiadásán professzor kollégáival, amelynek főszerkesztője is lett. (Nem zárható ki, hogy szerepet játszott ez a lap a rövid életű hazai *Jog- és Államtudományi Folyóirat* létrejöttében, amely szintén 1871-ben indult, és négy tartalmas számot ért meg. Szerkesztője Hoffmann Pál római jogász volt, de olvashatóak voltak itt Concha Győző államtudós vagy Lechner Ágost közigazgatási jogász munkái is. A hazai folyóirat a [z akkor még] kissé gyakorlatközponitú, 1866-ban indult és ma is élő *Jogtudományi Közlöny* elméleti párjaként is felfogható.) Mohl ugyanebben az évben újabb gyakorlati megbízatással gazdagodott, a karlsruhei Legfelső Számvevőszék (*Oberrechnungskammer*) elnöke lett. Indult még a Reichstag képviselőjelöltjeként a badeni választókerületben. Érdekesség, hogy államtudományi munkássága a japán Meidzsi-reformok során is hatott, főként Kató Hirojukira és más gondolkodókra.

Akkor alkotta meg a német igazságügyi reformról írott munkáját,⁴ amikor Württemberg követségén dolgozott Párizsban. Ebben a német birodalmi rendek számára kívánt igazságügyi eljárást bevezetni (*Austrägalverfahren*). Tervezetet is készített erről, amely ugyan figyelembe vette a korábbi ilyen irányú munkákat, mégis sajátos jellegzetességekkel rendelkezett. Munkájában az USA alkotmányjogára⁵ is

⁴ MOHL, Robert von (1822): *Die öffentliche Rechtspflege des deutschen Bundes*. Stuttgart-Tübingen: J. G. Cotta.

⁵ Az USA alkotmányjogának és egyes közigazgatási intézményeinek talán legnagyobb összefoglalása Mohl halála után keletkezett, Woodrow Wilson, az USA-beli közigazgatás modern politikatudományi vizsgálata megindítójának a fellépése (1887) után egy esztendővel: BRYCE, James (1888): *The American Commonwealth*. I. *The National Government – The State Governments. The Party System*. II. *The State Governments. The Party System*. III. *Public Opinion – Illustrations and Reflections. Social Institutions*. New York: MacMillan. Időben nem sokkal követte ezt az USA-beli összehasonlító közigazgatási jogi kutatások máig legklasszikusabb alapműve a francia és német egyetemeken pallérozódott jeles szerzőtől: GOODNOW, Frank Johnson (1893): *Comparative Administrative Law. An Analysis of the Administrative Systems, National and Local, of the United States, England, France, and Germany*. I. *Organisation*. II. *Legal Relations*. New York: Putnam. Az USA közigazgatási jogfejlődésének, illetve közigazgatási jogtudományi fejlődésének problematikájára: KÖI Gyula (2018): 'Upscale Stranger.' *The Administrative Law as a Phenomenon in the Anglo-Saxon Legal and Political Thought*. In MOLNÁR Attila Károly – PAP Milán (szerk.): *State and Equality*. Budapest: Dialóg Campus, 117–127.

kitért. Amikor visszatért a Tübingeni Egyetemre mint az államtudomány rendkívüli tanára, nyilván tisztában volt vele, hogy egy földbirtokosokkal teli városba érkezik, ahol talán az elméleti karrier kevésbé lehet vonzó a gyakorlati politizálásnál.

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi alkotmányáról írott 1824-es munkájában⁶ olvasható a szerző saját meglátásokon alapuló értékelése az USA alkotmányának alapvető jellegzetességeiről. E mű a német szakirodalom szerint meghaladta nemcsak a későbbi német műveket a témában, hanem meg is előlegezte Alexis de Tocqueville paradigmaticus munkásságát.⁷ Mohl e korai munkájának szellemi érettsége a legjobb bizonyítéka ítélőképessége józan voltának.

Württemberg államjogáról (alkotmányjogáról és közigazgatási jogáról) írott 1829 és 1831 közötti (és 1840-ben másodszor is megjelent) kétkötetes művét⁸ az utókor a tételes (pozitív) közjogírás mintájaként és példaképeként (Muster und Vorbild) jellemzi. Nem nagyon akadt korábban hasonló munka, amely egy adott német állam (Einzelstaat) államjogát ilyen mély tudományossággal, azonban gyakorlatias alappól dolgozta volna fel, mint ez. (Érdekesség, hogy Mohl dédapja, Johann Jacob Moser munkáit említi a német közjogi irodalom előképe gyanánt.) Egyszerre volt a filozófiai-államtudományi alapú tanjog és a gyakorlatban érvényesülő hatályos jog (geltendes Recht) foglalta a mű. A tudományos kitarítás gyümölcsöző példájaként jellemzi a művet Marquardsen, amely az alkotmányos monarchia tantételeinek alapján állva adja egy adott kor (és egy adott német fejedelemség) alkotmányjogát. A közigazgatási rész szerinte arról nevezetes, hogy ez az első német közigazgatási jog. Ez a kijelentés legfeljebb mint teljes vagy közel teljes közigazgatási jogra igaz, ugyanis a 19. század elején is foglalkoztak már a német nyelvterületen közszolgálati jogi témákkal. Példaként említhető az osztrák Johann G. Megerle von Mühlfeld⁹ vagy

⁶ MOHL, Robert von (1824): *Das Bundes-Staatsrecht der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*. Stuttgart–Tübingen: J. G. Cotta.

⁷ TOCQUEVILLE, Alexis (1835–1840): *De la démocratie en Amérique*. I–IV. Paris: C. Gosselin.

⁸ MOHL, Robert von (1829–1831): *Das Staatsrecht des Königreichs Württemberg*. I. *Das Verfassungsrecht*. II. *Das Verwaltungsrecht*. Tübingen: Laupp.

⁹ MEGERLE VON MÜHLFELD, Johann Georg (1809–1828): *Handbuch für alle kaiserlich-königlichen, ständischen und städtische Beamten, deren Witwen und Waisen*. Wien: [k. n.]. Megjegyzendő,

az a német Carl August Malchus,¹⁰ aki kevésbé a kifejezett közigazgatási joggal, mint inkább még a Polizeiwissenschaftban gyökerező, de annak tanait meghaladó, belső igazgatás (belügyi igazgatás) tanáival foglalkozott. Ugyanígy említhetők a két szerzőt időben megelőző francia (illetve egy esetben franciául alkotó olasz) közigazgatási jog- és közigazgatástan-tudósok,¹¹ valamint az 1829-es Mohl-művel évre azonos megjelenési idejű francia és osztrák kortársak munkái.¹²

hogy a német közszolgálat (az államszolgálati viszony) összefoglalására már a 18. században is voltak törekvések (lásd *Az államtudományok enciklopédiája* 180–181. lapjain írtakat, ahol a magyar alkotmány esetében kiemeli a megyei hivatalnokok nemesség általi választását, ami szerinte „az arisztokrata elem” hatalmas voltának legjelesebb bizonyítéka).

¹⁰ MALCHUS, Carl August: (1823): *Politik der inneren Staatsverwaltung oder Darstellung des Organismus der Behörden für dieselbe*. I–II. Heidelberg: J. C. B. Mohr.

¹¹ CRIDIS, Giuseppe (1802): *De l'administration publique*. Kézirat. Megjegyzendő, hogy Cridis francia nyelvű műve 147 oldalas kézirat, amelyet 1909 körül fedezett fel Vittorio Biondi a Biblioteca Nazionale di Torino anyagai között. A kézirat csonkítatlan, és az alábbi négy részből áll: az állam alkotmányáról (*De la constitution de l'État*); a vallásról (*De la religion*); az erkölcsökről (*Des mœurs*); a közoktatásról (*De l'instruction publique*). Az olasz szakirodalom szerint a korai, értékes munka kissé hiányos, és a napóleoni korszak jellegzetességeit hordozza. Az erős valláserkölcsei beágyazottság a Polizeiwissenschaft szellemiségéből ered. Vélhetően Nicolas Delamare *science de police*-szal kapcsolatos munkája hathatott rá (bár abban a közoktatás nem szerepel), de a kérdés közigazgatási jogi kontextusba öltöztetése új, illetve nézetem szerint e felvetésem újszerű magyarázata lehet a közigazgatási jogtudomány születésének. (A Polizeiwissenschaft inneren Staatsverwaltunggal való, Joseph von Sonnenfels munkásságában megfigyelhető fejlődése nem mutat ennyire közvetlenül a közigazgatási jog felé, bár ő kimondja, hogy az állam belső biztonsága a Polizeiwissenschaft, illetve a Polizei és a törvényhozás [*Gesetzgebung*] azonos értelműek.) A Cridis-műre: SANDULLI, Aldo (2009): *Costruire lo Stato. La scienza del diritto amministrativo in Italia 1800–1945*. Milano: Giuffrè, 4. főszöveg és 9. l.j. Joseph von Sonnenfels munkái: SONNENFELS, Joseph von (1765–1776): *Grundsätze der Polizey, Handlung, und Finanz. Zu dem Leitfaden des politischen Studiums I–III*. Wien: Hübner-Volke. SONNENFELS, Joseph von (1798): *Handbuch der inneren Staatsverwaltung mit Rücksicht auf die Umstände und Begriffe der Zeit I. Enthaltend: nebst der allgemeinen Einleitung einen Theil der Staatspolizey*. Wien: Camesina. FLEURIGEON, Marc (1806–1809): *Code administratif, ou Recueil par ordre alphabétique de matières, de toutes les Lois nouvelles et anciennes relatives aux fonctions administratives et de police, des Préfets, Sous-Préfets, Maires et Adjoints... jusqu'au 1er Janvier 1806–1er avril 1809*. I–IV. Paris: Garnery-Valet. BONNIN, Charles-Jean Baptiste (1809): *Principes d'administration publique, pour servir à l'études de droit administratives*. Paris: Clament. CORMENIN, Louis-Marie de Lahaye (1818): *Du Conseil d'Etat envisagé comme conseil et comme juridiction dans notre monarchie constitutionnelle*. Paris: Pillet. CORMENIN, Louis-Marie de Lahaye (1822): *Questions de droit administratif*. I–II. Paris: Ridler.

¹² DE GÉRANDO, Joseph-Marie (1829–1836): *Institutes de droit administratif français, ou Éléments du Code administratif, réunis et mis en ordre*. I–VI. Paris: Nève. WINIWARDER, Joseph (1829): *Systematische Darstellung der in den Alt-Österreichischen Deutschen Provinzen bestehenden die öffentliche Beamten, als solche betreffenden Gesetze und Verordnungen*. Wien: Mösl. (Winiwarder egyébiránt a polgári jog professzora volt a bécsi egyetemen.) A régi francia, német és angolszász közigazgatási jogi munkákra lásd: KOI Gyula (2018): *Englisches Recht – deutsche Rechtsliteratur. Die vergleichende Verwaltung und Sudolf Gneist*. In AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV*. Budapest: Dialóg Campus, 504–506.

A nagy áttekintéssel rendelkező, és az élő jog, valamint a nagy európai államok működése iránt erősen érdeklődő Mohl mégis egy politikailag súlytalan, ám szakértő igazgatási személyi állománnyal, közszolgálatlal rendelkező német kisállam belső fejlődését dolgozta fel. Württemberg királyság közigazgatási személyi állománya és belső közigazgatása (belügyi igazgatása) ekkorra már évszázadok óta fejlett volt.

A Polizeiwissenschaft és a jogállam (Rechtsstaat) kapcsolatról írott 1832-es művét¹³ később 1844-ben és 1866-ban is kiadták, 1871-ben orosz nyelvre is lefordították. E munkájában Mohl összefoglalja a Polizeiwissenschaft¹⁴ korábbi irodalmát, és vázolja

¹³ MOHL, Robert von (1832): *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*. I–II. Tübingen: Laupp.

¹⁴ A *Polizeiwissenschaft* (vagy *scientia politico-cameralis*, illetve *science de police*) a 18. századtól megerősödően a közigazgatás és annak tudománya régi alakja volt, amelynek központi fogalma a rend, a belső rend, a belső (belügyi) igazgatás volt. (A 17. századdal induló, gazdaságra koncentrázó kamerálisztikára épülően jelent meg.) A *Polizeiwissenschaft* azonban nemcsak az elsőként kiváló rendészeti és adóügyi, hanem a szociális és kulturális igazgatást is jelentette, valamint a gazdasági igazgatás megjelenését is. Mindezt a belső rend feltételeit útján (tagadhatatlanul rendészeti eszközökkel történő) biztosítása jelentette. Első művelője (1705-től) a francia Nicolas Delamare volt, de halála után tudománya a német (porosz, württembergi és egyéb) és osztrák területeken gyökeredzett meg főként, a franciák nem értékelték azt a nagymestert, akinek négykötetes művéből, mint őstojásból pattant ki az új tudomány. Lásd erre: DELAMARE, Nicolas (1705–1734): *Traité de la Police*. I–IV. Paris: P. Cot – J. Cot – M. Brunet. Foucault rámutat arra a tényre, hogy a negyedik kötetet Delamare (véltően egyetlen) tanítványa, A. L. Leclerc du Brillet fejezte be, öt évvel a szerző halálát követően, 1738-ban. Delamare műve tizenegy részében az alábbi témákat vizsgálta: vallás, közkerkölcsök, egészség, elmélszerek, közbéke és közbiztonság, közlekedés (közutak), tudományok és szabad művészetek, kereskedelem, kézművesség, mechanikus művészetek, cseléségség, napszámosság, szegénység. Lásd FOUCAULT, Michel (2009): *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978*. New York: Picador/Palgrave Macmillan. 359. 4. vj. Foucault jelzi, hogy Delamare programjának csak mintegy felét valósította meg monumentális művében. Szerinte 1729 és 1739 között a négykötetes munkának volt egy amszterdami kalózkidatása is. Concha és Ereky Delamare-ra vonatkozó értékelésére: KÖI 2014: 46–47. A francia *police* és a német *Polizei* kifejezés az akkor nem létező *administration* és *Verwaltung*, azaz közigazgatás szavakat helyettesítette. A mai rendészet jelentés később alakult ki. (Ezért is célszerűbb nem rendészet tudományként használni a kifejezést, mert jelentése annál tágabb.) Ez az oka, hogy a *Polizeiwissenschaft*ot túlélő és Lorenz von Stein által kiteljesedett politika nevű tudomány (amely alkotmánytanból és közigazgatásból állt) nem (illetve csekély mértékben) emlékezett a mai modern politikatudományra. Inkább filozófiai alapú államtudomány volt, a szociológia és részben a szervezés-, illetve vezetéstudomány feladatait is végezte a közigazgatásban, részben ezen tudományok megjelenése után is (Magyarországon 1948-ig, Németországban módosult tartalommal máig). Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy a *Rechtsstaat*-*Polizeistaat* ellentét párt tévedés a jogállam-rendőrállam kategóriapár képeiben egymással szembeállítani. Ugyanis a *Polizeistaat* nem rendőrállamként, hanem sokkal inkább közigazgatási államként értelmezhető. Ebben az esetben a közigazgatási ténykedés fontosságában és akár létezésében is megelőzheti a jogot. (Az első ismert, 4100 évvel ezelőtt fennállt állam legkorábbi fennmaradt jogi kódexe, a sumer *Ur-Nammu törvényei* [Ur-Nammu Code] sumer nyelven maradtak fenn. E törvénytűben olvasható a prologusban egy köz-

a Polizeiwissenschaft és a jogállam különbségeit, ezzel műve óriási lépés volt a jogállam felé. A jogállam határait a jog szabja meg, az állami tevékenységnek e mezsgye a gátja. Ekkorra már a Polizeiwissenschaft-szemlélettel szemben a Verwaltungslehre-szemlélet vált uralkodóvá az oktatásban, azaz az állam rendészeti ténykedése csupán egy komponens maradt a számos közül. E művében a württembergi alkotmány egyes adekvát részeit is kommentálta. Munkája szintézise a jóléti állam közigazgatásának (*wohlfahrts-staatliche Polizei*), a szociális kérdésnek, valamint a formális-materiális jogállamiságnak. Ezt a munkáját Josef Isensee, a neves alkotmányjogász akként jellemzi, hogy „liberális keresztvízzel keresztelte meg a befeketített közigazgatás-fogalmat (rendészetfogalmat)” (*„taufte er den verketzten Polizei-begriff mit liberalem Wasser“*). Egyébként magát Mohlt a gyakorlatias óliberális (*pragmatische Altliberale*) jelzővel illették.¹⁵ Az oroszul író finn Forszten rámutat Mohl erős rendészetkritikájára, illetve jelzi az „egyleti ügy”, azaz a különböző egyesületek, szakszervezetek iránti érzékenységét. Ez egyébként a közigazgatásban Steinnél, Conchánál, Kriszticsnél és Haendelnél is megfigyelhető a későbbiekben. Angermann mutat rá, hogy az 1830-as évektől kezdve jelenik meg munkásságában a szociális kérdés iránti érdeklődés (Steinnél is később jelentős e probléma), a tömeges agrár-munkanélküliség, illetve a korai gyáripari szegénység, a gyárüzemek kemény (mi, magyarok úgy mondanánk, „falanszteri”) fegyelme, a társadalmi csoportok közti erősödő különbségek felismerése.

igazgatási jellegű fejtegetés különféle területek meghódításáról, illetve egy egységes súly- és mértékrendszer bevezetéséről; lefektette a folyókon történő hajóközlekedés szabályait. Nem tett különbséget szegény és gazdag, árva vagy vagyonos között. Nem szabad mélyebb elemzés nélkül mindebből következtetéseket levonni, mindenesetre valamifajta igazgatási tevékenység már a legkorábbi államok születésekor is alighanem jelen volt a hatalom gyakorlói részéről.) ROTH, Martha T. (1997): *Laws of Ur-Namma (LU)* (ca. 2100 B.C.E., Úr). In ROTH, Martha T.: *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta: Scholar Press, 13–22. Lásd különösen: 15–16. A jogállam és a joguralom újabb hazai irodalmából: VARGA Zs. András (2015): *Eszméből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest: Századvég. VARGA Csaba (2022): *Jogállamiság – viták közepében*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. SZABADFALVI József (2023): „A jogállam a jogeszmé megvalósítását célzó intézmény.” *Jogállam-konceptiók Magyarországon a 20. század közepéig*. Budapest: Gondolat.

¹⁵ Josef Isensee megállapításaira Pauly utal művében. PAULY, Walter (2011): *Wissenschaft vom Verwaltungsrecht: Deutschland*. In BOGDANDY, Armin von – CASSESE, Sabino – HUBER, Peter M. (szerk.): *Handbuch Ius Publicum Europaeum. IV. Verwaltungsrecht in Europa: Wissenschaft*. Heidelberg: C. F. Müller, 44–45.

A hazai államtani irodalom a 19. század egyik legeredetibb és legdinamikusabb gondolkodójaként hivatkozik rá. Az államtudományt alapjaiban és jellegében különítette el a természettudományoktól. Szerinte az államtant a „társadalom tudományával” kell kiegészíteni. Elsőként vetette fel a „társadalmi kérdést” (azaz a munkáskérdést), és az elsők egyikeként elemezte a jogállamot.¹⁶ A jogállam elemzőjeként Mohl kapcsán a tudományos szocializmus időszakában alkotó jogelmélettel foglalkozók egyike megállapítja, hogy tevékenysége kevésbé politikai, mint inkább tudományos.¹⁷ A későbbi német jogelmélet egyik nagy hatású képviselője, Carl Schmitt utal arra, hogy Mohl a jogállam és a *Polizeistaat* ellentétét csak afféle fecsegésnek tartotta. Ugyanakkor a 19. század német jogirodalmának másik jelentős művelője, Rudolf von Gneist éppen a 18. század állítólagos rendőrállamát állította élénk a jogállam példájaként. Schmitt mindezt az ellentétpárba foglalt képet Otto Mayer tanaiig vezeti vissza, amelyet Fritz Fleiner, Walter Jellinek és Julius Hatschek szerint kritikátlanul átvett. A jogállam ellentéteként történtek Schmitt szerint más szavakra, kifejezésekre hivatkozások: hivatalnokállam, hatalmi állam (*Machtstaat*), háborúállam, pénzállam, jólétállam, jogtalanságállam (*Unrechtstaat*), nem jogállam (*Nicht-Rechtstaat*). A nem jogállam kifejezést a korabeli német liberálisok válogatás nélkül használták valamennyi nem liberális állam típusra, a bolsevik államra ugyanúgy, mint a nemzetiszocialista államra. Otto von Bismarck szerint a jogállam egyenesen Robert von Mohl által kitalált művi kifejezés.¹⁸

¹⁶ TAKÁCS Péter (2012): *Államtan. A modern állam és elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 35–38.

¹⁷ SZTODOLNIK László (2023) [1963]: A jogállam eszméjének színváltozásai. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. I. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 117–139. Lásd különösen a 120. oldalon írtakat.

¹⁸ SCHMITT, Carl (2023) [1935]: A jogállam. Ford. Cs. Kiss Lajos. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. II. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 1315–1324. Lásd különösen az 1316–1317. oldalon írtakat.

Mohl a megelőző igazságszolgáltatás és törvényes rendészet tárgy-körében írt munkájának¹⁹ egyik fő megállapítása, hogy az ítélkezés körében hozott jogszerű aktusok nyilván nem rendészeti kérdések (még ha rendészeti jellegű ügyben történik is az ítélelhozatal), hanem – nyilvánvalóan – az igazságszolgáltatástól elválasztva működnek. Mohl egyébként nem vakította el az abszolutizmust felváltó új állammodell esetében az a tény, amely sokakat igen, hogy a gát nélküli abszolutizmust felváltó új államban sem lehet csak az egyének jogairól és érdekeiről beszélni a kötelezettségek említése nélkül.

A miniszteri felelősségről kiadott, közel 750 oldalas művének²⁰ témaválasztását a hesseni rendi gyűlés és a tartományi miniszter konfliktusa hozta, amely még az 1850-es években is fennállt. A mű bizonyította szerzője rendkívüli olvasottságát, és kiemelkedő volt a nehéz jogi vitákban tanúsított tudományos véleményeinek visszafogott hangneme is.

Mohl munkásságának egyik legtermékenyebb korszaka akkor volt, amikor a „szakirodalom óceánjában megmártózva” megírta az államtudományok történetéről és irodalmáról szóló munkáját.²¹ Mindez felfogható egy olyan kézikönyv megalkotási szándékának, amelynek eredményeképp az államtudomány történetébe és irodalmába kíván bevezetést nyújtani (ez a szándék *Az államtudományok enciklopédiájában* is jelen van). A klasszikus erudíció és elokvencia végigvonul a művön.

Encyklopädie der Staatswissenschaften [Az államtudományok encyklopaediája]

Mohl egyik fő műve az 1859-ben Tübingenben megjelent *Encyklopädie der Staatswissenschaften*²² volt (második kiadása: 1872). A kötet

¹⁹ MOHL, Robert von (1834): *System der Präventiv-Justiz oder Rechts-Polizei*. Tübingen: Laupp.

²⁰ MOHL, Robert von (1837): *Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung, rechtlich, politisch und geschichtlich entwickelt*. Tübingen: Laupp.

²¹ MOHL, Robert von (1855–1858): *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*. I–III. Erlangen: F. Enke.

²² MOHL, Robert von (1859): *Encyklopädie der Staatswissenschaften*. Tübingen: Laupp.

1866-ban,²³ majd 1871-ben²⁴ Löw Tobiás fordításában látott magyarul napvilágot. Mohl az államtudományokat dogmatikai államtudományokra és történeti államtudományokra osztja. A dogmatikai államtudományok része a közjogon belül a kormányzati jog (mai szóval közigazgatási jog), az általános államtan, az államerkölcstan, az országásztan (politika) mellett. Ismeretes továbbá a történeti államtudomány, azaz az államtörténet²⁵ és a statisztika.²⁶ A közjog: államjog, és ezzel együtt az alkotmányjog megjelenése magától értetődik.²⁷ A közjogon belül az államjogban az alkotmányjog (és az alkotmánypolitika)²⁸ „párja” a kormányzati (közigazgatási) jog (illetve a kormányzati [[közigazgatási]] politika),²⁹ amelyen belül közszolgálati jogot, igazságügyi, rendészeti, hadügyi, külügyi és pénzügyi igazgatást tárgyal.³⁰ Az államtudományok ilyen felosztása talán elsőre túlzó, és a mai olvasó számára talán kevésbé igazolható. Azonban nincs egyébről szó, mint hogy mára elszoktunk a világos felosztásoktól, az igényes dogmatikai koncepcióktól. Jöhet ugyanis bármilyen technikai fejlődés, az ilyesfajta tudományfelosztást, az államtudományi és jogfogalmi konceptualizálást és koncepciók megalkotását sem számítógép, sem robot, sem mesterséges intelligencia önmagában, teremtmőleg nem végezheti el, mert mindez *eminenter* ember általi: embertől embernek szánt tevékenység. Az állam emberi alkotás.

A kötetben a közigazgatásról írtak jól megvilágítják egy átmeneti korszak sajátosságait. Az alkotmány és a közigazgatás vonatkozásában Mohl kiemeli, hogy az igazgatásnak „szellemére és alakjára nézve” tökéletesen alkotmányosnak kell lennie. Fontos az az elgondolása is, hogy az igazgatás nem tűzhet ki magának szabadon célokat, hanem az alkot-

²³ MOHL, Robert von (1866): *Az államtudományok encyklopaediája*. Ford. Löw Tobiás. Pest: Heckenast Gusztáv.

²⁴ MOHL, Robert von (1871): *Az államtudományok encyklopaediája*. Ford. Löw Tobiás. Pest: Heckenast Gusztáv.

²⁵ MOHL 1866: 470–478.

²⁶ MOHL 1866: 479–485.

²⁷ MOHL 1866: 119–270.

²⁸ MOHL 1866: 391–420.

²⁹ MOHL 1866: 421–447.

³⁰ MOHL 1866: 169–205.

mányban lefektetett célokat kell megvalósítania.³¹ Az igazgatást olyan *entitás*nak tartja, amely nem annyira elvekből és intézményekből, hanem cselekményekből áll.³² Szimptomatikus az a megjegyzése, amely szerint „[a] tudományban is még lényeges homály és határozatlanság uralkodik az igazgatás fogalma meghatározása végett”.³³ A szakirodalom a közigazgatás vonatkozásában a sokrétű (de elsődlegesen mégis államtanász) Mohl munkásságát illetően a közigazgatás szervezetére (*Organismus der Verwaltung*), a közszolgálati jogra (*Beamtenrecht*), valamint a községi jogra (*Gemeinderecht*) vonatkozó kutatásait emeli ki.³⁴ Rendkívül értékesek a kötetben a jogállamról írott fejtegetései.³⁵ Érdekes, hogy a Mohl által alkalmazott (egyébként nem elvetendő) módszertan, hogy előbb vannak az egyes tételek (saját) kifejtései, és ezt követi a szakirodalom elemzése, Concha Győző *Politika (I. Alkotmánytan; II. Közigazgatástan)* című, 1895 és 1905 között írt fő művében is fellelhető. A művet a szakirodalom okkal dicséri, Marquardsen kiemeli koncepcióját, gyakorlati megjegyzéseinek értékét, illetőleg ahogy ő fogalmaz: „férfias kiállásról tanúskodó meglátásait”. Fontos a ma már jószerevével elfeledett államerkölcstan (*Staatssittenlehre*) tudományos kifejtése is a műben,³⁶ kiemelt rész az „országásattan”, a politika is,³⁷ valamint a nemzetközi jog.³⁸

A Berlinben 1875-ben elhunyt tudós államtudományi és közjogi munkássága rendkívül jelentős, és a legnagyobb német államtudósok és közjogtudósok panteonjában a helye Julius Stahllal, Karl von Gerberrel, Rudolf von Gneisttel, Lorenz von Steinnel és többekkel együtt.

Frankfurt am Main–Kolozsvár–München, 2023. november 15–19.

³¹ MOHL 1866: 93.

³² MOHL 1866: 94.

³³ MOHL 1866: 95.

³⁴ HEYEN, Erk Volkmar (1982): Deutschland. In HEYEN, Erk Volkmar (szerk.): *Geschichte der Verwaltungsrechtswissenschaft in Europa. Stand und Probleme der Forschung*. Frankfurt am Main: Klostermann, 29–50.

³⁵ MOHL 1866: 223–237.

³⁶ MOHL 1866: 330–355.

³⁷ MOHL 1866: 356–447.

³⁸ MOHL 1866: 271–329.

AZ

ÁLLAMTUDOMÁNYOK

ENCYKLOPÆDIÁJA.

IRTA

MOHL ROBERT.

FORDITOTTA

LÖW TOBIÁS.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXVI.

A fordító előszava.

Az államtudományoknak bölceleti alapot szerezni igen sűrűn kísértették meg, a nyert eredmények ehez képest felette különbözők. Nem szándékozunk ezen eredményeket a történeti fejlemény fonalán részletesen elemezni, csak néhány vonásban annyi nyerjen itt helyet, a mennyi Mohl államfelfogása felderítésére szükséges.

Plato kísérti meg elsöben az állam léteget, végsö czélját, egyes alkatrészei ebböl folyó jogait s kötelmeit, végre az alakulás lehetséges formáit feltüntetni. Kétezer évi kutatás s nyomozás után még távolról sem lehet arra gondolni, hogy az ebbeli kísérletek befejezést nyerjenek. Jelen tudományosságunk felfogása ellenkezöleg oly annyira eltérö mint soha korábban nem volt. Nagyjában az irodalom s elmélet három még alapfelfogására nézve is különbözö irányát lehet megkülönböztetni; e mellett természetesen csekélyebb jelentöségü egyéb irányok is nagy számmal jelenkeznek.

A klasszikai ökorban egység gyanánt fogták fel az államot, melybe minden egyéninek s minden egyesnek bele kell vala olvadnia. Ez volt az élet intézménye s követelménye, ez a tudományos elmélet s vizsgálat eredménye, mely mint késöbb is mindenkor csak az általános nézlet s meggyözödés eszményített rendjét képezte.

A középkor sajátóságos állambölceletét az általános keresztény világbirodalom elmélete képezte. A mit az egyház tanított s a min a világ erös hittel csüggött, azt kísértette meg a tudomány megállapítani. Két táborra szakadt a középkori állambölcelet és ugyan a szerint a mint az egyházi vagy a világi kardnak adott elsöséget.

Az ujkor a jogállam elméletével állott elő, mely a közállományt a legkifejlettebb egyéni szabadságra fekteti. A XVII. században Angliában megállapittatván, jelenleg valamennyi polgárosult államban befogadást nyert. Ezen elméletek mindegyike általános fogalmakból indul ki; logikai következtetésekkel ohajtják az élet dus alakulásait rendszereikbe illeszteni, minél fogva kizárólagosak.

Csak a legújabb kornak volt fenntartva oly elméletet létesíteni, mely az étellel s történettel megegyezőleg a különböző államfelfogásoknak csak relativ igazságot tulajdonít, a mennyiben az utóbbiak az emberi nem egy bizonyos miveltségi fokának megfelelnek. Méltán állíthatjuk tehát, hogy korunk legsajátosabb s legkitünőbb haladási mozzanata: a történeti megismerés. Eme történeti megismerés által belterjüleg öregbedett irány nem arra helyezi törekvését, hogy az államot egy kizárólagos meghatározott bölcelet rendszer következtetése gyanánt fogja fel, hanem ellenkezőleg oly intézménynek nézi az államot, melynek feladata valamennyi, a különböző miveltségi fokozatok szerint változó emberi célokat megvalósítani, igazoltnak s helyesnek tartja mind azon államnemeket, melyek egy valamely tiltatlan emberi iránynak s törekvésnek eleget tesznek. Ez elmélet tehát az államot nem meddő metaphyzikai, hanem dús természetű anthropologiai alapra fekteti, és minthogy elismeri, hogy nem áll hatalmában az embert rendszeréhez idomítani s tetszése szerint alakítani, hanem annak veszi, a minek valóságban s tényleg látja, nem azt kutatja hogy mely s mennyi államfogalom lehetséges, hanem a történet segédelmével a tényleg megalakultakat s létezőket nyomozza. Rendszere tehát legközelebb eme különböző államfelfogások logikai összefüzéséből s rendezéséből áll viszonyukhoz képest az emberi természethez. Azonban természetesen nem elégszik meg a pusztá tény feltüntetésével, hanem egyrészt felkeresi azon általános tételeket, melyek eme államfogalmaknak vagy legalább egy részöknek alapját képezik, másrészt pedig minden egyes nemnél tiszta valóságában s következetességében tünteti fel a gondolatot, a jelenség eshetőségeiből kivetköztetve.

E nézetből indul ki Mohl államfelfogása megállapításában s általán az államtudományok tárgyalásában; azért jeles vizsgálatai felkarolják az összes emberi életet a mint az államban s történetben jelenkezik.

Ezen rövid előszóban bemutatván Mohl művét, átadom a nyilvánosságnak; a kik a haladás munkás pártolói, örömmel fogják Mohl művét fogadni, mely oly erőteljes rendszerben igyekezik az államtudományokat azon szellemben előadni, melyet korunk felfogása a szabadságról s polgárosultságról parancsolólag követel.

BÉCSBEN.

A fordító.

TARTALOM.

Bevezetés.	
I. Előfogalmak az emberi együttélés létszeréről	Lap 3—28
1. §. 1. Az emberi életkörüök különfélesége	3
2. §. 2. Az egyes ember s életköre	5
3. §. 3. A család	8
4. §. 4. A törzs	11
5. §. 5. A társadalom	13
6. §. 6. Az állam	21
7. §. 7. Az államegyesületek	23
II. Irodalmi előjegyzetek	29—44
8. §. 1. Az államtudományok viszonya egyéb tudománykörokhöz	28
9. §. 2. Az encyklopaediákról általában s az államtudományokról különösen	32
10. §. 3. Az államtudományok encyklopaediáinak irodalma	40
I. Dogmatikai államtudományok.	
I. Általános államtan	47—118
11. §. 1. Az állam fogalma s célja	47
12. §. 2. Egyéb felfogások rostálása	52
13. §. 3. Az állam keletkezéséről	60
14. §. 4. Az államok különfélesége	69
15. §. 5. Az állambatalom	76
16. §. 6. Polgár s alattvaló	80
17. §. 7. A nép	84
18. §. 8. Az államterület s a népek területi viszonyai	88
19. §. 9. Alkotmány s igazgatás	91
20. §. 10. Az állam törvényei	96
21. §. 11. A pártok az államban	105
22. §. 12. Az államok megváltoztatásáról s enyészetről	111
II. Közjog	119—329
A) Államjog	119—270
a) Bölceleti államjog	119—255
23. §. 1. A bölceleti államjog fogalma	119
24. §. 2. A bölceleti államjog története	122
25. §. 3. A bölceleti államjog jelentősége az életre s tudományra nézve	129
26. §. 4. A szellemi tevékenység egyéb köreit érintő határok	133
27. §. 5. A bölceleti államjog felosztása	137

I. Általános bölceleti államjog.	
<i>1. Alkotmányi jog.</i>	
28. §. a) Az államfő személyes jogviszonya	134
29. §. b) A fölségi jogokról	146
30. §. c) Az államfőt nem terheli felelősség s a legfőbb jogtárlomban részesül	152
31. §. d) Az alattvalók jogai s kötetelmei	155
32. §. e) Az általános jogok képviselői	165
<i>2. Kormányzati jog.</i>	
33. §. a) A kormányzati jogról általában	169
34. §. b) Az államhivatalnokok	173
35. §. c) Az igazságszolgáltatás kormányzatáról	183
36. §. d) A rendészeti kormányzatról	190
37. §. e) A hadügyről	194
38. §. f) A külügyekről	196
39. §. g) A pénzügyi igazgatás	199
II. Különös bölceleti államjog.	
40. §. 1. A törzsatyai állam	206
41. §. 2. A patrimonialis állam	208
42. §. 3. A theokratia	213
43. §. 4. A klasszikai állam	219
5. A jogállam	223
44. §. a) Általános tételek	223
45. §. b) A jogállam egyes nemei	228
46. §. 1. A népuralmak	230
47. §. 2. Az arisztokratia	237
48. §. 3. Az egyeduralmak	242
49. §. 6. A kényuralom	251
b) Tétéles államjog.	
50. §. 1. A tétéles államjog fogalma, célja s nemei	256
51. §. 2. A tárgyalás módszere	260
52. §. 3. Források és segédesszközök	263
53. §. 4. A tétéles államjog irodalma	265
B) Nemzetközi jog.	
<i>1. Bölceleti nemzetközi jog.</i>	
54. §. 1. A bölceleti nemzetközi jog fogalma	271
55. §. 2. A bölceleti nemzetközi jog története	273

	Lap		Lap
56. §. 3. A bölcséleti nemzetközi jog irodalma	277	I. Az államélet alapjai.	
57. §. 4. A bölcséleti nemzetközi jog alapelvei	279	88. §. 1. Az ország	370
58. §. 5. Az egyes tanok	282	89. §. 2. A lakosság	376
58. §. a) A souverainitas	282	90. §. 3. A tulajdon	382
59. §. b) A közlekedés gyakorlása	285	II. Belügyi politika.	
59. §. c) A közösség rendje	288	<i>1. Alkotmányi politika.</i>	
60. §. 1. Elvek	288	91. §. a) Az összerü államnem szellemi s anyagi feltételeinek számbavétele	391
60. §. 2. A békés eszközök	291	92. §. b) Az alkotmány alapgon- dolatának megvalósítása	393
61. §. aa) Követségek	291	93. §. c) Az államhatalom megfe- lélő felszerelése	396
62. §. bb) Államszerződések	293	94. §. d) Az államfő.	
63. §. cc) Biztosító intézmények	296	94. §. 1. Az államfő személye s a rendelési módozat	401
64. §. dd) Békebírák s közbenjárók	297	95. §. 2. Az örökösödő fejedelem- ség rendje	405
64. §. 3. Az erőszakos eszközök	299	96. §. 3. A kormányjogok czélse- rü gyakorlása	409
65. §. aa) Visszatorlás	299	97. §. e) Az alattvalói jogok biz- tosítása	415
66. §. bb) A közlekedés megsza- kasztása	301	<i>2. Kormányzati politika.</i>	
67. §. cc) Háború	302	98. §. a) A kormányzat förendse- rei	421
2. Tétéles európai nemzetközi jog.		99. §. b) A jogszolgáltatás politi- kája	429
68. §. 1. A tétéles nemzetközi jog létele s forrásai	307	100. §. c) A rendészet politikája	433
69. §. 2. Története s irodalma	309	101. §. d) Az államháztartás politi- kája	442
69. §. 3. Egyes tanai	312	III. Külügyi politika.	
70. §. a) Az államok területe s tu- lajdonjoga	312	<i>1. Az állam biztosítása.</i>	
71. §. b) Az államok függetlenségére	314	102. §. a) Saját fegyverkezülete által	448
72. §. c) A követségi jog	316	103. §. b) Egyéb államokkal való szövetkezés által	454
73. §. d. A hadjog	320	<i>2. Előnyök szerzése.</i>	
74. §. e) Szövetségesek	325	104. §. a) A tárgyak	457
75. §. f) A semlegesek joga	326	105. §. b) Az eszközök	461
III. Állam-erkölcsstan.		II. Történeti államtudományok.	
76. §. 1. Az államerkölcsstan fogal- ma s szükségessége	330	106. §. A történeti államtudomá- nyok fogalma s haszna	467
77. §. 2. Az államerkölcsstan legfel- sőbb elvei	334	I. Államtörténet.	
78. §. 3. A módszer	338	107. §. 1. Az államtörténet terje- delme s felosztása	470
78. §. 4. Az erkölcstörvény a benső államéletben.		108. §. 2. Módszer	473
79. §. a) Az alkotmány erkölcsi feladata	340	109. §. 3. Az államtörténet irodal- ma	476
80. §. b) Az államfő erkölcsi kötelmei	341	II. Statisztika.	
81. §. c) A polgárok erkölcsi kö- telmei az állam irányában	346	110. §. 1. A statistika fogalma s terjedelme	479
82. §. d) Az államügyzetekkel meg- bizottak különös erkölcsi kö- telmei	350	111. §. 2. A források	481
83. §. 5. Az erkölcstörvény a kül- ügyi viszonyokban	353	112. §. 3. A statistika története s irodalma	484
IV Országásztan (Politika).			
84. §. 1. Az országásztan fogal- ma s terjedelme	356		
85. §. 2. Az országásztan viszo- nya a joghoz s erkölchöz	359		
86. §. 3. A politikai tanok külön- félesége	364		
87. §. 4. A politika irodalma	366		

BEVEZETÉS.

I.

Előfogalmak az emberi együttlét létszereiről.

1. §.

1. Az emberi életkörök különfélesége.

Bármilyen legyen az állam célja, tartalma s alakja: minden esetre emberek létszerezített, együttes élete. Ha tehát nem feltétele, úgy mégis könnyítése az állam sajátossága felfogásának, ha az emberi élet egyéb alakulásaihoz s névleg az emberek együttlétéhez való viszonyában tekintjük.

A földi létező tüneményeinek tüzetesebb szemléje azt mutatja, hogy valamennyi ember több életkörbe van beékelve, melyeknek különböző céljai vannak, egymás mellett léteznek, egymást kölcsönösen áthatják, de sem ki nem zárják, sem meg nem szüntetik. Ennek oka abban rejlik, hogy az ember egy időben különböző életcélokat tart szeme előtt, melyeknek valószínűsítése az egyesület más-más nemét teszi szükségessé (a).

Ezen életkörök a következők: az *egyes egyéniség* köre; a *család*; a *törzs*; a *társadalom*; az *állam*; az *államszövetség* (b). Ha ugyanis csak futólag tekintjük is a való életet, észre fogjuk venni, hogy ugyanegy ember ugyanazon időben saját életét éli, család, valamely törzs s nép, nagyobb vagy kisebb számú társadalmi körök — így névleg egyházi társulatok — tagja, valamely állam polgára s ezzel nagyobb szerű népjogi alakulások részvevője. Egyéb viszonylatok nem gondolhatók, vagy legalább ténylegesen nem léteznek (c).

Ezen emberi viszonyok különös lénye mindegyikének helyzetéből világlik ki, melyet az egész sorban elfoglal; így különösen az állam sajátosságainak felfogása csak akként fog tökéletesen és minden oldalul világossá válni, ha mint az alakulások összes láncolatának egyes tagját fogjuk vizsgálni s azokkal összehasonlítani.

(a) A különböző életkörök körültekintő megkülönböztetése az újabb tudomány haladása, s nem tagadhatni, hogy az emberi viszonyok

tökéletesebb elméleti áthatására alkalmat a socialismus s communismus tanai szolgáltatnak. Addig az állambölcelet meg szokott volt elégedni, az embert egyrészt mint absztrakt magány-lényt, másrészt mint a teljes államorganismus tagját tekinteni. A mi e két határpont között s a mi azon túl fekdtt, az nem jött tekintetbe. Eme helytelen felfogás következményei valának pedig: az állam keletkezése helytelen magyarázata; tartalma s feladata hiányos tárgyalása; az egyén s az állam általános világállása meg nem figyelése. E tekintetben különben a tudomány még számos kérdésre nem derített világosságot. Mivel a tudomány ezen haladásának sulypontja a *társadalomról* való tanban rejlik, az emberi együttlét általános kérdéseit tárgyaló irodalom is ott kerül szóba. L. alant 5. §.

(b) Helytelen volna a népet különös, egyrészt a törzstől, másrészt az államtól különböző életkörnek mondani. A népet ugyanis vagy egy nagy törzs értelmében vesszük; de akkor másodszori felsorolása felesleges s a logika szabályaival ellenkezik. Vagy népi alatt az állam összes lakóit értjük, tekintet nélkül különböző származásukra és egyéb organizatioikra, a mikor a nép az állam alanya levén, attól külön választva nem tárgyalhatni.

(c) Egyéb írók felfogásai eltérnek a különböző életkörök fennebbi elősorolásától. Így AHRENS — organische Staatslehre, Bécs, 1850 — két egyenközü fejlődési sort vesz fel:

Egyén	Vallás
Család	Erkölcösség
Község	Tudomány
Nép	Nevelés
Népegyesület	Művészet
Emberiség	Ipar
	Jog.

Az emberiségi czélok elérésére mindkét sor egyesülése s kölcsönös áthatása szükséges. — RICCI G. — Del Municipio, Livorno 1847 — ellenben hét „egységet“ vesz fel fejlődési fokok gyanánt; és ugyan: a patriciusi családot; a törzset; a kasztot; a testületet; az oktatást; a kerületet; a községet. — Lehetetlen Ahrens s Ricci nézetéhez szegődnünk. — A mi Ahrenst illeti, mindenek előtt néhány nyilvánvaló hiba ötlük szemünkbe; így hogy a községet a család fokozatának tekinti, noha tagadhatlanul társadalmi kör, melyre, igaz, nevezetes hatással van az álladalmi befolyás; továbbá, hogy nép s emberiségi viszonylatot vesz fel, noha mindkettő ugyanegyvet jelent; végre, hogy a nevelést s ipart külön életfeladatoknak mondja, noha csak eszközök, koránsem czélok. De különben annyiban is lényegesen hibás a felfogás, a mennyiben a társadalmat egészen kihagyja s annak különböző lehetséges középpontjait az emberi együttlét egyéb alakulásaira tukmálja. Ricci felsorolása részben ellenkezik a logikával, mert az említett állapotok egészen különböző eszmelánczolatokhoz tartoznak; részben tökéletlen, mert az emberi együttlét tapasztalatilag létező köreit koránsem meríti a felsoroltak által ki.

2. §.

2. Az egyes ember s életköre.

Minden létező embernek van *életcélja*, és pedig *sajátos* életcélja. Senki sem létezik csupán másokért, csupán idegen célok eszköze gyanánt; mert valamennyi ember egynemű, bárha fokra nézve elütő, testi s szellemi erővel van felruházva, valamennyinek keletkezése, életfolyama s halála ugyanazon törvényeknek van alávetve; s valamennyinek halál utáni állapotára nézve ugyanazon valószínűség uralkodik.

Eme életcéljainak elérésére az ember erkölcsileg *kötelezve*, tehát *jogosítva* is van.

Az elérést pedig feltételezi a kellő eszközök elsajátítása, azaz felfedezése s vonatkozása a magunk személyére. A menyiben ezen eszközök dolgok, szerzés, birtok és — mert különben a birtok s használat biztosítása lehetetlen volna — kizárólagos tulajdon a következménye. Más emberek irányában pedig, kik hason életcélokra hivatvák s azért azokban nem háborgatandók, részint ugyanazon célok elérésére való közös törekvés, részint kölcsönös szolgálat keletkezik. Ezen utóbbi viszonyok pedig ismét vagy természettől advák, vagy önkénytesek. Mindkét esetben tartozik az egyes valamennyi résztvevő személyiségét tisztelni, azaz mindegyiknek sajátos életcéljainak elérését megengedni.

Az életcél meghatározása az *emberi természet szükségéből s tehetségeiből* meritendő, miután külső, minden embertől elismert tekintély által nincs meghatározva.

Tudjuk pedig, hogy az ember természeténél fogva, *érzéki, eszes lény*.

1. Az ember *céljai s eszközei*, mint *érzéki lényéé*:

A test fenntartása táplálék, ruházat, ótalmazó lakás, az egészség megőrzése által. — Az e végre szolgáló eszközök a következők: vadászat, halászat, baromtenyésztés, földművelés, iparüzlet; az utóbbiak elérésére szolgálnak ismét: intézmények, készletek, azaz magánbirtok, káros befolyások eltávolítása.

A nem fenntartása. — Eszközök: nemi közösülés, gyermeknevelés, s mint ennek következménye, örökösülő tulajdon.

Érzéki életélvezet. — E végből szükséges: felesleges s finomult dolgok birtoka.

2. Az *eszes lény* *céljai s eszközei*:

Az értelem kimívelése s ismeretek gyűjtése. — Eszközök: a gondolatok közlése különféle úton módon, tanítás, tanintézetek.

Az erkölcsérzet kimívelése. — Eszköz: saját tevékenységünk, de gyámolítása kényszer s csábítás eltávolítása által.

A vallásos érzet s hit kimívelése. — Tehát: tanítás s közös istentisztelet az egyesek meggyőződése szerint.

A képzelet s az izlés ébresztése. — Eszköz s következmény a műalkotás s műgyakorlat.

Kétségen kívül eszménye az emberi létnek mindezen szükségek egyidőbeli kielégítése s mind ezen erők összhangzó kimívelése. Az emberek legtöbbjeinél azonban csak részszerű megközelítéséről lehet szó, részint a természet adta tehetségek alanyi tökéletlenségénél fogva, részint a külső viszonyok kedvezőtlen hatása folytán. Névszerint a fizikai élet fenntartása a legtöbbeknél sokkal több időt s erőt vesz igénybe, semhogy a szellemi célokot elegendőképen szem előtt tarthatnák. Egész időkorok s népek egyoldalú kimívelésre kárhoztatvák a külső viszonyok, s az azokból eredő míveltségi viszonyok folytán. Hol azonban a tökélyt el nem érhetni, ott az értelem parancsa szerint, törekvésünket a lényegtelenebb s a következmény kiválasztása után a *multhatatlanra* s *feltételre* kell irányoznunk, a kivitelnél pedig az eszközök viszonyosságát szem előtt tartanunk.

E szerint az életcélok következő, az esetek legtöbbjeinél szabályul szolgáló sora veendő figyelembe:

Az élet s egészség fenntartása, — mint minden egyéb feltétele;

A nem szaporítása, — mint a fenntartás feltétele;

Erkölcsei s vallásos míveltség, — mint az együttlét alapja s irányul az egész életre;

Értelemmíveltség és pedig az általános, a különös, habár magasabb míveltség előtt, — mint főeszköz valamennyi többi feladat elérésére;

Izlésmíveltség, — egyrészt kevésbé szükséges, mint a többi szellemi iránylatok, másrészt csak mint az utóbbiak virága tenyészvén;

Kéjelmes életélvezet, — részint mint következménye az eddigi feladatok elérésének, részint csak akkor van helyén, ha az előbbiek mind megoldvák.

Talán szerencsétlenség, de semmi esetre sem jogtalanság, ha az egyes ember általános vagy különös okoknál fogva az életcélok ezen egész sorát nem képes átélni; de bizonyára észszerűtlen, és tehát erkölcstelen, ha a természetes viszonylatokat felforgatja (a).

Ezen különböző czélokra való törekvés s az eléricsokra szolgáló eszközök megszerzése által *minden egyes ember oly életkört von maga köré*, melynek középpontja önmaga, melynek körzete azonban az összes világ. Számtalan emberek együttléte időben s térben ugyanoly sok hasonnemű életkörök egymásmelletti létezését vonja maga után. Ezen egyes lét-és tevékenység-körök terjedelme s tartalma a személyiségek különszerű viszonyainál fogva ugyan igen különböznek egymástól; de valamennyiök létege mégis hasonszerű, ugyanis: *megengedett (tiltatlan) önzés s minden külső vonatkozása a személyre*. Ugyanigy a törvények is, melyeket az egyes saját körében követni tartozik, valamennyi számára ugyanazok.

Ezen törvényeknek nemcsak különböző alapjuk, hanem különböző tartalmok is van, a szerint a mint feladatok az ember egy-egy viszonyát szabályozni. E törvények *vallásbeliek*, ha a vallástamból származnak s az embernek az istenséghez való viszonyát illetőleg hoznak szabályokat; *erkölcsbeliek*, ha az ember saját értelme irta elő s ha a maga személye s más teremtmények iránti tisztán észszerű köteleességekről van szó; *jogiak*, a mennyiben az életczélok eléricsére szükséges kellékek megszerzését külsőleg kierőszakolható módon rendelik el; *eszélyességi szabályok*, melyek a többé kevésbbé alkalmas eszközök közötti választást könnyítik, névleg gazdaszati ügyekben. Helyesen felfogva nincsenek s nem is lehetnek ellenmondásban ezen különnemű törvények, mert az ember természete, a melyből erednek, nem enged helyet ellenmondásnak. Tökéletlen felfogásuk, igaz, nem gátolhatja meg az összeütködést. A különböző tudományok feladata oly tanokat adni, melyek által az ily összeütködésnek elejét vehetni vagy mellőzhetni (b).

(a) Ha az ember természetét tökéletlenül, vagy sőt egészen fonákul fogjuk fel, akkor egyéb életczélokra akadunk, mint a fennebb elősoroltakra; de épen egyoldalúságuk, helytelenségök közvetlen bizonyítéka. Ha péld. az embert kizárólag az istenséghez való viszonyában s mint egy más életre előkészítő fokon levőnek tárgyalnók, szem elől tévesztjük, hogy azon kívül embertársaihoz is viszonyban áll, hogy életének e földön is kell értelmének és czéljának lenni s hogy az életnek közvetlen tartalma van. De ugyancsak hamis bölcsélet következménye az ember életczélját kizárólag a boldogságban s élvezetben keresni. Először is a boldogság csak egy bizonyos állapot eléricséből eredett érzet, tehát csak következmény s nem maga a dolog, és pedig önmagától beteljesülő s azért nem külön czélba veendő következmény. Másodszor pedig lehetséges, hogy valamely élvezet eléricsé egy szükséges, talán magis életczéllal ellenkezik, ha ugyanis ezen élvezet oly állapot

gyümölcse, melyre csak valamely kötelesség vagy megerőltetés mulasztása által tehetni szert. Az embernek kell s szabad élveznie; de csak a mennyiben életcéljait többé kevésbé tökéletesen eléri.

(b) A saját különös életkörében mozgó embert szabályozó törvényeket a tudomány mindenoldalúlag feldolgozta, s a mennyiben alkalmasnak látszott, külső tekintélyek is meghatározták. Így a vallásnak a hit s cselekvés dolgában, részint mint bölceleti rendszert, részint mint pozitív isteni törvényt. Így az erkölcsnek; a magánjog mind jogbölceleti, mind tételes alakulásában; végre a gazdasági eszélytan. A jó ezen rendezett felmutatása alapja az értelmes emberi életnek, azonban a felvilágosításnak s szabványoknak nem *kizárólag* lehetséges és szükséges rendszerei. Az egyes ember különböző tevékenységei ugyanis mind jogosultak s multhatatlanok; de nem szabad arról sem megfedkezünk, hogy pusztán az egyes embert, legfeljebb ismét csak az *egyes* emberhez való viszonyában veszik tekintetbe, minélfogva koránsem merítik ki az életalakulások bő gazdagságát.

3. §.

3. §. A család.

A személyiség önző, azaz magára vonatkoztatott élete szükséges és jogosult állapot, mivel az ember mindenekelőtt önmagában s önmagáért létezik. De ily elszigeteltségben nem gondolható s még kevésbé élhet az egyén; részint mivel már emberek egyesületében születik s csak olyanban tartja fenn életét, részint mivel életcéljait egyedi viszonylatában el sem érhetné. Ily értelemben vett természetállapot lehetetlenség, mely soha és sehol sem létezik; azért teljesen hibás s félrevezető kiindulási pont volt, ha korábbi államtudósok — *Hobbes, Rousseau, Kant,* — ily állapotot vettek az állam létegeről s keletkezéséről való elméleteikben alapul. Maradandó egyesületek az emberre nézve feltétlenül szükségesek, a míveltség legalantabb fokán s a legegyszerűbb életcélok mellett is. Világos, hogy ezen egyesületeknél az egyén szabad akarata nincs egészen kizárva s valamennyinél, többé kevésbé, természetszükség s önkény együtt jár; azonban az előbbi több ily egyesületeknél oly annyira túlnyomó, hogy mindenütt megalakúlnak.

Ezen emberi egyesületek elseje *a család*, mely a legegyszerűbb s a legszükségesebb egyesület (a).

A családot egy férfit s egy vagy több asszony alapítja (b). Legközelebbi célja a nemi közösség az alapítók között és az emberi nemzedék szaporítása; szolgál továbbá a legbensőbb kedélyi és értelmi együttlétre, valamint a szükséges életkellékek közös szerzésére s élvezetére.

Keletkezése és tartalma az alapítókra nézve általán fizikai,

psichikai s gazdasági szükség; minden egyes esetben azután még szabad választás járul hozzá, mely időt s személyt meghatároz. Az alapítók nemi közösüléséből származókra nézve a család nem önkényű tény, a mennyiben a bizonyos családban való születést s az abban való életet illeti az első években; de önkényűvé lesz folytatása a gyermek önállóságának elérése után. A tartam természetesen igen különböző. Az alapítókra nézve csak a halállal szűnik meg, mivel az egyik cél megszűnésével annál nyomósabban nyilatkozik szokás s gyámoltalanság. A családban nemzettekre nézve a szétválás akarata akkor áll be, midőn szükségét érzendik saját családot alapítani s midőn az erre szükséges kellékeket megszerezték. Az utóbbi esetben az elválással további barátságos viszony nagyon is összefér, sőt erkölcsi törvény által parancsoltatik. Az egyes család tehát lényegileg mulékony viszony, ugyanazon család állítólagos tartama századokon átál csak családok sora, melyek örökösülő tulajdon, hagyományozott erkölcsök és talán nemzedékről nemzedékre szálló sajátságok folytán némi közös jellemet öltöttek s melyeket a tételes jog mesterséges egységgé bélyegezhet.

Az egy család körül képződő életkört a család zárja be s a család tölti tökéletesen ki. A család természeténél fogva minden idegent száműz magától, a mennyiben legsajátosabb létegeről van szó. Azért egyidőben számos családnak kell s lehet fennállniok; egyesülésök azonban a családi célok közös elérésére nem foglal helyet; szélesebb kört csak egy magasabb elv belevonása által lehet alapítani az emberi együttlét egyéb magasabb alakulása eszközlésére (c). A család fizikai ereje azért igen csekély; azonban erkölcsi, testi és gazdasági hatálya az egyes résztvevőre nézve mégis felette jelentékeny, melyet semmi más által nem pótolhatni.

Az abstract személyiség önzése a családban lényeges változást szenved. Tagadhatlan, hogy fennáll az összességben egyéb családok átellenében és a család is magára vonatkoztatja a kivülről létező összes világot, melynek középpontjául tekinti magát. Azonban a család tagjai között meg lényegesebben alább fokozódik a személyiség és önzés s ha nem is egészen, ugy mégis nagyobbára eltűnnek az egyesületben s kölcsönösen megsemmisítik egymást. Azért a család az erkölcsösség legelső s legnagyobb iskolája is; s a hol a családi élet kóros, a leglényegesebb ösztön s buzdítás hiányzik, melyek tisztán észszerű cselekvésegre serkentének. Az együttlét magasabb alakulásai

is észrevehetőleg hanyatló állapotban vannak ily esetben, mert az alap satnya s rothadt (*d*).

A család hasonnemű törvények uralma alatt áll, mint az egyéni élet és mindenesetre az emberi élet valamennyi alakulása. Vannak tehát a családra vonatkozó jogi, erkölcsi, vallásbeli s gazdasági törvények. Mindenek előtt az asszonyok viszonyai, kiknek egész léte kiválólág a családban perdül le és kevésbbé csapát az emberi együttlét egyéb formáiba vagy átalok kevésbbé feltételeztetik, határozódnak meg valamennyi viszonylatukban a család által: míglén meg az asszonyok a legnagyobb hatással vannak a család gyarapodására vagy elsatnyulására.

(*a*) A családi élet eszméjének s részleteinek tudományos feldolgozását hatalmasan előmozdították a socialisticus s communisticus mozgalmak, a család követelt eltörlése létege, és története komolyabb tárgyalását vonván maga után. V. ö.: BOSSE, Familienleben, Stuttgart s Tübingen, 1835. E. LAROULAYE, Histoire de la propriété foncière en Occident, Par., 1839. — U. a. Recherches sur la condition civile et politique des femmes depuis les Romains jusqu'à nos jours. Par., 1843. — SCHÜTZENBERGER, Les lois de l'ordre social. Par., 1849. I. k. 249. l. — KOENIGSWARTER, Histoire de l'organisation de la famille en France. Par., 1851. — L. MORGAN, Woman and her master; or a history of the Female Sex. 2. kiad. I. II. Lond., 1855. — W. H. RIEHL, die Familie. Stuttg. s Tüb. 1855.

(*b*) A család alakulása több férfit s egy asszony által, a minő Tibetben fordul elő, oly erkölcsi szörnyetegség, hogy nem mondhatni a család egy nemének, hanem iszonyú elkorcsosulásának kell bélyegezni. — A keleti egy férfit s több asszonyból álló család is kellő erkölcsi alap híján van s ez intézmény soknemű bajok, névleg államiak forrása; de legalább nem zárja ki a létszerességet, mert az egésznek egy fője levén, az engedelmesség s gazdaság egységét lehetségessé teszi.

(*c*) Kivételesen a legszorosabb egyesületben maradhatnak a családok gyermekek a szülői családokkal, péld. valamely jószág vagy egy iparág közös művelésére; de ez esetek nemcsak igen gyérek s különös viszonyok által feltételezettek, hanem mert legbensőbb létegöknél fogva hamisak, azért súlyos viszonyok is. Ily egyesületet ugyanis soká csak az által lehet fenntartani, hogy vagy az egyik vagy a másik mond le a megengedett önzésről, vagy hogy az erkölcsi s természetes köteléket jogi szerződéssé idomítják: mindkét esetben tehát a dolog lényege rövidségére. — A hol pedig a több család egyesülése egy háztartássá nem a résztvevők szabad akaratából történik, hanem külső törvény alapján — mint a határörvidéki közösségeknél — ott az ugynevezett család csak állami intézmény idegenszerű névvel s álfórmában.

(*d*) Hogy mely fontos állami befolyással van a családélet egészséges állapota a népre, Anglia s Olaszország összevetéséből eléggé kitűnik. Angliában a családélet komoly, erkölcsi alapja ép oly kétség-

telenül a tántoríthatlan állampolgári érzület s a törvényes szabadságra való képesség támasza s forrása, mint az olaszoknál a satnya családi élet utolsó oka a reményvesztett állami zavarnak. A nemzetiség felengző felmagasztalása s a sok összeesküvés nem biztosítandják a szerencsétlen nép szabadságát, önállóságát s egységét, a míg az egyes nem tanulja meg a családi életben kötelességét teljesíteni, a törvényt tisztelni s önmaga felett uralkodni. Hogy keleten a soknejűség az önkényuralom erkölcsi alapja, mert minden család azon épült, tehát mindenki meg is szokta, azt általán elismerik.

(e) A mily bizonyos, hogy a nő biztosítása s nagybecsülése a családban a műveltség bizonyítéka s forrása; s a mily tagadhatlan, hogy szolgasága s a méltatlan velebánás a barbarssággal jár: ép oly fonák másrészt az asszonyok u. n. emancipatiója, azaz kiszakításuk természetes földjükből, kiragadtatásuk családi működéskörükből s beléptök a nyilvános életbe és a férfiak tevékenységébe, mi által a nők elvadulnak, a férfiak pedig a család nyugalomát s erkölcsi ösztönét elvesztik. Eme satnya következmény keresztülvitele senkire nézve sem volna oly vészes, mint magokra a nőkre nézve; mert a család teljes felforgatását s minden nemesítő alkata megsemmisítését vonná maga után.

4. §.

4. A törzs.

Az egyes családból lassanként a felnőtt gyermekek folyton haladó elágazása s az ekként mértani arányban növekedő önálló családok által *törzs* fejlődhetik. A törzs tehát csupa közelebbi vagy távolabbi rokonokból áll, melyet történetileg vagy legalább mondailag egy közös törzsatyára vezethetni vissza (a).

Az ily közös származásnak természetes s szükségképeni következményei vannak, mely a műveltség bizonyos fokán s megfelelő külső viszonyok között a létszeres együttlét sajátos alkatát képezi.

Természetes következmények: a testi alkat s a szellemi tehetségek közös alapsajátosságai. Evvel egyuttal közös életmód s életfelfogás is adva van, ebből meg hason szükségletek, valamint hason kielégítési eszközökre való hajlam s képesség fejlődnek. A saját lét s a külső állapotok ezen hasonlatossága még szorosabbra fűzi a köteleket, melyet a természetes rokonság s a történeti hagyomány alapított. De minél élesebben kinyomódnak eme sajátosságok egyéb törzsközösségekkel szemközt, melyekkel érintkezésbe kerülnek, annál bensőbb lesz a rokonok összetartása s annál ellenségesebb s kizárólagosabb az idegektől való elválás. Ily módon rokon törzsek, azaz olyak, melyek mind sarjai egy távolabb fekvő, történetileg talán már

fel sem tüntethető törzsnek, többé kevésbé izmos egésznek képeznek, míglén a törzs egyes tagjának ismét vannak sajátosságai s saját érdekei, melyeket meg is őrizhet (b). A válrokonság különösen akkor nagy, ha a törzsek közös vallásos hitöket megtartották.

A törzsrokonok együttléte magasabb összéletet szül, mely részint egyes közös érdekek elérését közös erővel lehetségessé teszi, részint az emberi viszonylatok egy új szélesebb eszméjét keletkezteti. Ezen viszony nem önkénytesen s tudatosan képezett, hanem a szó valódi értelmében természetes viszony; minélfogva alapja nem is jogi, hanem történeti s talán erkölcsi s vallásbeli. A törzs által létesülő összélet koránsem szükségképen létszeres élet, hanem legközebb lélektani s élettani. A törzs teljesen közösnek érezheti s tudhatja magát, a nélkül, hogy valaha valamennyi tagjára kiterjeszkedő intézménye lett volna. A törzs szerinti csoportosulás' legfőbb s legüdvösebb következménye, hogy a faj sajátossága belterjüleg fokozódik, kiképződik s megerősül. De épen ez szüli az emberi nem egységében a különféleséget s előkészíti az emberiség' különböző lehetséges életfeladatai elérését.

A családtól a törzs lényegileg abban különbözik: hogy nem csak mulékony viszony, hanem új születések által az összkör bensejében mindinkább gyarapadik; hogy a legfontosabb életérdekek valamennyi tagjaira kiterjeszkedő közössége nem létezik, hanem csak a lét hasonneműsége; s hogy végre az erők összetevése nem középpontja az egész viszonylatnak, hanem csak esetes véletlenség. Ha ugyanis péld. egy törzs lényegesen baromtenyésztéssel foglalkozik, úgy mindenesetre helyet foghat a közös tulajdon, legalább a mennyiben idegenek kizárása jó tekintetbe egy bizonyos vidékről; egyáltalán iparos törzsnél ellenben minden egyes család tulajdonát s foglalatosságát tekintve továbbra is különválasztott életét fogja élni. Ugyancsak valamennyi rokontörzs egyesülése egy közös állami egészszé sem szükséges a mint a tényleges viszonyok bőven mutatják.

A törzs tehát a történeti átmenetet képezi az egyes személyiségtől s a családtól a magasabb emberi életkörökhöz; magában véve nincs nagy jelentősége s hatálya, de annál nyomósabban nyilatkozik mint az összhangzó életnézetek' s szükségletek' s ennélfogva a magasabb követelmények', valamint a megfelelő eszközök' s létszerességek' lehetősége s szükségképenisége. Nagyobb népesedési tömegek fokozódó műveltsége s polgároso-

dása a törzset ismét háttérbe tolja, míglen a személyiséget s a családot teljes jelentőségére emeli.

(a) A törzset meg kell különböztetni a fajtól (race) s a nemzetiségtől. — A faj alatt az emberi nem különféle hasonlószerű neveit értjük, melyek a test alkatára, névszerint a bőr színe, az arczszegetlek, a haj tulajdonságai stb. által különböznek. Az ily faj nagyszámú egyes törzsekre szakadhat, melyek közös alaptypusuk daczára származásukra nézve tökéletesen különválasztvák s melyek' tagjainak ismét specificus testi s szellemi családi hasonlatosságaik lehetnek. Másrészt lehetséges ugyanigy, hogy egy törzs különböző fajok eredeti összekeveréséből képződik, mely azután tulajdonságaik vegyületét tünteti fel. — A nemzetiséggel a törzs két tekintetben nem egyjelentésű. Először a mennyiben nép, a szó politikai értelmében több, sőt különböző törzsek vegyületéből is állhat, ugy hogy sajátos tulajdonságai s hajlamai koránsem esnek össze az egyes törzsekével, hanem épen ellenkezőleg vegyületök eredménye. (Egészen más kérdés az, hogy nincsenek-e az egy törzsből sarjadzott népnek, melynek tehát nemzetisége is egyszerű, jelentékeny állami előnyei.) Ilyenmü egyszerű példát nyujt az észak-amerikai egyesült államok lakossága, melynek száz alapjelmét a kelta s német keveréke már most is nevezetesen megváltoztatta s mely idő folytán szükségképen sajátos fejlődést öltend. — Másodszor annyiban sem szabad a nemzetiséget a törzssajátossággal összekeverni, a mennyiben a nemzetiséget képező tulajdonságok koránsem mind közös származás, és tehát testi s szellemi rokonság eredményei, mert ezen tulajdonságokra számos egyéb események s állapotok, mint péld. ipariak, államiak, történetiek stb. is lényeges befolyást gyakoroltak. Épenséggel gondolható, hogy ugyanazon törzs, ha több államban fejlődött, lassanként igen különböző nemzetiségeket fejleszt. Tekintsük csak péld. a németeket s schweicziakat, a hollandokat s flamm belgokat, a beduinokat s a fellahokat.

(b) A különböző hellen törzsek, valamint a számos szláv törzsek példái a részszerü s maradandó különválásnak a közös származás daczára.

5. §.

5. A társadalom.

A tapasztalat tanítja, hogy valamennyi számosabb és a míveltségben haladottabb népeiségek között ezen embertömegek egyes alkatrészeinek sokféle hasonlószerű viszonylatai s részben maradandó alakulásai fejlődnek. Ezen viszonyok középontja jelentős szakadatlan érdek, mely valamennyi résztvevő akaratának s cselekvőségének közös célú tűz, de ez által egyuttal hason erkölcsöket és életnézetet, közös intézményeket, végre többé kevésbé kifejlődött s tudatos létszereket fejleszt. A szellemi, testi s gazdasági iránylatok ezen egyformasága, az erők eme összetétele és — legalább néha — a létszerek hatálya

alapján eme élethalakulásoknak nevezetes hatalmok lehet, melylyel tagjaira s harmadik személyekre többé kevésbé lényeges módon befolyhatnak. Keletkezésök végső alapját nézve egészen természetszerű és koránsem létesülnek mesterséges úton, péld. állami szabvány folytán, hanem ugyanegy tényhez való közös viszonylatok eredménye gyanánt. Terjedelmök s tagjaik száma felette különböző. Gyakran csak egyes helyiségre szorítkoznak, így a községek; vagy aránylag igen kevés számú tagokat vesznek fel, így péld. egyházi szekták, némely nemesi osztályok; ellenben kiterjeszkednek nagy népességi tömegekre, sőt több mint egy országra s egy világrészre is, péld. a nagy egyházak, a nemzetiségek. A részvétel koránsem kizárólagos, olyaténképen, hogy ugyanazon ember csak az egyik társaságnak lehet tagja; hanem ellenkezőleg mindenki, az alkalmas érdekeken való részvéte szerint, egy időben nagyobb vagy kisebb számú társulatokhoz tartozhatik. Így péld. egy magyar mágnás egyidőben mint ezen rend, mint a magyar nemzetiség, a katolika egyház, a nagybirtokosok s talán mint egy község tagja jelenkezhetik s működhetik.

Ezen közös állapotok s létszerűségek *társadalmiaknak* mondatnak; összességök egy bizonyos országban a *társadalom (a)*.

Ezen társadalmi körök számát sem általán, sem egy bizonyos országra nézve nem lehet előre meghatározni, mert rendezések s alakulások a mérvadó érdekek tényleges lételétől függ egy bizonyos nép között s bizonyos időben. A hol az érdekek nagyok s maradandók, társadalmi körök tömbeül szolgálnak, de csak is akkor. Jelentéktelen viszonyoknak ugyanis nincs elegendő vonzerejük ily hatályos létszert teremteni; s mulékony, habár nagy érdekek nem képesek maradandó alakulásokat hátrahagyni. Igen természetes, hogy mindennél a subjectív állapotok a döntők; mert bizonyos időben s bizonyos népnél valamely viszonynak a legnagyobbszerű közös fontossága lehet, míglen más embereknél és a míveltség más fokán alig jó figyelembe. Semmi sem különbözőbb azért, mint más-más, sőt ugyanazon nép társadalmi állapota különböző időkben. — Az ujkori s az európai míveltségű népeknél különben a következő érdekek társadalmi köröknek is középpontjai:

I. A nemzetiség s a nyelv közössége. Ha különböző törzsek vagy sőt fajok egy nagyobb, akár geográfiai, akár politikai egészhez tartoznak az összevetődötték között könnyű szerrel egyesülnek a legközelebbi rokonok s ellenségesen szét-

válnak a többiek; és ez annál nagyobb jelentőségű, minthogy közönségesen vallásbeli, rendi s birtokbeli érdekek is belevonatnak. Innen a térbeli különválás vagy legalább a megszakasztott közlekedés; a különböző erkölcsök s szükségek; sűrűn gyűlölet, üldözés s elnyomás. A legélesebben kinyomódnak az e nemű társadalmi körök, minélfogva a legnehezebben sikerül is kiegyenlítésök, ha már külső jelenkezésben feltűnő fajkülönbségtől feltételezvék.

II. Történetileg kiváló s jogilag kitüntetett családoktól való közös származás. Mind az ily származásra való büszkeség, mind a kitüntetés fenntartására irányuló törekvés igen erős köteléket képezhet a résztvevők között, mely minden plebejustól való ellenséges elzárkozottságra vezethet. Evvel könnyen sajátos erkölcsök, bizonyos életfoglalatosság különös kedvelése, sokszerű kölcsönös rokonság járhatnak. Ily társadalmi kör különben egy állam határain túl is terjeszkedhetik, ha a történeti s a különös jogi viszonylatok ily terjedelemben s ily lényeges hasonrszerűségben forognak fenn, minélfogva az érdekek, valamint a szellemi s külső állapotok egyenlősége egymástól messzire lakó tagok között is solidaritást szül.

III. A közös személyes jelentőség. Azoknak, kik míveltség, elegendő birtok és állami befolyás alapján a lakosság élén állnak, ha nem is járul kitüntetett születés hozzá, közös állásuk s egyenlő természetes érdekeik vannak a nagy tömeg átelében. Így a finomodottabb erkölcsök fenntartása; a tehetség s míveltség természetes befolyásának megőrzése; magasabb míveltségi intézetek fennállása stb. Ezen középpont természetes s jogos; azonban nem oly erős és elkülönzött alaki viszonyulásra koránsem oly alkalmas, mint péld. a születési arisztokratia, és pedig azért nem, mert a társaság határai meg nem határozvák s azon kívül az igények szétágazók. Valamely nép előkelői — optimaták, gentry, honoratorok — minden esetre felemlítendő s nevezetes társadalmi alakulás, de koránsem oly elkülönzött s önálló, mint a nemesség s rendszerint sajátos külső organizálást is nélkülöz. E tekintetben is, bárha igen tág válrokonság fűzi össze valamennyi nép hasonérzületű tagjait.

IV. Hason foglalatosság. A hason foglalatosság minden esetre, hol verseny forog fenn, szakadásra s személyes ellenségeskedésre is szolgáltathat alkalmat; de egyrészt eme háborgató viszonyok tényleg nem állnak be mindenkor a hason foglalatosságuk között; másrészt a gondolkodók s szenvedélytelenek előtt a társak egyesülését s az idegenek előli elkülönzést ajánló

okok túlnyomóak. Hason foglalatosság összhangzó életnézeteket s erkölcsöket szül; minden egyesnek gyarapodása lényegileg ugyanazon külső körülményektől függ; az utóbbiak a mindennapi élet hason rendjét tételezik fel s közös elleneket s ellenséges külső alakulásokat eredményeznek. Innen nemcsak természetes hajlam hasonszerű magatartása a környezet átellenében, hanem az egyes erők hatályos összetételére s egy bizonyos organisatióra, melylyel a közös előnyök eléretnének. Ha ezen állapotokkal, a mint könnyen történhetik, még örökösödés, állami intézmények vagy vallásbeli szabványok egyesülnek, eme társadalmi kör ép oly erős, mint jelentős lesz. Alig kell megjegyeznünk, hogy közös munkálkodás tényleges léte szerint, különféle egyes körök létezhetnek egymás mellett, melyek ismét magok között a legkülönfélébb, barátságos s ellenséges viszonyban állhatnak. Az e nemű legizmosabb rend s legdusabb tagozás példáiul szolgálhatnak Hindostan s Egyiptom kasztjai; sokkal satnyábbak már a czéhek; még lazábbak végre a polgárok s parasztok, az iparosok s kereskedők általán, a gyári munkások s a gyártulajdonosok stb. közös körei.

V. *A birtok közös viszonyai*; és pedig két tekintetben:

a) *A birtok nagysága*. A vagyon különbsége rendszerint különböző életrendet eredményez, és ugyan mind azon befolyást illetőleg, melyet másra gyakorolunk, mind azon követelményekre nézve, melyeket igények gyanánt érvényesítünk. Evvel azután különféle erkölcsök s sympathiák járnak. A gazdagok, avagyonosok s a szegények minden időben élesen szétválasztott osztályait képezték a társadalomnak, és érdekeik gyakran, vagy valósággal vagy legalább a résztvevők hiszeme szerint, egyenlőtlenek sőt még ellenségesek is voltak. Innen természetes összetartásuk, illetőleg idegenkedésük; sőt nem ritkán a legiszonyosabb harcok, névleg ott, hol az egyik gazdagsága a másik szegénysége' okának tetszett, vagy hol a gazdagság tulnyomó hatalmával visszaélés történt. A különböző vagyoni osztályok valóságos organisatiója ugyan nem létezik mindenkor, névleg nem egy időben; de részint külső intézmény nélkül is jelenkezik a birtok' különböző nagyságának befolyása és a közösség némi érzetében s hason cselekvőség szükségében érvényesíti magát; részint létszer is nem ritkán fordul elő, vagy mint önálló állami intézmény (censusosztályok), vagy egyéb társadalmi alakulásokkal kapcsolatban, péld. a születési rendekkel és a foglalatossági nemekkel. Az utóbbi esetekben természetesen minden osztály sajátos érdeke kirívóan

mutatkozik s hatalmasan védetik a tagoktól; de keserűen is üldöztetik azoktól, kik nem tagjai s kik kevésbé kitüntetvék. Ilynemű társadalmi kör a proletariatus csak újabb időben oly nagy mérvben kifejlődött, minden aggasztó következményeivel még fel sem tüntetett köre.

b) *A birtok neme.* Legalább is ily nagy jelentőségű a birtok különböző tulajdonsága, névszerint hogy fekvő birtokból vagy ingó jószágokból áll. A fekvő birtok hajlamot kelt a maradáshoz s azokat, kik önmagok mívelik földeiket, izmos sarjakkal áldja meg; zordabb állapotok között daczos függetlenségi érzetet szül, finomultabbak között állami változás s a személyiség kiváló tekintetbevétele iránti ellenszenvet. — Az ingó jószág, névleg pénztökék birtoka ellenben inkább hajlandóvá tesz a jó s rossz értelemben vett kosmopolitismusra, mind újabb vállalatokra és mozgalmasságra; a mikkel gyakran gyáva félelem jár, mely az erőszakot, sőt a mulékony nyugtalanságot is rettegi. — A birtokosok e két fájának éles s átható elkülönzése annyiban nem létezik, a mennyiben ugyanazon embernek mindkét nemű birtoka lehet; valóságos organisatio sem szokott a birtok különbsége alapján létezni: mégis általán félreismerhetlen a földbirtok s az ingó jószágból álló gazdagság különbsége s hatálya és valamely lakosság összes állapota lényegesen más, a szerint a mint vagy az egyik vagy a másik fajú birtokosok vannak tulnyomó számmal.

VI. A vallás közönsége. Közös vallás s istentisztelet a legtöbb emberre nézve felette jelentős érdek, és a vallás mineműsége értelmi s erkölcsi tekintetben legnagyobb befolyást gyakorol az összes szellemi, részben a gazdasági állapotra is. A természetes állapot, legalább a lényegesen hason műveltségű népnél az, hogy mindnyájan ugyanegy vallást valljanak. Ez esetben a vallás s hatálya összeesik a nemzetiséggel. Ugyanigy sok tekintetben jelentős s üdvös, ha valamely lakosság külső határainak megfelelő vallásbeli intézményei bezáródása is. Azonban közönségesen eltér ettől a valóság; és pedig két irányban. Egyrészt ugyanis igen gyakran találkoznak ugyanazon, egyéb tekintetben egységet képező lakosságban különböző vallásbeli meggyőződések s ennél fogva különböző egyházi létszerek is; másrészt némely vallásbeli közösségek s megfelelő egyházaik jóval messzebb terjeszkednek mint egy államra s egy népre. Ennek következményei több egymás mellett létező vallást illetőleg, ha nem is szükségképen, ugy mégis gyakran az, hogy a különböző hívek a többi társadalmi alakulásokat bámu-

latosan átható s szétmaró elkülönzésben élnek; hogy egymás iránt igen sűrűn keserű ellenségeskedéssel viseltetnek s egymást üldözik; hogy törzsrokonok s különben egyenállásuak között különböző életirányok s műveltségi fokok jelenkeznek; az egyház világterjedelme esetében pedig, hogy oly emberekkel kerülnek érintkezésbe, kik minden más tekintetben különböző befolyások alatt állnak s kiknek egyéb érdekeik távolról sem hasonneműek. Ehez járul még, hogy szükségképen összeköttetésben kell állnia az országon kívül levő, intézményeitől s hatalmaitól teljesen független vallásfőnökkel vagy valamely más vallásbeli középponttal. Eme állapotok jelentőségét az emberek együttlétének különböző fokaira nézve, a mint könnyen átláthatjuk, alig vagyunk képesek kellően méltányolni.

VII. A szűkebb térbeli együttlakás. A helyi együttlét pusztá tényéből számos érdek keletkezik, melyeknek a tagokra nézve legalább relativ jelentőségök van. Így az utak rendje, az utcák s térek tisztasága, a kellő kutak és csatornák előállítása; ugyancsak a sokadalmak s némi iparok rendezése, a nyugalom, rend s biztosság fenntartása éjjel s nappal; közös tanodák s egyházak építése. Mind ezen célok közmegegyezést, az erők összetételét, célszerű alkalmazását követelik: tehát némi létszert tesznek szükségessé. Ily módon a község mindenütt megalakul mint mulhatatlanul szükséges társadalmi kör, a hol emberek közel lagnak egymáshoz. Ama körülmény, hogy az állam ez alakulást a legkisebb igazgatási kerületnek nézi és egyéb, sokkal közelebbi célokra rendelt létszerét sokszerűen felhasználja saját állami céljainak keresztülvitelére, csak később járul hozzá. E viszony mindenesetre nevezetesen megszokta változtatni a községek léteget, de koránsem szünteti meg társadalmi alapját (b).

A számos társadalmi körök szellemi és anyagi eredménye az emberek életére s céljaik elérésére nézve felette különböző a szerint, a mint vagy az egyik vagy a másik érdek lép előtérbe; továbbá a résztvevők viselete s műveltségi foka, valamint valamely létszer hiánya vagy erős alkata szerint; végre a szerint a mint a különböző életkörök egymást áthatják, vagy csak térben s időben egymás mellett léteznek. Az eredmények igen üdvösek, de igen károsak is lehetnek. Összeeshetnek az emberek többi, egyszerűbb s összetettebb életkörei iránylataival s azokat akkor gyarapítják s fokozzák; vagy gátolhatják, megváltoztathatják, sőt egészen megsemmisíthetik; hatalmok tulnyomó lehet s egy népet kiválólag igénybe vehetnek; de meg alkatré-

szei s érdekei nagyobb egyformasága esetében egészen háttérbe léphetnek, azaz a nép létegevel egészen összeeshetnek. Önkényüleg meghatározni sem a társadalmi köröket magokat, sem eredményeiket nem lehet; mert mindkettő természetes és elkerülhetlen úton a tényekből veszi eredetét. Az utóbbiak ugyan talán vagy egészen, vagy részben emberi akaratból származtak, azért tudatosan meg is lehet változtatni azokat; azonban ha egyszer léteznek s a míg fennállnak, szükségképi folyamuk s hatályuk van.

Évvel különben nincs az mondva, hogy a társadalmi körök természetes, lélektani, erkölcsi s czélszerűségi törvényein kívül nem tartoznak külsőleg is szorító szabványokat követni. Mindenek előtt nem ritkán a tételes vallás is rendez némi társadalmi viszonyokat. Azután a társadalom is nyerhet kieroszakolható törvényeket és pedig ugyanazon forrásokból, melyek egyáltalán jogokat nemzenek. Így az ész forrásából a bölceleti jogot, azaz a czéljai elérésére szükséges eszközök meghatározását; a szokás s az általános jogtudat forrásából tételes jogot, mely az ellene vétőkre gyakran igen fájdalmas következményeket ró; végre az illetékes külső tekintélytől irott törvényeket (c).

(a) A társadalom jelenlegi felfogása, mint saját életköréé, mely egyrészt különbözik az egyéni lélettől s családdá s törzsszé való szélesbülésétől, másrészt az államtól s magasabb alakulásaitól, nagyjelentőségű tudományos tény. A társadalomnak még fogalma is lehetetlen vala, míg az állambölcelet nem tudott az állam keletkezése, életteli tartalma s feladata felől más felfogásra szert tenni, mint mely az államot közvetlenül egyes és különvált személyiségekből keletkeztette. Kétségtelenül jelentékeny érdemei vannak az új tan körül a socialistikus iránylatnak; de természetesen nem csak maga tévelygett elméletileg s gyakorlatilag hamis uton, hanem másokat is azon hibára ösztönzött, hogy a társadalmat kizárólag a gazdaszat nézponjtából tekintsék s törvényei gyanánt csak gazdaszati, tehát czélszerűségi szabványokat ismerjenek el. Azért a socialisták felette számos iratai s a nem kevesebb számmal létező bírálatok, csak közvetett, főleg negatív jelentőségűek a társadalmi tudományra nézve; egyéb írók is, kik — többé kevésbbé boldogulva s egymástól majd jelentékenyebb, majd jelentéktelenebb pontokra nézve eltérve — a társadalmat való jelentőségében, ugyanis mint az általános emberi életalakulások egyikét iparkodtak tárgyalni, szinte nagyobbbrészt azon hibába esnek, hogy a gazdaszati nézpontra kellettén túl nagy súlyt fektettek. — Különben a következő iratok emelendők ki: SCHLÖTZER A. L., Allgem. Staatsrecht. 1793. 31. l. — HEGEL, Philosophie des Rechts. Berlin, 1821. — EISENHART G., Philosophie des Staats. Lipsce, 1843. — HERBART, Allgem. prakt. Philosophie, Hartenstein kiadásában a VIII. köt. — STEIN L., Gesch. der socialen Bewegung in Frankreich. Lipsce, 1850. (I. köt.: der Begriff

der Gesellschaft.) — AHRENS A., die organische Staatslehre. Bécs, 1850. — RIEHL W. H., die bürgerliche Gesellschaft. Stuttg. s Tübingen, 1851. — WIDMANN A., die Gesetze der socialen Bewegung. Jena, 1851. — WINTER, die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Göttingen, 1852. — MOHL ez iratok bírálatát s saját nézetét lásd: Tübinger Zeitschr. für St. W. 1851. és Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften. Erlangen, 1855. I. k. 67. l. — A társadalom különválása eszméjét megtámadja BLUNTSCHLI Krit. Uebersch. d. d. Gesetzgeb. III. k. 229. l. Nézete szerint elegendő a jog felosztása köz és magánjogra.

(b) BLUNTSCHLI gáncsolja az idézett helyen, 251. l., hogy — ha már egyszer kiválasztottak egyes társadalmi köröket, — miért nem sorolták a *családokat* s a *politikai pártokat* is hozzájuk, hanem amazokat külön életkörnek tették, emezeket meg egészen mellőzték; a társadalmi kör minden kellékét ezeknél is feltalálhatni. — Mindkettő érett meghányás után történt. Hogy a családnak közös érdekei is vannak, az tagadhatlan, de azok többé kevésbé csak esetes következményei, nem pedig céljai az egyesületnek és létege, mely inkább az emberi személyiség kiegészítéséből áll egy más nemű személy által s a szaporodásból. De ez valami oly *sajátságos*, s az ebből az emberi személyiségre háramló befolyás oly annyira különbözik a külső célra való közös törekvésből eredő állapotoktól, hogy e két nemű életkört nem szabad összevetnünk. A család kétségkívül jelentős helyet foglal el az emberi együttlét különböző alakulásainak összrajzolatában; de ebből még nem következik, hogy a társadalmi körök sorába felveendő. — A mi pedig a politikai pártokat illeti, úgy megengedjük, hogy nagy hasonlóságuk van a fennebb elősorolt társadalmi alakulásokkal, minél fogva felsorolásuk azok között igazolható volna; mégis helyesebbnek látszik, róluk mint az *államélet* egyik specificus tünelményéről megemlékezni (l. alant, 21. §.), miután egyesegyedül az államban, és pedig csak bizonyos nemeiben fordulhatnak elő, és általán csak állami törekvéseket s állapotokat illetőleg léteznek.

(c) A társadalom elismerése *sajátságos életkörnek*, mely nem esik össze sem az egyes életével, sem az állam intézményeivel, mind alaki, mind tárgyi jelentőségű. Alaki tekintetben, mivel az állam- s jogtudomány logikailag helyes rendjét teszi lehetségessé, jelesül némely tanoknak, melyek a közjog s magánjog között lebegvén, majd az egyikhez, majd a másikhoz soroltattak, mivel valósággal egyikökhöz sem tartoztak, kellő helyet ad. Hogy ez által a tudományok egészen új épülete emelkedik, az nehézkes s alkalmatlan lehet az elavult nézetekhez ragaszkodókra nézve, de koránsem czáfoló ok. — Tárgyi tekintetben pedig világos, hogy a társadalom elismerése által egyrészt beáll annak szüksége, hogy az állam viszonyát ezen fontos életalakuláshoz tudományosan áthassák s átgondolják, másrészt az államtudományok feloldatnak oly jelentékeny viszonyok rendezésétől, melyek önálló alapot nyertek, míglen eddigelé az államra idegenszerű tukmáltatván, lehetetlen s álkövetelményekkel bolygatták. Az utóbbi áll mind a jogról, mind a politikáról.

6. §.

6. Az állam.

Az ember család, törzs és társadalom által lényegesen előmozdítatik külső s belső életcéljaiban. Mind a három körben mások ereje a magáéval együtt közösen sokszerű haszn elérésében fáradott, melyekre önmaga elszigetelve soha szert nem tehetett volna. Mindenesetre ő is tartozik másoknak segélyére lenni; azonban minden résztvevő nyeresége összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint betétele, mert a társadalom fajilag más javakat hoz létre, mint az egyes erőnek lehetséges volna a legmegerőltettebb fáradozás mellett is létesíteni, és mert a közönség minden egyest szellemileg is kifejleszt.

Azonban az együttlét eddig tárgyalt alakulásai teljes kifejlődése s tevékenysége mellett is még igen tökéletlen az állapot; és pedig több tekintetben.

1. Az együttlét különböző természetű alakulásait szabályozó törvények nagyrészt nincsenek külső tekintély által adva, hanem a dolog természetéből folynak. Azért az előfordulható részletes esetekre nézve nem szabatosak elegendőképpen; koránsem ismertetnek el mindenki által s minden körülmény között; s külső megítélési jel híján a változó felfogás szerint változékonyak. Innen kétely, viszálykodás, sőt zűrzavar.

2. Az eddig tárgyalt életkörökben koránsem létezik mindenütt elégséges, bármikor készen álló, minden jogtalan háborgatással megmérkőző hatalom. De evvel kérdésbe van helyezve a résztvevők igazságos követelései elérése, valamint az illető organismus léte.

3. A társadalom fogalma, a mint már megjegyeztük, nem hozza magával szabatosan körülírt térbeli határoltóságát és ép oly kevéssé annak szükségét, hogy valamennyi társadalmi körök egyenlőképpen kifejlődjenek valamely nép között. Az együttlét rendje azonban az emberi nem különböző osztályai éles elkülönítését multhatatlanul követeli, mert csak is ez úton gondolható a létszer szabatos terve, az intézmények számbavétele, a kötelezettek s jogosítottak biztos megjelölése, elégséges közös hatalom alakítása s elismerése (a).

4. Végre és főleg a társadalomnak csak töredékes, részszzerű s esetes élete van. Az egyes társadalmi körök nem benső, mindenkit egyenlően kötelező szükség folytán, hanem a tényleges viszonyok szerint alakulnak; egyéb, talán ép oly fontos viszonyokban rendezett s hatályos társaság nem jó létre, mert

az alapját képező érdek nem maradandó, nem elég erős, vagy nincs eléggé elterjedve. Gyakran egészen hasonszerű állapotok igen különböző társadalmi organisatiót öltenek. Sőt ellentmondások is előfordulhatnak a társadalmi alakulások között, s határozottan ál iránylatok is lehetségesek.

Ha tehát azt akarjuk, hogy valamennyi emberi létezők összessége elégséges legyen s magok között megegyezzenek; hogy továbbá ne szenvedjünk hiányt a kellő eszközökre nézve a cél elérésében és a vezetés irányában az engedelmesség meg ne vonassék: úgy az emberi nem valamennyi tényleg együvé tartozó, másoktól elkülönzött és a földfelület bizonyos részében elő töredéke számára egy egységesen s erősen felruházott organismusnak kell léteznie, mely ama töredék egyes személyiségeit, családait, törzseit s társadalmi köreit összetartja. — *Eme létszer pedig az állam (b).*

Tehát az állam is pusztán csak eszköz az emberi célok elérésére, minélfogva különbözik ugyan terjedelmére, rendjére, hatalmára s tárgyi feladatára nézve a többi életköröktől, de nem utolsó céljára nézve (c). A többi alakulások különbségeihez a kiegyenlítő egység viszonyában áll; az ellentmondáshoz s észszerűtlenséghez a győztes hatalmában; a tökéletlenséghez s mértéktelen terjeszkedéshez a korlátolásában. — De evvel nem azt akartuk mondani, hogy csak mint történetileg később beálló képződési forma jöhet tekintet alá. Az állam keletkezése ugyan nem eshetik össze egyes személyiségek s néhány család létével, mert az állam számosabb részvevőket s viszonyokat, térbeli kiterjedést és a hatalom szellemi s anyagi alkatrészeit tételezi fel és mert oly kevés s egyszerű viszonyok rendezésére nem is szükséges; ellenben igen is gondolható az állam keletkezése s fejlődése a törzsszel s társadalommal, melyeknek épenséggel nem kellett az államot megelőzniök. Ép oly kevésé szűnnek meg az emberi együttlét egyéb természetszerű alakjai az állam teljes hatályával; sőt igen kitűnően fejlődhetnek s gyarapodhatnak az államban valamennyi többi életkörök, jelesül a társadalom. Az állam nem megsemmisítésök, hanem kiegészítésök; a körök pedig célját s tárgyi tartalmát képezik.

Az állam is azon különféle törvények uralma alatt áll, melyek általán szabályozzák az emberi életet; tehát a jog, az erkölcs, a vallás s az eszély törvényei alatt. Megegyező összeillesztésök a gyakorlati ész s a tudomány feladata.

(a) A következő 7-ik §-ban fog tárgyalatni, hogy mennyiben leszen egy általános világbirodalom lehetséges és üdvös. Legközelebb

az általán létező viszonyok veendőik szemügyre. De ezek azt mutatják, hogy az emberi nem számos egyidőbeli, de lényegesen különböző s egymástól távol maradó népségekre szakad.

(b) Többet s közelebbit az állam fogalmáról s létegeről I. alant 11. s 12. §. Itt csak arról volt szó, hogy megjelöljük helyét az emberi életkörök sorában s az emberi körökhöz való viszonyát. — Különbön vesd össze az állam viszonyát illetőleg az ember létegeréhez: PLANTA, Die Wissenschaft des Staates oder die Lehre von dem Lebensorganismus. I. II. Chur, 1852; és VOLLGRAFF, Erster Versuch einer Begründung der allgemeinen Ethnologie. I—III. Marburg, 1851—55.

(c) Az állam felmutatása az emberi életalakulások sora logikailag szükséges tagja gyanánt a legjobban bebizonyítja az észjogi felfogás tarthatlanságát. Ha az állam se több se kevesebb, mint azon intézmények egyike, melyekre az embereknek különböző céljaik elérésére szükségök van; s ha ezen intézmények mindegyikének egyedi rendeltetéséhez illő alakja s megfelelő tartalma van: akkor természetesen észszerűleg szó sem lehet az állam mysticus egybefüggéséről az emberi, akár szellemi, akár testi organismussal. Az ily összevetés alkalmat szolgálthat szellemdús élcz feltüntetésére; azonban az állam léteget s szükséges intézményeit illetőleg sem világot, sem az életben alkalmazható eredményt nem fogunk nyerni, ha a különböző államhatóságokat az értelemmel, az akarattal, a képzelő tehetséggel, vagy pedig épen az agygyal, az orral s köldökkel hasonlítjuk egybe. Tudvalevő, hogy a logika s mennyiségtan legelső törvényeivel ellenkezik lényegileg hasonyszerűtlen dolgokat egymással összehasonlítani. De az egyes emberi test vagy szellem s az állam intézményei csak hasonyszerűtlen dolgok. — Az állam ily észjogi felfogása időről időre fel-feltünedezik, részint a kor satnya irányából eredvén, részint egyéni titokszerű s költői érzetből. Ujabb időből a következő iratok említendők: NIBLER, der Staat aus dem Organismus des Universums entwickelt. Landshut, 1805. — WANGENHEIM, die Idee der Staatsverfassung. Frankfurt, 1815. — BLUNT-SCHLI, psychologische Studien über Staat und Würde. Zürich, 1844. — ROHMER, die vier Parteien. Zürich, 1844.

7. §.

7. Az állam-egyesületek.

Minden egyes állam feladata, népe egységes életét helyreállítani, és pedig minden viszonylatban s valamennyi magában foglalt életkörök jogosult céljai tekintetbevételével; és minden államnak e tekintetben teljesen bevégezettnek s elegendőnek kell lennie. Az emberi együttlét értelmes rendje azonban még nincs befejezve minden egyes állam elszigetelt tevékenységével. Mert azon túl is jelenkezik még három feladat, s evvel még egy igen széles életkör. Először is több állam egymás melletti léte magok s résztvevőik között némi rend szükségét kelti s egyúttal kielégítése eszközét is megjelöli. Másodsor

egy-egy konkrét államok tökéletlensége közös kiegészítő intézmények létesítésére serkenthet. Harmadszor végre sok, eszményileg minden állam együttes tevékenysége további jelentékeny előnyök elérését, sőt az összes emberiség magasabb együttes élete alapítását teszi lehetségessé (a).

I. *Több állam egymásmelletti léte* jelesül a következő viszonyokban igényel összhangzó akaratot s tevékenységet:

Mindenek előtt az egyesek közlekedését illetőleg saját államaik határain túl, akár idegen államokkal, mint olyakkal, akár azok polgáraival. Az ily közlekedést javalló okok számosak s döntők. Nevezetesen: mindennemű életszükséglet kölcsönös kicserélése, miután egy ország s egy nép sem hozza egyrészt mind azt létre, a mire szüksége van, s fogyasztja másrészt el, a mit létesít s a mit mások felhasználhatnak; ismeretek s tapasztalatok gyűjtése saját országa határain kívül is; egészségi tekintetek stb. — Minél míveltebb s sokoldalubb valamely nép, annál nagyobb tagjainak szüksége ily külföldi közlekedésben élni; — a törökök, hottentották s botokudok épen nem, a spanyolok igen keveset utaznak. A közlekedés mind nagyobb könnyűsége lehetőségét s az utazási hajlamot is növeli. Az egyén ily egyszerű viszonyából a külföldhöz az idegen államhoz mint olyanhoz s kormányához való viszonyok erednek. Így péld. ótalom, gyámoltítás s jogsegély követelése, a törvények megszégéséből eredő következmények.

De továbbá egész társadalmi körök is, habár gyéribben és rendszerint elmosódottabban némi viszonyban állhatnak egyéb államok hasonló alakulásaihoz. De ez ismét szükségképen magával hozza eme viszonyok rendezését mind egyesekkel, mind kormányokkal. Így péld. hason egyházak, hason rendek, hason fajok viszonyai.

Végre az államok magok mint egységek sokféle érintkezésbe kerülnek egyéb egyidőben létező államokkal. A hatás megjelölése, az akarat-elhatározás s intézmények önállósága, az érdekek azonossága harmadik személyek irányában, az életirány különfélesége, egyes tagjai képviselése a külföldhöz való viszonyában, sokszertű alkalmat szolgáltatnak tárgyalásokra s végzésekre; de ellenségeskedésre s viszálykodásra is.

Mind ezen viszonyok értelmes rendezése mulhatatlanul szükséges, és pedig nem csak azért, mert a bizonytalanság vagy a külső tényekben mutatkozó visszavonás a külföldi viszonylatokban a saját ország belső intézményeit is háborgatják, hanem mert a szomszédos viszály az egyes polgár össze-

köttetéseit is veszélyeztetik, az állam maga is rövidséget szenvedhet igényeit illetőleg, sőt kérdésbe jöhet összes léte. A nemzetközi viszonyok eme értelmes rendje ismét különböző nézpontról indulhat ki, ugyanis erkölcsi, vallásos, jogi, gazdasági s eszélyességi nézpontról. A legszükségesebb s a legduzsabb természetesen a jogi rend; azért ezen oldala — a nemzetközi jog — a leggyakoribb s a legszabatosabb, míg a többi nézpontról folyó együttlét meghatározása egyrészt magasabb míveltséget igényel, melyet népek ritkábban szoktak elérni — így péld. a nemzetközi viszonyok rendezése a tiszta erkölccstörvény követelménye alapján —; másrészt nehezen lehet határozott, változhatlan szabályokká tömöríteni, — mint nevezetesen a külföldi viszonylatokat szabályozó eszélytant.

II. Egyes, névleg kis államok elégtelensége mindenestre nagy hiba; de annál szükségesebb kiegészítésök. A legkevésbé távol vannak a kielégítő állam fogalmától azok, melyek létszerőket ugyan türhetőleg fenntarthatják s evvel legalább a belügyekre nézve megfelelhetnek feladataik nagy részének, de melyek oly hatalom híján vannak, mely a külföld irányában mindenkor biztosan megvédhetné. Sokkal hiányosabban felelnek meg jogos követeléseknek azon államok, melyek nincsenek oly tárgyi és szellemi eszközök birtokában, hogy valamennyi szükséges intézményeket létesíthetnék, és melyekben nevezetesen oly intézetek tökéletlenek vagy teljesen lehetetlenek, melyeknek gyarapodó léte számos részvevőktől vagy messzeterjedő tartománytól függ. (Legfelsőbb törvényszékek; egyetemek; posták; vasutak; vámrendszer.) Az első esetben elégséges több gyenge állam egybefűzése pusztán nemzetközi egészszé, mely az egyes tagok belső önállóságát s kormányát érintetlenül hagyja, s csak külmegettámadások elhárítására szabvák kellő körök, szerződések s intézmények; tehát *államszövetség*. Még gyengébb s elégtelenebb államoknak kiegészítésök eszközzésére közös, mindnyájok felett álló, ótalmat s segélyt elegendőképen biztosító államhatalom képzésére kell magokat elhatározniok, melyre természetesen saját souverainitásuk megfelelő részét ruházniok. Ez uton kettős viszony keletkezik, *szövetséges államnak* nevezve, melynek jellemző sajátossága két hatalom létezése megfelelő létszerőkkel.

Mindkét állam-alkat számos nehézséggel s hiánnyal jár s mindenkor csak is kiegészítő eszközök maradnak a nagy egységes államokhoz mérve; azonban adott viszonyok között az

emberi együttlét nélkülözhetlen s természetszerű alakulásai. Mindkét szövetségi nem intézményei különfélék. Pusztá állam-szövetségben az összesség maradandó létszere nem szükséges multhatatlanul, időnkénti összejövetelen vagy írásbeli közlekedés útján is elintézhetők a közösséget érdeklő ügyek. De itt is igen meg lesz könnyítve a szerződésbeli szolgáltatások ellenőrzése, valamint a tagok közlekedése egy közös állandó tanács által, melyben a tagok, talán jelentőségük s szolgáltatásuk arányában különböző szavazatjoggal képviselvek. Az ily testület természetesen azonban soha sem igényli a kormány tulajdonságát, hanem mindenkor csak önálló s csak bizonyos egyes célok kedvéért szövetségbe állt államok követeinek gyűlekezete marad. A szövetséges állam ellenben valóságos államhatalomra szorul, az államhatalom saját birtokosára, az alattvaló hivatalok rendezett létszerességére, röviden alkotmányra s igazgatásra. Különbözik mind fõgondolata az ily közös államnak, mind a kivitel alakja különbözõ lehet, az egyes szövetséges államok neme s a célszerûség szerint.

III. A mi végre az emberiség magasabb együttléte kiképzését illeti az egyes államok vagy talán államszövetségek közremûködése útján, úgy világos hogy valamint az egyes személyiség életcéljai elérését az erők összetétele, a munkafelosztás s kölcsönös szellemi egymásra hatás elõmozdítja, úgy hasonló elõnyök keletkeznének, ha egész állami szövetségek szerves mûködés kedvéért összeállnának. Az ily szövetségben nem csak elegendõ jogi ortalom akadna; hanem egyrészt az eszközök s erők összetétele, másrészt a helyi munkafelosztás nagyszerû alkalmazása által oly tárgyi s szellemi javak hozhatnának létre, melyek elõteremtésére az egyes államok eszközei sohasem volnának elegendõk; ily szoros kapocs lehetõségessé tenné továbbá az egyhelyütt tett javításokat mindenütt befogadni; mindez által pedig az emberi létnek magasabb cél tüzetnék s az õsszes élet emeltetnék. Világos azonban, hogy sok állam eme szerves életének felfogása is, még inkább pedig következetes s teljes keresztûlvitele magas fokú míveltséget igényel, melyet a nemzetközi s szövetséges állami viszonyok számos és hosszú, alantabbi fokról eredett s mélyebb fokú rendjeinek kell megelőznie. Az összes emberiség eme organisatiója elérése a késõ jövõnek van fenntartva, ha egyáltalán el fog valaha éretni. Akkor az alkalmas formák is meg fognak találtatni, melyeknek idõkorai feszegetése semmi haszonnal nem jár (b). Eddigélé alig tétettek egyes elszigetelt s nem mindig tudatos

kezdemények az együttlét ily magasabb kifejllesztésére s még a tudomány is csak a feladat felfogásával van elfoglalva (c).

(a) Kevés belátást tanúsítana az emberi nem fejlődése történetébe átalán és a nemzetközi jogéba különösen, ha a nemzetközi rendezés jelenlegi visszas állapotából ellentétben az élet előhaladottabb oldalaival azon következtetést vonnók le, hogy az emberek magasabb fokát el nem érhetik. A haladás e viszonyokat illetőleg tagadhatlanul rendkívül lassu; azonban a míveltség mégis jelentékeny utat tört magának, nevezetesen az ókor ellenében, mely az idegent csak jogtalan ellenségnek tekintette. Azért épen nem kell azon reményről lemondanunk, hogy legközelebb a jogi tudat további fokozata, azután pedig lassanként az összes erkölcsi felfogás gyarapodása fog helyet foglalni. Az államszövetség mindenesetre az emberi életkörök sorának bezáró lánca szeme gyanánt említendő, mert logikai szükség s mert legalább tökéletlen kezdeményei léteznek.

(b) Ama követelés, hogy az államok egymás iránti eljárásukat tisztán észszerű törvények alapján szabják meg, koránsem feltételeztetik egy általános világállam lététől s valamennyi nép közös kormányától egy központi helyről. Nemcsak egyéb szabadabb alakulások is gondolhatók, hanem még igen is valószínű egy ily központi világkormány lehetetlensége.

(c) Az emberi együttlét egyik része sincs oly kevésbé teljes jelentőségében felfogva, vagy az életben elegendőképen rendezve, mint az államok egymás iránti viszonya. Először is már a független államok közönséges mindennapos közlekedésében a különböző nézponatok közül majdnem kizárólag csak a jogi talál az életben s a tudományban méltánylatra és péld. keresztülvitele az erkölcstörvény alapján alig kísértetett meg, alkalmazása kérdésbe sem jött; elnézve attól, hogy még eme jogi felfogás is igen korlátolt s elégedetlen szokott lenni. Továbbá az egy nagyobb egészszé alakulandó, különböző kisebb államok összekapcsolása alig volt még általános nyomozás tárgya. Megelégedtek az e nemű egyes concret alakulások tételes joga előadásával s legfelebb a jogi különbség feltüntetésével az ily államegyesületek két faja között. Azonban szó sincs azon esetek mélyebb tárgyalásáról, melyekben az egyes államok önállóságáról le kell mondani, s ama elvek meghatározásáról, melyek a faj s a különös forma választását szabályoznak, nevezetesen pedig ezen egész viszony nem pusztán jogi felfogásáról. Azért ily viszonyok között minden a véletlenre van bízva s az emberi szenvedély s kisszerűség még elméleti vezérfonalt s féket sem nyer. Végre az egész emberiség összelete aránylag ritkán s hiányosan tárgyalatik. Csak kevés író képez e tekintetben kivételt, legalább megkísértvén egy magasabb, általán emberi álláspont alapjait felkeresni. V. ö.: — ZACHARIAE, Vierzig Bücher, 2. kiad. V. h. 152. l. — GAGERN, Kritik des Völkerrechts, Lipsce, 1840. — FALLATI, Die Genesis der Völkergesellschaft (Tübinger Zeitschr. für St. W., 1844). — KALTEN-

BORN, Kritik des Völkerrechts. Lipsce, 1847. — LAURENT, Histoire du droit des gens. I—X. Gand, 1865. — A béketársulatok s congressusok fáradozásai ugyan jóakaratuak s kitartók; mégis alig fog sikerülni az általok választott uton sikeres eredményt felmutathatni. Mert világos, hogy a háboru mint az államok önsegélye csak akkor fog nélkülöztetni, ha az összes míveltség fokozása által a nemzetközi viszonyokban mások nyers megsértése és a nagyobb erőhatalommal való kérékedés erkölcsi lehetetlenséggé válandott. Eszerüleg tehát a feltételek helyreállítására, nem pedig a következmények elérésére kellene törekedni. Az utóbbiak már magoktól beállnának. A békebarátokat s irodalmi dolgozataikat illetőleg l. MOHL, Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften, I. k. 438. l.

II.

Irodalmi előjegyzetek.

8. §.

1. Az államtudományok viszonya egyéb tudománykörökhöz.

Valamennyi emberi viszony nyerhet tudományos feldolgozást, azaz léteget alaposan fel lehet tüntetni; azon törvényeket kikutatni s formulázni, melyeket különböző lehetséges viszonyai szerint követ; végre a következményeket is — a gondolkodásra s cselekvőségre való vonatkozásukban — felmutatni. Előadandó továbbá tudatosan a történeti tudomány is. Az egyik vagy másik fő tárgy különbsége szerint alakulnak azután a nagy tudománykörök.

Ezen lehetőség forog fenn nevezetesen az emberek együttléte létszerességeit illetőleg is; és pedig ennek tudománya nemcsak a többi emberi viszonyok átgondolásától s előadásától, péld. az egyes ember szellemi és testi természete s a világhoz s istenhez való viszonya áthatásától különbözik; hanem ismét különböző főszakaszokra szakad a szerint, a mint vagy csak bizonyos nemét az együttlétnek, tehát az egyén viszonyát az egyénhez, s mint ennek szükséges kiegészítését, a családot, a törzset s a nemzetiséget, a társadalmat, az államot s az államegyesületeket tűzzük a nyomozás tárgyául. Eme vezérszakaszok mindegyike ismét elkülönzött rendszerekből áll, melyek keletkezésüket a különböző nézpontoknak köszönik, ugyanis a jog, az erkölcs, a vallás vagy az eszély kiindulási alapjának.

Közönségesen ugyan csak az egyes személyiség s a család életkörei, valamint az államéi képezik tárgyát tüzetesebb s rendezettebb tudományos nyomozásnak. A törzs s a társadalom

élete eddigelé csak töredékesen s mintegy alkalmilag vont magára figyelmet, tehát nem is fejlődött tanok s ismeretek összes egészéig; az államegyesületek viszonyait pedig az egyes állam tudományától el sem választva feszegették. Itt tehát természetesen még tágas mező nyílik szükséges s üdvös szellemi tevékenységnek. Ha ugyanis a törzs ösztudománya feldolgozása kevésbé sietős s gyümölcsöző is, mert a törzs-élet legkevésbé járul az emberi életfeladatok eléréséhez: ugy annál égetőbb szükség a társadalom tökéletes tudományosáthatása. Ugy szinte az összes nemzetközi tárgyak elválasztása az egyes állam fölötti nyomozásoktól nemcsak logikailag helyes, hanem tárgyi tekintetben is igen üdvös; azonban be kell azt vallani, hogy az ily elválasztás után ismétléseket alig lehetne elkerülni, valamint az is igaz, hogy mindkét esetben államok képezik a vizsgálódás tárgyát s nem fajilag különböző emberi viszonyok.

Az államtudományok helyes rendszerének minden körülmény között távol kell maradnia oly egyes vizsgálódásoktól s egész tárgyaktól, melyeknek alapját nem az állam képezi. Azok rájuk nézve legfelebb előismeretek s eredményeiknek csak annyiban van jelentőségök az államot illetőleg, a mennyiben oly életkörök rendezéseit feszegetik, melyek tárgyilag belevonvák az állam egységes létszerességébe s melyeket az állam, viszonylagos jelentőségök szerint becsülni s saját eszközei megeshető elégtelensége esetében nagyobb erejével gyámolítani tartozik. A helyesen vont körzeten kívül fekszenek tehát nemcsak a magánjog tana, az egyes egyén s a család hit- s erkölcs-tanai, az egyesek életeszélyét tárgyaló szabványok — mely utóbbiak alatt nevezetesen a gazdaszat általános tanai értendők; — — hanem a társadalomnak, mint egésznek s egyes köreinek is tudományai (a). Az utóbbiak közé tartoznak jelesen az egyház jogát s dogmáit, a rendeket s községeket — a mennyiben az állam maga részéről nem tartja rendezéseket szükségesnek — s a foglalkozás létszerességeit illető tanok. S csak is a fennebb előadott okok alapján lehet az egyes állam életének s a nemzetközi egyesületek tanát együttvéve mint egy — de természetesen tagozott — egészéét tárgyalni.

A helyes kiválasztás egyrészt s a tökéletes kimerítés másrészt pedig nem pusztán logikai követelmény, hanem még ama lényegesen tárgyi előnnyel van felruházva, hogy az államra nem tukmáltatnak egészen különböző emberi életren-

dek feladatai, tehát áljogok s álkötelességek sem. Vélelmezett nagyobb tökéletesség ez esetben veszélyes bővítés.

(a) Az ez úton az államtudományok köréből kiváló tárgyak száma igen jelentékeny s sok hiányzik, hogy mindnyája feldolgozásra talált volna. — A mi a **társadalom** tudományát illeti, a következő tagozást igényel, ha nem akarjuk szervesen, hanem — a mi a legtöbb czélokra nézve kényelmesebb — a különböző nézponatok alapján rendezni:

I. Dogmaticus társadalmi tudományok.

1. *Általános társadalomtan*, azaz a fogalom s az általános törvények, a különböző alkatrészek s czélok megállapítása.

2. *Társadalmi jogtudomány*:

1) bölcséleti társadalomjog;
2) tételes társadalomjog, péld. a rendek, az iparos osztályok, az egyházak joga.

3. *Társadalmi erkölctan*:

1) bölcséleti;
2) tételes azaz vallásos.

4. *Társadalmi eszélytan* (társadalmi politika). Itt jó tárgyalás alá nevezetesen a nemzetgazdaszat nagy része.

II. Történeti társadalmi tudományok.

1. A társadalom s körei *története*.

2. A társadalom *statistikája*.

Csak egy pillantást kell az elősoroltakra vetnünk, hogy belássuk, hogy ugyan ezen különböző társadalmi disciplinák közül több fel van már dolgozva, részben régtől fogva, részben csak újabb időben; de hogy még igen nagy hiányok is léteznek. Azonfölül világos, hogy a társadalmi tudományok helyes kiképzését illetőleg felette káros befolyásu, ha eme részszerű feldolgozások a közös középpont tudata hiján, tehát összefüggés, kölcsönös felvilágosítás s a társadalom létege belátásának előmozdítása nélkül eszközöltetnek. Újabb időben tagadhatlanul történt e tekintetben javulás. — Sokkal tökéletesebb, mint a társadalomról való tan és pedig részben legrégebb időtől fogva, az *egyéni személyiség* tudománykörének feldolgozása, a mint szakaszai következő felsorolásából is kiviláglik.

I. Az emberi személyiségről való általános tan (lélektan s élettan).

II. *Személyiségi jog*:

a) bölcséleti magánjog;
b) tételes, magánjog.

III. **Erkölctan** az egyes emberre s családra vonatkozólag:

a) bölcséleti s
b) tételes erkölctan.

IV. *Életeszélytan*.

a) Az emberekke való társalgás tana.

b) Nemzetgazdászati, a mennyiben az egyesek vagyoni forgalmára vonatkozik egyesekkel.

Itt tehát kevesebb pótolandó; s az államtudományok szempontjából csak arról van szó, hogy mind eme az egyéni életre vonatkozó tanok tudatosan s tökéletesen különválasztassanak.

9. §.

2. Az encyklopaediákról általán s az államtudományokéről különösen.

Valamely tudomány encyklopaediája alatt összes köre, tartalma és valamennyi részei tökéletes átnézetét értjük. De ha azt akarjuk, hogy ennek feldolgozása ne legyen laza közlemények pusztá összehordása, úgy terjedelmére, céljára s módszerére nézve a következő követelményeknek kell megfelelnie.

Terjedelmét illetőleg felveendő ama egyes tanok s egész rendszerek összesége, melyeknek középpontja a kérdéses tudomány tárgyában rejlik. Idegenszerű kizárandó. Más szavakkal: felveendők egy bizonyos faj *valamennyi* tudományai és csak *is azok*.

Valamely encyklopaedia *feladata* háromféle lehet. — I. Bevezetésül szolgálhat az illető tudomány tanulmányozásába. Ez esetben fődolog: az alapfogalmak éles megkülönböztetése; a legfontosabb tanok kiemelése s a leglényegesebb vitályos kérdések megjelölése; a főrészek helyes logikai rendezése; a fejlődési történet s a könyvismeret vázlata. — 2. A másik cél lehet, egy nagyobb olvasó körnek könnyen felfogható, tehát a felületnél sokkal mélyebbre nem igen ható, de tetszetős átnézetet nyújtani egy tudományos összvidék fölött. Itt arról van szó: a tárgyat, vezértanait, legkiválóbb felfedezőit s íróit fővonalokban rajzolni s ügyesen csoportokba elhelyezni. Sem tudományos tárgyalás, sem a fogalmak technikailag éles meghatározása, a bizonyítások előadása nincs helyén; de igen a gondolatok átnézetes szemléltetése s élénksége. A részletek közül különösen a feltűnők, a sokat pengetettek, s a pillanatnyilag legjelentősebbek veendőek számba. — 3. Végre oly célból is lehet encyklopaediát írni, hogy a tárgyavatottak számára a rendszer, a módszer s a legfőbb tanok bírálata gyanánt szolgáljon. E nemű feldolgozásnál feltételeztetik, hogy az olvasó ismeri a körbeli összes anyagot s a legnevezetesebb dolgozato-

kat s főleg az alapigazságok szabatosan helyes megjelölését s formulázását, a különböző disciplinákra nézve folyó eredmények feltüntetését, az összesség s az egyes szakaszok logikailag helyes elrendezését s egymásba helyezését, végre a legtermékenyebb vagy legvitályosabb kérdések eldöntését czélozzák a tudomány összes létszere szellemében. — Nem lehetséges e három különböző feladatot ugyanegy műben megoldani.

A mi végre *a módszert* illeti, ugy minden encyklopaediánál kettős rendszer lehetséges (*b*). Vagy megelégszünk az anyag külső rendjével a közönségesen feldolgozott egyes-tanok mértéke szerint, melyek mindegyike szokásos neve alatt, teljes kiterjedésében, csak kicsinyben rajzolva, adatik elő s melyek csak is mint egészek hozatnak logikai sorrendbe s összefüggésbe. Vagy megkísértjük az összes tartománykör szerves rajzolatát adni, ugy hogy a tárgyak benső összefüggésök szerint fogatnak fel s adatnak elő, minden egyes szóba hozott tárgy pedig minden oldalú befejezését, tehát minden egyes disciplina álláspontjából való meghányását leli (*c*). — Itt is tökéletesen kizárja egymást mindkét módszer, s a választást a feladat szerint kell eldönteni, melyet az összes munkálkodás alapjául tűztünk. A tanulmányba bevezető első vezérfonalul a külsőleg rendező módszer határozottan használhatóbb, a tudományos birálat számára meg a szerves tárgyalásnak kell első helyet adni. Könnyen felfogható átnézetet illetőleg nagyobb olvasókörök számára tetszés szerint majd az egyik, majd a másik tárgyalási modor választandó.

Eme tétéleknek *az államtudományok encyklopaediájára* való alkalmazásából a következők folynak: Először is *valamennyi* államtudományi ismeretek s tanok figyelembe veendő, azaz valamennyi tárgyak, melyeknek középpontja az állam, akár azt tanítván, hogy mi az állam feladata s mit kelljen e tekintetben figyelembe venni, akár arról adván tudósítást, hogy milyen az állam tényleges állapota. De minden egyéb, az államra nem lényegesen vonatkozó tudomány kizárandó.

A felveendő szakaszokat illetőleg *a tényekre* vonatkozó semminemű nehézséggel nem járnak. Nyilvánvalóan két tárgy karolandó fel, de csak is e kettő. Mert vagy az mondatik el, hogy mi általán vagy egyes határozott esetekben az állami élet folyama; vagy pedig az kerül tárgyalás alá, hogy miként alakultak az állami viszonyok egy bizonyos pillanatban. Tehát

államtörténet és statistika. — Mélyebbre kell hatolnunk, hogy helyesen meghatározzuk a *tanító államtudományok* körét. És pedig mindenek előtt azt kell vizsgálat alá fognunk, hogy mely nemű törvényeknek van az ember államéletére nézve alávetve, hogy hányféle különböző álláspontokból lehet irányában igényeket emelni, tanokat szabni.

Már pedig háromféle ilyenmü törvényt lehet megkülönböztetni (*d*).

Mindenek előtt jogtörvényeket. Legközelebb ugyanis külső rendbe kell az állam egységes életét hozni, melynek minden tag tartozik magát alárendelni és melyet szükség esetében külső kényszer útján is fenn lehet tartani. Zűrzavarban az együttlét célját nem lehet elérni s arra sem lehet mindig számítani, hogy mindenki önkényt észszerü tevékenységre fog szorítkozni. Meghatározandó tehát, hogy mit tartozik az összesség az egyes irányában szolgáltatni, s hogy miként kell az egyesnek az összességhez, intézményeihez s létszerihez magát illesztenie, hogy továbbá szoríttatni fog s miként fog az engedelmességre szoríttatni a valamennyi számára rendelt s fennálló intézmény irányában, a ki tévelyből vagy rosz akaratból háborgatna. É jogrendnek pedig mind az egyes állam benső életében, mind a vele együtt létező államok viszonyában meg kell határozva lenni. Mindkét viszonylatban pedig, a mint magából értetődik, nem lehet a jogtételeket önkényüleg szabni, de továbbá illetéktelen hatalom sem felelhet meg e feladatnak, hanem hozatalukra s fenntartásukra jogosított s képes hatalmaktól kell kiindulniok. De e hatalom meg vagy ama gondolat igazsága lehet, mely a concret állam céljának megfelel, vagy egy jogosított külső tekintély.

A külső szükségképeniség meghatározása által az államélet nélkülözhetlen alapot nyer; e szükségképeniség a földolokban elegendő is a célok elérésére. Azonban az ember még egy magasabb törvény alatt is áll, mint a pusztán külső rendezés alatt; s nem is lehet az állam valamennyi szolgáltatását s az állam tagjai minden cselekedetét, melyek magokban lehetőségek s kívánatosak, külső kényszer által elérni. Szabad jóakarattal sok olyast lehet eszközölni, a mi a pusztán külső renden túl fekszik, és ez azután a legüdvösebb is. Miután az ember általán s minden életviszonylataiban az erkölcs törvénye alatt áll, azaz köteles minden körülmény között a tiszta észszerüség elveit követni: úgy erkölcsileg kötelezve van, az államéletben

szabad akaratból mindenütt s mindenkor, tehát ott is, hol külsőleg nem kényszerítik s nem is kényszeríthetni, az észszerűt akarni s cselekedni. Az embernek erkölcsi feladatából az államban eredő szabályok képezik azután az *államerkölcstörvényt*, az *államerkölcstant*, mely szinte nemcsak az egyes állam életét zárja magába, hanem a térben s időben egymás mellett létező hasonszerű alakulásokhoz való viszonyát is felkarolja (e).

Végre világos még az is, hogy az emberek összes cselekvősége az államban a *célszerűség s eszély törvénye* alatt áll. Csak ha a magában véve helyes gondolat célszerűen, azaz nevezetesen a megfelelő eszközök használatával keresztülvitetett, felel meg rendeltetésének; s megfordítva a legjobb s legszükségesebb terv is dugába fog dőlni, talán károsan fog hatni, ha kelletlen módon fognak hozzá. Nem elegendő az igazságot s jót akarni, hanem észszerű uton kell ezt tenni; s az ily eredményekhez vezető szabványok megfigyelése ép úgy kötelezi az embereket az államban, mint az igazság s erkölcs követeléseai számbavétele. De a célszerűségi törvény uralma is kiterjed az államélet valamennyi részeire s viszonylataira, úgy hogy nem csak az egyes államfajoknak s nemeknek van politikájuk, hanem ép úgy létezik belső s külső politika is.

Az államélet tudományos feldolgozását eszközlő tökéletes átnézet nyilvánvalóan mind azon tanok tekintetbe vételét igénylik, melyek e három nemű törvények alkalmazásából erednek az emberek együttlétére. Eme tekintetbevétel különféle módon mehet végbe. Itt is lehetséges ugyanis nevezetesen magában véve minden egyes kérdést mind a három nézpontból tekinteni s ekképen tökéletesen felvilágosítani s körültekintőleg meghatározni. Ha azonban, a mint fennebb mondtuk, legalább az encyklopaedia némely célja kedvéért a külső rend előnnyel jár, úgy a három legfelsőbb nézetből eredő tantételeket zárt tanrendszerekben s logikai mellé- s alárendelésben lehet szándékolt átnézetes egészszé foglalni. — Jelen munka az utóbbi rendezést követi.

A mi pedig az államtudományok encyklopaediájából *kizárandó* szakokat illeti, itt mindenek előtt (v. ö. fenn a 8. §.) figyelmeztetnünk kell a többi életkörök valamennyi tudományaira, s valamennyi pusztán általános emberi előismeretekre. E szerint tehát visszautasítandók: a természetes magánjog; valamennyi társadalmi tudomány, az összes gazdászattan, — a

polgárok vagyoni tevékenységének rendőri gyámolítása s az államháztartás vagy pénzügytan (*f*) kivételével; végre azon ismeretek s jártasságok, melyek az államférfiú alaki tevékenységét könnyítik vagy befolyást szereznek neki környezetére.

A helyesen feldolgozott s első vezérfonalul szolgálendő, bevezető államtudományi encyklopaedia második követelménye, hogy az egyes állami disciplinák, a mennyire lehetséges, úgy adassanak elő s neveztesse meg, a mint *szokásosan* képződtek. Kerülendő tehát mind a szokatlan osztályozás, mind a különböző tanok szokatlan összefoglalása egy új egészszé; ugyanigy meg kell maradni az eddigi technikai megnevezések mellett még akkor is, ha helyesebbek s nyelvtanilag tisztábbak is találkoznának. Lényegtelen ilyenmü változások nem eredményeznek érezhető hasznot, míg azonban könnyen megzavarják az eddig nyert nézeteket s megnehezítik a létező irodalom ismeretét. De evvel koránsem azt mondtuk, hogy logikai hibákat nem szabad kiküszöbölni vagy nyilvánvaló hiányokat pótolni. Ha nem is feladata az encyklopaediának ujítólag fellépni a tudományban, úgy mégis alakilag s anyagilag gáncsolatlanul kell előadnia és közre nem járulni hibák megörökítésében. — Így e tekintetben nyilvánvalóan gáncsolni kell egyrészt, hogy a nemzetközi jogot népek jogára, államok jogára s diplomatiára szakasztják, vagy ha önálló míveltségtudományt alakítanak a belső állampolitika részeiből, melyeket tehát összefüggésökből kiszakítanak; a mint más részről csakis rosszalást érdemel, ha az általános államtant, tehát az állam, létege s viszonyai meghatározása a bölcseleti államjoggal fűzik egybe.

Ebből az államtudományok — jól megjegyezve külsőleg rendezett — encyklopaediájának következő körülhatárolása s felosztása jelenkezik helyesnek:

I. *Tanító (dogmatikus) államtudományok.*

1. *Általános államtan (g).*

2. *Közjog.*

A. *Államjog:*

a) bölcseleti,

b) tételes államjog (patriarchia, patrimonialis állam; theokratia; antik állam; az ujkori jogállam; despotia).

B. *Nemzetközi jog:*

a) bölcseleti,

b) tételes — európai — nemzetközi jog.

3. *Államerkölcsstan* (*h*).

4. *Országásztan* (*politika*). (Anyagi alapok; politikai lélektan; belügyi állampolitika vagyis alkotmányi és igazgatási politika, az utóbbi: szervezéstan, igazságügyi politika, rendészettan, pénzügytan; — külügyi politika.)

II. *Történeti államtudományok.*

1. *Államtörténet.*

2. *Statistika.*

(a) Bővebbet az államtudományi encyklopaedia követelményeiről, valamint jelentőségéről s befolyásáról a tudományra s életre l. *Mohl* Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 111. l.

(b) Az anyag betürendi elrendezése épen nem tudományos feldolgozás. Ha tehát valamely mű az államtudományok összes anyagát nagyobb számú szakaszokban jelszavak szerint szétszaggatja s azokat betürendbe hozza, úgy az egyes szakaszoknak lehet tudományos értelme s becse, az egész magába foglalhatja az államtudományok összes anyagát; de a gondolatok rendszeres fejlesztéséről s a politikai disciplinák állása átnézetéről — akármely célét szem előtt tartva — szó se lehet. Attól eltekintve, hogy a szerzők s nézeteik ily múltól alig kikerülhető különfélesége benső egység helyett az egyes alkatrészek ellentmondását hozza létre. Az ily könyvek egyedüli haszna a keresett egyes ismeret könnyű feltalálásában áll; de az encyklopaedia jogosultaknak mondott három céljai egyikét sem lehet általuk elérni. Csak is a könyvismeret tökéletesebb elérése kedvéért s mert a jobb művekben egyes fejezetek csakugyan elismerendő kiválósággal dolgozvánk, fogunk ilyenmü iratokat is alantabb idézni.

(c) A két feldolgozási módszer viszonyát röviden talán úgy lehetne megjegyezni, hogy a külső rend „a . . . tudományok encyklopaediáját“, a szerves feldolgozás ellenben „a . . .-tudomány encyklopaediáját“ nyújtja. Evvel azután azon vita is el volna döntve, valjon *államtudományok* vagy *államtudomány* encyklopaediájának ejtendő. Minden egyes esetben a követett módszertől függne.

(d) Fennebb, a 6. §-ben, *négy* nemű törvények említvük mérvadóknak mind az államra, mind az emberi együttlét egyéb alakulásaira nézve, és ugyan a jogon, az erkölcsstanon s a célszerűségén kívül még *a vallás* is. Tehát úgy tetszenék, mintha az összes államtudományok tökéletes felkarolása *a vallásbeli államtan* tárgyalását is igénylené. — Ez általán s logikai követelmény gyanánt megengedendő; lehetne továbbá a történetben oly egyes műveltségi korszakokra utalni, melyekben vallásbeli törvények szerint kormányozták az államot, melyek tehát tudományosan tárgyalandók volnának. Azonban a keresztény-európai műveltségű népeknél ily államtudomány nem fejlődött s nem

is fejlődhetett. A keresztény vallás nem állít fel sajátos, az államélet számára határozott törvényeket, hanem megelégszik az egyes embereknek adott erkölcsi szabványokkal, melyeket azután természetesen, mint egyén, az államhoz való viszonyában s az államban is alkalmazni tartozik. A mily bizonyosan tehát át van hatva s át kell hatva lenni az államerkölcstannak keresztény nézetektől, úgy még sincs anyag adva egy különös *államvallásra*. Ha pedig egykor a keresztény világ egy részében s bizonyos időben az állam állítólagosan vallásos tantételeken nyugodva emelkedett, úgy hogy keresztény theokratia is fejlődött: úgy ez egyrészt soha sem volt az összes kereszténység nézete, másrészt pedig ismét régen eltűnt. Mint történeti s irodalmi jelenség kellő helyén meg fog az államélet e tüneménye is említettni; de egy vallásbeli államtan felvétele az államtudományok összrendszerébe ép oly kevésbé felelne meg a jelenlegi általános világnézetnek, mint a tudomány állásának.

(e) Lehetetlen Stahl-lal — Rechts- und Staatslehre. II. k. 2. fej. — a jog s erkölcs különbségét legszélsőbb alapjára nézve abban lelmi, hogy a *jog* az emberek erkölcsi cselekvésége volna az *összélet* vonatkozásában a szabályra s rendre, az *erkölcs* ellenben az egyén erkölcsiileg tökéletes akarata az *egyén* irányában. Egyrészt az egyesek kölcsönös viszonyait külsőleg határozott s kieroszakolható módon lehetséges meghatározni minden vonatkozás nélkül az államra s az állam általi közvetítés mellőzésével. Jogtalanságnak egyesek között már magában véve s az egyéni életcélok elérése kedvéért sem szabad léteznie, semmi esetre pusztán csak azért nem, mert az által az együttlét rendje háborgattatik. Másrészt azonban épen nem láthatjuk be, hogy miért vétetnék az ember erkölcsileg tökéletes akarata az aránylag kevésbé fontos egyéni viszonyok számára igénybe, nem pedig az állam mindenképp közös életviszonya kitelhető legjobb létére s hatályára is. Ha az erkölcsiiséget tökéletes személyiségnek fogják is fel, még akkor is nyilvánvalóan csak úgy éretett el a tökély, ha az összesség átellenében is a kellő szolgáltatás téteményeztetik. Az ember általános tökéletlenségénél s erkölcsi hiányosságánál fogva, nem építheti ugyan az államot pusztán erkölcsre; mindenek előtt külső, szükség esetében kieroszakolható jogi rendre szorul: de ez nem gátolhatja, hogy a magasabb az azontúl biztos alapra emeltessék, a finomabb hozzá fűzessék a korábban felállított vasosabb oszlopokhoz.

(f) Ez elnevezéseknek „nemzetgazdászat“, „Staatswirthschaftslehre“, „économie politique“, koránsem szabad arra vezetniök, hogy a nemzetgazdászatot az államtudományok közé soroljuk. Ha, a mint magából értetődik, az államtudomány oly tan, mely az állammal foglalkozik: úgy világos, hogy a nemzetgazdászat, akármely névvel ékeskedik is, csak kisebb részére nézve tartozik e körhöz. Valamennyi általános tanai, tehát a javak, érték, ár, tőke, munkaerő s munkafelosztás, a javak létrehozása s fogyasztása, hitel, a különböző foglalkozási nemek egymásközi viszonya stb. tanai az állammal semminemű összeköttetésben nem állnak, s valamennyi emberi életkörre nézve érvényesek, az

egyéni személyiségétől felfelé. Tehát csak is a mennyiben arról van szó, hogy az állam gazdasági ügyeket az összerővel gyámolítson vagy az állam saját háztartása kerül tárgyalás alá, tartoznak a gazdasági tudomány tanai az állami szakok körébe, a hol azután az egyes czél s rendszer szerint, vagy mint sajátos s külön elnevezett tudomány — mint gazdasági politika s pénzügyi tudomány, — vagy mint az összes belügyi politika részei tárgyalatnak. De ezen csak részszerű elismerése államtudománynak nem gátolja természetesen a gazdasági tudomány külsőleg s belsőleg tökéletes s egységes feldolgozását; csak hogy azután meg eme terjedelmében nem igényelheti, hogy a politikai tanszakok között helyt adjunk neki. Hogy a nemzetgazdaság valamennyi egyéb részei az állami tevékenység számára *előismeretek*, koránsem jogosít fel bennünket az állami tanok közé sorolni. Ugy vagyunk velök, mint péld. a tulajdon s birtok, a zálog s végrendeletek tanaival, vagy a különböző seregnemek kiképzését határozó rendeletekkel vagy egy ostromló szakosztály felszerelése szabványaival. Ezen szabályok sem képezik az államtudományok egy részét, mert az államnak intézkednie kell, hogy szükség esetében ótalma alá fogja a jogi viszonyokat, s mert az államférfúnak mindenestre kell létegekről fogalmának lennie; vagy mert a kellő védhatalom felállítása a politika dolga, minélfogva az államférfúnak tudnia kell, hogy a különböző fegyvernemek kiképzése különböző időszakokat igényel, vagy hogy a lőfegyverek előállítása pénzbe kerül. — Nincs ugyan itt helyén, de mégis hadd legyen megjegyezve, hogy a német nemzetgazdasági tudomány szokásos felosztása — nemzetgazdaságra, népgazdasági ápolástanra s pénzügytanra (I. Volkswirtschaftslehre, II. Volkswirtschaftspflege s III. Finanzwissenschaft) — koránsem nyújtja az anyag logikailag helyes felosztását. A nemzetgazdaság részeit ugyanis nyilvánvalóan képezik: minden gazdaság egészen általános fogalma tárgyalása; alkalmazása az egyén s család vagyoneletére; végre alkalmazása a társadalom gazdaságára. Szintugy a népgazdasági ápolástanra csak akkor fog tökéletes logikai világ derülni, s csak akkor fog tárgyi helyességre szert tenni, ha itt is különbség fog tétetni az állam segedelme között, melyet az egyén s melyet a különböző társadalmi körök javára alkalmaz.

(g) Ha talán fel találna tűnni, hogy — mint a fennebbi §-ben a társadalmi tanszakoknál — az *általános államtan* külön dogmaticus államtudománynak van említve az államjog, az államerkölcstan s az állameszélytan mellett; s ha talán azon kifogás látszik helyén lenni, hogy minden felállítandó alapelvnek az imént említett három tanszakhoz kell tartozni, minélfogva helyes gondolkozási törvények szerint nincs egy negyedik tanszak felállításának jogosultsága: ugy szolgáljon a következő eljárásunk igazolására. Ha az állam határozott intézményéről vagy cselekményéről van szó, mindenestre a jog, az erkölcs s az észély szempontjából kell megállapíttatniok s az e három alapra emelendő elvek tökéletes épületei emelődnek; de épen mert az emberi élet az államban nemcsak *egy* nemü elveknek van alávetve, azért *általános léteget* nem lehet elegendőképen s erőszakos szétmarczangolás nélkül

ama tanszakok egyikében tárgyalni, hanem szélesebb alapot kell keresnünk. De épen eme általános tárgyalása az állam természetének fog az általános államtanban helyt nyerni. Közönségesen a bölcséleti államjogba illesztetnek eme alapfogalmak; de akkor vagy el kell törpíteni a jogálláspont szoros megfigyelése által, vagy pedig állítólagos jogi tanszakban oly elveket előadni, melyeknek sem jogi alapjuk, sem a jogra nézve jelentőségek nincsenek. Csak az oly államtanárok, kik az államot kizárólag jogi intézetnek nézik, foghatják fel következetesen összes léteget is pusztán a jog álláspontjából. Azért nem volt Kant iskolája uralma alatt általános államtanról szó. De épen ezen álláspont nem eleendő s elhagyott álláspont.

(h) Az államerkölcstan aránylag igen gyéren feldolgozott része az államtudománynak; minélfogva úgy látszanék, mintha felvétele által vétenénk felállított elvünk ellen, hogy a szokásos felosztás megtartandó. Mivel azonban — mint alantabb a 76. §-ban — be fog bizonyítani, hogy az állami viszonyok tárgyalása az erkölcs szempontjából az összes államélet tökéletes tudományos feldolgozása' szükséges alkatrésze, úgy a gyakran elhanyagolt tan tekintetbevétele nem hiba, hanem kétszeres kötelesség. Csak a mellőzhető zavar kerülendő; a nyilvánvaló hiányt pótolni tartozik az államtudós.

10. §.

3. Az államtudományok encyklopaediáinak irodalma.

Azon iratok száma, melyek az államtudományok tökéletes átnézetét akarják nyújtani, igen nagy, nevezetesen a németektől szerkesztettek száma; azonban nagy részöknek épen nincs becse, vagy azért, mert mindjárt kezdettől fogva fonákul rendezettek be, vagy mert a tudomány kifejlődése után tökéletlenek levének. Azért bibliografiai felsorolásuk e helyt nem felelne meg a czélnak. Elégséges a többé kevésbé használható iratok ismerete; de ezek között méltányos a kiválóan kitünöket különösen kiemelni.

I. Rendszeres munkák.

1. Külsőleg rendezők.

a) Rövidebb átnézetek, — nagyobbára a tanulmány bevezetésére szánva.

SCHLÖZER A. L. Allgemeines Staatsrecht und Staatsverfassungsrecht. Elül: Einleitung in alle Staatswissenschaften. Encyklopaedie derselben. Metapolitik. Göttingen. 1793.

Igen rövid s nincs befejezve, de szellemdus. A társadalomra való utalással.

RÖSSIG C. G. Entwurf einer Encyklopaedie und Methodologie der St. W. Lipcse, 1797.

JACOB, Einleitung in das Studium der Staatswissenschaften. Halle, 1819.

KRONBURG, Encyklopaedie und Methodologie der praktischen Staatslehre. Dresden, 1821.

HEGEL G. W. F., Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft, im Grundrisse. Berlin, 1820; 2. kiad. Ganstól, 1840.

Nagyszerű s gondolatdús; a különböző életkörök megkülönböztetésében szellemdús; de nem egy balfogást s nehézkes skolasticismust tartalmaz.

EISELEN J. F. G., Handbuch des Systems der Staatswissenschaften; Boroszló, 1821.

Hegel iskolájából, de önálló s sokkal világosabb; különben szinte skolastikus alaku.

PÖLITZ K. H. L. Grundriss für encyklopaedische Vorträge über die gesammten St. W. Lipcse, 1825.

SCHÖN J. Die Staatswissenschaft, geschichtsphilosophisch begründet. Boroszló, 1831.

Terjedelmére nézve tökéletlen, különben életteli s gondolatdús.

BÜLAU F., Encyklopaedie der Staatswissenschaften. Lipcse, 1832; II. kiad. 1856.

Terjedelemre s felosztásra nézve szabatos; tetszetős előadás, de tudományosabb részletek híján; a 2-ik kiadás sokban javított.

b) *Nagyobb olvasókörré szánt iratok.*

PÖLITZ K. H. L. Die St. W. im Lichte unserer Zeit. I—V. Lipcse, 1823 s 24; II. kiad. 1827 s 1828.

Terjedelmére nézve elég teljes; de nem oda tartozó tanzakok bevonásával s egyebek hibás felosztásával; bő irodalom. Tartalmára nézve vizenyös, szellemnélküli irat.

BROUGHAM, Lord H., Political philosophy. I—III. London, 1844.

Sem teljes, sem befejezve nincs; de államférfiúi felfogással s felette tanulságos, különösen tételes államin-tézményeket illetőleg.

UNGEWITTER F. G., Populäre Staatswissenschaft oder staatswissenschaftliches Handbuch. Halle, 1845.

STRUNE G. Grundzüge der Staatswissenschaft. I—IV. Mannheim, 1847—48.

c) *Tudományos tartásu munkák.*

RÉAL G. de, La Science du Gouvernement. I—VIII. Aix-la-Chapelle, 1751—1764. 4-edrét. — Német fordításban: SCHULIN J. P., die Staatskunst. I—VI. Frankfurt, 1761—1767.

Az első terjedelmesebb mű e tárgy fölött; tartalomdús s egyes részekben még most is használható.

VOSS Ch. D., Handbuch der allgemeinen Staatswissenschaften. I—VI. Lipcse, 1796—1802.

ZACHARIAE K. S. Vierzig Bücher vom Staate. I—V. Stuttgart, 1820—1832; 2. kiad. (teljes átdolgozat). I—VII. Heidelberg, 1839—1843.

Különös berendezés; sűrűn sophistika s játék; de ismeretekben s gondolatokban felette dús; nagybecsű a szakavatottra nézve.

ROTTEK KÁROLY, Lehrbuch des Vernunftsrechts und der Staatswissenschaften. I—IV. Stuttgart, 1829—1835.

Terjedelmére nézve részben sok, részben kevés; iránya egyoldalú; de értelmes, a célzott szem előtt tartó s szilárd akaratú.

ECKENTHAL D. G. allgemeine Staatslehre. I—III. Neustadt, 1833—1835.

SCHMIDTHENNER F. Zwölf Bücher vom Staate, oder systematische Encyklopaedie der Staatswissenschaften. I. s III. köt. Giessen, 1839—1843.

Befejezetlen; nem a dologhoz tartozó tudományossággal; alapos s értelmes.

EISENHART H., Philosophie des Staates oder allgemeine Socialtheorie. I. II. Lipcse, 1843—44.

2. *Szervesen tárgyaló munkák.*

RÖSSLING J. C. H., Die Wissenschaft von dem einzig richtigen Staatszwecke. Erlangen, 1811.

LIPS A., Die Staatswissenschaftslehre oder Encyklopaedie und Methodologie der Staatswissenschaften. Lipcse s Erlangen, 1813.

FRITOF A., *La science du publiciste*. I—XI. Paris, 1821—23.

Egészen fonák.

HAGEN K. H. *Von der Staatslehre u. von der Vorbereitung zum Staatsdienste*. Königsberg, 1839.

AHRENS H. *Die organische Staatslehre*. I. Bécs, 1850.

Még befejezetlen; fontos nevezetesen a társadalom tanát illetőleg.

STEIN L. *System der Staatswissenschaft*. I. II. Stuttgart s Tübingen, 1852—57.

Befejezetlen, de alig keresztülvihető sikeresen az érthetlenség skolasztika miatt.

MORGENSTERN L. *Mensch, Volksleben und Staat im natürlichen Zusammenhange*. I. II. Lipcse, 1855.

Szellem- s ismeretdús.

II. Betürendi encyklopaediák.

ROTTECK s WELKER, *Staatslexikon oder Encyklopaedie der Staatswissenschaften*. 1. kiad. I—XV. s függ. I—IV. Altona, 1834—1845; 2. kiad. I—XII. 1845—1848; 3. kiad. Lipcse, 1857.

Ugyan aránytalan, de egyes igen jeles szakasszal; inkább az életnek mint a tudománynak szánva. A harmadik kiadás még nincs befejezve.

Dictionnaire politique: Encyclopédie du langage et de la science politique. Avec une introduction de Garnier Pagé. Publ. par E. Duclerc et Pagnerre. 2-de éd. Paris, 1843.

Tudományos szempontból jelentéktelen; túlzóan szabadelvű iránynyal.

Political Dictionary, forming a work of universal reference, hoth. constitutional and legal. I. II. London, 1845—46.

Értelmes s használható, nevezetesen angol intézményeket s nézeteket illetőleg.

HERMANN vom BUSCHE, *Populäres Staatslexicon*. Stuttgart, 1852.

BLUNTSCHLI s BRATER, *Deutsches Staatswörterbuch*. I—IV. Stuttgart s Lipcse, 1856.

Komoly, tudományos szellemben s megfelelő alakban; mérsékelt-szabadelvű iránynyal. Még nincs befejezve.

WAGENER H. Staats- und Gesellschaftslexikon. Berlin, 1858.

A reactionarius párt szellemében.

Ezenfölül a nagy *Krünitz*-féle gazdasági encyklopaediában, a *Weiske*-féle Rechtslexikonban, ugyancsak Brockhaus Conversations-Lexiconjában, nem különben francia s észak-amerikai utánzataiban számos, részben igen jeles értekezés talált helyet az államtudományok köréből (a).

(a) Az államtudományi encyklopaediák tüzetesebb bírálatát s részletesebb felsorolását l. MOHL, Geschichte und Literatur der St. W. I. köt. 113—163. l. — A magyar művek irodalmát l. PAULER jog s államtud. encyklopaediájában, mely műre elég legyen ez ízben egyszer mindenkorra utalnunk.

DOGMATIKUS ÁLLAMTUDOMÁNYOK.

Általános államtan.

1. Az állam fogalma s célja.

A különböző emberi életkörök fejtegetéséből (l. fenn, 1—7 §§.) az állam jelentősége s célja általán kiviláglott. Szabatos fogalmát a következően kell meghatározunk.

Az állam ama intézmények maradandó egységes létszeressége, melyeknek, egy összakarattól vezetve valamint fenntartva s keresztülvive egy összérőtől, azon feladatuk van, hogy egy bizonyos s térileg elzárt nép valamennyi megengedett életcéljait, és pedig az egyéntől a társadalomig, előmozdítsák (a).

Az állam eme felfogása, magyarázata s igazolása a következő megjegyzésekből foly.

Az államnak *maradandó* intézménynek kell lenni, mert életcélok forognak fenn s ótalom s segély elérésükre szükséges, a míg egyáltalán emberek léteznek. Az állami intézmény szükségé azért soha sincs teljesen kielégítve, hanem ellenkezőleg pillanatonként megújúl. Pusztán mulékony intézetek ennél fogva mindenképen elégedetlenek volnának; s ha valaha állam megszűnik, nyomban egy másiknak kell helyébe lépni, ha nem akarjuk, hogy nagyszámú emberi viszonyok a legnagyobb zavarba s inségbe kerüljenek. Ennyiben örökösnek is nevezhetni az államot, noha concret egyes jelenkezése változásnak van alávetve, s pedig nemcsak ténylegesen s esetesen, hanem fogalmánál s jogosultságánál fogva is, a népek különböző műveltségi fokozatai az állam más-más alakját s teteményét igénylik.

Az államnak továbbá *egységes* létszerességnek is kell lennie, részint a rend, biztosság s arányosság külső okai értelmében, részint benső szükségnél fogva, hogy az egyes emberi

törekvések szétszaggatottsága s egyoldalúsága egy magasabb egészszé egyesüljenek. A mint az egyén egyes erői s törekvései a személyiségben szerves egészszé tömbülnek: úgy az egyes nép különböző erői s irányai az állami létszerességben (b).

Az állami létszeresség tartalma s részei megjelölésére szükséges vala, a legszélesebb szót választani, mert a miket meg akarunk jelölni, alakra s rendeltetésre nézve felette különbözők. Minélfogva *intézményeknek* kellett mondanunk, s nem törvényeknek, jogszabványoknak stb. Az utóbbiak mindenestre alkatrészei az államnak; de nem egyedül ők azok.

Hogy az állam egységes egész legyen, *összerőtől* kell vezéreltetnie s alkalmaztatnia, mert különben az egyes cselekvények s részek között ellentmondás jelenkezne s zavar támadna. De evvel nincs az mondva, hogy az államtevékenység vezérletét csak is valamennyi részvevő akaratának megegyezése teszi lehetségessé. Bárhol tekintessék valamely akarat az állam vezetésére jogosultnak s képesnek, vagy bárhol jelenkezne ily erő a részvevők átellenében az ellenmondásnak még lehetőségét is kizárva: ott fennforog *összakarát*. Így péld. az isteni akarat leszen az összakarát, ha valamely nép hisz egy közvetlen állami gondviselést; ugyanigy egy vagy több hatalmas akarata, melynek belső tiszteletből vagy akár csak félelemből nem mernek ellentmondani: de mindenestre általános szavazás által is lehet az összakarátot képezni. A lényeges az, hogy az állam ellenmondástalan legfelsőbb akarat által egyben összetartassék s alkalmaztassék.

Az *összerő* szükséges az államban, mert csak az egyes erők összetétele által lehet ama hatalmat képezni, mely az emberi életcéloktól elzáró külső gátakat elhárítja, a mivel az egyesek ereje nem bír. Azon felül meggondolandó, hogy az állam valamennyi részvevői nem gondolkodnak s cselekednek mindenkor észszerűen s hogy nem ritkán, pusztán értelmi okok nem elegendők, hogy az állam általán tőlök is akart célja s a keresztülvitelökre szükséges eszközei elismertessenek. Az államra tehát gyakran azon szomorú kötelesség háromlik a logikailag szükségeset kierőszakolni. Mivel azonban az ily államellenes eljárás terjedelme igen nagy lehet, az állam pedig csakhamar megszűnnék, mihelyt akarata nem volna a legfelsőbb: úgy a rendelkezése alá bocsátott hatalomnak olyannak kell lenni, hogy minden körülmény között tulsulya legyen. De ezt épen csak az *összerő* által érhetni el.

Hogy az államtól előmozdítandó életcélok *megengedettek* tartoznak lenni, azt nem kell külön bizonyítani. Tiltott feladatokra irányuló intézmény, maga is tiltott volna. De hogy mi van megengedve, azt nem lehet általán, hanem csak az egyes államban s esetben meghatározni. Itt természetesen azon nézetből indultunk ki, hogy *több s különböző életcélok gondolhatók*; de e feltevésnek teljes jogosultsága van. Az ember természet oly dúsan van szellemi s testi erővel megáldva s azok különös érvényesítése s betöltése oly annyira az egyes akaratára van bízva, vagy függ inkább oly határozottan a nép összes fejlődési fokától: hogy bizonyára nem egy egyes határozott életcél szabott valamennyi idők s népek számára. Tehát nem is lehet csak egyet felvennünk az állam fogalmába. De evvel természetesen nem azt akartuk mondani, hogy valamennyi különböző életcél egyjelentőségű s egyenlő magaságú. Hanem ellenkezőleg el kell ismernünk, hogy némelyek közülök csak alantfoku műveltségen álló népeket elégítenek ki, mások pedig az általános szellemi haladással fejlődnek s gyarapodnak. E nézet veleje tehát az, hogy mind az, a mi következetesen fejlődött az emberi természetből, jogosult is. Mindenesetre sűrűn azt tartják, hogy az összhangzó fejlődés előmozdítása az egyedüli helyes államcél; ez azonban hibás vélelem. Az összes létező összhangzó fejlődése mindenesetre az emberi sajátosság legmagasabb életcélja s eszménye; azonban nemcsak elérése ezen állapotoknak, hanem felfogása is, csak magasabb műveltség feltétele alatt lehetséges. Kevésbé dúsan felszerelt emberek s kevésbé kifejlődött összes népek egyes erőik kimivelésével is beelégedhetnek. Magasabbra nem lévén képesek, nem is állhat feladatukban s kötelességökben. De nagyobb vagy kisebb számú egyes s alárendelt erők kezelése nemcsak tökéletlen megfejtése az összhangzás feladatának, hanem fajilag is különböző valami. Minélfogva az állam feladata meghatározásában nemcsak ama legfelsőbb s legalsóbb fokot szabad szem előtt tartani, mert a többi természetes állapot elérése ép oly önálló s jogosult. Ha egész nép az összhangzó művelődés célját tűzheti maga elé, úgy ez annál üdvösebb reá nézve, és államának is ily kívánatos állapotnak kell megfelelni; de azért a többi állapotok koránsem szűnnek meg, minélfogva azokért is kell gondoskodni (c). Hogy a népek céljainak eme különbségéből a különféle fajú államok keletkeznek, azt alant (14. §.) fogjuk megmutatni; de bármily feladatot tűz is maga elé az egyes faj, minden esetre állam marad. Az államfogalom korlátozása

egyed, a szemlélőnek talán különösen kedves céljára, ennél fogva logikai hiba, mely azonfölül sokszerű s nagy igaztalanságok forrása.

Nép alatt itt csak az egységesen s térileg együtt lakozó s egyéb hasonló összetódulásoktól különböző embertömeget értünk; de nem olyszerű egységet, mely minden idegen törzs összekeverését kizárja, s másrészt valamennyi ugyanazon nemzetiséghez tartozókat felkarolja. Valamely állam lakossága hason származásának ugyan nevezetes politikai előnyei vannak; de az államfogalomnak nem *szükséges* feltétele, a mint ez a tapasztalásból is kiviláglík. (V. ö. különben alant a 16. §.)

Hogy az állam fogalmához külön *vidék* is tartozik, az nem szenved kétséget, mert feladatai' s eszközei' kiterjedési határainak meg kell szabva lenni s gátoltalan hatályának azok között biztosítva; azonban az imént adott határozmány után, hogy mi értendő államilag nép alatt, felesleges volna a térbeli alapot másod ízben is külön felemlíteni.

Hogy az állam feladatához tartozik *valamennyi életkör* előmozdítása, melyek népességében tényleg előfordulnak, tehát célját képezik, az abból is eléggé kitünik, hogy valamennyiök segélyre szorulnak. Mindenesetre igen különböző terjedelműek az állam teteményei, a szerint a mint az egyes természetes körök' sajátos ereje nagyobb vagy kisebb s a fejlődés ama foka szerint, melyre a művelődés eme köröket emelte; de még a legnagyobb társadalmi körök s a legmagasabb műveltségi állapotok sem nélkülözhetik teljesen (*d*). Jelentékeny elszegényedés fogott helyt a tudományban s sokszerű mulasztás s fonákosság az életben az által, hogy soká, és pedig nem csak az észjogi iskola által, hanem a közönséges tudalomban is, csak az egyes személyiség s céljai hozattak összeköttetésbe az állammal; s számos tulzott követelmény s ellenségeskedés nem háborgatta volna az újabb korban az államot, ha mindenkor elismertetett volna, hogy a társadalomnak, bár minő állapotban legyen, mindig van igénye az állam irányában (*e*).

Végre csak *előmozdítása*, nem pedig teljes átvétele a népek életcéljainak az állam dolga. Lehetséges ugyan, hogy az állam részvevőitől tökéletesen eltekintve helyettök él s működik. Bizonyosságai ennek a klasszikus ókor államai s némely theokratia. Azonban ez nem áll mindenkor; s illik, hogy ne is legyen ugy. Az állam ily terjedt tevékenysége részint szűk korlátok közé szorítja az egyes személyiséget s összes létét e földön; részint az állam is igen nehezen érheti el ama eszközö-

ket, melyeket az egyesek önelhatározása ilyszerű pótolása igényelne.

(a) Alig szorul komolyabb védelemre, hogy az államfogalom meghatározásában *határozott* s *általános* célja hallgatagul feltételeztetik. Amazt ugyan az állam észjogi felfogása védői — így péld. *Müller Elemente der Staatskunst*, I. k. 27. l. — vagy egyenesen tagadják, vagy — mint *Schleiermacher*, *System der Sittenlehre* 274. l. — legalább hallgatagul mellőzik; az utóbbit *Haller* — *Restauration der Staatswissenschaften* — támadta meg: azonban a hibás eljárás felől könnyen kiki meggyőződhetik. — Hogy az észjogi iskola az államot, mint szerves egészet nemtekinti sokoldalú s dus fejlődésében közös középponttal s czállal, hanem a világrend természetszerű alkatában az élő lényekhez hasonló természettel, már fenn a 6. §. (c) jegyzetében előadatott, a mikor ezen nézetet meg is czáfoltuk. S valóban az ily nézet játékszerűsége legvilágosabban itt mutatkozik, midőn, magában véve következetesen, nem ismer el sajátos állami célt, minélfogva az állam cselekvősége s tétéményei sajátos szabályai s megítélése helyreállítására minden alap híján van. Ha tehát nevezetesen *Müller* azt állítja, hogy az állam oly kevésbé létezik az egyes ember, mint az utóbbi az állam kedvéért, hanem mindkettő osztatlan közösségben egy isteni gondolat kifejezése, valamint a csiga nem a csigaház s az utóbbi nem a csiga kedvéért létezik, hanem ketten együtt egy élet alakjai: ugy csakugyan fizikai természetalkatoknál, melyek együtt képeznek egy egészet, nem forog fenn az eszköz s cél viszonya; de más szint ölt a dolog, ha emberek s egy érték alkotott intézmény kerül szóba. Itt egyenesen méltatlan s ízetlen, mindkettejük hasonjelentőségéről szólni; s az ész elutasíthatlan követelménye, hogy minden intézménynek legyen célja, legyen célja embereket illetőleg, ha emberi erő képezi s kezeli. — Ha pedig *Schleiermacher* az i. h. az állam fogalmát egyedül a hatóság s alattvaló bármiként kidomborodó viszonya ellentétében látja, anélkül, hogy e viszornak valamely rendeltetést tulajdonítana: ugy ez — a mint czéloztatott — feltűntetheti ugyan a természetszerű törzs s a tudatosan rendezett közügy különbségét, azonban mégis csak az emberi egyesületek ezen további fejlődési foka külső alakjáról tett említést. A hatóságnak azonban parancsoló jogát szükségképen észszerű alapra kell fektetnie, s az alattvalókat engedelmességre elégséges okoknak kell serkenteni. Bizonyos cél nélküli parancs nyers önkény, ha nem örültség; a cél nélküli engedelmesség a személyiség s az erkölcsi kötelesség teljes megtagadása. — *Haller* az állam keletkezését egyes szerződések tömbéből fejti ki, melyekben kinek-kinek sajátos céljai vannak. Elnézve attól, hogy ez a felfogás legfelebb *Haller* patrimonialis államára illik, s már a maga papi államára s szabad községre nem: ugy egyáltalán teljesen önkényes felvétel, hogy az államcélzt illetőleg a felfogások ténylegesen szétfutnak vagy szétágazniok kell. A tapasztalat ellenkezőleg azt mutatja hogy nevezetes egyesség uralkodhatik, a mi fel is fogható, mert eme követelmény az összes míveltségi állapotokból foly. Meglehet, hogy nem valamennyien lesznek az államcélzt

egyenlően világos tudatában vagy talán nem is adhatnak iskolai fogalomhatározmányt az államról: evvel még mindig igen jól összefér az általános megegyezés a fölött, hogy mit kelljen az államtól követelni. Még a magánszerződések tömbéből álló patrimonialis államban is lehetetlen a czélok tökéletes szétfutása, s annak alapját is közös czélok képezik, nevezetesen kölcsönös ótalom s gazdaszáti előny.

(b) Különös nyomatékkaal emeli ki — noha másképen állapítva meg mint e helyt történt — az egység szükségét az államban: RÖSSLER, System der Staatslehre. Lipese, 1857.

(c) Az emberi életczélok különböző lehetőségéről l. nevezetesen: WELKER, Letzte Gründe von Recht, Staat und Strafe. Giessen, 1813. — DUDEN, Ueber die wesentlichen Verschiedenheiten der Staaten und die Strebungen der menschlichen Natur. Köln, 1822. — VOLLGRAFF, Die Systeme der praktischen Politik. Giessen, 1828. Az utóbbi különösen túlozva.

(d) V. ö. DUPONT-WHITE, L'individu et l'état. Éd. 2. Par., 1858.

(e) Félszeg gondolkodás bizonyítékaul szolgálhat, ha az államot bajnak nyilvánítják — így Zachariae, — vagy ha az állambíányt, anarchiát, végcélnak tűzik — mint Proudhon. Hogy az állam az egyén önkényét korlátolja, tökéletesen igaz; de ha ezen korlátozás csak az észszerütlen s a társadalmat veszélyeztető önkény ellen irányul, akkor távolról sem baj, hanem ellenkezőleg üdvös áldás. Nem tekintethetik továbbá panaszosnak, hogy szünetlenül készen kell oly erőt tartani, mely a szükséges korlátozást keresztülvigye, miután mulhatatlanul szükséges a czél elérésére. De a ki a czélt akarja, annak észszerűen az eszközöket is kell akarnia. A mi pedig Proudhon kívánságát illeti, ugy az állam a felette gyenge egyéni erő kiegészítése s az értelmetlenség ellen ótalom. Angyalok együttlakása tehát talán nélkülözhetné, sohasem embereké. De evvel igen is összefér, hogy az államhatalom gyengébb lehet, ha a nép képessé lett nagyobb számu ügyeket maga elvégezni. V. ö. Roessler, allgem. Staatslehre, 363. l.

12. §.

2. Egyéb felfogások rostálása.

Részint szándékos hibák, részint ama kívánság, hogy bizonyos gyakorlati tantételeket már az állam fogalmára lehessen alapítani, számos eltérő fogalom meghatározásokat keletkeztettek az államról. Az említésreméltóbbak helytelensége legalább saját nézetünk negatív szilárdítására vezetend s megóv bennünket átható hibáktól (a).

Ily helytelen fogalom meghatározások öt fajtát lehet megkülönböztetni, melyek mindegyike több — kifejezésben vagy mellékvonatkozásokban jelenkező — alnemet zár magába.

I. Az állam összes tagjai általános boldogságára rendelt emberek társasága legyen. (Baco; Thomasius; Bentham.) —

Eme látszólag felette jóakaró s a legjobb következményekre vezető felfogás nem állja ki több oknál fogva a közelebbi vizsgálatot. — Mindenekelőtt homályos. Ugyanis kétséges, hogy alanyi vagy tárgyilagos boldogság értetik; azaz a tényleges általános megelégedettség állapota, vagy oly körülményállás, melylyel kinek-kinek meg kellene elégednie. Hogy e két állapot nem szükségkép ugyanaz, mindenki átlátja; minélfogva még a szóhangzás szerint is bizonytalan, hogy mi mondatott az állam létegeről. — Másodszor pedig helytelen az alternatíva mind két tagja. Ha ugyanis a boldogság alatt alanyi jólét értenek, úgy az államtagek egyéni érzületében s gondolkodásában rejlik. Az emberek ismerete szerint azonban lehetetlen, valamennyi egyes egyéneket ugyanazon eljárás által elégedettekké tenni. Azonkívül épenséggel nem tudjuk bizonyosan, hogy az állam lehetséges intézkedései a megelégedettség ily érzetét felkelthetik-e; sőt még azt se, hogy valamely állapot észszerűsége létrehozza-e minden körülmény között ezt a hatályt. E tekintetben tehát lehetetlen feladatot rónak az államra. Ha pedig a boldogságot tárgyilagos értelemben veszik, úgy mindenek előtt azon kérdésre kellene feleletet adni, hogy melyik az az állapot, melylyel mindenki megelégedett tartozik lenni. De ez nem történik; így tehát mi sincs mondva az állam létegeről s feladatáról. — Harmadszor hamis felfogás uralkodik az ember jogosultságára nézve földi életét illetőleg. Az ember ugyanis e létében kétségtelenül határozott feladatokat tartozik megoldani; s minden esetre joga van a szükséges eszközök megszerzésére. Már pedig a feladatok s eszközök között a boldogság az ember sem szellemi, sem testi tulajdonságaiból, és ép oly kevésbé valószínű jövőendő rendeltetéséből nem mutatható fel. Ha tehát az életfeladatok elérése s az arra szolgáló eszközök birtoka az egyest boldoggá teszi; úgy ez kellemes véletlen, melyet nem kell visszautasítani; de nem általa tölti be életcélját s nem érte adatnak neki a szükséges eszközök, tehát többi között az állam. Az életfeladat mindig az marad, akár boldoggá tegyen a feléje való törekvés, akár nem. — Negyedszer végre azért felette veszélyes a szóban forgó fogalom meghatározás, mert az általános boldogság helyreállítása törekvése vagy ürügye alatt nyitott kaput tár a személyiség teljes elnyomásának s mindennemű kényuralomnak (b).

II. Az állam jogintézetnek tekintetik. — Eme fogalom meghatározás, bármeddig volt is legyen uralkodó, nem hat a dolog létegebe s felette szűk. Kétségtelenül feladata az állam-

nak a jogot, a mennyiben ótalmára szorul, megvédni; azt is készségesen megengedjük, hogy a jogótalom az emberi együttlét első s elengedhetlen feltétele: de evvel még nincs az mondva, hogy eme feladat kiemelése a dolog sajátságos magvát érinti, sem az, hogy az államnak különben nincs egyéb teljesítendő feladata. Első tekintetben ugyanis megjegyzendő, hogy a jogótalom nem kívántatik önmagáért, valamint a jognak egyáltalán nem önmagában van becse, hanem csak mint egyéb kívánatos s szükséges állapotok feltétele (c). Hogy az állam sajátos létegére akadjunk, mélyebbre kell hatolnunk s fennállása utolsó okát feltüntetnünk; de ez nem jogrend teremése, mely maga is csak eszköz, hanem az emberi czélok előmozdítása. A mi pedig a fogalom szük voltát illeti, ugy e kettő világos. Először, hogy tényleg nemcsak egyes példái, hanem nagy nemei léteznek oly államoknak, melyeknek tartalma s iránya a pusztá jogrendben — már első tekintetre — nem talál befejezést. Igy péld. a theokratia, a klasszikai ókor állama, mely a népelet általános egységét eszközölte stb. A kérdéses fogalom meghatározás tehát az általa felkarolandó állapotok nagy részét kizárja. Azután pedig minden államban, bárminő legyen is különben, több szolgáltatandó, mint pusztá jogótalom. Minden pillanat a mindennapi életben mutatja, hogy sok oly viszonyban kérnek s adnak sokszerű ótalmat s gyámolítást, melyeknél szó sincs a jogról. Igy péld. a természeterök káros behatásai előli megótalmozás, a közlekedés könnyítése, az összes szellemi művelődés előmozdítása stb. A jognak legtökéletesebb, emberektől el sem érhető helyreállítása sem felelne meg valamely nép tényleg létező szükségleteinek. A nép egyik művelődési fokán sem vétetnének számba azon okok, melyek az együttlét egységes létszerességét szükségessé teszik (d).

III. Az állam oly társaságnak mondatik, melynek feladata az emberiségi cél helyreállítása. — Habár bizonyos, hogy az állam egyike azon eszközöknek, emberi életczélok elérését előmozdítani, ugy még sem szabad eme általános szolgáltatételnek korlátolt értelmet adni, hogy csak egy egyes, határozott cél tüzetett s engedtetett az embereknek, mely tehát egyedüli jogosult feladata az államnak; s ép oly kevésbé helyes, az államra tolni az emberi czélok közvetlen s sajátos elérését. — Az első felvétel félszégességét már fentebb (2. s 11. §§.) megmutattuk. Bármiképen határozatnék is azért meg az az egy emberiségi cél, mindig csak részleg volna igaz, a többi állapotokat illetőleg pedig igaztalanság követtetnék el, vagy lehetet-

lenség követeltetnék. S ezen mit sem változtat, hogy a cél lehetőleg magasra s messzire tüzetik, vagy hogy valamennyi erők összhangzó kimívelésében találjuk. Kevésbbé mívelt népeknek is van joguk létezni s intézményeiket azon célokhoz mérni, melyek műveltségi fokukkal összhangzásban vannak s abból folynak. Oly életfeladat reájok erőszakolása, melyet csak történetők további fejleményökben s talán csak igen későn foghatnak fel s leszen tehát számokra lehetséges, most még elérhetlen s észszerűtlen volna, s azonfölül tényleg létező szükségletek meg nem engedett rövidségére történnék. Az állam ilyszerű felfogása valóságos prokrustes-ágy. — Az államra pedig közvetlenül valamely életcél elérését tolni, bárminő legyen is különben, annyit jelent, mint az egyes ember, tehát az összes nép életfeladatát s jogosultságát mellőzni. Az embernek jogában s kötelességében áll, hogy életét önmaga élje, tehát céljait is önmaga elérni törekedjék. Csak ott, hol erői cserben hagyják, nézzen segély után, többi között az államé után. De ha az állam maga veszi kizárólag eme célok üzését kezébe, a viszony teljességgel megfordíttatik. Azonfölül az állam ilyszerű mindent elnyelő s tolakodó tevékenysége a polgárt saját eszköze eszközévé teszi s ekképen észszerűtlen viszonyt keletkeztet, az állam cselekvőségében eszközökre szorulván, melyeket pedig csak tagjaitól nyerhet.

IV. Az államot továbbá az általános istenbirodalom földi, mindenestire tökéletlen képmásának mondják; feladatául pedig tűzik, az utóbbit telhetőleg megközelíteni. (Schlegel; de Maistre; Stahl.) — A kizárólag vallásos életfeladat jogosult feladat; azonban nem az egyedül lehetséges s észszerű, minél fogva nem is az egyedül jogosult. Nemcsak hogy az ember többi szellemi tulajdonságait s szükségleteit tekintetbe vevő élet egyáltalán, s talán még magasabb fokban meg van engedve, mint az egyoldalú vallásos; hanem szemrehányásul sem szolgálhat valamely népek, ha művelődési foka s a külső viszonyok nyomása folytán kiválólag az anyagi életfeladatokra tereli figyelmét. Ha tehát meg nem vonhatjuk valamely kizárólag vallásos irányú népek jogát, életét ahoz képest rendezni s ennek folytán az államot is következetesen alapítani: ugy abból még nem következik, hogy egyéb népeknek is, vagy ugyanazon népek más időben, hason életnézeteinek s államintézményeinek kell lenni. A theokratia bizonyos körülmények között tökéletesen védhető, sőt szükséges államintézmény; azonban nem az egyedül gondolható s tényleg létező. Az ily fogalom-

meghatározás tehát logikailag szűk s gyakorlatilag felette veszélyes. Ha pedig, a mint eme tan hívei rendszerint, ha nem is mindig, szokták, a vallásos életfelfogást kizárólag egy bizonyos dogmára alapítják, úgy az által vagy az államfogalom eltorzításig menő összeszorítása keletkezik, vagy általános hiterőszak következik (f).

V. *Ha pedig végre az állam célját az élet erkölcsi egysége helyreállításában, az erkölcstörvény uralmában látják* (Aristoteles, Hegel, Roessler): úgy ebben csak negatív igazság talált kifejezést. Kétségkívül ne kövessen s nem szabad az embernek, tehát a nép létszerezett egységének sem erkölcstelen célokat követni s erkölcstelen eszközöket alkalmazni; de evvel még nincs egy bizonyos, az állam által elérendő feladat adva. Hogy mi legyen tisztán észszerű, tehát erkölcsös is, e fölött a nézetek az egyesek s egész népességek különböző művelődési foka szerint igen szétágazók, s pedig mind tárgyára, mind terjedelmére nézve. Nyilvánvalóan meg kell a létszeres együttlét tárgyilagos feladatainak is határozva lenni, ha az állam fogalmának tartalmát s cselekvőségének határozott, megítélhető célát akarunk tüzni. Ha pedig ez történik úgy csakhamar szét fognak ágazni a követelmények az alanyi felfogás s a külső viszonyok szerint; s azért mi sem marad hátra, mint — a fentebbi 11. §. felállított fogalommeghatározás szerint — valamennyi nem észszerütlen életcélok előmozdítását feladatul tüzni. Ha pedig csak egy egyes tételes állapot ismertetnék el kizárólag erkölcsösnek, ennél fogva megengedettnak, ebből ugyanazon igazolhatlan korlátolás támadna, minőt a kizárólagos vallásos hit keletkeztet. A világi bölselet eltörpítő s igaztalan kényszere ép oly türhetetlen, mint a vallásbeli dogmáé. Azt sem szabad szem elül téveszteni, hogy nagyszámú, teljességgel nem észszerütlen életcélok semminemű összeköttetésben nem állnak az erkölcsiséggel, — így névleg valamennyi fáradozás a természetet meghódítani — s mégis kétségkívül tárgyai az állami gondoskodásnak. Vagy meg kellene e tekintetben meg nem engedett s igaztalan módon az államfeladatok körét szorítani, vagy belevonásukat mesterkélt úton eszközölni. Amazt gyakorlatilag, az utóbbit tudományilag nem lehet megengedni.

Nem lesz még felesleges az államfogalom meghatározásában elkövetett oly hibákat is feltüntetni, melyek ugyan csak egyes jelvényére vonatkoznak, tehát nem hatolnak a dolog

magváig, de jelentékeny tekintélyektől követtétvén el, messze-terjedő kártékony befolyást gyakorolhatnak.

Ide tartozik mindenek előtt, a már Grotiustól az állam fogalmába felvett határozmány, hogy *szabad* emberek társasága. Valamennyi államrészvevő személyes szabadsága mindenestre szerencsés gyümölcse előrehaladottabb művelődésnek; de nem multhatatlan feltétele a létszeres, egységes együttlétnek. A nép részszerű szolgálata mellett is gondolható még állam. Számptalan példa bizonyítja ezt minden világrészben s korban.

Igen gyakran s egész jogbölcseleti iskoláktól felvétetik a *szerződészerű* alakítás s vezetés az állam fogalmába. Bár miképen álljon is az állam jogi keletkezése, s nevezetesen alapítása szerződés alapján: e kettő világos. Először, hogy a történet itt is a legtöbb esetben egyébire utal, a mi utját állja annak, hogy a fogalom meghatározást úgy foglaljuk, hogy a tényleg létező állapotok legtöbbjét ne karolja fel; másodsor, hogy elég észszerű alkalom kínálkozik oly összakarat képzésére, melyek eredetileg sem szerződésen nem alapulnak, sem szerződés alakjában nem jelenkeznek. Így péld. az általános erkölcsi alávétés egy természeti törzsfő alá, az igaznak hitt isteni akarat követése stb. Egyszóval: szerződés alapján talán keletkezhetik bizonyos esetben állam, de nem egyedüli s ennél fogva szükségképeni módja a keletkezésnek, tehát nem is lényeges alkotrésze a fogalomnak.

Ha a *függetlenség, souverénitás*, jele is felvétetik gyakran, ugy ez kettős tekintetben helytelen. Először azt mutatja a mindennapi tapasztalat, hogy léteznek politikai alakulások, melyek mindenképen megfelelnek az állami követelményeknek s gyakorolják jogait, de azért még sem egészen függetlenek egy kivüle álló hatalomtól. Ily alakulásoktól soha sem vonatott meg az állami megnevezés. Másodsor pedig ily határozmány felvétele által egyszer mindenkorra megsemmisülne annak lehetősége az előrehaladottabb művelődésű államokat egykoron egy magasabb öszintézményben egybefoglalni, ha az utóbbi nem volna ismét állam, a mi nem egyáltalán szükséges s mindig nem is lehetséges.

Végre elejétől fogva meg nem engedendőnek látszik, hogy *Eisenhart* (Philosophie des Staats, I. k. 117. l.) az államot emberek „munkafelosztó“ (arbeitstheilig) egyesületének nevezi céljaik elérésére. A munkafelosztás mindenestre igen fontos alakja valamennyi emberi foglatatosságnak, és készségesen elismerhetjük, hogy minden némileg művelt államban nemcsak a lakós-

ság alkalmazza a munkafelosztás törvényeit a javak dusabb s jobb előállítására, hanem maga az állam is ezen elv szerint osztja fel s foglalkodtatja létszereit: azonban eme czélszerűségi szabvány távolról sem közelíti meg az állam léteget s semmi-nemü felvilágosítást nem ad feladata s egyéb emberi egyesü-lektől való különbsége fölül. Itt is azon törekvés, hogy az élet bizonyos alakulását s nevezetesen különböző jogosult rendeit magára az állam legáltalánosabb fogalmára lehessen alapítani, az utóbbi elferdítésére vezetett.

(a) A különböző államfogalmak átnézetét illetőleg l. nevezetesen: RAUMER, Ueber die geschichtliche Entwicklung von Staat, Recht und Politik. Lipsce, 1826; II. kiad. 1831. — MURHARD, Der Zweck des Staates. Göttingen, 1832. — STRUVE, Grundzüge der Staatswissenschaft, I. k. 1. l. — ROESSLER, Staatslehre. 283. l.

(b) Hogy mily eredményekhez vezet, ha az együtlét czéljául az általános jólét vétetik tárgyilagos értelemben, mutatják nevezetesen a socialismus s communismus államtervei, valamint az ugynevezett állam-regények legtöbbje. Mind ezen veszedelmes, de igen szellemdús, kritikai részökre nézve jól megfigyelendő iratokban az ember létével s élet-viszonyaival kényök kedvök szerint bánnak. A személyiség s az egyes életcélok tiszteletéről, sőt még az erkölcsösség s illem legközönsége-sebb szabályai számbavételéről, a lélektani tapasztalat s az általános nemzetgazdaszat törvényei megfigyeléséről szó sem szokott lenni. A világjavítások oly gyökeresen kiűrtanák a szabadságot, hogy soha fenytő intézet korlátlanabb s szigorubb nyomást nem gyakorolhatna. L. MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 65. l.

(c) Nehezen foghatni fel, miképen lehet *Hartenstein* — Grundbegriff der ethischen Wissenschaft, 519. l. — egy részt azon nézetben, hogy az állam fogalma azon nyugszik, hogy minden egyes egyén ótalmat keressen magánérdekei megvédésére a hatalomnál, minélfogva az állam első s legnyomósabb feltétele a jogrend; másrészt pedig, hogy a jog nem jelenkezik eszköz gyanánt egyéb célok elérésére, hanem sajátos czélnek, melynek elérését az állam benső méltósága parancsolja. Itt nyilvános ellenmondás uralkodik. Ha az állam feladata ótalmat nyuj-tani harmadik személyek czéljaira s erre a jog első feltétel gyanánt szükséges, akkor nyilvánvalóan eszköz s nem cél. Valjon az állam s intézményei összessége, „a jog eszméjéhez“ van-e kötve, vagy más szavakkal, hogy a jogrendnek az összes államra ki kell-e terjedve lenni, nem tesz e tekintetben különbséget.

(d) Az állam felfogása pusztá jogintézmény gyanánt *Pufendorff*al veszi kezdetét, *Kant*tól soká ellenmondástalanul trónra emeltetett, s végre a szabadelvü német s francia oskolában legfelsőbb kiképzését nyerte, de tudományilag végét is érte. Utóhangja még a jog- s rendöri állam különbsége fölötti meddő vitákban hallszik. — Mulatságos nézni, mint sürögnek forognak e nézet emberei, a fogalmakon s szavakon erő-

szakot követvén el, hogy az élet elutasíthatlan szélesebb követelményeinek szük alapjokon megfelelhessenek L. különösen péld.: BEHR, *Polizeiwissenschaftslehre*. Würzburg, 1848. — Mit se változtat nyilvánvalóan a dolgon, ha az egyes viszonyok, melyekben a jog kezelendő volna, felsoroltatnak, mint péld. *Bitzer* — *System des natürlichen Rechts*. Stuttg. 1841. — tette. Mindennemű felsorolás által nem mellőzik a felette szük felfogást. — Felette különös pedig, ha *Zachariae* — *Vierzig Bücher vom Staate* — különbséget akar tenni az államgyakorlati s természetes célja között; gyakorlatinak csak a jogótalmat ismeri el, mert a többi igen költséges volna, természetesnek pedig az általános emberi műveltség előmozdítását. Nemcsak hogy a jogótalomra való szorítkozás a legköltségesebb volna, a mint a tapasztalat is mutatja, hogy az államok a magok s a nép pénzbeli érdekében egyebet is szolgáltatnak, hanem egyáltalán helytelen, az állam természetesnek felismert célját célszerűségi okoknál fogva röviden cserben hagyni. Minden esetre az életben is szem előtt kell tartani; s ha nem is érhetni el az eszközök hiányosságánál fogva tökéletesen, úgy legalább a céljt soha sem szabad elhagyni, s elérésére minden kitelhetőt megtenni. — Megjegyzendő különben e tekintetben, hogy habár *Ahrens* is a jogeszme valósítását tűzi államcéljának, ő csak a szavak, nem az értelem szerint tartozik ide. Ama feladat alatt ugyanis általán az emberi célok elérésére szükséges valamennyi eszköz helyreállítását érti. De ez egész más valami s sokkal tágabb.

(e) Ama elméletek közül, melyek az államnak általános emberi céljt tulajdonítanak, *Hegelé* különösen kiemelendő kifejtése nagyszerű sajátosságainál fogva. *Hegel* az állam céljának, mert az észszerű emberi cselekvőségé, az erkölcstörvény valósítását mondja. Kifejtése a következő. Az ember viseletének három foka van: 1. A jog foka, azaz a másik külső becsülése tekintet nélkül az érzületre; 2. az erkölcsé (Moral), midőn az ember egyesegyedül érzületét követi; 3. az erkölcsösségé (Sittlichkeit), a tisztán külső s a tisztán belső közvetítéseé. Az erkölcsösségnek pedig ismét három egymásra következő körben kell mozogni. 1. a család; 2. a község, azaz több család öntudatlan egyesülete; 3. a polgári társadalom körében, hol az ellenkező érdekek könnyen kiengesztelődnek. Az erkölcsösség valósítása a társadalomban, tehát az észszerű akarat legmagasabb fokozódása az állam. — De itt elnézve az életkörök elősorolásában mutatkozó helytelenségtől, s elnézve továbbá azon lehetlenségtől, az erkölcstörvényt teljes terjedelmében az állam külső eszközei által helyreállítani, csak egy fő ellenvetést említünk, mely valamennyi ily egyes emberiségéi célok államcélzállá való avatását nem tűri meg. Hiszen csak kell ugyanis ama népállapotok számára is oly szerves együttlétnék léteznie, melyek még eme legfelsőbb államfeladatot nem foghatják fel. Nyilvánvaló tehát, hogy a fogalommeghatározás szük.

(f) A keresztény vallás igazsága s a vallását parancsoló kötelezettség nem fog rövidséget szenvedni, ha az államcéljt felkutatásában egyéb tényleg létező életfeladatok is számba vétetnek. Lehetetlen ugyanis abból kiindulni, hogy valamennyi népek, mert nem vallják a

keresztény vallást s részben az idő szerint nem is vallhatták, *nem* képeznek egyáltalán államot, vagy csak czéltalan s értelmetlen államot. Ha tehát csakugyan a keresztény világnézet a legutolsó s legmagasabb művelődési fok; ha továbbá — a mit különben itt nem tárgyalunk s meg nem engedünk — épen Stahl felfogása tárja fel kizárólag a kereszténység igazságát: úgy ebből csak az következik, hogy az e hitet követő népeknek megfelelő államcéljok van; de semmiképen sem, hogy más művelődésű népeknek nem áll jogukban szinte bírni állammal, melyet szükségleteik szerint határozhatnak el. Csak ha egyszer keresztények, lép életbe az akkor alkalmas életfeladat. De az államfogalom tudományos meghatározása magába tartozik zárni az állam valamennyi logikailag lehetséges fajait. Egy szóval, a keresztény theokratia már akár következetesen, akár következtelenül fejlesztetnék is, sem a kizárólag gondolható, sem a kizárólag létező államfaj; faji fogalma tehát nem mérvadó a többi államokra nézve.

13. §.

3. Az állam keletkezéséről.

A történet mutatja, hogy a sok, valaha jelenkezett állam igen különböző úton keletkezett. Némelyek lassúan, majdnem észrevétlenül fejlődtek kisebb törzsekből s földesúri jószágokból; másokat vallásalapítók rendeztek; ismét másoknál valamely hatalmas személyiség szolgált a jegecedés középpontja gyanánt; igen sokan hódítások vagy egyéb nyílt erőszak folytán alakultak; egyesek tagadhatlanul szerződések alapján.

Mindenekelőtt azon kérdésre kell felelnünk, vajjon a tényleges keletkezés eme különbségének jelentősége van-e az államok életére s hatályára nézve, nevezetesen változást szenved-e joglétök átalán és cselekedeteik jogszerűsége különösen?

Semmi esetre sem függ ugyan valamely emberi állapot létege s hatálya a részvevőket illetőleg minden tekintetben keletkezése jogi alakjától. Valamely viszony oly úton léphet életbe, melyet a jog szempontjából nem lehetne védelmezni s mégis sok jót eredményezhet; s megfordítva az is lehetséges, hogy valamely intézmény vagy egyéb emberi állapot keletkezése ellen jogilag mit sem lehet előhozni, s hogy azok mégis eltévesztik céljokat vagy legalább panaszra szolgáltatnak alkalmat. Azonban mégis mindig igaz marad, hogy mind a jogilag meg nem támadható tartam, mind az egyes cselekedetek törvényessége jogos eredettől van feltételezve, mert a minék egyáltalán nincs joga létezni, a további tartam jogát nem

veheti igénybe, s hogy a ki nem jogilag létezik, jogi hatályokat sem szülhet. Minél fogva még az üdvös állapotot is veszélyes úton kérdésbe vonja a keletkezés eredeti hibája, melyet csak igen kedvező egyéb tulajdonságok által lehet megengesztelni. Ama kérdés is, hogy miképen lehet fennálló állapotot érvényesen megváltoztatni, sok tekintetben a keletkezés nemével függ egybe, mert gyengébb jog által, mint mely az eredeti állapotot létrehozta, nem szenvedhet érvényes változást.

Ugyanez áll az államban; s azért valóban keletkezésének elegendő jogalapja' kérdése nagy jelentőségű. Téteményei tartalma alapítása módja által nincs szükségképen feltételezve; nem is kívántatik továbbá állapota pusztán jogi szilárdsága: azonban mivel az emberi viszonyok biztosságára nézve nagy becsű, hogy a fennálló államintézmények létele ne kerüljön egyhamar kérdésbe; se az egyes cselekvények érvényét már általános okoknál fogva megtámadni ne lehessen; s mivel a szükségesnek talált javítás sérthetlensége felette nagybecsű: az állam jogi keletkezését szabályozó elveket mindenestre lehetőleg fel kell derítenünk s meghatároznunk.

A nagy nézetkülönbség e tekintetben (a) főleg a kérdések megkülönböztetése s biztos állása hiányából keletkezik. Ugyanis nyilvánvaló, hogy a következő három kérdés állítandó elkülönítve fel s veendő tárgyalás alá: 1. Egyáltalán meg van-e az államok létele jogilag engedve? — 2. Ha ez áll, elégségesek-e a keletkezés s fennállás általános jogosultsága az államalapítás valamennyi tényleges esetére; vagy pedig minden konkrét esetben közelebbi jogi feltételek s követelmények teljesítendők? — 3. Mely jogilag megtámadhatlan alapítási nemek léteznek?

1. A mi az általános kérdést illeti, arra kétségtelenül s feltétlenül igennel kell felelni. Miután az ember csak az államban biztosíthatja élete különböző köreit s érheti el céljait, úgy az ily összeköttetések léte minden körülmény között, minden korban s minden nép között meg van engedve. Az általános elégséges ok, mely minden ügyzet jogi érvényéhez szükséges, teljesen kielégítő mértékben létezik. Hogy tehát egyáltalán alapítatnak és léteznek államok, nem lehet jogi megtámadásnak kitéve.

2. De evvel természetesen nincs az mondva, hogy az államalakítások általános megengedése folytán jogilag közömbösek ama utak s módok, melyeken az egyes államok életbe lépnek, vagy hogy keletkezésök nincsen további feltételeknek alávetve. Bármí megengedett, sőt szükséges legyen is általán valamely

viszony, úgy egyes esetekben a létesüléskor oly alaki vagy tárgyi hibákat követhetni el, hogy a jog szempontjából nem is létezik. Így péld. az erőszak vagy ámtítás által létrehozott házasság érvénytelen, bármennyire meg is van különben a házasság engedve; így hasonlóképen olyaktól eredő elidegenítések, kik képtelenek rendelkezni, noha magában véve a tulajdonát ruházás megengedett dolog; ugyancsak a lényeges ámtítás befolyása alatt létrehozott szerződés is semmis, habár kölcsönös akaratelhatározásból keletkezhetnek is jogviszonyok. Miután pedig nem láthatjuk be, hogy miért legyenek épen az állami viszonyok létesítésénél egyéb elvek érvényben, mint a különben jogilag mérvadók; úgy erre nézve két oldalról kétségbevonhatlan tételek folynak. — Egyrészt áll az, hogy mind azon alapok, melyekből egyáltalán jogi kötelezettség keletkezik s a melyekre valamely viszonyt jogilag fektethetünk, államalapításkor is alkalmazást szenvednek. Énnélfogva tehát épen oly hibás azt állítani, hogy jogilag állam *csak* is a részvevők szerződése alapján keletkezhetik, mint tagadni, hogy ez úton *épen-séggel* nem lehet államot alapítani (*c*). Feltéve, hogy a szerződések valamennyi követelményeket megfigyelik, melyeket a szerződés érvényes kötése igényel, kétségtelenül keletkezhetik állam a társak nyilvános megegyezése alapján. Azonban a jogi alapítás ezen faja koránsem az egyedül lehetséges. Mellette még egyéb elégséges okok foglalnak helyet, s az utóbbiak között olyak, melyeket még könnyebben lehet alkalmazni. Másrészt pedig tagadhatlan, hogy állam alapításakor is követhetni el hibákat, melyek ellenkeznek a concret állapot jogi életével s elismerését a jog szempontjából meg nem engedik. Alig lehetséges, valamennyi ezen előfordulható hibákat felsorolni; de kétségbevonhatlanul ide tartoznak a következő esetek:

a) Ha az alapítók egyedül önkényű erőszak által, tehát a nép megegyezése, valamely magasabb elégséges tekintély s benső szükség hiján létesítik az egyesülést s szabják meg a formát (*b*).

b) Ha szándékos vagy esetes tévely uralkodik az alapítandó állam létegetre s főformáira, tehát a célra s eszközökre nézve.

c) Ha feltételek szabotnak s nem teljesítetnek.

d) Végre ha egy ujonnan alakult államintézményben a nép csak egy része életcéljaira voltak tekintettel, a többieket ellenben tökéletesen elhanyagolták.

Közelebbi felvilágosítás kedveért még a következő két

pont veendő figyelembe. — Először is nem szenved kétséget, hogy egy eredetileg jogtalan állapot utólag megjavul, a pusztán tényleges állapot jogilag érvényessé változván. Nevezetesen lehetséges ez egy eredetileg jogtalanul felerőszakolt államiszerződésbe való utólagos szabad beleegyezés útján; és ugyan itt is nem pusztán nyilván kinyilatkoztatás által lehet a beleegyezésnek kifejezést adni, hanem hallgatagul is bizonyító, cselekvőlegesen vagy szenvedőlegesen viselet által. Az ily utánkövetkező elismerés nem csak a hiányzó jogot adhatja egyáltalán meg, hanem az illető állam valamennyi eddig előfordult cselekedeteit jóváhagyhatja; későbbi hallgatag beleegyezés bizonyítéka, ha a kezdetleg ellentmondók nem csak nyugodtan alávetik magokat az új rendnek, hanem saját céljaik elérésére ténylegesen felhasználják. — Másodszor pedig jó arra figyelmeztetni, hogy nem lehet általános ok gyanánt érvényesíteni valamely államintézmény jogi érvénye megdöntésére, ha az új egyesülettől kilátásba helyezett tételemek *nem is egyenlők teljességgel a lakosság valamennyi alkatrészei számára*. Miután az állam csak az emberi életcélok elérése eszköze, az életcélok pedig ugyanazon nép különböző alkatrészei szerint különbözők; úgy a hatályok egyenlőtlensége igazolható, a konkrét esetben talán még szükséges is. És még ha az egyes intézmények elégedetlensége, evvel pedig a lakosság némely részei részszerű kielégítlensége forogna is fenn, úgy ebből csak a javítás kötelezettsége, nem pedig az összes állapot érvénytelensége folyna, ha csak az állam létege a nép életcéljainak egészben megfelelne.

3) A mondottakból kiviláglik, hogy az államalapítás nevezetesen következő egyes fajai jogosaknak, ennél fogva tehát jogi következményeket nemzőknek elismerendők.

Először, a részvevők *szereződése* alapján történt valamennyi alapítások. Erre nézve azonban ismét két lényegesen különböző alfajt kell megkülönböztetnünk:

azon eseteket, melyekben az állam alapítását szándékozzók *összessége* valamennyien nyilván megegyeznek s meghatározzák a közelebbit;

azután pedig ama viszonyokat, melyekben egyesek vagy közösségek nagyobb vagy kisebb száma *egyes szerződés*ek alapján csatlakozik önkényt valamely létező hatalomhoz s alárendeli magát neki, ez úton pedig egyes alkatrészek összecsiszódulása folytán lassanként egy egész képződik. Itt az egyes csatlakozók viszonyai a közös középponthoz lényegileg különbözők lehetnek; s mégis jogérvényesen alakul az állam, ha csak vala-

mennyi szerződő szabadon beleegyeznek, tehát kielégítését leli, s ha egy egységes gondolat egy létszerességbe fűzi az egyes részleteket (d).

Másodszor a *jogosult tekintély* általi alapítás. Az utóbbi ismét kétnemű lehet.

Mindenek előtt *vallásos tekintély*. Ha valamely nép nem csak egy isteni világalmat általán, hanem egy különös s nevezetesen nemzeti gondviselést élénken hisz, akkor az állam közvetlen alapítása isteni parancs folytán logikai lehetőség s valásbeli szükség a nép számára (e). Azon esetben tehát, ha az ily különös isteni rendelvényt s gondoskodást tényleg bekövetkezettnek tanítják s hiszik, az abból keletkező állam is jogilag érvényesen alapított. Valamennyi részvevő feltétlenül mérvadónak elismeri a rendelő tekintélyt. Valjon ezen vallást általán s a közvetlen isteni államalapításról való tanát különösen egyéb népek is igaznak tartják s osztják vagy nem, mitse változtat a részvevők alanyi kötelezettségén, tehát a tárgyilagos jogállapoton.

Továbbá *atyai* is lehet az államalapító tekintély. Ha ugyanis valamely törzs a patriarchalis erkölcs s életnézet megőrzése mellett szorosabb s szilárdabb létszerességeig fejlődött; és ha az új rend czélszerűsége nézetét az atyai tekintélylyel felruházott törzsfő vagy a hason tekintélylyel felfegyverzett vének is osztják: úgy az államot eme személyek, kiknek akarat a többire nézve erkölcsi okokból s szokásból törvény, egyoldalulag jogkötelezettséggel rendezhetik.

Végre harmadszor valamely állam alapítása a concret esetben akkor is elismerendő jogilag bekövetkezettnek, ha ugyan erőszakkal s a részvevők ellenkezése daczára eszközöltetett, de a tényleg létezett körülmények között bebizonyíthatólag az *egyetlen lehetőség* vala, a nép összességét oly állapotba helyezni, melyben a művelődési foka követelte életcéljait elérhette. — Az ily eset két tényt tételez fel. Először oly fizikai erőszak létezését, mely a kérdéses népet eddig meggátolta s azontúl is meggátolni fenyegeti, az életcéljainak megfelelő államintézményeket elérhetni; és ugyan lehet eme erőszak valamely barbár despotáé, talán egy hódítóé, egy vagy több anarchikus párté, vagy végre a gyarmatok irányában igaztalan s önző szándékokkal eltöltött anyaországé. Másodszor a megfelelő államrend helyreállítására megkísérlett békés s rendszeres lépések hiábalóságai. Ily esetben tehát erőszak útján eltávolítandó az emberi természet veleszületett kötelezettségeinek s jogosultsá-

gainak ellenségesen ellentálló hatalom; az államnak pedig, melyet az emberiségi czélokért diadalmasan küzdő hatalom helyreállított, tökéletes jogosultsága van létezni, mint egyetlen egy eszköze a bensőleg s külsőleg szükséges feladatok elérésére (f).

Valjon a jogilag érvényes államalapítások egyik vagy másik faja forog fenn ténylegesen, az minden egyes esetben a tények szerint ítélendő meg és valamely alapítási faj ellen nem szolgálhat ellenvetésül, hogy egy más esetben más forog fenn s ismertetik érvényesnek el. Mindkettő jogosult lehet, mindkettő a maga nemében s különös alapjain. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy lehetőképen ugyanazon népnél különböző időkben az államléteget (nemcsak pusztá javítása, hanem) új megállapítása is fordulhat elő, ha vagy benső zavarok folytán az eddigi intézmények teljesen felforgattattak, ha újabb, lényegesen különböző életfelfogások által tökéletesen más czélok keletkeztek, vagy külső események folytán terjedelmére s alkatrészeire nézve szenvedett változást. Ily esetekben idő folytán ugyanazon népnél különböző alapokon vétethetik fogantatba államalapítás, mely azért mégis egyenlőképen jogszerű lehet.

(a) Az állam jogi keletkezésének kérdése nemcsak sokszerűen, hanem nagy szenvedélylyel is tárgyalatott. A vélemények nevezetesen két főosztályra szakadnak, a szerint a mint vagy csak *egy* jogos alapítási faj engedtetik meg, vagy több nyer helyet. Mindkét osztályból ismét dús ágazatok sarjadznak szét. A kizárólagosan *egy* alapítási nemet védők közül ugyanis némelyek — így nevezetesen *Kant* oskolája — általános szerződéses alapján való alapítást követelnek; mások — így *Stahl*, *Philosophie des Rechts* II. 2, 137. l. — csak az isteni alapítást ismerik el; ismét mások — így névleg *Haller*, *Restauration*, I. k. 18. l. — csak a természetes erők befolyását engedik meg. E fölött természetesen hatalmas háborút indítottak egymás ellen. Ugyanigy azok felfogásai, kik több alapítási lehetőséget vesznek fel, sokban eltérnek egymástól s épen nem válnak ki gondolataik világossága által. Ide tartoznak péld.: *ZACHARIAE*, *Vierzig Bücher vom Staate*, 2. könyv; — *SCHMITTHENNER*, *Zwölf Bücher vom Staate*, I. k. 10. l.; — *BLUNTSCHLI*, *Allgemeines Staatsrecht*, 2. kiad. I. k. 201. l.; — *ZÖPFL*, *Staatsrecht*, I. k. 51. l.

(b) Az államot *erőhatalomra* alapítani törekvő kísérleteket régtől fogva önmagával ellentmondóknaks erkölcsileg megvetendőknék ismerték el; így péld. *LANGUET* műve *Vindiciae contra tyrannos*; *GRASWINKEL* elhírhedett könyve: *De juribus Majestatis* (1642). Azonban még mindig fel-felbukkan, könnyen felfogható okoknál fogva a kísérlet,

a tényleges erőhatalmat is magában véve s mindenre jogosultnak feltüntetni. — Épen nem könnyű ama elmélet határozott értelmét felfogni — nevezetes képviselője *Zöpfl Staatsrecht*, I. k. 73. l. — mely szerint az állam' észszerűsége érvényessége metafizikai alapja, a hatalom ellenben történeti jogalapja legyen. Ugyanis kétségtelennek látszik, hogy valamely történeti jogalap csak a történeti azaz tételes jogállapotot képes megfejtetni, de sohasem fog azon kérdésre feleletet adhatni, hogy miképen lehet valamely viszony érvényét átalán, tehát átalános okokból megmagyarázni. Már pedig épen csak az utóbbi kerül a szóban forgó esetben kérdésbe. A mi pedig ama nagy jelentőséget illeti, melyet a hatalomnak mint olyannak tulajdonítanak, úgy elismerendő az elv keresztülvitelére nézve, de legtávolabbról sem létegetre s becsére nézve. A hatalom erőt mutat, nem jogot; eszköz, de nem czél.

(c) A szerződési elmélet fejtegetése nevezetes helyet foglal el az államtudományok történetében, jelesül a természetes államjogában. Alapját megvetette *Grotius H.*; a tant azután valamennyi újabb mívelt népek irodalmában bőven tárgyalták s folytatták. Így az angolok között nevezetesen *HOBES — Elementa philosophica de cive*. Par., 1642; s *Leviathan*. London, 1651; — *LOCKE — Two treatises on government*. Lond., 1680. — *ALGERNON SIDNEY — Discourses concerning government*. Lond., 1698. — Hollandiában: *HUBER — De iure civitatis*. Ed. 4. Francof., 1705. — *SPINOZA — Tractatus theologico-politicus*. 1670. — Franciaország különösen s meg nem határozható hatálylyal az összes világra nézve: *ROUSSEAU J. J. — Du contrat social*, először 1752. — s utána az ország összes forradalmi s később alkotmányi oskolája. — Németországban *Grotiust* már *PUFENDORF* is követi; azonban sajátlagos megállapítását s sokévi elterjedését a tannak főleg *KANT* eszközölte — *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, 2. kiad. 1798. Több mint egy emberkoron átal csak az ő tanítványai álltak ki a síkra, közöttök különösen említendők: *FEUERBACH*, *GROS*, *KRUG*, *ROTTECK*. — Az olaszok közül ide tartoznak: *LAMPREDI — Juris publici universalis theoremata*. I. II. Liburn. 1777. — *BAROLI, Diritto naturale*. I—VI. Crem., 1837. — *TOLOMEI — Corso elementale di diritto naturale*. I—III. Padov., 1849. — és *SORIA DI CRISPAN — Philosophie du droit public*. Éd. 3. I—IX. Brux., 1853. 1854. — L. az irodalmat bővebben *MOHL Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*, I. k. 227. l. — A szerződési elmélet ellenei többi között: *HALLER, Restauration der St. W.* I. k. 295. l.; — *SCHLEIERMACHER, System der Sittenlehre*, 275. l.; — *THILO, der Staat*, Boroszló, 1827; — *ZACHARIAE, Vierzig Bücher vom Staate*; I. k. 73. l. — *STAHL, Philosophie des Rechts*, II. k. 2. szak. 141. l. — *ZÖPFL, Staatsrecht*, 4. kiad. I. köt. 70. l. — Ha a czáfolat arra szorítkozott volna, hogy a szerződési elmélet *kizárólagos* érvényét megdöntse, vagy egyes párhívei kézzel fogható hibáit megigazítsa, így péld. összefüggetlen egyének atomisticus természetállapota felvételét vagy a különböző alapszerződések nevetségés sorát: úgy teljesen jogosult s hasznos lett volna. Azonban czéljától messze elvetődött fáradozása által, a szerződés lehetetlenségét egyáltalán bebizonyítani s hatálya alaptalan okai által lényeges csorbát

szenvedett. Könnyen beláthatni ugyanis a következő okoskodások helytelenségét:

1. Államalapítás szerződés útján tényleges lehetetlenség s tényleg soha valósággal elő nem fordult. Itt egyszerűen felmerül a kérdés: miért volna az általános megegyezés hasonmívelődési fokon, hasonszerű külső szükségletek s társadalmi állapotok, végre egyszerű viszonyok között teljességgel lehetetlen? S jogosan lehet ama merészséget vagy tudatlanságot szigorúan megróni, mely a szerződések alapján oly felette sűrűn előforduló államalapítások tényleges megtörténtét tagadni akarja. Gondoljunk csak péld. ama sok északamerikai államok alapítására le egészen korunkig; maga ezen szövetséges állam alapítására; ama sok Európában szerződés alapján létesült alkotmányokra stb.

2. A szerződés már feltételezi az államot, az utóbbi tehát nem keletkezik szerződés útján. (*Schleiermacher*). Itt nehezen felfogható zavar forog fenn a szerződés határozott alakjára — mely csakugyan csak törvény értelmében, tehát államban létezhetik — vagy a szerződés keresztülvihetősége feltételeire, és egy kötelező akarategyesülés jogi létegére nézve. Hogy miért ne létesülhessen ez utóbbi s miért ne legyen kötelező ereje a hatóság hozzájárulása nélkül, azt valóban át nem láthatni. Nincs is ezt illetőleg valamely ok említve.

3. Szerződés által csak a keletkezés formáját, de nem az államhatalom léteget lehet meghatározni. Felelet: az utóbbi nem is czéloztatik; hanem ellenkezőleg csak a keletkezés akar megállapíttatni. Az állam létege magában véve s hatalmáé természetesen egészen más alapokon nyugszik.

4. Az állam ez uton emberi önkény által keletkezik; tehát az emberektől függne, ha egyáltalán semminemű egységes létszerességet nem akarnának. Erre nézve természetesen megengedjük, hogy a hol nem létezik állam, nem is alapítandó; azonban az nem is kerül kérdésbe. Az állam általános szükségét a szerződési elmélet is tökéletesen elismeri; nincs is másról szó, mint jogi alapításáról, hol s mikor nyilatkoznak ezen szükség hatályai. Többet nem szolgáltatathat elmélet, bárminő legyen különös hatálya.

5. Szerződés a szabadság ellen is irányulhat. Mindenesetre; de nincs is arról szó, hogy mely áhított s kedvezőtlen következmények erednek az államalapításról való helyes nézetből. Ha a szabadság nem volna elegendőképen biztosítva maga az állam keletkezése által, ugy utólagosan keresendők eszközök megőrzésére.

6. A szerződés utóvégre is csak erőhatalmon, ugyanis a tömegben alapszik. Itt nyilvánvaló fogalomzavar uralkodik. Hogy a többségnek több hatalma van, mint a kisebbségnek, az természetesen világos; ugyancsak az is, hogy a kezdetleg más véleményhez szítók végre a többséghez tartoznak csatlakozni, mert nem volnának képesek legközelebbi kívánságukat életbe léptetni, ők tehát, ha nem is szívesen, de mégis jogilag érvényesen későbbi megegyezéseket adják: de teljesen téves a kötelezettség s a jogi állapot keletkezését a többség hatalma következményének mondani, egyedül az akaratok általános megegyezéséből eredvén.

7. Valamely viszony közös elismerésének nem kell épen szerződésen alapulnia, hanem vagy minden embertől felfogott igazságából eredhet, így péld. az általános természettani tények vagy törvények elismerése, vagy egy észszerű rend szükségéből. Az első lehetőség felvétele pusztán sophisma. Nem az okról van szó, hogy miért fogja ki-ki az érzéki világ tüneményét egyszerűen fel vagy miért ismeri el ki-ki a természettörvényt; hanem ezen kérdéstről: miképen lehet az emberi akaratot az együttlét viszonyait illetőleg lekötöni. A mi pedig valamely viszony keletkezését vagy elismerését egy elterjedt érzetből, erkölcsi vagy anyagi szükségből illeti, ugy a szükség csak a lét tényét fejt meg általán, de koránsem a tünemény jogalapját az egyes esetben s különös alakja érvényét. Ha igaz is, hogy ezen jogalap nem keletkezhetik kizárólag a részvevők szerződészerű beleegyezése folytán, ugy legalább jogtudósok között nem szabadna a fölött vitának folynia, hogy a szerződés mindenestre lehetséges s megengedett eszköze. — Nem szorul komoly védelemre, hogy az észszerű szerződési elmélettől távol tartasuk azon vádakot, melyeket ellene a népfelség fogalmával való visszaélés miatt emeltek. Az állam alapítása szerződés útján korántsem tételezi fel az államhatalom eredeti gyakorlását mindenki által, vagy a tisztán önkényű változtatgatás jogát.

(d) *Haller* művének (*Restauration der Staatswissenschaften*) egyik érdeme, hogy tüzetesen megállapította egy lassankénti államalapítás lehetőségét ótalomra s védelemre szorult személyek ugy testületek egy hatalmassal kötött egyes s különböző szerződésai által. Ezen felfogást, mint nemtelent megtámadni, nevetséges; mint szükségképen szolgálásra vezetőt rajzolni, nyilvánvaló félszepség; minden jogtalanság védelmét reá tukmálni, teljesen alaptalan. *Haller* felfogása hibája egészen másutt rejlik; ugyanis történetileg s tudományilag igazolatlan kizárólagosságában, s a másnézetűek fél-örült megtámadásaiban.

(e) Az állam isteni alapítása következetlen s külső célokhoz alkalmazott gyengülése s elferdítése gyanánt tekinthetni, ha *Stahl* a (fejedelmi) államhatalom *közvetett* isteni alapításról tesz említést. Ki az egyes államot s intézményeit isten parancsára fekteti, az nem szorul bölcséleti megállapításra s bizonyításra, hogy az állam erkölcsileg-jogi intézmény, de mint ilyen észszerű s szükséges. Ama parancs tökéletesen elegendő. Következtesen csak a theokrátiát érheti el; a történeti s természetes jog s az isteni rendelet összekeverése logikai lehetetlenség.

(f) Nem azért tehát, mert a hatalom magában véve s mint olyan jogot keletkeztet, hanem mert adott körülmények között a szükséges cél elérése egyedüli eszköze, ismertetik el az általa eszközölt államalapítás jogtalan gátolás ellenében jogilag fennállónak. Minden egyéb megengedett alapítási mód kívánatosabb, főleg célszerűségi okoknál fogva; de azért végleges alkalmazása ellen szükség esetében nem lehet kifogást tenni, ha csak azt nem akarnók állítani, hogy önkénys jogtalanság meggátolhatják mások életcéljai elérését, s hogy nem áll az ember jogában, észszerűtlen gátakat mellőzni, mert útjában állanak. Az egészséges természetes érzet soha sem kételkedett, hogy a görög állam alapítása teljesen jogosult vala, mert a török barbárság alatt észszerű élet-

czélok részleges szem előtt tartása is lehetetlen vala. Érett gyarmatok benső jogosultsága sajátos állam alapíthatására sarkalatos elvé vált, most csak a sajátos állam felel meg a magasabb művelődésből fejlődött életcéloknak. Ki vonná kétségbe ama cselekvőség jogát s az abból eredő szülemény jogszerű fennállását, ha valakinek vagy többeknek sikerülne a közép- vagy délamerikai szárazföldön egy államot tenni az ott uralkodó anarchia helyébe? — Hogy erőszakos változásokat már létező államokban is hasonlóképen védelmeznek (l. alant a 22. §.), nem csökkentti az ujonnan történt alapítást igazoló bizonyítás erejét. Ugyanazon jogalap tényleg különböző viszonyok között különböző cselekvésmódokra vezethet.

(g) Magából értetődik, hogy ujonnan alapítás alatt nem értetődik a lényegében megmaradó államlétegg pusztá változása s javítása. Jogosultsága egyéb feltevéseken alapszik. Azonban épen oly világos, hogy nem csak reformról van ott szó, a hol valamely mindenesetre régóta fennálló államállapot egész létegegben s főfeladatában, talán még külső alkatrészeiben is átalakulást szenved. Nagy Sándor ázsiai birodalma egészen önálló fejlemény vala; a spanyol Mexico nem folytatása az acztekok birodalmának; hódító Vilmos teljességgel új államot alapított Angliában; Németalföld 1815-ben; Belgium 1830-ban ujonnan alapított államok voltak. Mind ezen esetekben az állam *alapítása* jogosultságának kérdése még nincs eldöntve.

14. §.

4. Az államok különfélesége.

Miután az államtól elmozdítandó népczélok nemre s terjedelemre nézve igen különbözők lehetnek, s miután az államok alapítása sokféleképen eszközölhető: különbségöket tartalmok s alakjuk tekintetében egyelőre vélelmezhetni. S e vélelmet a tapasztalás dúsan igazolja. Mind a történet, mind a jelenkor szemléje nemcsak a létszeresség egyes részei nevezetes eltéréseit mutatja, hanem az összes irányéit is.

Ezen különféle tünemények gáncsolatlan s mindent felkaroló felosztása nemcsak logikai szükség, hanem könnyítésül s irányadóul szolgál mindennemű alapelvek felállításában az állami élet számára. Megállapításuk tehát a tudomány fontos feladata (a). De itt magától értetődik, hogy a főfelosztás a lényeges különbségek szerint történik s csak az alosztályokat képezhetni forma vagy szám-viszonyok szerint. Egyéb eljárás útján bensőleg összetartozó szétválasztatik és az elvileg különböző összehányatik. Az se szorul további igazolásra, ha a tudomány is csak azon államállapotok felsorolására s rendjére szorítkozik, melyek már jelenkezésbe léptek s a pusztán gondolható alakulásokat tekintetbe nem veszi. Amazok száma is elég

nagy. *Államfajoknak* neveztetetnek pedig azon főszakaszok, melyek a lényegileg ugyanazon életnézetből eredő államokat karolják fel s ugyanegy célét követnek; *államnemek* ellenben alosztályaik, a nevezetes formák hasonlósága szerint összeállítva.

Ebből pedig a következő felosztás foly: (b)

Első főfaj. Oly államok, melyek alapját a *családatyai hatalom* képezi s melyek célja a törzsélet rendezése. A határolt téren való egységes együttlét mindenestre legalantabb foka, s a pusztán társadalmi állapot természetes viszonyaihoz legközelebb állanak; mégis már az államokhoz sorolandók, ha elismernek közös hatalmat s legalább a szükséges intézményeket megtették a rend s kezelése biztosítására. *Patriarchalis államok.*

Második főfaj. Oly államok, melyek a *közvetlen isteni alapítás* s az emberi dolgok isteni szabvány általi további közvetlen rendezése hitén alapulnak: azaz *theokratiák*. Az utóbbiak két jól megkülönböztetendő nemre szakadnak:

Tiszta theokratiákra, azaz oly államokra, melyekben a vallásbeli s országászati ügyek vezetése ugyanegy kézre van bízva, tehát egyház s állam ugyanazon egésznek képezik, s az összes életet e földön egyedül csak az embernek istenhez való viszonyában fogják fel. A papok itt szükségképen valamennyi közös ügyek kezelői, bármineműek legyenek is.

Vegyes vagy dualisticus theokratiákra. Itt a földi életnek legalább annyiban tulajdonítanak sajátosságot s önálló becset, a mennyiben a tulvilági viszonylatok elintézésétől elkülönített kormányt rendelnek, különben mindig csak az isteni parancs értelmében s az istenségtől megszabott formában. Létezik tehát sajátos világi kormány a világi ügyek számára s különös kormány a vallásbeli s egyházi tárgyak vezetésére; mindketten elválaszthatlanul egybekapcsolvák ugyanazon isteni törvény által, s mindketten ugyanazon isteni tekintélyen alapulván. Csak arra nézve létezhetik talán eltérés s keletkezhetik vita, hogy valjon a vallásfőnök, a kinek a hit s istentisztelet dolgában mindenestre önálló s legfelsőbb hatalma van, a világi ügyek vezetését is igényelheti-e, úgy hogy az utóbbiak fője csak isten közvetett helytartója; vagy valjon a két hatalom, kiki a maga körében, egyenlő magasságban s egymástól függetlenül teljesíti az isteni rendelvény öt illető részét (c).

Harmadik főfaj. Oly államok, melyek alkatrészei elkülönített csoportokban s helyzetekben sorakoznak egy *hatalom* köré,

hogy ótalma alatt s rendszerint területén egyes megengedett céljaitkat biztonságban követhessék. Mind a hatalom téteményei, mind megfordítva az egyes alkatrészek ellentéteményei s az alávetési feltételek felette különbözők lehetnek, állandó egyedül a középpontot képező hatalom önállósága s eredetisége s másrészt az ótalomra való igény. Ezek a *patrimonialis államok*. — Ezen államfaj sajátos neme a *katonai hűbér-állam*, melyben a kölcsönös harcias védelem tömbét s majdnem összes tartalmát képezi az együttlétnek.

A *negyedik főfaj* azon államokat karolja fel, melyek valamennyi egyes polgárok összéletének lehető legnagyobb bensőségét s kielégítését tűzik céljukul; s pedig oly annyira, hogy az egyes egyén az összességben elvesz s nem tart különös, sajátos életcélokat szeme előtt. Minden egyes csak az összes egész alkatrészének tekinti s érzi magát, s gyarapodásának önönsemélyiségét áldozatul hozza. Ez a *klasszikus* vagy *antik állam*, ugy nevezve, mert a görögöknek s rómaiaknak ez élet-felfogásuk vala. Különböben a következő három különböző nemre szakad:

először *egyeduralomra, monarchiára*, melyben a kormányhatalom egyetlen egy személyt illet, már akár a polgárok választása, vagy örökösül tekintély s jogok, vagy ellenállhatlan erőhatalom utján kerül is birtokába;

másodszor *aristokratiára*, azaz egyes kiválók uralmára, melyek vagy bizonyos híres családokból való eredetök, érdemek vagy birtok folytán hivatvák e kitüntetésre;

harmadszor végre *demokratiára*, ha a polgárok összessége fenntartja magának az általános ügyek vezetését s teljes gyűlékezetekben határoz fölöttök (d).

Ötödik főfaj. Az ujkor *jogállama*. Az utóbbi kettős ellentétben áll egyrészt a theokratia, másrészt az antik állam ellenében. Amaz ellenében, a mennyiben, a jelen életnek e földön öncézelt tulajdonítunk és ugyan valamennyi emberi erő lehetőleg tökéletes kimívelését s az együttlét rendjét ez értelemben követeljük, a hit-életet pedig csak eme fejlődés egyes oldalának tekintjük, melynek létszerességét közvetlen határára s céljára szorítjuk. Az ó népek állama ellenében pedig, amennyiben az állam célját s hasznát nem csak a gyarapodó *együttlétben*, hanem az egyén, a különös társadalmi körök közvetlen kielégítésében keressük. Az egyén itt oly kevésbé vész el az összességben, az ember oly kevésbé a társadalomban, hogy ellenkezőleg az állam terjeszti ki s szorítja össze téteményeit az egyesek

alanyi észszerű követelményei szerint, s az egyén csak emberi céljai elérése kedvéért válik polgárrá. — Ezen nagy államfaj nemei mindenekelőtt úgy osztandók fel, mint az antik államéi; tehát itt is *fejedelmi* uralmat, az *előkelők* kormányát s *népuralmat* kell megkülönböztetnünk. E nemek közül azonban egyesek tovább fejlődtek s szétágaztak, nevezetesen a *monarchia* s *demokratia*. Az előbbi ugyanis az ujkori jogállamban *korlátlan, rendi s népképviselési* egyeduralomra szakad, a szerint a mint a kormányhatalom *egy* személyre van ruházva alkalmazása módja korlátozása nélkül, vagy a nép bizonyos rendeknek részök van a kormányban, vagy végre a polgárság összessége bizonyos számú férfiakat megbíz kebléből az általános érdekek s jogok érvényesítésével az államfő netaláni balfogásu kormánya ellenében. A jogállam demokratiája pedig vagy *tiszta*, ha a polgárok közvetlenül összeállnak egy gyülekezetté, vagy *képviselési*, ha az ország kormányát a különböző kerületek választott képviselői intézik, kik akkor az összesség megbízásában s nevében lépnek össze s kezelik az általános ügyeket.

Hatodik főfaj. Kényuralmak, despotiák, azaz oly államok, melyekben kizárólag az *uralkodó akarata* törvény s az általa előírt irány az összesség célja. Itt tehát az egyének önálló igényeiről szó sincs; általán az egész együttlétnek nincs magasabb feladata, mint a főnök önkényét keresztülvinni s szükséges eszközeit előteremteni. Csak a mennyiben a maga érdekében áll s személyes szeszélye s érzülete parancsolja, igényelhetnek az alattvalók ótalmat s előmozdítást. A nép csak az *egy* személye kedvéért létezik. A dolog természetében fekszik, hogy ezen államfajnak nincsenek különböző nemei; katonai kényuralom az egyedül lehetséges forma (e).

Össze nem tévesztendő az államok főfeladatai s alapformái ezen különfélesége az először Montesquieutól megkísérlett különböző szellemiránylatok felállításával, melyek az egyes államfajokat áthatják s éltető elemöket képezik. Ily elveknek mondja ő maga a fejedelmi kormány számára a becsületet; a szabad államok számára az erényt, hazaszeretetet; a kényuralmak számára a félelmet; utána sokat meghányták e gondolatot s részben kalandos elferdítést szenvedett. Igen helyes kétségen kívül, hogy minden sajtóságos életnézet megfelelő gondolkodásmódot és uralkodó hajlamokat s szenvedélyeket szül, ugyancsak az is tagadhatlan, hogy eme szellemsajátosság az államéletben is szerez magának érvényt; s mindenesetre nevezetesen az állameszély dolga, az ily hatalmas emeltyüt minden

egy esetben helyesen felismerni s ügyesen alkalmazni; azonban ezen hangulatok nem alapjai, hanem ellenkezőleg eredményei a lényeges államkülönbségeknek, mitse mondanak a megfejtendő feladatokra nézve s nem jogokat, sem kötelességeket nem állapítanak meg. Tehát csak alárendelt érdekű kérdés, valjon az említett szellemirányok igazak-e és kimerítőek-e. Különböznél a leghelyesebb volna uralkodó érületnek a patriarchalis államban a gyermekded törzsszeretetet mondani; a patriomonalis államban az egyéni jog megőrzését, párosulva a hűbérállam különös alakjában harcias szellemmel; a theokrátiában hívő jámborságot; az antik államban közérületet s áldozatkészséget; az ujkori jogállamban sokoldalú műveltségi ösztönt, de tiltatlan s erkölcstelen önzést is az egyes formák szerinti különböző fokozatokban, péld. a korlátlan egyeduralomban mint becsületvágy, a népuralomban mint függetlenségi érzet, népképviselési örökösülő államokban mint féltékenységet s bizalmatlanságot; a kényuralomban végre erkölcsi elvetemültséget s gyávaságot.

(a) Az államok különféleségét tárgyaló irodalom felette nagy. L. péld.: HERREN, Ideen über Politik. 2. kiad. I. 978. l. — *Schleiermacher*, Ueber die Begriffe der verschiedenen Staatsformen, Abhandl. der Berl. Akad. 1814. — WELKER, Letzte Gründe. — DUDEN, Verschiedenheit der Staaten; — Grundsätze und Ansichten über Staatsformen und deren Abtheilung aus dem Wesen des Staates selbst. Lipse, 1832. — LEO, Naturlehre des Staates. Halle, 1833. — ROHNER, Die vier Parteien, 126. l. — BLUNTSCHLI, Psychologische Studien über Staat und Kirche, 229. l. — U. A., Allgemeines Staatsrecht, I. k. 237. l. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher vom State; III. k. 4. l.

(b) Igen számos kísérlet létezik az államokat különbségeik szerint felosztani. Teljes felsorolásuk s bírálatuk azonban épen oly idővesztéssel járna, mint kevésbé volna tanulságos; s a legjobb bírálat utóvégre is a való felosztási elv felállításában rejlik. Azért itt csak néhány példára s megjegyzésre szorítkozunk. — Az államalkotmányok már Herodotosnál előforduló s Aristotelestől — Polit. III, 4, 1. — érdemlegesen tárgyalt felosztása a kormányzók száma alapján tökéletesen helyes vala az antik állam és ezen államfaj körén belül. Azonban tökéletlen vala már felállítása idejében is, a mennyiben az ázsiai, a görögök előtt nem ismeretlen theokrátiákat s kényuralmat nem veszi tekintetbe; s épenséggel megfoghatatlan, hogy később is, midőn újabb világnézetek az államok még sokszerűbb alapkülönbségeit születték, még mindig megmaradtak ezen felosztási alapnál. E felosztás, mely a pápát vagy a kalifákat, XIV. Lajost s a lengyel királyt, az alkotmányos angol királyt s végre a dahomei királyt mint egynemű államjogi lényeket összehányja, homlokán hordja hibás voltát; és valamennyi foltoztatás csak növeli a bajt, mert egy pusztán alárendelt felosztási elv

használhatása kedvéért rendszerint még azon további hibába is esett, hogy el-elhagyta a felosztási elvet. Ide tartoznak *Montesquieu* felosztása egyeduralmakra, köztársaságokra s kényuralmakra, *Heerené* köztársaságokra, autokrátiákra s kényuralmakra, *Machiavellié*, *Mülleré*, *Schmidhenneré* egyeduralmakra s köztársaságokra, *Halleré* fejedelemségekre s szabad községekre, melyek közül az elsőbbek ismét patrimonialis urak, papok s hadi főnökök államaira szakadnak; végre *Bluntschlié* ideokrátiákra, köztársaságokra, arisztokrátiákra s egyeduralmakra, melyeknek ismét számos alnemei vannak. — A mit pedig *Schleiermacher* a fenn idézett értekezésben a három forma viszonyáról szól a lakosság szellemi képzettségéhez, az ugyan igen szellemdús s megmagyarázza létüket az egyes esetekben: de a lényegesen különböző állapotok meg nem különböztetését s a felsorolás tökéletlenségét el nem hártja. Látszólag mélyebb *Kant* s sok francia tudós, így péld. *Lanjuinais* s *Destutt de Tracy* már Aristotelestől érintett felosztása, mely az általános s különös jót szemügyre vevő államokat különbözteti meg; az összes állami tünemények felosztási elveül azonban ez ha lehetséges még tarthatlanabb. Világos ugyanis: 1. hogy valamennyi állam, a kényuralom egyedüli kivételével, az általános jó számbavételét céljának mondja; 2. hogy mind alakra mind feladatra nézve a legkülönbözőbb tarkán összehányatik. — Végre az államok összehasonlítása az emberi élet koraival, tehát gyermekkori, ifjusági államok felvétele stb. — amint *Welcker* s *Rohmer* teszi, *Bluntschlié* pedig védelmezi — csak többé kevésbé költői vagy élczes hasonlat, de nem tudományos felfogás s korántsem alapja az élet követelményeinek. Hogy népek vének vagy ifjak, az ép oly kevésbé világos értelmi fogalom vagy helyes politikai magyarázat, mintha him s nőstény népek között tétetnék különbség. Az ily elnevezések a képzelet szólamai s képei, melyek a tudományban idegenszerű, majdnem kéjelmetlen benyomást tesznek.

(c) A mily kevésbé helyeselhető, ha az ujkori jogállamnak kizárólagos vallásos alapot akarnak adni, miután feladata valamennyi emberi erők s szükségletek egyidőbeli s egyszerű előmozdítása s a vallásos fejlődés oly viszonyban áll hozzá, mint akármelyik más szellemi erő gyakorlása: ugy másrészt ép oly kevésbé van igazolva, ha a theokratia nem ismertetik el külön állami főfajnak. Valóban kevés gondolkodásra s csekély történeti ismeretre utal, ha egyszerűen elmellőznek oly államnemet, mely minden időben s minden világrészben előfordult, melynek egyes példái gyakran ezer évi fennállást mutatnak, s melyek törvényhozását azon felül jobban ismerjük, mint a legtöbb egyéb államéit. A theokrátiák, ha egyedül csak a közjog s állameszély szempontjából tekintjük is, a legnagyobb érdekekkel vannak minden gondolkodó emberre nézve, s több emberismeret s merészség van bennök alkalmazva, mint talán valamennyi többi államintézményben együttvéve. V. ö. BLUNTSCHLI, St. Wörterb. I. k. 250. l.

(d) Az ujkori állam meg nem különböztetése a görögökéitől s rómaiakétól annyiban megbocsátható s felfogható, amennyiben a külső formák s alnemek körülbelül ugyanazok s így könnyen arra indíttatunk, a hason alosztályokra szakadót magát is egyeneműnek tartani.

Azonban a két államfaj szellemének közelebbi vizsgálata csakhamar engesztelhetlen ellenmondásra fog utalni a régiek közös élete s az újabbak atomisticus önzése között. Azért épen oly félszeg, a régiek államélete példáit s tanait korunkban egyszerűen mint mérvadókat alkalmazni, mint saját modern nézeteinket ama kor eseményei fejtegetésébe belefektetni. Felette izléstelen s lényeges tudatlanság jele volt, midőn a nagy francia átalakulás közben Görögország s Róma valóságos s állítólagos tanait alkalmazhatóknak tartották s mindenkor minták gyanánt emlegették. Szükségképen mint valami teljesen idegenszerű s újabb életünkhöz szerves összefüggésbe nem hozható tünemény jelenkeznek. S volt-e valaha olvasó, ki nem érezte volna, hogy még Machiavelli bámulatos elmélkedéseiben is az antik történeti alap teljességgel különböző s mit sem bizonyító? Arról nem is szólva, hogy a legfőbb idegenkedés, mely egész népségeket a communismus minden államtervei ellenében eltölt, elvégre is, habár sokak előtt öntudatlanul azon ellenkezésen alapszik, mely a tiltatlan önző lét felhagyásától s a mindent felkaroló összességbe való belépéstől visszaretent. A mit a spartaiak eltűrhettek s a mi hatalmassá tette őket, az ránk nézve nyomorgóbb volna mint rabszolgaság; s a jog s boldogság platói eszménye, teljesen következetesen életfelfogásunkkal, a természetelleniség végpontja s majdnem barbarság. — V. ö. a régiek államnézeteire nézve: VOLLGRAFF, antike Politik — System der praktischen Politik II. k.; — KALTENBORN, Die Vorläufer des Hugo Grotius, 29. l.

(e) *A kényuralmat* gyakran a korlátlan egyeduralom elfajulásának szokták mondani, vagy az utóbbival hasonjelentőségének. De ez teljesen helytelen. Mindkét államfaj alap gondolata lényegesen különböző. A jogállam korlátlan monarchiájában ezen államfaj céljából semmi sincs félretéve és a fejedelmet mind azon kötelességek terhelik s csak azon jogai vannak, melyek ama cél teljesítéséből folynak. Nem alanyi szeszélye keresztülvitele s személye kéjelmének elérése az állam bevallott célja; s a bizalom ama túlsága, mely szükségtelennek tart minden külső kényszerítést az államfőt következetes s alkotmányos cselekvésre bírni, ugyan gondatlan s a tapasztalás folytán igazolatlan lehet, de nem lemondás valamely elvről; átalán csak czélszerűség- nem elv-kérdés forog fenn. A kényuralom az emberek együttléte teljesen önálló alakulása. Hogy erkölcsileg satnya népeletet tételez fel, mitse változtat a fogalomban s a tényben; nem is igazolja tehát teljes mellőzését a tudományban. Itt az erkölcsi utálat oly kevéssé van helyén, mint a fizikai nem volna némely állatfajok vizsgálatánál. Igaz, a despotia kevés anyagot szolgáltat jogbölcseleti fejtegetések számára, azonban mégis mindig gondolható s sokszerűen fennálló államfaj. — Hogy tehát a zsarnokság nem egyjelentésű a kényuralommal, azt alig kell megjegyeznünk. A zsarnokság az államhatalommal való erőszakos visszaélés, mely minden nemben s formában épen nem gyéren előfordulhat, míg a kényuralomnak nem kell szükségképen zsarnokinak lenni, hanem megeshetik, hogy enyhe s jóltevő.

5. Az államhatalom.

Már az állam fogalmában rejlik valamely parancsoló, rendező s végrehajtó hatalom létének lényeges jele (l. fenn a 11. §.). *Ez az államhatalom (a).*

Részint azon *jogosultságból* áll, hogy a szükségest megtegye; részint a kivitel s az engedelmesség kierőszakolása *eszközeiből*. Az utóbbiak ismét majd emberi erők, és ugyan mind szellemiek, mind testiek, majd pénzből s műszerszámokból.

Az államhatalom *jogi alapját* ugyanazon alap képezi, melyen maga az állam nyugoszik, tehát a nép életnézete s szükséglete; az államhatalom csak e szükséglet valósulása. Valamely teokrátiában péld. az államhatalom isteni szabványon alapul; patrimonialis államban *annak* házi hatalmán, a ki köré az egyes ótalomkeresők gyülekeznek; az ujkori jogállamban a részvevők közös szabad akaratán. Egy szóval, a ki az állam jogosultságát elismeri, hatalma jogosultságát is meg fogja engedni.

Az államhatalom *nagyságát* elvileg csak nemlegesén határozhatjuk meg. Ugyanis nem szabad feladatához képest gyengének lennie; hanem ellenkezőleg képesnek kell lenni az emberek minden lehetséges ellenállását az államcélok kivitele ellen megtörni s az adott körülmények között legyőzhető valamennyi természetakadályt elhárítani. Tehát nem csak tényleg, hanem jogilag is különböző a különböző államfajokban s nemekben; és ugyan nem csak a terület népessége s szomszédok számbavételével, hanem az egyes állam feladata szerint. Minél nagyobbak s jelentősebbek az egyes állam céljai, annál nagyobbak kell lenni hatalmának is. Gyarapodik tehát, nevezetesen az ujkori jogállamban is a nép s állam mivelődése sokoldalúságával s legfelebb a nép erkölcsisége s jogérzete egyidőbeli öregbedésével lehet alábbszállítani.

Az államhatalom alkalmazása s hatálya egy bizonyos *tulajdonost* igényel, mely azonban nem lehet más, mint ama fizikai vagy jogi személy, melyet az államléteg rendezése s vezetése illet. Tehát a törzsfő, az országló, a fejedelem, az előkelők, a népgyűlés stb. Eme tulajdonos hatalma nagyobb vagy kisebb részét alárendeltekre ruházhatja, a hol önmaga nem lehet jelen s tevékeny; s mivel államokban eme átruházott hatalomosztalékok messze szétágazása s mesterséges fokozása

elkerülhetlen. De soha sem lehet szó a részszerű s alárendelt képviselők teljes függetlenségéről; mindig fölöttük kell állnia az összes hatalom tulajdonosának s joguk kuforrásának, úgy hogy benne a hatalomtelj, souverainitás, egyesüljön.

Helytelen ama gondolat, hogy az államhatalom jogi birtoka *mindíg a népet illeti*. Ez sem az eredetre nézve nem áll, — már péld. a patrimonialis államban vagy a theokrátiában az államhatalmat teljesen különböző hatalom alapítja; sem a birtokot illetőleg, s pedig nemcsak az említett államfajokban, hanem az állam minden formáiban, melyekben a népgyűléstől vagy a választó polgároktól különböző együttes vagy egyes államfő létezik. S még kevésbé következnek a nép általi eredetleges alapításból vagy a néptől kezdetben gyakorolt birtokából azon jog, hogy tetszés szerint ismét visszavonhatja saját gyakorlása végett (b).

Az állam s fője hatalomteljének természetesen az összeség s az egyesek engedelmességének kötelezettsége felel meg, és ugyan azon terjedelemben, melyben az egyes állam létege, vagyis célja igényli. Eme benső jogosultságon túl nem megy a természetes kötelesség. *Az állampolgári engedelmisség tehát valamennyi államban csak feltételezett vagyis alkotmányyszerű; de természetesen felette különbözők a feltételek s határok*. Hogy a határt az egyes esetben nem lehet mindig könnyen megszabni, egyes államfajokban, nevezetesen a theokrátiában s a korlátlan fejedelmi uralomban igen messzire van tűzve, a tétel igazságán mitse változtat. Az egyes államfajok alapgondolata szerint ítélendő tehát mege tétel, „hogy istennek inkább tartozunk engedelmeskedni, mint embereknek“. E tétel *jogilag* csak a theokrátiában igaz; a többi államokban csak erkölcsi jelentősége van, s csak annyiban lehet hatálya, a mennyiben valamely államszabvány össze nem férőnek jelenkeznek a nép elismert életnézetével, tehát a létszeres együttlét végleges alapjával.

Az államhatalmat a következő sajátságok illetik:

1. *Az államhatalom kizárólagos, tehát oszthatlan*. Több legfőbb hatalom, melyeknek az államtagok egyenlő engedelmisséggel tartoznának, ellenkeznek a létszeresség, azaz a többségben létesülő egység fogalmával; azon fölül a szabványok kikerülhetlen különbsége zavart s enyészetet szülne. A hol valamely állami alakulás annyiban összetett, a mennyiben az államcéllok egy részét legközelebb számos alárendelt létszerességek intézik el, a maradék pedig valamely magasabb egy-

séges egészet illeti, tehát nevezetesen valamely szövetséges államban, mindkét fél feladatai élesen megkülönböztetendők, minélfogva a jogok s kötelességek megfelelő felosztása mulhatatlanul szükséges (c).

2. Az államhatalom örökös, azaz nem szűnik meg az időleges birtokos halála vagy egyéb megszűnte által; hanem inkább azonnal átmegy egy új birtokosra, ha egyidőben az állam is nem szűnik meg egészen (d). Szükségesek tehát minden faj s nemű államokban szabványok, melyek ezen esetről gondoskodnak. Még ha az új birtokos csak bizonyos feltételek alatt veheti is át a hatalmat, azok teljesítésének kérdése ugyan az igénylő személyét, de nem magának az államhatalomnak tartamát s léteget érinti.

3. Az államhatalom mindent felkaroló, és ugyan azon értelemben, hogy hatályát az összes területre s valamennyi államrészevőre kiterjeszti. Hogy mennyire vetvék alája az egyes cselekedetek s emberi viszonyok, az természetesen a konkrét állam létegetől s egyes törvényeitől függ.

4. Az államhatalom végre nincs felelősségnek alávetve. Ez már logikai követelmény, mert a felelősség valamely magasabb tételre felel, a ki előtt az igazolás történnék s a kitől az ítélet eredne. Az államhatalom felett álló hatalom azonban nem létezik; különben az utóbbi volna maga az államhatalom, mely fölött azután nem állana senki. Azonkívül a legfőbb hatalom birtokosa felelősségre vonása gyakorlati lehetetlenség s megkísérlése is nagy szerencsétlenség. Lehetetlenség, mert senki se kényszerítheti s vetheti parancsa alá azt, a ki az egységesen rendezett nép összes hatalma felől rendelkezik; baj pedig kikerülhetlen következménye magának a kísérletnek is, mert szükségképen elkeseredett belküzdelmet kell szítania. Csak a már megdöntött, s egy újabb hatalmasabb által pótoltt államhatalmat lehet — habár jogtalanul — sikeresen felelősség alá vonni; azért oly tragikus hatása az ily esemény szemléje.

(a) Az államhatalom s souverainitás általános irodalma: FEUERBACH, Antihobbes, oder über die Grenzen der höchsten Gewalt. Erfurt, 1798. — ANCILOON, Ueber Souverainität und Staatsverfassung. Berlin, 1816. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher, I. k. 82. l. — SCHMITTHENNER, Ueber das Wesen der Staatsgewalt. (Breslau, Jahrb. 1841. 431. l.) — ZÖPFL, Staatsrecht. I. k. 76. l. — HUMBOLDT V., Ideen über die Grenzen der Wirksamkeit des Staates. Boroszló, 1851. — DUPONT-WHITE, L'individu et l'état. Éd. 2., Par., 1858.

(b) A nép eredeti s elidegeníthetlen souverainitása tanát minden időben állították mélyen járó állami hullámzatok esetében a fennálló

hatalom ellenségei s hatalmas támadó eszköz gyanánt kezelték. Így *Hotman* III. Henrik s a ligue elleni harcaiban, *Junius Brutus* s *Buchanan* az angol átalakuláskor. De csakhamar ellenei is akadtak, így *Hugo Grotius* (a régi irodalmat illetőleg l.: *HERRIUS*, *Opusc. I.* k. dissert. 9.). — Legszélesebb terjedelmet s legnagyobb befolyást szerzett e tannak *Rousseau J. J.* — *Rousseau* nem egyszer tanította, hogy az államhatalom — souverenitás — jogilag egyedül a népet illeti, egyedül megbízása alapján gyakorolhatni; tehát minden pillanatban általa visszavonható, önmaga gyakorolhatja vagy más valakire ruházhatja. Ezen tételek legjobb czáfolata, melyek a legtöbb fajú s nemű államok létegevel egyenesen ellenkeznek, melyekkel tehát szilárd, ennélfogva észszerű államintézményt össze nem egyeztethetni, az állam létege valamint különböző céljai s nemei helyes felfogásában rejlik, helyén lesz tehát itt is arra utalnunk. Azok pedig, kik tulságos buzgalomban a jakobinus elveket csak az isteni, patrimonialis vagy történeti fejedelmi hatalom egyoldalú feltüntetésével félük visszaverhetni, önmagok a hibásak, ha szertelenül kizáró s ez által helytelen tanuk ép oly egyoldálú s meg nem engedhető, de látszólag szerencsés tanokat idézett elő. Teljesen badar dolog természetesen minden körülmény között, ha nem csak a nép, hanem minden egyes egyén souverainitását emlegetik. Ez annyit tesz, mint nemcsak az állam, hanem minden emberi egyesület, sőt még a család fogalmát s lehetőségét is tagadni. — Az államhatalom jogi tulajdonosa egyszerű kérdését az otromba visszaélés következtében, melyet e tekintetben ismételt ízben tanúsítottak, szertelenül sokat s bőven tárgyalták. L. péld.: *MURHARD*, *Die Volkssouverainität im Gegensatze der Legitimität*. Kassel, 1732. — *THILO*, *Die Volkssouverainität in ihrer wahren Gestalt*. Boroszló, 1833. — *MUNZENBRECHER*, *Die deutschen regierenden Fürsten und die Souverainität*. Frankfurt, 1839. — *BLUNTSCHLI*, *Allgemeines Staatsrecht*. II. k. 1. l.

(c) Határozott ellentétben áll ama tétellel, hogy az államhatalom egységes s osztatlan, az ismeretes, már *Aristotelestől* előadott, később *Locketól* felkarolt, végre főleg *Montesquieutól* elterjesztett tan: hogy az államhatalom három lényegesen különböző alkatrésze szakad s hogy minden szabad alkotmányban tökéletes szétválasztásuk s fizikailag különböző egymástól független személyekre vagy testületekre való átruházásuk szükségképen eszközözlendő. Ezen gondolat helytelenségét ugyan már általán elismerik a tudományban; de csak miután az elméletben a legnagyobb zavart, az életben legnagyobb kárt szülte vala. Hisz számos alkotmányt is alkottak alapjára, ugyanazon rossz hatással a rendre s szabadságra. — Eme általános s oly soká tartó tetszést valóban alig lehet felfogni, miután a tan ép úgy ellenkezik a támogatására idézett tényekkel, mint a logika s állameszély vezérelveivel. Tényleg nem igaz ugyanis, hogy az angol alkotmány eme felosztás megezáfolthatlan példája. A logikával ellenkezik: 1. a bírakat mindenütt a végrehajtó hatalommal egy fokra helyezni, noha a bíróságok csak a törvényt alkalmazzák s végrehajtják, minélfogva az ugynevezett bírói hatalom nem egyéb, mint a végrehajtó egyik része; 2. mert a törvényhozás s

végrehajtás még koránsem meríti ki az állam egész feladatát s tevékenységét s az államhatalom célját, minélfogva az utóbbi eme felosztása teljesen tökéletlen. Politikailag alkalmazhatlan a tan különféle okoknál fogva. Legközelebb most az államhatalom csak egy része átruházása egy bizonyos személyre sem az egyoldalú visszaélést, sem a többek egyesülését közös elnyomás eszközlésére nem gátolja meg. Azután pedig, mert az államhatalom eme szétszakítása folytán az általános jólétre szolgáló rendezett együttetés helyébe elkeseredett visszavonás s kölcsönös meggátolás, a törvényes szabadság helyébe pedig csak anarchia lépne. Emé gáncokat pedig *Constant* s mások foldozó munkái vagy nem is érintik vagy részben még öregbitik. A népképviselő gondolata s haszna azonban szerencsénkre oly kevésé alapszik az államhatalom emé hamis szétszaktásán, hogy össze sem egyeztethetni vele a szavakon s fogalmakon elkövetett erőszak nélkül. — L. a mondottakra nézve: MOHL, *Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften*, I. k. 271. l. — BLUNTSCHLI, *Allgemeines Staatsrecht*. 2. kiad. I. k. 397. l. — STAHL, *Lehre vom Staate*, 3. kiad. 198. l.

(d) Az államhatalom örökös tartamát az egyeduralomra nézve jelentősen fejezi ki az ismeretes francia közmondás: *Le Roi est mort; vive le Roi!*

16. §.

6. Polgár s alattvaló.

Lehetséges, hogy az ember ugyanazon viszonyhoz részint mint jogosult, részint mint kötelezett áll, s természetes, hogy akkor mindkét viszonylatban más-más törvényeket tartozik követni. Ez áll az államról is. Vannak ugyan egyes államfajok, mint péld. a kényuralom vagy a theokratia is, melyekben a kötelezettség viszonya majdnem kizárólag jelenkezik; azonban legtöbnyire jogosultak a részvevők az összesség létszerűsége irányában bizonyos igényeket táplálni, s bizonyos téteményeket szolgáltatni. Ez mindenesetre igen különböző mértékben történik; és valamely állam téteményei, valamint az engedélyezett szabadság foka fölötti ítélet, épen a szerint határozódik meg, valjon többek a tétemények vagy a jogosultságok.

A legtöbb államfajban alkalmazhatjuk tehát az *alattvaló* s *polgár* fogalmát valamennyi személyre, az államfő egyedüli kivételével. Alattvaló az államrészvevő, a mennyiben engedelmeskednie kell s közrejárulni az összterhekhez. Polgárnak nevezendő pedig, a mennyiben jogában áll céljai előmozdítását az államtól követelni; különös nyomatékkal annak nevezik, a hol s a mennyiben törvényes része van igényei biztosítására az állam vezetésében.

Ha mindazok, kik az államhatalomnak alávetvők, alattvalók-

nak nevezendők, ugy azok sincsenek kivéve, kik egyébiránt kivételes állást foglalnak el. Igy péld. az egyeduralomban az uralkodóház valamennyi hercegei a trónörökössel együtt; az előbb független államok fejedelmei, melyek egy nagyobbba kebelezvék s hatalmának alávetvék; az egyházi közösségek főnökei azon állam határán belül, melyhez lakás s egyéb polgári viszonyaiknál fogva tartoznak (a). Az alattvaló állása sem jogtalan, sem becstelen. Nem jogtalan, mert a kötelezettségek törvény által határozvák meg, s mert ugyanazon személynek téteményei mellett igényei is vannak, talán messze menők, mert az alávetéssel az államgondolat s kezelése alá a legkülönbélebb jogok s elegendő ótalom erőszak ellen igen összeférnek. S nem becstelen, mert az ember erkölcsi méltósága valamely hasznos s szükséges intézmény, tehát az államhatalom' kezelése elismerése által nem szenved csorbát.

Rendszerint *maradandó* s *kizárólagos* az alattvalói viszony. *Maradandó*, mert kétség esetében egész életünkre az államhoz tartozunk; *kizárólagos*, mert természetesen csak *egy* nép s *egy* egységes létszeresség tagjai lehetünk. Különb kivételek lehetségesek. Először futólag, idegen államban tartózkodván, melynek tagjává ugyan nem lehetünk, ha vidékére lépünk, de melynek törvényeit s intézményeit követni tartozunk ottlétünk idejében. Az idegen nem köteles a vendégállam fenntartásához tételezen közrejárulni; azonban semmiképen sem szabad törvényeit s intézményeit háborgatni s ennyiben alattvalója. Azután, másodsor, két államban való megtelepedés által kettős viszony keletkezhetik, a midőn a tárgyi viszonylatok tekintetében az illető mindkét államnak kell engedelmesskedni, személyes tekintetben mindegyiknek a tartózkodás tartama idejében; ha csak egy helyütt tartózkodhatik, a választás dönt. Végre harmadsor, ha valamely állam alattvalója — törvényes engedélyt feltételezve — egy másik szolgálatába lép. Ekkor az egész szolgálati idő alatt az utóbbi alattvalója, de sok tekintetben a hazai államhoz is alattvalói viszonyban állhat, s a különös viszony megszakadása után elvgre is visszatér az utóbbihoz. — Össze nem tévesztendő az ily kettős alattvalói viszonytal azoknak állása, kik valamely testületileg rendezett államhatalmon, péld. aristokrácián vagy tiszta népuralmon résztvesznek. Ezeknél az egyszerű polgárjoghoz az összuralkodás joga járul, s az utóbbit illetőleg, nevezetesen a míg gyakorlásával foglalkodnak, kiváló jogokat élvezhetnek; azonban csak összességét eme uralkodó testületnek

illeti az államhatalom, s az egyes tag, részvéte egyedüli kivételével, valamennyi életviszonylataiban alattvaló.

Az állampolgár jogosultságai, mint olyak, három nemre oszlanak. Az egyik magába foglalja az általános államcélok teljesítésére irányuló követelményeket, s részint igényekből áll, melyeket a concret állam tételes törvényei nyilván elismernek, részint pusztá következtetésekéből, melyek az állam természetéből általán s az illető államfajéból különösen következetesen leszármaztattak. Második neme az egyén nemleges szabadságjogai, azaz azon határozmány, mely minden államrészevő átellenében megszabja az államhatalom s tulajdonosa részéről bizonyos cselekedetek megengedését s bizonyos bánásmódtól való biztosítást. Végre egy harmadik nemet, bárha nem minden államnemben, az uralkodási cselekményekben való részvétel jogosultsága képezi. Ha újabb időben a második osztályban találkozókat főleg állampolgári jogoknak nevezik, ugy ez elnevezés magában helytelen, mert felette szűk; de bizonyítja ama nagy nyomatókat, melyet épen most, következetesen az összes életfelfogással eme nemleges szabadságra fektetnek. Más időkben, péld. a klasszikus ókorban, a társuralkodásra emelt igények, a politikai jogok, állottak első sorban. Semmi sem lehet különben minden körülmény között félszegebb, mint a terjedelmes állampolgári jogokkal felruházottak' alattvalóságát tagadni (b).

Napjainkban igen közönséges, az egyén összes viszonyát az államhoz, és ugyan mind az igényeket, mind a kötelezettségeket illetőleg kizárólag a jog szempontjából felfogni. Ezt annyiban természetesnek lehet mondani, a mennyiben e fölfogásból kiviláglik, hogy mennyit lehet szükség esetében erőhatalommal kierőszakolni s a mennyiben az ily erőszakalkalmazás az emberi tökéletlenség átellenében különös becsü. Azonban a fölfogás eme módja mégis igen egyoldalú, tehát hamis. Az ember az együttlét eme viszonyaiban is mint valamennyi egyébben még más törvényeket tartozik követni, mint a jogéit; ugyanis az erkölcséit s az eszélyéit. Ha valamely alattvaló csak azt téteményezi a közügynek, a mire szoríthatni, akkor ugyan büntetlen marad s jogilag feddhetlen. Azonban könnyen megeshetik, hogy az erkölcstörvény a dologra s alakra nézve továbbmenőt ró reá; és akkor nem teljesítette vala köteleességét, s a közügy nem fog jól állani, ha ezen tekintetben nem járt volt el. Ugyancsak nincs minden megtéve, ha az állam téteményei a polgár irányában a szigoru jogtörvény megett el nem maradnak,

minélfogva többet ki nem erőszakolhatni; feladatához tartozik ugyancsak, a czélszerűség s eszély követelményeit megfigyelni, mert csak ez uton érhetni valósággal azt el, a mi az adott körülmények között a legüdvösebb s lehetséges. Azt se lehet bizonyára tagadni, hogy valamely államhatalom tulajdonosa kötelessége s lelkiismerete parancsait még távolról sem végezte vala el, ha a jogszabványokat szigoruan meg is tartotta volna; mert, ha telik eszközeiből, azt is el tartozik végezni, a mit az erkölcstörvény parancsol. A jog természetesen minden további-
nak alapja s feltétele; de nem a lehetséges tökély.

(a) Ha a német birodalomban tilos volt a birodalmi fejedelmeket a császár alattvalóinak mondani, ugy ennek alapja ugyan nem magas rangokban, hanem igen az országfelség birtokában rejlett, mely az államhatalom egy része vala s a melyet tehát a császárral megosztottak. Korunkban azonban valamely nemesi urnak akármely régi s nevezetes származása, akármennyi előjoga s fejedelmi vagyona volna, mégis mindig alattvaló, mert államhatalom áll felette.

(b) Ama állítás, hogy a törvénynek, de nem valamely embernek alattvalói vagyunk, nem pusztán csak meddő szóvita, hanem lényegileg hibás. Az államtárs alattvalója az államhatalomnak, nemcsak a hol törvényeket hajt végre, hanem a hol egyáltalán jogos téren áll. Ellenben helyes volt, ha szörszálhasogatásig pontosak akarunk lenni, hogy Fülöp Lajos miniszterei a királynak beadott jelentéseikben nem „alattvalóinak“, hanem „szolgáinak“ nevezték magokat. Hivatalos irataikat az államfőhöz mint hatáságai, tehát „szolgái“ adták ki, nem mint alattvalók átalán. Ellenben a francziák egészben véve a juliusi forradalom után épen ugy mint az előtt „alattvalók“ voltak. — Különb *fit a potiori denominatio*. Az oly államokban, hol a kötelezettségek túlnyomók, mint péld. Oroszországban minden körülmény között s viszonylatban bátran alattvalónak nevezhetni az államtársat, tehát akkor is, ha alkalmilag jogairól van szó; s megfordítva Északamerikában mindig csak polgárról lehet szó, tehát ott is, hol engedelmeskednek vagy legalább engedelmeskedniök kellene.

(c) Jelentősebb mintsem eszélyes s helyes, hogy napjainkban az államtársnak kizárólag csak jogairól s nem kötelezettségeiről is van szó, és ugyan mind a törvényekben, mind az elméleti fejtegetésekben. Önkénytelenül s öntudatlanul állami viszonyaink kettős alapvonása nyomódik ebben ki: először összes élet- s államnétetünk önző szétszakadottsága; másodsor pedig a belterjű bizalmatlanság a kormányok jó akarata s téteményei ellen. Az is említésreméltó, hogy a polgár erkölcsi kötelezettségei s az eszélyi tekintetek épenséggel nem tárgyaltnak; bizonyára utóhatályának vehetjük ezt ama soká uralkodó, kizárólagos nézetnek, mely az államot pusztán jogintézetnek tekintette. A tételes államtörvénybe természetesen csak azt vehetni fel, a mit kikényszeríthetni; de ez először nem gátolja a kötelezettségek felvételét; azután

pedig legalább a tudomány szabadságában áll, követeléseiben mindenoldalu lenni. — Sok jót mond e tekintetben: STAHL, Lehre vom Staate, 3. kiad. 518. l.; ugyancsak egyetmást SCHMITTHENNER is, Zwölf Bücher, III. köt. 383. l. s. MORGENSTERN, Der Mensch. I. k. 103. l. — A többiek mind hallgatnak az alattvalók kötelezettségeiről s pedig nemcsak a továbbmenőkről, hanem a jogiakról is. WELCKER államszótárában péld. nincs is külön cikk az alattvaló szóról.

17. §.

7. A nép.

Az államrészvevői összessége képezi a népet vagy a nemzetet.

Ezen állami értelemben teljesen helytelen, csak egyes osztályokat népnek nevezni; már akár csak a lakosság alsóbb rétegeit, vagy talán egy kiváló törzsét neveznék annak; és ugyancsak közönbös, valjon ez elnevezésből az illető osztály számára előjogokat vagy hátrányokat akarnánk leszármaztatni. A néphez tartoznak az előkelők épen úgy mint az alsóbb rangúak, a gazdagok mint a szegények; s ha s a míg valamely állam egy egészet képez, ez egészzé tömörült összes vagy töredékes nemzetiségek egy egységet képeznek (a).

Állami tekintetben számbaveendő a nép száma, származása, emberi élete törvényei, műveltsége foka.

1. A lakosság száma különböző s nevezetes jelentőségű, és ugyan mind *abszolút* nagysága, azaz az állam bensejében élő lakosság összes száma, mind *relatív* nagysága, azaz eme szám viszonya az ország területéhez. — A mi az első pontot illeti, úgy általán kedvező következményű, tehát kívánatos a nagy szám. Legalább a legtöbb esetben az állam hatalma s külbiztossága legfőbb feltétele. Fokozza az államban a nemzetiségi érzetet; lehetségessé tesz hatalmas közvéleményt; a kifejttet s számos hatóságokkal ellátott alkotmány s igazgatás követelte szellemi erőket előteremti; kivihetővé tesz egynemely hasznos intézményt, mely számos részvevőket tételez fel; végre — s ennek önkényű államokban nagy becsé lehet — lehetségessé tesz a tömegben elrejlő életet. Valamely lakosság viszonylagos nagysága pedig a fölött határoz, valjon az állam tulnépesedés, vagy csekély számu népesség állapotában létezik vagy ugyan sűrű, de a fennforgó segélyeszközöknek megfelelő népességében; a minek ismét a legkülönbözőbb s legfontosabb következményei vannak az általános jólétet illetőleg s a mitől számos s mélyhatályu intézmények s törvények függenek (b).

2. A származás. — Az emberi nem több fajra szakad,

azaz lényegesen különböző s a testi s szellemi sajátosságra nézve mindíg ugyanazon tulajdonságu osztályokra; a faj meg ismét törzsekre, azaz ugyanazon főfaj hason ágazataira, ismét határozottan kinyomódott s tartósan sajátos tulajdonságokkal. A fajok különbsége nagyobbára élettani, s főleg a börszinben s a koponyaalkatban nyilatkozik; a törzsek különbsége ellenben inkább lélektani s mindenekelőtt a nyelvben mutatkozik. Eme származási viszonylatok azonban nem pusztán csak élettani s lélektani tekintetkből nevezetesek, hanem nagyjelentőségűek az összes állami életre nézve. Először is nem minden fajt tett a természet minden éghajlat számára alkalmasnak. Léteznek bizonyos égövek s helyek, melyek valamely faj tagjaira nézve felette károsak, vagy legalább megerőltető munkát nem engednek meg. Ily vidékeken tehát nem képezhetnek külön államot, s legfeljebb csak csekély számban s mint uralkodó osztály élhetnek. Azután megfelelő életmódot is nemz a faj- s törzssajátosság, de ezzel együtt különböző műveltséget is, s ennél fogva különböző igényei is lesznek az állam létege s egyes intézményei irányában. Ha nem is igaz, hogy bizonyos fajok s törzsek már természettől képtelenek magasabb fejlődésre szert tenni s a tehetősebb osztályok irányában örökös szolgálattételre kárhoztatvák: ugy a képességek különbsége s ennél fogva az állami követelmények s tétemények maradandó különbsége tagadhatlan. Hogy mely jelentősége van e körülménynek a jogra s az állameszélyre nézve, az szemebetünő. Végre az emberi nem különböző s többé kevésbé eltaszító természetes osztályai egymás mellett léte a legkülönbözőbb s legfontosabb befolyással van az államok tartására s végzetére, már akár különböző törzsi szomszédok lépnek fel egymás ellen, akár ugyanazon állam lakossága volna különemű alkatrészekből összehányva (c).

3. Az emberi élet fogalma *természettörvényeknek* van alávetve, melyek hatályuk rendszeressége bámulatot, sőt majdnem borzalmat keltenek. Így nevezetesen a két nem számviszonyai változhatlansága, a házasságok termékenysége, az élet közép tartama, a halandóság szabályossága a különböző életfokokon. Eme törvények olyképen rendezvék be, hogy az egyesnél ugyan nem nyilatkoznak mindenkor, de teljesen jelenkeznek nagyobb számu emberek körében, valamint számosabb egymás utáni esetekben, tehát térben s időben. Az éghajlati viszonyok, az életmód, többféle nyilvános intézmények ugyan némi kedvező vagy kedvezőtlen eltéréseket keltenek e törvények országában;

de részint csekély jelentőségűek e törvények, részint ismét állandók bizonyos körökben s helyiségeken, tehát számba vehetők az élet számára való gyakorlati alkalmazás végett. Mind ismeretők tehát általán, mind vidéki eltéréseik fellelése fontos feladat a tudományra s életre nézve (d). Használhatóságuk példái pedig többi között a következők:

a) A lakosság jövődö alakulása kiszámítása; a miből felette fontos következtetések vonhatók az állam helyes eljárására nézve az eddigi lakosok szaporítását, kevesbítését vagy egyentartását illetőleg.

b) A különböző korosztályok állapotának ismerete; fontos bizonyos életkorok számára hozandó intézmények péld. a tanodák, az ápodlák kellő rendjét illetőleg, azután sokféle téteményi lehetőség, mint péld. a katonakötelezettség, a fejadó fizetése, a választó szavazatok átadása s hasonlók tekintetében.

c) Biztos tényleges alapok nyerése számos segélyintézet, péld. az özvegypénztár, életbiztosítások, nyugalmazási törvények, életjáradék számára.

d) Az emberek egészségére s életére befolyó káros helyi viszonyok felfedezése, ha bizonyos korosztályokban, foglalatosságoknál, helyiségeknél rendellenes módon nyilatkoznak.

e) Szabályellenes állapotok felmutatása a társadalmi élet egyes részeiben, nevezetesen péld. a házasságok, a törvénytelen születésű gyermekek, az özvegyek számában.

4. *A műveltség foka.* Ha eddig fejtegetett összes felfogásunk az állam létegeről s céljairól nem volt hamis, úgy valamely nép műveltségének állami fontossága sem szorul különös bizonyítgatásra. Hisz — legalább általán s hol túlhatalmas igaztalan hatalom nem emelkedik gát gyanánt — az állam egész alkotmánya s összes intézménye attól függ. Azonkívül a tudás hatalom; erkölcsileg ép műveltség a család s társadalom gyarapodó állapotának legbiztosabb talpköve; végre a vallásos műveltség neme s foka vagy jelentékeny támasz, vagy ugyanoly gát, néha még középpontja is az állami életnek.

(a) Nemcsak a *populus Romanus* zárta magába mind a plebejusokat, mind a patriciusokat; hanem úgy kell annak lenni valamennyi nemzetnél. Mindennemű szorítkozás a népesség csak egy részére jogtalanság s jelentékeny hátránnyal jár. Oly alkotmány, mely — mint a korábbi magyar — a populushoz csak a nemességet sorolja, a nagy többséggel pedig misera plebs contribuens gyanánt bánik, szükségképen meggátolja az ország fejlődését s megérdemli vesztét. De ép úgy csak a nagy tömeg megvetendö hízeltése vagy tudatos demagog bujto

gatásm ondrhatja a magasabb műveltségi, vagyoni s rendi viszonyokat a néptől különválasztottaknak s tőle ellenségesen idegenkedőknek. A mily jogtalan s káros a többség jogainak s érdekeinek elhanyagolása, ép oly igazolatlan s bűnös dolog az összesség való kimívelődése átellemében elszakítása azon osztályoktól, melyek az adott körülmények között elérhető legmagasabb fokra vergődtek. Mintái s vezetői nem ellenségei a népnek, s jobb állapotaik meg nem semmisítendőek, hanem általánosakká teendőek.

(b) Miután a lakosságyszám, ha nem is valamennyi, úgy mégis legtöbb állami viszonylatai az országászattan körébe vágnak, l. a következőben, alant a 89. §-ben.

(c) Az emberi nem fajai különfélesége felette számos kutatás s sokszerű vita tárgya volt és ugyan természettudományi, theologiai, nyelvészeti, történeti s földrajzi álláspontokból. Eme nagy irodalomból nevezetesen a következő munkák említendőek használatul az államtudományokban: PRICHARD, Lectures on physiology, zoology and the natural history of man. Ed. I. Lond., 1819; Ed. by Norris. Lond., I. II. 1856. — AGASSIZ, The diversity of origin of human races (Christian examiner. Bost. 1850.) — GOBINEAU, Essais sur l'inégalité des races humaines, I—IV. Par., 1853/5. — NOTT and GLIDDON, Types of mankind. I. II. Philad. 1856. — ÜGYANAZOK, Indigenous races of the earth. Philad. 1857. — Közvetlen alkalmazásában az államra tárgyalták pedig nevezetesen: CORCHE, Traité de legislation. Ed. 2. II. s III. k. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher vom Staate. II. k. 146. l. — STAHL, Staatslehre, 3. kiad. 161. l. — COURHET DE LISLE, La science politique fondée s. l. science de l'homme, ou études des races humaines. Par., 1838. — VOLLGRAFF, Ethnographie und Ethnologie. Marbg. 1853. — L. különben a népesség eme viszonyát illetőleg az államhoz alant a 37. §-et.

(d) Az emberi élettörvények tana sokszerűen fel van dolgozva. Elnézve a népesség hatályai elméleteiről a gazdasági s egyéb társadalmi viszonyokra, a mint Plato s Aristoteles óta s nevezetesen pedig a Malthus által előidézett átalakulás óta számtalan irótól a legkülönbébb irányban előadatott, itt nevezetesen azon iratoknak van jelentőségük, melyek a tények megállapítására s felszámítására, valamint a döntő természettörvények felkeresésére vállalkoznak (Népnevelési statistika s népesedési tan — Populationistik). Így nevezetesen: SÜSSMILCH, Göttliche Ordnung in den Veränderungen des Menschengeschlechtes. 4. kiad. I—III. Berl. 1775. — CASPER, Die wahrscheinliche Lebensdauer. Berl., 1835. — QUETELET, Sur l'homme et le développement de ses facultés. I. II. Brux., 1836. — MOSER, Die Gesetze der Lebensdauer, Berlin, 1829. — BERNOULLI, Populationistik oder Bevölkerungswissenschaft. Ulm, 1840. — U. A. Neue Ereignisse der Bevölkerungswissenschaft. Ulm, 1843. — HORN, Bevölkerungswissenschaftliche Studien aus Belgien. I. k., Lipsce, 1854. — A népesedési tudomány összes irodalma átnézetét l. MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. III. k. 443. l.

8. Az államterület s a népek területi viszonyai.

Az ember élete a földön perdül le s valamennyi szükségleteivel arra van utalva. A földön való megfelelő, közvetlen vagy közvetett osztalék nélkül nem is létezhetik; minél könnyebb s dusabb alkalom kínálkozik fizikai természete követelményei kielégítésére, annál nagyobb a kéjelem, s annál háborítlanabbul foghat szellemi céljai eléréséhez. Ugyanez áll valamennyi összetett életalakulásokról egészen fel az államig. Ország birtoka hiján valamely nép kóborló tömeget képezhet, de nem él államban; az ország megfelelő sajátossága hiányában az állam épen nem felelhet meg vagy csak igen nehezen feladatainak. Azért az államtudományokra nézve is felette nagy jelentőségük a területi viszonylatok (a).

1. Mindenek előtt a *terület biztossága*, azaz határai biztos megjelölése szükséges. E nélkül az államnak nincs korláta sem a részvevők sem az oda nem tartozók irányában; ennélfogva folytonos vita az engedelmesség fölött, biztos kellő rend lehetlensége, a feladat terjedelme bizonytalansága s az elérésére szükséges eszközök határozatlansága. Néha olyszerű valamely ország földirati fekvése, hogy maga a természet szabta meg határait s avval együtt az összetartozó vidék összességét; ez esetben azután minden eltérés visszavonás' s veszély' forrása. A határok el nem ismerése vagy megsértése harmadik személyek részéről nemcsak anyagi hátrányt szül, hanem az állam concret létének aláásása.

2. A legszámasabb következményei vannak a terület nagyságának és ugyan mind az absolut, mind a viszonylagosának, — az utóbbit részint a népesség számához, részint egyéb államokhoz való viszonyában értve. Az absolut nagyság szabja meg, kivételektől elnézve, a *népesség számát*; nagy jelentősége van az idegen támadások elleni védképességre nézve; bizonyos államformák, péld. a tiszta népuralom, patriarchalis kormány befogadása lehetősége felett határoz; a népesség szükségleteinek megfelelő *különböző* természetadományokat szolgáltat vagy megtagad. Átalán az államterület jelentékeny terjedelme előnnyel jár, s a hol lehetséges, törekedni kell szerzésére; azonban az emberi erők korlátoltsága s a térben s időben előálló nehézségek nagy száma az átnézhetőre s elérhetőre való szoritkozást hozza magával (b). — Hogy mennyiben kell a

terület nagyságának a népesség számával helyes viszonyban állani, azt a megelőző §-ben érintettük. Egyéb, vagy szomszédos, vagy mégis befolyásos államokhoz való viszonyában pedig azért van jelentősége az ország nagyságának, mert terjedelme szerint, vagy mint ereje s védképessége vagy gyengesége s függettsége egyik eleme gyanánt jelenkezik. Itt természetes, határozott s maradandó mérték nem foglal helyet, miután a kívánatos terjedelem változékony idegen tényektől függ.

3. *A földgömbi viszonyoknak*, a földgömbön való fekvésnek nevezetesen kettős vonatkozása van az államélethez:

a) *Feltétele az éghajlatnak*. De ettől meg, legalább részben, függ továbbá: az ország termékenysége; a nép életmódja, tehát műveltsége is, valamint a törvények s intézmények egy része; a kereskedelmi közlekedés a bőség s szükséglet arányában; végre néha még a külső biztosság is, péld. egészségtelen hőség, homoksvatagok, jég által. Különben sokszerű tapasztalat mutatja, hogy az éghajlat hatályai nem feltétlenül mérvadók, az ember ellenkezőleg képes kitartás s ismeretek által jelentékeny kedvezőtlenységét legyőzni, s megfordítva a legkedvezőbb éghajlat sem nyújt biztosítékot a nép s állam romlása ellen, ha erkölcsi s értelmi feltételek híján van (c).

b) Felette nagy fontossága a más népekkel folytatott békés közlekedésre nézve az ország fekvése nagy vízi utakon. — Mindenekelőtt igen kedvező jó kikötőkkel ellátott part birtoka nyitott *világtengeren*; kevésbé természetes a zárt tenger melletti fekvés. Mélyen az országba ható tengeröblök gazdagság s műveltség szerzői; s oly ország, melynek nem nyílik a tengerhez utja, soha sem fog világállásra szert tenni. — Mind feltétele a tengeri fekvés teljes felhasználásának, mind könnyítése a belközlekedésnek azután, másodszor valamely nagy *folyamvidék* birtoka minden mellékfolyóival. Az ilyen természetes egészét képez iparra, kereskedelemre s műveltségre nézve, s a hajózható folyó a be- s kivitel legkényelmesebb eszközlője (d). — Mindenesetre lehetségessé teszik az ujkor találmányai hiányzó vízi összeköttetéseket hasonlóképen könnyen használható s olcsó szárazföldi utakkal legalább részben pótolni; azonban mindkét közlekedési eszköz haszna azonosságáról szó se lehet.

4. Továbbá az államterület mértani alakja épenséggel nem közömbös, és ugyan mind a belintézményeket mind a nemzetközi viszonyokat illetőleg. Rendszerint a lehető legöszszerűbb tömörség s kikerekítés a legkívánatosabb feladat.

5. Végre az államterület *földtani sajátossága* sokszerű befolyással van az emberek gazdasági, társadalmi s evvel együtt politikai állapotaira.

a) A földtani sajátosságtól függ a *források* gazdagsága, jósága s felosztása, de ettől ugyancsak nemcsak a mezői gazdaság s iparok, hanem egyáltalán az emberek léte fő feltétele.

b) A föld sajátossága sokszerűen feltételezi a *tenyészet* minemiségét s gazdagságát. Emberi mesterség általi gyarapítás ugyan lehetséges, de csak bizonyos határok között.

c) A legnagyobb jelentőségű a földben található ásványok minemisége s sokasága. Valjon vas, szén, arany, ezüst stb. az állam határán belül nyeretik vagy nem, lényegesen befoly a nép tevékenységére, gazdagságára, hatalmára, legalább ha a legalsóbb művelődési fokon már túlemelkedett. Hogy azonban az emberek akarata s belátása itt nem eszközölheti a hiányzót, hanem csak a létező felfedezésében tehet szolgálatot, állami tekintetben is figyelemre méltó.

d) A föld minemisége befolyással van az emberi *telepedések* számára s nemére nézve, és ugyan mind a népességszám, mind a lakhelyek felosztása s sajátságai tekintetében. Mind kettőnek pedig meg van gazdasági fontossága s általán fontossága a művelődésre s állami életre nézve.

(a) A területi sajátosság befolyásának tana az állam életére koránsem tárgyaltatott oly alaposan s terjedelmesen, a mint a tárgy fontossága magával hozza. V. ö. alant a 86. §-ben az (a) jegyzetben idézett iratokat. — Eddigélé csak egyes szempontok tüntetvék fel, melyek részben félszegül tárgyaltattak. Ha péld. tagadhatlanul Montesquieué az érdem, hogy figyelmessé tett vala az éghajlat jelentőségére a nép testi s szellemi sajátságait, ennél fogva tehát törvényt s alkotmányt illetőleg: ugy az egész igazságot, majdnem mintha szándékosan az által hibázta el, hogy csak a melegre s hidegre fektet nyomatékot s az utóbbiban találja a férfiaság s valamennyi erény kutforrását. S *Comte* — *traité de legislation* — valóban nem ütötte helyre a hibát, a hőségnek tulajdonítván az erkölcsösítő s szellemítő tulajdonságokat, a hideget pedig butitónak s mozgalmasság nélkülinek mondván.

(b) Valamely birodalom túlságos terjedelme káros hátrányairól felette tanulságos felvilágosítást nyujtanak a római birodalom s Oroszország. Amaz mind virágzása korában, midőn a távol fekvő tartományok a zsaroló helytartók kezei alatt nyögtek, mind romlása idejében, midőn a sok egyidőben s egymástól távol támadó ellenségek ellenében nem védhette magát; Oroszország hivatalnokai romlottsága s a távol fekvő részek barbarsága által. — Ha az északamerikai egyesült államok legalább eddigélé roppant területöket mind gyarapodó jóléttel képesek

kitölteni, úgy ennek lehetőségét a foederatív alkotmány eszközli, mely erőteljes életet kapcsol egybe egységes kormányval.

(c) Hogy az éghajlat befolyása nem az egyedüli, de nem is főfel-tétel, mely a népjellemre befoly, leginkább mutatja a különböző lakos-ságok egyenlensége ugyanazon éghajlat behatása daczára, s a nemzeti jellem megőrzése a különböző éghajlatok alatt. Hasonlítsuk csak össze a régi rómaiakat a mostaniakkal; nézzük a Törökországban vegyest lakozó törzseket: vagy másrészt az angolszász lakosság azonosságát minden éghajlat alatt; a francia sajátosság feltűnését Canadában s Louisianában. De evvel természetesen nincs az mondva, hogy az éghaj-lat s földi minemőség épenséggel nem gyakorolnának befolyást az emberekre s ennél fogva az államokra sem; csak hogy óvakodjunk e viszonylatot töredékesen felfogni s méltatni, s maradjunk minden túl-zástól távol.

(d) Hogy mely fontossága az összes folyamvidék birtoka a tenge-rig, mutatja péld. a Mississippi; hogy mely hátránynyal jár az összeda-rabolt birtok s az alsó folyamvidék elzárása valamely idegen hatalmas-ság által, kiviláglik másrészt a Rajna s a Duna vidékeiből.

19. §.

9. Alkotmány és igazgatás.

Az állam mindenesetre fogalmilag egy egységes egészet képez, és ennél fogva összes intézményének önmagában meg-egyezőnek kell lennie. Épen oly kevésbé volna jogos, mint logi-kai s észélyes, ha egyik rész a másikkal, vagy ha részlet s kivi-tel a magasabb alapelvvel ellenkeznék. De evvel természetesen összeegyeztethető nemcsak — a mi magából értetődik — az állami tevékenység tárgyának s legközelebbi céljának különfé-lesége, hacsak meghatározott körén nem lép túl; hanem az egyes állami intézmények s szabványok nagyobb vagy cseké-lyebb jelentősége, a szerint amint önállóan rendelkeznek vagy csak az adottat végrehajtják, vagy a mint az általok előterem-tendő haszon nagyobb vagy csekélyebb. S miután az államlét-szeresség egyes részei között annyiban is mutatkozik lényeges különbség, a mennyiben részben maradandók s változhatlanok, részben pedig a változó szükségletekhez képest hasonlóképen változnak: úgy az ez irányban eszközölt felosztás a tudományra s életre nézve nemcsak meg van engedve, hanem még hasznos s némi tekintetben szükséges is.

Eme felosztás az állandóság, jelentőség s szabványi erő alapján a most igen közönséges felosztás *alkotmányra s igaz-gatásra (a)*.

Az alkotmány ama intézmények s szabványok összessége,

melyek a concret államczelt meghatározzák, a valóítására szükséges létszerességet lényeges alapelveiben rendezik s fenn tartják, a végrehajtására mulhatatlan államhatalmat az alak, határok, s tulajdonos tekintetében megjelölik, végre az államtagok — mind az egyesek, mind a társadalmi körök — s az összesség közötti viszonyokat elvileg szabályozzák.

Az igazgatás ellenben ama rendeletek s cselekmények összege, melyek arra rendelvék, hogy az alkotmány tartalmát valamennyi egyes előforduló esetben alkalmazzák s e szerint az összes életet az államban egységesen vezéreljék.

Az alkotmány tehát a talpkő, az alapelv, a támasz s a maradandó; az igazgatás a változékony, a hatály s alkalmazás az államban (b).

Minden államnak van alkotmánya; csakhogy természetesen az államczelok s az az által feltételezett intézmények különféleségénél fogva, nevezetes s lényeges eltérés jelenkezik az alkotmányok között mind tartalmokat, mind alakjukat illetőleg. Az se szükséges épenséggel, hogy az alkotmányi szabványok külön arra rendelt okmányokban hordassanak össze, vagy hogy egyáltalán írásba foglaltassanak; megtörténhetik, hogy az elvek különböző helyeken szétszórtan ejtettek ki, vagy hogy csak szokáson alapulnak; miután az egyes intézmények különböző időkből származnak s különböző tekintélyektől erednek (c). Végre az alkotmányi szabványok érdemleges részletessége épenséggel nem feltétele s biztosítása czélszerűségének s szilárdságának. Az ily tüzetesség gyakran csak esetleges következménye hosszadalmas vizályoknak, melyeknek ismétlődését általok iparkodnak meggátolni, vagy visszás törvényhozói törekvésnek, mely minden lehetséges eshetőséget eleve kíván eldönteni.

Teljesen helytelen valamely állam alkotmányát kizárólag a jogrend egy része gyanánt felfogni. Mindenesetre kiválólag jogi viszonylatai vannak, részint mert a concret állam jogi rendje legfőbb alapelveit is az alkotmány képezi, részint pedig azért is, mert a legtöbb határozmány vagy jogosultságot nyújt vagy engedelmséget követel, tehát jogviszonyt állapít. Az alkotmányi jog fejlődése tehát mindenesetre az országos jogrendszer anyagilag fontos feladata s lényeges része. Azonban az alkotmány, mint valamennyi emberi viszony, az erkölcs s eszély törvényének is alá van vetve s a tudomány dolga, az alkotmányi élet ez oldalát is mívelni, mind megalapítása, mind fejlesztése tekintetében. S még határozottabban nyilatkozik az

igazgatást illetőleg, hogy nem pusztán jogintézet. Semmiesetre ne legyen jogtalanság s ne kövessen el jogtalanságot, azonban a részletes kivitel helyes volta s az emberekkel s dolgokkal való velebánás bizonyos állapotok elérése eszközzésére kiválólag a czélszerűség törvényei alatt áll. Valamely igazgatási intézmény, igen igazságos s mégis felette elégtelen, sőt káros is lehet s valamely igazgatási cselekmény jogilag feddhetlen s mégis felette félszeg. Az összes államélet csakis teljesen egyoldalú s ez által hamis felfogása elégedhetik meg a pusztá jogszerűséggel.

Az alkotmány jogi létrehozása, s megváltoztatása lehetőségének kérdése nem szorul különös feleletre. Mindkettő tökéletesen összeesik a concret állam jogi keletkezésével s változásával.

Az alkotmány s igazgatás viszonyát illetőleg pedig a következő tételek mérvadók:

1. Az igazgatásnak szellemére s alakjára nézve tökéletesen alkotmányosnak kell lenni. Az elv s az alkalmazás, az általános s különös, a létszerűség s tevékenysége közötti ellenmondás mindenestre össze nem fér a gondolkodás s czélszerűség törvényeivel, a legtöbb esetben a jog s az erkölcs követelményeivel sem. Sokszerűen megállapított szükség tehát, hogy minden concret alkotmánynak különös, sajátos igazgatása legyen; s semmi se lehet fonákabb, mint egyes igazgatási részeket egyszerűen egy idegen állam-alapfoglatba átültetni, a nélkül, hogy korábban megvizsgáltatnék, valjon alkotmányszerűek, tehát következetesek s kivihetők. Az ellenkező esetben nemcsak a benső egységet háborgatják, hanem felette kétes, hogy még az anyagi hasznát elérhetik-e az idegen környezet s feltevések között, vagy talán épen az ellenkező eszközöltetik.

2. Az igazgatás nem tűzhet magának szabadon sajátos célokat, hanem egyes egyedül azokhoz tartozik simulni, melyek az alkotmány által nyújtják. Alkotmány s igazgatás annyiban igaz nem fedik egymást, a mennyiben némely elve, vagy az érzéki világba lépő intézménye is az alkotmánynak nem ad közvetlen alkalmat valamely tevékenységre s végrehajtásra; azonban az igazgatás teljesen az alkotmány gondolata körén belül van.

3. Miután azonban különböző eszközöket tarthatunk alkalmasoknak valamely cél elérésére, és czélszerűsége az alkalmazás ideje s célja szerint változik, a nélkül, hogy ez által maga a cél legkevésbé is változnék vagy elérhetősége csorbát szenvedne; úgy az igazgatási ügyekben elővett változás

még koránsem bizonyítéka akár a ténynek, akár a szándéknak, hogy az eddigi alkotmányt elhagyták. A míg az eddigiektől való eltérést még logikailag következetesen az alkotmány elve alá foghatjuk, mindig csak a czélszerűség kérdése jöhet szóba. Az igazgatás se szenvedjen túlnyomó okok híján változást, mert ez mindig fáradságot s költséget szül, a polgárt bizonytalanná teszi jogaira s kötelességeire nézve, a hivatalnokot megfosztja a cselekvőség megszokásától s biztosságától, végre egy megszokott csekély tökéletlenség kényelmesebb egy új javításnál. Azonban kétségkívül jogszerűen sürűbben fordulnak elő változások az igazgatásban, mint az alkotmányban, melyet csak akkor szabad megváltoztatni, ha a nép összes életfelfogásában lényeges változás áll be, vagy legalább a létező általános létezésesség tapasztalatilag képtelennek bizonyúl az alap gondolat keresztülvitelére (d).

4. Az igazgatásnak feladata tehát, a leghatályosabb, legbiztosabb, legegyszerűbb s a legkevésbé nehézséget okozó s költség kiviteli eszközöket előteremteni. Részint maga a siker is az eszközök helyes választásától függhet; részint ama nagy követelmények átellenében, melyeket minden oldalról támasztanak, ugyancsak takarékosan kell az államnak bannia eszközeivel s nem haszontalanul eltékozolnia; részint végre nem követelhet a polgároktól több közrejárást vagy egyéb téteményt igazgatása keresztülvitelére, mint a mennyi épen szükséges, azaz a czélnak teljesen megfelel. Miután pediglen az igazgatás nem annyira elvekből s intézményekből mint inkább főleg cselekményekből áll, ugy koránsem elégségesek a megfelelő általános szabványok, hanem az alkotmány által közvetve vagy közvetlenül gondjaira bízott minden egyes esetben szabatos személy- s tárgyismerettel, körültekintőleg s eszélyesen, de gyorsan, szilárdan s ha szükséges bátran is tartozik eljárni.

(a) A jelenleg oly közönséges különbség alkotmány s igazgatás között, aránylag új, legalább a tudomány alaki tárgyalásában s felosztásában. A múlt század államtudósai közül egyik se osztatta fel ily módon anyagát, s egyik se tárgyalta az államélet mind két oldala létege s egymáshoz való viszonya tárgyi alapelveit. Csak az amerikaiak által szokássá emelt alkotmányokmányok szerkesztése folytán keltetett fel az államlétszeresség részei s az államhatalom cselekedetei közötti lényeges különbség tudata; s a fogalom eme eredete világosan mutatkozik némely teljesen hamis, de igen elterjedt felfogásban. Így említést tesznek még ma is „alkotmány nélküli“ államokról, noha ez alatt csak az alap határozományok rendszeres írásbeli összeállítás hiányát akarják

megjelölni. Vagy nemcsak alakilag, hanem anyagilag is az ország „alkotmányához” sorolják mind azt, a mi az alkotmányi oklevélben befoglaltatik, noha abban alkalmilag felette lényegtelen dolgok is fordulhatnak elő. — A tudományban is még lényeges homály s határozatlanság uralkodik az igazgatás fogalma meghatározására nézve. V. ö. KRUG, Ueber Staatsverfassung und Verwaltung. Königsb. 1806. — WANGENHEIM, Die Idee der Staatsverfassung. Frankfurt, 1816. — SCHLÖZER, Ueber Staatsverfassung und Staatsverwaltung nach Fievé. Lipcse, 1816. — ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht. 2. kiad. II. k. 1. l. — ZÖPFL, Deutsches Staatsrecht. 4. kiad. I. k. 30. l. — HOFFMANN, Tübinger Zeitschr. für Staatswissenschaften. 1844. 191. l. — STAHL, Lehre vom Staate, 2. kiad. 205. l. — rövid s jó. — Sok elszórt jegyzetet l. GAGERN művében: Resultat der Sittengeschichte. IV. k.

(b) Ebből következik az is, hogy az államélet némely tárgyait nem sorolhatni kizárólag sem az egyik, sem a másik részhez, hanem legfelsőbb alapelvéhez képest az alkotmányba, egyes elintézésére nézve pedig egyesegyedül az igazgatás körébe vág. Így péld. az általános katonaszolgálati kötelesség alkotmányi elv, ellenben az ujonczozás igazgatási szabvány; s az alkalmazásában előforduló számtalan ügy az igazgatás dolga. Vagy a sajtószabadság elve egyrészt; a sajtórendőrség kezelése — kötelességpéldányok szolgáltatása, biztosíték nyújtása, keresetek indítása stb. — másrészt.

(c) Az alkotmányoklevelek számos esetben ismétlődő kidolgozása s nyilvánossá tétele mindenestre világtörténeti esemény, mert körülbelül megegyező tartalmukban az európai műveltségű népek nézeti olyképen nyilatkoznak a fölött, hogy mi szolgálna az államnak üdvére, mint soha más időben nem történt vala. Még inkább pedig azért, mert ugyanazon gondolatok gyakori ismétlése a jog s szabadság bizonyos követelményeit mind tovább terjeszti, úgy hogy nagy események fordulópontjaivá váltanak s előreláthatólag még sokáig is maradnak. Azt sem akarjuk tagadni, hogy az alkotmányi elvek rendszeres felsorolása s irályi összetömörítése egy okmányban mind alkalmazását az életben, mind tudományos fejtegetését felette könnyíti s elterjedését s ismeretét a nép között igen előmozdítja. De jelentőségök elismerése mellett nem tagadhatni az e nemű alaptörvények érezhető hiányait sem. Miután csak a legáltalánosabb tételeket tartalmazzák s tartoznak tartalmazni, úgy egyrészt helytelen vagy kivihetlen szabványok felállítása épen nem lehetetlen, másrészt pedig az állam összes alapja vagy legalább egyes főrészeinek megváltoztatását felette megkönnyíti. Ehez járul, hogy az alkotmányi oklevél lakonikus szabványai végrehajtásával ugyancsak soká szoktak késni, a mi a félretett törvény gonosz példáját nyújtja s kiáltó ellenmondásokat, valamint bonyolódott kétélyeket szül. Végre az államállapítás eme szokása folytán ama veszélyes szokás fejlődött, idegen népek törvényeit egyszerűen átvenni, noha sem meg nem felelnek a szükségletnek, sem általán kivitelök feltételei fenn nem forognak. Egy szóval: ha az alkotmányi oklevél valamely egész s tökéletes állami életfolyam élesen s szabatosan összetömörített eredménye, s ha elég soká változatlanul fennál, hogy minden részeiben keresztülvi-

tessék közönséges törvények s gyakorlások által: akkor természetszerű betetőzés, helyes forma s jó alap. Ha azonban csak a hab, melyet a politikai tenger heves forrongása felvert, akkor mulékony s nem nyujt horgonyhelyet, legjobb esetben tehát üres csalódás, talán csak bajok szülője.

(d) Az alkotmány s igazgatás pusztá *jogintézménynek* való hamis felfogásának főoka az, hogy az állam alapkérdései a bölcséleti államjogtanban, s nem külön általános államtanban szoktak tárgyalatni, a hol természetesen csak a jogszempont van helyén. L. péld. SCHMUTTENNER, Zwölf Bücher vom Staate, III. k. 410. l. — Különben ezen egyoldalú felfogás koránsem az egyedül előforduló hiba. Épen ugy gáncsolandó az aránylag igen csekély tudományos tárgyalás, melyben az igazgatási rész általán részesül. De ennek ismét kettős alapja van. Először is mindenesetre oly korban, mely az államélet ujjaalakulását fennen sürgeti, a vezérelvek megállapítása a legelső szükség. Egy második s sűrűbb ok a tudatlanság s kényelem. Hogy az igazgatás kérdéseiről, már akár jogi, akár politikai álláspontról nézetet szerezhessünk magunknak, tételes ismeretek, valamint az élet s fennálló intézetek szabatos felfogása szükségesek. De az utóbbiakat megszerezni fáradságosabb, mint a szabadságjogokat, népképviselőt s hasonlókat illető általános elveket tūrhetően fészegetni.

20. §.

10. Az államok törvényei.

A *törvény* parancsoló szabvány, melyet az illetékes tekintély az államban a részvevők mihez tartása végett közhírré tesz. — Nem szükséges, hogy az együttlét valamennyi viszonyai, sőt még a jogviszonyok sem épen törvények által rendeztessenek. Szerződés, autonomia, azaz egyesek önálló jogosultsága valamely engedelmességi követelésre, vagy végre szokásjog, azaz a részvevők részéről való önkénytes, közös jognézetből eredő elismerés is rendezhetnek emberi viszonyokat. Az állam feladata: részint oly viszonyokat, melyek a részvevők önöntevőkénysége által vagy nem intéztethetnek el harmadik személyekre nézve kötelezőleg, vagy melyeket nem bír elég határozottan s minden kételyt eloszlatólag eldönteni, törvények útján szabályozni. Miután a törvény fogalmában a követés szigorú kötelezettsége rejlik, ugy nyilvánvalólag csak oly követelményeket szabad törvénybe felvenni, melyeknek kivitelét szükség esetében erőszak által is kikényszeríthetni (a). Az államtörvényhozás tárgyai tehát: egyrészt az egyesek s az állam egységében foglalt alárendelt életkörök jogviszonyai, a mennyiben segélyző gyámolítása szüksége fennforog; másrészt az összeség alakjai s intézményei, melyeknek használatát s követését

nem szabad s nem lehet a részvevők szabad akaratára hagyni. A hol ily kényszer az egyes érdekekre nézve helyén van, így nevezetesen számos rendőri ügyekben, a törvényhozás jog s kötelesség.

A törvények jelentőségek s a mi evvel közönségesen összefügg, maradandóságuk szerint különbözően osztatnak fel (b).

Alkotmányi törvények azok, melyek — közömbös akár tömör rendszeres alakban s zárt egész okmányban, akár egyes részletekben — az államfaj léteget s az államfaj legfőbb formáit határozzák meg. A földolokban az összesség létszerűségével foglalkodnak, a mennyiben az utóbbi maradandó. Azonban a mennyiben egyesek, vagy egyes társadalmi körök viszonyai egymáshoz vagy az összességhez oly fontosságúknak tartanak, hogy megállapításuk a concret állam létegetre nézve döntőnek jelenkeznek s változtatásoktól lehetőleg óvakodni akarának; szintén felveendők az alkotmányi törvények közé.

Egyszerű törvények ama parancsoló szabványok, melyek csak részletekre s következtetésekre vonatkoznak, de mégis maradandó s ünnepélyes úton módon volnának megállapítandók. Rendelvényeikben természetesen az alkotmányi vagy alaptörvények szellemét tartoznak követni s tovább fejleszteni. Az utóbbi körön belül az elfogadott módon megváltoztathatók; azonban ezek is főleg maradandóságra szánvák.

Pusztá rendeletek vagy *intézkedések* oly parancsok, melyeket ugyan átalán szintén az államhatalom vagy egyik nyilván arra rendelt hatósága bocsát ki, s melyeket a részvevők szinte követni kötelesek; de melyek mégis csak a törvények magasabb nemeinek további fejlesztését tartalmazzák vagy csekélyebb ügyeket rendeznek. Eme rendeleteknek természetesen mindenekelőtt alkotmányosoknak s törvényszerűeknek kell lenniök.

A törvények mindezen nemeinél a parancs *átalánossága* lényeges sajátosság. Tehát jövőendő mihez tartás végett mindazon esetekre nézve, melyek logikailag gondolata körébe vágnak s valamennyi személy számára advák, kiket az állam akaratá szerinti engedelmisség kötelessége terhel. Ama átálánosságnál fogva különböznek egyes határozott esetekben hozott államdöntvényektől, péld. ítéletektől, melyeknek ugyan szintén van kikényszerítő hatályuk, de csak az illető egyént s kérdést illetőleg. Határozott jogeset rendezése külön törvény útján nincs

engedve, a mennyiben már betelt tényekről van szó, mert ezekre nézve a fennálló alapelvek mérvadók.

A törvény kibocsátása joga kizárólag az államfőt illeti, mert az ily általános parancsok kibocsátása csak egy helyről eredhet, hogy végtelen zavar ne foghasson helyet, és mert a parancs kikényszerítése utóvégre tőle függ. De evvel természetesen igen összeegyeztethetni több vagy kevesebb államtagok részvétét a törvények előkészítésében s megállapításában vagy a jog átruházását az államfő bizonyos hatóságaira alárendelt szabványokat kibocsátani. Az első esetben semmi sem történik az államfő akarata ellenére s kezében van letéve az utolsó határozat, minélfogva a kibocsátásban való közrejárulása fenn van számára tartva. A részleges átruházás esetében alárendeltre a parancsok benső egységét a felsőbbség elé való terjesztés kötelezettsége s az utóbbi joga változásokat elővenni eszközölheti (c).

Annak, kit a törvény kibocsátása joga illet, egyedüli jogosultsága is van *hiteles magyarázatát* eszközölni, azaz a törvényhozó akaratára nézve *ugy* nyilatkozni, hogy kötelező erővel bírjon minden jövendő esetben. Különbözik ettől a törvény alkalmazása az egyes esetben az illetékes hatóság által, valamint az elméleti fejtegetés a tudomány által. Eme utóbbi két esetben is feltárandó ugyan a törvényhozó valódi szándéka s a szerint alkalmazandó, illetőleg magyarázandó: azonban az alsóbb hatóságok felfogásának nincs kényszerítő ereje az államfő átellenében, hanem csak az utóbbi nyilvános vagy hallgatag elismerése által nyer általános jelentőséget; a pusztán elméleti fejtegetés pedig csak magánnézet, mely közvetlenül senkit sem kötelez, és melynek összes jelentősége logikai szabadságától függ (d).

A törvényhozási jog kiterjeszkedik az államélet minden részére s viszonyára — nem csupán csak talán a jogrendre; mégis anyagi tekintetben több oldalról korlátozva van (e).

Először nem kötelezhet a törvényhozó fizikai lehetetlenség téteményére (f). Ad impossibilia non datur obligatio.

Másodszor nincs megengedve, valamely törvényt változatlannak s minden időre maradandónak nyilvánítani. Az állam parancsai érvényessége utolsó alapjában az egyesület összerű alap gondolatán, azaz a nép életcélján alapul. Miután pedig lehetetlen az utóbbit egyszer mindenkorra megállapítani, megváltozása pedig magával hozza az állam s valamennyi intézménye megváltoztát: úgy valamely teljesen változhatlan tör-

vény lehetetlensége magából kiviláglik. Össze nem tévesztendő evvel a könnyelmű s gyakori szükség nélküli változtatás nehezítése. Az utóbbi nemcsak meg van engedve, hanem még hasznos is.

Továbbá *visszaható erő* nem tulajdonítandó a törvénynek; azaz csak az új szabvány kihirdetése óta keletkezett viszonyok s cselekedetek tárgyaltnak az utóbbi határozmányai értelmében, döntethetnek el s szabályoztathatnak; az eddig érvényben volt törvényhozás alatt létesültek ellenben az utóbbi szabványai szerint intézendők el. Az alattvaló a fennálló törvények követése által megtette kötelességét s jogot szerzett magának az ily cselekvési mód által létesült állapotokra s igényekre; nyilvánvaló erőszakoskodás volna, ha attól ismét megfosztatnék, mert a törvényhozó utólagosan megváltoztatta akaratát.

Továbbá *szerzett magánjogokat* nem szabad törvény által megsérteni, mert különben az összes jogrend nyílt veszélynek tétetné ki, s főleg főhaszna, az állapotok biztossága s megbízhatósága lerontatnék. Kivételek csak oly esetben nyerhetnek helyet, midőn egyrészt az egyesek joga sértetlen megóvásából általános hátrány keletkeznék, másrészt pénzbeli kárpótlás lehetséges. — A *nyilvános jogok* változhatlanságáról ellenben szó sem lehet, mert nem önálló tulajdona annak, ki avval felruháztatott, hanem csak az általános államcéllok s intézmények kifolyása. Ha tehát az utóbbiakat érvényesen megváltoztatja a törvényhozás, úgy a személyes állapotok önkényt beálló megváltozása kárpótlásra való igény nélkül magából értetődik.

Vége a törvényhozó egyik szabványát sem ruházhatja fel *magasabb nemű* törvények érvényével; tehát az egyszerű törvényeket nem alkotmányi törvényekével, vagy rendeleteket egyszerű törvényekével. Ez a logika elutasíthatlan követelménye; és épen oly elutasíthatlan azon következtetés, hogy a lehetetlent tartalmazó törvényt nem lehet, sőt nem is szabad követniök, sem az egyszerű polgároknak, sem az érvényes törvények végrehajtásával felruházott hatóságoknak (*g*).

A törvények végrehajtásának szükséges feltétele kihirdetésök. Nem lehet valamely parancs irányában engedelmisséget követelni, ha még léte sem ismeretes. Nem csak, hogy az avatatlan akár egyszerű polgár, akár alárendelt hatóság engedelmetlensége megfenyítéséről nem lehet szó; hanem az is megeshetik, hogy a pusztán alkotmányyszerű engedelmisség elve s

tehát az ellenállási jogosultság jó alkalmazásba, ha a ki nem hirdetett törvény végrehajtása az eddig fennálló szabványokkal ellentétbe kerül, melyeknek eltörlése ki nem hirdettetett. — Az engedelmességre kötelezettek előtti kihirdetésnek a cél tekintetéből valósággal s nem csak színleg kell eszközöltetnie. Tehát oly módon kell történnie, hogy az illetők csakugyan megismerkedhessenek a törvénnyel. Tehát nem szokatlan helyen, hol a kihirdetést nem várhatni; nem oly alakban, mely a *kényszerítő* parancsot fel nem tünteti; nem oly módon, mely a megjegyzést nehezíti; nem érthetlen nyelven (*h*). A hol tehát egy országban az összlakosság különböző törzsei különböző nyelveket beszélnek, a törvények minden nyelven való kihirdetése szükséges.

Számosak a követelmények, melyeket valamely törvényhozás jelességétől igényelhetünk és ugyan mind az alakot, mind a tartalmat illetőleg (*i*).

Tartalmára nézve a következő sajátosságok képezik a szabatos törvényhozás kellékeit:

Az összerű államgondolat következetes általvitele az észleltre való minden alkalmazásában. A hol az alkotmány vezérhatározmányaival ellenmondás mutatkoznék, közvetlenül érvénytelenség áll be; azonban kevésbé vaskos eltérések is gondolhatók, melyek azután az államot létegében eltörlítik s a polgár öntudatát a jogról s kötelességről homályosítják, a nélkül hogy az alaki ellenmondás fogalma alá lehetne sorolni. Az ilyeket is kell kerülni. Csak ha az egész mintegy egy öntetből való, lehet hatályai egyformasága a következő. Különösen szemügyre veendő e követelmény az állam alkotmányában eszközölt lényeges ujítások után, nehogy egyrészt a korábbi, azontúl idegenszerűvé vált állapotok fennmaradjanak az államlétszeresség távolabbi részeiben, sem másrészt oly intézmények ki ne hagyassanak, melyek az új tökéletes érvényesítésére szükségesek volnának. Valamely alkotmány s általán törvényhozás hosszú tartama nevezetesen azért is oly nagy becsű, mert az utóbbi esetben sem az időn sem az alkalmon nem mulnék, valamennyi következtetéseket megvalósítani. És igen aggályos ellenben valamely idegen állam törvényhozásának befogadása, bármily jeles volna is az utóbbi magában véve, mert a két állam alapgondolata tökéletes benső megegyezése alig lehetséges.

A tényleges szükséglet kielégítése. Az állam nem létezik önmagáért, hanem a nép céljai előmozdítására. Ebből követ-

kezik immár, hogy a törvényhozásnak is egyedül a dolgok megfelelő rendje föladata. Se többet, se kevesebbet ne téteményezzen, mint mennyit minden adott időben követelnek; s még kevésbé van arra rendelve, az államfő netaláni kedvencz dolgainak szolgálni vagy kísérleteket eszközölni. A tényleges, való szükséglet kielégítése azonban a következő feltételek teljesítését tételezi fel:

A tényálladék pontos felderítése. Ha a törvényhozó ótal-mazni s segíyezni akar, ugy tartozik a valót ismerni. Parancsoló szabványok, melyek hamis tényálladékon nyugodnak, legjobb esetben nem használnak elegendőképen, legsűrűbben azonban épenséggel kárt okoznak. Minél ismeretesebbek tehát a szükségletek mind terjedelemre, mind tárgyra nézve, és minél pontosabb a kielégítésökre fennforgó eszközök ismerete, annál biztosabban s hatályosabban járhat el a törvényhozó. Mind azon intézkedések, melyek az ily átnézet szerzésére szolgálhatnának, az eset minemúsége szerint alkalmazandók. Ez intézkedések nevezetesen a következők: tárgyavatott hatóságok előterjesztései; szakértő tanuk kihallgatása — enquete; statisztikai munkálatok; szakértők egybehívása a tervezetek kidolgozására vagy megbirálására; sajtószabadság; rendi gyülekezetek tanácskozásai (j).

A tudomány s idegen törvényhozások állása számbavétele. Idegen, helyes gondolatok követését nem lehet jó szerrel kizárni; mert nemcsak könnyítése a munkának a másoktól végbevitteteket felhasználni, hanem bizonyára tetemes erkölcsi s politikai vétek, önhittségből és elkerülhető tudatlanságból abbanhagyni a jobbat. Eszközök: A tudomány emberei belevonása; a tervezetek közhírré tétele végleges megállapításuk előtt; felszólítás megbirálásukra s az utóbbiak jutalmazása; elégséges könyvgyűjtemények; szakértők utazásai a külföldön.

A törvényhozás szorítkozása az általán érzett szükségletre s a helyes geográfiai területre. A törvényhozás szertelen nagy tevékenysége könnyen zavart szül a szabványokra nézve, a polgároknál s hivatalnokoknál habozó ismeretet, végre félretevését hozza magával. A sok a jóból rosra fordíthatja a dolgot. Bajmóczos s igaztalan pedig oly intézményeket, melyek többé kevésbé kiterjedt helyi szükségletnek felelnek meg, mindenkire kiterjeszteni s általok az utóbbiak előtt alkalmatlanokni. Nagy birodalmakban a tartományi törvényhozás igen helyén van.

Az eszközök arányossága. Az állam téteményei tárgyaik

s becők szerint igen különbözök; ugyancsak a keresztülvitelökre szolgáló eszközök is a szellemi s anyagi erök alkalmazása szerint. A haszonnak s eszköznek természetesen minden egyes esetben helyes viszonyban kell állnia. Ha tehát valamely törvény viszonylagosan csak csekélyebb szükségleten segítene, ellenben terjedelmes intézményeket, számos hivatalnokokat, jelentékeny pénzbeli költséget találna igényelni: ugy kibocsátása észszerűtlen volna, ha magában véve mit se lehetne is tartalma ellen felhozni. Nevezetesen arra kell szemügygyel lenni, valjon nem kíván e valamely törvény végrehajtása szertelenül sok szellemi erőket. Miután az állam semmi esetre sem rendelkezhetik feles számú nagy emberek felöl s azok kelletén sokba is kerülnének: ugy a mennyiben találkoznak, a legfontosabb nyilvános ügyek számára szánandók, s a kevésbé jelentős dolgok, melyek segedelmök nélkül épen, vagy csak félszegül létesülnének, abbanhagyandók. A nép míveltsége általános foka két részről nétezi fel a törvényhozást: először az abból folyó igényekre nézve az életre s államra vonatkozólag; másodsor a végrehajtásra alkalmas szellemi erök tekintetéből.

A törvények szabatos külalakja a következő tulajdonságokat igényel:

Elvekre való szorítkozást s kisszerű casuistika mellőzését. A törvényhozó természetesen, ha különböző szabványokat ad, különnemű esetek számára tartozik ezt kifejezni; azonban nemcsak lehetetlen a viszonyok valamennyi kisszerű árnyékolatait fellelni s mindenikét külön döntvény utján elintézni, hanem az ily finom különbségek tárgyalásának kísérlete is tetemes nehézségeket szül az alkalmazásban, miután a valóságban előforduló egyes esetek alárendelése egy általános tétel alá sokkal könnyebb s biztosabb, mint a közelebbi kisebbszerű határozomány analog alkalmazása. Teljesen sajátzerű esetekben, melyek elintézése az általános elvek szerint értelmetlen volna, a hatóságoknak kellő tér, az államfőnek megkegyelmezési s felmentési jog nyújtandó.

A szerkezet rövidségét s egyszerűségét. Szabatos gondolatokat mindenkor szabatosan ki is lehet fejezni, s remélhetőleg biztos a törvényhozó gondolata. Miután a törvények nem csak a hivatalnokok s a tudomány emberei, hanem és pedig legközelebb a nép számára határozvák, a kifejezés könnyen érthetősége előny s kötelesség. Evvel igen is összefér a szerkezet szabatosága s kellő helyén — pontosan megmagyarázott — műkifejezések használata (1).

Az összes törvényhozás rendszeres összeállítása az államélet egy egész részét illetőleg, tehát a codificatio csak ott van helyén, a hol a tárgy tökéletesen kimerítettett, s a hol előreláthatólag az adandó szabványok általán maradandók lesznek. A hol azonban az állam parancsai gyakori megváltozása a viszonyok s a szükségletek változtával mutatkoznék multhatatlannak; vagy a hol az államtevékenység vagy a polgárok magok közötti viszonyának gondolata még nem állapotodott meg, tehát a hol még a kísérletek állapotában volnának: ott egyes törvények sokkal inkább helyén vannak, mert a szükséglet szerint megváltoztathatni, a nélkül hogy zavar s homály hozatnék a szabványokba s a törvényhozó tekintélye csorbát szenvedne. Az egyes törvényeket s időnkénti javításukat egész szakaszok megállapítása követhet, az utóbbiakat pedig maga a codificatio.

(a) Nyilvánvaló hiba, ha a törvényhozót az indokot, czélokot s tárgyat illetőleg a jogkörre akarják szorítani. Igaz ugyan, hogy a törvények soha s semmi viszonylatban olyast nem szabad parancsolnia, a mit szükség esetében nem lehetne kikényszeríteni, hogy a törvényhozó nevétségessé ne tegye magát s a megvetés tárgyává ne váljék: azonban, hogy mely okok alapján s mely előnyök számára kelt azután a törvény, az közömbös, ha csak egyáltalán igazolva van. Miután pedig az emberi élet minden esetre az erkölcs s eszély törvényeinek is alá van vetve, azontúl pedig valamely nép elismert vallásbeli szabványok alatt is állhat: úgy mind látköre, mind hatálya a törvényhozónak messzire van tűzve, csakhogy mindenkor kikényszeríthető legyen szabványa.

(b) Közönségesen csak a modern jogállam képviselői alkutai esetében tesznek különbséget alkotmányi s egyszerű törvények s rendeletek között. Ez azonban téves. Itt ugyan mindenesetre kiválólag élesen kitűnik már alaki tekintetben is a parancsok különfélesége; azonban a parancsoló szabványok közötti különbség a dolog természetében rejlik, minélfogva minden államfajnál jelenkezik, csakhogy különböző elnevezések alatt s különböző következményekkel az alkalmazásra nézve. Így péld. a theokrátiában a szent könyvek képezik az alkotmányt; a vallásfők további parancsai az egyszerű törvényeket, alárendeltebb fokozatuk a rendeleteket. Így helyesen történt a középkori patrimonialis államokban különbség az országos szabadalmak, országos alaprendeletek s szabadságlevelek — *Landesprivilegien, Landesgrundfesten, Freiheitsbriefe* —; az egyszerű országos végzemények, nyiltparancsok s törvények — *Landtagsabschiede, Manifeste, Gesetze* —; végre a kancellári szabványok, rendeletek között — *Kanzleierlass, Decrete* stb. — A parancsoló szabványok különböző neveit illetőleg l.: MOHL, Staatsrecht des Königreichs Württemberg, 2. kiad. I. köt. 193. l. — SCHMITTHENNER, Zwölf Bücher vom Staate, III. k. 362. l. — STAHL,

Lehre vom Staate, 3. kiad. 272. l. — BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, 2. kiad. I. k. 476. l.

(c) Nehezen lehet kivenni, hogy miként akarja Zachariae — Vierzig Bücher vom Staate — a szokásjog létét az állam irott törvényhozása mellett a nép törvényhozási joga további léte által az államfő mellett megmagyarázni. Világos, hogy itt fogalomzavar uralkodik. Jog, azaz bizonyos cselekedetekre való kikényszeríthető kötelezettség különböző forrásoktól eredhet, tehát többek között a szokásból is, ugyanis a nép általános jogi öntudatából. Egészen más azonban a törvényhozás jogosultsága, azaz valamely parancs kimondásáé az állam nevében. Ez a jog csak az államfőt illetheti, ha nem akarunk az anarchiának tért engedni.

(d) A törvények értelmezéséről l. különösen: ZACHARIAE, Versuch einer allgemeinen Hermeneutik des Rechts. Lpz. 1805. — THIBAUT, Theorie der logischen Auslegung. Alt. 1806. — MAILHER, Traité de l'interprétation des lois. Par., 1822. — SAVIGNY, System des römischen Rechts. I. k. 206. l. — GÜNTHER, Betrachtungen über das Gesetz im Staate. Lpzg., 1842.

(e) A törvényhozási jog korlátairól l.: VOLLGRAFF, Die historisch-staatsrechtlichen Grenzen moderner Gesetzgebung. Marbg. 1830. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher, 4. köt. 20. l. — WIPPERMANN, Beiträge zum Staatsrechte, 119. l.

(f) Oly törvények példái, melyek lehetetlent rendelnek, nem oly igen gyérek. Így egy állandó arany- s ezüstérték megállapítása; változhatlan mennyiségű természetények téteménye elrendelése stb.

(g) Ez a kizárólag alkotmányyszerű engedelmesség elhírhedett kérdése, vagy egy egyes különösen fontos esetre vonatkoztatva ama kérdés, vajon a bírónak az alkotmányyszerű, különben alakilag is feddhetlen törvényt vagy a törvényellenes rendeletet kell-e alkalmaznia. E tárgy bővebb feszegetését, valamint irodalmát l. MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 320. l.

(h) Csak a mindennapi megszokása teszi felfoghatóvá, hogy ama iszonyú badarság fel nem tűnik, mely az idegen, holt nyelveken szerzett törvénykönyvek alkalmazásában rejlik, tehát az élet oly rendjében, melyet a polgárok nagy száma nem ért, noha szabványai értelmében tartoznak élni.

(i) A törvényhozás mint tudomány s művészet irodalma: ISELIN, Versuch über die Gesetzgebung, Zürich, 1759. — FILANGIERI, Scienza della legislazione. I. könyv. — ZACHARIAE, Die Wissenschaft der Gesetzgebung. Lpzg., 1806. — U. A. Vierzig Bücher vom Staate. IV. k. 1. l. — BENTHAM, Influence of time and place in matters of legislation; Nomography; Essay on the promulgation of laws; Papers rel. to Codification. V. ö. MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften; III. köt. 610. l. — MUNDELL, Philosophy of legislation. Lond., 1834. — GERSTÄCKER, Systematische Darstellung der Gesetzgebungskunde. I—IV. Lpzg., 1837. — KITKA, Ueber das Verfahren bei Abfassung der Gesetzbücher. Brünn, 1838. — MORGENSTERN, Mensch, Volksleben und Staat. I. köt. 284. l. — BLUNTSCHLI, Allg.

Staatsrecht, 2. kiad. I. k. 476. l. — MOHL czikke „Gesetz“ Bluntschli Staatslexiconjában. IV. k. — Ezenkívül a parlamentaris eljárásról írt művek, tehát JEFFERSONÉ, MAYÉ, CUSHINGÉ igen hasznos utmutatásokat s példákat tartalmaznak, a törvényhozás legalább egy eleméről oly államban, melynek népképviselése van.

(j) Remélhetőleg eljő még az idő, mely egészen érthetlenné találandja, hogy miként hozhattak valaha törvényeket statistikai előmunkálatok, parlamentaris tárgyalások, s a szakavatottak meghallgatása nélkül, vagy talán még tanácsuk ellenére is; tehát a tények s a szükségletek biztos tudomása híján. Jelenleg természetesen még elég törvényt bocsátanak ki ily előkészületek nélkül, de meg is érzik bizonyára rajtok.

(k) Némely éles megjegyzést tartalmaz a jó törvényhozás alakja s tartalma általános követelményeit illetőleg ZACHARIAE műve: Vierzig Bücher vom Staate. IV. köt. 22. l.

21. §.

11. A pártok az államban.

A jelenkor története s ismerete mutatja, hogy némely államban az összes nyilvános életet a különböző pártok küzdelme mozgatja, mely az egyesek felfogását törekszik uralomra juttatni. Néha ezen tusák évszázadokon által eltartanak s az államok s népek végzetét döntik el; a diadal utáni iparkodás véres visszavonássá s pusztító üldözéssé fajulhat, mely egyesek s egész osztályok romlását rejti méhében. A pártok pedig rendszerint befolyásos társadalmi körökből alakulnak, a minél különösen a születés, a birtok s vallás mozzanata jut érvényre. — Az állami élet eme alakulása azonban nem szükségképeni s általános. Más népeknél vagy ugyanazon népeknél más-más korokban nyoma sem látszik az ilyszerű közös tevékenységnek s következményeinek (a).

E tünemény gyakori előfordulta s mélyen ható fontossága igényli, hogy már itt tárgyaljuk, az államról való általános tanban.

A mi mindenekelőtt a párt fogalmát illeti, ugy jól megkülönböztetendő a szövetezésétől (factio) s az összesereglésétől. — A *szövetezés* czimboráskodó személyek találkozására, kik valamely tiltott önző cél, minden alkalmas, tehát önző s erkölestelen eszközök közös alkalmazása által is elérni iparkodnak. Céljai s eszközei tudatában van, külsőleg elzárkózott, bensejében szilárdan tagozott; az is lehetséges, hogy szövetezését s eszközeit titokban tartja. Az egyesület tartama tulaj-

donképen csak a cél elérésére szorítkozik; biztosítása azonban huzamosabb összetartást is igényelhet. — *Összesereglésnek* nevezhetni pedig, ha valamely kérdés a polgárok szenvedélyeit s kívánságait oly annyira felszítja s oly élénken foglalkodtatja, hogy az eldöntés bizonyos nemét közösen akarók nyilván egymáshoz simulnak s együttes lépéseket tesznek, de biztos létsze-resség s körülhatárolás nélkül s a nélkül, hogy egyéb viszonyokban össze kellene tartaniok, semmi esetre sem pedig a közösség fenntartásával a cél elérése után. Az alkalmazott eszközök törvénytelenek, nevezetesen erőszakosak lehetnek, de nem becstelének, melyeket oly sokan, addig egymástól oly idegenek nyilván még is átallanának alkalmazni. — *Az állam-beli párt* ellenben azoknak összessége, kik az államhatalomnak valamely jogi, erkölcsi vagy politikai szükség meggyőződéséből bizonyos irányt akarnak szabni, bizonyos állami intézményeket s állapotokat helyreállítani, e végre pedig, mindenkor az egyszerű alkotmány alapján, vagy a kormányt magát törvényes úton megszerezni, vagy legalább elhatározó befolyást szerezni reá. A pártnak állami eszmény lebeg szeme előtt, melytől valamennyinek, tehát természetesen saját tagjai jólétét is remélik várhatni; nem pedig közvetlenül s kizárólag önző szándék. Célja tudatában van, nyilván bevallja s minél több párthívet iparkodik szerezni. Minden kifejtett s életerős pártnak megvan többé kevésbé kinyomódott alakulása s elismert vezére (b). Eszközei a szenvedélyek hullámzatakor szintén erőszakosak, sőt erkölcstelenek is lehetnek; azonban ez utóbbi körülmény nem rejlik a dolog létegeben. A párt tartama az alapját képező meggyőződés feunállásától s tetterejétől függ. Erőhatalom csak külsőleg nyomhatja el a pártot, ellenben a cél elérhetlensége s helytelensége meggyőződése lassanként közömbösséget szül; vagy egy újabb hatalmasabb érdek visszalépni serkenti a résztvevőket s ekképen gyorsabb végét eredményezi. Nem ritkán felbomlanak a pártok a győzelem elérése után, már akár személyes visszavonás folytán a préda miatt; akár véleménykülönbség következtében, mely a következtetések nemére s terjedelmére vonatkozik.

A mondottakból foly, mint következik:

1. Annak oka, miért léteznek némely államokban pártok, másokban nem. Pártok lehetetlenek oly államokban, melyekben az alattvalóknak nincs törvényes részvétők a közügyek igazgatásában, vagy a hol legalább az erősebb államhatalomtól egyenszerű engedelmisségben tartatnak. Így péld. a tiszta

theokrátiában vagy a korlátlan egyeduradalomban. Más államformákban az államügyeken való élénk s széles terjedelmű részvét nem rejlik az együttlét szellemében. Ha tehát itt pártok keletkezése jogilag s tényleg nem is volna lehetetlen, úgy mégis alig lehet elvárni. Példái a patriarchalis s patrimonialis államok. Végre ott is, a hol élénkebb nyilvános élet uralkodik s tér nyílik becsvágyó törekvéseknek, néha — igaz, csak rövid időre — úgy fordulhat, hogy vagy általános megegyezés jelenkezik, vagy tökéletes aléltság közömbössé tesz az állami állapotok irányában, minélfogva sem véleménykülönbség, sem kívánatos célok nem mutatkoznak. — Rendes s egészséges időkben ellenben valamennyi államban léteznek pártok, melyek a polgárok szabadabb mozgalmaiból fejlődnek s valamely fejlődésre törekednek. Soha az elérendő új állapot nincs árnyoldal, soha az elhagyandó régi minden előny hiján; mindkettő legalább a kisebbségekre nézve. Rendszerint különböző utak vezetnek ugyanegy célhoz. Gyakran a felmerülő új irány mellett a korábbi még nem halt ki, vagy a társadalom különböző részeiben egymás mellett különböző hatalmas érdekek érvényesülnek. Legbizonyosabban ott léteznek pártok, a hol magának a népnek törvényes része van a kormányon, minélfogva annak eldöntése, hogy mi történjék az állammal, közvetve vagy közvetlenül a tömegeket illeti. Tehát a népuralom mindkét alakulásaiban s a népképviselési egyeduradalomban.

2. Koránsem rejlik a párt létegeben, hogy mindenkor ellenségesen álljon a kormányval szemközt; sőt ellenkezőleg minden pártnak észszerűen oda kell törekednie, hogy a kormányt a maga szellemében vezérelje, tehát párthíveit bele juttassa. Ha elérte vala ezt, úgy nem a kormány ostromlása, hanem ellenkezőleg gyarapítása s fenntartása feladata. Államiag mívelt népek között értelmes pártok sohasem fognak törekedni, a kormányt magában véve lehetlenné tenni, vagy oly követelményeket felállítani, melyeket semmiféle igazgatás nem volna képes beteljesíteni; hanem csak arra fognak iparkodni, hogy a concret, felfogásaiknak ellentálló kormányt megbuktassák, s semmi olyast nem fognak követelni, a mit önmagok nem akarnának vagy nem bírnának végrehajtani, ha a hatalomra szert tettek. Ebből könnyen megmagyarázhatni, hogy miért foglalnak a conservatív pártok, ha ellentmondásban vannak, szabatosabb s államférfiubb állást a fennálló kormány s általán a közügyek irányában (c).

3. Teljesen homályos a gyakran hallott követelés, hogy a

kormányának távol kell maradnia minden párttól, a valódi államférfiúnak a pártok felett állnia. Sőt ellenkezőleg minden kormánynak azon pártra kell támaszkodnia, mely iránylatával s tevékenységével megegyez; szabadabb államban még könnyíteni is fogja a közügyek vezetését, ha a kormány épenséggel a leghatalmasabb pártból választja vezérferfiait s általán szellemében igazgatja az államot. A pártokon felül álló kormány utopia, mely a valóságban könnyen szövetkezéssé válhat s azon veszélynek teszi ki magát, hogy minden oldalról dynastikus önzés s dőre hivataluralom gyanánt az általános gyűlölet s támadás tárgya leszen. Szintén úgy az államférfiúnak is csak annyiban kell a pártokon felül állnia, a mennyiben illik, hogy valamennyiök léteget ismerje s kiváló s gyenge tulajdonságait megítélje; a nyilvános hatalom kezelése esetében legjobbjára kell támaszkodnia s szellemében vezérelnie. Csak a fejedelemre nézve van annyiban helyén a követelés, hogy minden párt körén kívül álljon, a mennyiben személyesen s feloldhatlanul egyikével se szövetkezze, hanem mindegyikéhez oly viszonyban álljon, hogy a körülmények szerint s saját multja meghazudtolása nélkül megváltoztathassa kormányát.

4. Kétségkívül igen kényelmetlen s ártalmas a heves pártküzdelem, nevezetesen ha változó szerencsével hosszúra nyulik, tehát ha egyenlően erősek a felek. Háborgatja az ügyek nyugalmas menetét, a társadalmi körökben mélyen ható, még a családi életet is érintő szakadottság keletkezik; a nyilvános állású férfiak a szenvedélyes küzdelem közben idő előtt s vétlenül elhasználják magokat; a győzedelmeskedő párt rendelményei nem ritkán gyűlöletesek s igaztalanok vagy önzők; legrosszabb esetben hatalmas megrázkódtatás s véres polgárháborúk következhetnek. Azonban a közügyeken való élénk s többoldalú részvétel haszna mégis tulnyomó. Ily állapotban a hatalomkezelők *léha* tevékenységétől s dőre közömbösségétől nem kell tartani; ismételten, és ugyan minden oldalról befolyásra tesznek szert kiváló férfiak; az ellenfél ellenörködése otromba hibák kerülését eszközli; a legfontosabb államkérdések betetőzése s méltányos kiegyeztetése csak élénk viták után lehetséges; a polgári szabadságot végre nem lehet ajánlani, sem egy fogásra elsajátítani, hanem csak hosszú küzdelmek útján kivívni. A pártélet tehát zivatarokat igen, de nem ismer rothadást s alélt nyugalmat.

5. A pártok körülbelül egyenlő hatalma s a döntetlenül maradott küzdelembe való belefáradás néha egyezkedést szül

az állam közös kormányzását illetőleg, a különböző pártok férfiaiából alakult miniszteriumot, a közállomások s a köztekintély felosztását a különböző pártok között s hasonlókat. Ez azonban csak ott lehet tartós s hasznos, a hol vagy soha sem valának az ellentétek szertelenül nagyok, vagy a hol őszinte kölcsönös engedékenység útján eloszlattak. Akkor több párt tartósan egygyé olvadhat. Rendszerint azonban csak félszeg intézkedés vagy legfelebb fegyvernyugvás az ily egyezkedés. Kölcsönös bizalmatlanság, a legfontosabb ügyekben lábra kapott léhaság s a tekintély minden oldalu elvesztése hosszabb vagy rövidebb ideje után meg szétszakad az össze nem illő s a szakadás mélyebb s keserűbb, mint valaha volt. Csak is a fennebb említett esetekben lehet tehát ily kísérletet tanácsolni. — Össze nem tévesztendő az eddigi ellenfelek ily szerű szövetezése közös kormányzás végett több párt egyesületétől egy ellen közös leküzdésére; az ilyek természetszerűk s gyakran hatályosak. A barátság maradáóságára a kiküzdött diadal után azonban nem lehet számítani.

6. A párttörekvések tárgya lehet az államélet minden viszonylata, péld. az alkotmányforma, szabadság vagy szűk fékű kormány, vallásgyakorlat, örökösödési jog, a külföld iránti tartás stb. A legtartósabbak s leghevesebbek bizonyára azon pártok, melyek társadalmi, nevezetesen egyházi alapon nyugodnak. Szabad államokban pedig minden időben két párt-iránylat jelenkezik: az egyik a nemleges szabadságjogok szilárdítására s gyarapítására, a másik a kormány hatalmára s rendre irányul. Mindkettő ismét több pártra szakadhat a szerint a mint cseljaikban s eszközeikben mérsékeltek vagy valamennyi következményeik tekintet nélküli valóstítására iparkodnak. Ily esetekben a végső pártok erőszakoskodásra nézve hasonlók lesznek egymáshoz s több szeretettel viseltetnek egymás iránt mint gyengébb árnyalatu nézettársaikhoz. Megeshetik gyakran azon fölül, hogy a pártok a fajok s törzsek, történeti előzmények s vallásos viszályok által nevezetesen egymásba fonódnak (d). Nem egyezik meg az államférfiú követelményeivel valamelyik politikai pártot különösen kitüntetni; az idők s népek változó szükségletei, a vezérek személyisége, az esetes szenvedélyek s szeszélyek szerint mind másként alakulhat haszon s kár, dicséret s gáncs.

7. Össze nem tévesztendő végre a pártokkal ugyanazon államgondolat körében ama állapot, midőn valamely állam nem elégíti ki a nép vagy egy nevezetes része életfelfogását

átalán s ennek folytán számosakban megfogamzik a teljes, szükség esetében erőszakos megváltozás terve. Itt nem a befolyás törvényes küzdelme mutatkozik, hanem a feloszlás kezdőpontja s legjobb esetben valamely tökéletes ujjaalakulása.

(a) A pártokról l.: ROHMER, Die vier Parteien, Zürich, 1844; szellemdús de sokszerűen félszeg irat, nem egyéb pártműnél dogmatikus köpenyben. V. ö. WELCKER, Staatslexikon. 2. kiad. X. köt. 479. l.

(b) Igen különbözik a pártok természetszerű s ártalmatlan alakulásaitól, ugyanis bizonyos férfiak szabad elismerésétől vezérek gyanánt, sajátos közegek fennállásától a közös vélemény képviselése végett, végre némely eszközök használatától a célok előmozdítása kedvéért — a formailag tagozott létszerességek, melyek a pártra parancsoló hatalmat, rendszeresen felosztott hivatalokat, pontosan megszabott összefüggést, pénz s életerő felől való rendelkezést tukmálnak. Az ily intézmény állam az államban s a körülményekhez képest legyőzhetlen akadályokat gördíthet a törvényes hatalom útjába. Különösen félős, ha a tagok feltétlen engedelmességre kötelezik magokat, talán titkos főbbek parancsa szerint. Az ily nemű pártlétszerességek össze nem férnek rendezett államléteggel, és az utóbbiakkal való élet s halálra menő küzdelem igazolva van, de el sem kerülhető, bármi legyen is valóságos vagy állítólagos céljok. Ily egyesületek példái a jakobinusok, a carbonarik, az 1849-diki badeni országos bizottság. Az angol nép politikai képzettsége kitünő bizonyítványa, hogy ugyan egy bizonyos cél keresztülvitelére eltűri a párthívek alaki rendezését, minő például az anticornleague vala; ellenben a tartós alárendelést egy legfőbb tanács s az ez által létesülő maradandó s általán közügyekre vonatkozó hatalom alá a közvélemény az állammal, törvénnyel s joggal össze nem férhetőnek tekinti s semmi áron el nem tűri. Ha a pártok titkos szövetségekké, eskütevésre s rendszeres közlekedéssé fajulnak, úgy vagy összeesküvések vagy gyermekeségek, de nem egészséges állami élet természetes alakulásai.

(c) Igen tanulságos a nagyobb vagy csekélyebb állami képzettség következményeit illetőleg az angol pártok s a német szabadelvűek viseletének összehasonlítása az 1848-diki mozgalom után. Míglen amazok, ha a többség elérése után a parlamentben a kormányra jutottak, a kormány átvételét saját keblök legkiválóbb férfiai által diadaloknak tekintik s azontúl a fennállott miniszterium hűséges támaszai valának: a német alkotmányos párt csakhamar elfordult eddigi vezéréitől, midőn azok, s velők a célba vett intézmények váratlanul diadalt arattak. Kormánypártinak lenni s nevezetni szemrehányásnak tekintették, számba sem véve azt, hogy kik valának a miniszterek és mit cselekedének. Ily csekély belátás mellett képes lehet valaki a kormány intézkedéseit szünetlenül tehetetlen keserűséggel megszólani, de soha sem az államhatalmat kezelni.

(d) Tisztán állami alapokon nyugvó pártok, péld. a whigek, toriek s radikalok Angliában, a kalaposok s sapkások Svédországban, a

conservatívek, liberalisok s demokraták az összes európai szárazföldön, a republikánusok s demokraták Északamerikában. Vallásos színezetű pártok: a guelfek s ghibellinek; a puritanok s independensek; a hugenották s liguisták; a gensék s a spanyol érzületűek. Társadalmi alapon épült pártok: a patriciusok s plebejusok Rómában; a német s olasz városok nemzetségei s czéhei; a normannok s angolszászok hódító Vilmos után; a fehérek s színesek az antillákban. A különböző alapok jelentős összenövéséi többek között Irlandban láthatók, hol kelta származás s katholika vallás ellentétben áll a szász nemzetiséggel s protestáns vallással; vagy Magyarországon, hol magyar nemzetiség a szabadság eszméivel jár karöltve.

22. §.

12. Az államok megváltoztatásáról s enyészetről.

Megeshetik, hogy az állam a maga céljának, tehát a nép összerü életfeladata előmozdításának meg nem felel. És ugyan a következő négy eset lehetséges e tekintetben:

1. Az állam *mindenkor* elégtelen vala hiányos alapjánál fogva. Vagy az államhatalmat szabták volt mindjárt kezdetleg gyengének, vagy a feladat elérésére szükséges hivatalnokok létszeressége maradt el, vagy az állam létegevel össze nem férhető tény nem mellőztetett, vagy a nép szellemével s szokásaival ellenkező alkotmányformára esett vala a választás (a).

2. Az államintézmények idővel *romlásnak indultak*, úgy hogy már nem hatnak czélszerűen, talán tételesen ártanak (b).

3. Az állam fenntartására az eddigi módon hozandó *áldozatok* felette súlyosakká váltanak, akár a követelmények öregbedése, akár a kevesbült téteményi képesség folytán (c).

4. *A nép életcéljai változtanak meg*, úgy hogy péld. a hívő jámbor felfogás helyébe pusztán értelemszerű, a tenyésző törzsélet helyébe az erők sokoldalú, tevékeny kimívelése lépett, vagy hogy valamely eddig más ország céljainak akaratlanul szolgáló nép innár saját céljait követi, a közügyek részvététől kizárt azokon résztvenni akar (d).

Nyilvánvaló hiányok javítása, és nevezetesen az eszköz s cél ellenmondásáé, logikailag, jogilag s erkölcsileg szükséges; azért minden szabvány, mely az államintézmények változhatlanságát feltétlenül meghatározza, félszeg s tiltott intézkedés. Ezt csak az tagadhatja, ki nem átallja a történet ellenkező tanúsága daczára állítani, hogy a népek összes szellemi élete s evvel együtt tárgyi szükségleteik maradandók s soha sem

változók. Mindenek előtt valamely elégtelen állami lét hosszú tartama koránsem ok szentesítésére, hanem ellenkezőleg annál igazságosabb ok a végleges javítás eszközzésére.

Másrészt ellenben könnyen beláthatni, hogy a megváltoztatás nem minden neme tiltatlan s kívánatos. Sőt ellenkezőleg szükséges, hogy jogilag meg nem támadható módon eszközöltetett s tartalmilag czélszerű lett legyen *(e)*.

Észszerűtlen mindenek előtt valamely államhatóságot azért, mert a fennálló állapotok javításával bízott meg, a jog, erkölcs s czélszerűség minden törvénye alóli felmentéssel felruházni. Nincs semminemű egyéb rendkívüli jogosultsága, mint a szükséges változás egynémely tilalmai meg nem figyelése *(f)*.

Ennélfogva tehát:

Az 1. pontot illetőleg a fennálló alkotmány tökéletes megváltoztatása mindenesetre multhatatlan, ha oly félszeg s elégtelen, hogy pusztán részleges javításától mitse lehet remélni. De ép oly kétségtelenül be kell egyes rosz intézmények elhagyásával elégedni, ha ez által valamely egészséges s szabatosan működő létszerűség helyreállítását eszközölhetni. Ha tehát nevezetesen az igazgatás s a közönséges törvényhozás megváltoztatása kielégítené a szükségletet, az alkotmány megdöntése nem czélszerű, de nincs is megengedve.

A 2. pontot illetőleg. Nem szertelenül nehéz a javítás feladata, a hol vagy pusztán csak visszaélések lopódtak a magában véve jó intézmények közé, vagy a földolokban ép egyes részei romlásnak indultak. Itt parancsok s tilalmak, újabb ellenörkődések, rosz intézmények felcserélése jókkal elegendők. Sokkal nehezebb természetesen a javítás, ha a rothadás már az összes létszerűségre kiterjeszkedett. Itt mind az alkotmány értelmében a javításra hivatottak jó akaratán, mind a segély anyagi eszközein is fog mulni. Az ily állam rendszerint teljes romlása eléje siet, nevezetesen csak két eszköz létezik ujjaszületésére: valamely nagy szerencsétlenség, mely a népet legbensőbb valójában megrázkódtatja, ennek folytán minden létező jó erőt tevékenységre serkent s minden tarthatlant s rothadt viszonyokat megsemmisíti; vagy pedig egy nagy férfiú, ki uralkodó belátással s vasakarattal kitisztítja az augias-istállót. Az utóbbit azonban nem lehet tetszés szerint kapni; a szerencsétlenség gyógyszere, mely természetesen nem maradhat el, könnyen halálát okozhatja a betegnek *(g)*.

A 3. pontot illetőleg. Élviselhetlenké vált terhek köny-

nyítése két módon lehetséges. Vagy oly államczélok felhagyásával, melyek magokban véve okadatoltak s hasznosak, de mégsem képezik a feladat magvát; vagy egy más állammal való egyesülés útján, úgy hogy a magasabb igazgatási kiadásokban megtakarítás eszközöltetik. Az első eszköz a helyi korlátolt hazaszeretet, s az eddigi uralkodók hiúsága s önzése esetében kevesebb ellentmondásra fog akadni, ellenben az államhaszon maradandó korlátozását maga után vonni. Ellenben, ha valamely állam eddigi önállósága teljes feladása szertelenül nagy áldozatnak látszanék, államszövetség alapítása folytán legalább nevezetes része mentendő meg önálló életének (*h*).

A 4. pontot illetőleg. Egészen új életirány számára egyedül az állam összege létege megfelelő újjáalakulása szerezhet kielégítő állapotot. Csekélyebb változás folytán el nem érni a célt s hatalmas következetlenségekre vezet az államlétszerességben. De természetesen jelentékeny nehézségekkel jár az ily átható átalakítás, mert alig várhatni, hogy az új életfelfogást íziben mindenki egyhangúlag magáévá tegye s nevezetesen az eddig kiválólag kegyeltek nehezen határozzák el magukat előnyeikről lemondani; azért itt rendszerint csak hosszú küzdelem s erőszakos eszközök fognak célra vezetni.

Korszerű s kielégítő javítások mulasztása nemcsak erkölcstelen s jogtalan, hanem eszélytelen is. Legközelebbi következménye az államélet nyavalyáskodása, mind messzibbre terjeszkedő elégtelenség, a polgárok állami elsatnyúlása s általános kéjelmetlenség. Hosszabb tartama esetében s különösen súlyos körülmények között lázadások s erőszakos felforgatási kísérletek sem fognak elmaradni, melyek következményei a legkedvezőbb esetben egyesek sokszzerű szerencsétlensége, az összes társadalmi élet hosszú időre ható megrázkódásai, végre boldogtalan átmeneti viszonyok, de könnyen véres polgárháborúk, iszonyú bűnök, a népjólét teljes felforgatása s mind újabb mozgalmak is lehetnek. A törvényes úton eszközölt elegendő s időszzerű javítás az egyedüli, de biztos elhárítási eszköz. Természetesen nem szabad az utóbbit összezavarni a gyáva s esztelen engedékenységgel a kisebbségek jogosulatlan követelményei vagy a pórtömegek lármás izgalmai irányában.

Sem a tudományban, sem az életben nem lehet ama nehéz s csiklandós kérdést mellőzni: *valjon jogos-e* a polgárok erőszakos felkelése vagy az eddigi hatalomkezelők akarata ellenére létesítendő változtatás, ha az állam kívánatos újjáalakulása nem eszközöltetik szabad akaratból, békés s törvényes

úton? Természetesen végtelenül jobb, ha ez a kérdés nem szorul gyakorlati válaszra; és azok, kik önzés s makacosság által tényleges megoldását eszközlik, a legnagyobb politikai hibába s a legfőbb erkölcsi vétségbe estenek. Mivel azonban az elméleti felelet mellőzése nem hártja el az életben előfordulható eseteket, ellenkezőleg körültekintő feszegetés világosságot, tehát hasznot is szerez: úgy a következő tételek felállítása szükségesnek látszik.

Mindenek előtt kiválasztandók azon viszonyok, melyekben semmiképen sem lehet szó az állam erőszakos átalakítása jogáról. — Legközelebb ilyenek mind azon esetek, melyekben a közönséges törvényes eszközök nincsenek még teljesen kimerítve. Még nem foghat ott az önvédelem helyet, a hol még a rendes segedelemhez lehet folyamodni. Magából kiviláglik ezen esetekben, hogy mily jótékonyak azon államintézmények, melyek a nép szavának rendezett úton szereznek kihallgatást. — Ép oly kevésbé forog fenn valamely erőszakos lépés joga, ha az átalakítás szüksége még nem általános. Az állam az összes nép életcéljai előmozdítására van rendelve, de nem a kisebbség eltérő felfogására; és e tekintetben teljesen közömbös, valjon a kisebbség szellemileg előrehaladottabbnak tartja magát a tömegnél. Az utóbbi feltevése alatt az összességet tanítás utján serkentheti követésére; azonban ezen cél eléréséig nincs jogában elszigetelt terveit reája erőszakolni. Minél végzetesebb a fennálló irányában való erőszakos felkelés minden kísérlete, s minél könnyebben balul sülni el s öregbítheti ennek folytán a bajt: annál tiltottabb s eszélytelenebb minden elhamarkodás, tehát nevezetesen mind azon tervezgetés, melyhez előreláthatólag nem fog a nép tulnyomó többsége szegődni. — Végre nem forog fenn ok az állam átalakítására, ha alkotmányszerűen igazgattatván, megfelel a nép szükségleteinek s kívánalmainak s csak esetesen jár el az államhatalom tulajdonosa — már akár fizikai, akár jogi személy — törvénytelenül s zsarnokilag. Itt arról lehet szó, hogy a vétkes elmozdítottassék azon helyről, melylyel visszaélt; de nem az államintézmények megváltoztatásáról. Sőt ellenkezőleg, ha eme személyváltozás tényleg s jogilag helyreállott volna, a fennálló törvények értelmében legközelebb jogosult fog az elmozdított helyébe lépni ama megbízással s intéssel, hogy a megsértett alkotmányt állítsa ismét helyre s tisztelje maga is.

Megengedett forradalomról tehát csak ama egyetlen egy esetben lehet szó, ha valamennyi alkotmányszerű eszközök

kimerítése után, vagy a mi evvel egy jelentésű, törvényellenes uton való elzárásakor a nép összességétől az új életirány kielégítésére szükségesnek tartott intézmény erőhatalommal megvonatik. Itt nyilván a nép önvédelmi joga áll helyre; és ugyan annál határozottabban, ha magasabb emberi életcélok elérése találna kérdésben forogni. Az elégtelenné vált állapot megőrzése joga senki számára sem létezhetik, miután oly államnak, mely a nép összerű életcéljainak útjában áll, nincs jogosultsága. Bárha tételes törvény híján nem is jogi bűn, az új életiránynak s következményeinek ellenállni: úgy az ily magaviselet az erkölcs s eszély álláspontjából a legkeményebb gáncsot érdemli meg. Ugyancsak az sem szorul bizonyítgatásra, hogy a megváltoztatandó állam neme nem tesz különbséget a megváltoztathatás jogára nézve. Az oly theokrátiának péld, mely a nép hitét elvesztette, ép oly kevéssé van joga tovább fennállani, mint a patriarchalis államnak, melynek csekély téteményei nem felelnek meg többé a gyarapodott életkövetelményeknek.

Igy hangzik a felelet jogi szempontból; de nem szabad szem elül téveszteni ama hatalmas nehézségeket, melyek az ily törvénykivüli lépések keresztülviteléből erednek. Már ama körülmény, hogy erőszakos eszközökhöz kell folyamodni, mutatja, hogy komoly ellenállást lehet várni, már akár az eddigi hatalmasok, akár a kisebbség részéről. Talán, sőt valószínűleg idegen államok is belekeverednek, az elragadástól tartván, vagy a zavarban előnyökre halászván. Lehetséges tehát, hogy számos évi elkeseredett s pusztító harc az ily mozgalom következménye. A nemzeti jólét s műveltség a vértengerben veszhet oda; egyesek s egész pártok üldözései, kivégeztetései, elkergetése ezek életét s boldogságát forgathatja fel. Emellett a kedvező siker épen nem bizonyos, hacsak már annál fogva sem, mert a kimerültség s kétségbeesés akármely gyűlöletes, az eredeti törekvéstől távol eső uralmat is mentő horgonynak tekint. Talán nem is hozhatni többé maradandó s tartós rendbe az államot, mely tökéletesen elhagyta kerékvágását. A nép különböző alkatrészei ellenségesen állnak szemközt s mivel egyike sem tuhatalmas, változó szerencsével küzdenek egymás ellen, s mind újabb mozgalmak hosszú sora által az állam s társadalom tökéletes enyésztét eredményezik. Végre igen nehéz, a tények beállta előtt a néperzület valódi léteget ismerni, tehát az erőszakos eszközök tanácsosságát s jogszerűségét megbirálni. Egyesek nyilatkozatai, bármi hangosak s eltökéltek legyenek is, nem szolgálhatnak mértékül. Míg a látszólag általános nép-

hangulat csak pillanatnyi mozgalom lehet a legszélsőbb felületen; valamely mélyebbre ható mozgalom belterjűségének bizonyossága nem forog fenn. Ilyképen a kedvezőtlen elsülés igen is lehetséges; de ez meg nemcsak a szerzők s legközelebbi társaikra gyűjt végtelen nyomort, hanem számos másokat is sanyarúságba sodor s eddigi állapotaik rosszabbra fordultát eredményezi. — Mind ezekből kiviláglik, hogy a jog, erkölcsiség s eszély egyenlő követelménye az államban az erőszakos változtatásokat kerülni, a hol bárminemű kétely forog fenn az általános szükségletre nézve s annak lehetősége, hogy az eddigi állapotok ki fognak elégíteni. Nemcsak a gyáva következtelenség s jellemtelenség itéli a forradalmakat a siker szerint, hanem tényleg csak a győzelem adja a jogot, mert csak abból lehet az utóbbi feltételeinek létre nézve következtetést vonni (i).

(a) Találó példáit oly államintézményeknek, melyek kezdettől fogva hamisak valának, mert a közhatalom gyengének volt szabva, sokat lehetne felsorolni az 1789 óta keletkezett alkotmányok történetéből. Így péld. mind ama alaptörvényeket, melyek az első francia (1791-diki) alkotmány családjához tartoznak; továbbá a cortes-alkotmányokat valamennyi utáinzataival. Nevezetesen némely államszövetségek intézményei említendőek, melyek kezdettől fogva a gyenge közhatalom bajában nyavalyáskodtak, csak átkot s elégtelenséget keltettek s rendszerint gyalázatos véget értek. Így péld. az 1781-diki északamerikai szövetség; 1815-diki svájci szövetség; a német szövetség. — Oly államintézmények példái, melyek kezdettől fogva semmit sem értek, mert a nép szellemével s szokásaival ellenkeztek: az 1798-diki svájci egységes állam; a különböző köztársaságok Franciaországban; a spanyol gyarmatok képviselői demokrátiái.

(b) Példák: a német birodalom enyészte előtt; a francia királyság a forradalom előtt; a velencei arisztokratia a XVIII. században; az angol parlament a reform előtt; Törökország — ha egyáltalán ért valaha valamit. Nem is említve a keleti s nyugati római birodalmat, a mongol birodalmat stb.

(c) Ily elégtelenség nyomorú példái valának az államczélok elérésére szolgáló eszközök hiánya miatt a német törpe államok a secularisatio s mediatisálás előtt a XIX. század elején; és igen el van terjedve a meggyőződés, hogy a lehetetlenekké vált állapotok megszüntetésére még megközelítőleg sem történt meg minden. Itt említendő egyes svájci kanton, Monaco stb.

(d) Ide tartozik a német patrimonialis államok átalakulta jogállamokká; megerősült gyarmatok elszakadása az anyaországtól, mint péld. Észak-Amerikában; annyi-mennyi európai korrlátlan fejedelemség átido-mulása képviselői államokká.

(e) Á mint az életben nem ritkán az átalakulás törekvése bizonytalan czéljára s eszközeire nézve, péld. valamely állapot megtámadása

átváltozhatik azon személy elleni küzdelemmé, a ki képviseli; vagy a mint megfordítva egy zsarnok államfő elleni harcz a fennálló államrend megtámadását vonja maga után: úgy az irodalomban is az ellenállási jog feszegetése törvényellenes kormánycselekedetek vagy gonosz fejedelmek átellenében tarka vegyületben találkozik az államalkotmány megváltoztatása jogának tanaival s vita-kérdéseivel. E két fajú iratok éles elválasztása tehát lehetetlen s bármily lényegileg különböznek is tárgyaikra nézve. Az alkotmányoszerű engedelmességről érkező iratok irodalmát l.: MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, I. köt. 320. l.; a forradalmak jogát s politikáját feszegető iratok közül különösen megjegyzendők: ARISTOTELES, Polit., lib. V. — VOLNEY, Les Ruines, Par., 1791. — FERRAND, Théorie des révolutions, I—IV. Par., 1817. — EHRHARD, Ueber das Recht des Volkes zu einer Revolution, Jena, 1795. — MURHARD, Das Recht der Nation zur Erstrebung zeitgemässer, ihrem Culturgrade angemessener Verfassungen, Frankfurt, 1832. — ROUTH, Dissertation on the ruins or revolutions of Empires. Lond. 1832. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher, III. k. 76. l. — STAHL, Lehre vom Staate, 3. kiad. 541. l.

(f) Határozottan ama sűrűn felállított s követett tan ellen kell nyilatkoznunk, hogy valamely alkotmányozó gyűlés minden jogkötelezettség alól fel van mentve s az állami állapotokat teljesen tetszése szerint rendezheti. Ha érvényesen el van döntve, hogy az eddigi államintézményekben lényeges változások teendők, úgy magából megszűnnek ama jogok, melyek az államlétszeresség megváltoztatandó részei fenntartására vonatkoznak; és ép oly világos, hogy a törvényhozónak jogában áll a dolgok új rendjének megfelelő jogokat megállapítani. Azonban oly viszonyok, melyek nem esnek a megváltoztatandók körébe, nem rendeltetnek azért, mert egyebek ujjaalakítandók, külön hatalom alá, hanem a közönséges elvek szerint tárgyalandók s tisztelendők. Azon kívül meg kell említenünk, hogy a hol magánjogok érintetnek a változtatások által, kárpótlási igény fog helyet; és eme elv szigorú megfigyelése, a jogi oldalról el is nézve, czélszerűségi okokból is szükséges. Igazságos eljárás által részint megkiméljük az új intézményeket ellenmondástól s későbbi megtámadásoktól, részint sokszerű tapasztalás azt mutatja, hogy hosszú idő után is a viszonyok kedvezőbbre fordulta esetében csak előlépnek a kárpótlási igényekkel, mikor azután szertelenül terhesek.

(g) Hogy miképen juthat valamely állam teljesen tönkre eredetleges ép alapja daczára szellemhiány s minden rugó belefáradása folytán, úgy hogy az első lökése romba dől; de hogy miképen rázkódik is fel ily szerencsétlenségre a nép s edződik meg, mutatja Poroszország az 1806- és 1813-diki években. Nem oly szerencsés vala az összes Németország, midőn arról volt szó, nyomorultan elsatnyult s nyomorultan elveszett birodalma helyébe új rendet alapítani. Csak tökéletlen, összefoltozott mű létesült, mely sem becsületét, sem jogát, sem végre jólétét a nemzetnek nem biztosította. Vajha sikerülne neki időkorai s alapos javítás által a különben elkerülhetlenül beálló szerencsétlenséget elhárítani. A romlás körülbelül elég bizonyos volna; vajjon kedvező

fordulatra adna-e alkalmat, bizonytalan. Mindenesetre végtelen volna a boldogtalan kor sanyarúsága, s a fordulatra szükséges megerőltetés összehasonlíthatanul nagyobb, a megelőzésre s javításra szükségességénél.

(h) Hogy mely utakat kell oly államoknak választaniok, melyeknek önálló létök számára nincsenek eszközeik, Észak-Amerika egyesült államai mutatják; továbbá a Svájc 1848-ban. De nem is állott ott személyes hiúság s az egyesek érdekén csüggő gond utban!

(i) Ép oly helytelen, a forradalmat elkerülhetlen természeti eseménynek mondani, mely semminemű számításoknak s erkölcsi törvényeknek nincs alávetve, s melyet talán valamennyi következményeivel, mintegy a földrengést, fejünk felett elzúdulni engedünk; mint elengedhetlen vétkeknek tekinteni az isteni világregd ellenében, semmiképen sem menthető jogtalanságnak és bűnök s sanyarúságok vegyületlen tömegének, mely ellen minden körülmény között élet-halálra kell küzdeni s melynek részvevőit s szerzőit az emberiség elvetemedett sepredekének nevezni. Egy szóval, sem Thiers s egyéb francziák gépszerű fatalismusában, sem Stahl édeskés theológiájában, fogalomzavarában s nyilvánvaló álokoskodásaiban nem rejlik az igazság. Az erőszakos átalakulások nem pusztán természeti erő s tény eredményei, hanem az emberi hibák s szenvedélyek logikailag helyes következményei s már indokaikban elháríthatók, sőt talán megindultokban is feltarthatók erőszakosabb ellenszerek által. A jogtalanság s erkölcstelenség vádja pedig csak akkor éri, ha elegendő mentség híján kezdetett, azaz kevésbé fontos panaszok miatt, a siker észszerű elvárása ellenére s a míg még egyéb törvényes eszközök kínálkoztak a baj elhárítására. Mindenesetre rendszerint végtelen nyomor s bűnök sora kíséri; azonban a vétkek sulyosabb része azokra nehezedik, kik az elviselhetlen dőreség s jogtalanság védelme által eme iszonyú s bizonytalan gyógyszerhez nyulni kényszerítettek. A kérdés itt tulajdonképen, mint az államélet sok egyéb eseteiben is ugy alakul, valjon köteles és erkölcsileg jogosult-e az ember az erőhatalmat s jogtalanságot összes életcéljai rövidségére eltűrni? valjon nem létezik-e az államéletben az önvédelem állapota? A férfias érzetből s az emberi jogok tiszteletéből kelt felelet természetesen nem igazolja a dicsvágyó, feldult életű összeesküvőket, sem a kegyetlenségeket, mint állítólagos forradalmári eszközöket, nem védelmezi s nem takarja el. A ki pedig eme, hallgatás által csak el nem hárítandó állapotot illetőleg a jog- s erkölcstörvényeket feszegetve szemügyre veszi s elvileg eldönteni iparkodik, az nem ellensége, hanem ellenkezőleg előregondoskodó barátja a megállapított jognak s általános jólétnek.

II.

Közjog.

A. ÁLLAMJOG.

a) Bölcséleti államjog.

23. §.

1. A bölcséleti államjog fogalma.

A bölcséleti államjog ama jogtételek rendszere, melyek valamennyi államrészvevő, mint olyak jogosultságait s köteleit meghatározzák, a mennyiben eme tanok egyrészt az egyes állam benső életére vonatkoznak, másrészt az állam létegeből átalán és egyes nemééből s fajaéből logikai következetességgel folynak.

Nevezetesen tehát a következő négy pont érdemel közelebbi vizsgálatot.

1. Valamely államfogalom megállapítása s megfelelő alakja általános kiszemelése az együttlét rendjére távolról sem elégséges. Ha el akarjuk a célt érni, ugy az összerű létszerességnek minden részében hatályba kell lépni és a cselekvés valamennyi, államéletben előforduló eseteinek az államhatalomnak alá kell rendelve lenniök. De ez természetesen nem történhetik önkényüleg s elvtelenül, hanem logikailag meghatározott, szabatos szabályok szerint.

2. Az államjog felkarolja valamennyi államrészvevők, mint olyak jogviszonyait. A tárgy helyes körülhatárolása kettős tekintet igényel: egyrészt valamennyi jogra s kötelményekre való kiterjeszkedést, melyek mind egyeseket, mind egész osztályokat s társadalmi köröket illetnek; másrészt oly tétélekre való szorítkozást, melyek állami viszonyokat szabályoznak.

Ennélfogva az államjog tartalma az érdekelt személyek álláspontjából indulva ki két nagy szakaszra oszlik:

- a) *Az államfő jogkövetelményeire.* Az államfőre van bízva, az állam célját megvalósítani; e végből pedig részint a szükséges állandó intézményeket megszabni s fenntartani; részint az egyes esetben határozni s végrehajtani. Erre nézve biztosított helyzetre van szüksége s azon jogra, hogy a megkivántató terjedelemben parancsokat osztogathasson s kivitelöket kikényszeríthesse s ellenőrizze. De eme jogi állásnak másrészt valamennyi többi, azaz az alattvalók engedelmisségi, tiszteleti s közrejárulási kötelezettsége felel meg.
- b) *Az alattvalók az államtól igényelt jogi követelményeire.* Az állam az összerű nép életcéljait tartozik előmozdítani; a népet pedig összességében s egyes tényleges alkatrészeiben tökéletes jog illeti eme határozmány lehetőleg teljes kielégítését követelni. Eme jog már magában az állam fogalmában rejlik, az engedelmisség s a tétemény átvétele által pedig még inkább megszilárdul. A belőle eredő követelmények utóvégre az államfő ellen irányozvák, mert ő az állam személyesítése és tulajdonosa a végrehajtásra megkivántató államhatalomnak. A mi a kivitelre szükséges intézményeket illeti, ugy természetesen sokszerűen eltérők a különböző államnemekben s alfajaiban; azonban a jog vidékébe vágnak mindig, bármilyek legyenek is különben anyagilag, mert itt is alkalmazhatni az ellenszegülő akarat ellenében a kikényszerítést és az összerű államcél szerint az alattvalókat illető előnyök megengedése nincs az önkényre bízva, hanem az utóbbiak határozottan megszerzett igénye.

3. Az államjog egyedül a *belső* államélettel foglalkodik. Az államot tehát elvileg önmagában bevezettnek tekintjük; csak a terület fizikai határán és az összerű államgondolat különös feladatán belül fejlődő élet szabályoztatik s határoztatik meg jogi oldala szerint. E mellett azonban természetesen jól megjegyzendő, hogy minden államban, miután tényleg nem egyedül létezik térben s időben, már *belső* létszerűségében sem hagyathatik egyéb államok fennállása tekinteten kívül, hogy szükség esetében a tulsó jogának elérésére eszközeihez lehessen folyamodni, és mert egyes államrészvevők viszonyai, még a *belső* életben is a külföldhöz való vonatkozásaik által az állam tevékenységét igénybe vevő módon érintetnek. Az

ennek utján létesült intézmények s elvek ugyan tekintetbe veszik egyéb államok tényét is, azonban mégis a bellétszeresség egy részét képezik, tehát a jogi elvek tudományos tárgyalására nézve is a belügyeknél veendő figyelembe. Az természetesen szükséges, ha a határok összezavarását ki akarjuk kerülni, hogy a külügyi viszonyok rendezésére vonatkozó, az államélet bensejében jelenkező feltételeket vagy következményeket megkülönböztessük azoktól, melyek a nemzetközi jog körébe vágnak (a).

4. A jogtételek leszármaztatása az állam létegeből általán s nemeieiből s fajaiéből különösen a bölcseleti államjog megkülönböztető jele a tételes jog átellenében. Valamely törvény fennállhat, vagy mert külső, megfelelő hatalommal felruházott tekintélytől ered; vagy mert benső szükségből foly, tehát külső kényszerítés s parancs nélkül. E két fajú törvények között ellenmondás magában véve épen nem szükséges, mert a tételesen megszabott magában véve is észszerű lehet, sőt annak is kell lennie. De nemcsak hogy a tételes törvény határozottabb s a részletekre nézve tüzetesebb lehet, míg a benső szükségből folyó rendszerint szélesebb s áthatóbb; hanem még ellentétek is nem épen lehetetlenek. Ha ugyanis a tételes tekintélynek vagy hamis felfogása van feladatáról, vagy ha azt hiszi, hogy a tényleges viszonyoknál fogva nem rendelheti el az észszerűnek tökéletes valószínűsítését: úgy a tételes s bölcseleti jog között majd nagyobb, majd csekélyebb különbség fog jelentkezni. Ez esetben a két különböző törvény érvényben fog lenni a maga körében, s egyik sem szenved a másik fennállása s viszonylagos helyessége által rövidséget. Hogy miképen alkalmaztatnak azután az ily eltérő törvények az életben, az más, nem e helyt tárgyalandó kérdés.

A bölcseleti jog érvénye utolsó oka logikai szükségessége az észszerű, értelmes államcél elérésére nézve, és azért ez állápontról nincs annak jelentősége, a mi nem szükséges mint eszköz vagy nem értelemeszerű céljához képest. De épen mivel az állam s nemei létegeből foly a bölcseleti jog, két lényegileg különböző alkatrészből áll: ugyanis oly tételekből, melyek az állam legátalánosabb létegeből magából erednek, melyek tehát egyaránt szólnak valamennyi államfaj s formái számára; és olyakból, melyek csak az államgondolat különös eltérése következményei s csak e különös körre nézve van érvényök. *Más szavakkal: a bölcseleti államjog általános s különös jogra szakad.*

(a) A gondolkodás szabályaival ellenkezik s kényelmetlen a benső államélet s a határos nemzetközi jog némely, külső viszonylatokra vonatkozó tanait egy külön államtudományyá fejleszteni, „államok joga“ névével, mely mintegy semleges területet képezne az államjog s a nemzetközi jog között. Az előkészületi intézmény s a következtetés vagy a benső élet rendjéhez tartoznak még, vagy már több, egymástól független államok viszonyaira vonatkoznak. E szerint történhetik azután a felosztás s akkor a bensőleg összetartozó külsőleg is egy egészet képez. — Más véleményű HELD, System des Verfassungsgesetzes, I. k. 26. l.

24. §.

2. A bölcséleti államjog története.

A bölcséleti államjog tudományos tárgyalása az ó-kor, a középkor és az újkor három szakaszára oszlik, melyek mind egyikét az államról való teljesen különböző felfogás jelzi.

I. A klasszikai ó-kor.

A bölcsélet ezen ágának is a görögök valának legkiválóbb feldolgozói; a rómaiak csak mint tanítványok s utódok sorakoztak melléjük. A kedvező végzet megőrzötte mindkét nép fő iratait, ugyanis *Plato* két művét az „államról“ s a „törvényekről“; *Aristoteles* „politikáját“; végre *Cicero* „értekezését az államról“ — az utóbbit, igaz, csak töredékesen. A klasszikai ókor e szakbeli tevékenységének ismerete s megítélése tehát lehetséges.

A mint minden korban történik s a mint egyébként alig volna kívánatos, a görögök s rómaiak bölcséleti államjoga nem az egyes író tisztán alanyi felfogása s nem az egyéni életnézet eredménye; hanem lényegileg az életről s államról uralkodó népnézeten nyugszik s csak az utóbbit iparkodik általánossá tenni s tudományosan megállapítani. Az irodalom megérthetése tehát ama nézet felfogását szükségessé teszi. A hellen életnézetre nézve pedig két pont mérvadó. Az első az ember, mint olyan tiszteletének hiánya. Csak a polgárnak, a mennyiben s mert részt vesz a közügy vezetésében, van becs; eme viszonylatnak pedig áldozatul hozatik nemcsak a hivatott egyénisége s vele született joga, hanem, ha szükséges, mások joga is. A polgárban az ember egészen elenyészik az államrészvevőben; az idegenek pedig jogtalanok, a munkás osztályok csak eszközök, a szükség rabszolgái. A második pont az állam felfogása nem az együttlét rendje, hanem összrend gyanánt. Az egyes polgár az államban nem követi sajátos, önálló céljait, hanem

az egész szerves alkatrésze, s csak az állam céljaiért s céljaiban él. Az egésznek jóléte annyiban az övé is, a mennyiben reá, az alkatrésze is kiterjeszkedik. Az állam nem kedveért létezik, hanem megfordítva ő az állam kedveért; az utóbbi élő létszerűségnek tekintendő, mely jóval magasabban áll az embernél, nemcsak hatalomra, hanem jogra nézve is. — Ehez járul még, hogy legalább a görögöknél a jog s erkölcsösség nem volt elég élesen elválasztva, minélfogva, ha valamely állapot észszerűnek tetszett, a helyreállítására való jogosultság fölött nem is kételkedtek.

E nézet kellő közepében áll Plato két műve; mint szelleműs s tántoríthatlanul keresztülvitt kifejezése, jelentős műveltségtörténeti érdekekkel bír. Különben magok között ismét eltérnek. Az „államról“ való könyvekben a tökéletes platói eszmény festetik, és a magában véve jó, az igazság eszméje tárgyalatik. Az eredmény: minden egyes egyén teljes felhasználása az összesség érdekében, és pedig olyképen, a mint épen alkalmas. Sem a test, sem a szellem, sem a vagyon az egyesé, de a legfőbb emberi boldogság részesévé válik, az összes egészet legteljesebb virágzásban szemlélhetvén. — Ezen eszményétől jóval alább hagy Plato a „törvényekben“, követelményeit az emberek életképességéhez idomítván. De még itt sincs az ember veleszületett jogáról szó; nemcsak hogy a rabszolgaság, a kereskedők s iparosok megvetése meg van tartva; hanem még a szabad, azaz a kormányban részvevő polgár élete és háztartása legbensőbb viszonylatáig az összesség állítólagos hasznához képest idomítottatik.

Egészen más Aristoteles tárgyalási módora; de azért alapnézete koránsem tér el Platoétól. Nem alkot eszményt, hanem rostálva szemléli a fennállót. Fő feladata, az állam előtte ismeretes formái sajátosságait az általános közjóra való jelentőségek szerint vizsgálat alá venni s tanácsával kísérni; azonban ő is az összélet gondolatából indul ki s a szerint méregeti az egyének jogait s kötelességeit.

Cicero művében csekélyebb önállóság s jelentőség mutatkozik; sokban Aristoteleshez simul.

II. A középkor.

A keresztény vallásban alapuló megbecsülése az embernek, mint olyannak és az antik élettől egészen idegen érzülete a tevékeny felebaráti szeretetnek az együttlétnek teljesen más irányt s jelentőséget szabott s kölcsönzött, mihelyt a kereszt-

ténység szelleme adott létet az általános életfelfogásnak. Már ez is szükségessé tette egy új állambölcseletet; az ember élete elé sajátos cél tűzetett, s minden egyénnek istentől szabott rendeltetése jutott osztályrészül. Ehez járult még, hogy az állami együttlétről tökéletesen új nézet képződött. Az új keresztény világnézet hitte az emberi dolgok isten általi legfelsőbb vezetését. Az összes kereszténységet felkaroló világállamot pedig, melynek az egyes országok csakalárendelt alkatrészeit képezték, tartotta a megparancsolt eszköznek. Hogy a kereszténység eme szent római birodalma igazgatását egy papi s világi fő között megosztotta, nem változtatott lényegesen a dolgon. A cél, ugyanis istennek tetszős keresztény élet folytatása, ugyanaz, mely az istenbirodalom mindkét felében, a világiében s a papiében, csak hogy különböző formákkal s eszközökkel.

A római birodalom romlása után következett évezred tudományilag csekély tevékenységet mutatott; azért a bölcseleti államjogot tárgyaló művek száma az összes középkorból szertelenül csekély. Még sem hiányzik az államgondolat tárgyalása teljességgel: sőt több, jól megkülönböztetendő osztályra szakadnak.

Először ugyanis úgy esett, hogy az épen érintett keresztény életnézetet a műveltek nem osztották, mert ismeretök csekély mértékét az antik népek irataiból merítették, de avval együtt pogány életbölcseletet is szítottak magokba. Így az államra vonatkozó általános kérdések alapján különböző két tárgyalása keletkezett. Az egyik az általános népnézet megfelelő kifejezése, tehát keresztény theokratikus; a másik ellenben a régiek bölcseletéhez simult, nevezetesen Aristoteleséhez, a mennyiben épenséggel megérthette. Az utóbbi ugyan más éghajlatból való növényzet, mely csak törpe, nyavalyás életet élt, miután az életteli népnézet ép földje hiányát megsínlette; azonban mégis könnyen előkelőbbnek tartották, mert tudományosabb. A valóságra persze a legcsekélyebb befolyással nem volt.

A másik különbség abban állott, hogy a keresztény államfelfogás körén belül ismét éles viszály keletkezett. A mint az életben is heves küzdelem folyt a császárok s pápák, a welfek s ghibellinek között az uralom miatt; s a mint itt egyrészt a pápa, mint isten szellemi helytartója számára e földön, a főhatóság jogát a világi ügyekben is igényelték, másrészt a császár, a világi kard istenrendelte viselője számára függetlenséget

követeltek e föld dolgaiban: ugy e két nézet a különböző iratokban is képviselőkre akadott. *Létezett welf s ghibellin bölcseleti államjog.*

A középkor iratai közül nevezetesen a következő jelentős példák jelzik a három irányt:

Keresztény-theokratikus írók az egyházi fő pártolásával: AQUINOI TAMÁS — *De rebus publicis et principum institutione*; — s ISOLANUS ISIDOR — *De regum principumque institutis*.

Keresztény alapokon állnak ghibellin iránynyal péld.: DANTE — *De monarchia*; — MARSILIUS — *De translatione imperii*; — ANDLÓI PÉTER — *De imperio romano, germanico*.

A görögökhöz s rómaiakhoz simulók közül nevezetesen említendők: EGIDIUS ROMANUS, ENGELBERTUS ADMONTENSIS, FRANCISCUS PATRICIUS, mindenek előtt pedig MACCHIAVELLI Livius felett írt értekezéseiben.

Tudományos szükségleteinkhez s formáinkhoz alkalmazták ezen elméleteket *Majer, Eichhorn és Stahl*.

III. Az új kor.

A középkor scholastikus s theokratikus bölcseletét kettős esemény döntötte halomra. Egyrészt a tudomány újjalakulása, mely ismét részben a klasszikai műveltség megújulása, részben Baco új vizsgálati módszerének volt eredménye; másrészt a reformatio, melylyel meg nem fért az egységes világállamról való tan és mely egyáltalán az észszerű kutatást indította meg a szellemi törekvések minden mezején. A hatályok azonban csak lassanként álltak helyre, mivel mindenek fölött az egyházi versengések tartották az általános részvétet lebilincselve.

Az új államjogbölcsélet alapítója gyanánt *Hugo Grotius* lépett fel, kit törekvése, bölcseleti jogot állapítani meg a népek kölcsönös viszonyai számára általán a jog s különösen az államjog utolsó észszerű forrásai vizsgálatára vezetett. Grotius volt az, a ki az államok jogi keletkezését általános szerződésre alapította, és az ily szerződések kötése okának egyesegyedül a rendezett együttlét szükségét mondotta. Az egyén tökéletes korlátlanúságát tartotta az eredetleges jogi állapotnak; a lehető legcsekélyebb korlátozást az államban is a jog s czélszélrszerűség követelményének. Az állam különböző intézményei választását a hasznosság elvei alapján kívánta eszközöltetni.

Eme észjogi alapgondolat általános elismerésben részesült, de a különböző európai népeknél eltérő módon fejlődött, a sze-

rint a mint vagy külső szükségletek s tapasztalatok, vagy a szellemi felfogás sajátosságai voltak reá befolyással.

Legelőször Angliában fogták fel az új szerződési elméletet s fejlesztették tovább. Itt a Stuartok hatalmas harcza a népszabadság ellen kívánatossá s szükségessé tett vala oly általános alapot, melyből az élet törekvései kiindulhattak. És ugyan mind a Stuartok párthívei, mind ellenei az államhatalom szerződés utján való keletkezésének tanára támaszkodtak. Amazok élén állott *Hobbes Tivadar* — két művében: *de cive* s *Leviathan*, ki a királyi hatalom korlátlan teljét visszavonhatlan átruházására alapította, mit az általános jogtalanság előli félelem tett szükségessé. Ellenében a legfelsőbb hatalom felelősségét *Locke* s *Sidney* szintén a szerződési alapításból származtatták le. Az 1688-diki forradalom tényleg az utóbbi felfogás részére döntötte el legelőször a diadalt; lassanként, habár csak hosszú idő után, elméletileg is háttérre fordítottak Angliában a feltétlen engedelmesség tanának. Jelentékeny támogatásban további kimívelésére nézve nem részesült a bölcséleti államjog ezen országban. *De Lolme* mérsékeltén s a népképviselési egyeduralom tudományos alapján francia színezetben tovább vitte a jogállam tanát. *Godwin* s *Bentham* köztársasági alapokra fektették; *Burke* a fejedelmi hatalmat s az előkelő társadalmi osztályokét iparkodott érvényesíteni; *Bowyer* — *Commentaries on universal public law, 1854* — jelenleg azon kísérlettel fáradozik, hogy az észszerű alapot a tételes vallással összhangzásba hozza.

Hollandiában is heves harcot kell vala kiállnia a jogállam tanának a korlátlan s isteni alapításon nyugvó kormányhatalom védői ellenében. Az első nézet képviselői közül hírnévre tettek szert *Graswinkel* s *Horn*; ellenökben áll mindekenélőtt *Huber Ulrik* — *De iure civitatis, 1705.* —; nevezetesen az által tünt ki, hogy az állam szerződésen való alapítását nemcsak a külső hatalmaskodás előli félelemre, hanem kiválság az ember társadalmi s erkölcsi létegére támasztja. Miután *Spinoza Baruch* nagyszerű tüneménye az államjog mezején nyom nélkül eltűnt vala, sokkal később *de Test* s *De Wal* a német jogbölcselet szellemében ismét visszafordultak a szerződési elmélethez.

Franciaországban a bölcséleti államjog kimívelése csak *Montesquieu* s *Rousseau János Jakab* által indult tudományos virágzásnak. Ama világhírű művében „a törvények szelleméről“ — 1748, átdolgozva 1757-ben — nem pusztán jogi

elméletet tűzött céljául; azonban lényeges új eszmékkel bővítette az eddigi felfogást. Részint arra figyelmeztetett, hogy a terület fizikai minősége a népek szellemi sajátságaira elhatározó befolyással van, ennél fogva állami szükségleteikre s téteményi képességeikre; részint a népek megfelelő szellemiránylatára fektette a különböző államformákat; végre az államhatalom felosztását tanította s minden hatálynemeit a jog s szabadság megőrzése végett más-más személyekre javallotta ruházni. Ugyancsak Montesquieu volt, ki a népképviselőt egyesítését az örökösödő királlyal az ujkori államok legjobb alakja gyanánt magasztalta s ez által elterjesztését hathatósabban eszközölte mint bárki. — *Rousseau* ellenben — főleg *Du contrat social*, 1752. című művében — az emberek eredetleges szabadságáról s egyenlőségéről s az állam szerződés általi alapításáról való tant ékesszólással s látszólagos éles logikával legszélsőbb következetességig feldolgozta. *Rousseau* az állam céljának minden ember egyenlő boldogságát tartja, a népek jogát pedig a szabadságra elidegeníthetlenné. — E két író hatálya épen oly nagy vala, mint tartós, a mi különösen világosan látszik ama roppant irodalmon, melyet a nagy francia állammozgalom a XVIII. század végén létre hozott. A mérsékeltbb nézet szószólói, mint péld. *Necker*, *Mounier*, *Malouet* lényegileg *Montesquieu*hez csatlakoztak: a tökéletes felforgatás s köztársaság pártolói ellenben *Rousseau*hoz, így nevezetesen *Sieyes*, *Condorcet*, *Target*, *Gadin*. A császárság alatt a bölcséleti államjog továbbfejlesztése külső okoknál fogva lehetetlen volt; a *bourbonok* visszatérte ellenben ismét megindította és pedig két irányban e téren is az irodalmi tevékenységet. Egyrészt ugyanis a jogállam pártolói tudományilag komolyabb, politikailag körültekintőbb s nevezetesen a népképviselő tanában az összes európai szárazföldre nézve mérvadó iskolát képeztek. Így névleg: *Constant*, *Rossi*, *Guizot* s mások. Másrészt azonban egyuttal egy új theokratikus felfogás s az ujkori állam heves megtámadása kapott lábra; legderékabb képviselői ezen irányban *de Maistre*, *Bonald* s *Ballanche*.

Németországban a bölcséleti államjog tárgyalását közvetlenül *Hugo Grotius* indította meg. *Pafendorf* vala az első, ki tanait az egyetemokről hirdette. Őt követte *Thomasius* s később *Wolf*; mindnyájan pártolói a szerződési elméletnek s a jogállamnak, habár némi eltérő felfogással s kivitellel. Alakilag legjobb okadatolását, legvilágosabb tárgyalását s legmesszebb elterjedését az állam ezen felfogásának *Kant* — *Metaphysische*

Anfangsgründe der Rechtslehre, 1798. — eszközlötte. Az írók száma magában Németországban több százra rúg, közöttük sok híres s derék férfiú akadt. Így többek között: *Hoffbauer*, *Bauer*, *Krug*, *Gros*, *Rotteck*, nevezetesen pedig *Martini*, kinek tankönyve évtizedeken által egyenesen el volt fogadva az osztrák államban. — Később már több önállóság mutatkozott s azért jelenleg Németországban sokkal több jogbölcseleti iskola létezik, mint bárhol egyébütt. Mint nevezetesebbek említendők *Herbart*, *Kraus*, melyet jelenleg *Ahrens* képvisel kitünően, végre *Hegel* oskolája. Arról nem is szólva, hogy Németországban is részben jogosult, részben jogosulatlan visszahatás kapott lábra az emberek atomistikus szétszakadása, az államnak pusztá jogintézménynek való felfogása és szerződés általi alapítása ellenében. E tekintetben két irány jelentkezett. Egyrészt *Haller* s *Jarke* azon fáradoztak, hogy a fejedelmi hatalmat ismét önálló jogra fektessék; másrészt *Müller*, *Stahl* és *Kraus*, bárha egymástól lényegileg eltérő módon, isteni eredetűnek bizonyítják az államhatalmat. — A természetes szükség épen Németországban tehát oly államjogbölcseletre vezetett, mely az állam különböző lehetséges s jogosult felfogásait mind tekintetbe veszi, azaz mindegyikét, viszonylagos igazságaira, de csak is arra nézve, elismeri. E nemben a legsikeresebb kísérletet *Bluntschli* tette — *Allgemeines Staatsrecht*, 2. kiad. 1857.

Miután *Olaszországban* régtől fogva kevésbé kedvezők valának a külső viszonyok az állam tana kifejtésére nézve, ugy nem a fölött kell csodálkoznunk, hogy a tehetséges nép nem fejtett ki e téren annyi tevékenységet, mint egyéb országokban, mint inkább a fölött, hogy mégis oly sokat tett. Persze csak a XVIII. század közepe óta akadnak ide vágó iratok, de ezen idő óta nem kevés számmal. Az olaszok legtöbbje a jogállami bölcselethez szegődik, nevezetesen *Kanthoz*, mely az osztrák államokon által jutott el hozzájuk; ide tartoznak a régiebb *Lampredin* kívül, nevezetesen: *Baroli*, *Rinaldini*, *Tolomei* s *Soria di Crispan*. Mások *Krause* nézetét követik, névleg: *Melchiorre*, *Ambrosoli* és *Boncompagni*. Egészen önállók, felette gondolatdúsak, de alig éldelhetők *Romagnosi* művei.

Végre azon művek is felemlítendők, melyek az *északamerikai egyesült államokban* jelentek meg. Hogy ott csak a jogállamnak akadnak pártolói, alig kellene megjegyeznünk; de ilyek az ifju irodalomban már sokan nevezetes jelentőségre tettek szert. Elnézve azoktól, kik az Angliától való elszakadás igazolását tüzték feladatukul, mint *Payne*, *Adams J.* s *Livingstone*,

nevezetesen említendők a „foederalista“ hírneves szerzői: *Hamilton A., Jay, és Madison*; de kívülök, többé kevésbé, az ország tételes törvényei fejtegetői, mint *Marshal, Story* és mindenek előtt a déli államok s a rabszolgaság szellemdús védője: *Calhoun*.

(a) A bölceleti államjog története sokszerűen fel van dolgozva; a következő iratok, nevezetesen egymással összevetve, jó átnézetet szereznek: *GLAFÉY, Geschichte des Rechtes der Vernunft. Leipzig. 1739.* — *STAHL, Geschichte der Rechtsphilosophie. 3. kiad. Heidelberg. 1853.* — *HINRICHS, Geschichte der Rechts- und Staatsprinzipien seit der Reformation. I—III. Leipz. 1848—1852.* — *FICHTE, Die philosophische Lehre von Recht, Staat und Sitte in Deutschland, Frankreich und England von der Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Leipz. 1850.* — *MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. Erlangen, 1855. 217. l.* — *VORLÄNDER, Geschichte der philosophischen Moral, Rechts- und Staatslehre der Engländer und Franzosen. Marb. 1855.* — *BLAKEY, History of the political literature from the earliest times. I. II. Lond., 1855.* — *FEHR, Entwicklung und Einfluss der politischen Theorien. Insbr. 1855.*

25. §.

3. A bölceleti államjog jelentősége az életre s tudományra nézve.

Az életben levő s működő állam az emberi míveltség tökéletlenségénél fogva tételes jogra szorul, azaz elismert tekintélytől eredő, mindenkitől fennakadás nélkül elismert s az összhatalomtól kezelt parancsra. Az állam létegeből rendszeres gondolkodás utján nyert tannak, tehát a bölceleti államjognak, nincs meg eme külső ereje; nem tényleges, hanem egyes-egyedül logikai szükségességen alapúl. Mégis eme tisztán az értelemről fejlesztett és csak is benső igazságukra támasztott tételek rendszerének nemcsak a tudományra nézve van fontossága, hanem helyes alkalmazása esetében s meghatározott korlátok között közvetlen jelentősége is az életre nézve (a).

A tudomány szempontjából, azaz az ember önmagáról s a világról való mindenoldalú felvilágosítását illetőleg, a bölceleti államjog kettős irányban nevezetes. — Először is egyáltalán nagy érdekű tudni, hogy mely kényszerkötelezettségek folynak benső szükségéből az emberre nézve egy bizonyos államnemben való életéből; más szavakkal, mely korlátozás éri mulhatatlanul szabadságát s önelhatározását illetőleg az embert, mert

egyáltalán nem élhet állam nélkül, sőt mivelődési foka szerint bizonyos államfajban tartozik élni. Az állami együttlét előnyei-
nek összevetése a létesítésére szükséges áldozatokkal minden-
kor felette fontos adalék a földi lét felfogására, már akár az
egyik, akár a másik oldalra hajolnék is a serpenyő. — A bölce-
leti államjog másodsor nélkülözhetlen adalékot nyújt vala-
mely nép minden időbeli összerű állapotai megítélésére.
Ugyanis mértéket nyújt az ítélő számára, hogy mennyiben van
minden egyes esetben az illető államgondolat keresztülvive és
megfelelhet-e nevezetesen a részvevők jogosult követelményei-
nek; továbbá valjon a különös valóságban nem rovatlak-e
kényszer útján oly terhek az alattvalókra, melyek nem folynak
a dolog természetéből s nem is igazolhatók. Mindenesetre lehet-
séges, hogy még egyéb elháríthatlan események is befolyással
voltak a tételes kötelmek terjedelmére s nagyságára; azonban
minden körülmény között szükséges az ítéletre nézve a magá-
ban véve szükséges ismerete. A történet s statistika számára az
ily mérték megállapítása épenséggel elkerülhetlen.

Még sokszerűbb becse van a bölceleti államjognak az
életre nézve. — Teljesen félszeg volna persze valamely, akár-
mily helyes jogbölceleti tétel számára kikényszeríthető erőt
igénybe venni. Még kevésbé lehet arról szó, hogy az ily tétel
egy kétségbevonhatlan tételes törvénynek elébe tétessék; a
kihirdetett törvénynek kötelező ereje van a polgárra nézve, a
míg alkotmányos uton meg nem változtatott — elnézve most
ama gyér kivételes esetektől, melyek a tételes tekintély elleni
felkelést igazolják. Ezt parancsolja a jog fogalma s tanácsolja
az állameszély. A következő czélokra nézve ellenben alkalmaz-
hatni a bölceleti államjogot az életben:

Először is tökéletes rendszere a fennálló törvényhozásban
levő *hiányok felfedezésére vezethet, még* mielőtt érzékeny
károk figyelmetessé tettek volna a mulasztásra. Ha a fennálló
tökéletlenség hiányának ismeretét felhasználják, ugy sok baj-
nak s gyengeségnek elejét lehet venni.

A bölceleti jog *másodsor tárgyi birálatára szolgál* a
fennálló tételes törvényhozásnak, és ez úton nemcsak alkalmat
szolgáltat javítások eszközlésére, hanem az utóbbiak tartalmát
is megszabja (b). Hogy erre nézve egyéb viszonyok is számba
veendők, így péld. bizonyos állapotok történeti megalapítása,
melyekhez sokszerű érdekek vagy kedvessé vált szokások
fűződnek, aránytalan költekezés, külföldi viszonylatok, az
erkölcstörvény követelményei stb. természetesen magából érte-

tődik. Az elvont jog nem az egyedüli törvény, mely alatt az emberi életviszonyok állanak; s az embernek elég sűrűn meg kell a viszonylagos jóval elégednie (c).

A bölceleti jogot harmadszor gyakran sikeresen alkalmazhatni a törvények kétes helyei *felvilágosítására*. Ha ugyanis arról van szó, hogy a törvényhozó valószínű akarata felderíthetetlen, és ha sem nyelvtani sem történeti okok egy bizonyos magyarázatot szükségessé nem tesznek: úgy ama felvétel, hogy a törvényhozó az összes jogintézmény természetéből folyó szabványt akarta elrendelni, a helyes megismerés természet szerű útja; sőt e felfogás köteleességgé van téve, a míg a metaláni ellenbizonyítás eszközöltetett volna, mert fel kell tételeznünk, hogy a törvényhozót szabatos gondolkodás s tudatos szándék vezette. — A bölceleti államjog eme hasznosítása nevezetesen az ujkori jogállamokban talál sűrű alkalmazásra, mert ott ki van mondva s minden oldalról elismerve, hogy az állam valósággal a legbensőbb létegeből folyó követelményeket telhetőleg teljesíteni tartozik.

Negyedszer végre ama haszna van az állam természetéből lezármaztatott jogtételeknek, hogy a *jogöntudatot* gyarapítja s növeli. A polgár ez útn értesül, hogy minek kellene magában véve léteznie és magasabb mértéket nyer önmagától s másoktól várt igényeire nézve. Ha ily szellem hatja át a tömeget, úgy az államczél elhibázásától a megszokotthoz való esztelen ragaszkodás vagy rossz kormány által kevésbé kell tartani. Minden emberi viszonylatban bebizonyúl ama mondás igaz volta, hogy „a tudomány hatalom“.

Nem is kell megjegyeznünk, hogy a bölceleti államjog mindezen hasznos alkalmazásai szabatos, helyes tan felállítását feltételezik. Hamis elméletek épen ellenkező eredményekhez vezetnek. Nevezetesen épen ezért is oly nagy jelentőségű, hogy az államnemek s fajok lényeges különbségét felfogjuk, miután bizonyára alig van károsabb valami a tudományban s életben, mint a különemű fogalmak s következményeik összezavarása.

(a) A tételes tudományú férfiaknál található megvetése a bölceleti államjognak az e tudomány szak tekintetében elkövetett hibákból, de félszeg felfogásból is ered. — Először is nem tagadhatni, hogy elég gyakran félreismerik a bölceleti jog természetét s jelentőségét, közvetlen hatalmat tulajdonítván neki a tételes jog ellenében s ellenmondás esetében az utóbbit saját körében, az életben való alkalmazásában amannak hátratevén. Ez ellen tiltakozni teljesen jogában áll a tételes

jog képviselőjének. De eme visszaélésből koránsem következik, hogy a bölcséleti jog megfelelő körében illetéktelen s igaztalan, ugyanis akkor, midőn azt tanítja, hogy mely kényszerintézményeket követelhetni az államban mint magokban véve észszerűeket. — A második tévely abban áll, hogy a bölcséleti államjogot szabatos határozottság hiányáról vádolják, s ennek következtében csekély értékűnek állítják. Természetesen nem várhatni a lehetséges, részletes kérdések feszegetését, midőn egyes-egyedül csak a dolog létegeből leszármaztatandó tételek feltüntetéséről van szó; a külalak, időhatározatok s hasonlók továbbá a viszony benső természetéből alig dönthetők el. Azonban elég dőre dolog, ilyes részletességeket s esetlegességeket követelni a bölcséleti jogtól; azért nem tarthatjuk szemrehányásnak, ha a tudomány nem felel oly kérdésekre, melyeket nem is szabadott volna hozzá intézni. Ha ellenben az állítólagos határozatlanság abban állana, hogy valamegyik feldolgozó tételei nincsenek világosan átgondolva s szabatosan kifejezve, úgy az egyes szakavatlan képtelenségéből nem lehet vádat kovácsolni maga a dolog ellen. Épenséggel lehetséges a bölcséleti államjog tételeit logikai élel kifejezni; s végre is a tételes jog magyarázó körében is ugyancsak számosan akadnak, kiknek feleletei nem elégtének ki. — A kicsinylés harmadik, s talán legdúsabb forrása a bölcséleti államjogot tárgyaló írók jelentékeny nézetkülönbsége. Megtagadnak minden számbavételt az oly tantól, melynek tartalmára nézve magok a feldolgozók a legnagyobb ellenmondásban vannak. Ugyan kit kellene vagy lehetne követni a vitályos vagy legalább eltérő nézetek képviselői közül? Hogy választani kell a különböző felfogások között, az mindenesetre áll; ugyancsak azt sem lehet tagadni, hogy sok helytelent, sőt alaposan dörét írtak össze a bölcséleti államjogról. Azonban okul eme különbséget s részleges helytelenséget maga a tudomány s helyes alkalmazása ellen nem említhetni. Az értelmes olvasó hadd keresse fel az igazat; és fel is keresheti. Ha pedig léha fejűek, s a tudományyal csak futólag foglalkozók nem tudnak magukon segíteni, úgy ez oly eset, mely ugyancsak minden tudományszakban előfordul. — Végre, negyedszer, nem lehet eltitkolnunk, hogy a bölcséleti államjog legtöbb rendszere annyiban részese az igaztalan gáncsnak, a mennyiben különböző, észszerű államfelfogás lehetőségét nem ismerik el. Ez által, bármily helyesen dolgozzák is fel a választott egyes államgondolatot, egyoldalúak, illetőleg helytelenek lesznek. Azonban ezen könnyen esik segíteni. A hibásan feltétlenül igaznak mondott tant csak viszonylagosan helyesnek kell elismernünk s alkalmaznunk.

(b) *Schmitthenner* — Zwölf Bücher, III. köt. 12. l. — legalább is helytelenül mondja a bölcséleti államjogról, hogy az összerű állam „erkölcsi“ bírálatát eszközli. Ha a jogot s erkölcsöt — a mint kétségtelenül úgy kell eljárunk — a tudományban szétválasztjuk, és ha az államjog az államélet jogi, az államerkölcs pedig erkölcsi alapja elveit tárja elénk: úgy világos, hogy amaz nincs jogosulva az utóbbi kérdései felett itélni. Feltéve, de meg nem engedve, hogy az állam kiválólag erkölcsi intézmény, úgy a szűkebb jogi kört mégis mindig saját elvei szerint kell felfogni. Évvel különben összeegyeztethető az erkölcsi bírá-

lat eszközlése; csakhogy helyes volna végett s hogy a jogi rend idegenszerű mérték alkalmazása által fel ne forgattassék, saját alapján kell nyugodnia.

(c) Ha Napoleon a fölött panaszkodott, hogy Franciaországot az „ideologusok“ juttatták tönkre, ugy az csak kötve igaz, s semmi esetre sem bizonyít a való tudomány ellen. Igaz, a világ egy országában sem alkalmazták oly homlokegyenest félszegül a jogbölcseleti tételeket, mint épen ott; azonban egészen elnézve valamennyi egyéb okoktól, melyek a nagy állami mozgalmak kedvezőtlen fordultát eredményezték, jól megfontolandó, hogy az alkalmazott jogbölcseleti tanok már magukban véve teljesen helytelenek voltak, s hogy azonfelül, ugy a mint jelenkeztek, logikai makacssággal alkalmazták a tényleges viszonyok számbavétele nélkül. Ha valamely ház, mely az építéstan elvei ellenére s az alap számbavétele nélkül építettett, összedől: ugy annak nem a tudomány az oka, hanem ellenkezőleg félszeg alkalmazása és ismeretek hiánya.

26. §.

4. A szellemi tevékenység egyéb köreit érintő határok.

Egyrészt az államjog, másrészt az államerkölc s országáosztan között huzott határvonalon kívül, egyéb szellemi körök átellenében is szükséges amannak elválasztása; nevezetesen arra kell figyelemmel lennünk, hogy az állam jogi felfogása ne találkozzék *egyéb* emberi állapotok jogával, melyek az államhoz többé kevésbé közel állanak. Ez nemcsak az alaki tudományos határok háborgatását szülné, hanem tárgyilag is helytelen tételekhez vezetne, mert a különböző emberi életkörök, különös céljaik szerint, különböző törvényeknek vannak alávetve.

1. Az állam- és magánjog különbsége. Átalában világos itt a huzandó határvonal, miután kétségenkívül áll, hogy valamennyi jogszabványok s intézetek, melyek az *egyed s a család* — az egyéni személyiség szükséges kiegészítése — viszonyait *egyéb egyének s családok* átellenében szabályozzák, a magánjog tárgya; ellenben a népelet létszeresített egysége, valamint az összességtől eredő gyámolító segély, nem különben a végrehajtásra szükséges intézmények s eszközök az államjog körébe vágnak (a). Mégis szükséges a kölcsönös viszonyt némely tekintetben közelebről szemügyre venni. — Először ugyanis az állam kötelessége, tehát joga is, habár a magánjogi körök rendje legközelebb nem az ő feladata, a magánjog szabályozására szükséges tárgyilagosan alapelveket parancsoló szabványok útján megállapítani, a mennyiben a szokásjog vagy autonomia

nem gondoskodott volna az utóbbiról. Részint ugyanis általán elismert alapelveknek kell létezniök, ha s a hol épen nem vagy biztonsággal fel nem ismerhető egyéni akarat nem forog fenn. Részint eltiltandók a magánosoknak az oly intézkedések s határozatok, melyek a közjóval egyenesen ellenkeznek. Részint végre az igen valószínűleg beálló jogtalan akarata s konoksága egyes egyéneknek terjedelmes intézményeket tesz szükségessé jövendő, magánjogi háborgatások elhárítására — polgári jogrendőrség, — elégséges igazságszolgáltatás alkalmazására, végre a hozott ítéletek végrehajtására. Mind eme intézkedések, valamint alaki megállapításuk jogosultsága az államjog része, míg maga a jogrend, mely általa létesül, a magánjog tárgya. — De továbbá egyes személyiségek lényegileg az államhoz fűzvék s nélkülözhetlen szervei, de azért személyiségökről még sem mondanak le; sem rabszolgái az államnak, sem pusztán gondolati lények. Ezek tehát kettős jogviszonylatban állanak. Államjogi viszonylatban, a mennyiben az államlétszeresség alkatrészei s a mennyiben kölcsönösen egymásra hatnak; magánjogiban, a mennyiben eme állami helyzet körén kívül élnek s emberekhez s dolgokhoz viszonyban állanak. E két viszonylat elkülönítése nem lehetetlen épséggel, de igen nehéz; s minden egyes esetben megvizsgálandó, vajjon az özszerű jogintézet az államlétszerességben való helyzet következménye vagy a tisztán emberi viszonyoké. Gyakorlati okoknál fogva czélszerűnek fog tetszeni mindkét oldal elkülönítlen tárgyalása, s akkor a szabad választás fogja eldönteni, a két nagy jogvidék melyikébe soroltassék az illető tárgy előadása. Így péld. a fejedelmi magánjogé, a hivatalnokok, népképviselők jogáé. — Végre maga az állam is annyiban magánjogi viszonylatban áll, a mennyiben kötelességében levő téteményei eszközlésére tulajdon s egyéb hasznosítható jogok birtokában van; más szóval mint *fiscus*. Nem volna épen lehetetlen s elvileg igaztalan, az állam eme vagyonviszonylatait illetőleg egyéb elveket megállapítani, mint melyek a magánosok hasonló tulajdonviszonyaira nézve érvényben állnak; s akkor azután az ily különös törvényhozás logikailag helyesen az államjog körébe tartoznék: azonban — persze meg nem vetendő kivételekkel a római jogban — hasznosabbnak s illedelmesebbnek tartották, a vagyonos államot a magánosokra nézve fennálló elveknek alárendelni. Ez által az állam jogköre egy része a magánkörbe vitetik át s a kettő közötti határ félretolatik, a mi különben, a mint mondva volt, nem rejlik a dolog természete-

tében, hanem tételes jogi határozmányok következménye, melyeket az egyes államokban tetszés szerint lehet rendezni (b).

2. *Az államjog s a társadalmi jog közötti különbség.* — A társadalom elismerése sajátos, egyrészt az államtól, másrészt a személyiség viszonyaitól különböző életkörnek, az illető jogrendszerek elválasztása szükségességét hozza magával. Azelőtt erre nézve hatalmas zavar uralkodott és eldönthetlen, — mert a logikával ellenkező — vita a felosztást illetőleg. Így péld. a községek jogainál, a czéhekénél, az egyházakénál, a nemességénél, melyek majd mind a magán- majd ismét mind az államjoghoz soroltattak és ekképen majd felesleges kétszeres, majd semmiféle tekintetben nem részesültek (c). Az államjog s társadalmi jog közötti helyes határvonalat könnyű megtalálni, mert nem lehet kétes, hogy melyik vidékbe tartozik valamely életkör; valjon ugyanis a tudatos állami létszeresség egy része vagy az emberi érdek természetszerű szüleménye. Azonban e téren is két pontra nézve vehetünk észre találkozást a két kör között. Először ugyanis rendszerint kénytelen leszen az állam, az egyes társadalmi kör teljes szabadságát annyiban megnyirbálni, a mennyiben az összlétszeresség fenntartására szükségesnek mutatkozik. Az ily beavatkozás pedig parancs s tilalom, távlatartás s tételes intézmény alakjában jelenkezhetik. Másodsor valamennyi vagy legalább legtöbb társadalmi körnél kiegészítő s gyámolító tényező gyanánt tartozik az állam közrejárulni, a hol saját erejük a hasznos cél elérésére nem elegendő. Itt könnyen sokszerű részvét foghat helyet az ily kör intézményeinél s cselekedeteinél, tehát a jogok találkozása is. Mindkét esetben ugy kell a két jogkör közötti határvonalat huzni, hogy mindegyikébe ama tanok s tételek essenek, melyek létegeben rejlik legfelsőbb megállapításuk. Tehát péld. a czéhek létszereit, egymástól való elkülönítésöket, tagjaik politikai vagy törvényszéki kiváltságait rendező törvényhozás az államjogba tartozik; míg a czéhek különböző osztályai jogviszonyai, a tagok igényei a társasági pénztár irányában, a czéhek benső rendezése a társadalmi jog részei. Vagy a nemesség állami jogai az államjogban, testületi intézményei a társadalmi jogban tárgyalandók. Egyházi egyezmények, államfelügyeleti hivatalok az egyházak fölött az államjog körébe; az egyházak létszere, az egyházi hivatalok illetősége a társadalmi jogéba. — Hogy ezen felosztás értelmében a jogtudomány eddigi rendszerét meg kell változtatni, az ugyan nehézkes, de hasznos eredményekhez vezet.

3. *Az államjog viszonya a büntető joghoz s a perbeli eljáráshoz.* — Szigorúan véve az állam intézkedései a jognak fenntartását s jogitéletek mondását czélzó külső eszközöket s intézményeket illetőleg az államjog szerves részei (d). Azonban az e téren mutatkozott hatalmas törvényhozói, tudományos s gyakorlati tevékenység a büntető jog s mindkét perbeli eljárás kiválasztását eredményezte, s tanaikat önálló jogi szakmákká fejlesztette. Bár mennyire kevésbé rendszeres is ez utóbbi, ugy czélszerűségi okoknál fogva meg lehet a dologban nyugodni; csakhogy persze alig lehet kikerülni, hogy egyes pontok, melyeknél az állam vagy az államfő nem pusztán mint parancsoló hatalmak, hanem egyuttal mint jogszabványok tárgyai jelenkeznek, vagy a hol általános állampolgári jogokról van szó, vagy kizárólag az államjogban, vagy legalább egyenlőképen tárgyalandók. Eme következetlenség esetei: a megkegyelmezési s elengedési jog, a felség-árulási s sértési vétség, a miniszteri felelősség; továbbá a törvény előtti egyenlőség, az igazolatlan bebörtönzéstől való biztosítás határozománya, a vagyonek Kobzás tilalma.

(a) Eme kétoldalu fogalom meghatározás, habár különböző kifejezéssel, oly gyakran ismételtetett, hogy általán elismertnek tekintethetik. V. ö. péld. SAVIGNY, *System des R. R.* I. k. 22. l. — PUCHTA, *Cursus der Institutionen.* I. k. 21. §. — STAHL, *Rechtsphilosophie*, 2. kiad. II. köt. 239. l. — ZACHARIAE, *D. Staatsrecht.* 2. kiad. I. k. 2. l. — Néha két szabályt állítanak fel az állam- s magánjog közötti különbséget illetőleg: 1. a magánjogot a részvevők akarata szerint meg lehet változtatni, nem ugy az államjogot; 2. az államjogban kötelezve van a jogosult jogát gyakorolni, nem ugy a magánjogban. V. ö. BLUNTSCHLI, *Allgemeines Staatsrecht*, 2. kiad. 3. l. — ZÖPFL, *das Staatsrecht*, 4. kiad. I. köt. 27. l. — GERBER, *ueber öffentl. Rechte*, 29. l. Eme szabályoktól nem tagadhatni el részszerű igaz voltukat; azonban nincsenek szabatosan kifejezve, azután pedig számos kivétel akad. — Az első illetőleg: Legalább is részben helytelen kifejezés, hogy a magánjogot az egyes megváltoztathatja. Az egyén tagadhatlanul megváltoztathatja rendszerint alanyi jogát, egyoldalulag vagy szerződés útján; de a mennyiben a jog tárgyilag fennáll már akár szokás, akár törvényhozás, akár bírói ítélet alapján, mit se változtathat rajta. Néha még alanyilag is tartozik az államtól szabott, vagy szokás által megállapított szabályokat követni. Az egyes ugyan péld. megszabhatja a bérlet feltételeit, egyébként is a mint az állam szabály gyanánt elrendelte; de nemcsak nem változtathat a törvénykönyven, hanem alanyilag is kénytelen a végrendeletre vagy szükségképeni örökösre nézve szabványait követni, ha intézményeinek jogi létet akar adni. — A második pontot illetőleg: Az ugynevezett jogosult az államjogban rendszerint meg van bízva a végrehajtással vagy valamely intézmény személyesítése; és e tekintetben

minden esetre *kell* cselekednie. De az ily cselekményt *jognak* mondani, mindenestre helytelen. A mennyiben a jogosultról van szó, a végrehajtás, szabatosan kifejezve, kötelesség, s erről a kötelezett természetesen nem mondhat le. Ellenben másrészt az államjogban is találkoznak tulajdonképeni szabad jogok, pusztán jogosultságok, melyek teljesen a jogosult rendelkezésének alávetvék. Ilyenmü esetek: a polgárok kérelmezési — társulati — sajtószabadsági jogai; a fejedelem vetoja, megkegyelmezési, tiszteleti s jutalmazási joga. — Különbön alig szükséges figyelemtesse tenni, hogy az *államjog* s *közjog* nem egyjelentésü kifejezések. A közjog sokkal szélesebb fogalom, mint az államjog, mert mindazon jogokat magába zárja, melyek nem vonatkoznak az egyesek, mint olyak viszonyaira. Felkarolja tehát az államjogon kívül a nemzetközi, s kétségenkívül a társadalmi jogot is.

(b) Alig szorul bizonyításra, hogy *Bluntschli* eme tétele: (Allg. Staats-R. I. k. 3. l.) „a fiscus jogai a magánjogba tartoznak, mert az állam, a mennyiben kizárólagos tulajdona van, magánszemélyhez hasonlatos, mint fiscus épenséggel magánszemély“ *petitio* principii. Hiszen épen az a kérdés: valjon az állam tulajdonával alá legyen-e vetve azon elveknek, melyeket egyesek követni tartoznak? A tulajdon „kizárólagosságában“ nem rejtezhetik az eldöntő mozzanat; mert az államnak számos kizárólagos joga van, melyek azért nem tartoznak a magánjog körébe.

(c) Fel nem foghatni, hogy a nyilvánvaló lehetetlenség, a jogélet némely részeit logikai következetességgel vagy az államjog vagy a magánjog körébe sorolni, vagy csak kielégítőleg elosztani e két cím alá, nem tett már jóval korábban figyelemtesse, hogy kell még e két jogkörön kívül egy harmadiknak is létezni. Persze könnyen el van intézve a dolog, ha mint *HELD*, *System des Verfassungsrechtes*, I. k. 18. l. az államjogon kívüli „valamennyi jogot“ magánjognak mondja. De ekképen sem a magánjog tételes fogalma nincs előadva, sem a zavarnak eleje véve, mely ily roppant és a legkülönszerűbbet felkaroló tömegben szükségképen előáll. Ama kérdés is igen különös gondolatot kelt: valjon a társadalmi jog, ha elismerünk ilyet, a magán- vagy az államjoghoz sorolandó. Hiszen épen abban rejlik a társadalom létege, hogy sem az állam sem a magánélethez nem tartozik.

(d) V. ö. *HELD*, *System des Verfassungsrechtes*. I. k. 19. l.

27. §.

5. A bölcséleti államjog felosztása.

Az állam létegeből leszármaztatott jogelvek tárgyuk s jelentőségök szerint több nemre szakadnak, melyeknek különbsége a rendszerben is számbaveendő.

Legközelebb ugyanis a tanok vagy *átalánosak*, azaz minden államot nem- s fajkülönbség nélkül illetők; vagy *különösök*, melyek csak egy bizonyos államfaj vagy államnem léteget

tárják fel. — A bölceleti államjog egy általánosra s több különösre szakad (a).

A tantételek második különbsége felosztásuk *alkotmányi és igazgatási jogra* (l. fenn a 19. §-et). — Az állam bölceleti jogtana is különbséget tesz az állam alapgondolata s az egyes végrehajtási eszközök között, habár a dolog természetében rejlik, hogy az utóbbi nemű, általános értelmi alapelvekből leszármatott tanok kevesebb számmal vannak, mint azok, melyek az alkotmányt szabályozzák. A kivitel is mindenesetre alá van vetve a jogtörvénynek; azonban a fődolog mégis általános szempontból a czélszerűség. A tételes államjogban mindkettőjük terjedelmi viszonya épen meg van fordítva.

Hogy azonban az államjog felosztása *belsőre s külsőre* sem czélszerű, sem pedig logikailag szabatos, azt már fennebb megmutattuk (b).

(a) Közönségesen csak a *tételes* államjogot osztják fel általánosra s különösre, a mikor meg a fölött lehet vita, mennyiben létezik tényleg általános tételes jog bizonyos számú megnevezett államokat — péld. a német, svájci, északamerikai államokat — illetőleg. Annak oka, hogy miért fordul elő oly ritkán ugyanezen felosztás a bölceleti jogban — melyet gyakran röviden „általánosnak“ mondottak — egyesegyedül abban keresendő, hogy az utóbbira ama árendeltetést szokták tukmálni, egy bizonyos bölceleti rendszerbe illő *állameszmény jogszabványait* kifejtteni — mely állameszmény persze csak egy lehet, — a helyett, hogy általán az állam *létege* feltüntetését követelték volna mindennemű lehetséges különbségeiben.

(b) L. fenn 23. §.

I. Általános bölceleti államjog.

1. Alkotmányi jog.

28. §.

a) Az államfő személyes jogviszonya.

Az állam fenntartására és céljai elérésére rendelt hatalom kezelésének s alkalmazásának fizikai vagy jogi személyt kell illetni (a). Ez az *államfő*, a ki tehát az államhatalom testesülése és az összes állam képviselője gyanánt jelenkezik (b).

Mindazon államokban, melyekben eme helyzetet fizikai személy vagy kevés számú személyek foglalják el, szakadatlanul hatályban van az államhatalom. Hol azonban nagyobb gyülekezet áll az állam élén, úgy az csak hosszabb vagy rövidebb időközökben gyűl egybe, minél fogva csak ezen idő alatt forog fenn a jogok s kötelességek gyakorlásának lehetősége. Ily esetekben szükséges, hogy mindenkor legyen az államfőnek megbizottja — a ki ismét vagy fizikai vagy jogi személy lehet — részint az államfőtől eldöntött ügyek végrehajtására, részint a dolgok megfigyelésére s előkészítésére a legfelsőbb hatóság rendes gyűlései számára, részint végre az előre nem látott, sürgető esetekben a szükséges intézkedések megtételére. A legbonyolódottabb e viszony képviseleti népuralomban, melyben az államhatalom jogi tulajdonosa, ugyanis a szavazatképes polgárok összessége, látható egységben soha sem jelenik meg, hanem csak választások s talán kerületi szavazás útján nyilvánítja akaratát, míg az államfő feladatainak legnagyobb részét arra rendelt helyettesek intézik el, már akár képviselők gyűlése, akár legfelsőbb végrehajtó hivatalok legyenek is az utóbbiak. — Theokrátiában elméletileg magát az istenséget lehet államfőnek nyilatkoztatni, a ki akaratát jóslatok, inspiratiók stb. által adja tudtul, ha ugyan megtestesülve emberi alakban nem

országol birodalmában; rendszerint azonban egy helytartó tökéletesen kitöltendi az államfő helyét.

A legnagyobb jelentőségűek természetesen az államfő személye megjelölése s az államügyek vezetésére nézve illető jogok feletti határozmányok. De az utóbbiak igen különbözők az államok különböző nemeiben s fajaiban. Részben az egyes államnem különös természete által egyszer-mindenkorra meg van szabva; részben azonban szabad választás van engedve több lehetőség között. Az utóbbi esetben a döntő körülmények politikai jelentőségűek, azaz czélszerűségi meghányásból folynak, minélfogva közelebbi feszegetésök is az országázzattannak van fenntartva (L. alatt a 94. §-et.). A maradandó jogi határozmányok pedig a következők:

1. *Személyes képesség.* — Egy államfajban sem képesített jogilag minden egyes egyén az államhatalom kizárólagos vagy részszerű birtokára s gyakorlatára. Minden körülmény között meg kell lenni a komoly ügyzetek végrehajtására megkívánható szellemi s testi képességeknek; de továbbá sok államnem létegeben némely különös feltételek teljesítése is rejlik. Még a népuralomban is csak egy kisebbségé az államhatalom birtoka; és a legtöbb államban csak kevés képesített találkozik, talán mindenkor csak egyetlen egy tökéletesen. De bár minők legyenek is a tételes vagy a nemleges határozmányok, hiányukat soha sem pótolhatják akármely egyéb tulajdonságok vagy érdemek; sőt ha tévely vagy csalás által már meg is történt volna a birtokelfoglalás, azonnal megsemmisül az igazság felfedezése után. Ép oly kevésé lehet a közelebb vagy távolabb hivatottak csak egy részének magánegyezkedése alapján a jogosítvány rendjét felbontani vagy valamely hiányzó tulajdonságot elengedni. Az ily eltérést minden esetre a fennálló jog érvényes uton eszközölt megváltoztatásának kell vala megelőznie.

A legsűrűbben követelt tulajdonságok pedig a következők:

a) *Bizonyos családokból való származás.* — Nem lehet ugyan már magának az államnak létegeből leszarmaztatni, hogy csak olyak, kik egy bizonyos családból vagy egy szűkebb törzsből sarjadznak, ruházandók fel az összhatalommal; kitünő vagy legalább az ügyzetek vezetésébe beavatott elődöktől való származás továbbá épen nem nyújt biztositékot az illető saját képesütségére nézve. A bizonyos családokból való származás tehát nem az összes államéletből

folyó szükséges tulajdonság. Mégis igen nagy számmal vannak azon államok, melyekben e határozmány első helyen áll. Ha ugyan nincs is az állam legátalánosabb fogalmával kapcsolatban, úgy mégis bizonyos egyes nemeiben lényegileg szükséges következménye a különös államgondolatnak. Így nevezetesen már fogalmában rejlik a patriarchának, az aristokrátiának s az örökösödő királyságnak, minélfogva itt jogi szükség, hogy csak bizonyos meghatározott családok tagjai legyenek az államhatalom birtokában vagy társbirtokában; ugyancsak a theokrátiában is fennállhat ez elv nemcsak ellenmondás nélkül az alapgondolattal, hanem az illető dogma tartalma szerint, következetes összefüggésben is. A többi államfajban vagy nincs a származásnak jogi jelentősége, mint a rendi államban, hol a földbirtok határoz; vagy egyenesen ki van zárva, mint a választó királyságban, a theokratia némely alkataiban s a népuralom mindkét jelenkezésében. — Hol azonban a hatalom birtokosaira vagy társbirtokosaira nézve fennáll ez a feltétel, ott következetesen némely egyéb határozmány is érvényben van. Legközelebb a jogosult nemzetségek házasságait illetőleg, úgy hogy megfigyelésöktől függ a képesség átörökítése az utódra. Semmi sem maradhat bizonytalanságban vagy az alapgondolattal ellenkezésben. Továbbá azon államfajokban, melyek az államhatalom csak egy birtokosát ismerik, meg kell határozva lenni, hogy ki a *legközelebb* jogosult az államhatalom birtokára egyáltalán képesítettek közül; más szavakkal az *örökösödési jogon* kívül az *örökösödési rendnek* is meg kell határozva lenni. Végre eldöntendő, valjon a birtokos végrendeleti szabványa, gyermekül fogadás, önkénytes átengedés változtathat-e a szabályon vagy sem; mind erre üdvösebb nemmel felelni.

- b) *Testi s szellemi képesség az ügyzetek végrehajtására.* — Kétségen kívül a legfelsőbb emberi sajátságok összege nem kelletén sok, ha valamely állam vezetésére való kizárólagos vagy legalább lényegesen határozó befolyásról van szó. Mégis természetesen épen nem lehetséges, az összerű államgondolat értelmében az államhatalom birtokára meghívottól eme rendkívüli képesség tételes bebizonyítását követelni. Részint megoldhatlan ellenmondások származnának ebből a személyes — péld. születés általi — jogosultságokkal; részint nem is lehet biztos, otromba

visszaélésektől megóvható vizsgálati utakat találni. Néha még, ha a követelmények csak legkevésbé is magasak volnának, képesítettek, tehát jogosultak híján is volnának, vagy legalább az összes államforma jelleme változást szenvedne. Így péld. a népuralomé, ha csak egy vagy igen kevés találatnak képesítettnek. Meg kell tehát nemleges követelményekkel elégedni, azaz csak azokat kizárni, kik kétségtelenül teljesen képtelenek testileg s szellemileg. De ezt minden áron kell követelni; abban hagyása minden államfajban épenséggel értelmetlen, tehát jogilag lehetetlen. Különben természetesen nem zárja ki az általános elv megállapítása a tényálladék megvizsgálását a vitás esetben, sőt ellenkezőleg a megelőző vizsgálat feltétele. — A legnagyobb jelentőségű e kérdés oly államokra nézve, melyeknek egy főjük van, miután itt egyrészt a személyiség elhatározó befolyással van az összesség javára vagy kárára, másrészt a képtelenek kizárása számtalan nehézséggel jár, mivel oly könnyen utat törhet magának szenvedély s ármány s oly kérdések felett is kell határozni, melyek elintézésében a jobb ellenségévé válhat a -jónak. Minden egyes részlet felhozása itt nem volna helyén; megelégedünk kiinduló pontok gyanánt a következő két tételt felállítani. Először is, hogy valamennyi, az alkotmány értelmében az államakarat képzésében részes személyek s testületek a szokásos uton beadják szavazatukat a fő fontosságú határozmányra nézve, melytől egy egész kormánykorszak törvényes volta s nyugalma függ (c). Másodszor, hogy ugyan nem következetes, de az államra nézve üdvösebb, a személyesen képtelent egészen ki nem zárni, hanem színleg meghagyni a kormányban s csak helyettest rendelni a kormányhatalom kezelésére. Nevezetesen kiskorúaknál azon államfajokban, melyekben az államhatalom átvételére egy bizonyos személyt a születés jogosítja fel s időleges képviselőt képzelhető, az utóbbi rendelendő el, miután eme képtelenség meghatározható idő multával magából elenyészik, az államhatalom marandó elvesztése pedig mulékony hiány miatt igazságtalanság volna. Azon fölül legalább számos esetben is a korosabb ifjuság éveiben nehezen esnék eldönteni, valjon az összerű esetben jogi megszerzést gátló körülmény forog-e fenn, minélfogva oly módú intézkedés tanácsos, hogy egyrészt a megkínálás perczében fennforgó kiskoru-

ság nem zár ki a megszerzéstől, másrészt az önálló uralkodás beállta mindenesetre s a személyes képesség különbsége nélkül határozott időre elhalasztatik.

- c) *Meghatározott valláshoz való tartozás.* Eme tulajdonság elengedhetlen a theokrátiában s alig nélkülözhető a patriarchiában s a klasszikai államban; ellenben semminemű jogi viszonylatban nem áll a jogállam különböző államfajaihoz, melynek sokoldalú célját minden vallás tagja elérheti, ha csak a kellő méveltségi fokon áll.

2. *Jogi szerzés.* — Bizonyos sajátságok pusztá birtoka az államhatalom birtokára vagy társbirtokára nézve legfeljebb az arisztokráciában s demokráciában elegendő, feltéve hogy itt nincsenek kevés számmal a jogosultak s a tényleges gyakorlás nincs bizonyos formákhoz kötve, péld. eskütételhez stb. Minden más esetben még külön kell megszerezni az államhatalmat, hogy jogi birtoka eléressék. De ez kettőt tételez fel: nem-jogtalan megüresedését a kérdésben forgó állomásnak, tehát halál, önkényes lemondás, törvényes eltávolítás általi megüresedést; másodsor törvényszerű átszállást a jogosultra, tekát örökösödő jog esetében az örökösödési rend szabványai értelmében, törvényes választás vagy kinevezés, az uralom jogérvényes megszerzése által patrimonialis államban. — Oly szerzés, mely eme feltételek híján van, *bitorlás*, mely nem állapít jogot, hanem csak tényleges viszony, a legtöbb esetben vétség (*d*). Hogy utóbbi cselekedet helyreütheti-e a hibát, attól függ, vajon megszerzheti-e az illető az egyes esetben megkivántató tulajdonságokat, és vajon a birtoklásra sajátlag jogosult érvényes módon mellőztetett, egyáltalán nem létezik-e közelebbi jogosult. *Visszahelyezés*, *restauratio*, a jogosult visszahelyezése jogtalan félbeszakasztás után. A jogszerűtlen uralkodó kormánya ugyan az utóbbira nézve soha sem keletkezett jogokat; de igenis keletkezhetnek harmadik személyekre vonatkozólag az eleinte csak tényleges állapotból jogviszonyok, ha a sajátlag jogosultnak észszerűen nincs reménye birtoka visszanyerését illetőleg. A legfelsőbb szükség ugyanis az állam fennállása, s nem tilos ahoz viszonyba lépni, ki a fennforgó körülmények között egyedül engedi meg a fennállást. Ugyancsak nem követelheti az, ki nem képes az államhatalom ótmában részesíteni, hogy eme ótalmazó hatalom jogi következményei javára szolgáljanak.

3. *Az államhatalom birtoka tartama.* — Az államhatalom maga addig tart, míg az állam; birtokosa azonban változhatik,

és ugyan mind a jogosult élteinek elenyészte, mind a jogosultság megszűnése által. Az utóbbi esetben az állomás megtartása a jog tartamán túl bitorlás, s az utóbbi következményeit hozzá létre a jogosulatlaná vált birtokosra nézve. A birtoklás megszűnése okai a következők:

- a) A birtokos halála;
- b) A személyes képesség elenyészte az államfő vagy a legfelsőbb hatalom társgyakorlása megszerzésére s betöltésére;
- c) A határozott birtoklási idő lefolyta, ha nem holtiglan szerzetetett meg a jogosultság, péld. az ideiglenes választás vagy egy harmadik személy képesültségeig való helyettesítés esetében;
- d) Az állam teljes megváltoztatása, ha vele az államhatalom megváltoztatott birtoklása jár és jogilag érvényes úton eszközöltetett;
- e) Az államhatalom megvonása a történt visszaélés esetében;
- f) Az önkénytes lemondás, miután a kormány megtartására irányuló kényszert sem jogi, sem eszélyességi okokból nem lehet védelmezni. A lemondásnak azonban teljesen, visszavonhatlanul és feltételek nélkül kell történni, mely utóbbiak az alkotmányos államhatalom rövidségére lehetnének;
- g) Külellenség általi elkergetés, ha minden észszerű remény a visszahelyezésre dugába dőlt. A lehetetlenre nem irányulhat jog s az állam nem létezhetik az államhatalom jogosult tulajdonosa nélkül.

4. *Az elődök kormány-cselekményeinek elismerése.* — A személy változta által semmiben sem változik meg az államhatalom, s cselekményeinek nem azért van érvényök, mert egy bizonyos ember végezte volt, hanem mert a jogosult tulajdonostól alakilag feddhetlen módon s illetősége határai között eredett. Ennélfogva jogi erejük tartama nem attól függ, hogy szerzőjük személyesen a hatalom birtokában van-e, hanem attól, vajlon tárgyi vagy alaki okoknál fogva történt e változás. Az utód tehát csak annyiban szüntetheti meg elődei kormány-cselekményeit, a mennyiben jogosítva van saját korábbi cselekményeit egyoldalulag megváltoztatni. A kormány alakja s az államhatalmon való részvevők száma nem tesz erre nézve különbséget, és az imént felhozott tételek koránsem állnak csak fejedelmi uralomban érvényben (e).

(a) Mindenesetre teljesen fogalom s értelem nélküli dolog azon államokban, melyeknek fője jogi személy, az egyes fizikai személyeket, kikből az utóbbi áll, „souveraeneknek“, az államhatalom tulajdonosainak vagy államfőknek mondani; miután csak is az összszemélyt illeti ezen elnevezés. De tagadhatatlan, hogy minden egyes a mennyiben az összszemély alkatrésze gyanánt gondoltatik s cselekszik, az államhatalom *társbirtokában* van. Evvel igen is jól össze lehet egyeztetni az alattvaló jogi állását s kötelmét valamennyi többi viszonylatban.

(b) Az államfő személyes jogviszonyait illetőleg l. a 15. §. (a) jegyzetében idézett irodalmat; továbbá nevezetesen: MAURENBRECHER, Die deutschen regierenden Fürsten und die Souverainität. Frankf. 1839. — BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, I. k. 335. l. — ZACHARIAE, Deutsches Strafrecht, I. k. 284. l. — ZÖPFL, Staatsrecht, 4. kiad. I. k. 76. l. — HELD, System des Verfassungsrechtes. II. k. 115. l.

(c) Semminemü körülmény között nem szabad képviseleti egyeduralomban a *népkepviselek* közrejárulását a legközelebb trónra hívott személyes képtelensége bizonyításának helyreállításában mellőzni. Megvizsgálásuk, elismerésük ép úgy ótalmára szolgál az eltávolítandó jogának, mint a belépő helyettes jogának biztosítására. Ezen fölül jogában áll a népnek a felől bizonyos meggyőződést táplálni, hogy a követelt engedelmesség a helyettes irányában jogilag meg legyen állapítva. Egyoldalú nyilatkozat valamelyik részről nem nyújtja ama biztosítékot; s hogy mely jogi ereje legyen oly személyek s testületek határozatainak, melyeknek különben az államügyekben semminemü illetőségek nincs — mint péld. a családtanácsnak —, alig lehet megérteni. Még titkos ülések sem tanácsosak ily fontos, minden homálytól s bizonytalanságtól lehetőleg megóvandó ügyben.

(d) A bitorló s közbeeső uralkodó jogi állására nézve l. a következő iratokat: PFEIFFER, Inwiefern sind Regierungshandlungen eines Zwischenherrschers verbindlich? Kassel, 1818. — SCHAUMANN, die rechtlichen Verhältnisse des legitimen Fürsten, des Usurpators und des Volkes. Kassel, 1820. — STICKEL, Beitrag zu der Lehre von den Handlungen eines Zwischenherrschers. Giessen, 1825. — ZACHARIAE, Ueber die Verpflichtungen restaurirter Regierungen; Tüb. Zeitschr. für St. W. IX. köt. 79. l. — ZÖPFL, Staatsrecht, II. k. 2. l. — BLUNTSCHLI, Allgem. Staatsrecht. II. köt. 47. l.

(e) Az elődök kormánycselekedetei kötelezettsége tanát sűrűn feldolgozták. L. az idevágó irodalmat: ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, 2. kiad. I. köt. 353. l.; különösen pedig: KAMPTZ, Erörterungen der Verbindlichkeit des weltlichen Reichsfürsten aus den Handlungen seiner Vorfahren. Neustrelitz, 1800. — EBERTS, Versuch über die Verbindlichkeit der Handlungen eines Regenten für seinen Regierungsnachfolger. Landshut, 1819. — REYSCHER, Zeitschr. f. deutsch. R. II. k. 68. l.

29. §.

b) A fölségi jogokról.

Az államfő feladata, az államot valamennyi egyes alkalmas esetben tevékenységnek indítani, azaz kormányozni. Természetesen mind terjedelme mind iránya a kormánytevékenységnek, valamint az erre megkivántató jogokénak az államnemnek célja szerint különböző; következőleg az egyes intézmények s formák is e szerint különbözőleg határozandók meg. Azonban, a mi e feladat körén belül fekszik, azt közvetve vagy közvetlenül, egymagának vagy az alattvalók részvéte mellett az államfőnek szabad s kell végeznie (a); a mi pedig eme célok körén kívül vagy talán vele ellenmondásban áll, az abbanhagyandó. A jogosultság s kötelezettség kérdése az egyes esetben legközelebb az illető állam törvényei szerint döntendő el; ezek híján pedig a felelet az állam létegeből általán s különös neméből s fajából származtatandó le. Valamely jog nyilvános kiemelésének hiánya még nem elegendő ok teljesen tagadni; az eldöntés a szerint irányul, vajjon szükséges eszköze-e valamely kétségtelen s alkotmányos államcélnek (b). Ha azonban az állam fenntartásáról s megmentéséről van szó váratlanul beálló veszedelem esetében, s a rendes törvényes uton eszközzendő segedelemre nem telik az idő, akkor jogosítva van az államfő a fennálló intézmények s jogok megsértésével a szükségést előlegesen elrendelni (c).

A célok s az ebből következő állami formák különbségénél fogva nem lehet szó, mint megjegyeztük, a fölségi jogok tökéletes megegyeztéről; a következők mégis mint az együttlét minden nemében s fajában érvényben álló pontoknak tekinthetők:

1. A benső államéletet illetőleg.

- a) A jogrend fenntartására irányuló gondoskodás, mint valamennyi élet- és államcél elérése multhatatlan feltétele, bármily korlátolt vagy terjedelmes volna is különben. Erre nézve szükséges: 1. minden kétely lehetőleg eltávolítására s a jogszabványok kellő terjedelmére irányuló tevékenység, akár a törvényhozó eljárása, akár a szokásjog rendezése, akár a törvényszéki eljárás folytán; 2. fenyegető jogháborgatások meggátlását célzó intézmények alkotása (Praeventivjustiz); 3. törvényszékek alkotása a háborgatott jog helyreállítására akár polgári, akár büntető ügyekben, és eme hatóságok háborítlan s jókori

hatálya biztosítása; 4. az eldöntött s jogerőbe lépett ítéletek végrehajtása. Hogy mennyiben kell eme fejedelmi tevékenységnek az államfő törvényhozói rendelményében vagy személyes s közvetlen cselekedetében nyilatkoznia, részint az összerű állam tételes szabványaitól, részint az egyes cselekedeti mód természetétől függ. Némely államban, sőt egész államfajokban az államfő képességeibe s szenvedélytelen jogi akaratába helyezett bizalmatlanság személyes tevékenysége korlátozását szükségesnek látatta; így péld. jogszabványok egyedüli kibocsátására, az egyes jogesetek vezetésére s eldöntésére nézve stb. Ez esetben, a dolog jelentős fontosságánál fogva, a korlátozási rendelmények szoros megfigyelése a legelső uralkodói kötelezettség s a legfontosabb alattvalói jog. De mind ezen rendszabályok csak czélszerűségi okokból folynak, csak a szabály kivételei, elvileg tehát az államfő tartozik az összes feladatot megoldani, *kétes* esetben az államfőt illeti a jogosultság s kötelezettség (*d*).

- b) Az államhatalom alkalmazása *segedelem adására* az egyes alattvalók, valamint a nép tényleg létező társadalmi alakulásai számára mind azon esetekben, melyekben az illető állam fájának létege szerint közrejáruoló tevékenysége kötelezettség reá nézve, mert a legközelebb érdekeltek saját ereje nem elegendő czéljaik elérésére. Az államfő tevékenységének ezen része felette különböző terjedelemre s irányra nézve. Felette csekély s alig észrevehető patriarchalis vagy rendi államban, míglen a theokratiában az élet minden alakulásában nyilatkozik, de kizárólag csak a vallásos parancsok végrehajtására és a vallás parancsolta életrend valóstítására; a jogállamban pedig alig betölthető feladatokkal van terhelve, az egyes ember életcélja összes emberi ereje kiképzése levén: az állam kötelessége gyanánt tehát ugyanily terjedelmű gyámoltás jelenkezik. De bármily nagy vagy kicsiny legyen is erre nézve az államfő feladata, mindenkor különböző viszonylatban s intézményben fog nyilatkozni. Részint ugyanis a nép állapotai s szükségletei tartós s általános ellenőrzése gyanánt, hogy semmi szükséges el ne mulasztassék s semmi káros lábra ne kapjon. Részint törvényes szabványokról való gondoskodás gyanánt, ha a segedelmezésre nézve a polgárok jogai s kötelezettségei nyilván s maradandóan megállapítandók, a polgárok s hivatalnokok

mihez tartására vonatkozó formák meghatározandók, mulhatlan feltételek s határozott eljárási nemek elrendelendők. Részint a különböző hivatalok helyreállítása gyanánt, melyek az államfő legfelsőbb vezetése alatt, megbízásában s helyében, de ennél fogva s a rend eszközlése végett pontosan meghatározott illetőségi s eljárási mód szerint tartoznak az államsegélyzés egyes eseteiben eljárni. Részint a legfontosabb peres s nem-peres ügyek maga a fejedelem elintézése gyanánt, melyet nem lehet vala a hivatalokra bízni, nevezetesen, hogy az állam-akarat egysége biztosíttassék. Részint végre a megkivántató tárgyi eszközök előteremtése, kezelése s utalása gyanánt mindezen feladatok megoldására. — Itt is korlátozását eredményezheti egyes viszonyokban a visszaéléstől s képtelenségtől való félelem az államfő kizárólagos tevékenységét, mely korlátok az összerű alkotmány alakulásához képest különbözőleg vonandók; de ezek az államtevékenység eme szakában még inkább kivételek, mint az igazságszolgáltatásban előfordulók és az állam segedelmezése alkalmazása lényegileg az államfő személyes akaratába van fektetve.

2. Az állam *külső* viszonylatai tekintetében.

Nemcsak a tételes nemzetközi jog elve, hanem a dolog legbensőbb létegeiben rejlik, hogy az államot minden viszonylatában egyéb egyidőbeli államokhoz kizárólag államfője képviseli, s hogy csak az utóbbi — természetesen megbizottja is — követelhet, határozhat, cselekedhet az összességért. Egyéb államokkal szemközt ugyanis egység gyanánt jelenkezik az állam; akaratát egyedül valamely fizikai vagy jogi személy nyilváníthatja s kezelheti, ki élén áll s összes ereje felől rendelkezik, s az állam bensejében is kikényszeríti az engedelmességet egyezményei s határozatai irányában. Alárendelt s csak részszerű hatóságok önálló cselekményei zavarokat keltenének és sem jogsultságot, sem kötelezettséget nem eredményeznének az összesre nézve. Azért e tekintetben az államfőt illeti:

- a) Az állam összes, *külső*, *békés* képvisellete; tehát a szenvedőleges s cselekvőleges követségi jog; idegen államokkal való tárgyalások vezérlete, szerződések kötése; az állam bensejében valamennyi nemzetközi viszonylat rendezése, ugy szintén az egyes polgárok képvisellete a külföldön. A jogállam csak némely nemeiben foghat az alattvalók közrejárulása a szerződéseknél általán, vagy legalább az

utóbbiak ama nemeiben s feltételeiben helyet, melyek az állam benső törvényhozását vagy pénzügyeit érintik.

- b) Illetli továbbá az állam jogai védelmezése a nemzetközijogilag megengedett *erőhatalmi eszközökkel*, tehát visszatorlás vagy háboru által. Az utóbbira nézve természetesen azonban annyiban meg van némely államnemben az alattvalók közrejárulása engedve, a mennyiben csak bizonyos, meghatározott téteményre kötelezvék, öregbedése tehát megnyugvásuktól függ. Ilyek részint a rendi államok, részint a jogállam szabadabb nemei.

3. Az állam összes feladatai megoldására a megkivántató *eszközök* előteremtése s alkalmazása multhatatlanul szükséges. Ez utóbbi is elvileg az államfőre van hagyva. A megoldásra szükséges eszközök pedig legkivált alárendelt *hivatalnokok* megfelelő számából s mivoltukból; *fegyveres hatalomból* s *pénzből* vagy *jószágból* áll.

- a) Az államfő jogára nézve, hivatalokat rendelni, kellő hivatalnokokkal ellátni, az ügyrendet s illetőséget meghatározni. lásd, az összefüggés kedvéért, a 33. s 34. §-et.
- b) Az államcélok elérésére a fegyveres erő két lényegileg különböző esetben szükséges: külállamok megtámadása s jogtalansága elleni védelemre; és a törvényellenes akarat leküzdésére az állam bensejében, melyet a hivatalok s büntető igazságszolgáltatás befolyása meg nem törhetett. A fegyveres erő legélesebb kifejezése az államhatalomnak; logikai következetességgel az államhatalom birtokosát illeti alkalmazása s következőképen elkészültsége helyreállítására is; és ugyan teljesen közömbös, mely elemekből áll is, valjon szárazföldi vagy tengeri hatalomból, állandó katonaságból vagy polgári őrseregből. Ugyancsak részint a sereg hadügyi használhatósága, részint az állam s egyes polgárai biztossága a fegyveres nép erőszakoskodása elől a fegyveresek feltétlen engedelmisségét tételezi fel az államfő irányában. A fegyveres erő alárendelése az államfőtől független főség alá vagy az államegység romlását vagy a csak színleges államfő alárendelését szülné a hadvezér hatalma alá; a sereg engedelmetlensége pedig a legveszedelmesebb anarchia, úgy hogy bizvást az engedelmisséggel való visszaélés törvénytelen kormánycelekedetek végrehajtására inkább eltürendő *(e)*. — Evvel összeegyeztethető a törvények, tehát az államnem szerint az államakarat egyéb tényezői befolyása a fegyveres erő

nagyságára, alkotási nemére, eltartására, rendes s rendkívüli alkalmazására az állam bensejében a rend fenntartására; továbbá a közrejárulást illetőleg a had s béke jogában. Szükséges csak az, hogy a fennlevő hatalom senki másnak parancsolatjára ne álljon, mint csak az államfőnek, és hogy sokan s nem-szakértők beleszólása által ne válják hasznavehetlenné.

- c) Részint a kimerítés s eltékozlás keserves tapasztalása, részint jelentékeny érzékenység mind abban, a mi a birtokot s tulajdont illeti, sűrűn az államfők szűkebb korlátozását eredményezték a pénzeszközök beszedése s felhasználása dolgában, mint egyéb, talán magokban véve fontosabb, viszonylatokban szükségesnek látszanék. Egész államfajokban s nemekben, így navezetesen a patriarchalis s a rendi államokban s a népképviselői fejedelemségekben, az államfő a pénzszolgálmánynak sem neme, sem nagysága felől nem rendelkezhetik tetszése szerint, hanem a közrejárulók beleegyezése különböző mértékben szükséges. Mégis szükségletében nevezetes jogai maradnak meg az uralkodónál az állam gazdagsága tekintetében is. A nép téteményei meghatározásán vagy legalább meghatározásában való közrejárulásán kívül, az uralkodót illeti: az egyesek téteményei kellő beszedésére megkivántató intézmények; az összes államvagyon kezelése s fővigyázata legfelsőbb vezetése s ellenőrzése; a kiadások tényleges elrendelése. Ha az állam szükségletei egészen vagy részben sajátos földbirtokából vagy ipara által fedezvék, úgy az államfőt illeti eme jövedéki forrás lehető legjobb igazgatása.

(a) Helytelen, ha az államfő jogait egyszerűen az államhatalom tartalmával egyjelentőségűnek tartják s azért gyakran az utóbbi mellett elmulasztják szemügyre venni. Több államfajban s államnemben ugyan összeesik ama két fogalom és jól rendezett államban nem lehet az államfő kizárva az állam valamelyik feladatára való behatástól: azonban mégis mind jogilag, mint politikailag lehetséges, hogy bizonyos esetekben az államhatalom alkalmazása nem függ egyoldalulag s minden viszonylat tekintetében az államfőtől. Abban áll azután a szélesebb vagy korlátozottabb terjedelmű politikai szabadság, valjon az alattvalók közrejárulnak-e némely fontos államcselekményekben vagy nem.

(b) Nemcsak rövidlátó s dőre, hanem egyenesen jogtalan dolog — mert az államcélok elérésének gátja — ha az államhatalom s különösen az államfő jogai törvényszerű felsorolása nyilván ama záradékot tartalmazza, hogy további jogosultság nem illeti. Itt nyilvánvalóan

valamely számba nem vett, de tényleg beálló esetben a következő, egyenlően gonosz eshetőségek fordulhatnak elő: a természetszerűen végrehajtásra hívott, tehát kétségben az államfő, kénytelen a tételes törvényt megszegni s magát nagy nehézségeknek s felelőségnek kitenni, hogy valamely államcél ne hagyjon teljesítenül; vagy a szükséges teljesítése pusztán alaki okoknál fogva elmarad. A jogok felsorolását s szétoztatását az államakarat különböző hatóságai között nem lehet rosszalni; de az alkotmányos cselekedet jogi lehetőségét nem szabad egyáltalán elzárni oly esetekben, midőn a törvényhozó valamely indító okot nem vett figyelembe.

(c) Jól megkülönböztetendő ettől a tételtől, hogy az államfő a törvényes szabványok logikai következetességében rejlt, de nyilván ki nem fejezett jogot igénybe tartozik venni, ama tan, hogy önvédelmi jog illeti, mely valósággal fennálló jogok ideiglenes mellőzését sem zárja ki. Az ily diktatorság ugyanazon alapelven nyugszik, hogy az államcél elérésére szükségest szabad s kell teljesíteni; azonban egészen más iránya s hordereje van; mert az önvédelem sajátlagos joga. Nem ritkán bíbelődtek avval, legalább az eset beálltát bizonyos formák által meghatározni, hogy szükségtelen önkénynek elejét vegyék, így péld. a Habeas-Corpus-Acte eltörlését parlamenti határozat alapján, az ostromállapot korlátozását bizonyos esetekre s időre stb.; de világos, hogy ez következetlenség és vagy veszedelmes korlátozás, vagy semmitmondó intézés. Ha a szükség e korlátot is átaltörni parancsolja, úgy ennek is meg kell történni s a dolog mégis igazolva van. V. ö. ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, 2. kiad. II. köt. 119. l.; BLUNTSCHLI, Allg. Staatsrecht. 2. kiad. II. köt. 108. l.

(d) Kétségtelenül azt tanítja a tapasztalat, hogy a vitályos jogügyzetek közvetlen vezetése s eldöntése az államfők által, némi hátrányoknak van alávetve; áll ez mind a köztársasági, mind az egyeduralmi államfökről. Független bírák rendelése, kik egyesegyedül a jog tárgyilagosa állása felőli belátásuk s meggyőződésük szerint jogosítvák s kötelezvék az egyes esetben eljárni, mindenesetre igen tanácsos. Azonban az államfő ebbeli korlátozása szigorúan véve csak kivételnek tekintendő, ennél fogva szűk körben magyarázandó; s tehát még ott is, hol ama intézményt a leglelküismeretesebben megfigyelik, még mindig jelentékeny része a jogrendnek az államhatalom tulajdonosának van alárendelve. Az államfő személyes beiegyezése igazságszolgáltatási dolgokba vagyis a kabineti igazságszolgáltatás (Kabinetjustiz) súlyos uralkodói vétek ott, hol el van tiltva; de csak mert s a mennyiben ez történt. Minden időben léteztek államok, melyek az államfő sajátos igazságszolgáltatását megengedték, sőt még követelték is; és ezekben az uralkodó ez iránybeli tevékeny személyes működését felette magasztalják. Így volt ez régtől fogva a patriarchalis államokban: így a souverän népgyűlés a klasszikai államokban bizonyos eseteket magának tartott fenn eldöntés végett; így a római imperatorok, a német császárok, Franciaország szent Lajos bírák valának birodalmaikban; s még jelenleg is, legalább jogilag, legfelsőbb bíró a francia államfő a kormányzati igazságszolgáltatás dolgában. Az egész kérdést közönségesen

csak egy oldalról tárgyalják; nyilvánvaló pedig, hogy a bírák függetlenségét is felette korlátlanra szabhatni, sőt babonát is lehet vele úzni. A törvényszékeknek sem szabad államot képezniök az államban. V. ö. egyrészt: KLÜBER, Die Selbstständigkeit des Richteramtes, Frankf., 1832. — PFEIFFER, Die Selbstständigkeit und Unabhängigkeit des Richteramtes. Götting., 1851. — Másrészt VAN LENNEP, De partibus, quas reges habuerint habeantque etiam nunc in administrande justitia. Amst. 1849; — ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, II. k. 205. l. — BLUNTSCHLI, Allgem. Staatsrecht. II. k. 91. l.

(e) Félszeg intézmények példái nem pusztán a hűbérállamban, mint péld. valamennyi hűbéresei fegyverjoga, vagy a koronahadvezérek léte Lengyelországban; hanem nem ritkán újabb időben is találkoznak, persze mindenkoron íziben a büntetéstől követve. Így péld. a francia alkotmányozó gyűlés határozata, mely a nemzeti őrsereg felőli rendelkezést teljességgel megvonta a kormánytól; így az 1848-diki követelmény a sereget az alkotmányra megeskettetni; így a tanakodó klubok megengedése a francia seregnél. S nehezen lehet az 1858-ban előidézett feliratokat a francia sereg egyes osztályai részéről állami s nemzetközi követelményekkel összeegyeztetni.

30. §.

c) Az államfőt nem terheli felelősség s a legfőbb jogótalomban részesül.

Kétségtelenül elkövethet az államhatalom tulajdonosa az államügyek vezetésében hibákat, sőt súlyos jogsérelmeket is.

Ugyancsak az sem szenved kétséget, hogy eme cselekmények erkölcsi gáncsot érdemelnek; s türhetetlen visszaélések esetében az ellentállási jog, sőt még a zsarnok elmozdítási joga is helyt nyerhet.

Az államfő *jogi felelőssége* s elmarasztalása elkövetett törvényszegései miatt azonban nem lehetséges. Részint magában véve ellentmondás volna az ily felelősség; felelős csak magasabb irányában lehet valaki, s az államfő felett senki sem áll. Részint kivihető sem volna az ily intézkedés az összhatalom kezelője ellenében; mert csak megkísérlése is felette veszedelmes, miután könnyen további jogtalanságot szülhet, sőt tökéletes törvényfelforgatásra is ingerelhet, s ez által benső harcra s talán teljes megigázásra vezethetne. Itt csak két baj között lehet választani; a felelősség s büntetés eltávolítása pedig a csekélyebb (a). — E tétel érvényben van mind a fizikai, mind a jogi személyeket illetőleg, kik az államhatalom birtokában vannak.

E viszonylat jogi következményei pedig a következők:

Az államfő végleges elhatározása vagy beteljesedett cselekménye ellen nincs felelősségnek helye. Ha az illetőség körén belül, a törvényesen megszabott formák szerint s valamely nyilván parancsoló vagy tiltó alaphatározmány megsértése nélkül történt, érvényben marad, bárha nyilván erkölcstelen vagy kártékony volna is. Hogy mennyiben tartoznak a legközelebb érintettek valamely jogsértő kormánycselekményt eltűrni, az alkotmányszerű engedelmisség elveiből világlik ki; az ellenében támasztandó védezeszközök mindenesetre pusztá tények s nem alakilag érvényes jogcselekedetek. Az önvédelem állapota és nem per.

A kártékony vagy jogellenes kormánycselekedet megszüntetése mindenesetre erkölcsi kötelessége az államfőnek; létesítésére azonban — az érintett legvégsőbb önvédelmi eseteket leszámítva nincs az alattvalóknak más utjok, mint jobb belátás s helyesebb akarat keltése kérelem s felvilágosítás által. Az is megeshetik, hogy az eltörlés nem is lehetséges többé, ha ugyanis harmadik személyek számára jogok keletkeztek belőle. Az ily esetekben csak kárpótlásról lehet szó; s az utóbbi is csak méltányos, de nem szigorúan jogos, a mennyiben a kérdésben forgó cselekmény alakilag érvényes volt.

A felelősség alóli feloldás csak az államfő személyére szorítkozik. Valamennyi többi államrészvevőre nézve, bármily közel állanak is hozzá, sem a vád, sem a bírói ítélet lehetetlensége vagy politikai nehézsége nem forog fenn. Annak számbavétele sem tartóztathat vissza, hogy az uralkodó mint büntetés büntetlenül marad; a többi vétkest azért mindenesetre felelősségre vonhatni az őket terhelő jogtalanság miatt, és a büntető jog semmiképen sem kívánja, hogy vagy valamennyi vétkes megbüntettessék vagy valamennyi büntetlenül maradjon. — A képviseleti alkotmányokban kifejezett miniszteri felelősség azért sem eme államfaj sajátossága, sem jogilag gáncsolandó helyettesítése az el nem érhető vétkesnek, még nem is pusztán intő intézkedés; hanem csak az általános viszony közelebbi, tüzetesebb meghatározása (*b*).

A felelősség alóli államjogi feloldással össze nem tévesztendő a *fokozott ótalom*, melyben az államfő részesül, s mely abban nyilatkozik, hogy állami állása megsértése általán súlyos büntetéssel toroltatik meg, személyisége elleni büntettek pedig szigorubb büntetéssel, mint ha ugyane cselekmény magánszemély ellen irányult volna. Sőt büntettnek nyilatkoztathatni általán oly cselekményeket, melyek alattvalók átellenében

teljesen büntetlenek, ha az államfő ellen követetnének el. Fel ségárulás a kormányjogok megtámadása; vagy jogtalan bitorlásból áll az alattvaló részéről, vagy az államfő háborgatásából jogai gyakorlásában. Ugyancsak az uralkodó élete, egészsége s személyes szabadsága mindennemű megtámadása. A felségbántás ellenben becsületbeli megsértése. — Eme tétel ek s intézmények igazolása a következő két pontból foly. Elő ször is némely államfajok összes felfogása értelmében bizonyos erkölcsi vagy vallásos méltóság s jelentőség illeti az államfőt, melynek megsértése különös, súlyos vétséget állapít meg. Így péld. a patriarchiában, mely a törzsfő iránti gyermeki kötele sséget előírja; a theokrátiában, melynek főnöke, ha ugyan nem a testté vált istenség, mégis mindenestre általa különösképen kegyelt, ennél fogva szent személyiség; sokak, persze érthet len s homályos felfogása szerint a jogállam vagy patrimonialis állam uralkodója is, mint a ki isten kedvező kegyelméből hiva tott ezen állásra. Másodszor pedig, és ugyan valamennyi állam fajban s államalakban, tehát ott is, hol kizárólag az értelem szerű felfogás kapott lábra, czélszerűségi okoknál fogva telhetőleg biztosítva kell lenni az államfő személyének erőszakoskodás ellen. Minél nagyobb a veszély, melynek az állam részvevője, vagy sőt még egyik szerve ki van téve, annál határo zottabbnak kell a nyújtott jogótalomnak lenni. Különös veszély környezi pedig mindenk előtt az államfőt, mert arra van hivatva, hogy a törvénytelen akaratnak s az önző szenvedé lyeknek mindenütt utját szegje, tehát kiválólag magára vonja az illetők boszúját s fellobbanó haragját. Az is figyelembe veendő, hogy a dicsvágy is személye megtámadása által akar hatna magának érvényt szerezni, de ennek folytán az állam rend a legkomolyabb bajoknak volna kitéve (c).

(a) Ugyanigy fogja fel a dolgot: BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, II. k. 69. l. — Különben nem mindig így sült el az eldön tés. Ha ugyan a rómaiak jognézete s szilárd kormányt áhító hajlamuk a felelősség alóli feloldás mellett nyilatkozott, ugy ennek ellenkezőjét tapasztaljuk a régiebb német államéletben. A german államokban a fejedelmek felelőssége sokszerűen elismertetett, sőt maga a császáret is igénybe vették a választó fejedelmek. Valjon csekélyebb férfúi bátor ság, vagy fokozódott állami belátás-e az oka, nem akarjuk eldönteni; kétségtelen mindenestre, hogy az ujkor általános nézete a felelősség alóli feloldás mellett nyilatkozott; nem lehet még *Bluntschli* nézetéhez sem szegődnünk, ki eme feloldást csak fejedelemségekre akarja szorí tani, a köztársasági államfőket pedig a felelősség kötelességének alá vetni. Az újabb köztársasági alkotmányokban mindenestre akadunk

szabványokra a választott elnökök, kormányzók, szövetségi tanácsosok stb. beperelését s az ítéletmondásra rendelt bíróságokat illetőleg; de itt nincs is szó államfőkről a szó jogi értelmében, hanem a sajátlagos államfő ugyanis maga a *nép* legfelsőbb hivatalnokairól, melyet végelemzésben az államhatalom illet. A hivatalnokok felelőssége lehetőségét s czélszerűségét pedig senki sem fogja kétségbe vonni. — Ha pedig talán az I. Károly s XVI. Lajos elleni perekre hivatkoznának, mint a felelősség eszközlésének s igénylésének bizonyosságára, úgy meggondolandó, hogy eme eljárások nem voltak jogszerű cselekmények, hanem forradalmi tények. Épen mert teljesen felforgatták s félretolták e vádaknál a dolgok jogi rendjét, szűlnek oly hatalmas benyomást s képezik élet a fennálló államjog felforgatására irányuló törekvéseknek.

(b) A miniszteri felelősséget l. alant az 59. §-et.

(c) Ha azt állítjuk, hogy a felségsértés s bántás szigoruabb büntetésnek vetendő alá, nem akarjuk természetesen ama észszerűtlenséget s barbárságot védelmezni, mely e tekintetben kényuralmakban s aljas rabszolgai gondolkodás idejében mutatkozott. Ugyancsak az ily vétségek megalázó büntetéseit sem, péld. a térden való megengesztelést a pu-zta kép előtt.

31. §.

d) Az alattvalók jogai és kötelmei.

Az államfő *jogainak* természetesen az *alattvalók kötelmei* felelnek meg; e két fogalom tökéletesen fedi egymást. A hol tehát s a mely terjedelemben jogosítva van az államfő cselekedni s parancsolni, ott az alattvalók engedelmeskedni tartoznak; és ugyan az eset mivolta szerint, vagy egyszerű abbanahagyás vagy tevékeny tétemény által. Engedelmetlenség esetében ellenök irányul az államhatalom és vagy a dolognak megfelelő büntetés nyer helyet vagy közvetlen kényszer a túlhatalom alkalmazása által (a). Minél nagyobbak és terjedelmesebbek valamely államfaj céljai, annál messzebb terjednek az államrészvevők kötelmei is; s a nemleges szabadság megfordított arányban áll a művelődéshez (b). De ugyanezen okoknál fogva végét éri az alattvalók kötelezettsége is az állam s az államfő jogosultságával. Oly parancsnak, melynek kibocsátására nem áll fenn jog, nyilvánvalóan senki sem tartozik engedelmeskedni; s az alkotmányszerű engedelmesség elve valamennyi államban érvényben van. Az egyetlen különbség az államok között csak az, hogy a parancsolás joga némelyek létege s alkotmánya szerint messzebb terjed vagy kevésbé élesen van formulázva, mint másokban.

Ugyancsak az államfő kötelmeivel s feladataival az alatt-

valók jogai állnak szemközt (c). Az utóbbiak pedig két neműek, a szerint ugyanis a mint vagy az államfaj különös létege következménye gyanánt a közügyek rendjében s vezetésében közrejárulás illeti az alattvalókat, vagy személyes s társadalmi viszonyaikra nézve az államtól téteményeket követelhetnek, de szenvedőlegesen tartoznak elfogadni. Amaz képezi a *politikai jogokat*; az utóbbi esetben *állampolgári jogokról* van szó szűkebb értelemben. Mindkettőt együttvéve, persze nem elég határozottan, az *alkotmányszerű* vagy *alapjogok* nevével jelzik. Állampolgári jogok az állam minden fajaiban s nemében illetik a polgárokat; a politikaiak csak egyesek kedvező járulékaik. Egyikök se tévesztendő természetesen össze magánjogi igényekkel, melyekkel valamely polgár az államhoz való különös viszonylatánál fogva bírni találna, és melyeknek semmi közök a kölcsönös viszony létegevel s általánosságával (d).

I. *Állampolgári jogok szűkebb értelemben.*

Azon igények, melyeket az egyes alattvaló már csak mint részvevője az államegyesületnek személyére nézve követelni jogosítva van, tartalmokat illetőleg igen különbözök az államok faja, azaz célja szerint. Az általános bölcséleti államjogban csak alakilag vagy iránylatuk szerint jelölhetjük meg.

a) *Az államon való maradandó részvét joga.* Az állam szükséges intézmény az életcél elérésére; és pedig épenséggel egy bizonyos államon való részvét szükséges a legtöbbek özszerű művelődésére s külső viszonylataira nézve. Miután az emberek nem az állam, hanem ellenkezőleg az állam az emberek végett létezik; miután továbbá az állam kormánya nem választhatja kénye kedve szerint tevékenysége terjedelmét s tárgyait, hanem ellenkezőleg a tényleg létezőket elismerni s rólok gondoskodni tartozik, úgy nincs az államban senkinek se joga, azokat, kik jogszerű uton levének az államegyesület tagjai, belőle kiutasítani, és akaratjuk ellenére vagy egy határozott más államba sorolni, vagy valamely más egyesület felkeresésére kényszeríteni. A ki valamely néphez tartozik, annak jogában áll abban élni s halni s a számára létező intézményeket élvezni. Csak, ha valamely államrészvevő az özszerű állam céljával s intézményeivel egyáltalán össze nem egyeztethető gondolkodásmódot tüntetett fel tényleg s állandóan, nyerhet helyt jogilag büntetésül kiutasítása. Az ily intézkedés különben legközelebb áll a halálbüntetéshez, mert az özszer életrendeltetést megváltoztatja s az együttlét valamennyi eddigi kötelékeit szétszakítja; elrendelését tehát az egyes esetben hasonszerű,

habár talán némileg kevésbé súlyos okok fogják igazolni, mint a halálbüntetés kimondását. — Ellenben kétségtelen jogában áll az alattvalónak az államot szabad akaratból elhagyhatni, tehát kivándorlási jog illeti. Az oly embernek, ki eddigi állam-egyesületében nem érheti el lényeges életcéljait, nemcsak jogában, hanem erkölcsi kötelességében áll azt elhagyni s magának alkalmasabbat keresni. Valjon elmenetele az eddigi állam szellemi s anyagi erejét kevesbíti, az közömbös, miután nem az ember eszköz az államra, hanem az utóbbi eszköz az emberre nézve. Csakhogy magából értetődik, hogy a kivándorlást kívánó szabad elhatározása által nem oldatik fel akár az összesség, akár egyesek átellenében megállapított kötelmei alól. Eme kötelmek nemei szerint tehát vagy visszatartóztatni tökéletes téteményezésökig, vagy elegendő biztosíték szolgáltatására kényszeríthetni. Oly magánjogi viszonylatokat, melyek a tartózkodási helyre nézve rónak valakire kötelmet és az önkénynek útját szegik, a kivándorlási kedv nem forgatja fel (e).

b) *Amaz előnyök megadására irányuló jog*, melyeket az illető államnem minden egyes részvevőnek kilátásba helyez. Egyesek vagy egész osztályok önkényes károsítása ellenkezik a legfelsőbb államgondolattal és a legvégsőbb jogtalanság az állam részéről. A megadás tehát nem kegyelem, melyet tetszés szerint megvonhatni; hanem az állam s az államfő valóságos jogkötelme; mert saját létök fel van tételezve eme tétemény által. Az eszközök kimutatható s el nem hárítható elégtelensége esetében legalább az arányosság törvényét kell megfigyelni. Mindenek előtt tehát a lét fenntartására multhatatlanul szükséges, nevezetesen a jogótalom téteményezendő. A továbbit a fontosság dönti el, a mi értelemszerű emberi becslés szerint ítélendő meg. Mindenek előtt tehát nevezetesen a feltétel állítandó helye a feltételezett előtt; a sokra nézve jelentős továbbá elsőséggel bír a fölött, a minek csak csekély számú részvevő előtt van fontossága. Kétségtelenül igen nehéz a szellemi s anyagi javak feddhetlen számbavétele. Végre megjegyzendő, hogy a fennálló nemzedék életcéljait nem szabad a következő nemzedékek sikeresebb javáért áldozatul hozni, de ép oly kevéssé megnehezíteni az utódok létét s tökéletes kifejtését a szükséges eszközök elpredálása folytán.

c) *A személyiség s a társadalmi viszonyok háborítlan kifejlődése joga*, a mennyiben a különös állam céljai s intézményei nem szegik ennek útját. Erre nézve hatalmas különbség

uralkodik az államok között. Míglen egyes fajok, így péld. a klasszikai állam s a theokratia az összes ember jelentékeny részét igénybe veszik, a patriarchalis államban a személy s a társadalmi osztály alig érintetnek, s a jogállamban is elvileg önálló marad az egyes személyiség, habár itt az államtól követelt igények nagy terjedelme az állam részéről való követeléseket is felette gyarapítja. De sehol sem igényli az összerű állam-cél az egyes személyiség s céljai tökéletes megszüntetését. — A legelterjedtebb igények gyanánt pedig a következők jelenkeznek: a szabad, veszélytelen foglalkozás, ugyszintén a szellemi és testi erők gyakorlásának joga, tehát mindenekelőtt a rabszolgaság s függetenség eltörlése (*f*); a saját gazdasága tetszés szerinti kezelésének joga; a szabad gondolatnyilvánítás s idegen gondolatokkal való megismerkedés joga; vallásszabadság (*g*); annak joga, hogy másokkal önkényű egyesületekbe lépünk tiltatlan magánügyek közös gyakorlására. — Különbben ugyanazon oknál fogva, a mely a magánjogok korlátozását teszi szükségessé az államegység kedvéért, az állam ama jogsultsága is foly, hogy valamely átalán szabad gyakorlásra bizott tevékenységnek gádort szabjon, ha a korlátlan szabadság az állam jelentékeny háborgatását szülné.

d) Igazságos s kímélő bánásmód igénylése az államhivatalnokok részéről a befogatás, házmotózás, levelek elkobzása tekintetében. A személyes szabadság eme korlátozásait nem lehet teljesen mellözni, nevezetesen mint büntettek felfedezése s megfenyítése eszközeit; azonban a polgár méltán követelheti, hogy csak az államszükség parancsolta esetekben és a cél elérésével összeegyeztethető legkímélőbb fokban nyerjen helyet. Ennélfogva ha nem is feltétlenül szükséges, mégis felette hasznos külön törvényes megállapítása az elfogatásra stbre jogosító alkalmnak és ótalmazó formák rendelése a hatósági hatalommal való visszaélés esetében (*Habeas-Corpus-Acte*).

e) A tulajdon megvédése joga az állam s hivatalnokai részéről való önkényes igaztalan megrövidítés ellenében. Alig gondolhatni államot, legalább nem kifejtettebbet, a mely ne követelne a polgárok vagyonából közrejárulást, feladata elérése eszközeképen; de ennek törvény s jog szerint kell történni, tehát csak átalános szabványok értelmében, az arányosság szigoru megörzésével, egyesek tulajdonának rendkívüli, nyilvános okokból el nem kerülhető megsértése esetében kárpótlás mellett.

f) *A panasz joga* be nem teljesített jogszerű igények vagy tételes jogtalanság szenvedése miatt. Az állam összes joga végső alapján az emberi életcélok előmozdításában gyökerezik; s csak hogy az utóbbiakat elérje, él az ember államban. Tévely s a feladat hiányos teljesítése az emberi természet tökéletlenségénél fogva mindenestre lehetséges; de épen eme lehetőség miatt jogában kell állania a ki nem elégített egyénnek a figyelmet felkölteni s javítást követelni. Ennek következtében az állam kötelessége, nemcsak a panasz s kérelmezés jogát megengedni, hanem a panaszok alapos megvizsgálását s az illető esetben, megszüntetését eszközölni.

II. *Az alattvalók politikai jogai.*

Az alattvalók részvétele az államügyeken az államok különböző fajai s nemei szerint különböző. Némelyikben, így nevezetesen a theokrátiában, a korlátlan fejedelemségben s az arisztokrátiában, az ily részvétel magával az összerű együttlét fogalmával ellenkezik. Egyéb fajaiban s nemeiben eme részvétel különös gondolatában rejlik és sajátossága is a szerint idomúl. Így a rendi fejedelemségben vagy a népképviselői államokban. Egyéb államnemekben ismét létezhetik is, nem is ily részvétel, a nélkül, hogy a külön fogalom s czél a polgárok nagyobb vagy csekélyebb közrejárlása folytán lényegesen fejlődnek vagy hiánya által rövidséget szenvedne. Ez áll a patriarchalis s az urrendi államokban.

A polgárok részvétele pedig háromféle lehet. — Először ugyanis törvényes közrejárlás illetheti az államhatalom bizonyos cselekményeiben, már akár összességében, akár képviselői vagy megbízottjai által gyakorolják is e jogot. Helye lehet ennek a törvényhozás, az állam bevételei s kiadásai megállapítása, külügyi szerződések, a háboru s béke ügye tekintetében. — Másodszor oly jogosultság is gondolható, melynél fogva bizonyos nemű ellenőrzés illeti a polgárokat a kormánycselekedetekre nézve, magokat hanyagság, roszakarat vagy törvénytelenység elől megóvandók; itt ismét vagy szorosan meghatározzák a beelegyedés esetei vagy általán a nép jogaiból s érdekeiből folyhatnak. — Végre harmadszor bizonyos államügyek kizárólagos elintézése lehet, akár az alattvalók összességére, akár egyes osztályaira vagy talán helyetteseire bízva. Így péld. a tartományi igazgatás bizonyos részei, az igazságszolgáltatás — esküdtszékek által; a szegényügy, egyes tanintézetek stb.

Hogy mely viszonylatokban nyerjen helyt a közrejárlás

eme különböző neme, az nem annyira a jog, mint inkább az állameszély szempontjából intézendő el. Sok függ mindenek előtt nevezetesen a nép művelődése fokától, és pedig mind az általános, mind különösen az állami művelődéstől. Minél magasabb amaz, annál terjedtebb igényeket fognak emelni az államügyek vezetésére nézve; s minél kifejtettebb az utóbbi, annál biztosabban lehet a közügyek egy részét a népre hagyni. Főszabályul szolgáljon azonban minden körülmény között, hogy a fennálló jogok mindennemű megváltoztatása, már akár újabb törvényhozás, akár tényleges eljárás által, mindenkor az érdekettek közrejárulásával eszközöltessék.

A politikai jogok megengedéséből folyó jogi következmények általában a következők:

Mindenek előtt az oly kormánycelekedetek, melyeket az államhatalom tulajdonosának vagy nem szabad egyoldalúlag vagy épen nem elővenni, csak az alattvalók illető jogának valószínűs gyakorlatásának feltétele alatt létesülhetnek jogérvényesen. A polgárok belevonásának elmulasztása tehát mindenestre az elrendelt ügy érvénytelenségét vonja maga után, lehet, hogy a hibásak — csak nem az államfő — felelősségre vonását s megfenyítését is. Valjon sürgős ügyekben s a törvényes közrejárás helyreállításának lehetetlen eseteiben helyt nyerhet-e az államfő időiglenes egyoldalú eljárása s a jogosultak csak utólagos jóváhagyása, legközelebb a tételes szabványoktól függ; jogilag tiltatlan, sőt szükséges is az alakilag törvénytelen eljárás akkor, ha a szabály megfigyelése esetében veszély háramolnék az államra (l. fenn a 29. §-et).

Ugyancsak a tételes törvényhozás dolga annak meghatározása is, valjon a közösen eszközözlendő cselekmény első megindítása az egyik vagy a másik részről eredjen; különben erre nézve czélszerűségi okok legyenek a döntők. Általában mindkét részt illető jogosultság a legalkalmasabb intézmény.

Valamely politikai jog észszerű gyakorlatására szükséges feltételekre s előkészítő cselekményekre nézve nem lehet a jogosultakat háborgatni; de igen oly formákat s határokat szabni, melyek a közrendet, a kormány rendes menetét és az államfőnél maradó jogokat nem engedik megtámadni. Ide tartozik nevezetesen a jogosultak illetősége, feladataik alkalmas megoldására összegyűlni, értekezletet tartani eszközözlendő választásokra nézve, háborítlan összeköttetésbe elegyedni valamely cselekedetnél különösen érdemlett személyekkel, tudósításokat beadni a hatalom kezelőinek stb. (*h*).

Magának a közrejárlás jogának fogalmából foly, hogy az illető hivatottak nem lehetnek felelősségnek vagy igaztalanságnak kitéve tevékenységük tartalma vagy alakja miatt, feltéve hogy illetőségek korlátain belül maradnak s nem ejtenek az államfő s hatóságai jogain csorbát. Az állameszély dolga, az észszerű felelősség határozmányait úgy szabni, hogy ne szolgáljanak a szabad közrejárlási jog tényleges megszüntetésére.

Az államhatalom s a nép közrejárlulni jogosított alkatrésze közötti véleménykülönbség esetében legközelebb jogi szükségességgel a kérdésben forgó államcselekmény abbahagyása fog helyet. Az államlétszeresség egysége azonban nincs helyreállítva, sem az élet szükségletei kellőleg számba véve, ha a ki nem egyeztethető véleménykülönbség esetei számára nincs törvényes eldöntés rendelve (i).

Ugyanez áll ama szabványokról, melyek szerint az alattvalókat csak a végrehajtott kormánycselekedetek ellenőrzése illeti, azon esetben, ha a jogpontra nézve határozott ellentmondás mutatkoznék. Az ily magasabb eldöntés hozataláig, vagy ennek híján, a kormány megtámadott joga ép oly jó, mint az ellentmondóké, s semmiképen sincs kötelezve az ellenkező kívánalomnak engedni, csak azért, mert e kívánság kiejtetett.

De bármiképen alakult legyen is az államfő s a nép jogosult alkatrésze közötti visszavonás, semmiképen sem áll a közrejárlók jogában oly cselekinényeket eszközölni állásuk megóvására, melyek össze nem férnek az állam létevel. Az egyik rész netaláni tulcsapása nem jogosítja fel a másik részt az államot felforgatni s saját kötelmeit nem teljesíteni. Minél fogva nevezetesen a rendek általános adómegtagadása jogótalom eszközlésére, semmiképen sem megengedett eljárás. A gyűlés megtagadhatja valamennyi, igazolatlannak tetsző kiadást, ugyancsak a kártékonynak vagy jogtalanlannak látszó bevételeket elvetheti; szabadságában áll panaszt, sőt törvényes keresetet támasztani az alkotmányellenesen eljáró hatóságok ellenében: de nem tagadhatja meg az államtól a létére s jogkötelmei teljesítésére szükséges eszközöket (j).

Az észak-amerikai s francia példák szerint sokszerűen megkísérlett összeállítás az állampolgári s politikai jogoknak rövid tételekbe — emberi- s polgárjogok, alapjogok stb. — veszedelmes egy dolog, mely felette szabatos alaki tárgyalást s értelemeszerű kezelést igényel, hogy ne váljék sokszerű bajok szülőjévé. Egyrészt ugyanis az ily általános elvek mindenestre forduló pontot képezhetnek az összes államintézményben s a

törvényhozásra nézve is a további fejlődésnek irányt szabhatnak. Másrészt ellenben a szertelenül bő szerkezet zavarokat idézhet elő az észszerű részletes határozmányokat illetőleg és egyáltalán a míg fel nem dolgoztatott a fennálló jogban komoly tévelyeket s félreértéseket kelthet (*k*). Az ily legátalánosabb tételek törvényes kihirdetése tehát csak akkor tanácsos, ha általuk az állam lényeges változása talál nyomós kifejezést s az új törvényhozás kiinduló pontja maradandólag meghatározódik, azonfölül részletes s közvetlenül valósítható törvények útján való mihamarabbi kifejlesztése a legközelebbi jövőben várható. Különbözik mind tartalmilag, mind alakilag a legmeggondoltabb szerkezet szükséges; s minden körülmény között a legtanácsosabb, eme rövid tételeknek csak a törvényhozó átellenében tulajdonítani érvényes kötelezettséget, beteljesítésökig pedig a fennálló jogot érvényben hagyni.

(a) Fenyítések alkalmazása az alattvalók engedelmetlensége miatt az államhatalom irányában a legközönségesebb eszköz a törvényes rend kikényszerítésére. Általán elegendő s az emberi méltóságot kevésbé sértő, mint a közvetlen fizikai erőszak. Az utóbbi azonban mégis szükséges, a hol a bekövetkező bajt nem lehetne jóvá tenni, vagy ha az államintézmény összes léte kockán van, végre hol a törvények elleni kikelés gátsága szertelenül nagy mértékben s veszélyes példát adva jelenkezik. Így péld. tűzvész vagy árvíz alkalmával, csekélyebb vagy nagyobb nyílt ellenszegülés, erőszakos rendbontás vagy jogsértés eseteiben, ragadós nyavalyák elleni intézkedések fenntartására.

(b) Kétségtelenül kevésbé veszi a közügy a kóbor nomadot, a hűbérest a katonai hűbérállamban, vagy a városi polgárt a rendi államban igénybe, mint az ujkori jogállam a polgárt. Azonban az utóbbi intézmény tagjai számára összehasonlíthatanul sokat tétéményez. Hasonlítsuk csak össze a beduin, egy középkori lovag s egy korunkbeli angol, francia vagy német sorsát.

(c) Az állampolgári s politikai jogok általános irodalmát l.: MOHL, Staats-Recht des Königreichs Württemberg, 2. kiad. I. köt. 323. l. — VOGEL, Darstellung der Rechte und Verbindlichkeiten der Unterthanen, Lpz. 1841. — OTTOW, Die Grundrechte des deutschen Volkes. Frankf., 1849. — SCHÜTZENBERGER, Les lois de l'ordre social. Par., 1849, I. k., 202. l. — SORIA DE CRISPAN, Philosophie de droit public. Bruxelles. 1853., I. s II. köt. — ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, I. köt. 398. l. — ZÖPFL, Deutsches Staatsrecht, I. köt. 202. l. — HELD, System des Verf.-Rechtes, II. k. 543. l. — BLUNTSCHLI, Allg. Staatsr. II. k. 476. l.

(d) A szűkebb értelemben vett állampolgári jogok s az alattvalók politikai jogai gyakori összezavarásából, a mint nemcsak elméletileg, hanem elég sűrűn a törvényhozásban is, péld. alkotmányi oklevelekben jelenkezik, nem pusztán elméleti tévely, hanem káros következményű az életben is. Ugyanis arra ad alkalmat, hogy e különböző nemű jogok,

melyek igen jól szétválaszthatók, együtt járjanak a megengedést s megtagadást illetőleg.

(e) Belterjű állami önérzetről tanúskodik, ha az angol államjog értelmében a polgár allegiance-a, az oroszé szerint az alattvalói viszony jogilag sohasem szakadhat meg, s ha a francia jog a kivándorlásról felteszi, hogy visszatérési szándékkal (avec esprit de retour) történik; e tekintetben valamennyi német alkotmány nagyrabecsült kivándorlási joga elég nyomorultnak tetszik: azonban ama fel nem oldható államhűbértség sem védelmezhető jogilag. Mindenesetre irigylendő ama érzet, mely a tévely alapját képezi; azonban épen az egyesek érzetére kellene hagyni, valjon hatalmas, népsajátosságát kielégítő hazájában akar-e vagy képes-e maradni, vagy nem.

(f) A rabszolgaságra nézve az állam irányában való jogigény nemcsak azt követeli, hogy önmagának ne legyen rabszolgája magánbirtokában, vagy hogy az összes lakosságot ne hozza magához ily viszonyba; hanem méltán azt is kívánja, hogy az alattvalók között személyen való tulajdonjogot semmiképen el ne tűrjön. Legközelebb magánjogi kérdés ezen ügy; mivel azonban egyrészt a rabszolga nem érheti el az államtól kilátásba helyezett előnyöket, másrészt a rabszolgaság stb. összes állapota csak az államtörvények ótalma alatt állhat fenn: úgy mindenesetre közvetlenül az államhatalomhoz intézendő követelmény, azaz tehát állampolgári jog, hogy ne legyen a rabszolgaságnak helye. Sőt eme jog megadása a legelső kötelesség, miután minden további életcél elérése feltétele. — Mindenesetre egész államfajokban s nemekben, így a klasszikai államban, a keleti kényuralmakban s theokratiákban, a jelenkor szláv jogállamaiban, sőt a legújabb időkig az Egyesült-államokban is nagy mértékben jelen volt s jelen van a rabszolgaság s függetenség: mégis általános gyanánt állíthatni fel eltörlése követelményét. Egyik államnem sem, a klasszikai államot leszámítva, hozza már létegeiben magával a rabszolgaságot, hanem mindenütt csak a művelődés hiánya s az önzés esetes következménye.

(g) Alig kell megjegyeznünk, hogy a gondolat s lelkiismereti szabadsága ugyan drágakő a legtöbb államfaj polgárai számára, de elvileg meg nem fér a theokráciával. Valjon elegendő kárpótlást nyújt-e az utóbbi eme állampolgári jog megtagadásaért a hit biztosítása s az összes élet vallásos rendje által, oly kérdés, melynek eldöntésére nézve a vélemények igen szétágaznak.

(h) Nehezen lehet eldönteni valjon ama kisszerű eszközök, melyek által nem ritkán meggátolni akarják s mindenesetre megkésérik a politikai jogok önálló s meggondolt gyakorlását, jogtalanabbak, nyomorultabbak vagy — a keltett elkeseredettségénél s gyűlölségénél fogva — eszélytelenebbek. A bátorság s nyíltság hiányának bizonyítékai, és azon fölül rendszerint még a legközelebbi célt sem engedik elérni. Azon kormány, mely ilyeseket rendel vagy csak el is tűr, önmaga fölött mond rémitő ítéletet.

(i) Tagadhatlanul jelentékeny tökéletlensége a képviseleti egyeduralmoknak, hogy az államfő s az alattvalók közötti orvosolhatlan véleménykülönbség esetében nem létezik jogilag érvényes, észszerű el-

döntés. Az egyszerű abbanhagyás számos esetben még nem elegendő; az egyoldalu eljárást sem lehet továbbá helyeselni, hogy a kölcsönös közrejárulás gondolatának tökéletes tönkrejutása meggátoltassék. A kedvezőtlenül szavazó gyűlés megengedett feloszlatása s új választások elrendelése következményeiben bizonytalan, némely időben nehezen alkalmazható rendszabály s azon fölül nincs helye nem-választott képviselők átellenében. A korunkban tényleg alkalmazott eszközök, ugyanis a kormánynak minden áron megszerzendő befolyása a közrejáruló gyűlekezetre, vagy pedig a parlamentáris rendszer, komoly aggodalmakra szolgáltatnak alkalmat. Amaz az összes állami erkölcsösséget veszélyezteti, és még sem biztos; az utóbbi pedig a személyes fejedelmi hatalom jelentékeny s maradandó alávetését tétélezi fel a nép többsége alá és az állam kormányában hatalmas hullámzásokat von maga után. Teljesen magánálló, független államban minden igénynek megfelelő, alkalmas intézmény fellelése talán lehetetlenség; ellenben kisebb államokban, melyek fölöttük álló államszövetségbe egyesültek, kétségkívül lehet független és elegendő hatalommal felruházott hatóságot alkotni a vitályos ügyek eldöntésére.

(j) Az államélet kevés tárgya felett uralkodnak annyi zavaros fogalmak, mint az adómehtagadás állítólagos jogára nézve az ujkori, képviseleti államokban. Nemcsak, hogy sokan elvileg létezőnek mondják e jogot, hanem még a népképviselet rendszere főtámaszának s főeszközének nyilvánítják. A lehetőség s hasznosság tényleges bizonyosságai gyanánt pedig részint a középkori rendek rendkívüli követelmények mehtagadására, részint Angliára szoktak hivatkozni. Mindenek előtt az utóbbi hivatkozás helytelenségét fogjuk kimutatni. Részint ugyanis Angliában a parlamentaris rendszer áll fenn, míglen a continensen a népképviselet dualistikus felfogása az uralkodó, a minek következménye az, hogy ott a bukó félben levő párttól vonatik meg további uralma eszköze, míglen itt a kormány, sőt maga az állam a mehtagadás tárgya. Részint pedig tényleg Angliában sincs szó az alkotmányi elvek megszilárdulása óta az összes adók mehtagadásáról; hanem legfelebb próbakövíül használtatik fel valamely csekély bevétel vagy kiadás mehtagadása, vajjon többségben van-e még a miniszterium az alsóházban. — S ép oly kevéssé találó a régiebb rendek eljárására való hivatkozás. Eme rendi államokban az állam bevétele s kiadása főpontját az ily tárgyalás nem is érintette. A rendek mehtagadásakor rendkívüli tétémények szolgáltatása forgott kérdésben, a minek teljesítésére nem állott fenn jogi kötelezettség. — De ettől el is tekintve úgy az államtól a léte s kötelmei teljesítése követelte eszközöket mehtagadni s ebben a népjogok óalmát látni, épenséggel badar dolog. Hogyan lehet észszerűen szó oly *jogról*, mely az állam határozott kötelmei félretolását megengedi, s miként lehet az ily mindeneket felbontó dolgot jogótalomnak bélyegezni? Azt sem szabad szem elül téveszteni, hogy a rendek csak az államhatalommal közrejárulni hivatvák, de nem az utóbbi teljes alávetését eszközölni kiéheztetése által. — Össze nem tévesztendő az ily politikai okokból folyó adómehtagadással a finantzterv nagyobb vagy kisebb részének el nem fogadása a rendek által és az utóbbiak

ebből keletkező kívánalma, hogy czélszerűbb adózási tervezet dolgoztassék ki.

(k) V. ö. SCHÜTZENBERGER. Les lois de l'ordre social. Par., 1849., I. k. 202. l. — Az ember- és polgárjogok magyarázatának legélesebb részben tulzó kritikáját írta BENTHAM e két iratában: *The book of fallacies*; és *Anarchical fallacies*. L. BENTHAM, Works, II. k. 189. l. 480. l. Francia fordításban: DUMONT, Oeuvres de J. Bentham. Brux. I. k.

32. §.

e) Az általános jogok képviselői.

Némely államfajban a nép vagy egyik része általános jogainak képvisellete az alkotmány lényegéhez tartozik, és ugyan mind az állampolgári jogok megóvására, mind a politikai jogok gyakorlására. Így mindenek előtt a képviseleti népuralomban és a rendi egyeduralomban; lehetséges s nem elvből, hanem inkább esetleg a patriarchalis állam némely eseteiben is. A cél, ótalmat nyerni a rosz kormány ellenében, ama tévedések, hátrálás és szenvedélyesség nélkül, melyeket a tömeg közvetlen közrejárulása keltene; továbbá legalább valamennyi polgár közvetett közreműködését nagyobb területen s számosabb lakosság között is lehetségessé tenni (a).

Politikai jogok gyakorlása és általános állampolgáriak védelmezése képviselők által legelőször a középkori germán államokban fordult elő (b). A klasszikai állam nem ismerte e jelenséget, mert teljes létegetől idegenkedik, mely az egyén tökéletes beleolvadását kívánta az összességbe és az ebből folyó közvetlen részvétet a közügyeken. Itt ugyan helyt nyerhetett az egyik államhatóság korlátozása egy másik által — péld. a tanácsé a néptribunok által —; de nem a nép s az államhatalom szembesítése és sokak legfelsőbb tiszteleti joga átruházása egy egyénre. Kétségtelenül jelentékeny csorbát szenved az egyeseket illető jogosultság az államélet jogai képviselők által eszközölt gyakorlása folytán és bizonyos körülmények között csak látszatja marad meg. Azonban az ujkor nagy államaiban eme intézmény mégis egyedüli lehetősége a tömeg közrejárulásának, s hogy képes kinek-kinek ótalmat nyujtani, a tapasztalás bizonyítja.

Az összes viszony leglényegesebb kérdése a következő: kötelező felhatalmazás értelmében tartoznak-e a képviselők eljárni; vagy pedig általános, törvényes illetőségek határában belül meggyőződésök szerint mozoghatnak? A jog szempontjából a felhatalmazási viszony a legtermészetesebb, de a korlát-

lanabb megbízás sem benső lehetetlenség. Czélszerűségi okoknál fogva az utóbbinak adandó feltétlenül az elsőség, mert az egyes felhatalmazottakat kötelező megbízás esetében sem az utóbbiak között nem igen lehetne megegyezést eszközölni, sem a kormányval folytatott értekezés jelentékeny hasznot nem eredményezne. Valamennyi tényleges felvilágosítások vagy alaposabb okok hatálytalanok volnának; a képviselők még oly szilárd új meggyőződésének semmiféle hatálya; s az utóbbiak s a kormány közötti véleménykülönbséget nem oszthatná el kölcsönös engedés, hanem mindenkor a tervezet tökéletes bukásával végződnek, ha az államfő nem akarná magát feltétlenül alávetni a képviselők határozmányának. A képviselők ily függetlensége mellett mindenestre jelentős véleménykülönbség jelentkezhetik közöttök s megbízóik között; s szándékos átmítás vagy a választók önámítása is helyt nyerhet a választott állami nézeteire és személyes céljaira nézve. De ez annyiban csekély jelentőségű, a mennyiben a képviselő cselekményei ennek folytán nem válnak érvénytelenekké, a képviseltek nevében s általános felhatalmazásuk alapján beadott nyilatkozat kötelező erejét az utóbbiakra nézve továbbra is megőrizén. A véleménykülönbség erkölcsi s politikai félszagségén a törvényes képviseleti idő lefolyta után új választás által lehet segíteni, míg az időközben mutatkozó hátrányokért gazdag kárpótlást nyújt a szabad állás előnye. — De ennek szükséges következménye az, hogy a képviselő választására jogosítottnak nem állhat szabadságában az utóbbinak szolgálati ideje tartama alatt bárminemű megbízást adni vagy állása feladására felszólítani. Az utóbbi sem volna egyéb, mint közvetett kényszer. És épen oly kevésbé felel meg a rendszernek, ha a képviseletre jelölt részletekbe menő biztosításokat ad eleve jövőendő nyilatkozatai tartalmára s cselekményei módjára nézve. Az ily ígéret ugyan nem jogilag, de mindenestre erkölcsileg teljesen kötelező volna; s mégis akkor szokták ez ígéretet letenni, mikor még mások, nevezetesen a kormány nézeteit nem ismerik, gyakran mielőtt érdemlegesen megismerkedtek volna a tényekkel, végre számba nem véve az egykori cselekedet pillanatában uralkodó viszonyokat s nehézségeket (c).

A képviselő rendelkezésében a közrejárulás részvétét, azaz a *cselekvőleges választási jogot* illetőleg, eme előkérdés eldöntése fog határozni: valjon a közrejárulást az államügyekben az egyes jogosítottat illető jog szempontjából, vagy a közhaszon elérésére szolgáló megbízásából tekintjük? — Az első esetben

el kell ismerni az abból folyó következményt, hogy valamennyi, általános állásánál fogva az elintézendő ügyzetek által személyesen érdekllett egyénnek, további tulajdonságai számbavétele nélkül, ha csak rendelkezési képesség híján nincs, jogosultsága is van, a közös képviselő rendelkezésében résztvenni. Csakhogy méltán lehet majd követelni, hogy a választáson való részvét joga a képviselendő érdekeken s jogokon való részvét viszonya szerint nagyobb vagy csekélyebb legyen. Általános jogok képviselői választásakor tehát a legáltalánosabb szavazatjog lesz helyén, szűkebb körű jogok képviselése korlátozottabb terjedelmű választási jogot fog igényelni. — Az utóbbi feltevéskor ellenben nemcsak a legkiválóbb, hanem az egyedüli tekintetnek kell lenni, hogy ugyan az eszközendő cselekmény követelte értelmiséggel felruházott, valamennyi polgári, de csak is azok, vegyenek a választásban részt. Ez esetben a kívánatos szellemi s anyagi sajátságok tetszés szerinti meghatározása, az erkölcsileg meg nem bízhatók vagy értelmileg használhatlanok teljes kizárása, végre a személyesen ugyan nem érdekllettek, de alkalmas választásra különösen képesítettek belevonása következetes s czélszerű. — Nyilvánvalóan az utóbbi felfogás a helyesebb. Egyrészt ugyanis az általános államgondolat s az összes létszeresség számbavételére számíthatni, másrészt a kérdésben forgó különös jogok s érdekek lehetőleg leghatályosabb képviselétére; egy szóval: jó választásokra. A kinevezések átengedése esetében a jogosultaknak semminemű biztosíték nem létezik, hogy az utóbbiak valóság-gal helyesen fogják fel feladatukat, és hogy nem járnak el önző, államellenséges értelemben. Miután a törvény csak általános szabványokat adhat, de nem képes az egyes emberek sajátságait megbírálni, úgy természetesen a választásra különösen képesítettek megjelölése nem történhetik egyébként, mint bizonyos körök vonása által. Ha ez esetben sem fog a véleményezett sajátság tényleges fennállása mindenkor bebizonyulni: úgy ez mint az emberi intézmények tökéletlensége elkerülhetlen következménye sokkal kevesebb hátránnyal jár, mintha egyszerűen és egészen általánosságban valamely jogon való részvételtől némely nehéz cselekedet igényelte erkölcsi s szellemi képesültségre vonatnék következtetés (d).

Ugyanígy a szenvedőleges választási jogra, azaz némely jogok s érdekek megkinált képviselése elfogadási jogosultságára vonatkozó szabványok is különbözők, a szerint a mint a választottat a személyes igény kifejezésének vagy az értelme-

sek kiszemeltjének tekintik. — Az első esetben csak a jogosultak köréből való választás következetes. Egy bizonyos jog tulajdosainak némi részök van az államügyzeteken; valamennyinek közvetlen gyakorlása lehetetlen, minélfogva valamennyi nevében eljáró egyesekre szorítandó. Eme helyettesek, tehát a jogosultak bizottmánya, ennélfogva keblökből választandók. Más szavakkal: itt a szenvedőleges és cselekvőleges választási jog körei tökéletesen fedik egymást; és valamint a közrejárulás jogosultsága egyáltalán valamely jog birtokától van feltételezve, ugy az utóbbi elegendő biztosítéknak tekintendő a kérdéses állomás betöltésére megkívántató képességet illetőleg. — Ha ellenben a választás különösen képesültekre van bízva, ugy a választandók képességök szerinti kijelölése ugyanezen gondolatból foly. Itt tehát jóval terjedelmesebb, s lényegesen különböző sajátságok szerint szabott szenvedőleges választási jog foroghat fenn. Minél inkább azon voltak, hogy értelmes választókra tegyenek szert, annál szabadabb s korlátlanabb választásokat lehet rájuk bízni. — Hogy a jogképviselethez való örökösödő jog csak az első nézettel fér meg, magától értetődik. A felette nagy s öröklőleg biztosított tartamu jogbirtoknál fogva különben nem is feltűnő vagy ellentmondó. Ugyanigy némely hivatalok betöltése is, melyekkel megfelelő jogok egybekötvék, elegendő jogosultságnak és képesültségnek tekintendő.

(a) A jogvédelem létegeről s az államügyeken való képviselők általi részvételtől l. többi között: THILO, Was ist Verfassung und was Volksrepräsentation? Breslau, 1835. — SISMONDE DE SISMONDI, Études sur les constitutions des peuples libres. Brux., 1836. — CHERBULIEZ, Théorie des garanties constitutionnelles. I. II. Paris, 1838. — MÖHL, Ueber das Repräsentativsystem. — WITZLEBEN. Die Grenzen der Volksrepräsentation in der constitutionellen Monarchie. Leipz., 1847. — MÖHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 265 l.

(b) UNGER, Geschichte der deutschen Landstände. I. II. Hannover, 1844. — GUIZOT, Histoire des origines du gouvernement représentatif. I. II. Brux. 1851.

(c) V. ö. DAHLMANN, Politik, 2. kiad. 164. l.

(d) Az elméleti írók véleménykülönbsége a helyes választási rendszert, s az elégedetlenség az életben a fennálló intézményeket illetőleg a követendő alapgondolat felőli uralkodó homályból folynak. Ha ugyanegy időben elismerik a jogosultság rendszerét a választókat egyszerűen felosztván az egész országban, de a belátás rendszerét is oly tulajdonságokat követelvén, melyek a gyülekezet összmegbizásával semminemű tárgyilagossággal összefüggésben nem állnak, hanem csak kívánatos szellemi sajátságokat volnának biztosítandók: ugy feloldhatlan ellentmondásba kerültek. Ha ehhez járul, hogy a választási belátás s

szándék biztosítékát kizárólag a vagyoni viszonyokra támasztják, úgy szükségképen növekedik a rendszer zavara s az elégedetlenség mind két részről. Azok, kik jogaikat követelik nagyobb vagy csekélyebb mértékben mellőzvék és pedig a leggyűlöletesebb megkülönböztetés, a vagyoné által; azok pedig, kik jó választások eszközölhetése tudatában vannak, méltán egyéb tulajdonságok számbavételét kívánhatják, mint a vagyonét és az *ebből* leszármaztatott jobb általános mivelttségét és megőrző érzületét. Egyes javítgatások a részletekben, péld. némely körök, így az ugynevezett értelmiség felvétele, még öregbítik a bajt, mert a következetlenséget növesztik. Itt csak az egyik vagy másik rendszerhez való nyílt csatlakozás segíthet a bajon; de persze meg a jogosultsági rendszerhez való szegődéskor a választási jog helyes, *arányos* felosztása nehézséggel jár; a képesültségi rendszernél az önkényű eljárás ellenvetése s az egész gondolat irányában uralkodó ellenszenv győzendő le. Magában véve teljesen következetes az általános választási jog rendszere is; azonban lényegileg hamis alapon nyugszik, ugyanis valamennyi jog tényleges egyenlőségén, noha csak a jogképesség egyenlősége forog fenn. — Ugyancsak következetes, de a képviselt jogok s érdekek nagysága s tárgya szerint fokozódott választási rendszereket indítványoztak: WINTER, Die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Gött. 1852; az 1852-diki Deutsche Vierteljahrschrift. 3. számában foglalt értekezés szerzője, Das Repräsentativ-System, seine Mängel und deren Abhilfe; és BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, I. k. 428. l. — Az általános szavazatjog hátrányairól nagyjelentőségű megjegyzéseket mond: SISMONDI, Études sur les constitutions des peuples libres. Brux. 1836. 37 l. — A legujabban HARE s JOHN STUART MILL léptek fel új nézetekkel; l. az utóbbinak kitűnő művét: On the Representativ-Government.

2. Kormányzati jog.

33. §.

a) A kormányzati jogról általán.

Ha a kormányzat feladata, az alkotmány összes tartalmát valamennyi egyes előforduló esetben érvényre juttatni, ha e végből tökéletesen alkotmányszerűnek és ezen fölül célszerűnek és kielégítőnek kell lennie (l. fentebb a 19. §.): úgy tevékenysége két fő osztályra szakad.

Először ugyanis rajta áll *az eszközöket* fellelni, rendezni és készen tartani, hogy minden előforduló esetnek mennyiségi-

leg s minőségileg megfeleljen; más szavakkal: lehetséges tevékenysége különböző iránylatai követelte hatáságai betöltendők, hivatalos megbízásokkal ellátandók és a megfelelő anyagi eszközökkel felruházandók.

Másodszor pedig tényleg *cselekedni* tartozik az igazgatás, a *hol* s a *mint* illik.

Ezen feladat jogi következményei pedig a következők:

1. *A kormányzati hatóságok számának*, valamint az egyesekbe beosztott személyekének oly nagynak kell lenni, hogy általán képesek legyenek a reájok eső ügyzeteket jókor és mégis megfontoltan s alaposan elvégezni. Minél miveltebb valamely nép, annál nagyobbak s különbözőbbek az igények oly intézmények s segélyzések előteremtésére, miket csak egyesült erők útján eszközölhetni. Mindenesetre oly irányt vehet az ily előrehaladott nép társadalmi s állami műveltsége, mely a magánérő mind szabadabb kifejlésének és nevezetesen minél számosabb szükségletnek önkényes egyesület s államkivüli létszerűség útján való kielégítésének (selfgovernment), ennél fogva az állami tétemények megtakarításának kedvez; azonban részint nem áll eme iránylat a műveltség növekedtével szükségképpen be, részint a legöntevékenyebb népnél is marad mindig elég szükséglet, melyeknek kellő kielégítésére az egyesek ereje nem elegendő. Átalában tehát igaz a tétel, hogy a művelődés növekedtével az állam irányában való igények is öregbednek. Növekedésekkel pedig ugyancsak a hatáságok terjedelmének is gyarapodniok kell (a). — A munkafelosztásnak megfelelő berendezése a hatáságoknak kiválóan elő fogja mozdítani az ügyzetek sikeres elintézését. Szükséges a rendkívüli segélyzés lehetősége is az ügyek szertelen nagy megszaporodása esetében.

2. Ellenben az állomások vagy személyek mindennemű feleslege kerülendő, és pedig nemcsak mint a gyors végzés gátlása, szellemi erők tékozlása s végre mint mindennemű visszaélés szülő oka; hanem nevezetesen mint az adóköteles polgár iránti jogtalanság. A formák lehető egyszerűsége, bajmócz s czéltalan ellenőrzés kerülése, végre, a hol csak a jogbátorság s a mindenoldalú meghányás szüksége engedi, az ügyzetek egyesekre s nem testületekre való átruházása, a legkiválóbb eszközök a kormányzati hatáságok a tényleges szükség szerinti szorítkozására.

3. Az állam végleges végzeménye kellenén túli elhalasztása szintén jogtalanság az alattvalók irányában. Minél fogva

követelhetni, hogy az egyik fél rossz akarata általi huzavonásának eleje vételessék; hogy a hivatalnokok teljes erővel azon legyenek, hogy a fennforgó esetek eldöntessenek; végre hogy alapos, gyakori és váratlan vizsgálatok magasabb hatóságok által feltüntessék az ügyek mibenlétét s meggátolják a hátrálékok szaporodtát.

4. A kormányzat cselekvési kötelezettsége igen különböző, a szerint a mint oly eset forog fenn, melyben az állam csak az illetők különös felszólítása után tartozik közbelépni, vagy pedig már általános okoknál fogva s az egyesek különös felszólítása nélkül tevékenységét kifejezni. Az előbbi eshetőségnek részint valamennyi polgári jogperlekedésben van helye; részint a rendőri ótalmazás oly eseteiben, melyekben az államintézmény célja akkor is eléretik, ha nincsenek is mindenütt kikényszerítve, hanem csak a reá szoruló egyesek rendelkezése alá helyezvék. Saját ösztönéből tartozik ellenben az állam eljárni egyrészt az összes megelőző igazságszolgáltatásban (praeventivjustiz), valamint a hol valamely jogtalanság megnyitása a feladat; másrészt a hol a rendőri ótalmazás oly általános szükség, hogy felszólítlan beleavatkozása mindenütt s mindig kívánatosnak tetszik; harmadszor végre mindenütt, hol az államlétszeresség s egyes alkotmányi szabványok fenntartásáról s keresztülviteléről s az állameszközök előteremtéséről van szó (b). Mind az idétlen s kelleetlen cselekvés, mind a hanyag vagy rosszakaratu mulasztás s tétlenség a kormányzat részéről igaztalanság, ha az ellenkező kötelessége.

5. Ha valamely alattvaló a kormányzat igazolatlan beleavatkozása vagy helytelen mulasztása folytán kárt szenvedett volna, ugy jogosítva van kárpótlási igényt emelni. Hogy a kereset legközelebb a hibázó hivatalnok vagy az összes állam ellen támasztandó, attól függ, valjon a kérdéses cselekmény törvényes szabvány értelmében önállólag a hivatalnoktól volt-e végzendő, — így nevezetesen a bíró törvényszéki eljárása — vagy valjon illetékes, magasabb hatalomtól volt-e elrendelve, habár csak általánosságban. De az első esetben is tartozik az állam jót állani, ha a hivatalnok nem képes fizetni, mert a polgár mindenesetre az államtól volt kényszerítve, épen ama bizonyos hivatalnokhoz fordulni és annak hivatalbeli eljárását az államakarattal nyilatkozatának elismerni. Magából értetődik, hogy nemcsak a tevékenység, hanem a mulasztás is feljogosít kárpótlást követelni, ha a sérelemnek utját szeghette volna az állam helyesen alkalmazott főfelügyeleti joga (c).

6. Az államkormányzat olcsó volta ugyan nem a legfőbb tekintet, sőt mindenekelőtt a czélt kell elérni s ehhez képest a megkivántató eszközöket alkalmazni; azonban mégis a polgárok iránti jogi kötelezettség, csak elkerülhetlen terheket róni vállukra. Ennélfogva mind az abbanhagyandó, a mi nem szükséges a czél elérésére, már akár felesleges intézményekből s személyekből, akár az igazgatás fényűző beruházásából álljon is az utóbbi. Így nevezetesen nagyobb hivatalnoki fizetések, mint melyek a kellő szellemi erők nyerésére s a becsületesség megőrzésére pénz dolgában megkivántatnak, egyáltalán kerülendők (d).

(a) A jelenkori állam feladatának tökéletes félreismerését bizonyítja, ha itt-ott a korábbi korszakok csekélyebb kormány költségeire utalnak, mint mintákra. Régen hátat fordított a patrimonialis állam korszaka, mely alig nyújtott némi igazságszolgáltatást és ezt is csak részszerűen, a megelőző igazságszolgáltatás jelenlegi intézményeiről és az összes rendőri tevékenységről, péld. az egészségügyi rendőrségről, a szegények gondoskodásáról az állam részéről, mindennemű nyilvános oktatásról, művészi s tudományos államgyűjteményekről, postákról, országutakról, csatornákról, vasutakról, telegrafokról mit se tudott. Azért nem is lehet szó többé az igazgatás kezeléséről egy kanczellár, néhány tanácsos s írkokok által. A ki a czélt kívánja, annak az eszközöket is kell kívánnia; a ki a míveltség élvezeteiben részesülni óhajt, meg kell árát adnia. Tökéletesen badar dolog tehát, ha néha a rendek gyűlése nem szavazza meg a kormányzati eszközök szaporodtát, noha az elintézendő ügyek a lakosság gyarapodtánál s az államtevékenység ujonnan keletkezett iránylatainál fogva jóval meggyűltek. Az államkormányzat öregbedő követelményeit s az államkiadások ennek megfelelő szaporodtát egyesegyedül a közös ügyek saját elintézése gátolhatja meg helyesen szervezett magánérfő, nevezetesen a nép egészséges társadalmi alkatrészei élénkítése által. Valjon azonban az ilyszerű elintézés valóban *olcsóbb*a kerül-e, az egészen más kérdés. Legközelebb csak az *állam*-háztartásból tűnik el az illető összeg.

(b) Egészen hamis, e tételt, a hol panaszló nincs, ott bíró sem lehet, az államtevékenység oly ágaira is átvinni, hol vagy a közjó általános okainál, vagy az egyéni szükséglet általános terjedtségénél fogva az államlétszerek folytonos, saját ösztönű tevékenysége követeltetik. A büntető jog szabatos felfogása értelmében még a jogsérelem megfenyítésekor sem szükséges a sértett fél különös felszólítása; s a hol kivételesen jónak látják az utóbbit kívánni, így péld. a becsületsértés, házi latorság, házasságtörés stb. eseteiben, ez egyesegyedül az érzület — valjon helyes? — kíméléséből történik s nem elvből.

(c) Éme ép oly fontos, mint nehéz kérdésre nézve l. ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, II. k. 53. l. s az u. o. idézett bő irodalmat; ZÖPFL, Deutsches Staatsrecht, II. k. 793. l. — Ha az utóbbi az államot feloldja a bíró jogellenes cselekményeért való jótállás alól, ugy az ellentmondásban van saját okaival, melyekkel az igazgatás jótállási kö-

telmét támogadta; hogy ugyanis az állam a hivatalok berendezését magának elismeri s a polgárokat kényszeríti, azokkal s a rendelt hivatalnokokkal élni. Ez ugyancsak a törvényszékekről épen úgy áll, mint az igazgatási hatóságokról. Ugyane véleményyt osztja ZACHRIAE, Vierzig Bücher, I. k. 99. l.

(d) Felette félszeg takarékoság a hivatalnoki fizetések szertelen csekély volta, ha sem az életszükségletek magasabb árai, sem egyéb tevékenységi módok remélhető jövedelmei nem vétetnek számba. Ez csak a hivatalnokok tökéletes elkorcsosulását eredményezheti — a minnek a nép drágábban adja meg árát, mintha elegendő fizetések szabvák — s a tehetséges s önértetű férfiak távoltartását az államszolgálattól. Sőt úgy felel meg az emberi természetnek, hogy a szigorú szükséglet meghaladó fizetések legyenek kitűzve rendkívüli használhatóságért s szolgáltatásért az államszolgálatban. Noha csak kevesen érhetik el, sokan iparkodnak kiváló érdemek által szert tenni reájok. A lordkancellár egyetlen egy fényes állomása Angliában száznál több ügyvédet a legmegegyőztetőbb munkálkodásra serkent.

34. §.

b) Az államhivatalnokok.

Önként kiviláglik, hogy még a legkisebb államban sem alkalmazhatja az államfő egymaga az összhatalmat az együttlét céljai elérésére s az ehhez képest fennálló s szükséges jogok gyakorlására, hanem hogy e végre a téteményeknek mennyiségileg, minőségileg s helyileg megfelelő számú hatóságoknak kell rendelkezésére lenni, más szavakkal, hogy különböző nemű államhivatalnokokra szorul (a). Ugyancsak az is világos, hogy mind a szolgálattétel rendje s biztosítása, mind az alattvalók kötelezettsége az államhatalom megbízottjai irányában engedelmisséggel lenni mindazok kétségtelen s kizárólagos megjelölését kívánja, kiknek joguk s kötelezettségek van bizonyos ügyeket elvégezni.

Az ily intézmény természetesen számos jogviszonyok alapja s tárgya. Az államok különbsége ugyan nem csekély befolyással van az utóbbiakra; mégis a következő általán érvényes alapelveket állíthatni fel (b):

I. *A kinevezés joga.*

Lényegileg az államfőt illeti azokat megjelölni, kik alárendelt segédjei gyanánt s parancsai alatt végezik a kormány-cselekményeket. Az államhatalom legfelsőbb birtokosa létszereit ugyanazon szellemnek kell eltöltenie, mint őt magát, hogy benső ziláltságnak s sokszerű gátnak utját szegjék. A kellő engedelmisség kívánja, hogy tőle függjenek; végre a legalkal-

masabbnak felkeresése s a már szerzett érdemek ismerése a legkönnyebben eshetik annak, ki valamennyi ügyek élén áll s az államban történő mindennemű dologról tudomást szerezhethet. Minélfogva általános szabály, hogy az államszolgálat különböző ágainak hivatalnokait az egyeduralkodásban az államfő kinevezi, a kormányzó jogi személy pedig választja. — A kivételek a következők:

1. Nagy államokban az alárendelt hivatalokat, a közelebbi magasabb hatóságok tölthetik be, nehogy fontosabb ügyektől vonassék el az államfő s hogy halasztgatásnak eleje vétessék. Igen széles terjedelmű államokban, vagy a hol egész tartományok az anyaföldtől távol helytartók által kormányoztatnak, a kinevezés eme átruházása kiváló állomásokra is kiterjeszkedik. Ugyanigy háborús időben az előléptetés joga az államfőtől távol eső, az ellenséggel küzdő sereg vezérére nézve ha nem is multhatatlanul szükséges, mégis legalább felette tanácsos, mind a legnagyobb buzgalom serkentésére, mind a seregek létszeresége folytonos épentartása végett (c).

2. A hol valamely ügyzet kezelése az egyik vagy másik hivatalnok kizárólagos felelőssége alatt történik, így péld. valamely pénztári hivatalban, ott igazságos az utóbbinak alárendelt segéde kinevezésében lényeges befolyást engedni.

3. Néha némely állomás betöltését az alattvalókra is bízhatni, vagy hogy némi tér engedtessék demokrata vagy arisztokrata elemeknek, vagy bizonyos osztályok szellemébe helyezett bizalomból. Az utóbbi egészen korlátlan fejedelmi uralkodásban is helyt nyerhet így péld. Oroszországban a nemesi választásokban (d).

II. A hivatalnokok választása.

Az egyes állomások betöltése számos uton történhetik, a nélkül hogy a jog csorbát szenvedne.

1. *Sorszolgálat* által, és ugyan akként, hogy bizonyos ügyzetek elintézését határozott rendben váltakozva s rendszerint rövidebb időre vállalják magukra a polgárok.

2. *Kényszerválasztás* által, azaz egyesek megjelölése által, kik akaratjuk ellenére is, de teljesen jogi kötelem gyanánt tartoznak bizonyos állomást, határozott időre magukra vállalni. Természetesen az ily esetben is csak képeseket szabad választani, minélfogva szükségessé válhatik, tehát igazolva is van, a lakósságot osztályokra szakasztani.

3. *Az állammal kötött szabad szerződés által.* Vagy az állam szólíthat fel némely előnyök kínálása s némely képesült-

ségi feltételek szabása alatt; vagy a pályázótól is eredhet az ajánlat valamely hivatal átvállalására. A képesültségi feltételekre egyrészt s az állam téteményeire vonatkozó általános törvényes szabványok megállapítása másrészt mitse változtat a szabad egyezkedés jogi viszonylatán az egyes esetben, hanem csak az értekezletek rövidítésére s nagyobb határozottságra szolgál. Lehetséges, hogy az ajánlat vagy kínálás az egyik vagy a másik részről a hivatalok egész fajaira vonatkozhatik, vagy csak bizonyos egyes hivatalokra szorítkozik (e).

4. *Az állomás birtokosával kötött szerződés által.* Feltéve, hogy az állam tételes törvényei bizonyos hivatalokat magánjogi birtok tárgyainak nyilvánították, és hogy a birtokosnak meg van engedve tulajdonát magánjogi úton harmadik személynek átengedni — mely intézmény ellen politikai szempontból sok kifogást lehet emelni, de a mely nem tartalmaz jogi lehetetlenséget; — a hivatalok szerzése magánosok közötti bármintemű szerződés alapján helyt nyerhet. Így nevezetesen adás-vevés alapján. Ha ezekre nézve az állam fenntartja magának a főfelügyelet jogát vagy bizonyos feltételeket szab, hogy érdekeit lehetőleg biztosítsa, úgy ez mitse változtat az ügyzet magánjogi természetén (f).

5. *Öröklés által* bizonyos örökösödési rend szerint. Természetesen szintén csak valamely örökösödő jog törvényes vagy jogi megadása feltétele alatt.

Eme különböző eszközök közötti választás lényegileg a célszerűség kérdése. Jogi szempontból csak az jegyzendő meg, hogy a kényszerhez mindaddig nincs szükség, tehát mindaddig jogilag sem helyeselhető, a míg elegendő önkénytesek akadnak nagy áldozatok nélkül az államra nézve; továbbá, hogy az alattvalóknak valóságos joguk van a közügyek derék vezetését követelni és hogy ennél fogva a nyilvános hivatalok azon betöltési módjai, melyek meg sem kísértik a szükséges tulajdonságokat előteremteni, nemcsak célszerűtlenek, hanem jogilag is kerülendők; harmadszor végre, hogy a rendkívüli kényszerátruházáskor, mely nem veszi valamennyi képesítettet egyenlőképen igénybe, a személyes részvétet meghaladó belevontak kárpótlást igényelhetnek (g). Emé tételek alapján s a célszerűségi tekintetek számbavételével a következő szabályokra akadunk:

Bizonyos sorrend követése a szolgálattételek felrovásában magában véve igazságos, s nevezetesen a vagyon egyenlősége nem szolgálhat okul az egyenlőséget felbontani. A birtok különböző nagysága igazolja az államnak szolgáltatandó

anyagi tétemények arányos fokozatát, miután az állam is hasonló viszonylat szerint ótalmazza s mozdítja elő a vagyont; ellenben a polgárok személyéhez egyenlő viszonyban áll az állam, minélfogva egyenlőképen tartoznak személyökkel a gátra lépni, a hol egyáltalán szükséges. Világos azonban, hogy a készülség hiánya az egyes szolgálattétel számára, a sor szerint felszólítandók csekély személyes képesülsége, végre a teher egyenlő felosztása által okozott gyakori változtatása a szolgálattéteőknek csak kevés nyilvános ügyzeteknél engedi meg sorrend szerinti ellátást; nevezetesen némely biztonsági szolgálatokban, az igazságszolgáltatás némely egyszerű ügyzeteiben stb. Valamennyi egyéb esetben a nyilvános hivatalok sorrend szerinti betöltése nemcsak czélszerütlen volna, hanem valóságos igaztalanság az alattvalók irányában, kiknek igényeit ilyképen épen nem elégítené ki az állam.

A *kényszerválasztás* ellen, jelentékeny kifogásokon kívül, nevezetesen azt is fel lehet hozni, hogy mindazon szolgálattételnél, melyek az egyes végrehajtó részéről szellemi vagy erkölcsi megeröltetést igényelnek, erre a kényszerített részéről nem számíthatni. Tehát csak oly ügyeket bízhatni a nem önkénytesen vállalkozókra, melyeknek pontos elintézését felvi-gyázat s szigor által kikényszeríthetni. Áll ez főleg a közönséges szárazföldi s hajóhad katonaszolgálatról; ha csak mívelte-bek vonatnak a dologba a helyi, jogi s rendőri ügyek követelte szolgálattételről, péld. az esküdtek, szakavatottak szolgálatté-teleiről (*h*).

Miután végre az államügyek átruházása *örökösödés* vagy *magánszerződés* alapján mind a megeshető tökéletes képtelen-ségnél fogva, mind számos egyéb czélszerűségi okokból mellő-zendő: *ugy szabály gyanánt a szabad szerződés alapján esz-közölt betöltés* jelenkezik.

III. *Sikeres betöltés biztosítására szolgáló intézmények.*

Kétségtelenül az uralkodó vagy a különben jogosított önön való érdekében fekszik az államhivatalok lehető legjobb betöltése. Egyébiránt is erkölcsi s jogi kötelezettségök. Külön-böző nemű felszeg okok azonban tapasztalatilag kevésbé képe-sültek választását tehetné kívánatossá; ennélfogva a következő szabványok, melyeknek czélja a legjobbak választását s min-denetre a képtelenek eltávolítását kikényszeríteni, igazságo-sak s czélszerűek:

1. Az államhivatalokra minden körülmény között egyáta-lán *képtelenek*, tehát nevezetesen az asszonyok, a kiskorúak, az

utóbbiakkal egy fokon állók, a büntetettek, az idegenek *megjelölése*; — az utóbbiak képessége fenntartásával az állampolgárjoggal való felruházás esetében. Igaztalanság ellenben azok kizárása, kik a hivatalt bizonyos időig betöltötték. Könnyen megeshetik, hogy az utóbbiak az egyedül képesültek; élénk közszellem mellözze a helytelen ismétli megválasztás badar szokását.

2. Azon elv alaki elfogadása, hogy mindenkor *a viszonylagosan legderekább választandó*. Ennek eszközlésére a következő módok ajánlkoznak:

- a) Bármely alkalmas egyén képesültsége minden hivatal betöltésére, tekintet nélkül a születésre s rangra.
- b) Vizsgálatok s próbaidők szabása; szükséges továbbá ama hivatalok törvényes felsorolása, melyeknek betöltése bizonyos nemű vizsgálatoktól van feltételezve (*i*).
- c) Valamennyi pályázó megbirálása egy magasabb, ha lehet, testületi hatóság által.
- d) A szolgálati idő el nem ismerése előléptetési ok gyanánt, kivéve ama magasabb vagy jobban fizetett állomásokra nézve, melyek nem igényelnek egyéb képesültséget, mint a mely a betöltött alantabb fokú hivatal számára elegendő vala; s itt is, ha valamennyi többi körülmény egyenlő.
- e) Az állomások betöltése bekövetkezett megüresedése után, tehát minden váromány eltiltása.

IV. Az államszolgálati viszony jogi természete.

Teljesen félszeg éleseszség az államszolgálati viszonyt valamelyik magánjogi szerződésnem köpenye alá hozni s a szerint méregetni jogi tulajdonságait. Részint ugyanis mind azon nyilvános szolgálatoknál, melyek sorrend szerint vagy kényszer-kiszemelés utján látandók el, szó sincs szerződésről, s mégis természetesen ott is alkalmazvák jogtételek. Részint még ott is, a hol tényleg létezik szerződés, az nem magánjogi jogviszony, hanem a közjog sajátos viszonya, mely egyszerűen a dologban rejlő alapelvek szerint mérendő s tárgya értelmében jelölendő meg. Az államszolgálati viszonyból folyó jogi következtetések pedig főleg a következők:

1. *A szolgálat tökéletes ellátása kötelezettsége*. Az átruházott s átvett feladat végrehajtása az alattvalók irányában jogosultság, az államfő irányában kötelezettség, tehát sem tettség szerint nem szolgáltathatni, sem abban nem hagyhatni, hanem tökéletesen, a mint csak a szellemi s anyagi lehetőség megengedi s a mint az állam követeli, kell téteményeztetnie (*j*).

Azonban nem rejlik a szolgálati viszony általános természetében, hogy az állam a nyilvános hivatalnok összes ideje felől rendelkezhezzék, különös szolgálatán túl is. Ezt csak akkor lehet követelni, ha a szerződésben világos feltétel gyanánt volna megemlítve, vagy pedig a kényszer útján átruházott szolgálat, péld. a hadszolgálat különös természetéből folyna. Ugyancsak valamely hivatal átvállalása koránsem jár azon kötelezettséggel, minden más állomást s az államtól utalt tartózkodási helyet elfogadni. Ezt csak akkor követelhetni, ha minden szolgálati viszony alapját általános feltételek képezik, s az utóbbiak felruházzák a kormányt ama joggal.

2. A felsőbbek szolgálati parancsai irányában való *engedelmesség*, kik ellenben a felelősséget vállalják magokra. Csak oly megbízásokat szabad visszautasítani, melyek nyilvánvaló büntetett tartalmaznak. — Sajátságos kivétel létezik a szolgálati engedelmesség kötelmére nézve a népképviselői egyeduralmokban, az államfő parancsai a miniszterek egyike ellenjegyzését igényelvén, a kik azután az összes felelősséget magokra veszik. Reájok nézve ugyanis nem forog fenn az ellenjegyzés eszközzése feltétlen kötelezettsége, hanem a között s a visszalépés között választhatnak.

3. *Felelősség a hivatallal való visszaélés miatt*, és pedig két iránylatban. — *Egyrészt az államfő átellenében.* Az átruházott hivatalt csak a közjóra szabad alkalmazni, de nem a szolgáló magán érdekeire, még kevésbé jogtalanságok elkövetésére. Ugyancsak a kitűzött feladat lehető tökéletes megoldása s minden hanyagság kerülése a szolgálatban jogi kötelezettség. Mindkét esetben az általános vagy különös törvények értelmében fenytés fog helyt nyerni s az államfő joga s kötelezettsége az illető jogi eljárás megindítását eszközöbe vétetni. Nem forog fenn semminemű ok, az államfő irányában követelt eme felelősség miatt egyéb hatóságokat alkalmazni, mint a közönséges bíróságokat. — *Másrészt az alattvalók vagy képviselőik irányában.* Ha valamely nyilvános hivatalnok jogtalan cselekedet vagy mulasztás folytán egyes polgár vagy az összesség jogait sérti, megfenytése eszközzendő s a viszonyok szerint kárpótlásra marasztalendő el. Kétség esetében a sértett fél a bírósághoz fordulhat; a közönséges törvényszékek az illetékesek. Néha azonban saját hivatalok rendelvek az ellenőrzés átvállalására s a keresetek támasztására, vagy különös törvényszékek illetékesek, némely hivatalnokok vagy némely büntettek számára. Így péld. a néptribunál Rómában, a

justiza major Arragonban, s az ujkorban a népképviselési gyűlések mint vádlók, a páiri kamarák s az államtörvényszék mint bírák. — Az állam kárpótlási kötelmét illetőleg l. a 33. §-et.

4. *Hivatalbeli titoktartás.* Kivánatos, hogy az igazgatás egészben lehetőleg nyilvános legyen; de különbözik ettől a hivatalnok részéről való kicsacsogása az állam vagy egyesek oly titkainak, melyeknek tudomására hivatala s csak is annak útján jutott, kivált ha ebből kár keletkezik. Itt a reá bízott jószág sérelme forog fenn.

5. Ellenben a hivatalnok meg jogosítva van az államtól követelni:

- a) Állomása törvényes vagy különösen megígért *fizetését*;
- b) *Különös ótalmat* a hivatalban vagy a miatt támasztott erőszakoskodás ellen;
- c) Az állam általi *képviselést* valamennyi általános, ugy különös szolgálati utasítás által elrendelt hivatalos cselekményekben.

Különös szolgálati szabvány, mely az államhivatalnok jogait s kötelmeit nyilván s részletesen megállapítja, mindkét félnek biztos alapot vet, eloszlatja a kételyeket a jogkérdések eldöntésében, és részletes értekezéseket feleslegessé tesz az egyes hivatalok átruházásakor.

V. *A viszony tartama.*

Az önkény elkerülésére, mely az egyes szolgálattevő rövidségére s kárára az akaratja ellenére reá rótt kötelezettséget szertelenül meghosszabbíthatná, vagy az önkénytesen átvállalt hivatal felruházott kívánsága s előnye s talán az összesség ellenére idő előtt megvonhatná, az államszolgálat tartama törvényes megállapítása multhatatlanul szükséges. De eme törvénynek kettős iránylatot kell követnie. A sorrendi szolgálat s kényszerkiszemelés esetében a derék ellátással összeegyeztethető legcsekélyebb időközre való szorítókozás az alattvaló jogi követelése. A szerződés alapján felruházott hivataloknál a viszony folytatása a tökéletes teteményi képesség idejében a szabatos alapgondolat. A hivatalnokok gyakori változtatása sok hátránnyal jár az ellátási ügyességre s a szakavatottságra, az államkormányzat következetességére, messze látó tervek kivitelére, végre a tetterőre nézve a hivatalbeli idő vége felé; azonfelül a hivatalok tartamának bizonytalansága nem ritkán vétkes kizsákmányolására serkent kárpótlás gyanánt az ismét elejtendő jövedelemért. Továbbá csak akkor

szabhat az állam méltányossággal s jelesül sikeresen jelentékeny feltételeket a szolgálatra való alapos elkészültséget illetőleg, ha nemcsak előnyös s tisztos, hanem biztos állomást is nyújt. Szabály gyanánt tehát annak kell érvényben lenni, hogy a hivatalnokot csak jogszerű birói végzemény alapján szabad elbocsátani (*k*); s hogy, ha az állam nem veszi továbbra igénybe szolgálattételét, vagy ha az utóbbi nem jelenkezik kívánatosnak, legalább fizetésében s hivatala által nyert rangjában hagyassék meg. Csak ama hivatalokban, melyeket díjtalanul önkénytesek látnak el, s melyeknek betöltése tehát nem nyújt fenntartó életállást, hanem ellenkezőleg áldozatba kerül, foghat kár s méltánytalanság nélkül helyet a gyakoribb, sőt még a nem-önkénytes változás is. Ugyanigy az elbocsáthatás megnehezítése okai legalább nem oly nyomósan jelenkeznek azon szolgálattelvőkre nézve, kiktől csak gépies munkálkodást várnak. — A betegség s aggkor miatt munkaképtelenné váltak nyugdíjakban való részeltetése, továbbá az özvegyek s árvák gyámoltása nem jogilag szükséges következménye az államszolgálati szerződésnek; hanem egyesegyedül a számítás dolga, valjon ez uton, vagy magasabb, felesleget nyújtó fizetések által elégíttetik ki e tekintetben minden szolgálati jelölt természetes követelménye sikeresebben mind az államra, mind a hivatalnokokra nézve.

(a) Néhány újabb író, így Haller — *Restauration der Staats-Wissenschaft* — kísérletei az államszolgálat fogalmát s elnevezését ismét eltávolítani s helyébe *fejedelmi* szolgálatot tenni, történetileg s fogalmilag tagadhatlanul szabatosak a *patrimonialis* államra nézve; minélfogva következetes eszközei azoknak, kik ez államnemet egyáltalán visszaállítani s az egyedül jogosultnak jeleníteni iparkodnak. De ép oly világos, hogy eme felfogás s iparkodás elleneinek, ennek ellenszegülniök kell. Valamennyi *jelenkori* állam törvényhozása s alkotmánya különben is ellene szól. — Ha pedig a cserét talán azért kellene eszközöbe venni, hogy a hivatalnokoktól vak engedelmességet szabadjon követelni alkotmányellenes parancsok irányában is: ugy nemcsak cél s eszköz volna egyaránt alávaló, hanem fel sem lehetne fogni, hogy mit nyerne ezáltal a kormányönkény rendszere. Becsületes ember magán-szolgálati viszonyban sem vetemedik gonoszságra, s a gaz az államszolgálatban készségesen lesz a jogtalanságnak is hitvány áruja. V. ö. STAHL, *Staatslehre*, 3. kiad. 308. l. — Különben az e §-ben kifejtett jogtételek, noha méltányosak s az államok legtöbbszörében alkalmazhatók, a *patrimonialis* állam sajátosságai mellőzésével tárgyalvák.

(b) Az államszolgálati viszonyra vonatkozólag l.: MOSER, *Der Herr und der Diener*. Frankf., 1759. — SEUFFERT, *Von dem Verhältnisse des Staates und der Diener des Staates*. Würzb. 1793. — VON DER

BECKE, Von Staatsämtern und Staatsdienern. Heilbronn, 1797. — SCHEFFNER, Gedanken und Meinungen über Manches im Dienst. 1—4. Königsb., 1802—1821. — GOENNER, Der Staatsdienst. Landshut, 1808. — BREWERN, Das Verhältniss der Staatsverwaltungsbeamten im Staate. Leipz. u. Riga, 1835. — HEFFTER, Ueber die Rechtsverhältnisse der Staatsdiener (Beitr. zum D. Staats- u. Fürstenrecht, 106. l.). — MEISTERLIN, Die Verhältnisse der Staatsdiener. Kassel, 1838. — SCHMITTHENNER, Zwölf Bücher. III. k. 502. l. — SEYBOLD, Das Institut der Aemter. München, 1854. — MORGENSTERN, Mensch, Volksleben und Staat, I. k. 175. l. — ZACHARIAE, Deutsches Staats- und Bundesrecht. 2. kiad. II. köt. 17. l. — BLUNTSCHLI, Allg. Staatsrecht. 2. kiad. II. k. 115. lap.

(c) Igen tanulságosak Wellington panasza, hogy a leghatalmasabb eszköz hián van a seregre hathatni, mivel nincs feljogosítva előléptetést eszközölni. — Mennyivel czélszerűebbek valának a jogosítványok, melyekkel 1855-ben a francia hadvezér a Krimben fel volt ruházva!

(d) Valamennyi megyei hivatalnok a nemesség általi választása legvilágosabb bizonyítéka, mily hatalmas volt az aristokrata elem a korábbi magyar alkotmányban.

(e) Nehezen lehet felfogni, miért ellenzik némelyek — így ujabban ismét Zachariae s Bluntschli — az államszolgálati viszony megállapítását szerződés által. Kétségtelen azon tény, hogy a nyilvános szolgálatok minden egyes esetben ajánlat és elfogadás útján létesülnek, valamint az is, hogy valamely jogviszony ilyserű helyreállítása szerződés. A keletkezés eme jogi természetén mitse változtat az államfőtől a hivatalokra ruházott jogok tartalma s nevezetesen ama kérdés, vajjon kiváltságos természetűek. Az alattvalók irányában való jogok s az állam s az államfő iránti kötelek a legkevésbé sem változnak azon körülmény folytán, hogy eme viszony képviselője szerződés útján vállalta át. Miután a felsőbb hivatalnokok nyilván nem sorszolgálat folytán léptek hivatalba, sem kényszer útján nem szemeltettek ki, hanem önkényt ajánlkoztak a hivatal átvállalására s szabad határozat folytán ruháztattak fel vagy szabad akaratból kináltattak meg s vállalták fel: úgy nyilván a szerződés s nem más jogviszony kellékei forognak fenn. Persze igen izetlen dolog ezen szerződést a római jog névtelen szerződéséi, vagy a meghatalmazási viszony, a precarium s a locatio conductio operarum formáiba kényszeríteni. — L. SCHMITTENNER a. i. h.

(f) Össze nem tévesztendő a német szolgálati üzérkedéssel, eme hihetetlen gazsággal s korcs kinövással a XVIII. században azon rendszer, mely bizonyos hivatalokat a koronkénti birtokos magántulajdonának tekint, és ennél fogva az utóbbinak — de nem az államnak vagy a fejedelemnek — megengedi elidegenítését adás-vevés útján. Kétségtelenül félszeg eme felfogás s nevezetes hátrányai vannak. Azonban nyilván elismert jogi viszony s nem büntett. Így péld. a tulajdonjog a tisztai állomásokra az angol szárazföldi seregben; így Franciaországban a forradalom előtt számos bírói állomásra való magánjog s még mai napság is a jegyzők, ügyvédek (avoués) s váltóüzérek álló-

másaira. — Az ily intézmény hátrányairól l. BELLET, Offices et officiers ministeriels. Par., 1850; védelmezni igyekeznek: BATAILLARD, Du droit de propriété et de transmission des offices ministeriels. Par., 1840.

(g) Egyike a legkiáltóbb igaztalanságoknak jelenlegi államéletünkben ama csekély kárpótlás, melyet a kényszer útján seregbe soroltak kapnak, s mely alig elegendő a legszükségesebb életfenntartási eszközöket a szolgálati idő tartamában megszerezni. Persze nem lehetne az összes életcél vagy legalább a legjobb ifjúi évek háborgatása követelte kártérítést a jelenkori állandó seregek nagyságával összeegyeztetni. Vajjon azonban az utóbbiak leszállítása szerencsétlenség volna-e? igen kérdéses.

(h) Hogy magasabb hivatalokat is lehet kényszerkiszemelések útján másokra ruházni, annak példái gyanánt szolgálhatnak a senatori állomás Hamburgban, a sheriffállomás Angliában stb.

(i) Az államvizsgálatokat itt csak jogi szempontból fogtuk fel. Hogy ezen rendszer, ha a követelmények terjedelmökre vagy tartalmokra nézve túlságosak s észszerűtlenek, jelentékeny károkat is okozhat, nevezetesen ha a szabadabb általános emberi műveltségnek útját szegi; s hogy a vizsgálatok egyáltalán nem szolgálhatnak mindennemű jó tulajdonság feltüntetésére: oly igazság, melyet jelesül napjainkban mindennütt elismernek. A baj oly magas fokra hágott, hogy hajlandók volnánk mindennemű vizsgálat fölött pálczát törni, ha nem nyujtanának némi ótalmat képtelen rokonok s előkelők kedvezése ellen. — V. ö. Ueber Staatsdienstprüfungen D. Viertel-J.-Schr. XVI. sz. 79. l. — MORGENSTERN, Mensch, Volksleben und Staat, I. k. 191. l.

(j) A hivatal ellátása az állam megbízásában s céljaira történik s semmiképen sem a szolgálattelvő magánjoga gyanánt s hasznára. Ha tehát a magasabb államhatalom a hivatalnoktól tevékenysége össze vagy részszzerű felfüggesztését követeli, úgy talán ez nem lesz helyeselhető, sőt az összerű állam alkotmánya szerint talán panaszra s további jogcselekményekre fog alkalmat szolgáltatni a törvények s törvényes intézmények ótalmára jogosultak péld. a rendi gyűlés részéről: de magának a hivatalnoknak nincs joga, a tilalom ellenére is további hivatalbeli cselekedeteket végezni; az utóbbiak tehát érvénytelenek volnának. Más kérdés a hivatalnok igénye fennmaradása fizetésére s rangjára nézve, melyre fentebb a 260. lapon feleltünk.

(k) A hivatalból való önkényű eltávolítás ellenében teljes jogi ótalonban közönségesen csak a bírói állomásokkal felruházottak részesülnek, az igazgatási hivatalnokok ellenben csak csekélyebb biztonságra számíthatnak, így valamely legfelsőbb testületi hatóság végzésére vagy hasonlóra. Némely országban, péld. Franciaországban, még erről sincs szó, az igazgatási hivatalnokok sorsa teljességgel a kormány kezébe levén helyezve. Ezt semminemű ok nem igazolja, sőt az igazgatás biztonságának hia felette káros következményü. Hogy a bírakra nézve további ok is járul a lelkiismeretesen ellátott hivatalban való ótalmazásra, ugyanis független igazságszolgáltatás kívánsága, tagadhatatlan;

azonban valamennyi többi ok az igazgatási hivatalnokok biztos állását is követeli. Bátran állíthatni, hogy a németországi igazgatási hivatalnokok, legalább közönséges, biztos helyzete, sok kedvezőtlen politikai állapot eléggé nem méltatott correctívje; s a míg Franciaország igazgatási hivatalnokait önkénynek teszi ki, minden fáradozása tudományos készülésre serkenteni, dugába fog dőlni, s az igazgatás azonfölül mindenkor akármely bitorló, önkényű uralkodó lelkiismeretlen eszköze leend. — Az állam valamennyi hatóságai közötti tökéletes politikai megegyezés állítólagos szüksége koránsem igényli a jó igazgatás alapjainak megrendítését: a nyilvánvaló engedelmetlenség jogosan s elmarasztaló ítélet alapján elbocsátást vonván maga után, valamely kiváló férfiú határozott ellenszegülése esetében pedig egyszerű feloldása az ügyzetek alól jogi állása meghagyásával elegendő levén.

35. §.

e) Az igazságszolgáltatás kormányzatáról.

Az állam feladata: biztos jogrendet létesíteni s fenntartani, csak akkor van megoldva, ha mind a jogháborgatások elhárítása, mind a háborított jog helyreállítása szemügyre vétetett s mindkét tekintetben történt annyi, a mennyi az emberi erőkből telik. E végre azonban a következő követelmények számbavétele szükséges:

I. A fenyegető jogháborgatás elhárításáról való gondoskodás, a megelőző igazságszolgáltatás — praeventivjustiz, helytelenül „jogi rendőrségnek“ s „önkénytes törvénykezésnek“ is nevezve — természetszerűen a tétemény legelső része. Jobban megfelel a szilárd s általános jogrend eszméjének s sokkal üdvösebb az illető felekre nézve, ha jogháborgatások egyáltalán nem fordulnak elő, mintha, talán csak későn s tökéletlenül, utólagosan javíttatnak meg. A gondoskodásnak azonban mindennemű jogokra ki kell terjeszkednie, bármi legyen is tárgyak s bárkit illessenek, s akár erőszakos vétkes sérelemről, akár a jog alaptalan kétségbevonásáról legyen szó. *Más szavakkal, a megelőző igazságszolgáltatás mind az államot, mind magánosokat tartozik védeni, s mind büntetteket, mind polgári jogperlekedéseket meggátolni.* Feladata határát egyrészt kizárólag az emberek szellemi sanyagi ereje korlátoltsága, másrészt a polgárt illető személyes szabadság szabja, melylyel megengedett céljait elérni iparkodik. Részt az utóbbi oknál fogva, részt mert az oly jogháborgatás, mely valamely állított igény pusztá tagadásából áll, kevésbé veszélyes cselekedet, mint az erőszakos támadás, a megelőző igazságszolgál-

tatás határai szűkebbre szabvák a polgári, mint a fenyítő ügyekben. — Különben magából értetődik, hogy az igazságszolgáltatás e részéhez csak az állam ama intézményei s cselekedetei sorolandók, melyeknek tárgyát *nyilván s kizárólag* a jogrend fenntartása képezi. Mindenesetre valamennyi intézkedés, melyek nagyobb művelődést eredményeznek, a jog fokozott tiszteletét is szilárdítják. Ugyancsak a háborgatott jog rögtöni helyreállítása is számosakat mindennemű háborítás teljes abbanhagyására fog serkenteni, mert az utóbbi csak megfenyítéssel vagy legalább visszautasítással s kellemetlenségekkel kecsegteti. Azonban eme jó következmények csak mintegy mellékesen jelenkeznek, s az azokat nemző államintézményeknek legközelebb s kiválólag egyéb céljai vannak, a melyek szerint be is rendezendők. Tehát nemcsak a szabatos logika, hanem a tárgyi feladatok számbavétele is azt igényli hogy a megelőző igazságszolgáltatás rendszeréből kivetessenek.

Az igaztalanság elhárítására rendelt államintézmények önálló célja s sajátosság mivolta különös elvek felállítását igényli, melyek az államtevékenység csak e részét veszik tekintetbe. A leglényegesebb szabályok pedig a következők:

1. A lehetséges jogháborgatások egyik faja sincs elvileg kivéve a megelőző igazságszolgáltatás tevékenysége alól. A fenyítő ügyekben, nevezetesen pedig polgári jogperlekedésekben különben előfordulnak némely kivételek, melyeknek csak czélszerűségi okoknál fogva van helyök, tehát a szabad önkényvel járó túlnyomó haszon eseteire szorítandók.

2. Csak jogsértések képezik a megelőző igazságszolgáltatás tárgyát; tehát nem az érdekek megsértése harmadik személyek által, valamely ember erkölcstelen cselekedetei vagy káros kezdeményei önmaga irányában.

3. Ellenben nem tagadhatja meg segélyét, ha a jogtalan cselekedet ugyan már kezdetét vette, de a jogháborgatás folytatását s bevezetését meg lehetne gátolni. A jogtalanság elkövetett része megfenyítése természetesen a bíróságoknak marad fenntartva.

4. A megelőző igazságszolgáltatásnak jogában áll cselekvőleg közbelépni, mihelyt annak valószínűsége forog fenn, hogy a jogrendet háborítani akarják. Eme valószínűségnek, önkény s balfogások elhárítására, mind tárgyilagosságnak, mind alanyinak kell lenni; de a bizonyítás elvei, sem a polgári, sem a fenyítő eljárásban, nem nyernek alkalmazást, miután a megelőzés feladata nem az, egy bizonyos tényt valamely általános

elv alá sorolni, a mire természetesen mindenekelőtt a ténynek kell megállapítva lenni; hanem inkább a következő kérdés megítélése: vajon valamely jövődö, tehát még nem is létező ténytöl előreláthatólag lehet-e tartani, de még elhárítható-e? A bizonyítás elvei pedig csak a már beállott tények kimutatására szánvák.

5. Az állam nem várja be a keresetet, hogy valamely megtámadott jogot elhárító ótalmában részesítsen; söt inkább ízi-ben cselekszik, mihelyt elegendö okoknál fogva a jövődö jog-sérelem valószínűségétöl tarthat.

6. Minél fontosabb a megtámadott jog, s minél kevésbé lehet a már megsértett kárvallottat előbbi állapotába visszahelyezni, annál erélyesebbeknek s messzehatóbbaknak kell az elhárítási eszközöknek lenniök. — Ugyanez áll a felette vakmerö vagy gyakori háborgatásról.

7. Az állam megelőző tevékenységére nézve korlátozásoknak van helyök:

a) Ha a megelőző eszközök sikerének tárgyilagosa s szellemi lehetetlensége vagy csak nagy valószínűtlensége is forogna fenn. Nemcsak czéltalanul eltékozoltatnék ily esetben az állam ereje, hanem tekintélye is csorbát szenvedne; ezenfölül a természetes szabadság is megnyirbáltatnék, anélkül, hogy sikeres haszon volna következménye.

b) Az államsegély nem kerül alkalmazásba, a hol s a mennyiben képes az egyes egyén saját ereje s gondoskodása által s a törvényes rend körén belül önmagát megvédeni. Eme ótalmi feladatára nézve sem akar az állam az egyén helyében cselekedni s ép oly kevésbé szabadságán csorbát ejteni mint kötelmeit magára vállalni; hanem csak ott fog közbelépni, a hol az összerö alkalmazása szükséges.

c) Egyesek fennálló jogainak korlátozását — megelőző intézkedés gyanánt — csak ott lehet felhasználni, ahol egyéb eszközök nem elegendök, s a hol a megvédendö jog az ótalmazás végett korlátozandó joggal jelentőségre nézve legalább egy sorban áll. Aránytalan eszközök alkalmazása egyáltalán tilos.

d) Az okozott korlátozás miatt kárpótlás nyujtandó nem ugyan magának a megvédendönek, de igen harmadik személyeknek, kik az ótalmi eszközök alkalmazásakor birtokukban megsértettek.

II. *A helyreállító jogszolgáltatás két lényegesen különbözö részre szakad: polgári jogszolgáltatásra (Civiljustiz) s büntető jogszolgáltatásra (Criminaljustiz).*

1. *A polgári jogszolgáltatásnak* feladata, az államlakosok s az állam mind azon perlekedéseit, melyek a magánjog létre vagy határait s feltételeire vonatkoznak, elintézni s a törvényes jogrend helyreállítását minden egyes esetben eszközölni. Mindenkor bevárando különben az egyik érdekelt fél felszólítása, mert az igénybe vett ugy a követelésére nézve visszautasított önkényes engedékenysége esetében nem forog fenn jogháborítás; kinek-kinek szabadságában állván igényeit tettségére szerint korlátozni vagy feladni. — A perlekedés elintézésére szolgáló szabványok vagy az összerű esetre hozott különös s jogilag megengedett egyoldalú határozmányok; vagy az ország általános joga — törvénye vagy szokása — mely különös határozmányok hiánya esetében és ott lép hatályba, hol az utóbbiak elvileg kizárvák. — A jogperlekedések két faja különös tekintetbevételt igényel. Először azok, melyekben az állam jogrendje valamely külföldi viszonyal kerül éritkezésbe. Tehát ha egy idegen emel igényt az állam alattvalója ellenében; ha az állam területén fekvő jószág képezi tárgyát valamely idegenek közötti pernek; végre ha az idegen törvény uralma alatt létesült cselekmény érvénye elismerését követelik az államtól. Másodszor azon esetek, melyekben egy állítólagosan megsértett jog felett foly perlekedés valamely alattvaló s az állam között. A fentebb említett esetekre — a nemzetközi magánjogra — nézve nem szükségesek annyira különös hatóságok vagy külön eljárás, mint inkább elegendő s a nemzetközi jognak megfelelő törvényes határozmányok szabása. Az utóbbi tekintetben mindenekelőtt meghatározandó, valjon a perlekedő államhatalom egyszerűen a közönséges törvényszékek illetősége alá tartozzék, vagy valjon külön hatóságok s külön perrendtartás rendelendők az ítélet hozására. Számos ellenkezés daczára az utóbbi intézmény látszik helyesebbnek, mind ha az államhatalom viszonyát vesszük tekintetbe az alattvaló irányában, mind ha a kormányzati törvények s célok erre nézve szükséges pontos ismeretét.

2. *A büntető jogszolgáltatás* azon általános meggyőződésen nyugszik, hogy az alattvalóra megfelelő baj háritandó, ha az állam nyilvános parancsa vagy tilalma ellenére, tehát különös engedelmetlenséggel, erőszakosan vagy álnokul, az összeség vagy egyesek jogát megsértette. Eme meggyőződést mindenestre különbözőleg szokták jogilag megállapítani; s nincs is jelentős következmények nélkül, valjon az elijesztés, visszatolás, a jogrend védelmezése elveivel vagy egyébként igye-

keznek a büntető jogot okadatolni: azonban a büntetés jogosultságát s szükségét illetőleg a legtökéletesebb megegyezés uralkodik. Ugyancsak azon sem kételkedik senki, hogy a büntetés csak ott foghat helyet, a hol az állam nyilván büntetéssel fenyegette a törvényszegést; továbbá, hogy a büntetést csak akkor lehet elrendelni s végrehajtani, ha elegendően ki van mutatva, hogy a tiltott cselekedet csakugyan megtörtént s hogy egy *bizonyos* személy hajtotta végre; végre, hogy a büntettes beszámítás alá eshetik s nem gyakorlott igazságos önvédelmet. A törvény fenyegette büntetéseknek arányosoknak kell lenniök, azaz a sértett jog fontosságával növekedőknek vagy alábbszállóknak; nem szabad céltalan, be nem számítható, az érzetet sértő bajokat okozniök, melyek folytán harmadik személyek is elfajulnának; sőt inkább mind a megfenyítet, mind másokat is, kik a dologról tudomást vettek, jobbítani képeseknek kell lenniök.

3. A helyreállító jogszolgáltatás mindkét faja különben még a következő igényeket is méltányosoknak mondja:

Mindenekelőtt igen terjedelmes *törvényhozás* szüksége fog jelentkezni. Ha szokásjog s talán az állam alkotmánya szerint nagyobb vagy csekélyebb mértékben autonom szabványok állának is fenn, ugy mind a fenytő jogszolgáltatás valamennyi tiltott cselekmény s az azokra szabott fenytések részletes megállapítását igényli, mind pedig a magánjogi viszonyok szabályozása a jól rendezett s felette nagy terjedelmű szabványok egész rendszerét. Mindkét tekintetben átalakításokat fognak időről időre a népek életintézményeinek s mivelődési fokainak változásai követelni. — Ugyancsak az eljárást is törvény által szükséges szabályozni mind a polgári, mind a fenytő ügyekben, hogy az egyes esetben ne kapjon zavar s késedelmezés lábra, kiki előterjeszthesse a mellette szóló jogi okokat, s az állam jogi hivatalnokai minden önkényének eleje vétessék.

Azon okok, melyeknél fogva a jogszolgáltatás ellátására rendelt hivatalnokoknak az egyes eset tárgyalására s elintézésére nézve *függetleneknek*, azaz az államfő vagy valamely hivatalnok parancsaitól menteknek kell lenniök, általánosságban már tárgyalvák (L. fenn a 29. §. (d) jegyzetét). A kérdés tüzetesebb vizsgálata különben még a következő tétélekre vezet:

Egyrészt jól megjegyzendő, hogy a függetlenség végett követelt kivételes állapot csak a *törvényszékeket*, és azokat is

csak annyiban illeti, a mennyiben bizonyos egyes jogügyeket vezérelnek s eldöntenek. A jogszolgáltatás általános felügyeletére s működése folyamatban tartására rendelt hatóságok mindenekelőtt, nevezetesen az igazságügyi miniszter s államügyész nem igényelhetnek ily állást. Továbbá a birói hatóságok sincsenek az államfő parancsai alól felmentve a netalán reájok bízott egyéb ügyzeteket s birói tevékenységök tisztán anyagi részét illetőleg. Ily viszonylatokban valamennyi többi államhivatalnokkal egy sorban állnak. Végre nem forog fenn ok, az összes megelőző igazságszolgáltatást ily függetlenségben részeltetni. Természetesen az utóbbiak ügyzetei is, a hol a polgárok megszerzett jogairól van szó, csak a törvények értelmében foghatnak helyet, és itt sincs tér engedve a kormányhatalom önkényű általános vagy különös rendelményeinek; de ettől elnézve az államhatalmat szükségképen illeti azon jog, hogy bekövetkezhető károk elhárítására parancsokat s rendelményeket adjon ki.

Másrészt a birói függetlenség célja, ugyanis az államhatalom személyes befolyása távoltartása az egyes jogügyzetekre azt kívánja, hogy ne csak parancsok osztogatása legyen eltiltva az egyes peres ügygyel foglalkozó bíró számára, hanem hogy az illetőséget se lehessen önkényűleg meghatározni, sőt inkább egyszer mindenkorra törvény útján legyen szabályozva. Csak akkor van ugyanis lehetlenné téve, hogy a lelkiismeretes s beleszólásoknak hozzáférhetlen bíró helyébe engedékenyebb egyének lépjenek. Ennélfogva azon elvnek kell érvényben lenni, hogy senkit sem szabad *természetes bírójától*, ugyanis az állam törvényszéki rendje által egyszer mindenkorra valamely személyre vagy tárgyra nézve illetékesnek nyilatkozott bírótól megvonni. Tehát nem szabad az összes peres ügyet illetéktelen bíróhoz utasítani, sem nagyobb vagy kisebb számú esetek számára kivételes törvényszékeket rendelni. — Kivételek csak elegendő visszautasító ok által vagy szükség esetében igazolvák, ha az állam fenntartása időiglenesen rendkívüli intézményeket tesz szükségessékké, és nevezetesen gyorsabb s kevesebb technikai nehézséggel járó jogszolgáltatást követel *(f)*.

Végre arra kell figyelmetessé tenni, hogy mert mind a polgári mind a büntető jogszolgáltatás az államterület összes terjedelmében s az államhatalomnak maradandólag vagy időiglenesen alávetett valamennyi egyénre nézve tartozik a jogrend fenntartásáról gondoskodni, *senkitől sem lehet a bíróhoz való*

férhetést megtagadni. Az utóbbinak dolga oly követeléseket visszautasítani, melyek nem alkalmasak a törvényszékek tevékenységére; azonban alanyi jogtalanságról senkinél sem lehet szó, még a büntetést vagy az idegent illetőleg sem.

(a) A jogszolgáltatásról az állam szempontjából l.: ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, 2. kiad. II. köt. 203. l. s az ugyanott idézett irodalmat; nevezetesen BLUNTSCHLI, Allg. Staatsr. II. köt. 193. l. — mely jeles értekezésnél csak az sajnos, hogy a jogrend kezelése egyjelentésűnek van mondva a perrendtartással, s ennek folytán az összes megelőző jogszolgáltatás ki van zárva. — A megelőző igazságszolgáltatásról lásd különösen: PÖHLMANN, System der Staatsthätigkeit zum Schutze der Privatrechte. Baireuth, 1829; MOHL, System der Präventivjustiz. 2. kiad. Tüb., 1845.

(b) A megelőző jogszolgáltatás tudományos elismerése még minden helyes logika s lényegileg különböző tartalma számbavétele ellenére egészen más főelvek alá hozatván közönségesen mint a rendszet alkotórésze, az ugynevezett jogrendszet tárgyalatik. Különben végre is el kell ismerni, hogy a jövődő jogháborgatások elhárítása igazságügyi dolog s jogi elvek szerint tárgyalandó.

(c) Azon elv, hogy a jogügyzetekben pusztá valószínűségi okok szerint lehet s kell eljárni, mindenesetre ellenkezik a jogtudósok felfogásával, de csak mert az utóbbiak rendszerint egyjelentésűnek veszik a jogszolgáltatást a bírói végzeménnyel. Különben a helyreállító jogszolgáltatás is kénytelen gyakran nagyobb vagy csekélyebb valószínűség alapján eljárni, és ugyan mind polgári mind büntető ügyekben.

(d) A nemzetközi magánjogra s irodalmára nézve l. alant az 59. §-et.

(e) Míg Franciaországban a sajátos kormányzati jogszolgáltatás léte nemcsak elméletileg el van ismerve, hanem tudományos feldolgozása is terjedelmére s benső értékére nézve a közjog leglényegesebb részét képezi: Németországban még mindig vitáznak a fogalom eltűrése fölött s sokan a jog s igazság áruulásának nézik a jogszolgáltatás ezen részének elismerését. Eme hamisan alkalmazott lelkiismeretesség természetes következménye nem biztosabb jogótalom, hanem vagy átengedése az alattvaló s az állam között fennforgó peres ügynek a közönséges igazgatási hivatalnokoknak s szabadabb önkényűeknek, vagy legjobb esetben tudományos átgondoltság nélküli eljárás, mely a sajátos viszonyokat nem veszi tekintetbe, tehát biztosítékot sem nyújt az igazság végleges győzelmére nézve. — Az ide vágó irodalom a következő: Az igazgatási jogszolgáltatás *ellen* nyilatkoztak: MITTERMAIER, Archiv f. d. civil. Praxis. IV. s XII. k. — HOFACKER, Jahrbücher, I. s II. köt. — PFEIFFER, Praktische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft, III. k. — MINIGERODE, Was ist Justiz- und was Administrativsache? Darmst. 1835. — JORDAN, Administrativjustiz

Weiske Rechtslexikonjában. I. k. — KUHN, Das Wesen der deutschen Administrativjustiz. Dresd., 1843. — Az igazgatási jogszolgáltatás mellett nyilatkoztak: KÖSTLIN, Ueber Verwaltungsjustiz. Stuttg., 1823. — WEILER, Ueber Verwaltung und Justiz. Mannh., 1826. — PFIZER, Ueber die Grenzen zwischen Verwaltung u. Civiljustiz. Stuttg., 1828. — FUNKE, Die Verwaltung in ihrem Verhältnisse zur Justiz. Zwickau, 1838. — PÖHLMANN, Das Wesen der administrativ contentiösen Sachen. Würzb., 1853. — A szertelenül bő francia irodalmat l. MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, III. k. 193. l.

(f) L. BLUNTSCHLI, a. i. h. 202. l.

36. §.

d) A rendészeti kormányzatról.

Az államnak nem csupán a jogrendet kell fenntartania a nép között, hanem kötelességében áll közvetlenül azösszerő alkalmazása által a polgárok életcéljait, tehát érdekeiket is előmozdítani. Eme tevékenység terjedelme mindenesetre igen eltérő a különböző államokban, az illető nép míveltségi foka s az állam rendelkezése alá helyezett eszközök nagysága szerint. Azonban a legfejletlenebb népállapotok s a legegyszerűbb államfajokban sem hiányozhatik teljességgel eme tevékenység; jelentősége egyenes viszonyban áll a szellemi s anyagi fejlettséghez.

Eme tevékenység tudományos összviszonylata a *rendészet* (a). Azon szabályok pedig, melyeket az állam tevékenysége eme nagy mezején követni tartozik, kétfélék; egyrészt ugyanis célszerűségi tételek, hogy ugyanis miként lehet a kívánt egyes segélyezést a legbiztosabban, a legkönnyebben s a legolcsóbban helyreállítani, másrészt jogtételek, miután az érdekek előmozdításában is legalább csorbát nem szabad ejteni a jogon. A szabványok első faja lényegileg tételes tartalmú s a rendészet tudományos feldolgozása jelentős részét alkotja; a jogtételek ellenben inkább nemlegesek, azt tanítván, a mi kerüendő, s némileg az államtevékenység határait szabván meg (b). — Csak az utóbbiakat lehet itt az államjogban tekintetbe vennünk.

Az államnak jogi kötelességében áll, rendészeti intézkedéseket szabni, már akár maradandó intézetekből, akár cselekedetekből álljanak is, ha a polgárok valamelyik érdekére nézve a következő körülmények összefolynak:

1. A cél jogi s törvényes tiltatlansága. A rendészet, mint mondvá volt, nem a jogrendről gondoskodik az államban;

azonban még sem állhat feladatában, a polgárt gyámolítani, ha érdeke tartalmára s végrehajtására nézve össze nem egyezik a joggal. Nemcsak ellentmondásba kerülne az állam önmagával ily segélyezés által, egyrészt a jogot védelmezvén, másrészt meg háborítván; hanem egyáltalán a jogrend fenntartása első feladata az államnak, mert megoldása feltétele valamennyi többi célnak.

2. *Az érdek s a kivételre megkívántató eszközök erkölcsi feddhetlensége.* Az állam saját tevékenysége a nép erkölcsisége tételes gyámolítására igen különböző a különböző államfajokban, s némelyikben, nevezetesen a jogállamban, talán egyáltalán nincs helye. Azonban hogy önmaga vétkezzék az erkölcs ellen vagy hogy az erkölcstelenséget a nép között az összerő alkalmazása által önmaga segítsen öregbíteni, az természetesen semminemű viszony között nem állhat jogában s kötelességében. Nem azért mert ellensége az erkölcsnek, nem foglalkozik vele; hanem mert korunkban azon nézet az uralkodó, hogy csak az ember önön benső akarata erkölcsösség s nemz erkölcsösséget, eme akarat pedig sem az államtól nem függ, sem tőle nem eredhet.

3. *A cél kétségtelen és ugyan általánosabb hasznossága.* Hogy hasztalan törekvést nem szabad az összerő alkalmazása által, tehát az egyes polgárok rövidségére előmozdítani s gyámolítani, az az épemberi értelem kívánsága; annál is inkább, mert rendszerint az államsegélyezés igénylése sokkal terjedelmesebb fog lenni, mint az állam rendelkezése alatti eszközök száma, minek következtében a haszontalan kívánalmak előmozdítása a hasznos célok sikeres gyámolítását tenné lehetetlenné. — A gyámolítandó cél általános hasznosságának kívánalma nem rejlik magában a dolog létegeben; sőt korán sincs eltiltva s koránsem kevésbé fontos valamely emberi cél azért, mert csak kevesen vannak, kik elérni iparkodnak; és bizonyára igen kívánatos volna, ha az állam képes lehetne, teljesen magán álló, de magában véve észszerű célokat is gyámolítani. Azonban az eszközök elégtelensége e tekintetben korlátozást tesz szükségessé; és miután kétség kívül észszerűbb s igazságosabb, sokak szükségletét kevesek vagy egyesek kívánsága elé tenni, úgy nem uralkodhatik az irány felett kétség, a melyben a határ vonandó.

4. *A magánérő elégtelensége.* Az állam nem tartozik közvetlenül valamennyi részvevője összes életcéljai eléréséről gondoskodni, hanem csak ott nyújtani ótalmat s segélyt, a hol

az egyesek erejéből nem telik. A jog, kötelesség s végre önön hasznuk azt parancsolja az alattvalóknak, hogy céljaik felé való törekvésökben a rendelkezésök alá bocsátott legvégső eszközöket is alkalmazzák; áll ez pedig nemcsak az egyes egyénre nézve, hanem az önállóságnak ott is helyt kell fognia, a hol összerők szolgáltatják az eszközöket, már akár önkénytes egyesületek, akár társadalmi körök részéről. Az állam segélyzési tevékenysége oly esetekben, melyekben a magánérok elegendők lettek volna, egyrészt az államhatalom képzésére s megkivántató eszközei szolgáltatására kötelezett polgárok, másrészt a legközelebb érdekeltek természetes szabadsága rövidségére történik. Azon fölül az utóbbiak rendszerint legjobban fogják ismerni szükségleteiket s kielégítési eszközeiket; tetterejüket s ügyességöket továbbá leginkább fokozza önöngyakorlatuk, s végre a szükségtelen államszegély megadása a szükséges gyámolítástól vonná meg az eszközöket. Az állam s magánosok tevékenységének csak is ilyszerű határvonala következetes megfigyelése által lehet a törvényhozás s igazgatás háborító s anyagilag hátrányos hullámzását elkerülni. — Az állam rendszeti működésére nézve a legfőbb jelentőségű, az egyesületi szabadság legélénkebb kifejlése és az alkalmas társadalmi körök legerőteljesebb létszeressége. Korunk méltán gáncsolt szertelen rendszeti tevékenysége legnagyobb részt a nép egyedi felbomlása következménye, mely a középkortól futó míveltséget jellemzi. Persze egyrészt mulhatatlan eredménye a rossz lelkiismeret félelmének, mely az egyesületi élettől idegenkedik s minden áron uralkodni áhítozik. — Különbben természetesen az államot illeti, rendszetileg közrejárulni, ha a magánérok ugyan egynémelyeket létesíthetnének, de nem elegendőn. Ugyancsak akkor is az államon áll az egész életésíteni, ha az illetők ugyan elegendőn elláthatnák a kérdéses intézkedések egy részét, azonban az egészen még sem nélkülözhető államsegély csak intézkedéseik tökéletes egybekapcsolása s egymásrahatása esetében volna képes a kivántat szolgáltatni.

Az állam rendszeti gyámolítása létegeben rejlik a polgárok általi szabad alkalmazása; mégis akadhatnak esetek, melyekben az állam *kényszernek* is engedhet tért. Az utóbbi különösen három esetben elkerülhetlen. Mindenekelőtt, midőn a szándékolt cél csak úgy érheti el az intézmény, ha általán tisztelik s megfigyelik. Másodsor, midőn arról van szó, hogy az állam valamely intézményének rendje ne háboríttassék, mely

esetben az egyestől függ, vajon szándékozik-e az állam segélyével élni vagy sem, de ha igénybe veszi, azt a meghatározott úton módon kell cselekednie. Harmadszor végre büntetésül, ha a polgárok valamely államintézményt károsítani, s mások általi használatát megakadályozni akarnák (c). — Teljességgel másodrendű ama kérdés, vajon az állam rendőri hatóságai önönmagok alkalmasak-e a kényszer alkalmazására, vagy vajon az államtevékenység egyéb ágai segélyére utalvák. Általán nem lehet kétségbevonni saját illetőségét, miután az államhatalom helyes létszerűsége ugy hozza magával, hogy valamennyi része azon eszközökkel legyen felruházva, melyek fenntartására s céljai elérésére szükségesek. Nevezetesen tehát a rendészet jogában kell állnia a megkivántató esetekben az engedelmességet az ellenszegülők közvetlen szorítása útján kikényszeríteni; s ha a kényszerítés fenytésből áll, nem forog fenn magában véve ok, a rendőri hatóságoktól megvonni a jogot az utóbbira nézve határozni. Különben a törvényszékek megfontolt eljárása s a jogszabványok gyakorlottabb alkalmazása tekintetéből igazolva van azon kivétel, hogy a rendészet súlyosabb büntetések esetében csak mint vádló lép fel, s a törvényszék látja el a vizsgálatot s ítéletmondást.

(a) A rendészet fogalma mindenesetre a legvitályosabb az összes államtudományokban, úgy hogy külön terjedelmes irodalmat létesített és a legujabb időben is felette szétágaznak a feldolgozók alapnézetei. Ennek oka részben az állam fogalma s létege fölött általán uralkodó homályban rejlik, nevezetesen a különböző államfajok összezavarásában; részint a hibás tételes intézményekhez s törvényekhez való ragaszkodásban; végre részben számos tárgyilag s alakilag, de nem végső okára nézve különböző államtevékenység logikai tárgyalásának képtelenségében. L. MOHL, System der Polizeiwissenschaft. I. k. (Einleitung).

(b) Az itt előadott értelemben fejti ki az államrendészet főelveit s egyes intézményeit: MOHL, Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates. I. II. 2. kiad. Tüb., 1844. Ugyanott I. a tudomány történetét s irodalmát.

(c) Helyén lesz itt néhány példa a rendészet kényszerítő intézkedései igazolására. — A cél elérése kívánta általános miheztartás szükségénél fogva: ragadós nyavalyák elleni rendszabályoknál, tűzveszély elhárítására hozott szabványoknál, veszedelmes iparkészületek eltávolításánál a lakházak közeléből; a pénzverés tilalmánál. — A kellő rend fenntartása végett: gyógyszerterek berendezésénél; zálogintézeteknél; lelencházaknál; a posták, országutak vagy csatornák használatánál; nyilvános tanintézetek vagy az állam különféle gyűjteményei látogatásánál.

e) A hadügyről.

A népek s az államfők még tökéletlen művelődése kényszeríti valamennyi államot, hogy kultámadások elleni védelmezés végett telhetőleg felszerelve legyen. Az államhatalom elleni országos felkelés lehetősége is szükségessé teszi a fegyveres hatalom készentartását. Eme hatalmas s nagy áldozatokat igénylő eszköz az igazgatás fontos alkatrésze; különben itt is kívánhatni némely jogkövetelmény megfigyelését (a).

Ha az összesség vagy létszeressége védelmezése szükséges, úgy logikai következetességgel foly, hogy valamennyi polgárnak kötelességében áll közrejárulni; és ugyan, ha kívánatos, mind személyes tétemény, mind a pénzerek előteremtése által. — A személyes szolgálat különféleképen lehet rendezve. Mindenekelőtt valamennyi — természetesen fegyverképes — férfiú általános kötelezettsége foroghat fenn; az utóbbi ismét majd a sorsszolgálat, majd a polgári őrség, majd egyesek kényszerkiszemelése alakjában jelenkezhetik; s nem szenved kétséget, hogy ha eme téteményi nemek egyikét az államakat illetékes tényezői a felszerelés szükséges vagy csak legczélszerűbb alakjának ismertek fel, az érintett egyének kénytelenek a terhet magokra vállalni (b). Azonban az ily általános szolgálati kötelesség nem az egyetlen lehetőség, fegyveres hatalmat alkotni. Lehet egyes önkénytesek toborzása útján is létesíteni, kiknek megfelelő előnyök helyeztetnek kilátásba; vagy idegen zsoldos seregek átvétele által zárt s gyakorlott létszerességgel; végre katonai gyarmatok alapítása s egyes harczos törzsek kiválasztása is gondolható. A jog szempontjából eme szerelési eszközök egyike ellen sem lehet kifogást emelni, de egyikét sem különösen ajánlani; a törvényhozás dolga — ha egyáltalán előnyösebbeknek tartatnának az általános szolgálati kötelességnél — közülök választani, illetőleg ügyesen összeegyeztetni. Erre nézve megfigyelendő egyrészt a czélszerűség, azaz elegendő fegyveres erő nyerése; másrészt a polgárok joga, hogy sem személyes sem pénzbeli téteményeket illetőleg tulságosan ne vétessenek igénybe, úgy szintén a lehető biztosítás, hogy nem fognak a sereggel visszaélni s alkotmány- s törvényellenes vállalatok létesítésére alkalmazni (c). — De továbbá a katonaság téteményén kívül még a harczai készlet egyéb alkatairól van szó; a kellő eszközök szolgáltatása az alattvalók köteles-

sége. Így az erődök, fegyverkészletek, laktanyák, zsold stb. igényelte eszközöké. A feladat maradandó levén, természetesen téteménye is rendszeres gyanánt jelenkezik. De ha kivételesen az egyesek vagyonának rendkívüli megtámadását tenné a fegyverkészletek előteremtése szükségessé, úgy az utóbbi is helyt nyerhet, a törvényes kártérítés általános szabványai megfigyelése mellett. Így péld. telkek átengedése esetében erődítményi művekre, vagy harczképes lovak szolgáltatásakor.

Fő fontossága a törvény előtti egyenlőség elvét ez ügyben is megőrizni, magának a személyiségnek oly szertelen nagy terheiről s mélyen ható áldozatairól levén szó. Áll ez a követelés nemcsak a pénzbeli adózásokra s a fegyverszolgálati személyes kötelemlere nézve nagyjában, hanem berendezéséről s egyéb igényekről is, melyek a katonai cél tekintetéből kívánatosak. — E szempontból nevezetesen jogilag is elvetendő különösen kegyelt vagy jobban tartott seregosztályok, — gárdák s hasonlók — képezése, ha az ily intézmény diszül s játékul legyen szolgálendő s nem különös vitézség jutalmául s biztos tartaléksereg szerzésére. — Továbbá, ugyane jogi oknál fogva kerülendő a katonaság elszállásolása a polgárok lakházaiban, s minden esetre tökéletes kártérítés nyújtandó a netalán mégis előfordult esetekben (*d*). — Végre bizonyos körülmények között élelmi szerek vagy egyéb szükségletek téteményezését, vagy harci készletek szállítására szükséges paripák s szekerek szolgáltatását sem lehet majd egyébként mint kényszer útján eszközölni: ez esetben is nyomban tökéletes kárpótlás eszközözendő.

Nevezetes fontosságuk a sereg mind jogára, mind használhatóságára nézve a hadvezéri állomások fölötti szabványok. De erre nézve az államfajok s a seregek alkotása különbsége nevezetes eltéréseket szül. Míg a hűbérállamokban a parancsnokság jogszerűen a hűbérnököket illeti, rangjok fokozata szerint a hűbér szerződés alapján; aristokratiákban lényeges joga az uralkodó nemzedékek ifjabb tagjainak; zsoldos seregekben talán azt illeti, ki bizonyos számu legénységet toborzott össze: a lakosság minden osztályából képzett seregben egyedül a használhatóság s az érdem fog a vezéri állomásokra képesíteni. A születés kitüntetése vagy kegyenczek előléptetése nemcsak nevezetes hiba, mert a kitüntetés ösztönét elfojtja s a tehetséget s tapasztalatot nem jutalmazza meg, hanem kiáltó jogtalanság is.

(*a*) Az állam fegyveres hatalmát érintő jogkérdéseket illetőleg I. STAHL, Staatslehre, 3. kiad. 565. l. — MORGENSTERN, Mensch, Volksle-

ben und Staat, I. köt. 412. l. — BLUNTSCHLI, Staats-Recht. 2. kiad., II. köt., 162 l.

(b) Felesleges piperkedés s képmutatás a polgárok katonakötelezettségét külön tiszteleti jognak mondani. Hogy a fegyver kezelése az illető akaratja ellenére lényegileg kötelezettség és ugyan terhes kötelezettség, azt minden ékesszólás daczára kiki jól tudja, legkivált pedig azok, a kiket elért a végzet. Azonban a viszony szabatos felfogása által a szükséges áldozat nem szenved rövidséget. Sőt ellenkezőleg a kötelezettség beburkolása által valamely jog köpenyébe teljességgel helytelen szempontból tűnik fel.

(c) Az utóbbi tekintetnél fogva aggályosnak tetszik a fegyveres hatalmat önkénytesen toborzott zsoldosokból, nevezetesen idegenekből alkotni. Az ilyek természetesen, miután nem vesznek egyebet számba mint viszonyukat zsoldot fizető uraikhoz, könnyebben hajlandók valamely dicsvágyó s erőszakos államfőt jog- s szabadságellenes terveiben gyámoltítani. De még erre nézve sem lehet általán kárhoztató itéletet mondani. Annak bizonyosságaul, hogy a zsoldos seregeknek nem kell szükségkép a szabadság elnyomása s a hatalmaskodók eszközeinek lenniök, hanem, hogy a polgárok joga s szabadsága túlhajtott számbavételénél fogva még hozzájuk is folyamodnak, Anglia ismételt ízben mutatott eljárására lehet utalni. Persze, hogy itt hatalmas intézmény van rendelve az alkotmányos szabadság megőrzésére, s ugyancsak az összes nép erőteljes jogöntudata is elegendő ótalom mindennemű visszaélés ellenében. Mindenkor attól fog tehát függni, valjon az állami élet általános alakulása megengedi-e a sereg ilyszerű alakítását.

(d) Az angol törvény ugyan, mely a katonák elszállásolását a polgárok lakházaiba feltétlenül tiltja, ama iszonyu visszaélésekben leli magyarázatát, melyeket a két utolsó Stuart e tekintetben gyakorlott; azonban uton levő katonák vendéglőkben való elszállásolása szükségképeni következményei, a szertelen nagy költség s a sereg mozgékony-sága aggályos megnehezítése, nem teszik ezen elv elfogadását ajánlatossá egyéb országokban.

38. §.

f) A külügyekről.

Valamely kormány feladata egyéb államokhoz való viszonyát illetőleg kettős irányban jelenkezik. Legközelebb az öszszesség jogait s érdekeit tartozik a külföld irányában védeni s biztosítani, de kötelességei teljesítését is idegen államok iránt eszközlőbe vétetni. Másodszor pedig kötelességében áll, egyrészt egyes alattvalói jogigényeit s tiltatlan előnyeiket képviselni s az utóbbiak szerzését előmozdítani, ha idegen államok nem engednek nekik elegendő tért s a magánosok saját fáradozásai szabatos egyezkedés nyerésére nem elegendők; másrészt az egyeseket távol tartani idegen államok s polgárok jogait az

innen területéről sértegetni. A tevékenység eszközlése, a megindító alkalom szerint, igen különböző. Általános ügyekben hivatalos tevékenység kerül alkalmazásba, mihelyt valamely uton kiderül a közrejárulás szüksége. A magánosok gyámolítása kérelmekre s joguk elegendő bebizonyítása után nyerhet helyet. Az egyesek ellenőrzése s kényszerítése pedig akkor vétetik eszközöbe, ha vagy idegen államok kívánják az ótalmaszt, vagy ha a kormány önön felügyelőinek esik tudomásul valamely végrehajtott vagy szándéklott jogsértés.

Eme különböző kormányfeladatok végrehajtása minden esetre a földogra nézve idegen államok irányában s a külföldön eszközöltetik, minélfogva jogi oldala feszegetése a nemzetközi jogba s nem az államjogba tartozik. Mégis egy része a belügyi kormányzat s joga körébe vág. Először ugyanis a hatóságok rendelése a külügyek ellátására s az egyes alkalmazott hivatalnokok kinevezése kizárólag belügyi dolog, s csak azon esetekben kerülnek nemzetközi szabványok s szokások alkalmazásba, midőn egyes hivatalnokok külföldre küldetnek s az állam területén kívül vannak hivatalos végzendőik. Aztán meg maga az állam, illetőleg az államfő, önön alattvalói irányában is tartozik némely jogi kötelmeket teljesíteni a külföldhöz való viszonyt illetőleg, melyeknek megállapítása s megfigyelése azután kizárólag az országos jog tárgya, ellátása s kezelése a kormányzat alkatrésze (a).

A mi mindenek előtt a *nemzetközi ügyzetek* ellátására rendelt *hatóságokat* s *hivatalnokokat* illeti, ugy az utóbbiak részben s főleg *külön* arra rendelvek; részben némely esetben a belügyekre szánt hatóságok is tartoznak közrejárulni. Amazoknak csak csekélyebb része van az országban az ügyzetek vezetésével s összefoglalásával megbízva, nagyobb részők különböző nemzetközi állomásokat töltenek be a külföldön — mint követek, consulok, segédhivatalnokok, biztosok stb., — hogy ott államuk nevében s befolyásával megoldják az imént érintett feladatokat. Nem forog fenn ok, eme hivatalnokokat, kinevezésüket, szolgálati jogaikat s kötelmeiket illetőleg egyéb elveket alkalmazni, mint melyek egyáltalán érvényben vannak az állami szolgálattevőkre nézve. Csak consuloknál állhat be — természetesen nem egészen czélszerűen — ama eset, hogy nem is alattvalói az államnak s még e hivatal átvételével sem lépnek alattvalói viszonyba, hanem az átvállalt szolgálatot nem érintő valamennyi tekintetben hazai államuk tagjai maradnak s mint ilyek az utóbbiak törvényeinek alávétvék. A

hivatalra nézve természetesen a külön szolgálati szerződés szabta jogkötelességeknek vannak alárendelve.

A kormánynak az alattvalók irányában fennálló jogi kötelmei gyanánt jelenkezik pedig a külügyeket illető következő cselekmények kielégítő ellátása:

Minél pontosabb s tökéletesebb *tudósítások* szerzése az állam s alattvalói jogainak s érdekeinek mibenlétéről külföldön. Teljesen alapos erre nézve azon követelés, hogy a külföldön rendelt biztosok oly viszonyokat is szemügyre vegyenek, melyek ugyan nem érintik közvetlenül az államot, mint hatalmat vagy a kormányt, de a melyek az ország szellemi műveltségére vagy iparára s kereskedelmére nézve hasznot helyeznek kilátásba. — E szerint kell tehát ezen hivatalok kiszemelésében eljárni.

Alkudozások s értekezletek kora s erőteljes megindítása idegen államokkal, a hol az utóbbiakkal való egyezkedés mutatkoznék valamely jog biztosítására vagy valamely előny nyerésére szükségesnek. Az illető hatóságoknak azt sem szabad szem elől téveszteniök, hogy az állam nem önönmaga végett áll fenn, hanem alattvalói életcéljainak előmozdítására; továbbá, hogy az általános művelődés s jólét magának a kormánynak hatalmát is gyarapítja.

Szerződések kötése, vagy, az egyes eset mivolta szerint, egyoldalú *megállapítása* oly *alapelveknek*, melyek a külföldhöz való szabatos viszonyt helyreállítják s a népek együttléte magasabb feladatait előmozdítják. — Hogy mennyiben van az alattvalóknak, nevezetesen képviselőik útján, ily szerződések kötésén ugy ezen alapelvek megállapításán részök, az egyes állam alkotmányától függ. Az állam külföldi viszonyának jogi természete különben épen nem változik azon mód által, mely szerint bensejében az államakarat képződik.

Idegen államok iránti általános jogi s különös egyezkedés útján megállapított *jogkötelmek szigorú megfigyelése*, mire nézve nevezetesen két tárgy említendő. Egyrészt arról kell gondoskodni, hogy az innenső alattvalók idegenek jogait, és ugyan egész államokéit és egyes részvevőit, ne sérteggessék tiltott módon. Másodszor azon jogtételek részletes meghatározása, melyeket az állam, nevezetesen törvényszékei, azon esetekben alkalmaznak, midőn közrejáruulása harmadik személyek jogának biztosítására szükségessé válnék.

(a) Nyilvánvaló hiba, hogy a külügyek ellátása azon része, melyet az országban s belügyi hivatalnokok eszközölnek, a közjog tárgyalásában épen nem nyer helyet. Az államjog rendszerei az összes feszegetést a nemzetközi jogba utalják, a mely meg nem törődik vele, mert nem nemzetközi, hanem egyoldalú s belügyi jog gyanánt jelenkezik.

39. §.

g) A pénzügyi igazgatás.

Már maga az alkotmány végrehajtása, még inkább pedig az eddig tárgyalt igazgatási ágak épentartása jelentékeny *anyagi eszközöket*, tehát *pénzt vagy pénzbeli értéket* igényelnek. Hogy az utóbbiakat azou nép tartozik előteremteni, mely az államot képezi s előnyeit élvezi, logikai következetességgel foly. És ugyancsak kétségtelen az is, hogy ezen eszközök időkorai behajtása, készentartása s megőrzése, végre észszerű alkalmazása a kormány feladata (a). Lehet hogy oly államokban, melyeknek alkotmánya megengedi s kívánja félszeg kormány ellenében az alattvalók ótalmát, a bevételek s kiadások megállapítására s a határozatok végrehajtása ellenőrzésére nézve valamely úton módon közrejárulnak az állampolgárok: azonban a végrehajtás, tehát az összes államháztartás sajátképeni kezelése mindenkor a kormányt illeti s az igazgatás lényeges alkatrészét képezi (b). Elvi kivételre ezen legáltalánosabb tanokat illetőleg csak a patrimonialis államban akadunk, melyben a kormánykiadások fedezése legközelebb az államfő dolga s melyben az alattvalók, legalább a mennyiben eredeti jogi kötelezettségről van szó, csak bizonyos szolgálmányokat tartoznak téteményezni és ugyan a fejedelemnek (c).

Az államháztartás igényelte eszközök szerzését különböző, jogilag egyenlően megengedett módon lehet eszközölni. A két kiváló rendszer azonban a következő: saját államjóság elkülönítése az összes nemzeti vagyomból, hogy jövedelmei fedezzék az állam szükségleteit; vagy pedig adók követelése közvetlenül az állampolgárok vagyonából. Az államjóság ismét különböző, jövedelmet hajtó birtokból állhat, nevezetesen földbirtokból, iparokból s tőkékből; a két első fajú birtokot illetőleg majd esetes, azaz a magánjog általános szabványai szerint megszerezhető birtok, majd kizárólagos, jogilag csak az államot illető tulajdon, monopol vagy regal lehet. Természetesen egybekapcsolható e két rendszer, és ugyan úgy, hogy az elégtelen államjóság által nem fedezett részét az államszükségleteknek az alattvalók tartoznak téteményezni.

Jogi szempontból egyenlőképen feddhetlen a két rendszer, tehát csak a célszerűség s a tényleges viszonyok fogják eldönteni, valjon s mennyiben kelljen az egyikhez vagy másikhöz folyamodni. Ugyanígy az állambirtok valamennyi nemei magokban véve jogilag tiltatlanok. Még az egyedárusságokat is eltűrhetni, ha csak megfelelő jövedelmet nyújtanak az államnak, bátor a célszerűség s eszély szempontjából számos vádat lehet ellene felhozni. Csak általánosságban jegyezzük meg, hogy az államjóság, nevezetesen a mennyiben iparokból áll a nép jelentékenyebb gazdasági képzettsége esetében, nagyobb jövedelmet fog szolgáltatni, ha egyesek kezeibe jut s ha egyesek mívelik, minélfogva az ily viszonyokban elidegenítését nemzetgazdasági okok ajánlják. Ugyancsak megeshetik, hogy az államot illető egyedárusság annyi nehézséget szül, hogy közvetett hátránya meghaladja az állampénztár hasznát. Valjon azonban még ez esetben is nem fog jogi okoknál fogva fenntartása szükségessé válni, azt egyedül az összerű eset viszonyából lehet eldönteni.

Különbén az államszükséglet szerzésére nézve a következő jogi tételek jegyzendők meg:

A nép tartozik, az államcél elérésére szükséges eszközöket előteremtteni; de e kötelezettség csak a *tényleg szükséges eszközökre* szorítkozik. Sem pusztá kedvtelésekre, sem a nyilvános intézetek s hatóságok fényűző felszerelésére, sem végre az államfő vagy mások erkölcstelenségeire s balgaságaira nem kötelesek a polgárok vagyonuk egy részét a haza oltárára tenni. — *A szükséges kiadásokhoz* tartozik különben — a jogi kötelezettségektől elnézve — nemcsak az anyagi életjavakról való gondoskodás, hanem a nép mívelődési foka szerint, a szellemi míveltség előmozdítása is (*d*).

Szükséges kiadás az *államfő rangszerinti fenntartása*. Még oly államokban is, melyekben az államhatalom gyakorlása jogi személyt illet, szükségessé válhatnak az e célra szánt kiadások; mindenesetre pedig valamennyi egységesen kormányzott államban. Egyedül a patrimonialis államra nézve forog erre nézve elvi kivétel fenn, mint a melyben az összes kormányzat a magánjog kifolyása és külön, jelentékeny vagyon magánbirtokának eredménye. — Az államfő követelte eme kiadás is csak a tényleg szükségesre szorítkozik. Egyébiránt csak is célszerűségi kérdés, valjon az államfő felszerelése egyszer mindenkorra vétessék eszközölőbe, talán megfelelő jószágok átengedése útján, vagy valjon időről időre s illő alkalmak-

kor történjék. Az egyszer megállapított s elfogadott intézkedésen természetesen csak mindenoldalú megnyugvás folytán lehet változtatni. Izetlen vitának fog eleje vétetni, ha pontosan meg lesz határozva, hogy mely kiadások terhelik mint személyesek az államfőt s melyek az állampénztárt, mint az összeségért eszközöltek.

Az államjósáág kezelése, mint valamennyi többi kormányfeladat, az államfő legfelsőbb vezetése alatt áll. Azonban nem szolgálhat egyéb célra, mint az állampénztár jövedelmeit telhetőleg gyarapítani. Az államjósáágnak nevezetesen nem az a célja, hogy az államfő személyes kéjelmére szolgáljon, vagy hogy kegyelt hivatalnokoknak, bérlőknek s kegyenczeknek aránytalan jövedelmet nyújtson. Ilyszerű visszaélés az adóköteles alattvalók irányában közvetlen jogtalanság. Csak is ott léphet az egyenes jövedelem háttérbe, a hol az államjósáág egy részét egyéb közczélok elérésére fordítják (e).

Az alattvalók által szolgáltatandó téteményeket illetőleg megkülönböztetendők a *főségi jogok, regaliák jövedelmei s az adók*. Mindkettőre nézve szigoru igazság szerint kell eljárni; fölülvül szolgáljon a tétemények arányos egyenlősége. — Absolut egyenlőség, a regaliák s az adóköteles vagydon után szolgáltatandó tétemények különbségénél fogva, sem tényleg nem volna lehetséges, sem pedig igazságos, miután az államintézményeket az alattvalók különbözőleg veszik igénybe, a gazdagabb nagyobb ótalomban részesül s céljaiban is inkább gyarapodik.

Különbben a két jövedéki nemre nézve követendő jogi alapelvek különbözök.

A főségi jogok, regaliák oly jövedelmek, melyeket az államfő valamely joga gyakorlása alkalmakor követelnek. Így péld. a pénzbírságok, engedélyekért s kegyelmi tényekért járó díjak jövedelmei, a bányászati regál átengedésekor szedett bevételek stb. A beszedésnek természetesen törvényen vagy szokásjogon kell alapulnia, s csak a szabott nagysági viszonyok szerint szabad eszközölni. Hogy eme jövedelmek az állampénztárba folynak, nem szenved kétséget, még ha az államfő valamely cselekedetével *közvetlen összefüggésben* állna is a fizetési kötelezettség, mert nem önön személyében, hanem mint uralkodó hajtja végre az illető cselekményt. Az e nemű követelések sajátképeni alapja igen különböző lehet. Részint történeti viszonyokkal függnek egybe, részint arra rendelvek, hogy az államintézmény félszeg felhasználásának utját szeg-

jék. Különben semmi esetre sem lehet helyeselni, ha oly kormánycselekmények, melyekre az alattvalóknak valóságos joguk van, külön árúba bocsáttatnak; ugyancsak azt sem igazolhatni, ha valamely magában kártékony intézkedés a díj lefizetése után megnyeri a szükséges engedélyt, vagy egyáltalán olyas valami történik pénz kedvéért, a mi különben ily bevétel nélkül a közjó érdekében abban maradt volna.

Az adók közvetlenül a polgárok vagyonából szedetnek és ugyan kizárólag annak alapján, mert szükség esetében tartoznak az állam fenntartásaért síkra szállani. A jog követelményeinek kétségtelenül általános jüvedelmi adó felel meg leginkább. De ha az utóbbi beszédését szertelen nagy akadályok nehezítenék, úgy a jog szempontjából a vagyoni adó legközelebb áll hozzá. Csak tökéletlen s vaskos segédszer a vagyon vagy jüvedelem *egyes fajai* terhelése vagy sőt egyes *cselekmények* megadóztatása, melyekről a vagyon vagy jüvedelem birtokára lehet következtetést vonni. Ama első tekintetre egyáltalán igazságosnak tetsző rendszer, mely az állam minden szolgáltatáért arányos fizetést szed díjak alakjában, nem állja ki a próbát legalább mint kizárólagos s az összes államkiadás megszerzésére szánt rendszer. Egyrészt tűrhetetlen sok irást s ellenőrzést igényel, másrészt tényleg igaztalan is volna, mert azok, kik esetlegesen közvetlen érintkezésbe kerülnének az állammal, péld. jogótalmáért folyamodnának, mindazokért tartoznának fizetni, kik habár csak közvetett, de felette jelentékeny hasznot merítenének az állam s intézményei létéből (f).

A különben általános téteményi kötelezettség alóli *felmentés* csak azon esetben van igazolva, midőn az elv szigorú keresztülvitele méltánytalan vagy észszerűtlen volna; vagy különös jutalmazás s közhasznú vállalatokra való serkentés gyanánt. Ellenben egész rendek, mint olyak adómentessége, kézzel fogható igaztalanúság azok ellenében, kiknek kötelmei amazok kedvezése folytán öregbednek. Kétszeresen igaztalan a dolog, ha a kegyelték a magasabb rendekhez tartoznak, melyekre különben is tényleg a legtöbb haszon háramlik az államból.

Miután az alattvalók csak az államcélokra tényleg szükséges eszközöket tartoznak téteményezni, a kormány jogkötelme gyanánt jelenkezik a közpénzek s egyáltalán az államtulajdon *takarékos s becsületes igazgatása*. Ez nevezetesen két irányban leszen teljesítendő.

Mindenek előtt arról kell gondoskodni, hogy az igazgatási, nevezetesen az adóbehajtási költségekre nézve a legnagyobb takarékoság uralkodjék. Igazgatási költségek nélkül persze nem lehet az államháztartást ellátni, sőt mint a magánháztartásokban az áltakarékosság méltán gáncsot érdemel; azonban soha sem szabad elfeledni, hogy eme költségek általán bajos dolog, melyet a lehető legszűkebb határok közé kell szorítani; és hogy az adókötelezettek csak az államcélok sikeres elérésére szükséges eszközöket tartoznak tétéményezni, de nem hogy a pénzügyi hivatalnokoknak, adóbérlőknek s hasonlóknak kövér jövedelmök legyen. Mind azon bevételi ágak tehát, melyek aránylag csekély jövedelmet juttatnak az állam pénztárába, nemcsak célszerűtlenek, hanem igaztalanok is.

Másodszor pedig megfontolandó, hogy csak a gondosan megőrzött s becsületesen kezelt állampénz töltheti ki valósággal feladatát, közös kiadásokat fedezvén; a csalás vagy orzás által elidegenített, vagy hanyagság folytán eltékozlott összegtől ellenben hasztalan fosztattak meg az adókötelezettek, kik kétség esetében másodszor is kénytelenek fizetni, miután az államszükségletek fődözetlenek maradtak. Minélfogva valamennyi állami jövedelem s egyáltalán az államjóság megőrzésében a legszigorúbb pontosság, alkalmazásában a legnagyobb takarékoság tartandó szem előtt, a mi nemcsak az állam háztartásának válik hasznára, hanem egyáltalán elengedhetlen jogkötelem. Közpénzek elsikkasztása különösen szigorú büntetésekkel fenyítendő; az államfő jogi s lelkiismereti kötelessége azután ezen törvényeket kiméletlenül végrehajtani.

Méltán követelhetni, hogy a bizonyos időben élők maguk hordják azon kiadásokat, melyeket az általok rendelt s hasznukra váló államintézmények igényelnek; tehát nem áll jogukban későbbi nemzedékekre tukmálni, a mit nekik kell vala tétéményezniök. Ebből általános elv gyanánt foly, hogy az államadósságok felvételét jog szempontjából nem igazolhatni. Csak akkor nem lehet az államadósságok ellen jogilag kikelni, ha az utódokra is átalszálló s legalább is hasonértékű s jelentőségű előny szerzése igényli a kölcsön felvételét (*g*). Ha azonban, a mint ez épenséggel megeshetik, valamely multhatatlan kiadást nem lehet a folyó bevételekből fedezni, péld. a védelmi háború igényelte költségeket, s ennek folytán a kölcsön felvétele kikerülhetlenné vált volna: legalább azt kívánhatni, hogy oly

rövid időben törlesztessék le, hogy még magokat a cselekvőket terhelje a következmény.

(a) Az államháztartás, nevezetesen a bevételek tudományos tárgyalása nem igen mellőzheti a jog szempontjából való vizsgálatot, minélfogva az e nemű jelesebb iratok az igazgatásra nézve is jelentősek. A kitünőbb munkák: RAU, Finanzwissenschaft, 3. kiad. 1850. — BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, II. k. 369. l. A gondolatok szabadsága s a helyes ítélet jellemzi e dolgozatot. — STAHL, Staatslehre, 576. l. Szellemdús s merész álokokkal fűszerezve.

(b) Ha egyes esetekben a rendi testületek az állampénzek nemcsak megtagadása s ellenőrzése birtokában vannak, hanem külön pénzügyi igazgatást is vezetnek, azaz bevételeket szednek s államkiadásokat közvetlenül eszközölnék, úgy ez az államfő visszaélései megelőzött tapasztalásaiban lelheti történeti megfajtását, de helyeslést semmiképen sem vívhat ki, miután az állam egységét s a rendek állását felforgatja s könnyen ízetlen viszályokra s újabb visszaélésekre nyújt alkalmat. Teljesen értelmetlen az ily eltérés az elvtől, ha a rendeket csak az államháztartás egy részének igazgatása illeti, a nélkül, hogy az eszközözlendő kiadásnak megfelelő bevételek volna; a mint péld. Würtembergben reájok van bízva az államadóssági pénztár ellátása. Itt csak munkaszaporítás lehet következménye, az adókötelesek további biztosítása nélkül.

(c) A patrimonialis állam sajátosságairól l. alant a 41. §-et. — Eme államfaj háztartása tökéletes eltérésénél fogva e helyt nem lehetett szabványaira tekintettel lennünk.

(d) Az államjóság történetileg persze nem észszerű okokból alapított, hanem főleg a patrimonialis s hűbérállamok átváltoztakor jogállamokká a fejedelmek családi birtokaiból keletkezett. De ha egyszer jogilag érvényes módon létezik, igazgatása s alkalmazása is általános elvek szerint eszközözlendő. — Hogy az államfő személyes állása függetlenebb, ha a családi birtokok rendszerénél maradnak s nem cserélik fel az udvari költségvetés (Civilliste) rendszerével, talán igaz. De ebből épenséggel nem következik az átengedés jogi lehetetlensége; s egyáltalán kérdéses, valjon eme függetlenség a népre nézve előnyös-e?

(e) Hatalmas vita folyt a fölött, valjon az államban a kiadásokat a bevételek vagy a bevételeket a kiadások szerint kelljen-e megállapítani? E kérdést nem lehet egyszerű igenlés vagy tagadás által eldönteni. Egyrészt ugyanis világos, hogy a magángazdálkodás azon szabályát, mely a kiadásokat feltétlenül a bevételekhez parancsolja szabni, az államháztartásban azért nem kell feltétlenül alkalmazni, mert a bevételek nincsenek szorosan meghatározva, s szükség esetében a nép összes vagyonát igénybe lehet venni. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy az állam oly célokat tartozik beteljesíteni, melyek előtt eltűnnek a vagyoni tekintetek s hogy feltétlen jogi kötelek terhelik. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy az erők megfeszítése hosszabb vagy rövidebb időben az élet gazdasági alapja tökéletes romlását fogja maga után vonni s hogy a polgárok ugyan kötelesek az államcél elérésére

szükségeket tételesen, de nem felesleges szolgálványokat is. Ebből következik, hogy a mennyiben lényeges államcélok eléréséről s jogi kötelezettségek teljesítéséről van szó, a bevételek a kiadásokhoz szabandók; a hasznos vagy sőt ékességül szolgáló dolgokat illetőleg a bevételek mérvadók. A budget felosztása változhatlan s változó részre, melyek közül amaz a feltétlenül szükséges kiadásokat tartalmazza, emez ellenben a viszonyok s lehetőségek szerint változó nagyobb vagy csekélyebb kiadásokat, épséggel nem megvetendő indítvány.

(f) Ama tant, mely csak az állam egyes szolgálattétele után szedendő bevételt enged meg, szellemdúsan védelmezi: KREHL, Beiträge zur Bildung der Steuerwissenschaft. Stuttg. 1819. Azonban semmiféle czáfolat fényesebben be nem bizonyítaná a keresztülvitel lehetetlenségét, mint maga ezen tárgyalás.

(g) Oly államadósságok példáját, melyeket jó lelkiismerettel későbbi nemzedékekre hagyhatni, a vasutak építésére felvett pénzek nyújtják. Persze itt is fel van tételezve, hogy utóbbi találmány nem fogja e közlekedési eszközt a felhasznált pénzek lefizetése előtt hasznavehetlenné tenni.

II. Különös bölcséleti államjog.

40. §.

1. A törzsatyai állam.

Ha valamely nép még nem vált meg a törzsélettől, minélfogva sem sokszorosán tagozott társadalma, sem gazdasági fejlődöttsége nincs; ha továbbá vallásos szükséglete nem igen fejlett ki: úgy a *törzsatyai, patriarchalis* kormány a természetyszerű állapot (a).

Ezen államfaj alapja a törzsrokonok közös életfelfogása, együttlétök kizárólagos szüksége s az érzület ebből folyó barátsága s a követelmények egyszerűsége. Az ily nép megelégszik, mihelyt békés térbeli együttléte legszükségesebb elvei háborítlanul fennállnak; mihelyt a netalán előforduló visszavonás elhárításáról gondoskodva van; és mihelyt végre külső ellenségek közös visszaverésére létesült a szükséges intézmény. Eme czélok elérésére kevés s egyszerű határozmányok elegendők. Az áhított rendet nem annyira a jog, mint inkább az erkölcstörvény állítja helyre; s kevésbé tételes szabványok, mint szokások állnak fenn.

De még az ily egyszerű intézmények is igényelnek kormányt. A dolog természetében azonban nem fekszik, hogy eme vezérllet egyes egyénre, mint a törzs s állam elismert főjére legyen ruházva; valamennyi családátya gyülekezete vagy a vének szűkebb körü tanácsa is határozhatna a közös ügyek fölött, vezérelhetné s igazgathatná a fennálló kevés intézményeket, s szükség esetében elrendelhetné az összesített működését. Egyetlen egy fő elismerése a leghasonszorúbben összeesik a családélettal s a legalkalmasabb is az egyszerű állapotokra nézve.

A közelebbi szabvány, hogy ugyanis ki legyen az egységes államfő, czélszerűségi okok szerint hozandó. Vagy válasz-

tás fogjon helyet, már akár az egész törzs, akár csak egyes kiváló családok közrejárultával; vagy örökösödés útján az elismert alapító közvetlen utódai kezében maradhat a törzs vezérlete. Az utóbbi a természetesebb fejlemény. Azonfölül az államfő választása hátrányai ezen eredetleges állapotok között is mutatkoznak néha.

Egy fő rendelkezésével, bármi nemű legyen is különben, igen jól össze lehet egyeztetni azon szabványt, hogy kellő alkalmakkor bizonyos számú vénekkel hányja meg a szőnyegen forgó ügyet, valamely életkérdésben pedig általános gyűléshez forduljon.

Az államfő két kormánycselekedete áll első vonalban: a birói hivatal s a fővezérlet hadban. Ha a nép vallásával összefér, ugy a főpap hivatásának betöltése is természetszerű fejlemény, sőt jelentékeny befolyást fog gyakorolni az államfő tekintélye s hatalma öregbítésére. De bármily korlátolt vagy széles körű legyen is az ily államfő feladata, mindenesetre inkább erkölcsi alapon s szokáson nyugszik, semmint élesen megszábot s állapotott jogviszonyokon. Állása, ugy szintén köteles téteményei, nem különben a rendelkezése alá helyezett eszközök, a családatyáéi. Mutatkozik ez cselekedetei mértékén, s a körülményekhez símuló változandóságukon, a követelt engedelmség mivoltán, valamint a fenyítés jogán s választásán. — Állandó, alárendelt hivatalnokokról már elégséges foglalkozás hiányánál fogva sem lehet szó. Legfelebb alvezérek léteznek hadban s felügyelők némely intézmények s érdekek fölött.

Ugyancsak nem forog fenn ok rendszeres államadókat követelni; de másrészt meg épenséggel semmit se téteményez az állam az együttlét alaki rendezettségén kívül. Az államfő még közös jövedelemre sem szorul. Sajat vagyonából él, mint valamennyi többi tagja a törzsnek, és *ugy* él, mint a többi. A kormány csekély bajlódásaiért dús kárpótlást nyújt a nagyobb tekintély s talán a hadi zsákmányon s az idegenek ajándokain való jelentékenyebb osztalék.

A mint az egész fejlemény tisztán természetszerű alakulás s szokáson nyugszik, ugy az ily államban alig létezik tulajdonképeni irásbeli törvényhozás. Tulnyomó a szokásjog; és ha valaha újabb rendelmény volna szabandó, bizvást az emlére bizhatni; innen a törzs vénei természetes tekintélye. Kivétel csak ott forog fenn, hol vallásbeli oklevél tartalmazza a jog s állam fölötti szabványokat.

Az ily egyszerű s kevésbé erőteljes intézmény természetesen csak a legegyszerűbb viszonyoknak felel meg. Ily csekély hatalom egyedül kisebb népeket korlátolt területen tarthat rendben s fenyték alatt, és az eszközök hiánya oly intézmények létesítésének is utját szegi, melyek magasabb életcélok s kedvezőbb anyagi érdekek elérését erőteljesen előmozdítanak. Mihelyt a legalantabb műveltségi fok fölé emelkedett valamely nép, nem elégedhetik meg a törzsatyai állammal s téteményeivel. A legkevésbé alkalmas pedig azután a törzsatyaság elvének, ugyanis a családfő tekintélyének s jogának megtartása, jelentékeny anyagi erővel s a mesterséges igazgatás intézményével párosultan. Ily esetben a legszélsőbb s legmegalázóbb önkényuralom fog helyet az atyai jog ürügye alatt s alakjában (b).

(a) A törzsatyai állam tudományilag kevésbé tárgyalt fajáról l. LEO, Studien zu einer Naturlehre des Staats. — SCHMITTHENNER, Zwölf Bücher vom Staate. III. köt. 26. l.

(b) A törzsatyaság lényegileg más viszonyokra átvitt elvének iszonyu nyomása példáját nyújtja China.

41. §.

2. A patrimonialis uralom.

A patrimonialis állam létét feltételezi egyrészt oly hatalom, mely nagy birtokon nyugszik, — talán személyes tulajdonosságokon is, — tehát magában véve létezik, s nem mesterséges átruházás utján keletkezik s nem harmadik személyek elismerése folytán nyer jelentőséget; másrészt oly életfelfogás, mely kiváló nyomatékot helyez a birtokra s szerzeményre, ugy szintén jogi biztosításukra, de magasabb követelményei nincsenek. Az ily esetben természetesen ugy fordul, hogy azok, kik személyök vagy vagyonuk ótalmazását igénylik, erre nézve a hatalmashoz fordulnak; ekképen azután a kölcsönös téteményeket meghatározó szerződés, vagy hallgatag megegyezés s szokás alapján létesülend a kívánt viszony. — Erre nézve különben közömbös, valjon a szóban forgó hatalmas egyes egyén vagy jogi személy, péld. városközség. Ugyanigy épen-séggel nem szükséges, hogy valamennyien, kik a védszövet-ségbe lépnek, hason jogállapotot élvezzenek. Ótalomigényök foka s viszonttéteményök mértéke szerint egyeseknek vagy egész osztályoknak különös jogaik s kötelmeik lehet-nek (a).

Azon nép műveltségi állapota, melynek ez államfaj megfelelő, már némileg magasabb lehet, mint az egyszerű családeletet folytató törzsé, nevezetesen földművelést s kézi ipart már az ily rend őtalma alatt űzhetni. Kevésbé alkalmas még a patrimonialis állam is magasabb szellemi szükségletek kielégítésére vagy oly anyagi érdekek előmozdítására, melyek nagyobb s költségesebb intézményeket tétéleznek fel. Egyrészt ugyanis nehezen esnék a pontosan megszabott tétéményeknél fogva a védszövetségeseeknek a kívánt eszközöket előteremteni, a mihez az ur kötelezettségének hiánya is jár; másrészt egyáltalán nem verhet magasabb szellemi élet gyökeret ily szűk magánjogi s magángazdászati felfogás terén, s az együttlét ily töredékes s esetleges rendje között.

A fejedelm ily államban nem gyakorol átruházott hatalmat s nem tölt be feltételek alatt átengedett méltóságot. Nem létezik pusztán a nép céljai kedvéért s legkevésbé a nép első hivatalnoka. Sőt inkább önön joga alapján birtokolja hatalmát és ugyan mint magántulajdont; ugyancsak a következtetések s egyezmények is önön személyes jogai, melyeket haszna s tetszése szerint gyakorol; határt csak mások elidegeníthetlen jogai szabnak. Nem a nép választotta s emelte trónra, hanem ellenkezöleg ő egyesítette a népet maga köré s tömbítette őtalma folytán egységgé.

A fejedelmi hatalom s anyagi alapja szerzését mindazon módokat által eszközölhetni, melyek alapján egyáltalán szereznek jogokat s tulajdont: tehát örökség, adás-vevés, csere, házasság, elfoglalás stb. alapján. Nevezetesen hódítás is képezheti alapját, hacsak később joggá változott át, akár az eddigi birtokos elismerése, akár elévülés vagy bármi folytán.

A patrimonialis állam kormányzata lényegileg a hatalomkezelő saját ügyeinek ellátásából áll céljaira s eszközeivel. Átalános ügyzetek elintézése csak azon különös viszonyok s egyezmények következménye, melyek az őtalom s hatalom kiterjesztéséből keletkeztek. A hatóságok elkülönítése az udvartartás, a magánjavak s az államszolgálat szerint tehát itt nem fog helyet; hanem ellenkezöleg valamennyi hivatalnok a fejedelm személyes szolgálatában áll s ügyeinek ellátására van rendelve, bárminő kapcsolatban bízná is meg őket.

De evvel épenséggel nincs az mondva, hogy a fejedelm hűbéresei s alattvalói viszonyában jogosítva van kénye kedve szerint eljárni. Sőt inkább ugyanazon kötelezettségek forognak fenn, melyek az emberi közlekedést egyáltalán szabályozzák.

Legközelebb tehát szigorúan megfigyelendők azon jogi kötelek, melyeket szerződés, egyoldalú szabványok vagy szokásjog állapított meg a fejedelem s az alattvalók között, már akár kiterjeszkednek az összességre, akár csak egyesekre vagy osztályokra (*b*). De továbbá a fejedelem erkölcsi s vallásbeli kötelme, ha nem is volna *jogilag* kötelezve, embertársai, legközelebb pedig védencei javára fordítani lelkiismeretesen hatalmát. Az oly hatalomkezelő, ki csak a fennálló jogviszonyokat ismeri el s kezeli, nem szolgáltat alkalmat jogi panaszra; azonban a külsőleg kikényszeríthetőre szorítkozván nem is teljesíti magasabb kötelességeit, melyek annál nagyobbak, minél dúsabb eszközöket juttatott a gondviselés kezébe jót művelni.

Ily viszonyok között az alattvalók helyzete az ur lényegileg önző állása daczára épenséggel nem jogtalan; sőt ellenkezőleg valamennyiöknek vagy legalább egyeseknek jelentékeny igényeik lehetnek a fejedelem irányában. Azonban e jogok kizárólag tételes alapon nyugszanak s mit se lehet általános tételekből s valamely eszmény szerint rendezett együttlét létegeből kivánni. A fejedelem kiszabott téteményein kívül szükségeltető intézményeket az életcélok elérésére az illetőknek kell önön erejük alkalmazása által kelyreállítaniok; mire nézve azonban a fejedelemnek épenséggel nem szabad utjokba akadályokat gördíteni. Könnyen felfoghatni tehát, hogy épen a patriomialis államban fejlődik ki a társadalom létszeressége.

Nem ellenkezik az eredetleg hatalmas s a feltételeken ótal-mába ajánlott védencz közötti viszonyonnyal — habár épenséggel nem is szükséges — hogy az alattvalók, mint a gyengébbek, jogaik nyirbálatlan élvezését, valamint téteményeik igaztalan tulhajtása meggátlását illetőleg biztosítást igényeljenek. Csakhogy magából értetődik, hogy az ily intézmény folytán nem szenved a biztosított jogok létege változást. Sem más alapot nem nyernek, sem az eredetleges szándékot s határozmányt meghaladó terjedelmet nem.

Eme szavatosság pedig különböző nemű lehet. Erkölcsi biztosítékot várnak a kormány elfoglalásakor teendő esküktől, vagy a kiadott oklevelek ünnepélyes megújításaitól. Valamely törvényszék rendelése által szigorúan jogi alapon orvosoltathatnak némely sérelmek, a mikor azonban nehezen lehet azon jogosultságot s hatalmat rendezni, mely az ítélet végrehajtásával volna felruházva. Végre az egyes jogosultak vagy az összesség képviselőit panasztételi jog illetheti, melynek a

rendes vagy rendkívüli tétemények megtagadása adhat nyomatékot. Sőt nem ellenkezik ezen államfaj léteggel, ha az alattvalói jogok tökéletes biztosítására az alattvalók közrejárlása némely kormánycelekedetknél nincs kizárva. Miután a kormány magánjog, ugy birtokosa engedményezhet rajta részvétet, mintegy szolgálmat, a nélkül hogy állami okokból erre nézve valamely határt lehetne szabni (c). De ép oly kétségtelenül nem következtethetnek másrészt a jogosultak nyilván meg nem engedett jogokat az államélet általános eszményi felfogásából. A meddig a *körülírt* jogok terjeszkednek, addig jogosultságuk is, egy hajszálnival se tovább. Ugyancsak gyűléseik alakulta is részint a határozott egyezmények, részint a képviselendő jogok különfélesége szerint szabályozvák, de nem a jogegyenlőség stb. általános gondolata alapján.

A patrimonialis állam igazgatásának terjedelme kizárólag az egyes esetben szabott kölcsönös téteményektől függ. Átalan érvényes tétéleket e tekintetben nem szabhatni; a következőket mégis átalag alkalmazhatóknak tekinthetni.

Gyakoribb s terjedelmesebb írásbeli törvényhozásnak itt semmi sem áll utjában. Sőt inkább mindkét fél téteményei minden kétséget eloszlató meghatározása, valamint a biztosítási intézmények rendje pontos feljegyzést igényel; ehez csatlakozik magából a többi jogok s viszonyok hason megállapítása.

A törvénykezés, tehát törvényszékek rendelése s betöltése nem feltétlenül szükséges feladata a patrimonialis államnak, az alattvalók magok intézkedhetvén a jogrend fenntartása felől kellő intézmények felállítása folytán; azonban majdnem a legtöbb esetben épen a jog biztosítása leendő az összes közös viszony főalapja, minélfogva az államfő feladatát képezendi a szükséges intézetek rendelése. De evvel igen jól összeegyeztethetni a kivételes törvényszékeket, szabadalmas bíróságokat, a rendek részvétét a jogszolgáltatáson.

Igen csekély jelentőségűek szoktak lenni a rendészeti intézmények a patrimonialis államban. Az összes műveltségi fok, nevezetesen azon gazdasági állapot, mely ez államfajban kielégítését leli, e szolgálattétel nagyobb terjedelmét nem igényli. Azonfölül rendszerint nem oly nagyok az alattvalók köteles téteményei, semhogy tetemesebb kiadásokat megengednének.

Elvileg felette egyszerűnek kellene az államháztartásnak lennie, miután a védszövetségbe való felvétel folytán szolgál-

tatandó alattvalói tétemények a fejedelem pénztárába kerülnek, a hol a földologgal, a fejedelem vagyonával együtt ugyanazon hivatalnokok kezelik hason elvek szerint. Azonban részint a gazdasági ügyekben akadható visszaélések elkerülésére rendelt intézmények, részint az alattvalóknak meghagyott kiadások rendszerint bonyolódottabb háztartást eszközölnek. Egy mástól elválasztva létezik a fejedelem s az ország pénzügyi igazgatása; mindegyiknek külön bevétele, kiadása, számadása s talán adóssága van. Eme különböző háztartások egybekapcsoltát pedig részint bizonyos meghatározott összegek kölcsönös fizetése, részint közös kiadás fedezése végetti egyesülések eszközli. Magából értetődik, hogy a fejedelem adósságai épen oly kevésbé terhelik az alattvalókat, mint megfordítva az utóbbiaké nem amaszt. Csak ha eredetleg vagy utólag átvállalták volna az adósságot, háramlik az illető félre az idegen kötelezettség teljesítése, a miért nem ritkán különféle állami jogokat kell cserébe adni (c).

A katonakötelezettség sincs itt általános elvek szerint megszabva, hanem a védviszony különös egyezményei alapján alakul; a különböző rendek téteményei igen eltérők lehetnek, a nélkül hogy igaztalanságról volna szó. Az alattvalók személyes s pénzbeli messzeterjedőbb szolgálattételeit önkényt kell az alattvalóknak magokra vállalniok; a mennyiben rendkívüli szolgálmányokról van szó, a hadat tárgyaló tanácskozmányokba az alattvalók is belevonandók. Saját eszközeivel, a rendszerint kötelezettekkel vagy toborzott legénységgel tetzése szerint indíthat s vezethet a fejedelem hadat.

Egyébiránt a patrimonialis állam három különböző alakja különböztetendő meg: *a földesúri állam*, a melyben jelentékeny fejedelmi földbirtok képezi a középpontot; *a katonai hűbérállam*, melyben valamely hódító az országot emberei között felosztotta kölcsönös fegyveres véd szövetség feltétele alatt; végre *az uralkodó városközség*, mely meghódoltatott tartományokat védelmében részesít s parancsa alá helyez. Az utóbbi esetben a népuralom vagy az arisztokratia minden neme fennállhat az uralkodó községben, a nélkül, hogy ennek folytán lényegileg változást szenvedne az alattvalókhöz való viszonya.

(a) Kétségtelenül a legjobb mű a patrimonialis állam általános joga fölött *Halleré* (Restoration der Staatswissenschaften), és ugyan teljes terjedelmében, az egyházi államokat kivéve. A mű alaphibája, ugyanis a patrimonialis elv általánosítása az államok minden nemére, természetesen nem nagy jelentőségű, midőn kizárólag a patrimonialis állam tár-

gyaltatik. — VOLLGRAFF, — System der praktischen Politik, III. s IV. k. — árt szabatos alapnézetének az antik s az ujkori államok különbsége fölött tulhajtásai s kalandos állításai által, nevezetesen az által, hogy a germán-szláv népek valamennyi fejedelemségeit egészen az ujkorig egytől-egyig patrimonialis államnak mondja, a mi által elvileg különbözöt összezavar. — Schmitthenner, — Zwölf Bücher vom Staate, III. köt. 26. l. — igen terjedelmes fejtegetése a patrimonialis államról sem alap gondolatára nézve nem világos, sem az előadott történeti fejlődést valónak nem állíthatni. — Bluntschli, Allgem. Staatsrecht, I. köt. 339. l. — csak a hűbérállamról emlékezik meg az európai középkorban.

(b) Bluntschli igen helyesen jegyzi meg — Allgem. Staatsr. I. k. 347. l. — hogy a hűbérállam — szabatosabban a patrimonialis állam általán — kiválólag **jogállam**. Azonban az elfogadott szokás, a modern államot jelölni e névvel — noha a jogrend tevékenysége csekély részét képezi — nem teszi tanácsossá ez elnevezést amarra átruházni.

(c) Mindkét fél jogának és előnyének megfelel, ha a patrimonialis államban a fejedelem vagy az uralkodó község s az ország gazdaszata külön van választva, a jogcímek pontosan meghatározvák és mindenkor kétségtelenül fenntartvák.

42. §.

3. A theokratia.

Nem kevés vallás tanítja, hogy az emberek életét közvetlenül isteni hatalom vezérli s hogy az utóbbi magának tartja fenn az állami állapotok vezérletét s rendezését. Majd egy bizonyos népre szorítkozik e gondoskodás, melyet ezáltal az istenség választott népének nyilatkoztat, majd pedig világvalás alakjában valamennyi népet felkarol. A hol egy ily tan hite mérvadó valamely nép összes életére nézve, ott megfelelő államot is fog nemzeni, mely legbensőbb létegeben, tehát valamennyi intézményére nézve, lényegileg különbözik az együttlét egyéb létszerességeitől (a).

Ezen államfaj jogi megállapítása a legcsekélyebb nehézséggel sem jár. A hívök kötelezettsége, magokat az isteni parancsból folyó valamennyi intézménynek s törvénynek alávetni, semminemü kétségnek vagy feltételnek nincs alávetve; s bizalommal s örömmel fognak a rendelményeknek engedni, bármineműek legyenek is, miután a legfőbb bölcseségtől eredendők s egyedüli céljok az emberek földi s tulvilági java. Még a látszólag káros intézményeket is ellenkezés nélkül kell fogadni, mert csak rejtett vagy távolabbi haszont származik belőlök. De természetesen elengedhetlen feltétel az illető valás tökéletes elismerése. A hol az utóbbi meg van ingatva, ott

az összes állam létét veszély fenyegeti; ha pedig tényleg más vallásbeli meggyőződés fogott helyet, az addig hitt államnak sem értelme sem jogosultsága nincs. Különben az alapul szolgáló vallás tartalmának nincs lényeges jelentősége. Tévelyes tanok is képesek államot alkotni, ha csak egyáltalán összefér velök az istenség közvetlen behatása az emberi ügyekre s ha s a mennyiben a nép között hitelre akadnak (b).

Azon állam, mely az istenség ily közvetlen rendelménye folytán alakult, és — részvevői hite szerint — az isteni hatalom közvetlen vezérlete alatt áll, a *theokratia* (c). Az ily államfaj felvétele nemcsak a vallásos hitre nézve nem lehetetlenség, hanem az értelmes gondolkodás is elsajátíthatja, hacsak az istenség közvetlen behatása egyáltalán erkölcsi vagy logikai lehetőségnek tekintetik. Miután ez alapon egész rendszerét alkothatni a szabatos következtetéseknek, a theokratiának bölcséleti államjoga is van.

A vallástan, mely az isteni beavatkozást tárgyalja az állami ügyekbe s az isteni akarat kinyilatkoztatását, igen különböző lehet, anélkül, hogy ebből lényeges különbség származnék az állam jogi természetére nézve. Valjon azt hiszik vagy tanítják, hogy az istenség testté válása, vagy akarata kinyilatkoztatása jóslat vagy a szent lélek sugalma által, vagy maradandó átruházása lelkesített s szent papságára az isteni kormány alakja, az állam vezetésére nézve közömbös, miután mind ezen esetekben a jog s a jogi kötelelem végső alapja a kétségtelen isteni parancsban rejlik (d).

Lényeges jelentőségű ellenben a különbség, valjon a theokratiában a vallásos s világi életet elválaszthatlanul egybekapcsoltnak s egymást kölcsönösen áthatónak tekintik, s a szerint azután nem is tesznek különbséget állam s egyház között, hanem csak egyetlen egy életrend létezik, melynek fője s vezérője az uralkodó legfőbb pap; vagy valjon a világi ügyek rendje, bárha még mindig az istenség közvetlen parancsa alapján, de mégis mint elválasztott létszerűség áll fenn s mellette, de csak a vallásbeli ügyeket s a túlvilági életet illetőleg mint második intézmény az egyház, a midőn világi s egyházi fő létezik egymás mellett. Az első, nyilvánvalóan következetesebb felfogást s rendet *tiszta vagy osztatlan theokratiának* nevezhetni; az utóbbit dualistikusnak. Mindkét alaknak mindenestre közös alapjok van, azonban a részletes következmények eltérnek egymástól.

Mindenekelőtt azon legfőbb elveket adjuk elő, melyek valamennyi hitállamban egyenlőképen érvényben állnak.

Valamennyi e fajú államban a *vallástan* a fődolog. A vallástan ugyanis nemcsak az egyes embernek istenhez s a világhoz való viszonya fölötti hitágazatokat, az istentiszteletet s a papok állását s szellemi hatalmát rendező szabványokat, továbbá talán erkölcsi rendelményeket tartalmaz; hanem magába foglalja az állam, az államfő kormányzati jogosultsága, végre az együttlét intézményei jogi alapját is. Eme vallástan legáltalánosabb s legteljesebb hitének megőrzése az állam legfontosabb feladata. Hitetlenek vagy máshitűek elleni türelmetlenség a theokrátiában nem szigor s jogsérelem, hanem egyesegyedül az állam önvédelme. Valamely hitágazat megtámadása nem pusztán istentelenség, hanem felségsértés is.

A theokratia valamennyi alakzatában nélkülözhetlen továbbá oly intézmény, melyet *az istenség akarata közvetlen kinyilatkoztatásának tartanak s hisznek*, mert még a legterjedelmesebb alkotmányban s törvényhozásban sem lehet az idő folytán előfordulható valamennyi kérdés elintézéséről eleve gondoskodni s a csak később beálló szükségletek kielégítését eszközölni. Hogy mely alakban történik s mely feltevések alatt az istenség eme legfőbb törvényhozó akarata megkérdése, az jogilag közömbös. Magából értetődik valamennyi hívő feltétlen engedelmissége az ily legfelsőbb határozat irányában; az alattvalók közrejárulása az államakarat eme legfelsőbb nyilatkozatain, vagy a bíráló s az ellenmondás joga nem is gondolható. Legfelebb a dualistikus theokratia azon viszonylataiban nyerhet helyet az alattvalók részvétele a törvényhozáson s kormányzatban, melyek lényegileg a világi államhoz tartoznak és a világi államfő vezetése alatt állnak.

Miután a hit egysége s szilárdsága, melyek a theokratia életfeltételei, a nép összes műveltségétől feltételezvék, a theokrátiában nem csak az összes *nevelésnek*, hanem a *tudomány-nak s irodalomnak* is kizárólag s tökéletesen a papság kezében kell lenni. Oly tanok, melyek habár csak távolabbi következményekben, össze nem férnek a hitágazati tételekkel, ezen államfajban nem nyerhetnek jogosultságot, sőt nem is türethetnek. Nevezetesen szóba sem jöhet az államvallás igazsága szabad feszegetése, a Szentírás alanyi magyarázata s történeti tényei rostáló vizsgálata. Még oly tudományok sem juthatnak az egyházi tanokkal össze nem férő eredményekhez, melyek távolabb fekvő tárgyakkal foglalkodnak. Ebből szár-

mazó anyagi vagy értelmi kárt az állam szempontjából nem lehet tekintetbe venni; csak is ez áron tarthatni a theokrátiát fenn. A midőn valamely nép a szabad míveltséget s az igazság bilincstelen vizsgálatát többre kezdi becsülni, mint a hit megőrzését, akkor az addig fennállott államfaj átalakultát várhatni; természetesen tökéletesen jogosult is ez az átalakulás, a hitállam többé meg nem felelvén az életfelfogásnak s az abból eredő életcéloknak (e).

Az államrészevők egyenlősége a törvény előtt a theokrátiában lehetetlen. Ha valamennyi világiak, magasak vagy alacsonyok, egyenlő alárendeltségben állnak is az egyházi hatalom alatt a hit dolgaira nézve, ugy legalább a papokat illetőleg külön jognak kell fennállnia. A papokat, mint az istenséghez közelállókat előjogok illetik; nevezetesen bíráik csak saját főnökeik lehetnek.

Felette nagy jelentőségű a theokrátiára nézve a *papi méltóság megszerezhetését* szabályozó rendelmény. Különben csak két következetes szerzősmód létezik: öröklő papi kasztból való származás; vagy szent s olthatatlan felavatás általi felvétel. Az utóbbi esetben a papok szüziessége multhatatlanul szükséges, nehogy közelebbi viszonyai legyenek a papnak, mint rendjéhez, az egyházhoz s az államhoz való viszonya.

Végre valamennyi theokrátiára nézve áll azon követelmény, hogy a papság s általán az összes vallásos intézmény gazdaszatilag önálló s a világiak kedvező akaratától független legyen. Innen magából foly az egyház földbirtoka elidegeníthetlensége elve.

A theokratia külső berendezése ellenben felette különböző, a szerint a mint *tiszta* vagy *dualistikus* theokratia. Amazt természetesen könnyebben lehet rendezni, mint a papi s világi kormány bonyolódottabb egybekapcsoltát.

A tiszta theokrátiában az állam s az egyház egyesülte élén isten személyesítője vagy helytartója áll. Vezetője valamennyi világi s egyházi ügynek; tanácsát, s ha szükségesnek mutatkoznék, korlátozását a papság főnökei gyülekezete képezi. Vezetése alatt a papok jól rendezett uralma az összes államra kiterjeszkedik a vallásos feladatok s a különféle államügyzetek közös ellátására. Alkotmányi oklevél gyanánt a szent iratok szolgálnak; az egyházi törvények a további fejleményt tartalmazzák. Helyesen használják a templomokat törvényeszéki s egyéb közügyi teendőkre. Szigorú szertartási törvényhozás szabályozza a mindennapi s házi élet legbensőbb

valóját, hogy az egyház s állam, vallás s törvény elválaszthatlan egybefűzése szüntelenül szem előtt lebegjen s a pap uralma valamennyi életviszonyra kiterjeszkedjék.

Csak a fegyveres hatalom rendje nyújt komoly nehézséget. Lehetséges ugyan, hogy a vallás harcziás, s akkor a hadisten papjai fegyverjártások s a sereg vezérei lehetnek; azonban rendszerint ellenkezik a vallásos tan létege ily intézménnyel. Ez esetben vagy külön, bárha igen kitüntetett, de mégis alárendelt hadi törzset kell alkotni, vagy zsoldos seregekre s vezéreikre a védelmet bízni; mindkét eshetőség nyilvánvalóan veszélyezteteti az alkotmányt (f).

A dualistikus theokrátiában főfeladat az ügyzetek felosztása az egyházi s világi államfő között, melynek sikeres megoldásától az állam összes joga s végzete függ. Átalán természetesen nem uralkodhatik a fölött kétség, hogy az egyházi főt illeti valamennyi vallásbeli ügy vezetése; azonban a részletekre nézve szükségképen nehézségek erednek a fölött, hogy a pusztán közvetett védintézetek közül melyek hagyassanak az egyházra; és főleg nehéz feladat oly intézményeket szabni, melyek a két hatalom között az összhangzást fenntartják, illetőleg helyreállítják, anélkül, hogy egyiköknek se menne jogos körében függetlensége veszendőbe. A tapasztalat mutatja, hogy a világi fejedelem egyházi nevelése, papok alkalmazása a tudósabb államügyzetekben s az egyházi büntetés s átok előli félelem nem elegendők mindenkoron, a főpapnak elhatározó befolyást szerezni.

Rendíthetlen állandóság s hosszú tartam a theokratia létegeben rejlik, s kétszeres szilárd alapra van fektetve, mert világi kardján kívül egyházi kard is övedzi. Azonban mégis csak tántoríthatlan, általános hit feltevése alatt áll fenn. Tehát sem azon népek állama nem lehet, kiknek életfelfogása egyáltalán nem lényegileg vallásbeli felfogás, sem jogilag s tényleg nem állhat fenn, ha a mívelődés új fejleménye a nép eddigi hitét lazává tette vagy egészen megváltoztatta. Ez esetben léteért küzdött harczában vagy a legnyomasztóbb kényuralommá változik, mely testet s szellemet kegyetlenül bilincsekbe ver, vagy más államfajba megy át.

(a) A theokratia államjogát általános szempontból kevésbé tárgyalták, semmit ezen államfaj elméleti s történeti fontosságánál fogva várhatni. Dicséretes kivételt teszen *Haller*: *Restauration der Staatswissenschaften* V. s VI. köt. — felfogása azonban felette szűk. — *Stahl*: *Staatslehre* — fejtegetése vét a következetesség ellen. — *Bluntschli*:

Allg. Staatsrecht, I. kötet. 250. lap. — csak történeti s országászati szempontból tárgyalja a theokrátiát; mellőzi tehát a jogit. — Az egyes fennálló theokrátiákról kevés mű nyújt gazdag tudósítást; — a legnevezetesebbek a bramitheokrátiára nézve: MENU's Gesetzbuch; BOHLEN, Ueber das alte Indien; a héber theokrátiára nézve: MICHAELIS, Mosaisches Recht; LEO, Geschichte des jüdischen Staates; HÜLLMANN, Staatsverfassung der Israeliten; DUNCKER, Geschichte des Alterthums, I. köt.; a buddhatheokrátiákra nézve: TURNOZ s HUC Reisen nach Thibet; PRINSEP, Schilderung des Buddhismus; Egyiptomról: WILKINSON, BUNSEN stb. művei; Peru felől: PRESCOTT, Eroberungsgeschichte.

(b) Ha Haller azon véleményben van, hogy csak az igaz, tehát a keresztény vallás szolgálhat hosszabb időre theokratia alapjául, az ál vallások ellenben nem: úgy a történet hazudtolja meg. Valamennyi fennálló theokratia közül a keresztény állott a legrövidebb időig fenn és fejlődött a legtekéletlenebbül ki.

(c) Közönségesen a tulvilági életre való utalást is fel szokták venni a theokratia fogalmába, úgy, hogy az állam eme későbbi állapot előkészítő intézete gyanánt jelentkezik. Ez a legtöbb hitágazatra nézve áll; de azért még sem multhatatlanul szükséges eme hitágazat theokratia alapítására. A gondolat középpontja az állam berendezése s vezetése közvetlen isteni parancs szerint, mely azonban pusztán e földi életre terelheti figyelmét. Nehezebben fog a theokratia kormányzata esni, ha főbbjei nem utalhatnak boldog tulvilágra hitben s engedelmességben töltött élet után, vagy nem fenyegethetnek végtelen, talán örök büntetésekkel.

(d) Hogy az istenség és a látható fő mindennemű egybekapcsolatát alkalmazhatni, s hogy a hívőknek sokat merészen fel lehet találni, elegendőképen mutatja a tapasztalat. Nemcsak a pápa s a császár s amannak csalhatatlansága alkotott theokrátiát; hanem Buddha testté válása is a nagy Lamaban, Manu Kapak származása a naptól s a chalifák származása a profétától is.

(e) Teljesen értelmetlen a keresztény egyház türelmetlenségéről panaszkodni s példa gyanánt Gallilaeire mutatni. Hisz épen feltétlen hiten alapszik a theokratia; a hitnek pedig legkonokabb ellensége oly tudomány, mely a szent iratok vagy a későbbi egyház tantételeit vagy történeteit lehetetleneknek bizonyítja. Az ily tudomány tilalma talán kétségbeesett eszköz; de tényleg az egyetlen egy, ha általán fenn akarják a theokrátiát tartani.

(f) A hadisten megkönnyítette a fegyveres erő berendezését a muhamedán, a mexikói s perui theokrátiákban; külön harcias kasztokat alkottak Indiában s Egyiptomban, a mi persze folytonos veszély forrása lön; a leggyengébb vala a keresztényen theokratia intézménye, mely egybekapcsolatlanul s önállóan világi kardot helyezett az egyházi mellé.

4. A klasszikai állam.

Teljesen különbözött vala a létszeres együttlét valamennyi egyéb felfogásától az ókor klasszikai népeié, ugyanis a görögöké s rómaiaké. Miután azonban észszerű alapja van, ugy nemcsak a történetileg életbe lépett államintézmények tökéletes átnézetében veendő szemügyre, hanem tudományos általánosságában is lehet s kell tárgyalni s ekképen *a klasszikai vagy antik állam* nevezete alatt a bölseleti államjog egy részét alkotja (a).

Eme államfaj alapgondolata *lehetőleg tökéletes közéletre* irányul, melyben az egyes személyiség kielégítést lel ugyan, de teljesen elvész az általánosságban. Különben ezen közélet iránylata s kitűzött célja a nép művelődése s külső viszonyai szerint felette különböző lehet: egyaránt körébe vonhat hadat s uralmat; tudományt s művészetet; ipart s kereskedést.

Tovább fejlesztve a tökéletes közélet alapnézete a következő lényeges tételekre vezet:

Az egyes ember egyedül összes törzsével való benső egybekapcsolatában lelheti tökéletes kimívelődését s kiegészítését.

Az összesség létege valamennyi alkatrészére hatalmasan befoly, minélfogva amannak virágzása s boldogsága az egyén életcélját is betölti. Ennek jogi következménye az, hogy valamennyi egyén vagy teljesen elejteni tartozik külön célját, vagy legalább az összességé alá sorolni s gyarapítására alkalmazni. Ha e végből célszerűnek tartanak, megszüntethetni a magántulajdont, az egyéni családéletet, sőt még a kizárólagos házas-társi jogot is. Még az életre sincs senkinek se feltétlen joga, ha ellenkezésben találna jutni a közjával; így péld. gyenge gyermekeket el kell veszteni. Az egyén életfoglalatosságát illetőleg — legalább elméletileg követelhetni ezt — nem önmaga, hanem az állam teszen kinek-kinek tehetsége szerint rendelést. Közös nyilvános nevelés különben is multhatatlan eszköz. Oly szellemi irány követése, mely az összességével össze nem fér, súlyos vétség volna, minélfogva eltiltandó s megfenyítendő. Még találmányok s új szokások is lehetnek tilalom s üldözés tárgyai, ha attól lehetne tartani, hogy a fennálló népsajátosság magvát megváltoztatják. Hogy az ily állam minden polgára a seregben is tartozik szolgálatot tenni, az

épen úgy magából értetődik, a mint hogy egytalan köteles hivatalokat, megbízásokat s terheket magára vállalni, melyekre különösen alkalmasnak itélték.

Ellenben teljes része is van a polgárnak az államéletben. Idejét a köztéren vagy alkotmányos gyülekezetekben s ügyezetekben tölti; igényt tarthat az állam valamennyi javai s előnyei élvezetére; teljes fenntartását követelheti az államtól, ha saját vagyonából nem telik; a külföldön ótalom illeti, mint az állam alkotó részét. A halálbüntetés után a legsúlyosabb fenyíték a számkivetés, mint mely az összes lét valamennyi szokásaitól s céljaitól megfoszt.

Eme s valamennyi újabb népek élet- s államfelfogása lényeges különbsége félreismerhetlenül szembe ötlük. A régieknél az egyes egyén az állam szolgálatában áll, üdvében közvetve önön céljai beteljesedését leli fel; az ujkoriaknál az állam létezik valamennyi egyes kedvéért, dicsőségét tehát a polgárok jólétében keresi. Amott a szabadság a kormányban való részvételen alapszik, itt abból áll, hogy a kormány lehetőleg keveset avatkozzék a polgárok ügyeibe. Az antik államban a polgár téteményei személyisége kifejlődése, az ujkoriban személyisége korlátozása. A görögöknél s rómaiaknál a népuralom, nálunk a fejedelmi kormányzat az államgondolat legszabatosabb kifejezése (b).

Az ily tömör s önmagában teljesen egységes egészben idegeneket nem lehet felvenni. Ha célszerűségi okoknál fogva türetnek, úgy tökéletesen elkülönzött osztályt képeznek, mely valamennyi sajátlag állami jogból ki van zárva; utódaikat, talán csak több nemzedék után, ha tökéletesen beleélték magokat, veszik fel a polgárok sorába. Ugyanez áll a rabszolgákról s szabadonbocsátottakról; és ugyancsak merő korcsosulás jele, ha az utóbbiak gyorsan s nagy tömegekben vétetnek fel.

A házi rabszolgaságot alig lehet elkerülni ily államban, hogy a polgár, míg mások érte dolgoznak, az államügyzeteknek s általán a közéletnek szentelhesse magát.

Ezen államfaj előfordulható *alakzatai* a következő három:

Tulajdonképen csak **a tiszta népuralom** teljesen következetes, és ugyan oly módon, ha valamennyi polgárnak közvetlenül része van az államügyzeteken. Nem csak összeegyeztethetni evvel, hanem épenséggel az egyetlen szabatos kiviteli mód, ha kinek-kinek szavazati osztalékát nem pusztán a fejszám, hanem a közjó s a közülethez való jelentősége határozza.

Tehát helyesen terjedelmesebb szavazatjoguk lehet a gazdagoknak, kik többet adóznak s költségesebb fegyvernemekhez sorolvák; vagy méltán külön meghallgatandók történetileg kiváló nemzetségek, melyeknek szokásai s tartása a közös élet létegére döntőleg befolyanak. Az alsóbbrendű polgárok pusztá képviseletéről azonban szó se lehet. E gondolat épenséggel össze nem fér ezen államfelfogással s az egyesnek viszonyával az összességhez; a személyesen csekélyebb jelentős befolyása korlátoltabb lehet; azonban az államon való részvétele mindenkor közvetlen.

Egyrészt az ügyzetek előkészítésére, nevezetesen meg gondolatlan határozatok meggátlására, másrészt a végzemények végrehajtására természetesen oly intézmények szükségesek, melyek kevesek nyugodtságát s cselekvési képességét egyesítik anélkül, hogy az összesség jogát veszélyeztetnék. Ezek rendszerint egy kisebb tanács választásában állnak, melyet a népgyűlések elé terjesztendő indítványok vizsgálata s előleges javallata illet, ugy szintén a végzemények ellenőrzése s végrehajtása; nyilvános szónokok rendelkezésében, kik a javaslatok okait s ellenokait a nép előtt nyilván tárgyalni tartoznak; a hivatalok választásában, a mit rövid időre s talán sors által is eszközölhetni; végre káros indítványok büntetések általi fenyegetése. Rendkívüli veszélyek megbírására helyt nyerhet az összes államhatalom átruházása egyesekre; de csak rövid időre s szigorú felelősség terhe alatt; sőt még az ostracismus is elkerülhetlen, azaz száműzése oly egyénnek, ki kiváló személyisége vagy érdemei által a közszabadságot veszélyeztetni találná.

Azonban **aristokratikus kormányforma** is megfér a klasszikai állam alapgondolatával, ámbár csak némileg mesterkélt magyarázás után. Ha ugyanis onnan indulnak ki, hogy kiki tehetségei szerint tartozik az összelethez közrejárulni s hogy a jobbak természetes joga s észszerű kötelessége a kormányt kezelni; ha továbbá a tapasztalat utján igaznak, bizonyultnak veszik e tételt, hogy magasabb tulajdonságokat azon polgároknál kell keresni, kik bizonyos külső állást foglalnak el, tehát vagy történetileg kiváló nemzetségektől származnak, vagy nagy, nevezetesen öröklött gazdagság birtokában vannak; ha végre a polgárok tömegének a közéleten, habár nem is a kormányon illetlenül meghagyatik részvétele: ugy a legfőbb kormányzat átruházását a véleményezhetőleg legjobbakra annyira mennyire összeegyeztethetni az általános össz-

élet fenntartásával. Sőt akadtak kiváló szellemű s a népuralom hátrányai alatt szenvedett férfiak, kik már az ókorban is az arisztokrata kormánymodot mondották a legjobbnak (c). A legerősebb természetesen ily körülmények között ott az arisztokratia, a hol a papsággal szövetezik. — A hatalom visszavétele ellenében a tömeg rövidségére mindig lehetséges s tanácsos intézményeket szabni. Így péld. néptribunusokat rendelni, kiknek megnyugvása szükséges a törvény érvényére nézve.

A legkevésbé egyezik össze a klasszikai állammal **egy egyesnek állandó kormánya**, mert itt az állami közélet csakugyan semmi egyéb költészetnél s nevezetesen az egyén céljai s érdekei döntők, de nem az összesség szükségletei s nézetei. A legtűrhetőbb ezen kormánymod a magistratura alakjában; azonban itt is félelmetessé s gyűlöletessé fog válni, minél fogva íziben végét érendi (d).

(a) A klasszikai állam létegeről l. WELCKER, Letzte Gründe, 342. l. — VOLLGRAFF, Antike Politik. Giessen, 1828. — HERMANN, Griechische Staatsalterthümer, 4. kiad. Heidelb., 1855. — PLASS, Die Tyrannis. I. II. Bremen, 1852. — BLUNTSCHLI, Allgem. Staatsrecht, I. kötet.

(b) Hatalmas zavar keletkezett abból, hogy nem tettek különbséget a klasszikai s az ujkori jogállam között, amannak tanait s tapasztalatait egyszerűen a jelenre alkalmazván. Így *Bodinus* nagy művében az államról egyáltalán a régiekből indul ki; sőt maga *Machiavelli* is a római államra alapítja fejtegetéseit. Azonban csak is félmíveltséget s gondatlanságot árul el, ha mai napság is e hibába esnek, midőn a tények s fogalmak sokkal világosabban jelenkeznek. Aristoteles bámulatra méltó politikája nem veszt értékéből, ha csak ott engedünk neki közvetlen befolyást jelen életünkre, midőn az általános emberi természet követelményeit tárgyalja, de nem a hol kizárólag görög államgondolatokat s intézményeket feszeget.

(c) Sokrates s iskolája részint nyílt, részint elrejtett támadásairól a népuralom ellen l. MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 71. l.

(d) Hogy mennyire ellenkezik az egyes uralma a hellen szellemmel, mutatja azon körülmény, hogy soha tyrannis hét nemzedékig nem tudta magát fenntartani.

5. A jogállam.

44. §.

a) Általános tételek.

Teljesen a józan értelmesség álláspontját foglalja el az ember, ha egyrészt a földi életnek közvetlen s önálló czélt tulajdonít, másrészt pedig összes ereje kifejtését legközelebb mint egyéni személyiség s mint tisztán egyedi feladatot iparkodik elérni. Ez életfelfogásban tudatos s magasabb czélt tűz magának, melyet azonban sem kizárólag vallásos fejleményben, sem egy nagyobb közösségbe való beleolvadásban nem keres; hanem inkább összes valója lehető legsokoldalúbb kimívelésében.

A földi lét ezen felfogása hatalmas befolyással van az emberek együttléte összes rendjére. Első vonalon áll eme megértésben mindenesetre az egyedi személyiség maga s a család megengedett céljaival és annak jogával s kötelemével, hogy a mennyiben telik, az utóbbiakat saját erejével iparkodjék elérni. Azonban természetesen itt is fennfórog a másokkal való egyesülés, nevezetesen társadalmi alakulások s egységes állam' szükséglete. Társadalmi alakulásokat képeznek azok, kik valamennyiökkel közös érdekeket egyenként nem bírnak elérni és azért önkénytes egyesületekbe állnak, vagy bizonyos, tudatos szándék híján is hason viszonyok alapján valamely nagyobb közösséget képeznek. A szétziláltság tehát a szabály; a társadalmi kör kiegészítés, melyre a szükség serkent. És ugyanez áll egy fokkal magasabban az államról. Csak a társadalmi egyesületek elégtelensége, s a rend s jog biztosítása' szüksége vezet mindent felkaroló, egységes államhoz. Elv gyanánt itt is az egyén s a társadalmi kör önállósága őrzendő meg; mindkettőt az állam egységes gondolata s összhatalma egészíti ki.

Az utóbbinak pedig kettős feladata van. Először, a jogrendet fenntartani az államerő összes területén, mint magában véve szükségest s üdvöst, s mint minden további fejlemény feltételét. Másodszor az észszerű emberi célokat előmozdítani, a hol s a mennyiben az egyes vagy már kisebb körökké alakult részvevők saját erejéből nem telik. — Itt tehát sem az összes életet átható jámbor hitről, sem magasabban vagy alacsonyabban hangolt kedélyi indulatokról nincs szó, hanem egyes egyedül világos s számító értelmi belátásról. Az ez által

keletkező viszony kétségkívül lényeges haladás az emberi nem fejlődésében, miután az önelhatározással erőteljes gyámolítás jár karöltve, a mi áldásosan hat az emberi erők kimívelésére; valjon azonban legtökéletesebb fejleménye-e, a mint sokan hívságosan hiszik, nehezen lehet eldönteni. Ha azonban ezt az államfajt a *jogállam* névével szokták jelölni, ugy ez elnevezés több tekintetből nem szerencsés, jelesül nem teljes; azonban mégis jónak látszott az igen elterjedt nevet megtartani, nehogy zavar keletkezzék (a).

A jogállam keletkezése lassanként s történeti uton mehet végbe, midőn valamely nép egy alantabb míveltségi fokról, kezdetben talán lassan s öntudatlanul, a kizárólag értelemszerű életfelfogásra emelkedik. De ugyancsak az is megeshetik, hogy alapítás s berendezés a részvevők világos tudatával s egyezkedés alapján létesül.

Egy *bizonyos* kormányformát ezen államfaj sem benső szükségnél, sem külső okoknál fogva nem igényel. Alkalmazást nyerhet az államhatalom minden rendje, mely csak egyáltalán kilátásba helyezi a fennérintett két főfeladat elérését. Nevezetesen valamennyi résztvevő közvetlen közrejárolása a kormányon csak a czélszerűség kérdése, kivitele lényegileg részint a nép s a terület terjedelmétől, részint a tömeg míveltségi fokától függ.

A jogállam valamennyi alakzatában azonban léteznek mint az alap gondolatból közvetlenül folyó következmények az egységes hatalmat illető bizonyos jogok és ugyancsak az egyes résztvevők s a tényleg fennálló társadalmi körök bizonyos igényei (b).

1. Az államhatalom sajátos jogai a következők:

Igényt tarthat az állam valamennyi résztvevője alkotmányoszerű engedelmisségére, akár személyes minőségekben, akár mint testületek vagy társadalmi körök tagjaiéra. Miután a jogállam valamennyi polgárai életcéljait egyenlőképen iparkodik előmozdítani, ugy valamennyit egyenlő kötelem is terhel irányában és egyesek kivételét vagy kedvezését a tétevényekre s engedelmisségre nézve össze nem egyeztethetni ezen államfaj létegevel, azonfölül igaztalanság is, vagy legalább méltánytalan egyenlőtlenség azok irányában, kik a teljes tétevényre szorítvák.

Jogában áll mind azon intézkedéseket megtenni, melyek az államcél elérésére szükségesek. A rendes esetekben természetesen az alkotmány közönséges rendelményei s formái köve-

tendők; de rendkívüli eshetőségekben jogában kell állnia megfelelő rendkívüli cselekedeteket eszközölőbe venni, még ha nyilván nem is foglalja magában a törvényhozás ezt a jogosultságot. Ily jog minden esetre észszerűen valamennyi állam kormányát illeti, bármi nemű legyen is; azonban a jogállamban különösen kiemelendő, miután egyrészt messze terjedő feladatánál fogva könnyen megesik, hogy alkalmazni kénytelen, másrészt az ily rendkívüli jogosultságot nehezen lehet összeegyeztetni a jogállam többnemű alkotmányformájával. Az állam feladata nem szorítkozik itt, mint a patrimonialis államban, egyes körülírt esetekre; de nem is nyerheti az államhatalom, mint a theokrátiában, hatalmát valamely kivüle s felette álló, jogosultságára nézve meg nem támadható felsőbb lénytől: hanem a tisztán értelemszerű, az összes emberi élet felkarolására rendelt s zárt egészet képező intézménynek egyszerűen e tételre kell támaszkodnia, hogy a ki a célzt akarja, annak az eszközöket is kell akarnia; s szükséges, hogy legyen annyi bátorság s belátás, mely a kellő esetben megengedi a közönséges viszonyokra számított gádorokat keresztültörni. Evvel a jogállam különös alkata szerint még mindig összeegyeztethetni az egyes esetben azon felelősséget, mely a segély szorító sietőséget s a közönséges eszközök elégtelenségét feltüntetni tartozik.

Határoz a fölött, valjon a *gyámolítás igénylése egyes* esetében elegendő fontos s általános érdek forog-e fenn, mely az összerő alkalmazását igazolja. Kétségkívül kiki jogosítva van a jogállamban, alanyi életcéljai előmozdítását az államtól követelni. Azonban épen oly kétségtelen, hogy eme segély lehetőségének határt szab az állam rendelkezése alatt álló eszközök' terjedelme s hogy észszerű dolog, összeütközés esetében az általánosabb hasznot a korlátoltabb elé tenni. (L. fenn a 36. §-et, 191. l.) Már pedig annak eldöntését, hogy melyik érdek érdemli meg a kitüntetést, nem bízhatni az egyes segélyezést áhítókra, hanem az államfő, mint az összesség képviselője eszközli, mint a ki valamennyi szükségletet s eszközt számba vesz, ha nem akarják az államcélok valósulását, sőt az állam létét egyesek önzése, makacssága s tudatlansága folytán veszélyeztetni.

Az államfő jogosítva van az *államvagyonból megfelelő jövedelmet huzni*, miután az illető fizikai vagy jogi személy nem magándolog gyanánt s személyes célok elérésére kezeli a kormányt, hanem csak mint az államhatalom személyesítője a nép céljait iparkodik elérni. — Csak a tiszta demokrátiában

nyer, ha nem is jogi, úgy túlnyomó czélszerűségi okoknál fogva kivétel helyet, miután valamennyi szavazatképes polgár a kormányzó népgyűlés tagja, tehát véglegesen kiki önmagának fizetne, vagy az adók nagyon szerinti felosztása esetében, a szegényebb polgárt a gazdagabb tartoznék fenntartani, a mit az egyenlőséggel s egyenjogúsággal nehezen lehetne összeegyeztetni.

2. *Az államrészvevők általános jogai gyanánt pedig a következő igények jelenkeznek a jogállamban: (c)*

Mindenekelőtt *törvény előtti egyenlőség*, azaz számba veendő kinek-kinek életcélja tekintet nélkül személyes viszonyaira, s tárgyilag alkalmazandó az általános szabvány az egye rangját, állását stb. figyelembe nem véve.

Másodszor kinek-kinek jogában kell állni, nemcsak minden *tiltatlan életcélra törekedni*, hanem kellő esetekben gyámolítást is igényelni. Tiltatlannak ismerendő el pedig, a mi sem harmadik személyek kétségtelen jogaival nem ellenkezik, sem a fennálló államintézményeket s az általános czélok teljesítését az állam részéről nem háborgatja. Az egyedüli igazolt kivételek oly foglalkozások, melyek veszélytelen folytatása közelebből fel nem tüntethető tulajdonságoktól függ; azután meg oly korlátozások, melyek a nyilvános szegényápoladék terheit kelle-
tén túl nem öregbítik.

Harmadszor *minden képes egyénnek egyenlő részének kell lenni a közügyeken*, a mennyiben az utóbbi az állam különös neme szerint egyáltalán illeti az alattvalókat, tehát akár a hivatalok betöltésén, akár a közvetlen szavazatjogon vagy cselekvőleges s szenvedőleges közrejáráson a képviselőben. Elengedhetlen feltétel azonban erre nézve a képesültség, miután észszerűen nem illethet jog gyakorlata olyant, a ki arra nem képes. Magából értetődik, hogy a képesültséget részint személyes bizonyítás, részint és pedig a legsűrűbben bizonyos törvényes s általános feltételek teljesítése nyújtja.

Negyedszer *személyes szabadság*, mivel valamely államrészvevő alávetése egy másik alá bárminemű rabszolgaság s függetenség által amannak jogilag nem engedi meg életcéljaira törekedni, a mi a jogállam alap gondolatával homlok-egyenest ellenkezik.

Ötödször *a gondolatközlés szabadsága* minden alakban, mint a mely multhatatlanul szükséges a minden oldalú szellemi kimívelésre, melyre a jogállam polgárainak korlátlan igényök van. Magából értetődik azonban, hogy a gondolatközlés tar-

talma s alakja által nem szabad jogokat sérteni és hogy erre nézve mind fenytések mind megelőző intézmények szabandók, a mennyiben az utóbbiakat az összes igény rövidsége nélkül eszközölhetni.

Hatodszor *szabad vallásgyakorlat*, a mennyiben egyesek vagy az összesség joga nem szenved ez által rövidséget és az állam alkotmánya s egységes létszeressége nem háborgattatnak. Oly polgár, kinek vallásos meggyőződése össze nem fér a jogilag fennálló állammal, ezen alanyi felfogásánál fogva sem az összességnek megfelelő államgondolat megváltoztát nem kívánhatja, sem büntetlenül engedelmetlen nem lehet. Számára semmi egyéb nem marad hátra, mint az államot elhagyni. Ugyancsak egész vallásos egyesületnek — egyháznak vagy szektának —, melynek tana vagy külső intézménye meg nem egyezik a jogállam gondolatával vagy összerű esetben az alkotmánynyal, ép oly kevésbé van jogában feltolakodni, mint az államcéllokkal ellenkező egyéb társadalmi alakulásnak. Ha terjedelme oly nagy s befolyása oly mély, hogy képes felfogásának megfelelőbb államfajt létesíteni, ugy törvényes uton hadd fáradozzék ez irányban; addig azonban tartozik a kisebbség engedni; mert az eltérő nézet erkölcsi alapja nem ad jogosultságot a fennálló törvény irányában engedelmetlen lenni.

Hetedszer, *a helyváltozás joga*. A jogállam polgára nem csak annyiban tartozik az államhoz, a mennyiben egy bizonyos társadalmi alakulás tagja, hanem az összes egész egy része, s az egész államterület képezi hazáját. A hol tehát legsikeresebben valósíthatja céljait a hazán belül, ott ütheti fel tartózkodási helyét. Evvel igen jól összeegyeztethetni a testületi jogok megszerzésére irányuló feltételeket és kivételes rendelkezéseket a gyanúsak s szűkölködők kényszerű korlátozására s kiutasítására nézve.

Nyolczadszor végre kinek-kinek jogában kell állani *önkéntes egyesületeket alkotni* megengedett azaz tiltatlan s nem kártékony célok közös elérésére. Hogy mennyiben szabad állami feladatokat is ily egyesületek által megoldani iparkodni, az alkotmánytól függ. A hol a nép elvileg ki van zárva a közügyeken való közrejárulástól, ott az ily befolyásra irányuló egyesületeknek nem volna tiltatlan célja s ellenkezésben is állana az alkotmány gondolatával. Ellenben helyök van ott, a hol s a mennyiben a polgárok politikai jogai gyakorlását előkészítik s könnyítik.

(a) A jogállam bölceleti államjoga' irodalma felette bő, nevezetesen azért, mert a legtöbb író bölceleti államjogát kizárólag ez alapra emeli. L. fenn a 24. §-et és MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 215. l.

(b) Ama számos ujkori alkotmányoklevélnek nagyobbbrészt az volt rendeltetése, hogy a jogállam fője s polgárai átalános jogai' alapelveit pontosan megállapítsa. Hogy átalán szabatosabban jártak el a fejedelmi jogok formulázásában, el kell ismerni, nevezetesen izgatott időkben a szabadsági jogok kiszabásában sokkal messzebb mentek, semmint erőtjelis kormánynyal összeférhet. Ebből azonban nem következik, hogy az állampolgári jogok formulázása egészen abbanhagyandó, de igen az, hogy kellő elővigyázattal fogjunk a dologhoz. V. ö. 31. §. 156 l. — Ü. o. az irodalmat is.

(c) Az alattvalók jogviszonyait, a mint egyátalán valamennyi államfajban a népetlet létszeres együttléte létegebből folynak, fenn — l. 31. §. 159 l. — tárgyaltuk. Részletesebb kifejtése azért látszott szükségesnek ajogállamra nézve, mert közvetlen jelentőséggel bír a jelenkorra nézve s mert az egyes államrészevők jogai a legkifejlettebbek.

45. §.

b) A jogállam egyes nemei.

A jogállam' céljának semmiképen sem szükséges következménye egy bizonyos kormányforma; sőt inkább jogilag helye lehet az államhatalom valamennyi alakulásának, melyek minden emberi életcél előmozdítását megengedik s kilátásba helyezik. Ennélfogva csak a célszerűség kérdése, hogy a különböző lehetséges formák közül melyik választandó s a jogilag lehetséges nemek sora még koránsem tekintendő bezártnak.

Eddigélé három különböző fajú intézmények alkalmazvák (a), melyek közül kettő alnemekre szakad.

Ugyanis az államhatalom vagy a népet, azaz az összerü állam törvényei szerint a politikai jogok gyakorlására képesült állampolgárokat illeti; mely esetben azon nevezetes különbség forog még fenn, hogy a **tiszta népuralomban** a jogosultak mind egy nagy gyülekezetben össze lépnek tanácskozni s végzést hozni, a **képviseleti népuralomban** ellenben a polgárok legközelebb keblökből arányos számú képviselőket választanak, a kikre bizzák ezután a népet illető jogok gyakorlását.

Vagy kisebb számú **kizárólag jogosult nemzetségeket** illet a legfőbb hatalom, melyet közösen kezelnek. Ezen jogosultság alapja különböző lehet, péld. bizonyos elődöktől való származás, vagy határozott nemü s nagyságu vagyon bir-

toka; de a kizárólagos kitüntetés gondolata mindig ugyanaz marad (b).

Vagy végre akár választás, akár örökösödés útján hivott **egyes egyén az államhatalom tulajdonosa**. Ez esetben ismét három lehetőség foroghat fenn. Mindenekelőtt **korlátlanul** birhatja az államfő a hatalmat, azaz a nélkül, hogy külső korlátok volnának szabva vagy valakit közrejárulási jogosultság illethe. Lehetséges azután, hogy a különböző **rendeknek** legyen bizonyos kormányjogokhoz közrejárulás engedve. Végre **az összes nép képviselőit** illetheti azon jogosultság, hogy az államhatalom tulajdonosát kihágásoktól s visszaélésektől távol tartsa, mire nézve részint közrejárul bizonyos közügyekben, részint védjog illethi.

Bármily fontos is a jogállam különböző nemei között a választás, ugy az összes államfaj jogi alapja nem szenved változást az államhatalom alakzatai különfélesége folytán. Nevezetesen korlátlan kezelése nem ad az illetőknek jogot egészen kényök-kedvök szerint eljárni s a jogállam általános céljait megváltoztatni vagy megcsontítani. Az összes különbség csak abban áll, hogy az ily államfők a felfogásra s végrehajtásra nézve senkinek beleegyezésére s közrejárulására nem szorulnak, hanem egyesegyedül csak erkölcsi s vallásos okoknál fogva a jog becsülésére utalvák. A kényuralom teljesen különböző államfaj, s nem pusztán csak szigorúan alkalmazott korlátlan egyeduralom a jogállamban.

Evvel azonban korántsem akartuk azt mondani, hogy az általános okok, melyek különben az állam megváltoztatására jogosítják a népet, ne nyerjenek alkalmazást, midőn a jogállam különböző fajai választásáról van szó. Sőt inkább miután ezen formák sajátossága az összerű míveltségi fok s a külső viszonyok szerint nagy fontosságú a nép céljai elérésére a jogállamban, teljesen alkalmazást nyer az állami javítások s szükség esetében az erőszakos átalakítások tana (l. fenn a 22. §-et) ezen egyes államfajok *bensejében* is.

(a) Azon körülmény, hogy az ókori klasszikai állam is ismerte a monarchia, aristokratia s demokratia három formáját, azon tévelyre vezetett, hogy e felosztás valamennyi államra nézve áll.

(b) Az aristokrátiának nincsenek alfajai, miután a nép közrejárulása a kormányon, tehát a képviseleti aristokratia ugyan jogilag nem lehetetlen, de észlelyi okoknál fogva minden időben mellőztetett.

46. §.

1. A népuralmak.

A népuralom s ugyan mindkét alakzatában e kettős tétel alapszik: hogy minden önálló s ítéletképes ember természetes jogában áll saját ügyeit elintézni, minélfogva az összes polgárzatéban az államügyeket ellátni; továbbá, hogy a kisebbség tartozik a többség végzeményének engedni a közös jogokra s érdekekre nézve (a). Az első tétel elvileg kizárja *egy* egyén vagy egyesek kormányát, akár önhatalmú, akár átruházott jog alapján. A második tétel pedig múlthatlan feltétele személyök többsége' rendjének s cselekvési képességének. Külön jogi bizonyításra nem szorul, hogy minden személyesen képesültnek jogában áll a közös ügyeken résztvenni. A közös ellátás nem az egyetlen lehetséges, jogi módozat (b), — és e tekintetben a demokrata nézet nem ritkán szertelen terjedelmet nyer; — azonban nyilvánvaló, hogy *jogosult* nézet, mihelyt háttat fordítottak a magasabb, az egyes ember akarától független hatalomtól, mint az állam alapjától. Nem ily egyszerű a többség uralma jogi megállapítása. A mily könnyen felfoghatni ugyanis azon esetben, midőn általános közmegegyezés elfogadta az elvet: oly kevéssé értetődik magából, hogy valamely embernek le kelljen mondania életcéljairól s a leg-sikeresebb kivitel felőli meggyőződésről, mert mások más véleményhez szítanak. Az egyetlen egy, de természetesen döntő, tényleges igazolása dolog gyakorlati szükségessége. Ha nem akarjuk, hogy az állam minden pillanatban bomlásnak induljon, akkor véleménykülönbség esetében is bizonyos, egységes határozmány szerint kell cselekedni. Miután pedig sem joggal, sem méltányossággal nem követelhetni, hogy a többség engedjen a kisebbségnek; miután továbbá épenséggel nem lehet állítani, hogy az igazság kiválólag a kisebbség körében honol; mi sem marad egyéb hátra, mint a többség véleményéhez szegődni. A kisebbségnek különben mindig jogában áll minden tiltatlan eszköz segedelmével a maga részére vonnia általános meggyőződést s ennek folytán idővel magának szerezeni meg a többséget; helyén vannak egyébiránt oly intézmények, melyek a kisebbséget önkény s nyomás ellen biztosítják legalább bizonyos tekintetben s korábban megállapított viszonyokban (c).

Minden népuralomban felette jelentősek *a polgárjog megszerzését*, ennélfogva a közügyeken való közrejárulást *szabá-*

lyozó határozatok, miután az uralkodó hatalom sajátságait illetőleg döntő erejük van. Erre nézve kétségtelen jogtalanság egyrészt önálló, értelmileg s erkölcsileg képesült államrészvevőket kizárni a közügyeken való közrejárulástól; másrészt az is nyilvánvaló, hogy olyak, kiknek képtelensége nem szorul bizonyításra, vagy kik viszonyaiknál fogva nem őrizhetik meg önállóságukat, mellőzendők. Minélfogva asszonyok s gyermekek mint szellemileg képtelenek, vétkesek s dőre tékozlók mint erkölcsileg meg nem bízhatók, magánszolgálatban állók, családgyermekek s alamizsnából élő egyének mint nem-függetlenek joggal kizárvák. Azt is igazolhatni, ha idegeneket vagy éppen nem, vagy legjobb esetben csak hosszú évi tartózkodás után bocsátanak a közrejáruláshoz, mert felőlők méltán azt vélelmezhetni, hogy állami kérdésekben teljességgel különböző alapnézetet osztanak és a személyeket s dolgokat nem ismerik kellőképen *(d)*.

Miután az államot szükségképen kell kormányozni, s miután a demokráciában a legfőbb érdekű, hogy a kormány tényleg a nép többsége értelmében járjon el: az egyesek közrejárulását a közügyeken nem pusztán *jog*, hanem egyuttal *kötelem* gyanánt is lehet felfogni, minélfogva ki is kényszeríteni.

A népuralom mindkét nemében külön érvényben álló tételek a következők:

I. **A tiszta** *(autokrata)* **népuralom.**

Oly állam alapítása s fenntartása, mely népgyűlés által leszen kormányzandó, nem pusztán akarat dolga, hanem inkább sokszerűen fel van tételezve számos külviszony által, melyek egyidőbeli fennforgása híján ily kormányforma tényleg kivihetetlen, de továbbá ez esetben nem is lesz megengedve, mert a *lehetetlen*, nem lehet *jogszerű*. E feltételek a következők:

1. *A területnek s a lakosság számának oly mértékre kell szorítkoznia*, hogy valamennyi polgár az ügyzetek szükséglete szerint elég gyakran s gyorsan összegyülekezheessen s hogy az általok képezett gyűlésben lehetséges legyen a tanácskozás.

2. *Az előforduló ügyzeteket nyílt gyűlésben lehessen eldönteni* anélkül, hogy *éghajlati viszonyok* által háborgatástól kelljen tartani; tehát vagy folyton enyhe éghajlat vagy az összes államviszonyok oly egyszerűsége kívánatos, hogy a szükséges végzeményeket mindenkor kedvező évszakokra hagyni.

3. *A polgároknak gazdaságilag képesülteknek kell lenniök, hogy az államügyeknek elegendő időt szentelhessenek.* Ez a tömegre nézve, ha a rabszolgaság meg nem engedett s felette káros eszközéhez nem akarnak folyamodni, csak felette egyszerű ipari s gazdasági mozgalom esetében lehetséges és ha türhető általános jólét uralkodik.

Azonkívül eme alapfeltételekkel egy sorba helyezendő *jelentős s maradandó különbségek hia a lakosság összetételét illetőleg.* Ha a népgyűlés tagjai lényeges sajátságokra nézve, nem csak egyénileg, hanem nagyobb tömegekben eltérnek egymástól, ugy ebből részint gyakori különbség fog keletkezni a nézetekre s követelményekre nézve, részint kölcsönös gyűlölet származni. Ebből csak hátrányos következmények háramolhatnak a gyűlés tanácskozása nyugalomára s tárgyilagosságára. Ilynemű esetek péld. a törzs vagy faj különbsége és a vallás-különbség.

Miután a jelenlegi mívelt népek s fennálló államok leg-többszörénél ezen feltételeket hiába keressük, ugy a tiszta demokracia elfogadásáról s fenntartásáról rendszerint szó se lehet, minélfogva az ide irányuló törekvéseket észszerűtleneknek s jogtalanoknak bélyegezhetni (e).

A tiszta népuralomra kivételesen alkalmas esetekben mindenekelőtt elválasztandók egyrészt oly ügyzetek, melyeknek elintézése elvileg az államfőt illeti, tehát a *népgyűlésnek* tartandó fel, másrészt oly ügyek, melyek alkalmatlanok egy nagyobb tömeg tanácskozása s végzése tárgyát képezni vagy csak előleges meghányás után, tehát bizottmányhoz utasítandók kezelés végett. Nagyobb gyűlés tárgyát nem képezhetik: az összes folyó igazgatás, minden közvetlen felügyelet és minden tényleges cselekvés; előkészítésre szorulnak: fontos indítványok; végre mint a végrehajtáshoz tartozók említendők: a végrehajtási utasítások szerkezete, az eszközök tényleges behajtása. Felette tanácsos a jogszolgáltatás megvonása mind az állami, mind a polgári ügyekben s önálló törvényszékekre való bízása, mert mindazon okok, melyek az egyeduralmakban is czélszerűeknek mondják az államfő bele nem avatkozását az egyes jogügyekbe, kétszeresen nyomósan jelenkeznek a népuralmakban (f).

A kormányzó népgyűlésnek ennélfogva a következők tartvák fenn: egybütt előkészített mindennemű törvények megállapítása; a béke s had joga, ugyszintén a szerződés joga a külfölddel; a polgárok adói s személyes szolgálmányai fölötti

rendelkezés; a magasabb hivatalnokok választása; hivatalbeli vétség s állambüntettek miatti keresetindítás, de nem ítélethozás; valamint nem különben a nyilvános jutalmak odaitélése. — Igen szükséges szigorú s a kezelést előmozdító gyűlésrend megállapítása. A szavazatképesség joga nem ad jogot mint szónok szerepelni a népgyűlésben. Tanácsos továbbá némely hivatalnokot azon jogosultsággal s kötelességgel felruházni, hogy szükség esetében rendkívüli népgyűlést hirdethessen. Jó lesz végre törvényes úton megszabni azon módozatot, mely alatt veszély s zavar esetében messzeterjedő meghatalmazást biznak egyes személyekre.

A kisebb tanács vagy senatus rendelkezésekor gondosan megelőzendő a népuralomtól idegenkedő elem; ellenben felette czélszerű, ha a köztársaság legjobb államférfiait magába foglalja. Az állomások betöltésére nem marad ugyan egyéb hátra, mint hogy a nép válaszszon a nép közül, ellenben méltán lehet belépti feltételül előírni, hogy hosszabb s magasabb szolgálatot látott legyen el államhivatalokban, ugyszintén hogy érettebb kort ért legyen el. Gyakori választások helyreállítják az államkormányzat és nagy gyűlés s a senatus közötti megegyezést s az utóbbiak tagjai egybekapcsolását polgártársaikkal. Hogy a legkiválóbb hivatalnokoknak székök van a kisebb tanácsban, magából értetődik. Különben mindenkor csak határozott, rövid időre eshetik a hivatalnokok választása, nehogy utat nyissanak magoknak a hivatal befolyása birtokában alkotmányellenes hatalomra szert tenni. Valamennyi polgár foglalkozása az államügyekkel és a népuralom intézményei s viszonyai legalább rendszerinti nagyobb egyszerűsége az állomások ilyszerű betöltése hátrányait eloszlatja.

Az állampolgári jogok közül a népuralomban a szabad gondolatközlés s az egyleti szabadság joga különösen becses; ugyancsak a lehető leghabradabb községalkotmány is, részint mint a népuralom gondolata következetes alkalmazása, részint mint multhatatlan gyakorlás az önkormányzatban. Ellenben igazolhatók ez államfajban szigorú erkölcstörvények, melyek a nép sajátossága fenntartására irányulnak, sőt még mélyen ható rendelvények is mind szertelen gazdagság, mind függővé tevő szegénység meggátlására, hogy a polgárok közötti egyenlőség fenntartassék.

II. Képviselési népuralom (*repraesentative Demokratie*).

A tiszta általános népgyűlésen alapuló népuralom fennebb

említett tárgyi feltételei hiánya, valamint az egyeduralom vagy többek uralma ellen fennforgó ellenszenv keltették az ujkor népei között azon gondolatot, hogy ugyan népszerűen, de mégis csak a *polgárok kebléből kiváló képviselők által* kormányozzák magokat. Ide járult még a legtöbb esetben, de nem mindig s szükségképen, a hatalomfelosztás szükségessége felöli meggyőződés a jog s szabadság vélemezett védelme kedvéért. Világos, hogy ez az államalakzatot a legszámosabb nép között, terjedelmes területen, minden éghajlat alatt s a legbonyolódottabb s legsokszerűbb államfeladatokra nézve is alkalmazhatni. Egyetlen egy tényleges feltétele, nem annyira befogadásának, mint sikeres fennmaradásának, a közügyeken való általános élénk részvét.

A képviseleti népuralom legfontosabb törvénye a képviselők választása felöli rendelkezvény.

Miután a népuralom fogalmában rejlik, valamennyi önálló s különös képtelenségi oknál fogva ki nem zárt polgárnak részt engedni az állam kormányzatában: ezen államformában a képviselők választásában való közrejárást jognak s nem megbízásnak kell tekinteni. Tehát a cselekvőleges választási jogot sem lehet csak a kiválólag képesült polgároknak fenntartani; ugyancsak a jogegyenlőség feltétlenül uralkodó elve tiltja a népuralomban a választókat rendek, érdekek stb. szerint felosztani. Az ily felette terjedelmes közrejárást netaláni hátrányai, mint az alkotmány elkerülhetlen következményei türeudök (g). Ellenben épenséggel nem ellenkezik a népuralom fogalmával, ha a választottak itt kétszeresen szükséges derék képességségét biztosítani igyekeznek a szenvedőleges választási jog korlátozása által; tehát péld. közvetett választás vagy a megelőzött szolgálattétel és érettebb kor feltétele által. Nem áll fenn továbbá jogi akadály a nép képviselőit, ha czélszerűnek mutatkoznak, különböző osztályokba sorolni eltérő jogokkal; ez esetben a választások is különböző módon volnának eszközzendők.

A képviselő testület állása az általános népgyűlésé, miután az összesség jogai alkotmányszerűen reá ruházzák. Nem szorul azonban bizonyításra, hogy a nép, ha s amennyiben szükségesnek vagy illendőnek tartja, egyes tárgyakat végleges eldöntésének — kerületi üléseken s a beadott szavazatok összefoglalása által — tarthat fenn. Alkotmányi kérdéseket s az alkotmány megváltoztatását illető kérdéseknél a nép ilyszerű nyilatkozata épenséggel szükséges (h). — Különben a gyűlés jogozataira s ügyzeteire nézve nevezetes különbséget tesz, valjon a kormány-

zat ellátása a gyűléstől különválasztott fizikai vagy jogi személyre van bízva, vagy valjon a testület eszközli (i).

Az első esetben a gyűlés meghatalmazása az általános szabványok megállapítására szorítkozik, tehát a törvényhozásra, az adók s szolgálmányok kivetésére és az államszerződések jóváhagyására; végre a végrehajtó kormány ellenőrzésére. Az kormányzattal felruházott személyt illeti az államhatalom kezelése, a mennyiben ez az államcélok végrehajtására szükséges. Azonban nevezetesen két pontra nézve különbözik egyéb, saját joga alapján kormányzó egyéntől. Először ugyanis csak a nyilván reáruházott jogok s ügyzetek illetik, minélfogva még szükség esetében sem egészítheti ki az utóbbiakat az államfeladatok természetéből, hanem a nép dolga, az alkotmány kiegészítése vagy rendkívüli intézkedés végzése által segíteni a bajon. Másodsor pedig felelős a reábizott hatalom végrehajtására nézve; elvileg az összes népnek, mint az államhatalom jogszerű tulajdonosának, tételes szabványok szerint a különösen jogosultaknak, nevezetesen talán a képviselő gyűlés vagy egy részének.

Ha ellenben a nép által választott képviselők gyülekeztét illeti alkotmányyszerűen a kormányzat ellátása, ugy tevékenysége köre jóval gyarapodik. Természetesen csak a fontosabb esetekben tehet önmaga rendelést; azonban kebléből kiküldött bizottmányok vagy a főhivatalnokok jelentései által kezében tarthatja a kormány gyepelőjét. Ezen intézmény szükséges következménye az összes gyűlés maradandó együttléte, miután az igazgatás legfőbb vezetése soha félbe nem lehet szakítva.

Azon kérdést, valjon a képviselő testülettől különböző kormány rendelő-e, célszerűségi okok alapján s nem *jogi* szükségnél fogva kell eldönteni, miután, a mint imént megjegyeztük, az államhatalom sajátképeni tulajdonosa bármikor megbízhatja ama gyűlést a kormányzat ellátásával s az utóbbi feltétlenül nem képtelenfeladadát megoldani. Nem is lehet természetesen tagadni, hogy az elkülönített igazgatási hatóság célszerűbb intézménye épen nem ellenkezik ezen államfaj létegevel, sőt inkább határozatba menván, a kormányzati politika szabályai szerint végrehajtandó. Valjon az ügyzetek legfőbb vezetése egy egyénre vagy néhány kevésre bízandó, ugyan nem jelentéktelen, de mégis csak alárendelt kérdés. Mindenesetre a néptől kell az illetőknek választatniok.

Az egyesek állampolgári jogai a képviseleti népuralomban

a különös államgondolat alapjánál fogva nem igényelnek sajátos megállapítást; csak hogy magából értetődik, hogy ezen népuralomban is telhetőleg széles körűeknek kell lenniök.

(a) A népuralomra nézve l.: GAGERN, Resultate der Sittengeschichte; III. k. *Die Demokratie*. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher vom Staate. 2. kiad. III. köt. 192 l. — BROUGHAM, Political philosophie. III. köt. — BILLARD F. De l'organisation de la république. Éd. 2, Par., 1848. — BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht I. k. 265. l. — Igen tanulságos erre nézve az összes példák törvényei tanulmányozása. V. ö. HERMANN s BOECKH athén alkotmánya; STORY s TOCQUEVILLE az egyesült államok alkotmánya fejtegetését.

(b) Félszeg felfogás a népuralmat a jogállam egyetlen egy tökéletesen igazolható alakzatának tekinteni. A kérdés sulya az imént említett államfaj valamennyi céljai elérésére esik, a kormány alakzata csak eszköz. Ha egy más kormányforma szintén elegendő ezen célok elérésére, tökéletesen oly igazolt, mint a népuralom; és ha be lehetne bizonyítani, hogy még alkalmasabb, úgy nem áttallanánk igazoltabbnak mondani. — Épen oly alaptalan az állítás, hogy a népuralom egyedül egyezik meg az ember méltóságával. Az értelmes emberre nézve a legméltóbb, céljai számára a legsikeresebb eszközöket választani, s szükség esetében még némely szabadságról is lemondani, ha valamely fontos előny feltétele.

(c) A többség joga megállapítása különösen a túlzott szabadság barátainak szerzett sok bajt; és valóban épen oly mesterkéltn mint badar bizonyítások kerültek napfényre. A kísérletek rosszul sülték el, mert ez uralom tényleg nem jogon alapszik, minélfogva jogsérelem gyanánt jelenkezik, mihelyt nem ismerik el a gyakorlati szükségét jogi alapnak. V. ö. péld. FROEBEL, System der socialen Politik, II. köt. 95. l.

(d) Az északamerikai egyesült államok nevezetes példáját nyújtják a polgárjogok szabatos megállapítása szükségének.

(e) A képviseleti népuralom azonnal kifejlődött, mihelyt az ujkori államokban ellenszenv keletkezett az egyeduralmak ellen. Így Németalföldön, Angliában a Stuartok elleni harcban, Amerikában.

(f) *Aristoteles* az előadott véleménynyel ellenkezőleg a derék népuralomban a törvénykezést az összes nép számára tartja fenn.

(g) A mily helyes általán azon nézet, hogy az állami választáson való közrejárulás jogosultságát nem szabad a személyes jog szempontjából felfogni, úgy ez a képviseleti népuralomra nézve mégis más-képen áll. A népuralomban általán az egyén veleszületett jogából indulnak ki, mely szerint közrejárulás illeti az államügyeken. Ha már külső okoknál fogva nem akarnak vagy nem lehet e joggal élni, hanem ha képviselőkre leszen ruházandó: úgy az egyes állampolgár csakugyan jogában s nem megbízásban fog eljárni. BLUNTSCHLI, Allg. Staatsrecht, I. köt. 284. l.

(h) Kétségtelenül különféle veszélylyel s hátránnyal jár az egész nép közvetlen szavazata — v. ö. BLUNTSCHLI, a. i. h. 280. l. —;

azonban itt is eltűrendők a főelv jogilag szükséges következményei. L. Krit. Zeitschr. für auswärt. Rechtsw. XXVII. k. 283. l.

(i) A kormányzati ügyzetek ellátása a képviselő testület által igen gyéren fordul elő; az előfordult példák forradalmi mozgalmas időkben valók. Így péld. a hosszú parlament Angliában, a congressus Amerikában a forradalmi háború idejében, a nemzeti konvent Franciaországban. Ez élményekből tehát az elmélet kevés hasznot meríthet. Az északamerikai államok példája után különben alig fogják valahol valamennyi ügyzetet egy testületre bízni. Legalább Frankfurtban is 1848-ban külön kormány rendelete ment határozatba.

47. §.

2. Az aristokratia.

Az aristokratia a jogállam azon alakzata, melyben az államhatalmat aránylag kevesen birtokolják s gyakorolják és ugyan önönjoguk alapján. — Egy bizonyos arányszámot nem kell határozni, csak hogy jóval kisebbségben kell az uralkodó egyéneknek a nép összessége irányában lenni, ha az aristokratia fogalmát fenn akarják tartani. A hatalom birtoka önönjoguk alapján pedig azért szükséges, mert nyilvánvalóan az, vagy azok volnának sajátképeni tulajdonosai az államhatalomnak, a kiket illetve a kormányzók kinevezése vagy a hatalom átruházása, minélfogva az aristokratia nem jelenkeznek sajátos államfaj gyanánt, hanem vagy az egyeduralom, vagy a képviselői népuralom többé-kevésbé czélszerűen berendezett alakzatát képeznék. A választási aristokratia önön lényével ellentmondásban áll (a).

A tételes jogban a hatalom szerzését a kisebbség részéről különböző módon eszközölhetni; hogy azonban az aristokratia-nak a bölcséleti államjog rendszerében helye legyen, elegendő oknak kell fennforogni e kitüntetését illetőleg. Feltétlen logikai szükség hiányában itt is elegendő jogosult létére nézve kétségbevonhatlan képessége a jogállam czélja elérésére.

Első tekintetre kétféle okok jelenkeznek határozott kevesek ily képességére nézve: tényleges, tagadhatatlan befolyás a társadalomra s népre; kitűnő kormányzói tulajdonságok birtoka. Az első esetben ugyanis a kormányzó kisebbség hatalmában áll, az akaratából folyó államintézményeket ellenszegülés nélkül megvalósítani; az utóbbi esetben a közügyek vezetésével felruházottak kétségtelenül a legjobbat fogják akarni s létesíteni.

Közelebbi vizsgálat azonban csakhamar megmutatja, hogy nagy befolyás birtoka magában véve még nem nyújtja ész-

szerű megállapítását a kizárólagos kormányjognak. Az államhatalom tulajdonosai személyes befolyása mindenesetre a rendes engedelmesség helyreállítását, tehát jelentékeny előnyöket helyez kilátásba, de korántsem nyújt biztosítékot a nép igazságos követelményeinek megfelelő egy kormányalakzatot illetőleg. Sőt ellenkezőleg inkább az állam kizsákmányolását várhatni a kisebbség elkülönített, anyagi erő által valósítható céljai számára. Kétségtelenül elegendő számbavételt igényelhetnek jelentékeny érdekek az államban, s minden kormányhatalom jó politikája oly egyesekre vagy pártokra támaszkodni, kiknek nagy befolyásuk van. De ez korántsem egyjelentésű az államhatalom kizárólagos átengedésével azok részére, kik képesek hatalmas befolyást gyakorolni környezetükre, már akár rendkívüli birtok, akár szellemi felsőség által. Hatalom tehát sem észszerű ok további hatalom kizárólagos átruházására s mások feletti uralom kizárólagos jogára.

Másként áll a dolog, midőn kiváló sajátságok birtokát érvényesítik az államügyzetek derék ellátására nézve. Még ezen kiváló tulajdonság sem nyújt szigorúan véve jogot; azonban legalább észszerű dolog azokra hagyni a közös ügyek ellátását, kikről fel lehet tenni, hogy jobban fogják elintézni mint mások. Habozás nélkül el lehet ismerni, hogy az ily kiváló képességre viszonylag csekély kisebbségnél lehet akadni. Ha tehát biztos eszköz jelenkezik, mely a kormányra különösen képeseket kizemeli, úgy az arisztokrátiát észszerűn megállapítottak s jogilag megengedettnek nyilváníthatni.

Ezen válságos pontra nézve azonban természetesen hiányzik a biztosság és egyedül a lehetőségek s valószínű eshetőségek mezejére vagyunk utalva. Oly társadalmi vagy állami kisebbséget, melynek valamennyi egyes tagját magasabb állami képesség illetve *benső szükségnél fogva*, annál kevésbé lehet találni, mivel, mint megjegyeztük, választás össze nem fér az összerű államalakzat alap gondolatával. Nem marad tehát egyéb hátra, mint oly viszonyokat keresni, melyekben legalább *valószínűséggel* várhatni kiváló képességet. Bizonyos nemzetségekből való származás, melyek a közügyekben kiváltak volt, és jelentékeny gazdagság birtoka az egyedüli ilyeszerű viszonyok. Szükségképeni s közvetlen viszonya egyik ténynek sincs a jó kormányzat képességéhez s akaratához, azonban valószínű következtetéseket mindig vonhatni. Derék s híres elődöktől való származás jó nevelés s némely tehetség mellett azon törekvést kelti, hogy azoktól el ne maradjanak az utódok; korai készület

a közügyekhez ismereteket s gyakorlatot gyarapít, családi szilárd becsületű hagyomány önérzetet s előkelő gondolkodásmódot kelt. Jelentékeny vagyon birtoka pedig eszközöket nyújt magasabb kimívelődésre, sanyarúságot, aljasító következményeivel távol tart törekvéstől s cselekedettől; s további kitüntetésre serkent egyéb tekintetben. Ezen vélelmek magokban véve nem értelmetlenek; de szerencsétlenségre kevésbé kedvező valószínűségek, sőt nyilvánvaló hátrányok sorakoznak oldala mellé. Nem lehet ugyanis tagadni, hogy a kiváló nemzetségektől való származás s jelentékeny vagyon birtoka rosz, nevezetesen jó kormánynyal össze nem férő sajátosságokat fejleszt; amaz jelesül dölyföt, önző kasztszellemet, komoly munkálkodás elleni ellenszenvet; emez pedig a pénz-büszkeséget, elpuhultságot. S minden esetre világos, hogy az egyik vagy másik úton módon kiváltak nem karolják fel az egész nép összes állami tevékenységét, minélfogva jogosultságuk a közügytől derék erőket von meg; továbbá, hogy a többség teljes mellőzése sokakban, legkivált pedig a legerőteljesebbekben irigységet s gyűlöletet kelthet.

A kérdés tehát így alakúl: a kilátásba helyezett kormányzati derékség az aristokratiában oly jelentékenynek, tényleges beállta oly bizonyosnak, s előnyei a kedvezőtlen viszonyok ellenében oly tulnyomóknak tartandók-e, hogy az államhatalom átruházását észszerű fejleménynek állíthatni? — Ezen kérdést a *birtok-aristokrátiát* illetőleg tagadólag kell eldönteni. Az ilyenek jó tulajdonságai sem döntő jelentésűek, sem elegendőleg meg nem bízhatók; a lehetséges, s a mindenesetre beálló hátrányok pedig oly számosak, hogy azon alapuló kormányt nem lehet igazolni. Többet nyomnak a *születési aristokrátiát* megengedő okok, mivel sajátos tulajdonságai közvetlen viszonylatban állnak az államügyzetek ellátásával, vélelmezhető hibáik kevésbé hátrányosak, kizárólagosságukat körükön kívül álló egyes kiváló erők felvétele egyensúlyozhatja, és tapasztalatilag csekélyebb ellenszenvet keltenek, mint a nagy gazdagság kitüntetése. Ha ez még nem is elegendő, az aristokrátiának teljesen megtámadhatlan észszerű alapot adni, úgy legalább igazolásul szolgál, hogy ez államalakzat a jogállam bölcséletében helyet nyert.

Feltéve megengedése helyes voltát a következő egyes tételek igényelnek közelebbi vizsgálatot.

Kétségtelenül a legfontosabb szabvány aristokratiában azon nemzetségek megjelölése, melyeket a kormányzati jog

illessen. Nemcsak hogy eme jogosultakra nézve nem szabad kétségnak uralkodni, hanem még a családjogot, nevezetesen a házasságot illetőleg is pontos szabványok hozandók. — A kormányképes nemzetségek számát meghatározni nemcsak hogy nem szükséges feltétlenül, hanem jelentékeny politikai hiba is, mert elrekeszti a törvényes utat a dicsvágy s érdem előtt s mert kihalt családokat nem enged pótolni. Az „aranykönyv“ habár gyér megnyitásának meg kell tehát engedve lenni, mire nézve megfelelő törvényes intézménynek kell léteznie.

Az aristokratia gondolatában nem akadhatni oly okra, mely keblében a *jogosultság különféleségét* kizárná. Sőt ha a nemzetségek egy része kevesebb igényt tarthat kitüntetésre, ugy a jogok csak részszerű megengedését ajánlhatni (b). — Ugyanigy igen jól összefér az intézmény létegével, sőt czélszerűségi okoknál fogva követelendő is, hogy a *személyesen képtelenek* ki legyenek zárva; sőt, hogy mindazok, kik igényt tartanak a kormányra törvényes uton bebizonyítsák képesültségöket; az is lehetséges, hogy bizonyos szolgálati pályát kell alárendeltébb állomásokban megfutniok, mielőtt felvétetnének a kormányzó testületbe (c).

A jogosultak száma szerint vagy összességök *egy* gyűlésben vezetheti az aristokratia kormányát; vagy az is megeshetik, hogy két, tehát *egy nagy és egy szűkebb* tanács fog szükségessé válni. Az utóbbi esetben emennek feladatát az ügyzetek előkészítése, az ellenőrzés s a legfelsőbb igazgatás és talán a titokban tartandó ügyzetek ellátása képezik; az összes gyűlést pedig a törvényhozás, a külső államélet különösen kiváló eseteire vonatkozó végzemények, végre a hivatalok betöltése.

Részint az államügyzetekben való gyakorlat, részint a politikai megbízhatóság szüksége az állam csak némileg fontos hivatalai nemzetségek tagjai általi betöltését igényli; önön társaik elleni bölcs bizalmatlanság az állomások gyakori változtát teszi tanácsossá (d). Ha czélszerűnek tartatnék, a kormányzó gyűlés elnökeül és talán a kormányzati hivatalok élére egy egyes férfit maradandólag állítani, ugy ez csak alaki kitüntetés lehet, az államhatalom személyesítése; valamennyi valóságos kormányjogot az összes jogosultak gyűlései számára kell fenntartani. A legkevésbé fér össze az ily állomás örökösödése a nemzetségi uralom biztosságával.

Elnézve az állami állástól, tehát a magánéletben az aristokratia minden egyes tagja *alattvaló*, tehát a törvények irányában engedelmisséggel tartozik. Különben *magánjogi kitün-*

tetések sem összeférhetlenek a legfőbb alapelvekkel; de ép oly kevésbé különös korlátozások vagy kötelezettségek felrovása azon esetben, ha az utóbbiak általános okoknál fogva szükségeseknek jelenkeznenek az arisztokratia tekintélye s biztossága fenntartására (e).

Nem forog fenn ok, hogy az *állampolgárok* jogviszonyaira nézve sajátos elvekhez folyamodjanak; a jogállam közönséges követelményei elegendők, s teljesen végre is hajthatók. Az alattvalók képviselője a kormány átellenében ugyan nem logikai s nem jogi lehetetlenség; azonban nevezetes eszélységi okok ellene szólnak, miután valamennyi ilyszerű intézmény szakadatlan harcot fog kelteni az arisztokrata s demokrata elem között, melyben könnyen a tömeg részére fog a diadal eldőlni (f).

(a) Az arisztokrátiák felőli irodalom: GAGERN, Resultate der Sit-tengeschichte. II. köt.: Aristokratie. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher, III. köt. 173. l. — BROUGHAM, Political philosophy, II. kötet. — BLUNTSCHLI, Allgem. Staatsrecht, I. köt. 289. l. — Földolog különben derék arisztokrata alkotmányokat tanulmányozni, így nevezetesen Spartát, Rómát, Velenczét és Bernét.

(b) Az arisztokratia benső osztálya nevezetes példáját nyújtja a velencei „serrar del consiglio“, mi által a nemzetségek legnagyobb része ki volt zárva a legfőbb méltóságok megszerzésétől.

(c) Az arisztokratia ifjabb tagjai államférfiúi kimivélésére nézve jeles intézmények állottak fenn Rómában a nyilvános hivatalok betöltése rendszeres fokozatában; ugyancsak Bernben is részint hasonintézmény folytán, részint az ifjuság kora oktatása által színleges kormányban, melynél valamennyi valóságos hivatal betöltetett s az életben előforduló ügyzetek gyakorlatul tárgyaltattak.

(d) Tulzó bizalmatlanság volt, midőn a velencei arisztokratia későbbi korban a szárazföld vezérletével nem kebléből választott egyént bízott meg, hanem külföldi hadvezért fogadott zsoldjába.

(e) A velencei nobilik ellenőrzése a tízek tanácsa s az államinquisitorok által, valamint törvény s szokás általi sokszerű különös korlátozásai elegendően bizonyítják, hogy az államügyzeteken való kizárólagos részvét és jelentékeny személyes jogkorlátozás igen jól összeférnek egymással.

(f) Ha a történet azt mutatja, hogy a tiszta arisztokratia egyike a legszilárdabb s legkitartóbb államformáknak, úgy ép oly kétségbevonhatlanul azt is bizonyítja, hogy az arisztokratia s demokratia vegyülete folytonos belmozgalmak szülő oka. Csak Rómára s a középkori olasz városokra kell utalni. Még ha képviselő gyűlés alakjában jelenkeznek is a demokratia közrejárlása, akkor sem mutatkoznék kedvezőbb eredmény.

3. Az egyeduralmak.

A jogállam összes államhatalma *egyetlen egy* emberi egyén általi birtokolása, s az utóbbinak evvel járó feladata az ezen államfaj céljai követelte végtelen számos s nehéz rendeleteket vezérteni s megszabni, az értelem minden követelményével ellenkezni látszik, akár az emberi képességek mértékét, akár a jogosult tökéletes képtelensége' lehetőségét, akár végre valamennyi többi államrészvevő jogát s méltóságát szemügyre véve. A történet azonban nemcsak azt mutatja, hogy a legtöbb, nevezetesen, hogy a legnagyobb s legmíveltebb népek között honos e kormányforma, hanem azt is, hogy egészen sikeresebb eredményeket mutat fel, mint a többi látszólag észszerűbb intézmény. Behatóbb gondolkodás feltárja e tünemény okait.

Az egyeduralom *gyakori előfordultát* a jogállamban könnyen magyarázhatni meg abból, hogy tényleg több lehetséges kiinduló pont létezik ezen kormányalakzat számára. A legfőbb hatalom birtoka ugyanis történetileg lehet előkészítve valamely egyén jelentékeny állása folytán egyéb államfajban, midőn az utóbbi jogállammá alakul; vagy oly kiváló személyiség' fénye s szolgálmányai' következménye lehet, mely valamennyinek összhangzó elismerése szerint mindnyájok felett áll s mindenhez jobban ért, mint a többi; továbbá azon népek-nél is, kik érettek a jogállam számára, gyakran elegendő ok a jelentékeny hatalom birtoka' ténye, hogy ellentmondástalanul alávéssék magokat s védelmet s ótalmat keressenek; végre az egyeduralom előnyei világos tudata is önkénytes elfogadására vezethet.

A mi pedig a tétemények legalább viszonylagos kiválósága okait illeti, ugy azok az államhatalom fennforgó szilárd összefoglalásában; az egy egyéntől eredő kormánytervezetek egységében s maradáóságában; a végzés s parancs lehető gyorsaságában; az államfő személyes jelenléte lehetőségében ott, a hol reá szorulnak; végre a fejedelem egyesek s pártok érdekei s szenvedélyei fölé emelkedő kiváló állásában rejlenek. De természetesen merész ez az intézmény, mert az állam s nép sorsa *egy* személyre van alapítva s ezen személy megjelölése egyik módja sem nyújt biztosítékot, hogy érzületre, értelemre s tetterőre nézve a kellő fokot elérendi; és mert az ily ural-

kodó sajátos állásában is a romlás magva fekszik. Azonban ebből észszerűen nem következik, hogy az összes gondolatot szükségképen el kell vetni, hanem hogy oly intézményeket kell keresni, melyek rosz oldalát javítani képesek a nélkül, hogy a sajátos előnyöket felforgatnák (a).

A *fejedelmi méltóság megszerzését a jogállamban két uton eszközölhetni. Először vagy olyak általi választás útján*, kiket az egyes államban e jog illet; vagy *örökösödés* folytán határozott törvények értelmében. A trón betöltése e két módja között választani kétségekivül felette nagy fontosságu a nép s az állam sorsára nézve. Különben nem jogi, hanem czélszerűségi okok fognak dönteni e kérdésre nézve, melynek tárgyalása ennélfogva az országászatbanba utasítandó (l. alant a 94. §-et). A jog szempontjából csak kevés tételt kell kiemelni.

Oly fejedelemségekben, melyek az örökösödés elvei szerint töltenek be, a legfőbb s a legfontosabb államtörvény az örökjog értelmében hivatottak legpontosabb, minden kételyt s minden igaztalan igényt kizáró megjelölése. E törvény által azonban nemcsak a jogosultság feltételei szabandók meg általán, hanem ugyancsak hasonló pontossággal az általán jogosultak igényei sorozata is. Tehát nemcsak az örökösödési jog, hanem az örökösödési rend is szabályozandó, és ugyan az utóbbi minden előfordulható feltevés alatt (b), úgy hogy mindenkor világos legyen mind az, hogy egyáltalán ki tarthat igényt a kormányra, mind pedig az, hogy a jogosultak közül épen az idő szerint ki a legközelebb jogosult. E végből szabványok hozandók: az asszonyok örökösödési joga, a fejedelmi családok házasságai (c), az örökbefogadás módozata vagy lehetlensége, a kizárást maga után vonó személyes hiány, valamennyi törvényesen jogosult kihalása fölött.

A *választási egyeduralomban* ellenben a cselekvőleges s szenvedőleges választási jog, a választás módja, végre az ország kormánya megüresedés esetében rendezendő. A jogállam létegeben általán vagy egyeduralmi alakzatában különösen, továbbá a kormány választás útján való átruházása' gondolatában nem rejlenek magában véve oly okok, melyek épen séggel az eljárás eme vagy ama alakzatát vagy a cselekvő s szenvedőleges jogok bizonyos terjedelmét vagy korlátozását igényelnék; a bonyolódott ügy szabatos rendezése egyedül az állameszély dolga. Azonban már jogi okoknál fogva követelhetni, hogy csak szabatos választás' eszközlése s derék kor-

mányszat ellátása' képessége nyújthat igényt, és hogy tehát a nép általános jogáról a választásban résztvenni, s valamennyi polgár jogi képességéről, megválasztatni, szó sem lehet. Ugyancsak az egyesnek az alkotmányhoz s megváltoztatására megkívántató alakzatához való viszonyában rejlik, hogy a választók s jelöltjök közötti egyezményeknek kormányjoga korlátozását, törvénytelen kedvezmények megadását, gyűlöletes törvények eltörlését illetőleg semminemű kötelező erejük nincs, tehát alapos igényt sem nyújtanak.

Tapasztalatilag az *egyeduralom három faja* fordul elő a jogállamban. Mindnyájoknak helyök van a bölcséleti államjogban, mert sajátosságaik értelemszerű alapokon nyugszanak. Az egyik ugyanis mindenekelőtt az egységes hatalom előnyeire fekteti a súlyt, míg a másik kettő szemügyre veszi a visszaélés s képtelenség előli aggodalmat (*d*).

1. A korlátlan egyeduralomban (absolute Monarchie) a fejedelmet illeti az összes államhatalom mindennemű külkorlátozás nélkül s az alattvalók minden közrejárulása kizártával. Minden esetre egyesegyedül a jogállam céljai végrehajtására kell az utóbbiakat felhasználnia, nevezetesen magát távol tartani minden jogtalanságtól s minden önkénnytől; ugyancsak teljességgel érvényben van a pusztán alkotmány-szerű engedelmség elve. Azonban ama feladat megoldása csak is a fejedelem jogérzetére s lelkiismeretére van hagyva; és az alattvalókat illető ellentállási jog biztos s nyugodt alkalmazása számára nincs tér hagyva. Ezen kormányalakzat tehát legteljesebben biztosítja az összerő szabad alkalmazását az államfő előtt hasznosaknak s szükségeseeknek tetsző czélok számára; azonban nem nyújt biztosítékot, hogy csak közczélok fognak figyelembe vétetni, sőt az is megeshetik, hogy egyrészt a polgárok igazságos követelményei nem teljesíttetnek, másrészt pedig túlságos terhek rovatnak reájok s jogaikban sérelmet szenvednek.

Azon kérdés, valjon lehetséges vagy hasznos-e a korlátlan egyeduralomban alkotmányi oklevél vagy alaptörvények sorozata, felette meddő kérdés. Nem forog fenn gát egyes törvényeket e névvel jelölni; ugyancsak összeegyezhető az államalakzat létegevel, különös jelentőséget tulajdonítani nekik, kiválólag szigorú megtartását az államfő részéről is követelni, és azt is elvárhatni, hogy talán koronázás alkalmával az utóbbira nézve ígéretet tegyen: azonban különös haszon ebből sem háramlik. Az erkölcsi kötelem öregbítése folytán sem a tény-

leges követés nem biztosított, sem a korlátlan törvényhozó nem gátoltatik, változásokat, toldalékokat kiadni vagy teljes visszavételét elrendelni.

Ugyanez áll a közönséges törvényhozásról. Kétségkívül kötelességében áll a fejedelemnek, oda működni, hogy az utóbbi terjedelmére nézve telhetőleg elegendő, alakjára s tartalmára nézve pedig telhetőleg jó legyen. Az is lehetséges, hogy oly intézmények szabatnak, melyek alkalmasak megfelelő előkészületet s kidolgozást eszközölni, talán tanács vagy hasonló valami megelőző meghallgatása folytán. Azonban utóvégre csak is a fejedelem kifejezett akarata a szabály.

De természetesen itt is csak úgy igényelhetni engedelmességet, ha a parancs kétségbevonhatlanul és ha azok számára bocsáttatott ki, kik megfigyelésére kötelezvék. Szükségessék tehát a törvényhozás alakzatára és kihirdetésök módjára vonatkozó szabványok; és ha a fejedelem erre nézvé korlátozásnak veti magát alá, péld. a parancsok bizonyos alakja megfigyelése alá, úgy az utóbbiak elhanyagolása alaki érvénytelenségét vonja maga után az egyes esetben.

A közhivatalnokok nem a fejedelem magánszolgái, hanem alárendelt segédjei az államvezérletben; azonban magából értetődik, hogy nincs az államügyzetekben parancsától független akaratok, tehát joguk sem végérvényes ellentmondásra, hanem kötelességökben áll a korlátlan államfő megbízását végrehajtani. Egyéb államjogi felelősség, mint a fejedelem irányában, nem létezik rájuk nézve. Csak a törvényszékek függetlensége van itt helyén, sőt itt kiválólag.

Az alattvalók jogai különben azonosak az általán a jogállamban fennforgókkal; csak hogy semminemű politikai jogokat nem igényelhetnek, melyek közvetve vagy közvetlenül közrejárást engednének a kormányzaton, tehát a fejedelmi akarat korlátlanágán csorbát ejtenének (e).

2. A rendek által korlátolt egyeduralom. Miután tapasztalatilag sem erkölcsi okok, sem a tényleges ellentállás előli félelem az államhatalom tulajdonosát nem tarthatják távol visszaélésektől, minélfogva az alattvalók mind jogai, mind érdekei a fejedelem által rövidséget szenvedhetnek: észszerűen követelhetni az utóbbiak védelmére, hogy magoknak az alattvalóknak engedjenek rendszeres befolyást a kormányra. Ez legközelebb panasz indítása vagy szükség esetében sérelem előhozása jogában állhat; de igen czélszerűen némely esetben kormánycselekedetknél való közrejárást is fognak

engedni. Ugyanis mert némely és ugyan a legfontosabb esetekben, péld. a törvényhozásban, államháztartásban, a külfölddel való szerződéseknél stb., az okozott jogtalanság vagy kár kiegyenlítése utólagos panasztevés folytán nehéz, sőt lehetetlen dolog: úgy megelőző intézmény inkább helyén van. Az utóbbi az alattvalók közrejárulásában keresendő, mert méltán várhatni, hogy akaratokkal nem fognak önkéntesítésükbe egyezni, a viszonyok nem ismerését s hamis megítélését pedig derék férfiak kiválasztása s célszerű tárgyalás által mellőzhető. Mindenesetre veszendőbe megy ily intézmény által az államfő önállósága s hatalma egy része; azonban dús kárpótást nyer az erkölcsi felelősség kevesbülése, a közvélemény megnyugtatása s az ügyek kívánatos állapota folytán (f).

Az alattvalók eme közrejárulása sokféleképpen lehet rendezve. Egyik neme, mely alapvonásaiban sokszzerű történeti alkalmazást szenvedett, azon gondolaton alapszik, hogy a kormányselekedetekben a szándékolt közrejárulás mindenkor a nép azon osztályának engedtesse át, melynek joga s érdeke legközelebb kérdésben forog. Felosztják tehát a népet társadalmi osztályaira vagy rendekre s az utóbbiakra bízzák azután az illető ügyekben a felügyeletet, sérelmi jogot s kivételesen közrejárulást. Egészen általános, azaz a nép összességét illető ügyekben együttesen működhetnek valamennyi rendek (g).

Erre nézve kiválólág a következő három pont jó figyelembe.

Mindenek előtt az, hogy *melyek a jogosult osztályok, s kik adjanak akaratuknak kifejezést.* — Az első pontra nézve nem lehet észszerűen előleges határozatot hozni, mert minden egyes állam összerű viszonyai veendőek szemügyre. A társadalom történeti fejleményének kell alapul szolgálni, s a cél elérése egyrészt épen úgy követeli, hogy ujonnan keletkező, sajátos jogokkal s érdekekkel felruházott társadalmi osztályok figyelembe vétessenek, mint másrészt, hogy oly rendek, melyek idővel elvesztették jelentőségüket, mellőztessenek. Ez okból nevezetesen a nép korábbi történeti alakulásokon alapuló felosztása papságra, nemességre s városokra korántsem változhatlan, vagy csak jelenleg is tényleg kielégítő felosztás. Minél fejlettebb valamely nép élete, annál számosabb felosztást lehet majd megkülönböztetni.

Az egyes rend jogai érvényesítését pedig könnyen felfogható okoknál fogva alig lehet majd valamennyi tagjai összessége által eszközölni; hanem jogosult képviselők jelölendők,

kik mind a kormány átellenében mint társaik megbizottjai lépnek fel, mind az utóbbiakat cselekedeteik által kötelezik. Sok esetben, nevezetesen alakilag nem létszerezett s nagy számú társadalmi osztályokban külön erre rendelt választás lesz a természetszerű s helyes eszköz. A hol azonban valamely rendnek intézményei ellátására különben is jogosult elüljárói vannak, az utóbbiak kétségkívül a kormány átellenében is megfelelő képviselői. A választások azonban nem szükséges alakzata a közügyeken való részvételnek. Kevésbé számos s külső viszonyaiknál fogva pénz s idővesztegetésre képes kétségkívül összességökben személyesen is megjelenhetnek; csak hogy ebből nem szabad szavazatuk' jelentősebb nyomosságára nézve következtetést vonni.

Másodszor szabályzandó a sérelmi jog gyakorlása jogi következményei s alakzata. A földolog itt természetesen alkalmas, azaz államügyekben jártas s minden oldalról független bírói rendelése. Csak külön *államtörvénytörvényszék* alkotása felelhet meg minden igénynek, az utóbbi is csak nagy nehezen (h).

Harmadszor végre szorosán meghatározandók azon esetek, melyekben a rendek kivételes közrejárulásának helye van a kormánycselekedetekben. A fősuly itt azon nehézségen vagy épen lehetetlenségen fekszik, elkövetett hibát teljesen eligazítani. A hol jelentősebb viszonylatban ez fennforogna, ott helyén van megelőző tanácskozás s beleegyezés. De erre nézve nem szabad a szükségesnél tovább menni, nehogy az egyeduralom lényeges kiválósága, ugyanis a végzés s végrehajtás könnyüisége s gyorsasága, felette sűrűn s elegendő ok nélkül, kárba találjon veszni. *Nem tanácsos tehát*, hogy az alattvalói testületek közrejárulása a törvényhozás fontosabb esetein, az államháztartás rendjén, nevezetesen az adóügyön, végre a külfölddel való szerződéseken, melyek az alattvalók jogait s érdekeit érintik, túlterjeszkedjék. Arról is kell természetesen gondoskodni, hogy az átengedett jogokat meg ne hiusítsa a rendek törvényes tevékenysége meggátlása. Határozott időpontok szabandók tehát rendes gyűléseik számára, azonkívül a fejedelem jogában s kötelességében kell állnia, sürgős esetekben rendkívüli gyűlést rendelni.

Ezen viszonyokat érintő mindezen határozmányok összeállítása *egy oklevélben* ugyan nem szükséges, de felette célszerű. Mindenesetre biztosítva kell lenniök önkényes s könnyelmű változtatások ellen, a mit nevezetesen a változtatási módozat megnehezítése útján érhetni el.

3. A képviseleti egyeduralom. A biztosítás eddig tárgyalt gondolatát azonban aképen is lehet felfogni s végrehajtani, hogy nem a nép egyes alkatrészeit, hanem összességét illeti a védelmi s közrejárulási jog az államfő átellenében. Ez esetben nem a fontosabb társadalmi körök szószólói, hanem az összesség képviselői jelenkeznek. Az utóbbiak mindenestre egyesek jogait s érdekeit is védelmezhetik, mert az egész alkatrészei; azonban feladatuk legközelebb mégis az összesség mint olyan képviseletében áll. Itt tehát nem kerül figyelembe a nép társadalmi tartalma és természetes tagozása, hanem az államban jelenkező egysége; az általános jogbátorságot s jólétet nem a részletekről való gondoskodás által kívánják helyreállítani, hanem megfordítva az egyesek állapotát az összigenynek megörzése által kielégítőleg rendezni. A kormány mint olyan s az alattvalók mint olyanok állnak egymással szemközt, kölcsönösen korlátozva egymást és őr állva (i).

A jogosult s kötelező képviselők választását különféle úton eszközölhetni, így választás útján a lakosság száma szerint egyszerű földirati választókerületekben, vagy örökösülő átruházás által bizonyos nemzetségekre, sőt még a fejedelem kinevezése által is; azonban logikailag helyes s egyuttal államilag czélszerű csak azon megjelölés, mely biztosítékot nyújt a megbízás tevékeny végrehajtására s a nép általános nézeteivel való összhangzásra nézve. Ez pedig csak is időnként megújuló választás útján érethetik el. A választáson való közrejárulásnak egyrészt oly terjedelműnek kell lenni, hogy tényleg az általános hangulatnak adjon kifejezést; másrészt azonban értelmetlen dolog a közrejárulást olyakra is kiterjeszteni, kiknek előreláthatólag nincs képességek s akaratak derék választást eszközölni. Nem általános polgár- vagy sőt emberjog szempontjából, hanem a képesültekre rótt fontos állami megbízásából fogandó fel itt a választás (j).

Az összes nép jogosultsága egységében a kormány átellenében következetesen csak *egyetlen egy képviselő testület alkotását engedi meg*; és ha talán valamennyi felfogás s erő tökéletes kifejezése kedvéért a lélekszám szerinti általános választások mellett a képviselők egyéb uton való megjelölése mutatkoznék szükségesnek, úgy szabatos következetességgel az utóbbiaknak a közös gyűlésben kell vala helyt nyerniök. Csak tulnyomó czélszerűségi okoknál fogva lehet több testületre való osztályt jóváhagyni; és ha hivatkozhatni is ily okokra, nevezetesen a többoldalú, sokszzerű meghányásra s a kölcsönös

mérsékletre, úgy az intézmény mégis csak kétes jogu marad s könnyen alkalmat szolgálhat a néphangulat meghamisítására.

A rendek által korlátozt egyeduralom *séreلمي* jogát s *közrejárlását* illető fennebb említett megjegyzések az általános népképviselőben is alkalmazást szenvednek. Itt is csak kivételes dolog a kormánycselekedeteken való közrejárlás; elvileg a fejedelmet illeti az összes államhatalom s végrehajtása, kétségben tehát nem szorul valamely kormánycselekedet a népképviselő előleges beleegyezésére, de igen utólag ki van téve a *séreلمي* jog támadásának. Tehát a képviselői egyeduralkodásban is szükséges azon kormánycselekedetek pontos megjelölése, melyekben a népképviselő a közrejárlás jogát igénybe veheti; csak hogy magából értetődik, hogy eme határozmányok egész összefoglalmakat felkarolhatnak, s hogy akkor a gyűlés minden alája tartozó esetben illetékes.

Különös jelentőségű a *képviselőik biztosítása* háborgatósok ellenében megbízásaik végrehajtásában, akár egyes kiválóan tevékeny vagy gyűlöletes tagja megdorgálása folytán, akár az által, hogy összejöveteleket a kormány meggátolni kísérle né meg. Az első pontra nézve mélyen gyökerező jog- s szabadságtudattal s a törvényszékek rendületlen önállóságával megáldott országban mellözhetni különös intézményeket, de kevésbé jogbiztos állapotok között a képviselő feltétlen illetlensége rendelendő el a gyűlésben tett javaslataikért s szavazataikért s elegendő ótalom nyújtandó állítólagos magánvétségek miatti álnok keresetek ellenében (*k*). Az összes gyűlés egybehívása abban hagyása s idő előtti feloszlata ellenében szabályszerű egybehívási időköz határozásán kívül az állambevételek s kiadások határozott időre való megszavazása nyújt biztosítékot, tehát oly intézkedés, mely különben is annál fogva szükséges, mert hosszabb időre lehetetlen erre nézve rendelkezni (*l*).

Felette kívánatos volna oly intézmény, mely által a kormány s népképviselő közötti komolyabb visszavonásnak s az államügyzeteknek ebből eredő elrekedésének belátással s részrehajlatlanul eleje vétetnék. Miután azonban legfelebb csak államszövetségben lelhető fel ily magasabb hatalom az egyes államttagok, de nem teljesen független s magánálló államok számára: úgy nem marad egyéb hátra, mint a népképviselő feloszlata s új választások elrendelése' bizonytalan s elégtelen eszköze az egyetértés helyreállítása törvényes kísérlete gyanánt.

A parlamenti rendszer minden oldalu elismerése s őszinte kezelése, ugyanis a miniszterium alkotása a népképviselőlet többsége értelmében, tényleg meggátolja az ily megoldhatatlan zavarok beálltát. De ezen rendszert nem lehet törvény által kicsikarni, mert államilag derekasan kifejlett népek s nevezetesen nagy, szilárd s jól létszerezett pártokat tételez fel, továbbá a fejedelem megnyugvását, személyes meggyőződését a politikai szükségnek alávetni s államügyezetekre való befolyásából sokat legfelsőbb tanácsosainak átengedni. Mindkét feltevés azonban hosszú s szilárdan kivitt tusa drágán vásárlott vívmánya, melyet nem valósíthat meg pusztá végzés vagy egyesek kívánsága (m).

(a) Az egyeduralom irodalma: VOLLGRAF, System der Politik, III. k. 207. l. — HOFFMANN, Die staatsbürgerlichen Garantien, 2. kiad. I. köt. 17. l. — ZACHARIAE, Vierzig Bücher, IV. köt. 97. l. — STAHL, Staatslehre, 3. kiad. 236. l. — BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, I. köt. 312. — GAGERN, Resultate der Sittengeschichte. Die Fürsten. — HINRICHS, Die Könige, Leipz. 1852.

(b) Az örökösödési rend különféle elvek szerint lehet szabályozva; így péld. az elsőszülöttség, senioratus vagy maioratus, sőt az atya választása alapján is; s ha a szabványok minden kétséget kizárnak s kimerítők, úgy a jog szempontjából mitsem lehet ellenük felhozni. Politikailag ellenben nem lehet egyenlőképen ajánlani. L. alant a 95. §-et.

(c) A fejedelmi családok házassági joga szabványai rendezéséről is l. alant a 95. §-et.

(d) *Bluntschli* a. i. h. az egyeduralom hat különböző alakzatát említi, ugyanis: a hellen s ógermán királyságot; az óromai királyságot; a frank királyságot; a hűbéregyeduralmat; a korlátlan egyeduralmat; és az alkotmányos egyeduralmat. Ezen felosztás helytelensége a kiindulási pontéból ered, mely az államok általános felosztása alapjául a kormányzók számát tűzte.

(e) A korlátlan egyeduralomról l. *FILMER*, Patriarcha, or the naturel power of Kings. Lond. 1669. — *BOSSUET*, Politique tirée des propres paroles de la Sainte Écriture. Par., 1774. 4. — *MURHARD*, Die unbeschränkte Fürstenherrschaft, Kassel, 1831. — Az utóbbi elég helytelenül egyjelentésűnek veszi a korlátlan egyeduralmat a despotiával sőt a zsarnoksággal, noha világos, hogy az önkényuralom teljesen különböző államfaj, a zsarnokság ellenben valamennyi kormányalakzattal való lehetséges visszaélés. — L. továbbá: *BLUNTSCHLI*, Allgem. Staatsrecht, I. k. 348. — *STAHL*, Staatslehre, 3. kiad. 454. l.

(f) A képviselőlet gondolatát általán fennebb tárgyaltuk a 32. §-ben. — Végrehajtása részleteire nézve a célszerűség szempontjából lásd a 98. §-et.

(g) A társadalmi körök szerinti képviselőletet közönségesen egyjelentésűnek veszik a középkori rendek visszaállításával. L. erre nézve

mint a félszég tetőpontját: *Zimmermann*, die Vortrefflichkeit der constitutionellen Monarchie für England und deren Unbrauchbarkeit für die Länder des europäischen Continents. Hannov. 1853. — Helyesebben tárgyalják e rendszert: *LIEBE*, Der Grundadel und die neuen Verfassungen. Leipz. 1844. — *STAHL*, Staatslehre, 3. kiad. 365. l. — *Deutsche-Vierteljahrschrift*, 1852, 3. sz.: Das Repräsentativsystem, seine Mängel und seine Heilmittel. — *WINTER*: Die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Gött. 1852.

(h) Államtörvényszékekről s alkotásokról l. alatt a 97. §-et.

(i) Az alkotmányos egyeduralom irodalma felette bő, és ugyan mind alap gondolata, mind egyes részletei tárgyalására nézve. Összeállítását s derék bírálatát l. *MOHL*, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 267—320. l.

(j) Jól megjegyzendő, hogy a népuralomban minden polgárnak része van a választásokon, a képviseleti egyeduraltomban ellenben csak a képesülteknek.

(k) A képviselők különös ótalmára nézve l. *LAPPENBERG*, Die Privilegien der Parlamentsmitglieder. Hamburg, 1848.

(l) A népképiselet szakadatlan tevékenysége eszközei gyanánt említendők a *bizottmányok*.

(m) A népképiselet parlamenti s dualisticus rendszerére nézve l. *MOHL*, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 188. l.

49. §.

6. A kényuralom.

A kényuralom, despotia, azon államfaj, melyben az összes államhatalom egy egyes kezében összpontosul, kinek saját kényén kívül nincs egyéb feladata, a hol tehát az államfőt pusztán jogok, de nem kötelességek, az összes népet pedig csak kötelességek, de nem jogok illetik.

A kényuralmat tehát nem szabad sem a korlátlan királysággal, sem a zsarnoksággal összezavarni. — Igaz ugyan, hogy a korlátlan egyeduralkodót sem gátolják az államhatalom gyakorlásában külső gádorok; azonban e hatalmat mégis csak azon államfaj céljai megvalósítására tartozik alkalmazni, melyhez az illető nép csatlakozik. Az utóbbit erre nézve — bárha nem elegendőképpen védett — jog illeti; a kormány iránya s neme a fejedelemnek kötelessége, bárha nem léteznek előkészületek e kötelesség végrehajtása kikényszerítésére. A kényúrnak ellenben elvileg nem áll kötelességében népe életcéljairól gondoskodni; pillanatnyi akarata reá s másokra nézve egyetlen egy tárgya a létszerezett együttlétnek. — Zsarnokság pedig valamennyi igaztalan hatalomgyakorlás. Nem

szabályszerű s elvileges állapot, miként a kényuralom, hanem ellenkezőleg mindenkor az utóbbi sérelme. A kik zsarnok kormány alatt sanyarognak, azokat törvények s jogok illetnek; míglen a kényuralomban nem létezik egyéb törvény s jog, mint az uralkodóé. Zsarnokkormány a viszonyok kedvezőtlen fordulta s befolyásos személyek törvényellenes törekvései közben futólag valamennyi államfajban s államalakzatban, még a népuralomban is előfordulhat; a kényuralom az állami lét bizonyos fejleménye. A kényúr kétségkívül mindenkor sanyarúan s igaztalanul, ennél fogva zsarnokilag járhat el, azonban igazságos, sőt kegyes eljárást várhatni részéről, anélkül, hogy ennek folytán állása s az államnem létege változást szenvedne (a).

Kényuralmak a történet bizonyossága szerint minden időben léteztek; sőt mintegy úgy látszik, hogy eme, mívelt nép előtt felfoghatatlan s elviselhetlen államnem bizonyos éghajlatoknak s emberfajoknak különösen megfelel. Egyéb esetekben ismét erkölcsileg korcs s barbar népektől megigázott nemzeteket érte a kényuralom kegytelen sorsa (b). De bármiben álljon is a dolog mivolta, s bármiképen magyaráztassék meg e tünemény: az állam tökéletes tudományos tárgyalása mindenestre e faja fejtegetését is igényli; és kétségkívül nem csak a történeti szakmák feladata a tények fennálltát s fejleményét feltüntetni, hanem a dogmatikus tudományoké is a különös alakulás léteget feltüntetni s az abból folyó következményeket levonni. A legdúsabb erre nézve az államerkölcstan feladata, mert rajta áll legközelebb az ily életfelfogás észszerűtlen s tiltott elemeit feltüntetni s az egész állapot eltörlését sürgetni; ugyancsak az is megeshetik, hogy alkalma nyílik felette üdvösen hatni, a kényurnak, a kényuralom fennállta idejében, lelkiismerete kötelesség gyanánt ajánlván határtalan hatalma jótékony alkalmazását. Kevésbé örvendetes, a mi az országá-szattannak jut osztalékul. Ingerelheti ugyan a hideg éleseszsűséget, az eszközöket felsorolni, melyek az egyén tisztán alanyi hatalmát szilárdul biztosítják s kül s belelenség ellenében óalmazták; s egy világhírű munka mutatja, hogy e tekintetben is alkothatni mesterművet (c); azonban az ily vizsgálat mégis ellenkezik az erkölcsi parancsossal s a természetes érzület előtt a tudományyal s gondolkodással való átokterhelt visszaélés gyanánt jelenkezik. Kevésbé gyűlöletes, mert kevésbé veszedelmes, de szellemileg is kevésbé ajánlkozó a kényuralom tárgyalása a bölcséleti államjog szempontjából. Az utóbbinak

ugyan nem feladata, eszményi államállapotok jogi oldalait kifejteni, hanem ellenkezőleg csak oly jogtételeket felállítani, melyek a különböző államalakzatok fogalmából s létegeből folynak, és ennyiben a kényuralom is fessegetése tárgyát képezheti. A feltétlen jogosultság egyrészt s a jogkövetelmények tökéletes hiánya másrésztől azonban nemcsak meddő anyagot nyújt a tudományos tárgyalásnak; hanem főleg utálatos dolog, ily alant álló s megvetésre méltó életfeladattal foglalkozni. De magából értetődik, hogy a szabatos tárgyalás itt sem áll a logikailag folyó következtetések elhallgatásából s mesterkéltségitatásából, hanem ellenkezőleg feltárásukból.

A tan élén mindjárt azon elv áll, hogy az államfő akaratnyilatkozata, azonnal kötelező erejű, tehát törvény, mihelyt kinyilatkoztatta s a meddig fenntartani kívánja. Sem a közlés vagy kihirdetés bizonyos alakzata nem szükséges, sem a tartalmat, bármily igaztalan vagy veszedelmes legyen is, nem szabad érvénytelenségi ok gyanánt felhozni. Ugyan itt is maradandó törvényeknek tekinthetni s mondhatni bizonyos rendelményeket, az is lehetséges, hogy némelyiköknek mint alaptörvényeknek különös jelentőséget tulajdonítanak: azonban az utóbbiak is mindenkor ki vannak téve, hogy újabb parancs folytán sérelmet szenvednek, s hogy az államfő rendelete folytán visszavétetnek vagy megváltoztatnak. A míg a törvények s különböző nemei léteznek, a kényuralomban is érvényben állnak bizonyos szabályok mind a hivatalokra, mind az alattvalókra nézve kölcsönös viszonyukat, magyarázatukat s alkalmazásukat illetőleg; de fennmaradásukat mi sem biztosítja. — Az államfő önkénye ellenében egyesegyedül csak vallástörvényekre hivatkozhatni. Nemcsak hogy létök ki van önkénye alól vonva, hanem veszedelmes is reá nézve egyes alkalmakkor megvetni (d).

A hivatalnokok az uralkodó személyes szolgálói s kegyenczei; egyéb megbízásuk nincs, mint parancsa vak végrehajtása. Törvényes feltételekről hivatal betöltésére szó sincs; a kinevezés egyesegyedül az úr önkényétől függ; ugyancsak az elbocsátás vagy más állomásra való előléptetés. Az ügyzeti tárgyak szerinti felosztás itt is szükséges, a polgári s katonai hatalom egyesítése az engedelmesség kikényszerítése legalkalmasabb eszköze gyanánt jelenkezik. A hivatalnokok csak az államfő irányában felelősök az utóbbtól kívánt mértékben s szabott következményekkel. Ha a kényúr hatalma kezelését teljesen vagy részleg egy kegyenczére (vezirre) akarja átru-

házni, ugy ez tetszésére van hagyva, ugyancsak az átruházott jogok meghatározása is. Minél szélesebb körű eme helyettesítés, annál háborítlanabban átengedheti magát az úr az élvezetnek s henyélésnek. De magából értetődik, hogy a hatalom eme kezelője ellenében is illeti az államfőt a letéti s fenyítési jog, tehát alkalmilag maga is eljárhat a végzendőkben (e). — *A törvényszékek függetlensége* nem létezik, mind a büntető, mind a polgári ügyekben alaki jog gyanánt jelenkező az államfő végzése, ha, s a mint nyilatkozik. Alárendeltekre is ruházhatni tetszés szerinti fokozatban szűkebb vagy szélesebb mértékben az önkényes jogszolgáltatás ezen jogát. Evvel különben a közönséges esetekben a jogszolgáltatás népszerű alakzata igen jól összefér. Oly ügyek ezek, melyeknél az uralkodó személyesen nincs érdekelve.

A kényuralom egyetlen egy kormány eszköze *fizikai erő-hatalom*, a félelem tehát az egyetlen egy indító ok, mely az alattvalókat engedelmességre serkenti. Az államhatalom legfontosabb feladatai egyike oly fegyveres hatalmat kéznél tartani, mely elegendő mindennemű ellenkezést elfojtani s megtorolni. A sereg, az egyes állam társadalmi s történeti viszonyai szerint, a hódító törzs ivadékaiból, zsoldos hadakból vagy kényszer utján szedett katonákból állhat; mindenesetre az alattvalók dolga mind azt téteményezni, a mi fenntartásukra s kielégítésükre megkívánatik.

Az alattvalók jogairól még fogalmilag sincs szó. Minden pillanatban rendelkezhetik az államfő, s a mennyiben fel van jogosítva, valamennyi szolgálja az alattvalók életéről, vagyonáról s becsületéről. Önkény s kegyelem dolga, valjon léteznek-e intézmények sérelmek s kérelmek előhozására. A mi az alattvalók érdekei előmozdítására történik, péld. tanczélokra, közlekedési eszközök előállítására, nyilvános egészségi állapot érdekében, kizárólag kegyelem dolga, akár hiúság, akár természetes erkölcsi kötelemérzet legyen is forrása. — Ha az államfő czélszerűnek tartja, az alattvalókat gyűlésekbe hívhatja, részint fejedelmi tanácskozás végett, részint hogy helyi hivatalnokokat gyámolítsanak szóval s tettel; azonban közrejárási önálló jogról, az igaztalannak vagy czélszerűtlennek felismert dolog meggátlásáról szó sincs. E viszonylatban is a kizárólag érvényes szabály s a kizárólag érvényes jog az államfő közvetlenül vagy közvetve érvényesített akarata.

(a) A kényuralmi állam irodalma nem bő; a legkevésbé tárgyalatott a bölcséleti államjog szempontjából.: MONTESQUIEU, *Esprit des lois*, Liv. II, ch. 5; Liv. III. 8. s 9. — WELCKER, *Letzte Gründe von Recht, Staat und Strafe*, 13. l. — ZACHARIAE, *Vierzig Bücher*, III. köt. 126. l. — STAHL, *Rechtslehre*, 3. kiad. 457. l. — BLUNTSCHLI, *Staatswörterbuch: Despotie*.

(b) Ha *Welcker* a. i. h. a kényuralmat az érzékiség államának mondja s azért a népek gyermek- s aggkorának megfelelő kormányalakzatának állítja; ugy ez sem történetileg nem helyes, sem elméletileg nem védelmezhető. A népek gyermekkorának — ha e semmitmondó hasonlatot épenséggel nem akarják elhagyni, — inkább a patriarchalis s patrimonialis állam felel meg. A kormányzók s hogy a kényuralmi állapotok maradandók legyenek, az alattvalók erkölcs- s jogérzete hiánya ezen államfaj feltételei, melyek különböző míveltségi állapotok s különböző feltevések alatt előfordulhatnak.

(c) L. MACHIAVELLI művét a fejedelemről. Hogy a nagy florenczi férfiú *végleges szándéka* nem a kényuralom fenntartása volt, hanem az utóbbit csak eszköznek nézte hazafiúi kívánsága elérésére, mitse változtat a mű, mint a kényuralom politikája, tárgyi tartalmán. ZACHARIAE is a. i. h. helyes adalékokat nyújt a kényuralom országászatához.

(d) A kényuralom iszonyatosságát legjobban feltünteti, hogy a „*korán*“nak kell ótalmat nyújtani a mohamedan uralkodó önkénye ellen, noha nem ismeri el az emberi méltóságot.

(e) A kényuralom következményéről, a vezirségről l. MONTESQUIEU, II. könyv. 5. fejt.

b) Tétéles államjog.

50. §.

I. A tétéles államjog fogalma, célja s nemei.

Nemcsak az állam létegeből s az alap gondolat különböző lehetséges felfogásaiból logikai következtetések útján leszármasztott jogtétélek igényelnek s engednek meg tudományos tárgyalást; hanem áll ez azon *szabványokra* nézve is, melyek egy bizonyos egyes államban az illetékes tekintélytől a közügyek rendezése végett kibocsáttatnak. A való élet rendjére nézve nem elegendők a bölcséleti államjog tétélei. Részint nem mindenkor kétségtelenek; részint nem bocsátkoznak a mindennapi élet részletes eshetőségeibe; részint és legkivált csak logikai igazságuk van, de nem kényszerítő külerejük. Tehát határozottan kifejezett, részletes s külsőleg érvényes jog szükségessége jelenkezik. De az utóbbit is lehet s kell is tudományosan feldolgozni, azaz fölveit s vezérszabványait kifürkészni, az azokból folyó következtetéseket levonni, s rendszeres egészszé alakítani. Az ily tárgyalás az államtudományok egy külön osztályát alkotja, a *tétéles államjogot*. A tétéles államjog ennél fogva egyetlen egy, néhány vagy valamennyi tényleg létező állam benső életét rendező, illetékes tekintélytől eredő minden jogtétel rendszeres előadása.

A tétéles államjoggal való foglalkozás igen különböző mértékben történhetik; ugyanis vagy úgy, hogy *egy* állam közjoga képezi a tudományos fejtegetés tárgyát, vagy szélesebb körben az összes tétéles államjog, a mennyiben róla elegendő történeti tudásunk van. A tétéles államjog tehát *átalános* s *különös*; az általános ismét különböző terjedelemben az, amennyiben több vagy kevesebb államot karol fel. Magából értetődik, hogy azon államok között, melyek együttesen tárgyalandók, hasonzerűségnek kell uralkodni, már akár történeti s nemzeti, akár benső, hason életfelfogáson nyugvó rokonság volna is (a). Nem annyira két tárgyalási modor léte-

gében, mint inkább az élet szükségletében rejlik, ha az egyes állam jogát sokkal részletesebben szokták tárgyalni, mint ha többet egyszerre vonnak vizsgálat alá.

Hogy a tételes jog *valamennyi tétéle* tárgyalandó, tehát nemcsak az alkotmányt illetők, hanem a közigazgatást rendezők is, a tudományos rendszer fogalma parancsolja. Ha az utóbbiak egyes osztályai külön össznév alatt fordulnak is elő, péld. mint rendészetjog, pénzügyi jog stb., úgy azért nem bomlik fel az összességgel való egybekapcsoltság s logikai alárendeltségek (*b*). Az ügyes feldolgozás dolga, alárendeltebb pontokra nézve kerülni a szertelen részletességet, — ha nem épen az utóbbi tárgyalása volna egy monografiai mű kitzűött célja.

A tételes államjogban tárgyalandó jogtételek is valamennyien az államok *belső életét* illetik. A mennyiben az állam viszonyát szabályozzák más államhoz, a nemzetközi jog tárgyát alkotják. Csak ha a két körzet határán találkozik valamely szabvány, tehát ugyan idegen államokhoz való viszonyt illet, hanem határain belül kerül végrehajtás alá s ennél fogva önön államlétszerűsége egy részét képezi, — péld. a nemzetközi szerződések ratificatiójára vonatkozó szabványok, vagy az ugynevezett nemzetközi magánjogról való rendelkezés — vonathatik az államjog körébe.

Az illetékes tekintély, melynek szabad a benső államélet számára jogtételeket kibocsátani, az egyes állam faja szerint ítélendő meg. A döntő kérdés az, valjon el van-e egyes esetben a jogképzés s törvényhozás forrása gyanánt ismerve. A tételes jogra nézve egyenlő érvénnyel s tudományos feldolgozására nézve egyenlően biztos alappal magától istentől eredhetett a parancs vagy általa rendelt helytartótól; az összes néptől; saját joga s önálló hatalma alapján uralkodó fejedelemtől és így tovább. Az alkotmány több tényező beleegyezését is igényelheti. Nem szenved különben kétséget, hogy az államjogban is érvényes tényező lehet a szokásjog, mihelyt csak az illető államfajban a jogképzéssel közönségesen felruházott tekintély valamely tétel elfogadása felőli általános meggyőződést hallgatag vagy nyilván oszt.

Valamely tételes államjog tudományos feldolgozása célja azon intézmények fellelése s megállapítása, melyek segedelmével az összerű állam általános feladatát, tehát faját s nemét meghatározhatni, melyek egyrészt az államhatalom jogosultságait s kötelességeit, másrészt az alattvalókeit rendezik, melyek végre a hatóságok létszerűségéből s alakzataiból folynak. A feladat

tehát nincs kimerítve, ha csak azon tételek idézvék s tárgyalvák, melyek nyilván befoglalvák valamely törvényben; hanem ellenkezőleg egyrészt a talán részleteket s alárendeltek szabályozó rendelkezésekből levonandók a vezérlő alapelvek, másrészt kifejtendők a nyilván felállított tételekből a további következtetések. Nevezetesen homály esetében helyesen magyarázandó a törvény, benső ellenmondás mutatkozván, szabatosan feltüntetendő s telhetőleg mellőzendő. A tételes jog hézagára reá kell mutatni s betöltéseig kifejtteni, hogy miképen volnának az előfordulható esetek analogia, tehát a törvényhozó vélelmezhető akarata szerint eldöntendők. A fennálló jog rostálása nem lényeges feladat; de mivel a szabatos megértést s a netaláni hibák fellelését előmozdítja, hasznos toldalék gyanánt jelenkezik, feltéve, hogy a jog tényleges fennállta nem szenved csorbát a pusztá kivánságok folytán, hanem mindenek előtt híven előadatik s csak ahoz fűződik azután az ítélet s javítási javaslat.

Valamely tételes közjog derék tudományos tárgyalása haszna ép oly sokoldalú, mint nagykörű. Az illető ország lakosai tudomást meríthetnek belőle állami együttlétök jogairól s kötelességeiről; és ugyan valamennyi részvevője, tehát maga az államfő is, különböző alárendelt hivatalnokai s létszerei, az alattvalók egészben s az egyes osztályok, végre, adandó alkalmakkor, az alattvalói jogok képviselőitére rendelt testületek s egyes személyek. Kinek-kinek tudomásul esik, hogy mit kell tételmezni s mit követelhet; még nehéz s ritkán előforduló esetek számára is feltüntetendők s készentartandók a döntő alapelvek; valamely viszonylat összes jogi következményei vizsgálat tárgyát képezhetik. Igaz ugyan, hogy a legjobb tudományos feldolgozás sem gátolhatja meg alkalmilag a törvény s jog áthágását, pusztán a tan nem levén képes a gonosz akaratnak, szenvedélynek, tévelynek s tudatlanságnak elejét venni; azonban mindenesetre nehezíti a törvénytelen cselekedetek elkövetését vagy a jogi kötelességek elhanyagolását, részint felvilágosítván a legközelebb érintetteket, legkivált pedig világos jogtudatot terjesztvén a tömeg között, mely a törvényes állapot legbiztosabb támasza. Idegen államok joga ismeretétől ellenben — a közvetlen használat némely eseteitől elnézve — a saját állapotokkal való egybevetés folytán háramlik haszon; az utóbbiak szabatosabb felfogására vezetvén az idegennel való meggyezés vagy eltérés.

Igen nehéz feladat az összes államtudományoknak szánt

encyklopaediában megfelelő tárgyalásban részeltetni a tételes államjogot. Még jelentékenyebb terjedelmű munkára nézve is felette bő az anyag, ha valamennyi nevezetesebb állam joga tárgyalása szándékoltatnék. Ehez járul egy részt az előadóra nézve azon nehézség, hogy ne mondjuk lehetetlenség, hogy valamennyi jogrendszerben elegendőképen járatos legyen, másrészt méltán habozhatni az olvasó tekintetéből ily roppant halmaz tételes jogtételt előadni, annál is inkább, minthogy ismételtetéseket jó szerrel ki nem kerülhetni. Tömörebb encyklopaediai munkában ellenben az egyes jogrendszerek részletesebb kifejtéséről szó sem lehet, még úgy sem, hogy minden fajból s nemből csak egy egyetlen állam említettnék okító példa gyanánt. Pusztán vázlatyszerű felsorolásnak ellenben sem értelme, sem haszna nincs; csak a részletek éles s körültekintő kifejtése által háromlik a tételes államjogból a tudományra s életre dús előny; az ily tárgyalás szűk téren lehetetlen.

Ily körülmények között minden egyes esetben a terjedelmes encyklopaediai mű szerzője tudományára s ügyességére kell hagyni, a tételes államjogok közül némelyeket oktató tárgyalás végett kiválasztani; rövidebb iratok számára pedig nem marad egyéb észszerű menekedés, mint az állami szakmák ezen része viszonylagos fontossága feltüntetésére, a szabatos módszer megjelölésére s irodalmi utmutatásra szorítkozni az egyes államok s jogaik teljes mellőztével. Más szóval csak a tudomány állása az összkörzetben, de nem tartalma kerülhet tárgyalás alá. A következőkben e szerint fogunk eljárni (c).

(a) Az általános tételes államjog különböző lehetséges feldolgozása módjainak példái gyanánt említendők: — Először, a nemzetileg egybekapcsolt államok összefoglalása; tehát a német területi államjog; valamennyi svájci kanton, az „egyesült államok“, a hellen államok államjoga tárgyalása. — Másodsor, az államgondolat benső egysége szerinti összefoglalás; mint péld. általános alkotmányos államjog, a theokratiák közjoga stb. — Harmadsor, a geográfiai fekvés közössége, mint az európai államok általános tételes államjoga. — Negyedsor a kor szerinti összefoglalás; a középkor, a reformatio korszaka stb. államjoga.

(b) Teljességgel homályos gondolkodást árul el, ha az államjog vagy sőt még az igazgatási jog *mellett* összerendelt tudományozak gyanánt említik a rendészetjogot, szegénységet s hasonlót.

(c) Épenséggel felfoghatatlan, hogy mint tárgyalja némely államtudományi encyklopaedia a tételes államjogot. Közönségesen, valószínűleg a derék fejtegetés nehézsége előérzetében, teljesen mellőzik; a hol pedig említésbe hozzák, rendszerint csak egyes államformák vétet-

nek szemügyre, melyek véghetetlen számos ismétlésben részesülnek. Így péld alkotmányos államok jogrendszereinek hosszú sorozatai. Dicséretesen kiválik erre nézve különben *Brougham* lord — political philosophy —, a ki különböző államjogi állapotokat mesterileg tárgyal.

51. §.

2. A tárgyalás módszere.

Az egy, vagy több államban érvényes tételes államjogot háromféleképen lehet tudományosan tárgyalni, ugyanis: 1. *dogmatikailag*; 2. *történetileg* s 3. *összehasonlító módszer* szerint.

1. *A dogmatikai tárgyalás* tökéletes rendszerét nyújtja a bizonyos időben — rendszerint a jelenkorban — fennálló s érvényes jogtételeknek tartalmok s terjedelmök szerint. Legközelebb tehát felállítandók a vezérlő alapelvek, már akár nyilván volnának a törvényhozótól kinyilatkoztatva, akár a tudományos tárgyalásból folynának. Ezekhez járulnak az állami élet egyes részei fölötti közelebbi határozmányok, melyeket a történet, a törvény szövege, bebizonyítható szokásjog, végre a rendszer szelleme alapján szabatosan kifejtének. A következtetéseket mindenütt logikailag kell leszármasztatni; a kételyeket, ellentmondásokat s hézagokat a kellő helyen telhetőleg eloszlatni. Az ekképen nyert anyag azután a tárgyak különbsége szerint felosztandó; az általános s különös, a tételek s a következtetések szabatos egymásutánja szigorúan megfigyelendő. Az idézett helyessége bebizonyítására s a közelebbi utánnézés megkönnyítésére az egyes állítások bizonyosságai pontosan megjelölendők; irodalmi segédeszközök s tekintélyek idézése legalább is hasznos. — Általán tehát itt azon szándék uralkodik, hogy az előadás idejében jogérvényesen fennálló jogteljes terjedelmében előadassék. Az író kötelessége s becsületbeli dolga, csak a tárgyilagosságot, de ezt egészen, feltüntetni, az államélet valamelyik tényezője vagy saját politikai szándéka hamisító kedvezése nélkül. Történeti tudósítások csak ott vannak helyökön, a hol s a mennyiben nélkülözhetlenek valamely legujabb jogállapot megértésére.

2. *A történeti módszer* a jelenleg érvényben álló jogrendszer lassankénti fejlődése elbeszélő tárgyalásából áll. Ha csak lehetséges, a kérdésben álló állam felőli általán fennforgó első tudósításokkal, tehát a nép s egységes létszeressége történeti kezdeményeivel kell kezdetét vennie s szakadatlanul a jelenkorig érnie; mindenesetre s legalább is a jelenlegi állam utolsó

lényeges átalakulásából kiindulnia és eme kiindulási állapot alkatrészei kifejtése után, az imént megjelölt uton a jelenkorig érnie. Ez eljárásban nem csak az összes alkotmány kiváló alapvonásai, hanem valamennyi egyes államjogi intézmény szemügyre veendő. A szabatos történeti tárgyalás mestersége s haszna lényegileg a részletek egybefoglalásából áll egy egészszé és amazok kifejtéséből az utóbbi alapján. A hol az állam alapgondolatában vagy alkotmánya külalakjában lényeges változás történt, e fejlemény szétválasztó szakasz gyanánt veendő s a korábbi s újabb alakulás ellentéte kifejtendő. Az ország s a nép, valamint a fejedelmek személyes történeteiből csak annyit szabad felvenni, a mennyi az államjogi cselekmények s állapotok megértésére multhatatlanul szükséges; a földolokban a történet ezen oldala ismeretét fel kell tenni. A magánjogi tárgyak közül csak azokat kísérelhetni figyelemmel, melyek feloldhatlanul egybekapcsolvák a közjoggal, vagy egyes része magyarázatára szolgálnak (a). Az ily jogtörténet utolsó szakasza természetesen a jelenleg fennálló jog átnézetes előadása. — Vitakérdések felkutatása s eldöntése s a következtetések levonása csak akkor van helyén, ha ilyesmik életbe léptek s tényekre szolgáltatnak alkalmat. Ellenben szükségesnek látszik, oly jogintézményeket is kifejteni, melyek később ismét teljesen eltűntek, mert a magok idején a jog kiegészítő alkatrészt képezték. Roppant tudomány s ép történetértelem a derék történeti fejtegetés főfeltételei, miglen jogtudományi képzettség s éles logika a dogmatikai tárgyalás kiváló követelményei.

3. *Összehasonlító előadás.* Kevésbé egy jogegész részletei megértése kedvéért, mint általános átnézet szerzése végett, részint valamely államintézmény viszonya felett az állami élethez általán, részint az összerű jog egyes határozmányai viszonylagos becse felett szolgál különböző államok joga egymásmellé helyezése. Itt mind a közös érintő pontok, mind az elütő részletek kiemelendők; a megértés s megítélés pedig a kiváló elemek feltüntetése által közvetítendő. Az ilynemű összehasonlítás különben, hogy célját, ugyanis az illető állam fennálló joga megismertetését elérje, csak rokon állapotokkal s jogrendszerrel eszközölhető. Teljesen idegenszerűvel való egybeállítás ugyan szembeötlő ellentéteket nyújt, de épenséggel nem fogja az innenső jog magyarázatát, hézagai kipótlását, egyes tételei s intézetei rostálását előmozdítani. Szabatos összehasonlítás különben mind egy időbeli, mind hasonnemű államokat felka-

rolhat. Az előadás módozata vagy táblázati, vagy sorrendi lehet; nehezen érthető pontok felvilágosítása vagy a tan továbbfejlesztése nem volna helyén.

E három tárgyalási modor mindegyikének megvan a maga bece, melyet a másik kettő nem pótolhat.

Derék dogmatikai tárgyalás mind az államfőt, mind az alattvalókat felvilágosítja jogaik és kötelmeik felől az államban; a hivatalnokokat s népképviselőket feladataik szabatos felfogására vezérli s eljárásukat egyes esetekben eleve megjelöli; a törvényhozót tudósítja a jogfejemény állásáról, hézagairól s ellenmondásairól, valamint azon következtetésekről, melyeket a tudomány leszármatzat határozmányjaiból, tehát új tevékenysége terére s iránylatára utalja. Az által, hogy a vitályos kérdéseket tudományosan meghányják s eldöntik, eleje vétetik a vizsgálódásnak s az egyes előforduló eset feletti helyes végzés előkészítetik. Alapos gáncsok s illő helyökön előadott óhajok figyelmet keltenek s utat törnek javításoknak. Ilynemű munka tehát támasza a jognak, a jobbnak előkészítője, s kényelmes kézikönyv a mindennapi élet eshetőségei számára. — Ellenben mindenkor ki vannak e tekintetben azon veszélynek téve, hogy hamis, de az igaznak színét magán hordó tárgyalás helytelen magyarázatokra, alaptalan követelésekre ad alkalmat, az eddig bizonyosnak gondoltat kétségbe vonja s általán a tényleg fennálló jog helyébe alanyi felfogása s szándéka szüleményét rakja. Mindenesetre több előnyt von ezen tárgyalásból a bírálathoz, javításhoz, tehát a jövőre, mint a fennálló kegyelethez s fenntartáshoz.

Derék jogtörténeti előadás sajátos s tényleg felette jelentős haszna az összerű jog igaz megértése. A való fejlemény ismerete megóv ál feltevésektől, melyek a történet hiányos ismeretéből vagy az idegenszerű s magában véve hamis rendszerek alkalmazásából könnyen erednek. Korábbi kísérletek s hibák elmondása mintegy ál lépésektől int, nevezetesen elsatnyult intézmények megújítása kísérleteitől. Történeti érzet megóv ugrásoktól a változtatásokban. — Károsnak jelenkezik ellenben, hogy a jog ilyenszerű tárgyalási módszere inkább a tudománynak, semmit az élet biztos s helyes kezelésének tesz szolgálatot; hogy könnyen összetévesztik a történetileg szabatos tárgyalást az elméleti s gyakorlati derékséggel; hogy a tekintet inkább a multon nyugszik, semmint a javításon s haladáson. A jogtörténet szükségesség előismeret az államférfiú s a tudós számára; a polgárra s a közönséges hivatalnokra nézve kevés bece van.

Az összehasonlító tárgyalás végre sem a gyakorlati életre sem a tudományra nézve nem elég alapos vagy nem alkalmas közvetlen alkalmazásul; de igen anyagot nyújt a gondolkodásnak s megismertet idegen jó tulajdonságokkal. Nagyon is sűrűn megesik, hogy táblázati szellem nélküli mű kerül elő, vagy haszontalan, végzetetlen ismétlésekkel bővelkedő. Sohasem képezheti a közjog irodalmi feldolgozása főtörzsét, hanem csak alkalmi többé kevésbé hasznos függelékét.

(a) *Eichhorn* s iskolája ebbeli jeles munkálatai megérdemlik kinek-kinek elismerését, de méltán kételkedhetni, vajjon a köz- s magánjog Németországban dívó összefoglalása előmozdítja-e a tárgyalandó jog felfogását. Francia s angol írók legalább külön adják a két szakma történeti rajzát.

52. §.

3. Források és segédeszközök.

A tételes államjog anyagát különböző forrásokból meríti.

1. *Az írott jogból*, azaz az illetékes törvényhozó hatalomtól kibocsátott s kellő módon kihirdetett rendelményekből. Ha nem is minden államban, úgy mégis a legtöbben, bátor nem ugyanazon elnevezésekkel alap- vagy alkotmányi egyszerű törvényekre, végre

2. *A szokásjogból*, azaz azon jogtételekből, melyeket az államrészevők összessége, vagy egy bizonyos alkatrésze, magára nézve kötelező erejűnek ismer el, noha nem formailag illetékes hatalom bocsátotta s hirdette ki. A kötelezettség alapját tehát a tényleges gyakorlat által bebizonyított s jelentkezett általános jogtudat képezi, mely nem engedi az egyes egyént ama nézettől eltérni. A közjogban is akadnak ily jogszokások, sőt itt különösen, mert nem sikerül minden időben vagy nem mutatkozik tanácsosnak írott törvényeket kibocsátani államjogi kérdésekre nézve, melyek azonban mégis szilárd feleletet igényelnek. Miután szokásjog csak valamennyi részvevő beleegyezése alapján keletkezik, nyilvánvaló, hogy az e nemű közjogi tétel érvénye az államfő világos vagy hallgatag beleegyezésétől függ. A hol ez hiányzik, ott a jogtudat lényegileg hiányos; azonfölül, ha megállhatna a szokásjog az államfő beleegyezése nélkül, úgy megeshetnék, hogy világos akarata ellenére jutnának elvek s intézmények elismerésre, talán végrehajtásra is, a mi már állása fogalmával sem fér meg. Ellenben kétség kívül mellőzhet kellő uton létesült szokásjog fennálló, tiltó vagy paran-

csoló törvényt, úgy szinte rendelkezhetik el nem döntött kérdések felől. Mindkét esetben a határozott rendezés jogi szükségése felől általános meggyőződés forog fenn; az utóbbi képezi a kötelezettség alapját.

3. *Az analogiából.* Miután fel kell tenni, hogy a törvényhozó következetesen gondolkodik s önmagával ellenkezésbe kerülni nem akar, igazolva van azon következtetés is, hogy oly pontra nézve, melyet tényleg abbanhagyott rendezni, lényegileg rokon esetekben általa alkalmazott elvek szerint hozott volna végzést, ha alkalma nyílt volna, a fölött nyilatkozni. Ily esetben tehát csak a törvényhozó vélelmezett akaratát ismerjük fel s alkalmazzuk, de logikai benső jogosultsággal. Az analogia különben helyén van mind irott törvény, mind a szokásjog átellenében. Az utóbbira nézve is fel kell ugyanis a megegyező gondolkodást tételezni, csak hogy itt nehezen esik azon főelvek feltüntetése, melyekből egyik másik szokásjog eredett. — Vélelmezés különben természetesen csak akkor foghat helyet, ha nyilván kifejezett tétel nem ellenkezik, és csak oly tárgyak átellenében, melyek lényeges sajátásaikra nézve megegyeznek azokkal, melyeknek joga reájok alkalmaztatik. Hisz épen logikailag szabatos gondolkodás s hasonszerű akarat vélelmezése vezet azon feltevéshez, hogy a törvényhozó lényegileg eltérő esetet lényegileg eltérő módon döntött volna el, ha alkalma nyílik nyilatkozni. Még kevésbé szorul bizonyításra, hogy az államtól idegen törvényhozó akarata, bármily közeli volna is a rokonság, nem állapít jogot az inneső államban. Az idegen államhatalom akaratáról nem lehet logikailag döntő következtetést vonni a hazai törvényhozó nézetére s akaratára. Idegen államintézmények példái gondolkodásra s utánzásra serkenthetnek, de kényszerítő erejük nincs (b).

4. *A bölcséleti államjogból.* A pusztán az állam létegeből általán folyó tételeknek ugyan nincs külsőleg kényszerítő erejük, ennyiben tehát a bölcséleti államjog nem kiegészítése, hanem inkább ellentéte a tételesnek. Azonban ha adandó esetben sem írásbeli törvény, sem szokásjog fenn nem forog, sem analogia alapján eredményhez nem juthatni, s a tényleg előbukkant viszony jogi rendezést, a felvetett kérdés feleletet igényel: úgy nem marad egyéb út hátra, mint jogbölcséleti elemzés folytán azon jogtételt felkeresni, mely észszerűleg jogi érvénnyel bír a fennforgó állam fájánál s neménél fogva. Tehát nem azért, mert az ily tételnek külső kényszerítő ereje van, hanem mert mindennemű tételes szabvány hián értelmetlen dolog volna

egyébként cselekedni, követendő zsinórmérték gyanánt. A törvényhozó következetessége hasonló, csak szélesebb körű feltevése nyer helyet, mint az analogiánál. Ugyanis az általános államgondolat értelmében járnak el, melyet a törvényhozó nyilván vagy hallgatag alapul vett, míg az analogiánál különös nyilvánulás képezi a vélelmezés alapját (c). — Hogy csak *azon államfaj* bölcséleti jogtana szolgálhat eszközül, melyhez az illető állam tartozik, alig szorul említésre.

(a) A szokásjogról átalán I.: PUCHTA, Das Gewohnheitsrecht. I. II. Erlangen, 1828. 1837. — BESELER, Volksrecht und Juristenrecht, Leipz., 1843. — THÖL, Volksrecht, Juristenrecht u. s. w. Rostock, 1846. — A közjogi szokásjogról különösen I.: MOHL, Württembergisches Staatsrecht, I. köt. 75. l.

(b) Az analogia gyakran szenved helytelen módon alkalmazást; csak a német államjogokra kell utalnunk, melyekben elég sűrűn általános érvényű jogok gyanánt említvük oly tételek, melyek egyik vagy másik államban mint tételek jelenkeznek.

(c) A mily kétségtelenül helytelen ha míg tételes jogforrások léteznek, észjogi határozmányok szerepelnek: ép úgy nem szenved kétséget, hogy tételes határozmány hiányában az állam létegehez kell folyamodni. Mely más szabvány nyerhet ez esetben helyet, mint a tisztán észszerű? Jól mondja a tréfás német szó: „Hier hört das rostocker Stadtrecht auf und fängt der gesunde Menschenverstand an“.

53. §.

4. A tételes államjog irodalma.

Térbeli lehetetlenség valamennyi korszak s valamennyi nép tételes államjoga végtelen irodalmát valahol együttesen s tökéletesen felemlíteni. Egyes államok közjoga iratai felsorolása, a hol megkezdett, egész köteteket vesznek igénybe (a). Az e nemű *kiváló* iratok feltüntetése is számos nehézséggel jár a feldolgozott jogok nagy száma miatt, s mert nem ritkán már monografiák is fontos adalékokat szolgáltatnak s kitünő tudományossággal dolgozvak.

Valamennyi nép tételes államjoga feldolgozása történetét sem lehet rövidletben előadni, mert nincs kellőképen előkészítve. A legkevesebb államnak van ily iránylatu irodalomtörténete (b).

Az alább adandó figyelmeztetések egyetlen egy feladata csak az lehet, hogy legalább oly könyveket említsen fel, melyek már az általános műveltség okainál fogva nem lehetnek ismeret-

lenek, vagy melyek tételes államjogi kérdésekkel való foglalkozás esetében nélkülözhetlenek.

I. *Több állam tételes jogát felkaroló művek.*

1. *Alaptörvények gyűjteményei.* — Az ily gyűjteményekben ugyan csak a bevezetések s jegyzetek képezik *tudományos* nyomozás tárgyait; mégsem nélkülözhető ismeretök, mert minden tételes jog alapját alkotják.

Különböző nemzetiségű s alkotmányú államok nagyobb számára kiterjeszkednek:

MARTENS, Sammlung der wichtigsten Reichsgrundsätze. I. köt. Göttingen, 1794.

A régi állapotokra nézve igen használható.

DE LA CROIX, Constitutions des princ. états de l'Europe et de l'Amerique. Paris, 1791; éd. 3. 1802. I—IV.

POELITZ, Die Constitutionen der europäischen Staaten, I—III. Leipz., 1817; 2-dik kiad. s folytatva BUELAU-tól. I—IV., 1. Leipz., 1832—1848.

Terjedelmes; jó fordítások; különben befejezetlen.

DUFAU, DUVERGIER et GUADET, Collection des constitutions. I—IV. Paris, 1821—30.

SCHUBERT, Die Verfassungsurkunden und Grundgesetze. I. II. Königsb. 1848 s 1850.

A legjelesebb dolgozat, de befejezetlen.

RAUCH, Parlamentarisches Taschenbuch. I—VII. Erlangen, 1848.

Terjedelmes, de rossz gyűjteménye az ujkori alaptörvényeknek.

Csak bizonyos államcsoporthozatokra vannak figyelemmel a következő gyűjtemények:

1. *Az északamerikai egyesült államok számos oly irattal bővelkednek, melyek az unio s az egyes tartományok alkotmányi okleveleit tartalmazzák.* Így péld. The Constitutions of the United Staates. Philad., 1791. — BIGELOW, The Americans own book, or Constitutions etc. Ed. 2. Newyork, 1848. — Összehasonlító munka a következő: SCHMITH, Comparative view of the Constitutions. Ed. 2. 1812.

A svájci kantonok alkotmányait a következő művekben találhatni fel:

USTERI, Handbuch des schweizerischen Staatsrechtes. 2-dik kiad. Aarau, 1821.

SNELL, Handbuch des schweizerischen Staatsrechtes. I. II. Zürich, 1839 s 1844.

Igen jeles történeti, irodalmi s statistikai megjegyzéseket tartalmaz.

A német alkotmányi okmányok legjobb gyűjteményeit adják: ZACHARIAE, Die deutschen Verfassungsgesetze der Gegenwart. Gött., 1855. 1858 (igen tökéletes). — Rendszeres egybeállítást eszközölt: ZANGEN, Die Verfassungsgesetze deutscher Staaten. I—III. Darmst., 1828—36.

2. *Feldolgozások.* Eddigélé hiányában vagyunk oly műnek, mely csak megközelítő tökéletességgel s használhatósággal több nevezetesebb állam tételes közjogát előadná. Legközelebb áll e feladat megoldásához BROUGHAM lord többször említett műve: political philosophy. Elégtelen táblázati előadást ad BIRINGER, Vergleichende Darstellung der Staatsverfassungen. Wien, 1818. — Nem elég mély, de tekintélyes államokat tartalmazó mű: EISENHART, Die gegenwärtige Staatswelt. I. köt. Leipz. 1856.

II. *Egyes államok joga tudományos feldolgozásai közül* ismét a jogtörténeti műveket kell a dogmatikai tárgyalásoktól megkülönböztetni.

1. *Jogtörténeti művek.* Az államrégiségek feldolgozása s egyes közintézmények történeti eredete felderítése minden időben tárgyát képezte a tudományos tevékenységnek. Így említhetők a következő írók: *Pfefinger* (Vitriarius illustratus), *Datt*, (De pace publica), *Spelman* (Glossarium), *Madox* (Baronia Anglica s az Exchequer története); *Tillet* (Recueil de loi françaises), *Linnaeus*, (Notitia regni Franciae). De csak a legujabb időben írták meg a czél tudatos felismerésével, teljes tökélylyel s történeti művészettel a legnevezetesebb népek állam- s jogintézményei összes kifejlődését. Miután ugyanis Németországban *Pütter* — historische Entwicklung der Staatsverfassungen — legalább részben megmutatta a járandó ösvényt, *Eichhorn* állam- s jogtörténetében bámulatos módon elérte a czélt. Azonkívül *Grimm* túl nem szárnyalt tudományossággal az államjogot is gazdagította adalékaival. E férfiak oskolát képeztek, mely maradandó becsü, önálló műveket alkotott; befolyása a tudományra jóval messzebb ért Németország határainál. Németországra nézve ide tartoznak: *Zöpfl*, *Walter*, *Waitz*, *Gengler* s mások művei.

Franciaországban már a forradalom előtt sokan s nem sikertelenül, azonban ritkán tisztán tudományos szándékkal

feldolgozták volt hazájuk alkotmánya történetét; utoljára *Lazardière* kisasszony, kiváló tudományossággal. Ujabb s összehasonlíthatlanul magasabb lendületet adtak később e törekvésnek *Thierry* s *Guizot*; az utóbbi különösen e műve által: *Histoire de la civilisation en France*. Végre a németek módja szerint s német tudományossággal művelték e tárgyat: *Klimrath*, *Warnkoenig* és *Stein*, továbbá *Schaeffner*.

Angliát illetőleg feldolgozták az angolszász korszakot: *Turner*, *Phillips*, *Palgrave* s igen kitünően *Kemble*; a normann korszakot *Philipps*, *Thierry*; az egészet különösen *Millar*, *Lappenberg* s *Pauli* s mindenekelőtt *Hallam* két kitünő művében a középkor történetéről s *Anglia alkotmánya történetéről*.

A *flandriai* jogtörténetet közvetlenül a forrásokból először *Warnkoenig* írta meg.

Végre a svájcziaiak hazájukat érdeklő állam- s jogtörténeti dolgozatai érdemelnek elismerést, így nevezetesen *Bluntschlié* Zürich, *Blumeré* valamennyi kisebb népuralom, *Zegesseré* Luzern fölött.

Az államtudományi *monografiák* száma, jelesül a németeké végtelen.

2. Rendszeres munkák.

a) *Patrimonialis államok*. — Az egyes német territoriумok ugyan nem voltak teljesen függetlenek; minél fogva nevezetes szerepet játszik is közjoguk előadásában a császárhoz s a birodalomhoz való viszonyuk; mégis megemlítenők e munkák a rendi kormányzat rendszerei példái gyanánt. Így *Moser* nagy műve az általános német államjogról; *Weisse*, *Sächsisches Staatsrecht*; *Breyer*, *Elementa juris publici Wirtembergici*; *Hagenmeister*, *Mecklenburgisches Staatsrecht*. — Kiváló jelentőségűek ez iránylatban a magyar közjogot tárgyaló művek; péld. *Rosenmann*, *Gustermann* s mindenek előtt *Cziráky* — *Conspectus juris publici regni Hungariae* — munkái.

b) *Theokratiák*. — A theokratiák joga rendszeres előadásai nagyobbára meg nem bízhatók s nem tudományos alapon épültek; azonban jó munkálatok léteznek a héber papi államról *Michaelistól* (mos. Recht) *Hüllmanntól* s másoktól; a kalifák igazgatásáról *Hammer* tudósít; a keresztény szent római birodalom elvei a közép korban sokszorosán tárgyalvák; a legtudományosabban *Puettertől*; a legszellemdúsabban *Majertől* — *Die beiden höchsten Würden des heiligen Römischen Reichs*.

c) *A klasszikai állam*. — A görög s római államviszonyok

feldolgozása már azért mutatkozott szükségesnek, mert műveltségünk nagyobbára ezen népek irodalmán alapszik; a rómaiakat illetőleg azonfölül magánjoguk jelenlegi jelentőségénél fogva. Így ezen államfaj igen derék művekkel dicsekedhetik. A görög államjogot fejtegették: *Schoemann, Herrmann, Goettling, Wachsmuth*; egyes részeit: *Mueller, Boeckh* és *Plass*. A római államjogot feldolgozták: *Heineccius, Hugo*, mindenekelőtt halhatatlanul *Niebuhr, Huschke, Hopfgarten, Mommsen, Becker* s mások.

d) *A jogállam népuralmai.* — Az ujkor egyszerű népuralmai közül csak a német szabad városok s egyes svájci kantokok jogai dolgozvak fel, többé kevésbbé kielégítőleg s tudományosan. *Bueck, Hamburger Staatsrecht; Meister, eidgenössisches Staatsrecht; Snell, Handbuch; Snell, Gemälde der Schweiz* — Annál bővebb a képviselői demokratia irodalma. Kiváló írók a svájci államjogra nézve: *Bluntschli, Stettler*; az összes államfajra kiterjeszkednek: *Mohl, Rawle, Kent*, s mindenekelőtt *Story*. Az utóbbinak munkája az államjog összes irodalmagyöngye.

e) *Aristokrátiák.* — A legjelentősebbek ezen államfajra nézve kétségkívül a velencei állam tárgyalásai; megemlíten-dők: *Contarini* (de magistratibus et rep. Venetorum), *Maier* (Beschreibung von Venedig) s *Curti* (Mémoires sur la République de Venice). Ide sorolandók a lengyel államjog feldolgozásai; l. péld. *Chewalhowsky, Lengnich* s *Weisenhorst* iratait.

f) *Korlátlan egyeduralmak.* — Említendők *Perez Valiente* irata Spanyolország, *Liberatore*-é s *Bianchini*-é Nápoly s *Sicilia*; *Schlegel*-é Dánia; *Fleury* s *Guyzot*-éi Franciaország; *Barth-Barthenheim, Schopf, Engelmayer*-éi, úgy szinte *Stubenrauch* s *Czörnig*-éi Ausztria fölött.

g) *Népképviselői egyeduralmak.* Az e nemű rendszeres feldolgozások száma felette bő; közöttük számos mesteri munkalat akad. Az angol államjogot tárgyalják *Blackstone* ugyszólván világhírű munkája (az első kiadás 1765-ből, a 21-dik 1844-ből, a roppant sok kivonatot, magyarázatot s feldolgozást Amerika számára nem említve), *Stephen, Brougham, Homersham, Cox* s *Bowyer* művei. Franciaországról szólnak *Paillet* s *Laferrière*; jelesül megemlítendő a közigazgatási jog ép oly terjedelmes mint kitünő irodalma, mely összehasonlíttanul kiválik valamennyi többi ország irodalma közül. *Cormenin, Degerando, Dafour, Macarel* s mások tündökölnék e téren. — A német államok közös tételes jogát, nevezetesen tehát a nép

képviselétét sűrűn dolgozták fel igen sikeresen. *Klaeber, Jordan, Zoepfl, Zachariae s Held* nevei ismeretesek. Az egyes német államok jogát, így Poroszországot feldolgozták *Simon, Jakobson* igen kitűnően *Roenne*; Bajorországot *Cucumus, Moy* s nevezetesen *Poezl*; Szászországot *Bülow s Milhauser*; Württembergét *Mohl*. — Azonkívül számos monografia létezik, nevezetesen a közigazgatási jogról.

(a) A tételes államjog irodalma átnézhetlen tömegét bizonyítják a kötetekre terjedő névjegyzékek. Csak a következő felemlítésére szorítkozunk: *Moser*, bibliotheca juris publici; 3. köt. — *Neueste Geschichte der deutschen Staatsrechtslehre*; — *Neueste Bibliothek des deutschen Staatsrechtes*. — *Hoffmann s Puetter*, *Literatur des deutschen Staatsrechtes*. 3 köt. folytatva *Kluebertól*. — *Ersch; Schletter; Walther* rechtswissenschaftliche Literatur-Verzeichnisse. — *Le Long*, *Bibliothèque historique*.

(b) Az általános, valamint Éjszakamerika, Svájc, Anglia s Franciaország különös államtudományi irodalomtörténetét l. *MOHL*, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*.

B) NEMZETKÖZI JOG.

1. Bölceleti nemzetközi jog.

54. §.

1. A bölceleti nemzetközi jog fogalma.

Több állam térbeli s időbeli együttléte kölcsönös viszonylatukat megállapító jogrend szükségét keletkezteti. Több állam mindennapi egymás melletti létezésére nézve is mulhatlan a jogi rendezés, nehogy folytonos viszályokat keltsenek azon sokszerű érintkezések, melyekbe mind összességekkel, mindegyes részvevőkkel kerül, nehogy közös magasabb hatalom hiányában önsegély, tehát az erőszak általános állapota és az erősebb uralma fogjon helyet. Azonkívül az egymás mellé rendelt államok jogi együttlétét azon szempontból is kell tekinteni, hogy békés s kölcsönös barátságos állapot a emberek magasabb általános kimívelésének feltétele. Egyesek s egész népek számos megengedett célját nem lehet a különös állam szűk határain belül megvalósítani, hanem szabadabb mozgást igényelnek kifelé s különböző nemzetiségek ereje együttes hatását. Minél szélesebb körű s bensőbb az ily államon kívüli közlekedés, annál inkább megközelíti az emberi együttlét eszményét (a). Hogy azonban az élet ily kiterjeszkedése csakis elismert s széles körű jogrend ortalma alatt lehetséges, ép oly kevésbé szorul bizonyításra, mint az, hogy e rendnek általános, bensőleg igaz alapelveken kell nyugodnia.

Ezen követelmény teljes kielégítése akkor fogna fenn, ha az államok közötti jogrendet az egész földkerekségen általán elismernék; el is gondolhatni, hogy a hasonzerű művelődés mind tovább terjeszkedése s haladása folytán jövő századokban lehetségessé és szükségessé fog válni ily általános világjogrend. Jelenleg azonban még nem jutott annyira az emberi nem

fejlődése, minél fogva nem csak a legközelebbi gyakorlati cél-
nak van elégtéve, hanem egyáltalán minden észszerűleg lehetséges
megtörtént, ha közös jogrend állapítatik meg külön-külön
azon államcsoportok számára, melyek művelődése lényegileg
hasonszerű, melyeknek tehát ugyanazon alapnézeteik vannak a
jogról s erkölcsiségről s ugyanazon külső követelményeik. Na-
gyobb s további fejleményt a jövőre kell bízni, valamint a
jelen is már tökéletesebbel kínálkozik, mintsem a mult nyuj-
tott (b).

Legközelebb tehát az államok közötti jogrend vétetvén
szemügyre, mindig csak az *európai* művelődésű népek együtt-
léte rendezéséről lehet szó; és ugyan nem csak ott, hol tételes
megállapítások forognak szőnyegen, hanem ugyancsak az általán
észszerű jogtételek tárgyalásakor is. Az utóbbiak is csak akkor
felelnek meg közös szükségletnek, s csak akkor igényelhetnek
átalános elismerést, ha eszközül szolgálnak lényegileg egyenlő
életfeladat elérésében. Teljesen elütő alapnézettel felruházott
népeket illetőleg, sem nem értelemszerűek, sem eszköz gyanánt
nem szolgálnak valamely cél elérésében, tehát nem is kötele-
zők. Az európai nemzetközi jog elterjedését szükségképen az
európai művelődés elterjedése fogja megelőzni (c).

Az arra alkalmas államok közötti közös jogrendet, vala-
mint az egyes államok bensejében fennállót, kettős szempontból
lehet felfogni s kettős alapon kifejtteni. Először ugyanis akképen,
a mint a követelmények az általános értelemszerűség nézpon-
tjából folynak, a mennyiben magokban véve igazak s bensők;
azután pedig mint a nyilván megállapított vagy általán külső
tekintélyen alapuló alapelvek rendezett összeállítását.

Az első alapon nyugvó tételek összessége a bölceleti nem-
zetközi jog (d); helye van az államtudományok között, ha lo-
gikailag szabatosan megállapítottuk s rendszeresen kifejtettük.
Érvényre az életben csak annyiban tarthat igényt, a mennyi-
ben általán a tudománytól megállapított, de külső tekintélytől
ki nem kényszerített tételek tehetik. Megismertet tehát az eu-
rópai művelődés terén magába véve igazzal; a való élet illetékes
hatalmainak eszményi célú tűz; a fennálló viszonyok bírálatá-
ban zsinórmértékül szolgál általános emberiségi szempontból;
végre közvetlen alkalmaztatásának mi sem áll utjában, ha téte-
les szabványok hiányoznak.

(a) Ha talán nem is hamis, úgy mégis felette kétséges s vitályos
felfogás, ha sokan — nevezetesen *Fallati* s *Laurent* — az emberi fej-

lődés végső feladatának egy általános világbirodalom, tehát az összes emberi nemet átkaroló egységes létszeresség alapítását mondják. A harmonia törvényét lényegileg egyébként is fel lehet fogni, ugyanis mint elkülönítve maradó sokaságok léteges összhangzatát. Az ily czél elérése mindenesetre szertelenül kétséges s ugyancsak messze esik még a megvalósulástól. L. MOHL, birálatát *Laurent* művéről: *Histoire du droit des gens*: Zeitschrift für Rechtswissenschaft des Auslandes, XXIV. köt. 313. l.

(b) Semmi sem volt annyira ártalmára a bölceleti nemzetközi jog tudományos kifejtésének, mint azon vélelem, hogy nem egyéb a bölceleti magánjog tételei alkalmazásánál független jogi személyekre, a mire azonban maga Grotius adott alkalmat s a mit nevezetesen Kant oskolája nem akart elejteni. Az ily bölceleti nemzetközi jog üres, meddő s ugyancsak hamis is. Ez az oka, hogy miért akadt el oly sokáig a bölceleti nemzetközi jog tudományos művelése.

(c) A nemzetközi jog eltérő s lételegileg különböző alapon nyugvó, *bölceleti* s *tételes* tanainak felvétele ugyanazon indokokon alapszik, melyek a bölceleti államjog különböző s mégis egyenjogósított rendszerei felvételét igénylik, ugyanis a különböző jogi életfelfogások s az utóbbiakból folyó művelődési nemek jogosultsága elismerésén. Tehát az utóbbival áll s dől. L. fennebb a 14. §-et.

(d) A közönségesen használtatni szokott kifejezés „nemzetek joga“ „Völkerrecht“ nem egészen szabatos, mert nem a nemzetek, hanem létszeres egységei, az államok, képezik a szóban forgó jogi alanyokat. Az „államok joga“ és „államjog“ kifejezéseket könnyen megeshető zavar kikerülése végett nem igen ajánlhatni. Különben a „nemzetközi jog“ (internationales Recht) elnevezése ellen is lehetne kifogást tenni.

55. §.

2. A bölceleti nemzetközi jog története.

Az előrebocsátottakból kiviláglik, hogy minden nemzetközi jog két feltételtől függ: különböző, független, magasabb közös hatalom alatt nem álló államok lététől; és a külön lét s bizonyos életcélok jogosultsága' mindenoldalú elismerésétől. Miután e feltételekre az európai államsoportozatokban nem akadhatunk minden időben, könnyen fölfoghatni, miért esik aránylag oly későre a bölceleti nemzetközi jog tudományos kifejtése.

Három különböző korszakot kell megkülönböztetnünk (a).

I. A klasszikai ókorban alig léteznek távol kezdemények, mert a művelődés nem haladott annyira, hogy az idegent tökéletesen s egyenlően jogosult egyénnek nézték volna. Oly jogfelfogás, mely az idegent s az ellenséget ugyanegy szóval jelölte

(hostis), és mely a maga nemzetiségéhez nem tartozó valamennyi törzset jogtalan barbarnak tekintett, nem volt alkalmas a nemzetközi jog alapját képezni. Ha tehát, a mint nem tagadhatni, az ókor államai között bizonyos viszonylatokra nézve némely méltányos s emberi tekintetek mégis léteztek, mint péld. a hírnököket, követeket, vendégjogot stb. illetőleg; és ha némely népek között egynémely nemzetközi intézményekről is van szó, így péld. a helleneknél az amphiktyonákról, közös szentségekről s játékokról, a rómaiaknál a papi *feciale collegiumról* s *feciale juról*: úgy ama alapelvek csak homályos érteketen nyugodtak, melyek nem vezetvék vissza elvekre s következményeikben nem fejtvék ki, hanem elszigetelt s elvtelen szokásból folytak. Azonfölül a nemzetközi jog ilyszerű valamennyi kezdeményei a hadakozási módozatra szorítottak. A nemzetközi jog tudományáról általán s bölceleti nemzetközi jogról különösen szó sem vala; és maga az oly mesterileg s élesen kifejlett római jogtudomány még fogalmát sem ismerte, a mint a jog ismeretes felosztásából (*ius naturale, ius gentium s ius civile*) kiviláglik, a *ius gentium* alatt korántsem a mai értelemben vett nemzetközi jog értetődvén, hanem azon jogtételek összessége, melyek esetleg különböző népek között honosak, különben pedig akárminemű, tehát nevezetesen magánjogi természetűek is voltak. Az ókorban tehát a bölceleti nemzetközi jog tudományos feldolgozását hiába keressük (b).

II. De ép oly kevéssé fogjuk fellelni a *középkorban*, csak hogy természetesen teljességgel egyéb oknál fogva nem. A nemzetközi jog fogalma ugyanis e korban sem létezett, de nem azért, mert az egyik európai nemzet a másik' léte' tökéletes jogosultságát s egyáltalán jogát el nem ismerte, hanem inkább, mert az e korbéli nagyszerű világnézet szerint az összes kereszténység egyetlen egy istenbirodalmat képezett, melynek élén a pápa s a császár állott, s melyben az egyes államoknak csak alárendelt tartományok gyanánt volt helyök. Itt a keresztény erkölcs tan közös szabványokat állapíthatott meg idegen keresztény államokhoz való viszonyokra nézve, a kanoni jog is adhatott egyes rendelményeket fejedelmek s egész népségek számára: azonban ez legfelebb államerkölcs vagy egyházi kötelem, de nem a nemzetközi jognak szolgálhatott alapul, melynek multhatatlan feltevése hiányzott, ugyanis teljesen független s egymástól elválasztott államok tényleges léte. Igaz, a való életben nem igen mutatkozott a római szent birodalom szilárd alakulása, valamint az egyes államok engedelmissége

sem a közös világi fő irányában. Miután azonban az összes tudomány eme hatalmas fictián alapult, úgy gáncsa alá foghatta a tényleges eltéréseket, de tanrendszerre nem dolgozhatta fel (c). Az általános lovagi hadszokás sem képezhette a nemzetközi jog kiinduló pontját, miután nem csak állam s állam között forgott fenn, hanem az államban is, valamennyi magánviszállyban, minélfogva nem tüntetett fel s nem rendezett állam s állam közötti sajátos viszonylatot. Hogy pedig a nem-keresztény, nevezetesen a muhamedán államokhoz való viszony ugyancsak nem szolgáltatott alkalmat nemzetközi jog fogalmát s szükségét létrehozni, a pogányok jogosultsága el nem ismerésében rejlett. Az utóbbiakkal engesztelhetlen harcot folytattak, de koránsem kerestek alapot magasabb életcélokra közös erővel iparkodni (d).

III. Ekképen tehát csak a z ujkor hozta meg a nemzetközi jog tudományos művelése feltételeit. A reformatio folytán az egységes keresztény birodalom még gondolatban is megszűnt lenni; a független s egyenjogusult államok között azután érezhetővé vált a jogi rendezés szüksége. Legközelebb ugyan a jogbölcsélet nem vergődött volt oly pontra, hogy képes lett volna a tárgyat ellenmondástalanul megállapítani és gáncstalanul kifejteni. A római jogra való támaszkodás csak homályba burkolta a feladatot s hamis módszerre vezetett (e). *Hugo Grotius* volt az első, ki képes vala e nehézségeket leküzdeni. Kora elvadult nemzetközi állapotai s nevezetesen a jog s ok nélkül kezdett hadak számára jogi szabványokat áhítván felállítani, írta nagy művét a háború s béke jogáról; hogy azonban tételeit megrendíthetlen alapokra támaszsa, a sajátlagos nemzetközi rendszer elé általános jogbölcséletet bocsátott. Alapgon dolata: a bölcséleti magánjog tételeit az államok közötti viszonyokra alkalmazni; bizonyításait tarka vegyületekben majd történeti tényekből, majd általános jogi okadatokból meríti (f).

Grotius óta a bölcséleti nemzetközi jog megőrzötte tudományos feldolgozását, s időről időre tökéletesedett is. Grotius-tól ugyanis két különböző iránylat vette kezdetét. Az egyik inkább a tényekhez fűződött s az államok közötti tételes joghoz, a mint lassanként kifejlett; a másik, melyről ez uttal szó van, azon volt, hogy a nemzetek között a jogviszony eszményének mind biztosabb alapot szerezzen s tudományilag mind tökéletesebben kifejtse. Erre nézve, Grotius közvetlen utódaitól s magyarázóitól elnézve, főleg három különböző iránylatot lehet megkülönböztetni.

Az első lépést a tökéletesedés felé a híres német bölcész *Wolf Keresztély* tette — a mint egyáltalán a bölcséleti nemzetközi jog összes további fejleményét a németeknek köszönhetni. Kiváló érdeme, hogy a nemzetek közlekedési szabadsága, azaz függetlenségök s egyenjogosultságuk elvéhez a rend követelményét csatolta, melyet önmaga civitas maxima névvel jelölt, mi által kényszerítő korlátozásnak s formának vert utat. Módszere ellenben — a matematikai bizonyítás egy neme — ugyan csak boldogtalanul sült el.

Wolf tana sokáig uralkodó maradt a tudományban, sőt még jelenleg is sűrűn használják, nem ugyan saját műveiben, hanem *Vattel* könnyebb s ízletesebb, a francia nyelv által is igen elterjedt feldolgoásaiban.

A XVIII. század vége felé legalább Németországra nézve háttérbe szorította *Wolf* oskoláját *Kant* s számos követője. A nemzetközi jog ezen újabb feldolgoása azonban csak annyiban volt javítás, a mennyiben a jogfogalom élesebb meghatározása szolgált alapul és mindenek előtt a tárgyalás szabatosabb jogtudományi módszer szerint történt. *Wolf*tól különben elmaradt az új iskola azon nevezetes pontra nézve, hogy a népélet különös sajátosságát s az utóbbi igényelte különös jogi elvek felállítása szükségét el nem ismerte, hanem egyszerűen meg visszatért a bölcséleti magánjogot az állam s állam közötti viszonyra alkalmazni. Ezen felfogás benső hibája okozza, hogy ezen iskola számos irata a bölcséleti nemzetközi jog tudományát csak csekély mértékben mozdította elő.

Csak az utóbbi években történt az anyag szabatos bírálata folytán jelentékeny haladás (*g*). *Gagern*, *Fallati*, nevezetesen pedig *Kaltenborn* — s kit mindenek előtt kell vala említeni — *Laurent*, feltüntették egy általános világjogrend szükségét s megállapították s kifejtették a bölcséleti nemzetközi jog ebből eredő sajátos feladatát. Ezen új iskola igaz még csak megindulásban van, de kétségen kívül méhében rejtja a jövő tanát.

(*a*) Ha a bölcséleti nemzetközi jog történetében visszanyulnak a hellenek s rómaiak előtti korszakra, nevezetesen a korábbi ázsiai népekre, úgy ez méltó feladatát képezheti tudós vizsgálatoknak, s eredménye az emberi nem művelődése történetét nevezetes adatokkal gazdagíthatja: európai nemzetközi jogunk történetét azonban semmivel sem gyarapítja. Ezen népek összes életfeladata oly lényegileg különbözik a mienkétől, szellemi fejleményöknek oly kevés befolyása van a jelenlegi európaiakra, nevezetesen nemzetközi nézletökre, hogy az egész idegenszerű s összefüggetlen valami marad. Evvel korántsem

akartuk *Laurent, Müller-Jochmus, Haelschner* művei illető fejezetei tudós becsét csökkenteni.

(b) A hellenek s rómaiak nemzetközi jogát illetőleg I. különösen LAURENT művét — *Histoire du droit des gens et des relations internationales*. II. III. — valamint MÜLLER-JOCHMUS s OSENBRÜGGEN (*de iure belli et pacis Romanorum*) iratait. — A római jogtudósok felosztásáról — ius naturale, ius gentium s ius civile — I. DIRHSEN: *Rheinisches Museum für Jurisprudenz*. I. köt.; — PUCHTA, *Gewohnheitsrecht*, I. köt. 24. l. — VOIGT, *Die Lehre vom ius naturale, rectum et bonum und ius gentium der Römer*. Leipz. 1856.

(c) AEGIDI (Erlanger theolog. Zeitschr., XXIV. köt. 143. l.) a középkor világnézetét „a római szent birodalom nemzetközi jogának“ nevezi. E szelleműs megjelölés azonban nyilvánvalóan ellenmondást tartalmaz, egy birodalomban nem létezhetvén nemzetközi jog, legalább nem tudományos szempontból.

(d) A középkor nemzetközi nézeteit illetőleg I. WARD, *Enquiry into the foundation and history of the law of nation in Europa*, I. II. London, 1795; — PUETTLER, *Beiträge zur Völkerrechtsgeschichte*. Leipz., 1847.

(e) Az ujkor nemzetközi jog első tökéletlen kísérletei *Oldentorptól* (1539), *Henningtól* (1550) s *Winklertől* (1615) erednek. Leginkább azonban *Albericus Gentilis* (1586, *de iure belli*) művét használta Grotius. — Az irodalom e részét illetőleg I.: KALTENBORN, *Die Vorläufer des Hugo Grotius*. Leipz. 1848.

(f) *Grotius Hugo* — született Delftben 1583-ban. Világhírű művét mint száműzött írta Franciaországban 1624-ben. — Életére nézve I. OMTEDA, *Literatur des Völkerrechts* I. köt. 179. l. — Grotius közvetlen utódai s magyarázó valának: *Pufendorf, Thomasius, Gundling, Cocceji, Achenwall*.

(g) Csodálkozni lehet, hogy *Hegel* a bölceleti nemzetközi jogot teljességgel tekinteten kívül hagyta. *Fallati*, a mester értelmében pótolni igyekezett a mulasztást.

56. §.

3. A bölceleti nemzetközi jog irodalma.

Sokkal nagyobb terjedelemben s jelentékenyebb eredménnyel, mint a legtöbb egyéb államtudományban, van a nemzetközi jog irodalomtörténete feldolgozva; már akár, mert a nemzetellenül meggyült anyag feldolgozásra serkentett, akár mert a szakma tudományos megállapítása a különböző felfogások szabatos átnézetét s kitisztázását igényelte. Könnyű szerrel tudomást szerezhetni ennél fogva — a tudomány rövid létéhez mérve — jelentékeny számú fennlévő iratokról.

1. A bölceleti nemzetközi jog történetére nézve mindenk előtt tekintetbe veendő: *Omteda, Literatur des Völkerrechts*.

I. II. Regensburg, 1785;— *Hinrichs*, Geschichte des Natur- und Völkerrechtes. I—III. Leipz., 1848. s a köv.;— *Kaltenborn*, die Vorläufer des Hugo Grotius. Leipz. 1848;— *Wheaton*, Histoire du droit des Gens. Leipz., 1841. — *Mohl*, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 337—470. l.

2. *A nemzetközi jog legújabb fejleményei* előkészítvék s szükségeseznek feltüntetvék a következő iratokban:

Gagern, Kritik des Völkerrechtes. Leipz., 1840.

Szellemdús, de rendszer nélküli fejtegetés.

Fallati, Genesis der Völkergesellschaft: Tübinger Ztschr. für St.-W. I. köt.

Hegeli alapon, nagyszerű felfogása önálló módon nyilatkozik, végcéljára nézve különben téves.

Kaltenborn, Kritik des Völkerrechtes. Leipz., 1847.

Kétségkívül a legalaposabb s a legértelmesebb e nemű munka, a tudomány új szaka kezdőpontja.

3. *A nemzetközi jog rendszeréről*, tehát a szakmát kimerítő összes anyag külső s belső rendezéséről s kikerekítéséről *Bulmerincq* (Systematik des Völkerrechtes. I. köt. Dorp., 1858.) írt kiváló tárgy- s könyvismeretet tanusító terjedelmes munkát. Legközelebb ugyan a *tételes* nemzetközi jog szabatos rendszeréről van szó; mivel azonban azon kérdés, hogy mi tárgyalandó a nemzetközi jogban, mely vezérlő nézpontok szerint s mely sorozatban, mélyebb felfogása folytán mindenkor magára a feladat létegeté s az összes viszony alapgondolatára vezet, ugy a vizsgálat lényegileg a nemzetközi jog *bölcseleti része* javára dől el.

4. *Rendszeres művek* a bölcseleti nemzetközi jog felett számosak léteznek; elegendő azonban, mivel nevezetesen a Kant iskolájából eredett munkáknak egymás között jelentékeny rokonságuk van, minden iránylatból csak a kiválókat említésbe hozni.

Az összes bölcseleti nemzetközi jog alapját, mint már megjegyeztük, *Grotius Hugo* műve képezi: De iure belli et pacis libri tres, első kiadás Paris, 1625. 4. Több kiadást élt mint akármely más újabb mű; már Omteda 45 latin eredeti kiadást sorol fel; valamennyi élő nyelvre lefordították, legutoljára 1855-ben Whewell Cambridgeben angolra commentárral (*a*).

Wolf nemzetközi rendszere a bölcseleti jogról írt nagy műve egy részét képezi. A cím, mely egyuttal a munka irányáról tudósít, következőképen hangzik: *Ch. de Wolf, ius gentium, methodo scientifica pertractatum, in quo ius gentium*

naturale ab eo, quod voluntarii, pacticii et consuetudinarii est, accurate distinguitur. — A későbbi feldolgozás, mely a minden tekintetben, az alakot véve, jobb alpmüvet kiszorította s meg nem érdemlett hírré tett szert, a következő czímet hordja élén: *E. de Vattel, Droit des Gens, ou principes de la loi naturelle, appliqués etc.* Az első kiadás 1778-ban jelent meg; azóta számos kiadást élt, számos nyelvre lefordították, s még jelenleg is felette el van terjedve Európában s Amerikában. V. ö. *Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften.* I. köt. 386. l.

Kant oskolájából nevezetesen a következő iratok említendők. A németek közül: *Zachariae, Vierzig Bücher vom Staate,* V. köt.; az olaszok közül: *Baroli, Diritto naturale privato et publico* I—V. Crem., 1837; *Tolomei Corso di Diritto naturale.* I.—III. Padua, 1848; a francziák közül: *Rayneval, Institutions de Droit de la Nature et des Gens.* Ed. 2. I. II. Paris, 1832; a portugallok közül: *Pinheiro-Ferreira, Cours de Droit interne et externe.* I. II. Par., 1830.

A tudomány új felfogása még nem részesült eddigelé alapelvei rendszeres feldolgozásában, melyeknek általános jogosultsága ki van mutatva.

(a) Grotius legjobb kiadásainak mondják a Bleaunál Amsterdamban, nevezetesen 1646-ban megjelenteket; jeles kiadás továbbá az amsterdami cum notis Gronovii et Barbegracii, 1720 és 1735; utánnyomat. Lipszében, 1758.

(b) Az újabb irodalomról bővebbet l. MOHL, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften.* I. köt.

57. §.

4. A bölcséleti nemzetközi jog alap gondolatai.

Független államok között, a mennyiben az európai művelődés körében helyük van; valamennyi jogviszony a következő három tételből foly, melyeknek szabatossága alig szorul külön bizonyításra.

1. *Az egyes állam független személyisége vagy souverainitása élve.* Valamennyi tényleg elkülönzött s létszeres egészszé tömbörült államnak sajátos léte van, mely népe általános életnézetének kifejezése vagy legalább annak kellene lennie. Ebből a külön létéből eredő sajátos czélokat sajátos eszközeivel iparkodik elérni. Céljai s eszközei megengedhetősége s észszerűsége fölött csak is önmaga határoz; harmadik személy, már akár egyén, akár testület, nincs feljogosítva, nézeteit reátuk

málni, melyektől idegenkedik, vagy oly cselekedetekre kényszeríteni, melyek életfelfogásával idegenkednek (a). Életalakulása jogosultsága egyesegyedül önön benső igaz voltán s nem mások esetes helyeslésén nyugszik; ugyancsak illeti a szükségeseknek tetsző eszközök szabad alkalmazása, a míg létök s kezelések nem ellenkezik mások hason jogaival. Más szóval, minden önálló állam valamennyi többi állam irányában, nemleges szabadság állapotában van, de kötelességében áll az utóbbiak hason szabadságát tisztelni.

2. *A közlekedési szükség elve.* Gyakran megesik, hogy mind egyes emberek és társadalmi körök, mind az államok összességökben, nem érhetik el céljaikat területök határain belül folytatott életök által, hanem kénytelenek teljes kifejlésök kedvéért idegen emberekkel s dolgokkal, és ugyan amazokra nézve egyesekkel s összes államokkal érintkezésbe lépni. — A mi ugyanis az államokat illeti, úgy rajtok áll különösen egyéb államokkal egyezkedni közös jogaik körére nézve, nehogy viszály s jogtalanság találjon keletkezni a bizonytalanságból; alkalmok nyílnak közös hasznos intézményekről gondoskodni, melyek hatályai túlterjednek önönhatáraikon, vagy melyeket megalapítani s fenntartani az egyes állam nem képes; egyesülhetnek idegen államokkal közös védelmezés kedvéért, ha ugyanegy ellenség fenyegeti; elég sűrűn ótalmokba fognak fogadni hozzájuk tartozó egyénéket a másik állam átellenében, ha jogaikat vagy tiltatlan előnyöket önönerejökkel nem volnának képesek elérni s megvédeni. Azonkívül az állam olyképen jut idegen államok polgáraihoz jogi viszonylatba, ha átlépi határait vagy határain belül hatályos cselekedeteket végeznek. Áll ez oly társadalmi körökre nézve is, melyeknek a tunansó s az innenső területen is vannak részvevői, intézményei s érdekei. — Az egyes államrészvevők s társadalmi körök pedig mind idegen államokkal, mind egyes lakósaival sokszerű érintkezésbe kerülnek. Magokkal az államokkal, a mennyiben területöket személyes céljaik elérésére meglátogatják, a hol azután tartózkodásuk tartamában a közhatalom s a törvények alatt állnak; továbbá azon cselekményeket illetőleg, melyek bármiképen az idegen területen jelenkeznek s ott rendezést s gyámolítást igényelnek. Egyes idegenekkel vagy társadalmi körökkel pedig érintkeznek, a mennyiben valamely emberi cél elérése amazok közrejárlását igénybe veszi, vagy ha csak jogaik s érdekeik tényleg érintetnek. Alig gondolhatni emberi életcélra, már akár személyt, vagyont, szellemi s testi körülményeket illessen, mely nem szol-

gáltathatna alkalmat ily viszonylatra a külföldön. — Nyilvánvalóan gátot emelnének a megengedett életcélok elérésére nézve, ha valamely állam teljesen elzárkódnék idegenek átellenében, velök sem maga nem érintkeznék, sem ügyzeteik ellátását területén elvileg meg nem engedné. Az ilyképen elzárkozott állam nemcsak saját népétől vonná meg életcéljai lehetséges előmozdítása egy részét, hanem egyéb államoknak s polgárainak is kárára volna. A helyett hogy telhetőleg közrejárulna az emberiségi célok elérésében, akadék mindenütt. Azért kötelességekben áll az államoknak mind önön mind részvevőik kölcsönös közlekedéseinek utat törni. Csak két feltevés alatt van kivételnek helye e kötelezettségre nézve. Először a hol s a mennyiben az állam maga vagy részvevői ily közlekedés folytán jogaikra s megengedett előnyeikre nézve csorbát szenvednének. Másodsor, a hol az idegen állam művelődési fokánál vagy legalább összerű cselekvési eljárásánál fogva kölcsönösen hason alapon nem foghat közlekedés helyet.

3. *A közösségben való rend elve.* A térbeli s időbeli együttlét és a kölcsönös közlekedés jogi rendezést igényel. Egyrészt kölcsönösen el kell ismervé lenni a souverainitásnak az abból folyó igényekkel s következtetésekkel együtt. Másrészt mind a közösségek, mind az egyesek közlekedése feltételei s alakzatai, valamint jogi határai megállapítandók. Ily rendezés hiányában alig lehetne vizsályt, önségélyt, az életfeladatok sűrű háborgatását kikerülni. Ezen rendezés eszközei: a világjogrend elismerése; különös szerződések; követségek; visszavonások kiegyenlítését célzó eszközök, mint péld. békebiróságok; végre erőszakos eszközök, mint visszatorlás s háború. De még az utóbbi esetben is szükséges ezen tényleges védeszköz jogi rendezése, hogy a szükségtelen sanyargatásnak s barbárságnak eleje vétessék. Az állam közlekedési rendje legvégső célja a háborítlan jogviszony, vagy más szavakkal az örök béke.

Ha pedig valamely szakma egyesegyedül szabatos rendszere kétségkívül az anyag ama felosztása s sorrendje, mely magából a dolog létegeből s a betöltendő feladathból foly: ugy a nemzetközi jog alaki rendjének megfelelőleg következetesen akként fogunk eljárni, ha az eddig érintett három főelvet mindenekelőtt külön tárgyaljuk, azután pedig összefoglaljuk (c).

(a) Harmadik személyek iránti kényszer, az állam területén üdvösnek s czélszerűnek felismertet hasonlóképen elismerni s gyakorolni, az állami s jogi életben épenséggel nincs helyén. A míg önön szabad életfejlésünket nem akadályozzák s fenyegetik az idegenek,

nincs jogunkban, életfelfogásunkat reájok tukmálni. — Az állam kicsiny volta nem elegendő ok önállósága megcsonkítására. Ha az állam beelégszik céljai elérésében gyenge eszközeivel, állami léte fel-tételének eleget tett, minélfogva souverainitása jogilag fennáll.

(b) Megengedett célokot előkészítő rendezett közlekedés fenntartásának s megengedésének kötelezettsége sem Grotius, sem Kant felfogásában nincs felkarolva. Már pedig csak is az általános közlekedési jogosultság s kötelezettség elismerése folytán leszen a nemzetközi jog az emberiségi feladat előmozdító eszköze s enyészik el a barbárság utolsó nyoma is, mely pusztán a saját államot s legfelebb a törzstársat ismerte el jogosultnak. Eme elv felállítása kétségen kívül a legfontosabb haladás, melyet a nemzetközi jog alapítása óta ért.

(c) A nemzetközi jog közönséges rendszerét, mely anyagát béke s had jogára osztja, el kell vetnünk. A nemzetközjogi tanok rendszerezése a magánjog elvei alapján, kézzelfoghatólag hamis felfogáson nyugszik. Hogy végre a tantételek rendszer nélküli felsorolása távol esik az anyag tudományos feldolgozásától, az nem szorul bizonyításra. V. ö. KALTENBORN, Kritik des Völkerrechts, 273. l.; — BULMERINCQ, Systematik des Völkerrechts. Dorpat, 1858.

5. Az egyes tanok.

58. §.

a) A souverainitas.

Az állam önuralmi léte oly jogok sorát foglalja magába, melyek teljes elismerését s tiszteletét egyéb államoktól követelhetni s szükség esetében kikényszeríthetni.

1. Azon jogot, hogy mint sajátos állam, azaz mint külön s független állam létezzék. Idegeneknek nem szabad megakadályozni, sem hogy bizonyos számú emberek külön állammá egyesüljenek, sem hogy az eddig fennállott állami egyesületből kilépjenek, sem hogy a létezett egységes államból többet képezzenek. Az egyik mint a másik kizárólag a belügyi államjog elvei szerint ítélendő meg; harmadik személyeknek nincs döntő szavok. Mihelyt állam tényleg létezik, épen mert létezik, teljes jogosultságában elismerendő s egyenjogunak tekintendő a többi államtól. Az új alakulás ellen kikelő eddigi jogosultak igényei nem törlik el a többi államra nézve az önálló lét tényét s az ebből következő jogi következményeket (a).

2. Azon jogot, hogy az összerű népczélloknak s a művelődési foknak megfelelő kormányformát választhatja. Minden állam alkotmánya egyesegyedül a maga dolga; tehát azon kérdés is, valjon valamely változást jogi érvénnyel vettek-e esz-

közlöbe, a tételes s illetőleg az általános államjog elvei szerint, tehát mindenestre csak is az államrészvevőktől ítélendő meg. Valamely idegen állam benső intézményei elleni közbeszólás jogosultsága egyetlen egy esete az, midőn felismerszik rajtok, hogy harmadik személyeken jogi sérelmet szándékoznak ejteni s hogy lehetlenné válik a rendezett együttlét. De ekkor is első helyen az ily társadalmat fenyegető elvek vagy intézmények mellőzését követelhetni (b).

3. Azon jogot, hogy *saját területén belül s kívül háborítlanul alkalmazhassa az állam erejét*, természetesen a jog határain belül. Idegenek nem akadályozhatják az államot bensejében a neki tetsző intézményeket elrendelni a szellemi, fizikai s gazdasági erők kifejtésére, vagy védelmezése s közhatalma öregbítése kedvéért. Ugyancsak minden állam szabadságában áll, a kínálkozó alkalmakat felhasználni kereskedése s hajózása kiterjesztése s uratlan tartományokban gyarmatok alapítására. E végre szabadságában áll ipartevékenységét, ki- s bevételét érintő törvényeit szükségletei szerint rendezni, feltéve, hogy az emberek közlekedése előmozdítása általános kötelezettségére figyelemmel van.

4. Azon jogot, hogy *más államokkal összeköttetésbe lépessen*, akár önön biztonysága öregbítése, akár előnyei elérése kedvéért; csak harmadik személyek jogán s függetlenségén ne ejtsen csorbát az egyezkedés. Államjogi s nemzetközjogi souverainitása nagyobb vagy kisebb részéről is lemondhat mindegyik állam, hogy valamely nagyobb államszövetségben vagy szövetséges államban foglaljon helyet, minthogy senkinek sem áll jogában, hogy silány s hatalom nélküli, mert elszigetelt államok legyenek szomszédai.

5. Azon jogot, hogy *tiszteletet s külső becsülést igényeljen*. Nemcsak hogy egyesek egyesülete képezi az államot, tehát becsülete megtámadása valamennyi részvevője ellen irányul, tehát már ennél fogva jogtalanság, hanem egységében s önállóan gondolva is művelődési intézet, mely céljánál fogva elismerésre s becsülésre igényt tarthat. Ezen elismerésnek pedig nevezetesen az államfő irányában kell nyilatkoznia, mint az egésznek személyesítője irányában. Magából értetődik természetesen, hogy az egyes állam, már akár összes léte állítólagos magasabb céljánál, akár fője önmaga adta különös méltóságánál fogva nem igényelhet rendkívüli tiszteleti jogokat. Állama területén tetszése szerint adhat formák s anyagi szabványok által önbecsülésének kifejezést; de egyéb államok átellenében, melyeknek

czéljaikra s formáikra nézve ugyanazon joguk van, hason téren áll. Hatalmasabbak iránt nagyobb tekintettel viseltetni, az eszély s illem dolga, de nem a jogé.

6. Azon jogot, *hogy nagyobbíthatja területét*, a mennyiben mások sérelme nélkül eszközölheti. Az ennek folytán keletkező nagyobb hatalom a többi államnak okot szolgáltatathat elővigyázzattal lenni s ótalmazó intézkedésekhez nyulni, de koránsem jogi alapot a magában véve tiltatlant meggátolni, sem jogosultságot önönhatalmát igazságtalan módon öregbíteni (c).

(a) Amint nem követelhetni államtól s a mint nem is illeti, valamely állam lázongó alkatrészét azonnal önállónak elismerni, azon eshetőségnek tevéen ki magát, hogy a jogszerű hatóság íziben ismét hatalma alá fogja keríteni, ugy nem akadályozhatni meg valamely tényleg fennálló s függetlenségét előreláthatólag megőrző államot elismerni, daczára annak, hogy a korábbi kormány még nem mondott le igényeiről. Ha ily államokkal eszélyesen közlekedésbe bocsátkoznak, ugy abban sem a korábbi kormány joga tagadása, sem sérelme nem rejlik. Oly késő nemzetközjogi elismerés, minőben péld. a Svájc a westfáli békében s Holland ugyanakkor részesült, nemcsak nevetséges, hanem jogtalan is.

(b) Az államok jogára nézve más államok belügyeibe avatkozni (Intervention) különböző nézetek uralkodnak, és ugyan nem annyira jogi, mint politikai okoknál fogva. Míglen a szent szövetség a beavatkozás jogát igénybe vette, Franciaország későbbi átalakulásaiban a be nem avatkozás volt napirenden. Az irodalomban a *beavatkozást védelmezik*: Kamptz, *Erörterungen des Rechts der Mächte in die Verfassung eines einzelnen Staates sich einzumischen*. Berl., 1821. — BATTUR, *Traité de droit politique*, Par., 1823. II. köt. 296. l. — A *beavatkozást határozottan roszalják*: VATEL, *Droit des gens, ou principes de la loi naturelle*, Liv. II. Ch. 54; — KANT, *zum ewigen Frieden*, 11. l.; — MARTENS, *Précis du droit des gens*, éd. 3. 77. l. — HEIBERG, *Das Recht der Nichtintervention*. Leipz. 1842: — ROTTECK, *Das Recht der Einmischung*. Freiburg, 1845 — WHEATON, *Éléments du droit international*, éd. 2. I. köt. 77. l.; — HEFFTER, *Völkerrecht*. 44. §; — ROTTECK s SCHEIDLER *Staatslexikonban*: Intervention. — A tényleges államélet rendkívüli következetessége e pontra nézve példát nyujt minden lehetséges véleményre nézve, a mi azonban épenséggel nem ejt csorbát magán a tanon.

(c) Az európai politika híres középpontja, az egyensuly, hasznosságon alapulhat; *jog* azonban, más államokat terjedésekben meggátolni, csak azon esetben forog fenn, ha az öregbedés bizonyos veszély a többi állam bátorságára nézve. — Az európai egyensuly irodalma szertelenül bő; javaslatai s vizsgálatai azonban inkább a politika, semmint a nemzetközi jog szempontjából indulnak ki. L. OMTEDA, *Literatur des Völkerrechts*. II. köt. 485. l. — KAMPZ, *neue Literatur*, 97. l. — KLUEBER, *Völkerrecht*, 42. §.

59. §.

b) A közlekedés gyakorlása.

Oly közlekedés megengedése s fenntartása jogából s kötelezettségéből, melyet az állam kifejlése igényel s mely harmadik személyek jogosult követelményeivel összefér, a következő tételek folynak (a):

1. Oly állam, mely egyéb államokkal folytatandó békés s rendezett közlekedéstől *teljesen s elvileg* elzárkozik, és e végre eltiltja vagy tényleg lehetetlenné teszi, hogy idegen államok részvevői területébe lépjenek és hogy alattvalói külföldiekkel közlekedésbe elegyedjenek, egészen elhagyja a közös jogi alapot. Tagadja az államok közös feladatát, mely az általános művelődés előmozdításában áll, és megakadályoz másokat, a mennyire tőle telik, életcéljaikat megvalósítani. Tehát nem jogtalanság, erőszakos uton kényszeríteni ez elszigetelés megszüntetésére; épenséggel nem követelheti pedig, hogy különben a nemzetközi jog szabványai, a mennyiben előnyére s kényelmére szolgálnának, alkalmazást szenvedjenek (b). — De nem ide tartozik azon eset, ha valamely állam bizonyos idegen népekkel üzőtt közlekedésnek kiválólág kedvez s ennél fogva tétel előjogokat ruház reájok. A többiek csak akkor panaszkodhatnak erre nézve, ha oly jogokat tagadnak meg tőlök, melyek a közlekedés általános elveiből folynak. Az egyenlőtlen verseny nehézségeivel síkra kell szállniok. Hogy a közlekedési jogok ily különbsége megszüntetésére visszatöreléssel (retorsio) lehet élni, magából értetődik.

2. Nemcsak a tisztelet bizonyítéka, hanem tulajdonképeni jog gyanánt igényelhetni, hogy a kormány ne vonakodjék *hivatalos tudósításokat* elfogadni, melyeket idegen államok tesznek, mert csak ezen uton lehetséges kívánságaik s igényeik kölcsönös előadása; a tudósítás elutasítása azon lehetőségtől is megvonván, hogy az elkövetett jogtalanság értésére essék. Valóságos elszigetelésnek tekintendő oly közlekedési formák fennállása, melyek egyéb államok egyenjogosultságával össze nem férnek vagy reájok nézve becstelenítők (c). A közlekedés kötelezettsége azonban nem zárja magába:

a) *Követség fogadását*. Szóbeli vagy írásbeli tárgyalás a hely színén külön arra rendelt követtel nem multhatatlanul szükséges tudomásvételül; nem forog fenn tehát jog, más egyebet követelni, mint háborítlan írásbeli közlekedést.

Legkevesebbé lehet általános jogkötelemnek mondani egy állandó követség vagy egy bizonyos személy követnek való fogadását.

- b) *Alárendelt hivatalok közlekedését idegen államokkal.* Csak is az államfő képviseli az államot kifelé, csak is hozzá vagy az általa arra rendelt egyénhez intézendő a tudósítás vagy a kérelem. Idegen államfő közlekedése egy innenső alattvalóval súlyos sérelem, minthogy a mellőzött államfő el nem ismerését zárja magába. Alárendeltnek közlekedése alárendelttel pedig mindenképen haszontalan, mindkét fél azon jogosultság hiányában szenvedvén, hogy kötelmet vállaljon vagy szerezzen államát illetőleg; különben ugyan csak könnyen megessék, hogy az idegen államrend megvetését s háborítását zárná magába.

3. Minden állam kötelezve van, *határai rendezése végett* a szomszédos államokkal egyesülni, mintán ez képezi a rendezett együttlét s a rendezett közlekedés első feltételét.

4. Minden állam kötelezve van, idegen államok s részvevők, kárára nem szolgáló közlekedését területén tűrni, s e végre *szárazföldi s vízi utai s egyéb közlekedési eszközei* rendezett használatát megengedni. E végből idegenek valamennyi jogilag megengedett céljaik megvalósítása kedvéért területére bocsátandók, s kellő tartózkodásuk megengedendő. Hogy oly jogokat nem igényelhetnek, melyeket maga a bennlakos sem élvez, magából értetődik; szabadságában áll inkább az államnak, oly korlátozásokat reájok róni, minőket önönalattvalóik java s az államcéllok háborítlan elérése követel. Így péld. élelmi szerek vásárlását s kivitelét megtilthatni az idegeneknek, ha inség uralkodik az országban s az intézkedést czélszerűnek tartják a szükséges életszükségletek fedezésére; vagy a hadszükségletek kivitelét is eltilthatni, ha maga az állam felszerelőfélben van. Az állam fenntarthatja továbbá polgárainak bizonyos iparok gyakorlását, ha egyáltalán nem fogadja el a feltétlen foglalkozási szabadságot. Mindenesetre alá kell a külföldinek magát vetnie az ország határain belül tartózkodván a törvényeknek általán; a magánjog s közlekedés tekintetéből időleges alattvaló, minélfogva tisztelnie kell az ország általános rendjét. Mentő ürügyül nem szolgálhat avatatlansága az ország törvényeiben; az ő dolga, velők megismerkedni. Teljességgel jogában áll az államnak, az egyes bebocsátást igénylő idegentől kimutatását követelni személye becsületessége, tartózkodási célja tiltatlansága felől; azokat pedig teljességgel visszautasítani s

eltávolítani, kiknek megelőzött életétől újabb jogsérelmet s egyéb hátrányokat várhatni, kik az államban nem tiltatlan célra törekednek, vagy kik beléptök óta az ország határait törvénytöréseket vittek végbe (d).

5. Ugyanez áll idegen államok lakosai *keresztülutazásáról* s *áruik átszállításáról*. Mindkettő megengedendő elvileg; de természetesen nemcsak kénytelenek az átalutazó idegenek tartózkodásuk idejében az országban magokat a helyi jog s rendszertörvényeknek alávetni, minélfogva a területen elkövetett cselekményekre nézve az innenső törvények szerint ítélelők meg, hanem áruik átszállítását a közlekedési utak s eszközök használatát illetőleg is kötelezvék a fennálló rendelkezésekre figyelemmel lenni s a követelt kárpótlást a használatért meg nem tagadni. Egyenjogosultságot az állam saját polgáraival jogilag nem igényelhetnek.

(a) A nemzetközi közlekedési jogot tárgyaló iratok közül említendőek: HANKER, *die Rechte und Freiheiten des Handels der Völker*, nach dem Völkerrecht und der Moral, Hamb. 1782. — STECK, *Essais sur divers sujets relatifs au commerce et a la navigation*. Berl., 1794. — REIMARUS, *Le commerce*. Amst. et Par., 1808. — ZACHARIAE, *Vierzig Bücher*, V. köt. 240. l. (A „világpolgárjog“ hamis alapján építi rendszerét.) — MASSÉ, *Le droit commercial dans ses rapports avec le droit des gens*. I—IV. Par., 1844.

(b) China s Japan elvileges elzárkózása minden idegen ellenében barbarsága bizonyítéka s az újabb időben megkísérelt s részben jó sikertől kísért kényszerítése szabadabb közlekedésre, nemcsak gazdasági következményeinél fogva haszon, hanem a jog szempontjából is védelmezhető. Egy államnak sincs jogában a föld elfoglalt részét hozzáférhetlenné tenni a többi népekre nézve, kik életcéljaikat kívánják ott megvalósítani. E gáncs különben számos gyarmati törvényhozást is ér, nevezetesen a spanyolt.

(c) Némely félbarbar ázsiai államtól az idegen követektől igényelt szertartások, péld. a *chinai kotu*, példái oly közlekedési formáknak, melyek tökéletes elzárkózással felérnek, független államok képviselőitől oly tiszteleti szertartások követeltetvén, melyek alárendeltségi viszonyra utalának.

(d) Értelmes ember nem fogja a haszontalan s észszerületlen útleveli faggatásokat javallani vagy csak védelmezni is. Ugyancsak az idegenek önkényes kiutasítása az állam területéről nemcsak gyűlöletes, hanem épenséggel ellenkezik a nemzetközi joggal. Meghatározott elvek szerint kell eljárni s az elutasításnak csak pontosan meghatározott esetekben lehet helye. Az angol s amerikai törvényhozás kivétel nélkül minden idegennek megengedi országában tartózkodni. Ezen intézményt a következő három érveléssel szokták megtámadni. Először lehetetlenné van ez által téve az ország önpolgárai védelmezése

veszélyes idegenek ellenében. Másodszor lemond az állam oly védelmi eszköztől, melyre maga is szorulhatna jogai védelmére. Harmadszor nem képes Amerika s Anglia a mívelt államtól méltán követelt közrejárást a világjogrend helyreállításában téteményezni. Bármint álljon a dolog, mindenesetre tisztelni kell azon érzetet, melynélfogva Anglia oly ellenszenvvel viseltetik az *alienbill* ellenében. V. ö. *Mohl*, Revision der völkerrechtlichen Lehre vom Asyle: Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaft, 1853. 461. l.

c) A közösség rendje.

60. §.

1. Elvek.

A jogi együttlét helyreállítása az európaiilag polgárosult népek között a következő elvek megfigyelésétől van feltételezve:

1. Minden állam kötelezve van, egyéb mellérendelt államokhoz való viszonylatában mindenkor *jogelvek szerint eljárni*, s nem önzéssel s erőszakoskodással. Más szóval, kénytelen a nemzetközi jogot s általán kötelező erejét elismerni.

2. Az állam kötelezve van nemcsak a közvetlenül tőle eredő cselekményekben egyéb államok jogait tisztelni, hanem ugyanannak köteletségében áll, *alattvalóit* idegen államok s részvevőik sérelmezésétől távortartani; e végből pedig részint a megfelelő törvényes szabványokat elrendelni, a mennyiben szükséges, fenyítésekkel, részint az alkalmas esetekben megakadályozni. Csak ha bebizonyíthatja, hogy mindent megtőn, a mi jogában s hatalmában áll vala az idegenek védelmére, menekszik meg a hanyagság vagy társzinkosság szemrehányásától. Kiszolgáltatni saját alattvalóit a sértett állam kezébe nem kell, hanem csak az országos törvényeket alkalmaztatni az országos törvényszékek által.

3. *Az általános jogrend fenntartása kötelezettsége* minden államra két feladatot ró. Először meg kell szabnia azon szabványokat, a melyek szerint megítélendők s eldöntendők az idegenek s bennlakosok között keletkezett jogviszonyok. Másodszor alkalmaznia kell büntető igazságszolgáltatását, a hol sértett idegen jog helyreállítása tevékenységét igénybe találná venni. — Az első pontra nézve igazságos úton meghatározandó, hogy mely jogi hatályok tulajdonítandók a jogügyzetek külföldi formájának, valjon elismerendők s mennyiben az idegen törvény szerint keletkezett statusjogok, tárgyilag mely törvény

szerint ítélendők meg a külföldön kötött ügyszetek vagy az ország területén külföldiekkel keletkezett viszonyok, mely kényszerítő hatály illet idegen törvényszéki ítéletet stb. — Az állam büntető jogi tevékenységét vagy legalább idegen államot segélyző közrejárulását ellenben oly esetekben fogják igényelni, ha ugyan az innső állam s polgárai nem szenvedtek sérülést és a kérdéses cselekményt is idegen külföldön vitte végbe, a legközelebb érdeklett államnak azonban épenséggel nem lehetséges a jogrendet helyreállítani, míglen tulnan kérdőre vonhatják a vétkest. Ennélfogva

- a) Idegen szökevények kiszolgáltatandók azon állam kezébe, melynek törvényei ellen súlyosan vétkeztek, mihelyt kimutatták vagy legalább túlnyomólag valószínűvé tették vétköket, és ugyancsak igazságos és emberi bánásmódot várhatni az illető idegen állam intézményeitől. Kivételek tehát nemcsak egyáltalán barbar államok ellenében forognak fenn, hanem az állítólagos politikai vétkesekre nézve, mint kiknél épenséggel nem kétségtelen a legyőzött fél vétkessége, ugyancsak szenvedély nélküli igazságszolgáltatást sem várhatni mindenkor.
- b) Az állam alattvalói, kik külföldön büntettet követtek el, fenyítése elül azonban visszatérésök által hazájukba megvonták magokat, az innső törvények szerint büntetendők, mihelyt követelik s a vádlott büntettét bebizonyították (a).

4. Idegen államok közötti viszályokat, melyeknél az innső jogok s érdekek nem érintvék, magokra az érdeklettekre kell elintézés végett hagyni; másokat nem illet beleelegyedni. Minden államot illet tehát a *semlegesség* joga s kötelessége idegen háborúkban, és ugyan mind magára, mind alattvalóira nézve. Az idegenek közötti viszály tartama alatt a semleges fél meghagyatik a két párthoz való eddigi viszonyában, nem szabad ennél fogva barátságos érintkezése miatt szemrehányással illetni, sem hátránynyal fenyegetni, neki meg kötelességében áll az egyik vagy másik fél még közvetett kedvezésétől is óvakodni. A semlegességi kötelemre nézve oly cselekményeknél forog fenn kivétel, melyek ugyan még magát az államot nem sértették, de a nemzetközi jog közveszélyű támadását zárják magokba. Így péld. általános uralomra törekedvén, jogellenes elveket állítván fel, követ sértése esetében stb. (b).

5. Valamennyi *külön jogcímen alapuló kötelmek idegen államok irányában szigorúan megfigyelendők*. Így nevezetesen

mindenek előtt a szerződésekből eredők; azután a jogellenes cselekményekből (ex delicto) folyók, midőn kárpótlás szolgáltatandó.

6. A jogok s érdekek megvalósítására nézve egyéb államok irányában mind *békés eszközök*, mind szükség esetében *erőszakosak* is léteznek. Az utóbbiak nélkülözhetlenek a nemzetközi jogban, független államok felett nem lévén bíró, minek következtében sértés vagy támadás esetében azonnal önvédelmőkre utalvák. De természetesen csak akkor szabad az erőszakos eszközöket alkalmazni, ha a békések eredménytelenek maradtak vagy tényleg alkalmazhatlanok. Alkalmazásuk esetében is azonban nemcsak az emberiség általános követelményeire kell telhetőleg figyelemmel lenni, hanem szem előtt tartandó, hogy az ellenfél nem áll teljességgel a jog körén kívül. Ennélfogva valamennyi jogviszony a küzdők között, melyek nem tárgyai a viszálynak, épségben marad, a mennyiben nem állnak utjában az erőszakos intézkedéseknek (c).

7. Valamennyi állam erkölcsi s jogi kötelessége, oly általános rendszabályokat elfogadni, melyek a nemzetközi jogviszályok igazságos, belátó s sikeres elintézését kilátásba helyezik. Az államok egymás közötti viszonya végczélja az örök béke, bátor még tényleg ugyancsak távol esik (d).

(a) A tudománynak, sokszerű s komoly fáradozásai daczára nem sikerült még minden kétséget s ellenmondást eloszlató módon megállapítani azon elveket, melyek a népeket egy általános vilájjogrend létesítésében vezérelendők volnának. De elvárhatni, hogy a buzgó tevékenység, mely a tudomány e terén uralkodik, idővel jó sikerhez vezetend. — Az u. n. nemzetközi magánjog irodalma felette bő. A régiebbek közül említendő: *Boullenois*, *Bynkerhöck*, *Dumoulin* (Molinaeus), *Hertius*, *Huber*, *Rodenburg* és *Voet*; — az újabbak közül: *Story*, *Burge*, *Waechter*, *Foelix* s *Massé*. — A kérdés büntetőjogi oldalát tárgyalták: *Berner*, *Mohl* és *Bulmerincq*. Bővebben az irodalmat l. MOHL, *Gesch. und Lit. der Staatswissenschaften*. I. k. 441. l.

(b) A semlegességről l. nevezetesen: GALLANI, *Dei doveri dei principii grezzegianti verso i neutrali*. Nap., 1781. Németre fordította Caesar, 1790. — SAMHABER, *Ueber Rechte und Verbindlichkeiten neutraler Nationen*. Würzb., 1791. — Ugyancsak az illető szakaszokat Moser (X. köt.), *Martens*, *Klüber*, *Wheaton*, *Oke Manning*, *Heffter* nemzetközi joga rendszereiben.

(c) Azon kérdés, valjon megszünteti-e a háború az ellenségeskedő hatalmak között valamennyi szerződést, és ha megszünteti, valjon teljesen vagy csak a háboru tartamában, jelentékeny véleménykülönbség tárgya. A kérdést szabatosan s könnyen megoldani csak a

szerződések különböző tárgyai helyes megkülönböztetése folytán sikerülhet.

(d) *Az örök béke* legtöbbször kegyes szándékkal, de gyakran kevés belátással fessegetett kérdése irodalmát I. MOHL, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* n. I. köt. 438. l.

2. A békés eszközök.

61. §.

aa. Követségek.

Az államok közötti jogi viszony helyreállítása s fenntartása első követelménye kölcsönös egyezkedés a követelményekre s ellenkövetelményekre, okaikra stb. nézve. Ily egyezkedéseket, ha nem is szükségképen, úgy mégis legcélszerűbben szóbeli érintkezés eszközl. Miután pedig magok az államfők csak kivételesen tarthatnak összejöveteleket s tárgyalásokat, *megbízottak, tehát követek rendelése* a legsűrűbb s legnélkülözhetlenebb nemzetközi esemény (a).

A követ az államfőtől az államügyzetek ellátására valamely másik állam főjéhez rendelt meghatalmazott. Magából értetődik, hogy ki kell mutatnia meghatalmazását általán s megbízását a különös ügyzet ellátására nézve, és cselekményei a küldő uralkodót személyesen és az államot illetőleg csak azon körre nézve kötelező erejűek, a meddig megbízása tényleg terjedt vagy ügyzeti ellátása utólag jóváhagyást nyert. Hogy kire akar az állam ily megbízást ruházni, a maga dolga; a bölceleti nemzetközi jog elvei értelmében nem forog fenn különbség a követek között rangjuk szerint hazai államszolgálatokban, vagy megbízásuk tárgya szerint. Tekintetbe csak az vétetik, valjon megvan-e s valjon kellőleg van-e megbízva.

Mivelhogy az államot kifelé az államfő képviseli, követet csakis az uralkodó rendelhet, követséget csakis államfő mellé utalhatni. Alárendelt államhivatalnokoknak, bármi magas volna is állásuk, sem tevéleges sem szenedőleges követségi joguk nincs; legfeljebb távol eső tartomány vagy gyarmat helytartóját illethet nyilvánvaló nyilatkozat alapján hivatalbeli tevékenységében ily jog (b).

Követség elfogadása nem feltétlen jogkötelem, miután közléseket s egyezkedéseket egyéb úton is eszközölhetni; csak-hogy legtöbbször az el nem fogadást személyes ellenszenv bizonyítékul tekinthetni. Még kevésbé áll a kötelezettség egy bizonyos személylyel, mint követtel érintkezni.

Követek küldése s az államügyzetek általuk eszközlött ellátása lehetősége fel van tételezve *személyök tökéletes sérthetlenségétől*. Részint méltatlan volna valamely elküldendő követet ellenségeskedésnek kitenni a fogadó állam részéről, ugyancsak dören cselekednék a veszélyes megbízás magára-vállalója is; az államokat egybekapcsoló eme intézmény tehát könnyen alkalmazhatlanná válnék. Részint nem vehet a követtől felkeresett államfő felette birói hatalmat vagy uralkodói jogosultságot igénybe, nem levén alattvalója, nem is köteles cselekményeit akaratahoz vagy tetszéséhez szabni. Követ sértését tehát, mert épen oly nagy jogtalanság, mint az államok közötti jogrend kiváló megnehezítése, minden időben a nemzetközi jog legsúlyosabb sérelmének s alávaló barbárság gyáva tettének tekintették s ha lehetett, megboszulták. — A mi a követről személyesen áll, ugyanaz áll a mellérendelt személyzetről, melynek jelenléte s közrejáruása reá nézve nélkülözhetlen; ugyancsak vagyonaára, nevezetesen pedig irományaira is kiterjesztendő a bölceleti nemzetközi jog követelményei értelmében a tárgyalt elv.

Kétséges, valjon meg van-e engedve az idegen ország területén büntettet elkövető vagy ugyanott keletkezett magánjogi kötelmeit nem teljesítő követet törvényszék elé állítani s az ország törvényeit reá alkalmazni. Egyrészt ugyanis kétségtelen, hogy megbízása nem jogosítja fel az idegen területen jogsértést eszközésbe venni; másrészt azonban könnyen megessék, hogy egy elkövetett büntett ál-ürügye alatt visszaélés fogna helyet. Sürgetős eszélyszabvány tehát, ha nem is feltétlen szükségesség, a követek felmentése mindennemű törvénykezés alól, akár a polgári, akár a büntető-jog terén; de ép oly kétségtelen a sértett állam joga az ily követet visszautasítani s ellene a hazai állam törvényszéki eljárása megindítását követelni (c).

Rendészeti törvényeket s egyéb átalános szabványokat csak annyiban tartozik a követ megfigyelni, a mennyiben átalános rendíthetlen megtartásuk hatályuk feltétele. Az idegen állam követének nem áll jogában a meglátogatott állam közrendjét jelenléte által megzavarni s céljai elérését meggátolni. Ha azonban valamely intézmény csak az alattvalói viszony vagy valamely állampolgári kötelelem rendjét illeti, mint idegen fel van mentve megfigyelésök alól (d).

(a) A követségi jog irodalmát l. alant a 72. §-ben.

(b) Nem anomalia tehát, hanem szükséges kivétel, ha az ázsiai angol birtokok helytartóját az ázsiai államokra s viszonyokra szorító, de ezen körben tökéletes követségi jog illeti.

(c) A tételes európai nemzetközi jog ide vágó jogtégeit az u. n. exterritorialitás fogalma alá szokták sorolni. — A követek menedékjogát mai napság nem védelmezi senki.

(d) Méltán alá van vetve a követ az egészségi-, a tűz, a vasuti rendszetnek, de nem az ujoncozási törvénynek, a gyermekek iskola-kötelezettségének, az országos vallás feletti rendelményeknek stb.

62. §.

bb. Államszerződések.

Bátor az államok kölcsönös jogai alapjokban a viszonyok létegeből folynak, az ily általános következtetések mégis sokban bizonytalanok, de megeshetik továbbá, hogy az egyik vagy másik fél vonakodnék elismerni. Jó hiszem, még inkább rossz szándék esetében fordulhatnak elő vitályok. Elhárításuk lényeges eszköze *szerződések* kötése, melyek jogokat s kötelemeket szabatosan megállapítanak, minden részletre kiterjeszkednek s melyeket minden részvevő nyilván elismer. Ha az ily egyezkedés nem is tartalmazza még becsületes megfigyelése biztosítékát, úgy mégis több mint egy tekintetben megnehezíti a jogtalanság elkövetését (a).

Miután külföldi hatalmassággal kötött szerződés alapján az állam összes akarata kötve van s az államhatalom kötelezve van megfigyelni, érvényesen csak maga az államfő vagy világos meghatalmazása folytán vagy jóváhagyásával köthet. Különben akkor is kötelező ereje van az egyezkedésnek, ha a meghatalmazás általános természetű vala ugyan, de körén túl nem léptek; ez esetben nem szorul az államfő újabb jóváhagyására (b). — Az államfő közvetett vagy közvetlen közrejárlása követelménye természetesen kiterjed valamennyi szerződő félre. Oly szerződés, melyet egyrészt valamely államfő, másrészt egy alárendelt egyén kötött volna, nemcsak kötelező erejű nem volna az utóbbi államára nézve, hanem azon fölül még a mellözött államfő otromba sérelmét zárná magába. Kivétel csak ott forog fenn, a hol s a mennyiben helytartó vagy ilyes hivatalnok elismert jogosultsággal van felruházva nemzetközi önelhatározására nézve.

Két államfő közötti szerződések, melyek tisztán személyes ügyeteiket érintik, nem tartoznak a nemzetközi jog körébe;

csakis dőre összezavarás vagy a hatalom nyilvánvaló visszaélése folytán vonathatnak körébe s érvényesíttetnek eszközeivel.

Valamely államszerződés *érvényessége* ugyanazon feltételeknek van alávetve, melyek szerződésekre nézve általán megfigyelendők. A nemzetközjogi egyezmények tárgyának tehát fizikailag és jogilag lehetségesnek kell lenni; a szerződő feleknek cselekvőképességgel kell felruházva lenniök; lényeges tévelynek nem szabad közbecsúsznia a dolgokat s személyeket illetőleg, közvetlen kényszerítésnek sem, mely a szabad elhatározást gátolja meg. Az érvényesség kellő feltételeit nélkülöző szerződéshez nincsenek a felek kötve. — Különben még a következők jegyzendők meg:

A szerződés jogi érvényét *nem* háborító *kényszer* forog azon esetben fenn, ha a szerződés megnekötése előreláthatólag hátrányokkal járna ugyan, a beleegyezést azonban nem fizikailag kényszerítették volt ki, hanem a között s a hátrány között szabad választást engedtek (c).

Államszerződés tárgya a közélet bármely pontja lehet, tehát mind a jogok mind az érdekek rendje, vonatkozhatik ugyancsak két állam összes viszonyára vagy csak egyes részletére. Nemzetközjogilag helyén van továbbá mindennemű szerződés, melynek alapján egyáltalán jogi személy jogot átengedhet s szerezhet; tehát péld. a vétel-, adományozási, kölcsön- s csereszerződés. Nem forog fenn akadály két állam közötti szerződést elhalasztó vagy feloszlató feltételekkel megtoldani, valamint mellékhatórzmányokkal a végrehajtási köteletség erősbitése végett; így péld. ünnepélyes ígéretet tenni, zálogot téteményezni, egyezményi bírságokat szabni.

A szerződés szabta téteménynek magában véve *lehetségesnek kell lenni*; nevezetesen nem nyer az államfő szerződésben tett ígéret alapján jogot oly cselekmény végrehajtására, mely magában véve nem illeti az állam alkotmánya értelmében. Saját egyoldalú akarata nem változtathatja meg az utóbbit, az idegen államhatalom tulajdonosának pedig sem illetősége, sem engedményi joga nincs. Ennélfogva nevezetesen a bölcséleti nemzetközi jog elvei szerint a daczszövetség jogilag érvénytelen, azaz egy harmadik közös harcziás megtámadására irányuló szerződés, melynek célja nem a maga joga védelmezése, hanem az idegen állam léte s önállósága önkénytes s önálló veszélyeztetése. Ugyancsak a közös ellenállásra irányuló szerződés is egy harmadik állam igazságos követelése ellenében. Idegen államfővel kötött szerződés folytán nem szerezhet továbbá államfő

jogot a rendek valamely alkotmányszerű közrejárulási jogát megvonni vagy az alattvalók valamely jogát mellőzni.

A nemzetközi jogi szerződések *tartama* nincs a szerződést kötő államfők személyéhez kapcsolva, kik nem mint egyének, hanem mint az örökös államhatalom képviselői cselekednek és nem önönakaratukat, hanem az államét kötelezték. Sem a szerződést kötő fejedelmek egyikének halála, sem az államok valamelyikében előfordult alkotmányváltozások nem szüntetik meg az államért kötött szerződések érvényét; mert a belőlők folyó jogok s kötelezettségek az utódra vagy az új kormányra is átalszállnak, bármiképen keletkeztek legyen. Ellenben lehetséges szerződést bizonyos időközre megállapítani, mely esetben, ha időkorai újítás nem fog helyet, az egyezkedés az időköz lefolytával megszűnik s az eredetleges viszony lép tökéletesen helyébe, a mint a szerződés előtt vala. A bizonytalan időközre kötött s eredetleg jogérvényes szerződés érvénye benső okoknál fogva megszűnik, ha a téteményezés tényleges vagy jogi lehetlensége fog helyet; mire nézve a következő két pontot kell megfigyelni. Először a szerződő felek egyikének sincs megengedve önkénytes cselekménye által azon helyzetbe kerítettni magát, melyben további téteményezése jogilag lehetlenné válik. Másodszor tényleges lehetlenségnek veendő, ha a folytatólagos téteményezés össze nem fér az állam függetlenségével, általános céljai elérésével vagy nélkülözhetlen eszközei előtermetésével (d).

(a) Az államszerződések, nevezetesen korábbi időben, sokszerűen képezék a feldolgozás tárgyát — I. OMPTEDA, II. k. 583. l.; KAMPTZ, 270. l. — fejtegetésök ugyancsak a nemzetközi jogok rendszereinek is lényeges részét alkotják: alapos s kimerítő monografiai tárgyalást mégis nélkülözünk még.

(b) Az államszerződések különös jóváhagyása (ratificatio) mindkét államfő által, a tételes európai nemzetközi jog szerint mindenesetre multhatatlanul szükséges, még ha teljesen általános s feltétlen meghatalmazás adatott is kötésére. A bölcséleti nemzetközi jog azonban nem ismer ily széleskörű megszorítást, miután nyilvánvalóan nem forog fenn jogszerű ok, mely a meghatalmazást az alkudozásra szorítaná, a befejezést ellenben kizárná. A megbízó dolga meghatalmazása határait a körülmények s általános eszélyszabályok szerint szabni; azonban jogszerűen kétség kívül felhatalmazhat a végleges megkötésre is. A legkevésbé lehet feltétlenül tett ígéretet a jóváhagyáskor önkénytesen visszavonni.

(c) Ama tétel alkalmazásakor, hogy a kikényszerített szerződés érvénytelen, óvatossággal s nyílt becsületességgel kell eljárni, ha nem akarjuk nevezetesen valamennyi békekötés, tehát a legfontosabb szer-

zódések érvényét kétségbe vonatni. Érvénytelennek mondhatni a békekötést, ha a legyőzött államfő személyesen fogva volt az ellenfél hatalmában és ott fizikai kényszerítéssel vagy személyes veszélye fenyegetésével kényszerítették a szerződés kötésére. A háború folytatásának lehetetlensége azonban nem szolgálhat okul a szerződést utólagosan meg nem tartani.

(d) Az államszerződések tartama sokszerű vitatkozás s felette bő irodalom tárgya. Nyolczvan külön iratnál több feszegeti e kérdést; l. OMTEDA s KAMPTZ Literatur; DRESCH, Ueber die Dauer der Volksverträge. Landshut, 1808.

63. §.

cc. Biztosító intézmények.

Nemcsak szerződésbeli ígéreteknél, hanem átalán valameny-nyi állam s állam közötti jogviszonyban foroghat fenn kétség a fennálló jog megtartása komoly akaratára nézve, már akár csak egyik részről, akár kölcsönösen mindkét fél részéről. Ennél-fogva természetes s jogilag egyáltalán megtámadhatlan gondolat, különös intézmények által megszilárdítani a gyenge akaratot vagy a sérelmet tényleg nehezebbé tenni. Ily intézményeket részint magok a szerződések rendelkeznek mellékhatározma-nyaikban, részint önállóan szabhatni. Nemcsak a legközönsége-
sebb, hanem előreláthatólag a leghatályosabb e nemű eszközök a következők:

1. *Kezesség* (garantia) átvállalása a földologra nézve közömbös állam részéről. Nem ugyan egyoldalúan s felszólítatlanul, de igen a legközelebb érdeklettek beleegyezésével vállalhat egy harmadik állam egy bizonyos jogviszony teljes fenn-tartására nézve oly módon kezességet, hogy szükség esetében összes hatalmával azon fél ellen fog fellépni akár egymaga, akár a sértett féllel egyetemben, a mely az őt terhelő kötelezett-ségeknek nem felel meg. Ily esetben a kezességet vállalónak jogában áll a felek kölcsönös cselekményeit megbírálni, tehát a fölött is határozni, valjon helyt foghat beleegyezése. Az illető felek egyéb viszonyai felett, mint melyek a kezesség tárgyainak nyilvánítvák, nem bíraskodhatik a beleelegyedő állam. — Meg-jegyzendő erre nézve még, hogy kezességet valamely állam *benső* államjogi viszonyait illetőleg is vállalhatni; így péld. az alkotmány fenntartását, közbocsánat megfigyelését, vallássza-badság engedményét stb. illetőleg. Ennek folytán tehát csak két állam jut egymáshoz oly viszonyban, mely magában véve s a különös szerződéstől elnézve nincs alávetve idegen államok

befolyásának. Ily kezesség nem állam s állam közötti jogviszonyt biztosít, hanem az államfő s alattvalók közöttit. Az átvállalásnak csak úgy lehet helye, ha az államakarat valamennyi alkotmányyszerű tényezője beleegyezett.

2. *Zálogok rendelése.* Becses dolgok átadása azon jogosultsággal, hogy a téteményt igénylő mindaddig birtokában tartsa, miglen követelésére nézve ki nem elégítették, igen alkalmas eszköz a téteményezés biztosítására s siettetésére nézve. A téteményezés kétszeresen van biztosítva, ha az igénylő féltől elfoglalt birtok hadászati előnyöket nyújt a kötelezett fél ellenében, minek következtében az utóbbit végső esetben annál könnyebben lehet fegyveres erővel kötelezettsége teljesítésére szorítani. A biztosító zálog birtoka jogi tartama a kérdésben forgó kötelezettség teljes téteményezéséig terjed; egyéb jogviszonyok kikényszerítésére nem szabad alkalmazni. A kötelezettség részleges teljesítése a zálog megfelelő részről visszakövetelésére csak azon esetben jogosít fel, ha erre nézve nyilván egyezkedtek volt. Különben elzálogolás csak a kötelezett s a jogosult fél közötti szerződés alapján nyerhet helyt, de nem a jogosult egyoldalú fellépése folytán is; legalább nem, a míg békés eszközökről van szó és nem önségélyről.

3. *Túszok állítása.* Ha befolyásos egyéneket vagy olyakat, a kiknek sértetlen létezésére nézve az államfő s az állam érdekel viseltetnek, egy más államnak adnak átál egy bizonyos kötelezettség teljesítéseig, úgy ebben nevezetes erkölcsi kényszerítés rejthetik a téteményezés minél teljesebb s sürgősebb eszközzésére nézve. Ily esetben jogában áll a szolgáltatást igénylő félnek a túszokat tetszése szerint alkalmas helyen fogva tartani és ugyan a kötelezettség teljes téteményezéseig; a túszok kivégeztetése vagy kegyetlen bánásmód azonban még akkor sincs megengedve, ha az ígértet gonosz szándékból nem téteményeznék. Bizonytalanságánál fogva egy részről s szigora miatt ártatlanok ellenében másrészt kevésbé szokták különben ezt az eszközt használni a békés nemzetközi közlekedésben; inkább még a kitört háború után bizonyos követelések biztosítására vagy álnokság elhárítására.

64. §.

dd. Békebírák és közbenjárók.

Ha két állam közötti viszályt maguk között folytatott alku-
dozások által nem lehet kiegyenlíteni: úgy még mindig lehet-

séges harmadik államok békés beleegyezése, mely barátságos érzettel bírálgatná mindkét félt s az erőszakos állapotnak útját állná. Az ily lehetőség felhasználása pedig nemcsak erkölcsi kötelme a viszálykodó feleknek, hogy telhetőleg eleje vétessék a bajnak; hanem a jog követelménye, miután csak azon esetben szabad az önségélyhez folyamodni, ha valamennyi békés jogeszköz haszталannak mutatkozott. — Különben kétféle lehet az államok ilyszerü beleegyezése.

Közbenjárás ott fog helyet, midön egy harmadik a viszályba bele nem elegendett állam ajánlkozik a vitapontokra nézve mindkét fél irányában jóvultu érzülettel értekezni s kiegyenlítő ajánlatot javaslatba hozni. Miután idegen ügyekbe való beleegyezés önálló jogáról szó sem lehet, ugy az összes eljárást csak valamennyi fél önkénytes megnyugvása alapján eszközölhetni; és ha a *kiegyenlítési kísérlet* nem sikerül, ugy a közbenjáró ismét korábbi állását foglalja el. Fegyveres közbenjárás csak azon esetben van igazolva, ha a közbenjáró a viszály további folyamatában akarátja ellenére belevonatnék vagy egyébként csorbát szenvedne (a).

Nemzetközi viszályok kiegyenlítése leghatályosabb eszköze *békebiró* választása, a ki mindkét fél meghallgatása után formaszertü ítélet által eldönti a jogkérdést. Az ily ítéletet kétféleképen eszközölhetni. — Vagy ugy egyezkedtek némely államok, hogy viszályok beállta esetében egyáltalán békebirói döntvénynek fogják magokat alávetni. Ezen esetben a békebiró felszólítása, az ügy vezetése színe előtt és döntvénye megfigyelése egyszerű szerződési kötelezettség; és legfelebb arra nézve foroghat fenn kétség s vita, valjon a viszály esete azon nemüekhez tartozik, melyekre nézve, ha nem valamennyi eset képezi a békebirói egyezkedés tárgyát, békebirói eljárás szabattott. — Vagy előleges általános egyezkedés nélkül, tehát csak egy bizonyos, fennforgó vitára nézve határozzák a jogpontot békebiró elé terjeszteni, a hol az utóbbi illetősége és ítélete kötelező elismerése az egyes meghatározott esetre szorítkozik. — Miután a békebirói hivatal átvállalása a felkért államnak nehézséget szerez és miután megeshetik, hogy általa önmaga is viszályba bonyolódik: a békebiróság átvállalása a felkért szabad akarátjára hagyandó. Csakhogy természetesen kötelemmé válik az egyes esetben e tevékenység, ha e hivatalt bizonyos nemü viszályokat illetöleg egyszer mindenkorra átvállalták.

Kiegyenlítési kísérletekkor az eljárás nincs bizonyos formákhoz kötve; söt inkább egyesegyedül a közbenjáró eszélyére

van hagyva, hogy mely úton módon teheti leginkább ajánlatossá mindkét fél előtt kiegyenlítő indítványát. Ellenben a békebirói eljárásához lényeges jogi követelmények fűzvék. Mindkét fél meghallgatandó az ítélet előtt előadásaikkal; a békebiró orvosolhatlan, péld. önön érdekeltségéből folyó képtelensége megsemmisíti illetékességét; bebizonyíthatólag ámitáson alapuló ítéletnek nincs kötelező ereje a károsultra nézve; ugyancsak a megvesztegetett vagy különben becstelen bírónak sem; végre a békebiróság kiszabott illetékességi körén túllépő eljárása nem bír a felekre nézve kötelező erővel. A békebirónak jogában áll a bíraskodás folyamában mind azt eszközlőbe vétetni az eljárásra nézve, a mi birói belátását gyarapíthatná; de természetesen a nélkül, hogy hatósági hatalmat igényelhetne s a nélkül, hogy meg nem figyelése az egyik fél részéről egyéb következménytől volna kisérvé, mint hogy az összes eljárás félbeszakaszthatnék. A hozott ítélet tényleges végrehajtásáról gondoskodni a békebirónak sem jogában sem kötelességében nem áll, ha ugyan nyilván nem egyezkedtek volna a végrehajtásra nézve. Magában véve a békebirói ítélet egyesegyedül a viszálykodó felek közötti kiegyenlítésnek jogi jelentőségével bír; minél fogva végleges érvényű s nem lehet további felebbezés elé bocsátani, de nem a pártok felett álló hatalom parancsa (*b*).

A békebiróságok mind tovább menő és lassanként átalános kényszereszközzé váló alkalmazása kétségkívül a legközelebbi nagy haladás a nemzetközi viszonyok jogi rendezése felé. Az utóbbit azonban csak az átalános polgárosodás elterjedése, de nem kényszereszközök létesíthetik.

(*a*) A közbenjárásról I. nevezetesen: BIELEFELD, institutions politiques, II. köt. 152. l. — HEINICHEN, Ueber Vermittlungen: Minerva, 1813. okt. 1. l. — STECH, Essais sur plusieurs matières. 3. lap.

(*b*) V. ö. HALDIMAND, de modo componendi controversias inter aequales. Ludg. Bat., 1738. 4.

3. Az erőszakos eszközök.

65. §.

aa. Visszatorlás.

Az állam jogosítva van jogai védelmére; ha tehát haszlatlan kísértett meg valamennyi békés eszközt, úgy egy magasabb közös hatalom hiányában, az önvédelmezés állapotába kerül. Ezen esetben erőszakos eszközökkel is élhet joga védelmében,

mikre nézve csak az követelendő, hogy túl ne csapjanak megengedett céljaikon és ujabban önálló s felesleges, minélfogva meg nem engedett jogsérelmet ne ejtsenek.

Ezen tényleges védelmi eszközök legenyhébbje a *visszatorlás* (*retorsio*) alkalmazása, mely abból áll, hogy az állam egy másik, jogát háborgató állam ellenében, ellenséges s érdekeit károsító intézkedésekhez nyul. Eme eljárás célja kétféle. Részint méltatlan vagy épséggel igazságtalan viselete káros következményeire figyelmeztetik az ellenfél, minélfogva sérelmes cselekménye visszavonására indítatik. Részint annyiban tesznek kísérletet előnyös állást foglalni átellenében, a mennyiben az új intézkedés visszavonását helyezik kilátásba ellentétemény gyanánt a töle eredő sérelem megszüntetéseért. A visszatorlás igazolva van, a mennyiben csakugyan alkalmas a háborgató viszonyok helyreállítását eszközölni; a *biztos* eszköz dicséretével nem tetézhetni, mert ugy eshetik, hogy egy makacs ellenség általa még inkább felizgatva újabb ellenséges cselekményekre indítatik.

A visszatorlás tárgyát valamennyi nemzetközi viszony képezheti; az ellenféltől megkezdett sérelemmel nem kell tárgyi összefüggésben állnia. Az államnak jogában áll tehát a visszatorlást teljesen más térre áttérlni, mint melyen megtámadták volt (a). Semmi esetre sem szabad azonban a visszatorlásnak magában véve alaki jogtalanságot magába zárnia az ellenfél ellenében, hanem csak ellenséges s hátrányos intézkedésből állani. Jogtalanság szenvedése feljogosítja ugyan az államot boszuságának kifejezést adni, eddig gyakorlott kegyelmét visszavonni és a sértett jog védelmében közvetlen kényszerrel gyakorolni, de nem önálló jogtalansággal illetni. — Valjon saját teljhatalmában elrendelhet-e a kormány visszatorlási intézményeket vagy valljon az államakarat egyéb tényezői, péld. a rendi gyűlés közrejárulására szorul-e, az a rendelmény tárgyi tartalmától függ, mire nézve egyesegyedül az államjogot illeti bíraskodni (b).

A *visszatorlástól* (*retorsio*) lényegesen különbözik az *ellenséges boszú* (*repressalia*), mely lényegileg jogtalanság elkövetéséből áll boszú fejében a szenvedett csorbítás miatt (c). Bárha ezen intézkedés célja s hatálya a visszatorláséival összeesik, az imént előadott okoknál fogva nem helyeselhetni a bölcséleti nemzetközi jog alapján tudatos s önálló jogtalanság elkövetését. Azon körülmény, hogy az európai nemzetközi jog helyt ad repressáliáknak, mit se változtat felfogásunkon; hanem ellen-

kezőleg követelnünk kell eme gyakorlás eltörlését mint a zord boszúvágy maradékát.

(a) Visszatorlás példái: terhes vám rovása az ellenfél árúira, ha előbb az inneni iparérdekeket támadta volt meg; az idegen állam lakó-sainak önkényt adott, szerződés által nem biztosított jogosultságok visszavonása az innenső területen; előnyök közös előteremtésére irányuló szerződések felmondása stb.

(b) Csak is törvény útján, tehát a rendek beleegyezésével lehet többi között visszatorló vámfelemelést vagy az idegenek perbeli kedvezménye megszüntetését eszközölni; ellenben még alkotmányos országokban is egyoldalulag járhat el a kormány, midőn a consuloktól az exequaturát vonja meg, midőn oly előnyöket szüntet meg, melyeket kizárólag idegenek élveznek, kiknek az innenső rendek nem jogőrei.

(c) Visszatorló boszút állnak, midőn valamely innenső lakos kivégzetése miatt az idegen állam ártatlan polgárait hurczolják a vérpadra; midőn az innenső állam tulajdona igazolatlan elsajátítása ellenében az idegen állam lakó-sainak tulajdona feldulatik; midőn diplomatikai viszonyokban szenvedett vereség miatt jogilag fennálló szerződés egyoldalúan megszegetik.

66. §.

bb. A közlekedés megszakasztása.

Két állam folytonos egybekapcsolása követségek s egyéb rendszeres közlekedés által részint a jó egyetértés jele, részint mindkét állam előnyére válik sok tekintetben. Eme egybekapcsolás teljes megszakasztása tehát megengedett eszköz a sértő félt, kire egyéb csekélyebb intézmények nincsenek hatálylyal, eszméltre téríteni. Egyrészt kifejezést nyer ezáltal a sérelem belterjű érzése s azon határozat, hogy további jogtalanságot nem fog eltűrni, minek következtében az ellenséges viselet javulása idéztethetik elő. Másrészt a rendezett barátságos közlekedés megszűnéséből fejlődő hátrány oly cselekménymódra indíthatja az ellenfélt, mely a korábbi előnyös állapotokat helyreütné (a).

A közlekedés megszakasztását, hogy önmaga ne fadjuljon jogsérelemmé, nem szabad oly téteményezések megtagadására kiterjeszteni, melyek vagy általános jogkötelten vagy bizonyos szerződések tárgyai; hanem e tekintetben csak annyiban ejt-hetni az ellenfelen csorbát, a mennyiben mindazon könnyítések megszűnnek, melyek a rendszeres közlekedésnél fogva a téteményezésre kötelezettnek javára szolgálnak. Ellenben valamennyi jogilag nem követelhető szivesség megtagadása, akár az államtól, akár egyesektől, megengedett s szükséges követke-

zése az ily barátságatlan helyzetnek. Hogy mindennél az elforduló állam is szenved hátrányokat, a dolog természetében rejlik, de nem döntő ok az intézkedés abbanahagyására nézve, ha nagyobb előnyöket várhatni valószínűséggel az eszköz alkalmazása folytán.

A szóban forgó intézkedés elrendelése egyesegyedül az államfő dolga; nem is szorul még népképviselői államokban sem egyéb tényezők közrejárulására, miután a külfölddel való közlekedés megkezdése s fenntartása az államfőt illeti, és az államakarat egyéb elemei még azon államokban is, melyeknek alkotmányai erre nézve a népjogoknak széles tért engednek, csak ott kezdenek közreműködni, a hol az állam vagy lakosai valamely kötelezettsége megállapításáról van szó, tehát szerződések elfogadásában vagy az idegenekkel kötött egyezkedés által szükségessé vált törvények kibocsátásában.

(a) Eme erőszakos védezköz elfogadását a tételes európai nemzetközi jogban a haladó polgárosodás jele gyanánt üdvözölhetni, miután azon esetekben, melyek korábban az ellenségeskedések közvetlen megindítására vezettek volna, jelenleg utolsó kísérlet tétetik a felekre nézve előnyös állapotot meg helyre ütni. A tudomány különben még nem fordította figyelmét e viszonylatra. Még a nemzetközi jogok rendszereiben sem tárgyalatik az országászati viszonyok megszakasztása, mint egy bizonyos nemzetközjogi állapot.

67. §.

cc. Háboru.

Ha hasztalan alkalmazták valamennyi békés valamint a kevésbé mélyen ható erőszakos eszközöket, vagy ha az államot közvetlenül erőhatalom támadja meg: ugy misem marad végre a jog védelmére egyéb fenn, mint a *háború*, azaz a jogtalanság visszaverése fegyveres kézzel. Az állam ily esetben önvédelemre s a legvégsőbb eszközök alkalmazására kényszerített egyén állapotában van (a). A háború eszköze kétség kívül bizonytalan, mert a győzelem nem jár mindenkor szükségképen a jog kíséretében; veszedelmes eszköz, mert a legyőzetés esetében nemcsak a jogtalanság szándékolt visszaverése nem sikerül, hanem könnyen ugy eshetik, hogy a jogok s érdekek még konokabb csorbát szenvednek; végre oly eszköz, mely a legjobb esetben is a legkeservesebb áldozatok fejében vásároltatik s elháríthatlanul végtelen emberi nyomort von maga után: de csakugyan tényleg az „ultima ratio regum“, elkerülhetlen, hogy végre

valamennyi jog ne legyen a hatalmaskodás vas karjának kitéve (b).

Hogy háborút csak a jog védelmére s csak is valamennyi egyéb eszköz kimerítése után lehet viselni; hogy továbbá csak a védendő jog megfelelő nagysága esetében indítandó észszerűen s erkölcszerűen; hogy végre az összes állam erejével s a polgárok gyanítható nyomorával viseltetvén, szintén csak általános állami jogok miatt s nem az államfők személyes indokainál fogva támasztandó: mindez az összes intézmény természetében s súlyos következményeiben rejlik. Szükség nélkül megkezdett hadép oly nagy jogtalanság a saját mint az ellenséges nép ellen. Csak a védelmi háboru — jogi s nem stratégiai értelemben véve — van jogilag megengedve.

A szándékolt háború formászerű *tudósítása* jogkötelem, mert ugy fordulhat, hogy az ellenfél a komoly akarat nyilvánuló bizonyításakor még az utolsó perczen visszaléphet jogtalanságából, ez által pedig az egész háborút s a hozandó áldozatokat megkimélheti (c).

Miután a háború egyetlen egy *megengedett* s észszerű célja a fenyegetett jog védelme: a háború *megengedett* tartama eme cél elérésétől van feltételezve. Ha tehát a jobbiztosság teljesen eléretett, béke kötendő; a háború folytatása, már akár bosszúból, akár előnyök szerzése kedvéért, melyekre nézve nem léteznek jogi igények, önálló s súlyos jogsérelmet állapítana meg. Csakhogy a jogvédelmezés nemcsak a támadás jelenlegi visszaveretését zárja magába, hanem megengedi, hogy a jogtalan eljárás ismétlése ellen biztonság szereztessék, valamint, hogy az ellenfél jogtalansága által előidézett háború költségeiért s bajaiért tökéletes kárpótlás szereztessék. — Azon háború folytatása is jogtalanság, melynek sikeres bevégzését tapasztalatilag nem várhatni, tehát le kell mondani az ellenfél hatályos legyőzete reményéről. Hogy ezen esetben a vitapont nincs eldöntve, annyiban nem tesz különbséget, a mennyiben ez úton módon el nem dönthető.

A háború létege az ellenfél védeszközei megtámadásából s megsemmisítéséből áll. A mi ezt előmozdítja, az tiltatlan; a béke minden károsítása tehát, mely ellenszegülése megtörését elő nem mozdítja, igazolatlan s bizonyos körülmények között, nevezetesen védtelenek s ártatlanok ellenében, barbárság. A bölcséleti nemzetközi jog annyiban nem ismer jogtalan hadviselést, a mennyiben mindennemű fegyver alkalmazását s mindennemű támadást megenged, mely az ellenség ellenszegülését

ártalmatlanná képes tenni. Szokás s lovagias eljárás nem jogkötelem, midőn ily végletekre került a dolog. Ellenben tiltja a természetes jog az oly harcsmódorok alkalmazását vagy általán az ellenséggel való velebánást, mely ugyan egyesekre terhes nyomort zúdít, de a folytatólagos ellenszegülés megbírására s az engedést ajánló akaratra nincs befolyással.

Az ellenséges állam egyes polgárai tulajdonának elsajátítása vagy feldulása csak akkor van megengedve, ha ez a hadviselés céljaira nézve hasznot hajt, ha tehát általa vagy csorbát szenved az ellenség fegyverképessége vagy önön hadviselése könnyíttetik meg s biztosíttatik. Kétségkívül elpusztíthatni ennél fogva épületeket hadi célokra, elsajátíthatni vagy megsemmisíthetni az ellenséges sereg fenntartására szolgáló élelmi szereket, felhasználhatni s szükség esetében elsajátíthatni a saját hadi ereje fenntartására szükségeltető tárgyakat (*d*). Legvégsőbb esetben egy egész tartományrész feldulásától sem kell visszajedni, ha ezen eljárás az egyetlen eszköz jelentékeny hadi célt elérni, péld. visszavonulást biztonságban eszközölni vagy az ellenséget kiverni erős helyzetéből, az élelmi szerektől fosztván meg. De teljességgel nincs megengedve, mert semmi befolyással nem bír a had folyamataira, nyilvános, békés használatra emelt épületek, emlékek, gyűjtemények stb. feldulása vagy megcsonkítása; ugyancsak a magántulajdon elsajátítása vagy elpusztítása, mely nem szolgálhat a háború folytatásában, vagy melynek feldulása nem csökkenti az ellenség' ellenszegülési erejét (*e*).

Fegyveres ellenségek felkonczolása elkerülhetlen, amig ellenszegülő félben vannak. Azonban a jog s emberiség okainál fogva az elkerülhetlen esetekre kell szorítkoznia. Ennek következtében nemcsak azon ellenségek meggyilkolása tilos, kik készek a fegyvereket lerakni s a háború minden további részvételétől elállani; hanem mindazon esetekben, melyekben megfelelő felszólítás után a fegyverek lerakását remélhetni, az ellenségeskedést ilyennemű megadási felszólításnak kell megelőznie. Így péld. valamely vár megostromlása, nevezetesen pedig a roham előtt; továbbá ha nyílt téren körülfogott egy csapat. Ugyancsak telhetőleg gondoskodni kell a foglyok s megsebesült ellenségek élete fenntatásáról. A foglyokat nevezetesen biztonságba hozhatni s az összes háború teljes befejezéséig fogva tarthatni, de faggatni s egészségellenes nélkülözéseknek kitenni nem szabad (*f*).

Két állam közötti ellenségeskedés állapota a kölcsönös

jogképességet s a jog kölcsönös megfigyelése kötelezettségét nem szünteti meg, a mennyiben nem magáról a megtámadásról s az ahoz szükségeltető eszközökről van szó. Ennélfogva még a háború tartamában is lehetséges az ellenséggel kötelező szerződések kötni, melyeknek megtartását kötelem gyanánt igényelhetni. Sőt az ily egyezkedéseket különös szigorral kell megfigyelni, mert csak ezen feltétel alatt lehet feltenni, hogy hajlandó leszen az ellenség alkudozásokba bocsátkozni, a háború tartamában megállapított szerződések pedig különösképen arra szolgálnak, hogy nyomorai kevesbüljenek s a béke előkészíttessék. Így nevezetesen a fegyvernyugvási szerződések, foglyok kiváltását célzó egyezkedések stb. Az ily szerződés kötése jogosultságára nézve a szerződés neme dönt. Az államakarat azon tényezője, mely a szerződés által rendezendő cselekmények eszközlésére jogosítva van, eme szerződéseket is megállapítja. Így önálló hadvezér az átellenében álló ellenséggel köthet oly szerződéseket, melyek a különös hadi cselekményekre, péld. kapitulatiókra, helyi fegyvernyugvásokra vonatkoznak; de nem szabad illetékessége körén túlmennie, akár térbeli tekintetben vagy oly személyekre nézve, kik nincsenek neki alá rendelve, akár jogi tekintetben, oly ügyeket rendezvén, melyek nem állanak összefüggésben a hadviseléssel, vagy egyáltalán az államfő megbízása nélkül a háború további folytatására nézve határozván. Az ellenséggel kötött szerződés tartalma szerint leszen tehát egy magasabb hatóság vagy az államfő utólagos jóváhagyása szükséges. A becsület s eszély követelik, az ellenségnek értésére adni egyik vagy másik hadvezér szerződésjoga netaláni korlátozását.

A háború végcélja a jog, tehát a béke helyreállítása. A hadviselő államoknak nem szabad e cél elérése lehetőségét magoktól elzárniok. Minélfogva nem szabad azt határozni, hogy az ellenséggel semminemű egybekapcsolás nem nyerhet helyt, hogy semminemű tudósítást tőle el nem fogadnak, vagy hogy a háború, a netaláni békejavaslatokra tekintet nélkül, az ellenség tökéletes megsemmisítéseig fog folytattatni. Nemzetközi jogi kötelesség a kibékülés eszközeit fenntartani s az ellenség tudósításait meghallgatni; természetesen visszaélés vagy csel elleni biztosító intézkedések fenntartása mellett.

(a) A had joga feletti értekezések a nemzetközi jog irodalma nagy részét alkotják, sőt az utóbbi művelése egyáltalán ezen tárggyal kezdődött, innen eredt helytelen felosztása béke s hadjogra. L. OMTEDA, II. k.

641. l. s KAMPTZ, 317. l. — ALBERICUS GENTILIS, De iure belli, Oxon, 1588, 4. — KOCH, Europäisches Land- und Seekriegsrecht. Erl. 1778.

(b) A mig lehetlenné nem tétetik az állam joga sérelmezése egy másik által, vagy a mig egy magasabb birói hatalom nem rendeltetik az államok fölé, mindaddig mellőzhetlen, bárha keserves része marad a hadjog a bölcseleti nemzetközi jognak, bármit irjanak is a háború jogtalansága s értelmetlensége felől.

(c) A háború megizenése gyakran becsületbeli dolognak tekintetik, nehogy az ellenség panaszt emelhessen hogy váratlanul rohanták meg.

(d) Talán eszély parancsolta figyelem, ha az ellenséges sereg a megrohant tartományban életszükségleteit a lakosoktól nem szedi el erőhatalommal, hanem vásárolja; jogkötelemnek nem állíthatni.

(e) Megbocsáthatlan s egyuttal a hadszerencse változandóságánál fogva megfoghatatlan nyersség a hadi foglyokkal való oly gyakori rossz bánás. Az emberséges, egészséget nem veszélyeztető eljárás elve mindkét fél előnyére válnék.

2. Tétéles európai nemzetközi jog.

68. §.

1. A tétéles európai nemzetközi jog létele és forrása.

Valamint a benső államéletben a jogtétélek pusztán bölcséleti kifejtése nem elegendő, úgy ugyancsak azon okoknál fogva az állam s állam közötti jog biztos rendje számára sem elegendő. Itt is beáll az általán elismert, illetékes tekintélytől eredő s fenntartott tétélek szükségessége (a). Csak annyiban uralkodik mégis a tétéles közjog ezen két neme között lényeges különbség, a mennyiben az államjog kétségkívül illetékes, pontosan körülhatárolt s a kellő végrehajtási eszközökkel elegendőképen felszerelt magasabb hatalomból indul ki; a tétéles nemzetközi jog ellenben, a független államok felett álló törvényhozó hatalom hiányában, csakis az államok önkényes elismerésén alapulhat, elegendő hatalom pedig a sérelem esetében szükségessé vált végrehajtásra nem forog fenn mindenkor.

Ebből következik, hogy nevezetesen a pusztán hallgatag megnyugvás esetében, valamely tétéles nemzetközi jog tényleges létele vagy legalább érvényének terjedelme kétséges lehet. Azt is megmagyarázhatni, hogy a tétéles döntvények nem terjeszkednek ki egyenszerűen a külső államviszonyok valamennyi részei felett, hanem nyilvánvaló s érezhető irt engednek, melynek betöltése kedvezőbb alkalomtól vagy az általános polgárosodás haladásától függ. Minélfogva nemcsak tudományos hiba, hanem a polgári életre nézve aggályos vállalat, ha a tétéles nemzetközi jog rendszere nem szorítkozik a bebizonyíthatólag fennforgó tényekre, hanem egy gondolati eszmény szerint kiegészítettik, hiányzó részei önkényű állítmányokkal s pusztán bölcséleti jogtétélekkel pótoltatik.

Az európai polgárosodású államokra nézve jelenleg érvényben álló tétéles nemzetközi jog is tökéletesen ez alapokon nyugszik. A szükséglet szerint nagyobb terjedelemben léteznek

ezen államok kölcsönös jogi magatartásukra nézve tételes szabványok; azonban egyikök sem nyugszik törvényhozó hatalmon, hanem csak több vagy kevesebb állam nyilván vagy hallgatag megegyezésén, minélfogva lételőket s terjedelmöket egyenként be kell bizonyítani, mert koránsem tökéletesen kimerítők. Határozott balfogás valamely tételt jogosult körén túl általánossá bélyegezni, tehát nevezetesen egy bizonyos egyes esetre nézve hozott egyezkedést általánosnak s maradandónak, némely kevés állam elismerése folytán általános érvényűnek hirdetni.

A tételes európai nemzetközi jog *forrásai* ennek következőben kétfélék:

1. *Európai államok közötti nyilván szerződések.* Ezek ismét a jogra nézve lényegileg különböző jelentőségű két fajra szakadnak; és ugyan *általánosakra*, melyek valamennyi európai államot köteleznek, mert valamennyiöknek volt közvetve vagy közvetlenül bennök részök s mindnyájan elismerték; s *különösökre*, melyek kevesebb vagy több állam között létesültek volt. Az elsőbkek száma nem igen jelentékeny (*c*); annál dúsabb, sőt megszámlálhatlan az utóbbi szerződések tömege. Jelentőségök az általános európai nemzetközi jogot illetőleg főleg azon körülményen nyugszik, hogy bátor egymástól teljesen függetlenül létesültek, mégis számos pontra nézve egyenszerű szabványokat hoznak, mely megegyezés a nemzetközi jogról táplált közös, tények által bebizonyítható alaplánzetre utal.

2. *Szokásjog.* Elnézve a szerződésekben nyilván megállapított tétélektől jelentékeny számú jogtétélek vannak az európai államokban gyakorlatban, és ugyan nem pusztán mint önkényes kölcsönös engedmények s nemzetközi udvariasságok, hanem mint minden polgárosult állam elismert jogkötelme. A szokásjog létele természetesen minden egyes esetben bebizonyítandó, a mi részint tényleges folytatólagos megfigyelése feltüntetése által, részint mérvadó államok részéről való nyilván állítása alapján eszközölthetik. Magok közötti egybekapcsolásuk s összefüggésök a szerződésileg megállapított tétélekkel egy egészszé ugyan nehéz, de nem lehetetlen feladat.

(*a*) A tételes európai nemzetközi jog lételét gyakran kétségbe vonták; a felhozott okok azonban valóban igen gyengék. Majd az elegendő írásbeli szabványok hiányát, majd a fennlevő források elégtelenségét, majd a tétek kikényszeríthetősége hiányát iparkodtak érvényesíteni. L. nevezetesen: MARTERS, Von der Existenz eines positiven europäischen Völkerrechts. Göttingen, 1784. — PUETTER, Beiträge zur

Völkerrechtsgeschichte, Leipz., 1843. — KALTENBORN, Kritik des Völkerrechts, 169. l.

(b) Az európai polgárosodású államok alatt a nemzetközi jogot illetőleg az amerikai államok is értendőek, és ugyan nemcsak hasonszerű jellem- s művelődés-fejleményöknél fogva, hanem mert keletkezéskor nyilván kötelező erejűnek vallották magokra nézve az európai nemzetközi jogot.

(c) Az európai népeket általános alaki kötelezettséggel felkarolja az 1815. bécsi kongressus irományai s az aacheni egyezkedések a diplomatikai megbízottak rangosztályaira nézve. Tárgyilag kötelező erejűek valának a westfali s az utrechti béke. Legalább számos államra kiterjeszkedett a szent szövetség. Végre a rabszolgakereskedést ugyan nem egy általános nemzetközjogi tétel kárhóztatja, hanem számos ugyanegy alapon nyugvó szerződés.

69. §.

2. Történet s irodalom.

A nemzetközi jog első tudományos művelésekor *Grotius Hugo* által a bölcséleti s tételes nemzetközi jog nem vált el azonnal, és az utóbbi bárha helytelenül főleg bizonyítékul szolgált a jogbölcséleti tételek szabatosság felől. *Grotius*on kezdve azonban mégis számos író említhetni, kik többé kevésbé tudatosan s kizárólag tárgyalták a tételes nemzetközi jogot, így péld. *Zouch-t* (*Zuchaeus*) 1650, *Rachel-t*, 1676, *Textor-t* 1680. Ugyancsak egyes tárgyakat ezen állásponton különösen művelék, így nevezetesen péld. *Wicquefort* a követjogot. A tételes szabványokon nyugvó jog különválasztása, valamint terjedelmes rendszeres feldolgozása érdeme *Moseré*. Még mint ifjú szerzett néhány, csekély figyelemre méltatott kézikönyvet; később pedig aggkorábban két terjedelmes művet bocsátott közre; ezen művek: „Versuch eines neuesten europäischen Völkerrechtes“ 12. köt. 1777—1780; „Beiträge zum neuesten europäischen Völkerrecht,“ 8. köt. 1778—1780 (a).

Eme alap tudományos tekintetben számos kiváncsolomnak nem tett eleget, és ugyan mind a tények magasabb tudományos összefüggését, mind a belőlök leszármaztatott tételek szabatos formulázását illetőleg; mindazonáltal szakadatlanul tovább építettek rajta s a felállított igények idővel figyelembe vétettek. Legközelebb a német államtudósok szereztek magoknak érdemeket a tételes nemzetközi jog körül, így különösen *Martens* s *Klueber*; később a többi népek is élénk részvétellel közrejárultak további kifejlesztésén, úgy hogy a németek korunkban

teljesen elmaradtak. A rendszerek s egyes részek s kérdések feldolgozásai száma felette jelentékenyvé növekedett, és a jogtudomány épen ezen ága öregbedett inkább, mint akármely másik világirodalom, mert csak a tételes nemzetközi jog bír valamennyi polgárosult népekre nézve közvetlen közös érvénnyel. A korunkig nyuló tevékenységtől bizton várhatni, hogy még továbbrais mindinkább fejlődni s tökéletesedni fog (b).

Az anyag lényegileg különböző feldolgozását s ennél fogva oskolák sorozatát még eddig nem kell megkülönböztetni. Az egyes művek különbsége a szerzők sajátosságából ered s alárendelt jelentőségű. Átnézet nyerése kedvéért legalkalmasabb a feldolgozás tárgya s alkalmilag a szerzők nemzetisége szerinti felosztás.

A tételes nemzetközi jog *története* sokféleképen van feldolgozva, és ugyan mind a külső jelenségek mind a feldolgozás története. Talán czélszerű volna a politikai s az irodalomtörténet élesebb szétválasztása, bátor nem tagadhatni, hogy tények és tanok itt sokféleképen hatnak kölcsönösen egymásra. Főmunkák gyanánt említjük a következőket. Az angol *Ward* művében — *Enquiry into the history of the law of nations in Europe*, I. II. Lond., 1795. — az ókor rövid, a középkor terjedelmes történetét tárja fel. Az amerikai *Wheaton* — *Histoire du progrès du droit des gens en Europe*. Lipcse, 1841. — a westfali békétől a bécsi kongresszus közé eső nemzetközjogi eseményeket rajzolja. Legkivált pedig a belga tudós LAURENT — *Histoire du droit des gens*, Gent, 1850-től kezdve, a legutóljára kiadott X. és XI. köt. 1865-ben. II. kiad. 1861—1865. — bámulatos tudományosságú s tökéletességű művel gazdagította az irodalmat. Egy-egy kötetben bölcséletileg s történetileg világot derít a keletre, *Görögországra, Rómára, a kereszténységre és a pápaságra s a középkori császárságra, a (germán) barbarokra és a katholicismusra, a hűbérrendszerre s az egyházra, a reformációra s vallásháborúkra, végre a nemzetiségekre.*

A rendszerek száma felette jelentékeny minden nyelven s a legkülönfélébb népek íróitól. — A németek között *Martens* — *Précis du droit de gens*, 1788 — érdemel elvei szabatoságánál s helyes rendszerénél fogva dicséretet; műve két emberkoron átal uralkodó maradt Európa határain túl is. *Klueber* később — *Droit des gens moderne*, 1819, németül: *Europäisches Völkerrecht*, 1821 — e téren is bebizonyította széleskörű irodalmi ismeretét; nevezetesen pedig *Heffter* — *Das europäische Völkerrecht der Gegenwart*, 1844, — nyújtott jogtudományi

él s alapos meghányás által kiváló kézikönyvet. — *Az angolok* közül újabb időben többen tűntek ki, így nevezetesen *Oke Manning* — *Commentaries*, 1839 — a kereskedelmi jogkérdések jeles tárgyalása által; *Wildmann* — *Institutes*, 1850, — számos jelentékeny jogi eset felhozása s angol jogfelfogás szerinti megítélése által; *Phillimore* — *Commentaries*, 1854 — derék jogászi rendszere, valódi tudomány, értelem s rendkívüli tudományosság által. — *Amerika két derék* rendszeres művet mutathat fel, *Kent*-ét s az említett *Wheaton*-ét — *Elements* 1836. — Franciaországban nincs megemlítésre méltó rendszeres nemzetközjogi műve.

A tételes nemzetközi jog *monographiákban* tárgyalt részei közül a következők válnak ki:

A diplomatikai ügynökök jogviszonyai számos fejtegetésnek képezik tárgyát; nevezetesen a konsulokról nagy számmal léteznek iratok. A követek jogáról s ügyzeteiről szólnak kiválóan: *Wicquefort*, *L'ambassadeur et ses fonctions*. A la Haye, 1860; *Moser*, *Versuch*, III. s IV. köt. s *Martens*, *Guide diplomatique*, 4. kiad. 1857; *Garden* gróf, *Traité de diplomatie*, 1833, s *Miruss*, *Gesandtschaftsrecht*, 1847. A konsulokról szóló iratok közül kitűnnek nevezetesen *Miltitz*, *Manuel des Consuls*, 1837 bámulatos tökélye s tudományossága által; *Oppenheim*, *Lehrbuch*, 1854, egy általános tételes consuljog kísérlete által.

A tengeri kereskedelem rendkívül fontos jogviszonyait hadban s békében számos irat s részben kitűnően fejtegeti. A francziák közül említendőek nevezetesen: *Ortolan* — *régles internationales*, először 1848. — s *Massé* — *Droit commercial*, 1844 — ; a németek közül: *Miruss* — *Seerecht*, 1838 — s *Kaltenborn* — *Seerecht*, 1851. — *A semleges felek kereskedelmének* kérdése háború idején, a XVIII. század óta nemcsak elméletileg, hanem a gyakorlati életre mélyen ható fontos tárgy, egy egész könyvtárrá szaporodott irodalommal dicsekedhetik.

Végre *a nemzetközi magánjog* gazdag irodalmáról kell megemlékeznünk, mely nagyobbára az államok tételes szabványaival foglalkodik. L. erről fenn a 60. §-et.

Magából értetődik, hogy *a nemzetközi szerződések gyűjteménye* nemcsak tárgyi alapja a tételes nemzetközi jog tudományos fejtegetésének, hanem nélkülözhetlen segédeszköze a gyakorlati életben működő államférfiúnak. Ennélfogva igen jelentékeny ezen gyűjtemények száma s felette terjedelmes művek

is találkoznak közöttük. — Ezen iratok közül megkülönböztetendők az általános s különös gyűjtemények; amazok felkarolják több állam nemzetközi szerződéseit hosszabb időköz tartama alatt; az utóbbiak csak az egyes államtól vagy egy bizonyos tárgyra nézve megállapított egyezményekre terjeszkednek ki. Az általános gyűjtemények közül említendők: DU MONT, Corps universel diplomatique, folytatva *Barbeyrac*-tól s *Roussel*-től. XIII. köt. fol. A legujabb időig terjedő kiegészítést nyujtanak *Wenk* — *Codex iuris gentium*. — *Martens* — *Recueil du traites*, először 1790. — Különböző íróktól az ujkorig folytatva. Kisebb gyűjteményt eszközöltek: *Mortens, Cussy* — *Recueil Manuel* — *Ghillany* — *Diplomatisches Handbuch* 1851. — A különös gyűjtemények közül említendők: *Rimer s Hertset* angol államszerződések gyűjteménye; *Hauterive s Cussy* francia kereskedelmi s hajózási szerződésai; *Abreu, Capmany s Del Cantillo* spanyol gyűjteményei; *Datta* hivatalos gyűjteménye a savoyai ház szerződéseinek; *Elliot s Minot* igen tökéletes gyűjteménye az északamerikai egyesült-államok szerződéseinek; végre *Neumann* gyűjteménye az osztrák szerződéseknek.

(a) *Moser* érdemeiről l. *Mohl*, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*. II. köt. 412. l.

(b) A nemzetközi jog irodalomtörténete s bibliographiája dúsabb mint bármely más ága az államtudományoknak. L. *OMTEDA*, *Literatur des Völkerrechts*. I. II. Regensburg, 1785. — *KAMPTZ*, *Neue Literatur des Völkerrechts*. Berl., 1817. — *MOHL*, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*. I. köt. 335—470. l.: *Die neue Literatur des Völkerrechts*. — *TISS*, *Two introductory lectures on international Law*. Lond., 1856.

3. Egyes tanok.

70. §.

a) Az államok területe s tulajdonjoga.

Az európai nemzetközi jog számos alapelvet állapít meg az államok területéről, melyeket általános jogfogalmakból nem lehet leszámaztatni, de melyek határozott szokáson nyugsznak.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy valamely állam területe nem pusztán szárazföldi, hanem vízi területből is állhat. Az utóbbi határfolyamokon s tavakon való tulajdon és suverainitási jogra s a tenger részein való tulajdonra szakad. — Határfolyamokon s tavakra a határos parti államok felségjoga a

víz közepeig terjed, ha ugyan nyilván más vonal nincs megállapítva, a mi folyamoknál felette sűrűn megesik, a mennyiben az ugynevezett völgyút, azaz a folyam természetileg legmélyebb folyása, melyet a vízmentében lefelé vitorlázó hajók követnek, szokott határ gyanánt felvétetni. — A tengert nyílt részeiben ugyan nem képes egyes állam birtokába venni, és a korábban e tekintetben felhozott igények jelenleg általán alaptalanoknak tartatnak. A következő tengervidékek azonban az illető állam területéhez számítvák: 1. a part hosszában elterülő tengerszagalag (a); 2. az állam területétől körülzárt azon tenger, melyet a parton emelt erődítvényi munkálatok által védelmezhetni; 3. oly tengerszorosok, melyeknek mindkét partja azon egy államhoz tartoznak s mely fölött a part felől uralkodhatni (b). — Ily vízterületen a birtokló államot a főségi jogok azon telje illeti, mint a szárazföldi területen. Nevezetesen tehát: kizárólagos törvénykezés polgári s fenyítő ügyekben; adószedés idegenektől s áruiktól; idegen hadihajók kizárása és tökéletes semlegességi igény más államok tengeri háborújakor; halászat az idegenek kizárásával; az uralom elismerési joga a hajókösztöntés symbolikus eljárásakor stb.

Nemzetközi jelentőségben *államtulajdon*, tehát az államtól minden idegen csorbítás ellenében képviselhető mindaz, a mi határain belül fekszik. Minélfogva 1. az államjóságokból; 2. a magánföldbirtok összegéből; 3. a határon belül fekvő uratlan jóságból áll. Quidquid est in territorio est de territorio.

Az államterület szerzése felőli tulajdonképeni szabványok közül nevezetesen az uratlan vidékek *elfoglalására* (occupatio) feletti elvek említendők. Ily birtokfoglalás általán elismerendő szerzési cím gyanánt, melyet nemcsak ujonnan felfedezett országokra, hanem régóta ismeretes, de nemzetközjogilag el nem ismert hatalomtól bírt területre nézve is helyén van. Az ugynevezett vad és barbar néptörzsek, — a mi az európai polgárosodásnak nem válik becsületére — csak magánjogosult de nem nemzetközjogilag elismerendő tulajdonosoknak tekintetnek (c). A nemzetközjogi igényt megállapító birtokelfoglalás azonban azt követeli, hogy maga a szerzendő birtok valamely felségi cselekedet péld. a címer vagy a lobogó kitűzése által foglaltassék el, a mit a birtokfoglalás formyszerű kijelentése kísérjen.

Elévülés általi birtokfoglalásnak az európai nemzetközi jog szerint nincs helye.

(a) Azon elv, hogy a part hosszában elhuzódó tenger az államterülethez tartozik, általában elismertetik, csak terjedelme vitályos ezen területrésznek. Jelenleg azon vidékre szoritkoznak, melyet a part felől ágyúval elérhetni, csak Anglia igényel nagyobbat.

(b) Vitályosabbak az államterülettől környezett tengerek és tengerszorosok tulajdonjoga feletti elvek. Rendszerint szerződések szabályozzák; különben el van ismervé, hogy két tengert összekötő tengerszoroson való átalkelést nem lehet eltítani vagy feltételekkel nehezíteni. Sajátságos kivételt képez a dán jog a sundvámra nézve.

(c) A vadak tulajdonjogának el nem ismerése saját országukon — ami oly sűrűn jelenkezett szigetek stb. elfoglalásában s az eredeti lakosok nélküli határszabályozásban — kétségkivül forrása volt a gyengébb őslakosok ellenijogtalanságnak s biztos kiirtásuknak. Hogy mennyire öregbedett ezen erőszakoskodások folytán külterjre nézve az európai polgárosodás, a fölött eltérő nézetek uralkodnak; a hatalommal való visszaélés teljes igazolását e körülmény alapján aligha eszközölhetni.

71. §.

b) Az államok függetlensége.

Az európai nemzetközi jog értelmében nem elegendő az önálló létel pusztá ténye, hogy valamely országnak s lakosainak a független állam helyzete és joga megszerzettessék. Sőt inkább *el kell ismertetnie* az új államnak az eddig fennállottaktól, ha igényt akar emelni egyenjogosultságra, nevezetesen cselekvőleges s szenvedőleges követségi jogra, szerződési jogra és jogszerű háborúskodásra. Ezen elismerést sűrűn megvonják oly államok, melyek jogi vagy előnyokoknál fogva nem kedvesen veszik az új állam keletkezését, és ezen elismerés megtagadása ugyan elegendő ok a közlekedés megszakasztására és az elégedetlenség feltüntetésére kelletlen intézkedések által, de nem háború indítására. Fellázadt tartományok és gyarmatok átellenében az elismerés a legtöbb állam részéről csak akkor fog helyet, ha a korábbi kormány beleegyezését adta az elszakadásra és önálló alakulásra. A korábbi elismerést az igényét fenntartó régi kormány nem ritkán okul érvényesítette háború indítására (a).

Épen ily eltérők a bölcséleti nemzetközi jog elveitől a tétel európai jog állitmányai az *állam területe és hatalma kiterjedését illetőleg*. Az egyensúly rendszere ennél fogva nemcsak politikai óhajítás és előnyös állapot, hanem formaszzerű jogviszony, melynek fenntartását valamennyi többi állam kívánhatja és szükség esetében kikényszerítheti, és melynek megsértése jogi okul szolgálhat a többi állam általános egyesülésére az egyolda-

lulag eljáró hatalom ellenében. — Ezen rendszerre nézve korábban csak az európai birtokok vétettek tekintetbe, egyéb világ-részekben ellenben a szerzeményeket kinek-kinek belátására s kedvére bizták. Hasonló, de mindenesetre első fejleményében levő rendszer képződött Amerikában, hol legalább az egyesült államok újabb birtokok szerzését európai államok által tilosnak mondják *(b)*.

A szertartásokra és tiszteleti jogokra nézve a tételes nemzetközi jog nem ismer el egyenlőséget valamennyi állam között, sőt inkább bizonyos rangkülönbség forog fenn, mely ugyan lényegileg a hatalom tényére van állapítva, de mégis sokban az államfők különböző címzeitől és az utóbbi korától függ. A főfelosztás királyi rangú államokat különböztet meg és olyakat, melyeket e cím nem illet. Amazokhoz tartoznak valamennyi egyeduralmak a császárságoktól a nagyhercezségekig; ugyancsak hatalmas köztársaságoktól sem vonták meg soha az egyenjogúságot. — Össze nem tévesztendő ezen ranghatározmányokkal a nagyhatalmakra és másod, harmad stb. rangú államokra való felosztás, mely csak tényleges hatalmi viszonyt, de nem bizonyos rangot és evvel járó formaszzerű jogot jelent. — A rang feletti viszályok már igen komolyan fenyegették Európa békéjét, és ha újabb időben telhetőleg kikerültetnek is, úgy még sem mondtak le jogilag az igényekről, hanem kölcsönös egyezkedés és jogi következmény nélkül mellőztetnek *(c)*. — Ezen rangviszonyok következménye az is, hogy valamely államnak ugyan szabadságában áll tetszés szerint címeket igénybe venni belügyeiben, a külfölddel való közlekedésében azonban csak beleegyezésével tehet változásokat *(d)*.

A beavatkozás joga elvei más állam belügyeibe, nevezetesen alkotmányába, az európai államéletben a leghatalmasabb hullámzásokon ment átal, és koránsem tekinthetők végleg megállapítottaknak. A beavatkozási igényeket legszélesebbre terjesztette a szent szövetség. Hogy azonban egyéb alapon és egyéb iránylatban is messzeható igényeket emelhetni valamely állam bizonyos alakulására nézve, a nagy keresztény hatalmaságok közös követelményei (1856-ban) bizonyítják a török állam alkotmánya teljes átalakítását illetőleg. — Idegen állam igazgatásába való avatkozást feltétlenül jogtalannak tekintenek, és csak egyes esetben lehet az idegen állam hatóságai általi állítólagos jogsérelem miatt elégtételt s talán kármentesítést követelni.

(a) Csak az éjszakamerikai egyesült államok veszik az új államok elismerésére nézve feltétlenül az önálló léte tényét tekintetbe s nyilván elállanak a jogi alap mindennemű vizsgálatától.

(b) Az egyensúly amerikai rendszere alapja rejlik az ugynevezett MONROE tanban (Monroe doctrine). Az államszövetség öregbédével kétségkívül elv gyanánt fog kimondatni, hogy Amerikában az új szerzeményeket sőt gyarmatok szerzését és birását is meg fogják akadályozni. *America for the Americans.*

(c) Azon nagy fontosság, melyet korábban az európai államok közötti rangviszonyoknak tulajdonítottak, lélektanilag felette csodálatos. A bő és részletekbe bocsátkozó irodalom mutatja, hogy mely terjedelemben foglalkoztak a tárggyal s mely jelentőséget tulajdonítottak neki az életben. L. OMTEDA és KAMPTZ. — A lényeges kérdések átnézetét adja: GÜNTHER, *Völkerrecht in Friedenszeiten.* Altenb., 1787, I. köt. 199. l. — A legujabb állapotot tárgyalja: MOSHEIM, *Ueber den Rang der europäischen Mächte.* Sulzbach, 1819.

(d) Igy Anglia belügyeiben gyakran használja hivatalos irataiban az „imperial“ kifejezést, a nélkül, hogy a külföldtől a császári méltóságot igénybe venné vagy attól önkényt megnyerné.

72. §.

c) A követségi jog.

A tételes nemzetközi jog a követek viszonyait s igényeit bő terjedelmességgel dolgozta fel s sok olyast határozott, a mit általános észjogi elvekből nem lehet leszámaztatni (a).

Mindenek előtt a diplomatikai ügyvivők következő három lényegileg különböző *faja* különböztetendő meg.

1. *Követek*, azaz oly hivatalnokok, kik állam s állam közötti a politikai s jogi ügyzetek ellátására rendelvék valamely kormányhoz, akár meghatározott egyes ügy, akár a két kormány között fennforgó valamennyi ügy elintézése végett. Ezek ismét négy különböző *rangosztályra* szakadnak, melyek azonban csak a tiszteleti jogokra nézve, de nem a sajátlagos nemzetközi állást illetőleg különböznek egymástól. Ezek ugyanis:

- a) *Követek* vagy *ambassadeure-ök* (*Botschafter*). Korábbi fel fogás szerint nemcsak az államügyek ellátására rendelvék, hanem az államfő személye képviselőjére is; jelenleg azonban csak különös mind követségi udvarától, mind egyéb követektől igényelhető tiszteleti jogok által kitüntetve.
- b) *Rendkívüli követek és felhatalmazott ministerek*; nagyobb államok követségeinek rendszerinti főnökei legalább is hasonrangu kormányoknál. A „rendkívüli“ jelző régen megszűnt egyebet jelenteni pusztá címmél. Tiszteleti

jogaik még eléggé jelentékenyek, bárha határozottan a követek mögött állnak.

- c) Még hátrább állnak e tekintetben a *székelő ügyészek* (*Ministerresidenten*), kiket az aacheni congressus rendelt 1818-ban kisebb államok kevésbé költséges képviseltetésére.
- d) *Ügyérek* (*Geschäftsträger*), ugyan feljogosítvák valamennyi hivatalos ügyek ellátására, de kevés tiszteleti jogok igénylésére; nagy államokban nem az államfőnél, hanem a külügyi ministernél hitelesítvék. Az állás maradandó is lehet, de mulékony megbízásból is állhat, melyet egy követség megüresedése vagy a követ személyes távolléte esetében egy alárendelt hivatalnokra ruháztak volt.

A nemzetközi ótalom, mindennemű ügyek ellátása jogosultsága, a küldő kormány és alattvalói képvisellete mindennemű követnél ugyanaz; ugyancsak jogilag egyjelentésűek a különböző nemű követek cselekményei, akár igények szerzéséről vagy kötelmek átvállalásáról legyen szó. De nem áll valamennyi államnak jogában, tetszése szerinti követeket küldeni, hanem a kisebb államoknak az alsóbb ranguakkal kell beelégedniök; de mindenkor szükséges, hogy a kölcsönös követek egyrangúak legyenek.

A követségek mellé adott személyek, kiknek ugyan nincs jogukban kormányuk ügyeit önállóan vezetni, de kik nemzetközi személyes ótalmat igényelhetnek, a következők: követségi tanácsosok, titkárok, tisztek, attachék, tolmácsok stb.

2. *Consulok*, azaz a kereskedelmi és hajózási jogok és érdekek épentartására rendelt hivatalnokok idegen országban. Általános politikai vagy egyáltalán az egyes alattvaló közlekedésén túlmenő ügyzetek ellátásával elvileg nincsenek megbizva; kivételek mégis fordulnak elő, részint minden másnemű követek hiányában, részint a muhamedán államok és magasabb helyi hivatalnokai irányában. Nevezetesen akkor alkalmazvák a consulok, midőn a teljesen még nem rendezett nemzetközi viszonyok, péld. egy új állam még formasierüleg nem eszközölt elismerése, követségek rendelését meg nem engedik. Különben a követség mellett is rendelhet állam consulokat, még pedig többet is az idegen ország különböző helyein; gyakran meg- esik, hogy nem is sajátlagos hivatalnokai vagy alattvalói a rendelő államnak, hanem kereskedők azon országban, a hol consuli ügyzetek végzendők. Az idegen államfőnél nem hitelesítvék, de el kell általa ismerve lenniök — az exequaturát kapván; — az országos kormány egyoldalúlag megvonhatja jogosultságát,

ha van oka vele elégedetlen lenni. Ahol követek helyét nem pótolják, ott jogukban sem áll a nemzetközi jogi függetlenséget igénybe venni. — Különben három nemű consul létezik:

- a) *Főkonsulok (Generalconsulen)*, az összes konsulság vezetői valamely nagyobb területben; különben mint puszta cím is előfordul.
- b) *Konsulok*, egy bizonyos kereskedelmi helyre rendelvek az ügyzetek ellátására: a hol főkonsulság létezik, annak alá vannak rendelve.
- c) *Konsuli ügyvivők és alkonsulok*, (Consularagenten, Viceconsulen), a konsulok mellé vagy kevésbé fontos helyre rendelt egyének (b).

3. *Rendkívüli diplomatikai ügyvivők*, azaz oly személyek, kik az ügyzetek ellátására nézve hatalmazvák fel idegen állam irányában, a nélkül azonban, hogy formászerű követek vagy konsulok volnának. Akár azért, hogy valamely küldöttség titokban tartassék, akár azért, mert csak egy bizonyos ügyet akarnak egy arra különösen alkalmas egyéniség által elvégeztetni, akár talán azért, mert fölöslegesnek tartanak formászerű követséget rendelni; röviden különböző okoknál fogva lehet oly megbizással felruházni valakit, melynek átalvétele sem teljes nemzetközi ótalmat, sem tiszteleti jogokra való igényt, sem végre valamely egyéb ügyzet ellátására való jogosultságot nem kölcsönöz. Ide tartoznak.

- a) Az ugynevezett *czimnélküli ügykezelők* (negociateurs sans qualité), azaz titokban s formászerű meghatalmazás nélkül politikai tárgyak kezelésére kiküldött személyek; nem kell hivatalnokának, sőt alattvalójának sem lenni a kiküldő kormánynak, néha asszonyszemélyek is lehetnek.
- b) *A biztosok* (Commissarien), egyes, különösen technikai ismereteket igénylő ügyzetek kezelésére idegen államban rendelt hivatalnokok. Kötelesek megbizásukat (commissorium) bemutatni, melyből jogosultságuk terjedelme, péld. vajon kölhetnek-e szerződést és viszonyuk államuk követéségéhez kiviláglik stb.
- c) *Ügyvivők* (Agenten) legközelebb az államfő magánügyei ellátására hivatvák idegen helyen, de szabályszerű képviselő hiányában alkalmilag államügyek is bizatnak rájuk. Az utóbbi esetben ajánló-levéllel (lettre de provision) vannak felruházva.

A tételes nemzetközi jog elismeri valamennyi állam azon jogát, hogy mindennemű diplomatikai ügyért *fogadhasson* vagy

visszautasítson, nem különben egész terjedelmében azon jogot is, hogy küldetésöket akarattjok ellenére is megsemmisítse. Ezen jog óvatos használása azonban az eszély dolga, hanem ugyancsak szokás is; idegen követség elutasítása majdnem ellenséges lépés, mely közönségesen meg is szokta előzni a háború megindulását.

A szokásjog szerint mind a követség kezdetekor, mind barátságos megszűntekor multhatlanul szükségesek bizonyos *formák és oklevelek*. Az új követ, nevezetesen ha az ügyzetek általános ellátásával van megbízva, általános hitelesítvényi iratot (Creditiv) kap, melyet többé kevésbé ünnepélyes fogadtatáson tartozik átalandni; kongressusra, szövetségi gyűlésre, vagy egyes ügy elintészésére küldött követeket meghatalmazványokkal látják el. Szigorúan véve csak eme okiratok átadásával veszi kezdetét a követség és a követségi jogok teljes élvezése. — A követségi jogok megszűntekor elszólítási oklevelét adja át a követ s idegen államától ugyancsak vesz hitelesítvényi okiratot (Recreditiv). — A konzuloknál csak kinevezési rendeletek dívnak, a biztosoknál csak meghatalmazások (c).

A széles értelemben vett követekhez tartozó valamennyi személy — de nem a követségi jellem nélküli ügyérek és konzulok is — teljes mértékben igénybe vehetik idegen kormányuk részéről személyök illetlenségét s tökéletes függetlenségét. — A követ *személye sérthetlensége* nemcsak oly cselekményekre nézve áll, melyek az idegen államtól erednek, hanem valamennyi egyes alattvalója átellenében is, kik követ sértése miatt szigorúan megfenyítendők. Ugyancsak a követ valamennyi alárendeltjére, családjára és cselédségére is kiterjed e nemzetközi ótalom. Kevésbé lelkiismeretes, szégyenére legyen mondva, az európai szokás, a követek írásbeli közlekedésére nézve. — Az idegen állam minden alárendeltsége alóli felmentése a követeknek (*Exterritorialitüt*), a tételes nemzetközi jog szerint széles körre terjed és nevezetesen a következő jogokat zárja magába :

- a) Minden *törvénykezés* alóli felmentést, mind polgári, mind államügyekben. Még a követség tartományában elkövetett cselekmény miatt is csak a hazai törvényszékek előtt lehet a követ ellen keresetet indítani, legfeljebb elszólítását szabad sürgetni.
- b) *Istentiszteleti szabadságot* a követségi lakáson belül;
- c) Minden *adó alóli* felmentést, ugyancsak a rendészeti szabványok megfigyelése alóli felmentést is, ha kivétel nélküli

megtartása a dolog természetében nem rejlik, így péld. némely egészségi, tűzvédelmi és tisztasági szabványoknál;

- d) *Menekvési jogot*, azaz a követ lakása illetlensége elfogatás vagy egyéb bírósági s rendészeti cselekedetek eszközésére, a mi legfeljebb a követ beleegyezésével történhetik. Az idegen állam alattvalói is ótalomban részesülnek ezen jog által a követ területén (d).

(a) A követségi jog irodalmáról l. fenn a 69. §-et. — MOHL, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaft*. I. köt. 408. l.

(b) A konsulságok számára és a konsulok alkalmazására nézve sajátlagos diplomatikai ügyzetek ellátására, nevezetesen korunkban történt jelentősebb változás. Ennek természetes következménye, hogy e tárgy jogi tana is átmeneti állapotban van.

(c) A követségi közlekedés legaprólékosabb kicsinységig kifejlett formáságáról l. MAERTENS művét. Sok tanulságost nyújt még KÖLKE, *Betrachtungen über Diplomatie*. Stuttg. s Tüb., 1838.

(d) Az exterritorialitas jogai korábban még nagyobb terjedelműek valának. Újabb időben a menedékjogra, az adómentességre nézve szűkebb korlátok húzóttak.

73. §.

d) A hadjog.

Aránylag kevesek és nem jelentékenyek az európai nemzetközi jog sajátos határozmányai a hadviselési jog s a háborúban megfigyelendő magatartás felett (a).

Itt is áll azon elv, hogy csak *jogszerű kormánynak* áll jogában hadat viselni. El nem ismert hatalmaktól elrendelt ellenségeskedéseket büntetteknek tekintik, melyek miatt a résztvevők megfenyítettnek. Ugyancsak áll általán azon elv is, hogy csak az állam törvényei értelmében fegyverviselésre szólítottak vehetnek részt a harczi cselekményekben. Azonban erre nézve két kivétel áll fenn, melynek egyike dicséretes, másika gáncsolandó.

Elsőben ugyanis szokásjogilag el van ismerve, hogy ellenszegülő, fegyveres sereg szabályszerű s nemzetközijogilag elismert ellenségnek tekintendő, mihelyt formászerűen katonás rendet vett fel s maga is szokásos módon viseli a háborút. De a fegyveresek eme elismerésében tisztos ellenségek gyanánt nem rejlik ügyök jogi elismerése vagy az erőszakos állapotot előidéző személyek büntetlensége is (b).

Ellenben mindenképen gáncsolandó a magánszemélyek legújában ugyan az európai harcokban nem gyakorolt, de

elvileg még meg nem szüntetett részvéte tengeri háborúban, melyet magánvállalat gyanánt saját kezökre szoktak volt folytatni. A *kalózság* gyakorlása mindenesetre feltételeztetik a *kalózként* kiállításától, melyet minden egyes hajó szükségel egyik jogszerű hatalom részéről; de az ily levelek nemcsak olyaknak is adatnak, kiknek semmi közök az ügghöz, hanem a tiltalan hadviselés összes gondolatának, ugyanis az ellenséges *államhatalom* általi legyőzetésének hátat fordítanak, a mennyiben itt a hadviselő egyesegyedül az ejtendő zsákmány fejében jelenkezik önkénytesen. Azonfölül elég gyakran hatalmaskodásokká s kegyetlenkedésekké fajul a magán tengeri háború, mely azért nem igen különbözik a *tengeri rablástól* (c).

Háboru *kitörésekor* oly intézkedések szokásosak a tételes nemzetközi jog értelmében, melyek nem folynak önkényt az állapot létegeből. Így nevezetesen valamennyi alattvaló visszahívása az ellenségessé vált állam katonai s polgári szolgálatából, és ugyan sulyos büntetés terhe alatt; az ellenséges kormány nyal semminemű összeköttetésben nem álló, területén tartózkodó innenső polgárok visszahívása; mindenféle közlekedés, üggyet, sőt még levélváltás megszakasztása is az ellenséges határokon belül tartózkodó személyekkel. ugyancsak könnyebb vagy sulyosabb fenytések terhe alatt; végre az ellenséges hatalom alattvalóinak az innenső területen levő magánbirtoka, nagyobb vagy csekélyebb szigorral eszközöndő, rendszerint legalább a hajókra és terheikre kiterjeszkedő elkobzása. Az elnézést mindezekre nézve szelid érzület önkénytes bizonyításának, de koránsem kötelességnek tekintik.

A *fégyveres ellenségek* elleni eljárást illetőleg a tételes nemzetközi jog ama elvet, hogy csel vagy erőszak által fégyverképtelenekké tétethetnek, tehát fogságba ejtethetnek, megsebesíttethetnek és éltöktől megfosztathatnak, csak szelidítő korlátozással engedi alkalmazni. Szokásjogilag tilos ugyanis dijt tüzni a jogszerű ellenség fejére; orgyilkolást gyakorolni; kutat és élelmi szereket megmérgezni, vagy hadi foglyokat ragadós betegséggel visszaküldeni; megmérgezett vagy czél nélkül fájdalmat okozó fégyvereket használni. Mindezen esetekben nemcsak visszatörásokat (*Repressalien*) szabad gyakorolni, hanem nevezetesen halálbüntetést rendelhetni az ily tiltott módon háboruskodó félre. — Az ellenség megöletése tilos, ha kész a fégyvereket lerakni és életeért esedezik, feltéve ha korábban nem terhelte nemzetközijogellenes cselekmény és a hadifoglyok őrzése önönbiztonságával nem ellenkezik. E végből

ostrom alá fogott várak felszólítandók megadásra, és a feltétlen megadás foglyok gyanánt elfogadandó.

Az ellenség *fegyvertelen alattvalói* személyét nem szabad, még a seregben tartózkodókéét sem szándékosan megsérteni; nevezetesen a védtelenek megsebesítése vagy megöletése s aszszonyokon történt erőszakoskodás sérti a nemzetközi jogot. Szomorú kivételt képez természetesen a rohammal elfoglalt vár nem harczias lakossága is.

Az ellenség *birtokát* illetőleg a következő különös elvek vannak érvényben:

Magának az ellenséges *államnak ingó javait* szigorú jog szerint a győző zsákmányul ejtheti. Ha e jogot nem gyakorolják a hadviseléshez nem tartozó tárgyakat illetőleg teljes szigorában, ugy ez önkénytes kimélet. A pajkos rombolást azonban, névszerint ha a mivelődés műveire terjeszkedik ki, a hatalom nyers visszaélésének tekintik, míglen elszállítása a győzelem jele gyanánt meg van engedve. — Békés *magánszemélyek* ingó javait elvileg nem szabad sérteni vagy elszedni; de az ellenség területén levő sereg jogában áll, szükségleteit ingyenes tétemények kivetése által fedezni. Ugyancsak meg van az ellenség területén álló győztes félnek engedve, az elfoglalt részeket egyelőre a maga előnyére igazgattatni, és névszerint az adókat a hadi pénztárba gyűjteni. — *Ellenséges katonai személyek* ingó jószágai elfogatásuk esetében a győztes zsákmánya, ha csak nyilván egyébként nem rendelkeztek szerződés alapján. Megjegyzendő, hogy az ily zsákmány egynapi birtoklás folytán jogilag tulajdonná válik, minélfogva ha ez időköz után visszafoglaltatnék; a korábbi tulajdonos nem követelheti a legujabb birtoklótól.

Az ellenség *ingatlan tulajdona* az időiglenes foglalás pusztá ténye folytán nem megy veszendőbe. Az e nemű *magánbirtokot* jogczimére nézve sértetlen hagyja az ellenséges betörés; s csak a mennyiben hadi intézkedések igényelnének pillanatnyi elfoglalást vagy felhasználást, szenvedhet időiglenesen csorbát; ez esetben teljesen átalakíthatni, sőt feldúlhatni; kárpótlás ez esetben nem szokásos. Ugyanez áll a szűkebb értelemben vett *államjavakról*. Az állam *nemzetközjogi* tulajdona ellenben, azaz a területre való kizárólagos igény, veszendőbe mehet háború folytán, jogilag azonban csak a formyszerű átengedés által a békekötésben. Addig a birtok csak tényleges birtok.

Sajátos elvek vannak érvényben a *hajókat s terhüket* illetőleg. Nem csak az állam hadihajóit, hanem ellenséges magán-

személyek kereskedelmi hajóit is szabad zsákmányul ejteni, és pedig közönbös akár állam-, akár kalózhajók, akár a part felől eszközlik az elfoglalást. Az elfoglaló tulajdonába azonban csak akkor megy át, ha a hajó vagy terhe biztonságba hozatott. A hajó visszafoglalása esetében a következő módosítások alatt kapja meg a korábbi tulajdonos: ha a visszafoglalás az állam hadihajója által az első huszonnégy órában történik, ingyenesen; ezen időköz lefolyta után becsértéke egy része megtérítése mellett; ha kalózhajó eszközli a visszafoglalást, az első huszonnégy órában a becsérték felének megtérítése mellett, ezen időköz után épen nem. — Egyébként a tulajdon megszerzésére nem elegendő a magánhajókra nézve az elfoglalás pusztá ténye, hanem szükséges, hogy az ily hajó osztaléktörvényeszk elé hozassék, mely azután az elfoglalónak ítéli oda (d).

A háború tartamában előforduló *szereződések* a hadviselő felek között a tételes nemzetközi jog szerint a következő sajátosságokkal bírnak:

Az ellenséghez *tudósítás* végett küldött követ nyiltan nappal és álöltözet nélkül tartozik közeledni, ellenkező esetben kém gyanánt tekintetvén. Fegyverek általi sérelmezéstől a szükséges jelek, tengeren névszerint a küldötti lobogó felhuzása, által tartozik magát megóvni. A kellő elővigyázati intézkedések daczára rajta esett sérelem a nemzetközi jogot támadja meg; különben mindegyik fél szabadságában áll az ellenséges közeledés helyét, idejét s alakját tetszése szerint meghatározni és figyelembe vételét követelni. Az általános vagy különös szabályok áthágása esetében jogszerű módon alkalmazhatni a fegyvereket.

Fegyvernynyugvások majd egészen *helyiek* lehetnek, majd nagyobb harcra terjednek ki, majd végre a háborúskodó felek összes hadviselésének gátat vethetnek. A két első nemű fegyvernynyugvást az illető helyen tartózkodó legfelsőbb katonai parancsnok kötheti. Az e nemű czélszerűtlen szerződés kötése miatt a maga kormánya felelősségre vonhatja a hibázót; az ellenség minden esetre igényelheti az egyezkedés megtartását. Általános megszüntetése az ellenségeskedésnek, mert nevezetes politikai hatálylyal jár, a két államfő beleegyezésétől függ.

Kapitulációk kötésére rendszerint az illető helyre rendelt legfelsőbb kormányzók jogosítvák; kötelező erejük nem függ az államkormány elfogadásától, ha a feltételek pusztán csak a katonai viszonyokra és talán az ostromlott vár lakosságával

való közvetlen bánásmódra szorítkozik. A kormányzó rendkívüli korlátozása e jogában s az ebből folyó ratificatio szüksége mihez tartás végett közlendő az ellenséggel a szerződés megkötése előtt (e).

(a) Ha az európai népek nem is haladtak még annyira a polgárosodásban, hogy teljesen távolmaradhatnának a harcz épen oly bizonytalan mint nyers eszköztől: úgy az ókor, sőt még a középkor szokásai átellenében is sok tekintetben közelebb értek a szelidebb s emberségesebb bánásmódhoz. Nevezetesen határozottan oda törekednek, hogy a sereghöz nem tartozó polgárok kevésbbé hátrányosan érintessenek a harcz zajától. Az elfoglalt terület lakossága' szabadsága s vagyona vesztéről, vagy teljes kiirtásáról szó sincs. Az ellenséges terület elpusztítása is csak katonai céloknál fogva nyer helyet s minden ilyenmű pajkos dűlás nemzetközjogi barbárságnak tekintetik. A régi eljárás egyedüli maradéka az ellenséges hajók s terheik elszedése. — Még váltságdíjat sem követelnek napjainkban fogságba ejtett ellenségért, és vagy kölcsönösen kicserélik a foglyokat a had folyamában vagy ingyenesen szabadon bocsátják valamennyi foglyot a békekötés alkalmával. Vajha a hadviselés ezen szelid iránya mind tovább vezetne az emberi haladás pályáján!

(b) A korábban felállított elvtől, hogy csak az *egyenruhások* tekintendők szabályszerű ellenségnek, a francia s amerikai forradalmi harczok óta eltértek, ezen államok nem bírván hadakozó tömegeiket egyenruházni, melyek mindazonáltal a törvényes hadi hatalom alkatrészét képezék. Különben teljes szigorral szabad azok ellen eljárni, kik az országba rontó ellenség ellen fegyverhez nyulnak, a nélkül hogy a törvényesen elrendelt s az államtól elismert hadi erőhöz tartoznának.

(c) Örvendetes, hogy nemcsak az utóbbi európai háborúkban nem állítottak ki *kalózleveleket*, hanem hogy e hadi eszköztől való kölcsönös lemondás egy részét képezi az 1856-diki párisi békének. Mivel azonban az egyesült államok ellenkezése miatt ez ármányos eszköz teljességgel még sem mellőztetett, irodalmát nem szabad tekinteten kívül hagynunk. MARTENS, *Essai conc. les armateurs*. Götting. 1795. — BERG VAN MIDDELBURGH, *Verhandeling over de afschaffing van de kap vahrt*. Utr. 1828. WURM, *Rottek és Welker Staatslexikonjában*, *Prise* cikk alatt.

(d) Közelebbit a hajók elszedéséről, visszafoglalásáról s birói odaítéléséről l. a tengeri jog feletti művekben.

(e) Világos, hogy a kapitulatókor netalán előfordult áthágását a jogosultságnak ne a bizó ellenség lakolja meg, hanem a hibázó kormányzó.

74. §.

e) Szövetségesek.

Nem igen dicsérendő, hogy a fennálló szokásjog szerint közös hadviselés eszközlésére kötendő *szövetségeknél* sok olyas van megengedve, a mi a dolog természetének nem felel meg.

Igy tételes nemzetközi jog szerint meg van engedve, hogy oly államok, melyek valamely vitályos ügyre nézve közvetlenül *nem érintetnek*, mégis csatlakozhassanak a hadakozó felek egyikéhez vagy másikához és a harcza belegyedhessenek.

Ugyancsak ezen jog értelmében nem tilos, *támadó szövetségeket* is kötni, és pedig mind általánosokat, azaz a szövetségestől elhatározott támadó háború valamennyi esetében; mind különöseket, csak egy bizonyos állam részéről való közös megtámadás esetére. Ily támadás egyéb államok beleavatkozását vonhatja maga után a másik fél részéről; még sem tekintetik a nemzetközi jog elvbeli megsértésének.

Ellenben meg könnyen megbarátkozhatni azon sajátossággal, hogy az uralkodó nézetek szerint az ellenség szövetségesek nem tekintetik minden körülmény között *hadban levőnek* és ennél fogva minden tekintetben ellenségnek. Ha ugyanis valamely állam általános, nem a fennforgó esetre vonatkozó szövetség értelmében csatlakozik a haddal megtámadott szövetségeshez, közrejárulását pedig a kiszabott seregszámra s pénzbeli téteményre szorítja, a nélkül, hogy egyéb ellenséges lépésekhez fogna: úgy az ellenség szabadságában áll, valjon az ily szövetségesnek csakis ellene síkra kelt seregével bánjék ellenségesen; vagy valjon a háborúban való közrejárulást általános ellenségeskedések okának tekintse, a mire mindenképen joga van. Az első esetben a hadakozási bajok a legszűkebb térre szoríttatnak (a).

(a) Szövetségesek elleni ily részszerű hadakozás példáit többi között Oroszország nyújtá 1812-ben, a midőn Poroszországot s Ausztriát csak annyiban tekintette háboruskodó feleknek, a mennyiben ezen államok Franciaországgal kötött korábbi általános szerződések értelmében seregeik bizonyos száma egy részét képezé az Oroszországra rontó francia seregeknek. Ellenben teljes joggal háborút izent ugyanezen hatalmasság Sardíniának, midőn ez 1855-ben szövetségre lépett Francia- s Angolországgal a háború megindulta után.

75. §.

Ⓐ A semlegesek joga.

Sokszerűek azon *sajátosságok*, melyeket a tételes nemzetközi jog az államok *semlegessége* tanában nyújt; és épenséggel nem magasztalhatjuk igazságosaknak s méltányosaknak a bölcséleti jog egyszerű tételeitől való valamennyi eltéréseit. Mert sok időig kirívóan mutatkozott e téren a hatalommal való visszaélés s az önzés.

Már *a semlegesség joga* s *a semlegességre szorító kötelesség* általán nincs akként meghatározva, a mint kellene lennie. Ugyan a tételes európai nemzetközi jog értelmében is jogában áll minden független s különös szövetség által nem kötött államnak háború alkalmával semlegességét megőrzeni; azonban jogi kötelezettség elvileg nem szorítja távol maradni idegen viszálykodástól. Erre nézve pusztán az egyes állam előnye és eszélye határoz. A ki arra határozza el magát, hogy részt vesz oly háborúban, mely a viszály eredeti tárgya szerint nem illeti, annak természetesen a tényleges következményeket is tűrnie kell; beleavatkozása által azonban nem cselekszik olyast, a mit az európai nemzetközi jog tiltana. — Említésre méltó kivétel erre nézve az, hogy egynémely államok általános európai határozmányok értelmében feltétlenül és szakadatlan semlegességre utalvák; így névszerint a Svajcz és Belgium, korábban Krakó. Sajátságos továbbá az is, hogy a hadakozó felek egyes tartományai, természetesen a háborúskodó felek közötti egyezkedések alapján, semlegesek maradhatnak; ez az eset történt péld. az 1733-diki háborúban a semlegesnek nyilatkoztatott osztrák Németalfölddel.

A mi már *a semlegesek egyes jogait és kötelmeit* illeti, általán nem léteznek oly határozmányok, melyek önkényt ne folyának a dolog természetéből. Tételes jog szerint is multhatatlan, hogy a semleges állam a hadakozó feleket semmiben se gyámolítsa harczias vállalataikban és hogy barátságos viszonylata mindegyik félhez sértetlen maradjon (a). Semminemű körülmény között sem szabad területén az egyik vagy másik fél részéről harczias intézkedéseket eltűrnie; ha ilyenemű cselekményt akarátja ellenére hajtának végbe, ezzel jogai oly súlyos sérelést szenvednének, hogy azonnal háborút izenhet a függetlenségét ilyképen sértő államnak, mely lépésre, ha csak egyáltalán megengedik viszonyai, becsülete is kényszeríti (b). —

Ellenben nagy nehézségeket nyújt a *semlegesek tengeri kereskedése* összes viszonya. Itt ugyanis a nagy hadakozó tengeri hatalmasságok érdekei homlokegyenest ellentétben vannak a közönségesen semleges kereskedelmi államokéival (c); a nemzetközi szabványok igen különfélék, amihez még alkalmazásuk különfélesége járul. Örvendetes különben, hogy újabb időben a tételes nemzetközi jog e téren is szemlátomást közeledik a humanitás követelményeihez; a mint az 1854-diki orosz háborúban történt eljárás is mutatja, a midőn maga Angolország is, habár nem is elvileg s mindenkorra, legalább tényleg s ama esetben, a főpontokra nézve engedett a semlegesek, korábban általa vitatott, követelményeinek (d).

A lényeges pontok pedig, melyekről itt szó van, a következők:

Kétséget sem szenved, hogy semleges hajók a tengeri háború folyamatában is meglátogathatják a hadakozó hatalmasságok kikötőit s árukat ki-sbeszállíthatnak; egyébiránt általán s elvileg el van ismervé, hogy *hadiszükségletek* (*Kriegscontrebande*) nem képezhetik a bevétel tárgyait. Ez elnevezés alatt mindazon tárgyak értetvén, melyek a szárazföldi vagy tengeri hadakozásra szolgálnak; határozottan ellenben még nincs eldöntve, hogy mely árúk sorolandók ide? Ha ugyan az ugynevezett közvetlen hadiszükségleteket, mint fegyvereket, hadi hajókat, lovakat, puskaport s lövegeket illetőleg nem is forog fenn vita: ugy annál inkább eltérnek a nézetek a közvetett hadi szükségletekre nézve, minők a hajóépítkezési anyagok, egyéb nyers anyagok fegyverek s puskapor készítésére, közsén, végre élelmi szerek; és még a legutóbbi esetben sem ismertettek el tökéletesen a semlegesek ide szóló követelményei.

Ép oly kétségtelen elvileg azon tétel, hogy semlegesek nem látogathatnak meg *zár* (*Blokade*) *alá fogott kikötőt vagy partot*. Vita tárgyát hosszú időig csak azt képezte, hogy mely feltevések alatt forog fenn tengeri zár; mire nézve névszerint három eltérő elvet iparkodtak érvényre juttatni. A zár legszűkebb, jelenleg általán elhagyott fogalma szerint akkor forogna fenn zár, ha a kikötőbe siető hajót a kikötő előtt levő tengeri hajók vagy a part felől lövegekkel fogadják. A másik felfogás szerint már akkor is zárról szólnak, ha a hajó nyilvánvalóan ki van téve a veszélynek, hogy czirkáló hadihajók útját állják. Legtovább ment a Francia- s Angolországtól sokáig papiroson gyakorlott zár, mely abból állott, hogy a hadviselő hatalmasság kinyilatkoztatta, miképen valamely békés part

zárállapotba helyeztetett, és ugyan tekintet nélkül arra, valjon tényleg létezik-e a zár valószínűsítésére szükséges tengeri hatalom vagy sem. Az utóbbi tengeri háború előzményei szerint azonban úgy látszik, hogy a nagy tengeri hatalmasságok is készek a zárat ugyan rendelmény útján helyreállítani, de csak ott s addig, a hol s a míg a valószínűsítésre szükséges tengeri erő tényleg kiküldetett.

A harmadik vitapontot, nevezetesen a gyarmati kereskedelmet illetően azon kérdés képezi, valjon szabad-e a semlegeseknek a háború tartamában a hadviselő felek egyikével *kereskedelmet üzeni*, a mit béke idejében ezen állam törvényei tiltanak? Erre nézve úgy látszik teljes joggal tagadó választ adnak a tengeri hatalmasságok.

Még fontosabb mint az előbbieket, ama kérdés, valjon el szabad-e szedni az ellenségnek semleges hajóra rakott árukat, vagy valjon inkább mint semleges területen levő áru sértetlenül hagyandó? továbbá: valjon a semleges fél áruját, melyre ellenséges hajón bukkantak, zsákmányul ejthetni, vagy valjon mint a semleges fél tulajdonát vissza kelljen szolgáltatni? Habár az utóbbi kérdés csekély gyakorlati jelentőséggel bír, mert semleges állam nem szállítja árukat háborút viselő nemzet hajóin, úgy annál mélyebb hatása az első kérdés. Elsőben már azért, mert igenlése esetében a gyengébb tengeri hatalmasság legalább részben háború idejében is folytathatja kiviteli kereskedelmét; de továbbá azért is, mert a semleges államoknak kilátásba helyezett szállítási kereskedelme jó hasznot ígér. A legrégebbi tengeri törvények, így nevezetesen a *consolato del mar*, tagadják, hogy a semleges hajón biztos az áru (frei Schiff macht frei Gut); később hatalmasan kikeltek ezen elv ellen a semleges államok, a nagyhatalmasságok, névszerint Anglia, nem törődtek ellenkezéssel és elszedték a semleges hajón talált ellenséges szállítmányt. A nyugati hatalmasságok Oroszországgal vitt legújabb háborújában az utóbbiak is elismerték a szabadság elvét; ekként legközelebb ezen háború tartamára, később elvileg elismertetett, *hogy semleges hajón ment az ellenséges áru*.

Az utolsó vitapont végre az, valjon a hadakozó hatalmasságok hadihajói szabadságában áll-e oly kereskedelmi hajókat tartalmuk tekintetéből vizsgálat alá vonni, melyek államuk hadihajója ótalma — *convoi* — alatt vitorláznak, vagy valjon a mellérendelt parancsnok szava elegendő bizonyíték gyanánt szolgáljon a hajó jogilag tiltatlan tartalmát illetően? E kérdés, mely véres összeütközésekre szolgáltatott alkalmat a semlegesek

között, nagyrészt elveszti jelentőségét, ha érvényben marad azon elv, hogy a semleges hajón ment az ellenséges árú.

Azon elvek megsértése, mely a semlegeseket illető kereskedelmi jogot paczkázná, az ez által rövidséget szenvedő, háborúskodó hatalmasság részéről a hajó s a szállítmány elkobzásával toroltatik meg, ha a bűnös tetten kaptik. Ezen büntetés azonban csak az admiráli törvényszék ítélete alapján foghat helyet, melynek eljárását legalább lényegileg, hasonszerű európai szokás határozza meg (e).

(a) Ha a semlegesek joga és kötelme a hadatviselő hatalmak átel-
lenében akként formuláztatik, hogy a semleges fél minden hadakozó
államot hasonló kedvezményben tartozik részeltetni: ugy ez annyiban
nem szabatos, a mennyiben a semleges állam elvileg semminemű ked-
vezményt ne gyakoroljon, tényleg pedig részint a geográfiai fekvés-
nél, részint a különböző szükségletnél fogva egyenlő kedvezményt
nem is gyakorolhat.

(b) Világtörténeti példája a semleges fél tekintet nélküli megsér-
tésének a francia sereg átvonulta porosz vidéken az osztrák háború
alkalmával 1805-ben; önbecsülése menthetlen hiánya s gonosz politikai
hiba gyanánt tekinthetni mindenkor, hogy Poroszország a sérelmet
nem torolta íziben meg, és nem izent háborút Franciaországnak.

(c) A semlegesek tengeri kereskedelmét tárgyaló irodalom felette
terjedelmes. Nemcsak a rendszeres nemzetközi művek jelentékeny
részét képezi e tárgy, hanem számos monografia is létezik. Az utóbbiak
közül legalaposabban tárgyalja Anglia szigorú nézeteit JENKINSON
(utóbb lord *Liverpool*) Discourse on the conduct of Great Britain in re-
spect to neutral nations during the present war. Lond. 1757. — A sem-
legesek joga mellett nyilatkoznak: HUEBNER, De la saisie des bâtimens
neutres etc. à la Haye, 1795. — TOTZE, La liberté de la navigation. Lond.
et Amst. 1780. — BÜSCH, Ueber das Bestreb ender Völker einander in
ihrem Seehandel recht weh zu thun. Hamburg, 1800. — JOUFFROY, Le
droit des gens maritime. Par., 1806. — BIEDERMANN, Manuel diploma-
tique sur le dernier état de la controverse concernant les droits des
neutres. Leipz., 1814. — HAUTEFEUILLE, Des droits et des devoirs de
nations neutres en temps de guerre maritime. I—IV. Par., 1848. —
Az összes viszony történetét pedig megírta: REDDIE, Researches in
maritime international law. I. II. Edinb. 1844.

(d) Ezen tan legújabb állapotát tárgyalja számos irat, melyek az
angol-orosz háború alkalmával jelentek meg, nevezetesen *Lock, Hosack,*
Thomson, Hazlitt és *Roche* iratai. L. bővebbet MOHL, Gesch. ü. Lit. der
Staatswissenschaften. I. k. 424. l.

(e) Az osztaléktörvényszék eljárásáról s az általuk alkalmazandó
elvekről tanulságosan értekezik: JAKOBSEN, Seerecht des Kriegs und
Friedens. Altona, 1815. — U. A., Handbuch über das praktische See-
recht der Engländer und Franzosen. I. II. Hamburg, 1803.

III.

Állam-erkölcstan.

76. §.

1. Az államerkölcstan fogalma és szükségessége.

A multhatatlan követelmények, melyeknek valamennyi államrészvevő megfelelni tartozik, hogy az államintézmények elvileges felállítása s keresztülvitele sikeres legyen, — mint fennebb a 9. §-ben megjegyeztük — két fogalomkör alá sorolandók. Az eddig tárgyalt első osztály a külső rend helyreállítására vonatkozik, melyet külső eszközök segédelmével ki is kényszeríthetni; a második ellenben elvárja, hogy kinek-kinek észszerű akarata legyen az együttes élet viszonylatában, minek teljesítése egyesegyedül az illető befolyásától függ. Az első osztályú követelmények *a jog követelményei*, és ugyan a *bölcséletié*, a mennyiben pusztán logikai szükség folyományai, vagy *a tétélesié*, ha parancsok gyanánt bocsáttatnak ki az illetékes tekintélytől; a második osztályú követelmények *az erkölcsiség követelményei*, melyek kizárólag az emberek lelkiismeretén nyugodnak.

A követelmények e két osztályának viszonya egymáshoz felette világos. — *Tárgyukra*, valamint a szándékolt hatály *terjedelmére* vonatkozólag összeesnek körük. Mindkettő az emberek egységesen redezett összéletére vonatkozik az államban és ugyan az állam valamennyi viszonyában s alkatában. Ennélfogva az állam mind belső mind külső élete, az alkotmány szintugy mint a közigazgatás a jog és az erkölcsiség követelményei értelmében rendezendő s kezelendő; ugyancsak mind a jog mind az erkölcsiség valamennyi államfajban és nemben egyenlőképen alkalmazást nyer. Ha egyszer megalakult az összetelt bizonyos alkata valamely nép általános polgárosodása körében, ugy

nemcsak külső rendezése, logikai kifejtése s minden viszonylatban való fenntartása válandik szükségessé, hanem valamenynyí részvevő erkölcsi kötelességében áll, az adott körülmények közötti *észszerűt* akarítja és cselekedete tárgyává tűzni. A lelkiismeret követeli, hogy az együttes élet' természetszerű, tehát jogosult, sőt szükséges alakulása minden rendelkezés alatti erők szabad akarítja s alkalmazása mellett teljesen becsületesen és telhetőleg hasznosan létesíttessék. — Azonban lényeges különbség forog fenn az államjog és az államerkölc között, a mennyiben amaz kizárólag a *külső* rendet tartozik fenntartani, melyet érzéki, szükség esetében kikényszeríthető eszköz által létesít; az erkölcsiség ellenben tovább megy ezen alapnál, mely ugyan mindenek előtt szükséges, de az emberi erők tökéletlenségénél fogva szűkebb körre szoríttatik. Az erkölcsiség ugyanis részint a téteményekre vonatkozólag a részvevők önszántából eredő jó akarátát kívánja; részint oly cselekmények végeztét követeli, melyek pusztán észszerűk, de ki nem kényszeríthetők, már akár, mert bekövetkezésök vagy legalább mértékek lényegileg az egyén alanyi itéletétől függ, minél fogva átalános és egyenlően kezelendő szabályt nem képezhetni, akár mert a cselekmény oly megeröltetéseket s áldozatokat tételez fel, melyek a közönséges, kire-kire alkalmazható szabálynál tovább mennek és melyeknek felrovását az államhatalom részéről a jogegyenlőség tiltja. És ugyan a következőket igényli az erkölcsőtörvény az államtársaktól:

a) Először, hogy önmaga a teljesen észszerűt törekedjék megvalósítani és hogy erre nézve érzéki természetétől se meg ne akasztassa se a kellő határokon túl el ne kapassa magát;

b) Másodsor, hogy mások céljait azonképen tisztelje, mint a magáéit, alkalmilag erejéhez képest s a mennyiben saját, legalább is szint oly fontos céljai megengedik, előmozdítsa (a).

A jog s az erkölcsiség követelményei *elvileges ellentétéről* ily körülmények között tehát szó se lehet; és ha a jog kétségen kívül rendel is oly szabványokat, melyek logikai szükséggel nem folynak a tiszta észszerűség törvényeiből, hanem bizonyos önkénnyel határoznak kétséges kérdések felett, ugy a jogrend ezen része sem ellenkezik az erkölcsiséggel, mely ellenkezőleg mint a nélkülözhetlen külső rend részét tisztelni s gyarapítani tartozik. — *Egy* esetben mégis lehetséges az összeütközés. Ha ugyanis a tételes jog, parancsolólag vagy tiltólag, oly szabályt állít fel vagy oly intézményt rendel el, mely össze nem fér a tisztán észszerű akarattal s cselekménnyel: ugy *egyrészt* kinek-

kinek lelkiismerete átalni fogja végrehajtani, *másrészt* a jog az engedetlenséget büntetéssel vagy egyéb hátránnyal fenyegeti. Annak meggondolása, hogy a jog itt ál *utra* tereltetett, nem szabadít ki a zavarból. Először ugyanis mégis csak jog forog fenn, mely szabványát kényszer útján is kész megvalósítani; de a *jogrend* fenntartása továbbá oly szükséges feltétele a polgárosult életnek, hogy elismerése mindenkor lényeges erkölcsi kötelem gyanánt is jelenkezik. Ez az utolsó ok dönt. Az eset, mint *erkölcsi* kötelmek összeütközése fogandó fel, minélfogva a teljesítéskor a *lényegesebb* veendő figyelembe. Hogy melyiknek tulajdonítandó nagyobb becs, azt csak az előforduló egyes esetben lehet eldönteni. Kétségben a jogszabvány megfigyelése teendő első helyre, mert az összes jogrend fenntartása ugy a mint fennáll, felette nagy jelentőségű az emberek észszerű együttes életére nézve. Ha ellenben egyes esetekben a lelkiismeret követelményét nem lehet mellőzni, ugy azt kell az illetőnek követnie, és az abból eredő hátrányokat, nevezetesen a kiszabott fenyítések, kikerülhetlen bajok gyanánt eltűrni. Az államhatalomnak meg erkölcsi kötelessége az ily ármányos ellenmondás előfordultát a tétéles jog azonnali megváltoztatása által lehetlenné tenni; illetőleg a körülményekhez képest a lelkiismereti hűség fennforgó esetét megkegyelmezés által kiegyenlíteni.

Az erkölcsösség s az államerkölcstan viszonyára nézve a *politikához* I. alant a 84. §-et.

Alig szabadna bizonyításra szorulnia, hogy az államról tárgyaló *tudománynak* nem szabad az erkölcsiség álláspontját elhanyagolni. Az erkölcsi államkötelmek szabályszerű kifejlés-tése nemcsak azok tudatát gyarapítja, tartalmát felderíti, és ennek folytán sűrűbb és üdvösebb gyakorlására alkalmat nyújt (*b*); hanem ezen figyelembevétel elméletileg is szükséges. Csak akkor tárgyalattott ugyanis az emberek államélete *minden* oldala, és csak akkor világosított fel ezen különböző felfogások törvényei összessége, ha a tisztán *észszerű* felfogás is előadatott és a *kikényszeríthető* mellett a kívánatos is felemlítettett. A mily bizonyos, hogy államtudományok teljes rendszeréhez a rideg jogén kívül *az eszély s a politika* tana is tartozik: ép oly bizonyosan meghallgatandók az erkölcsiség követelményei is (*e*). Nem szolgál tehát sem a tudománybeli gondosság, sem az általános emberi mivelődés bizonyítására, hogy az *állam-erkölcs-tant*, mely már az életben is csekélyebb figyelemre akad, semmint a jog s az eszély, az elmélet teljesen el szokta hanyagolni. Az se szolgálhat mentségül vagy elegendő kárpótlásul, hogy a

tisztán bölcséleti s theologiai erkölcsrendszerek az emberek *állami* kötelmeit is feszegetik (d).

(a) A következő példák a jog- s erkölcsiség államéletre vonatkozó különbségét tüntessék fel. Kétségkívül illeti az alkotmányos monarchát a törvények indítványozási joga, ugy szinte élhet a rendek kezdeményezései ellenében a veto jogával; a jog szempontjából mit se lehet felhozni, ha a kezdeményezéssel akár sűrűn és kelletlenül, akár felette gyéren élnek, míglen a *veto* gyakorlása — szigoru jogra nem támaszkodó — kérelmezések átellenében nem is ismer jogi határt. Az erkölcsstan ellenben eme fejedelmi jogosítványok lelkiismeretes gyakorlását sürgeti; tehát a kezdeményezés készséges s körültekintő alkalmazását mindazon esetekben, melyekben új törvény jót eredményezhet, és a veto joga félretevésését, a hol a kérelem észszerű és méltányos. Az ellenkező eljárás, melynél makacsság, önzés, tunyaság, bosszuvágy stb. volna a jog gyakorlása indító oka, ugyan nem jogtalan, de felette erkölcsstelen. — A jognak továbbá a polgár átellenében nincs egyéb követelménye, mint hogy a törvényes tilalmakat megfigyelje és a törvényes téteményeket teljesítse; az erkölcsiség ellenben a körülményekhez képest még azt is elvárja tőle, hogy jószántából előmozdítsa a közállomány javát, hogy ne bátortalankodjék, midőn veszélyek elhárításáról s visszaélések megszüntetéséről van szó, hogy önkénytes áldozatokat tegyen veszély és inség idejében a haza oltárára. — Azon államhivatalnok végre, a ki szerződésileg megállapított teendőit elvégzi, a ki az államot meg nem csalja és az alattvalóktól magát meg nem vesztegeteti, mindenestre megfelel *jogkötelmének*, de mindemellett alávaló bérencz, ha minden erejét meg nem erőlteti, hogy annyit végezzen és ugy végezzen mindent, a mennyit s a mint egyáltalán képes. — Sorolhatnánk még számos példát fel, melyeknél a természetes érzet meg nem nyugszik a pusztá jogkötelmek teljesítésekor, mert ugy tartja, hogy nem váltattott be a teljes tartozás, a mit csak ugy okadatolhat, ha a jog s erkölcsiség különbsége tudatára vergődött.

(b) Csekély emberismeretet tanúsítana, ha az államerkölcsstan gyakoribb s sikeresebb feldolgozásától szertelen nagy befolyást várnánk az emberek cselekedeteire az államban; azonban kétségen kívül növeli az önző eljárást azon körülmény, hogy a polgár, hivatalnok, népképviselő, fejedelem csak azon téteményei említvék, melyeket szigorú jog szerint kikényszeríthetni. A *jogállam* csaknem félreértett s hamisan alkalmazott fogalma újabb indító ok, soha többet nem végezni, mint mennyit a külső törvény igényel, noha az csak a legcsekélyebbre szorítkozik.

(c) Az állam-erkölcsstan saját irodalmáról eddigelé szó sincs. Az államtudományok rendszerei kivétel nélkül mellőzik az államerkölcsöt. Monografiában sem tárgyaltattott. Az ethika bölcséleti s theologiai rendszerei szólnak ugyan az emberek államban s állam iránt teljesítendő kötelmeiről; ez iratokra nézve azonban egyrészt az államhoz való viszonylat mégis csak csekély jelentőségű, minélfogva tartalmilag felette soványan szoktak elsülni; másrészt rendszerint olyan a feldolgozás,

hogy nem igen felel meg az államtudós követelményeinek. — Inkább épületesek, semmint tudományosak a következő iratok: MOSHEIM, Sittenlehre der h. Schrift, IX. köt. Gött. 1770. 1—343. l., REINHARD, System der christlichen Moral, 4. kiad. III. köt. 541—604. l.; HIRSCHER, Christliche Moral, 5. kiad. III. köt. 693—743. l. — Kizárólag a bölcséleti államjog rendszerét tárgyalja: WIRTH, System der speculativen Ethik. Heilbr., 1841, II. köt. 167—390. l. — Tulságosan bölcséletileg tárgyalatik az illető fejezet KARTENSTEIN művében, Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften. Leipzig. 1844. 234—294. l. és 487—574. l. — Elismerendő, de igen rövid, részben töredékes megjegyzéseket tartalmaz FICHTE, System der Sittenlehre, 1798. 305—335. l. SCHLEIERMACHER, Entwurf eines Systems der Sittenlehre, 274—290. l.; MARHEINECKE, System der theologischen Moral, 530—555. l. — Igy a feladatot csak is ROTHE, Theologische Ethik, III. k. 840—1009. l., oldja meg, mely műben csakugyan derék egészszé fejlődik az anyag telje, a tárgyalás tudományossága s az óvatos szabadelvűség. Hiánya gyanánt említendő, hogy az erkölcs s politika különbsége nincs szem előtt tartva.

77. §.

2. Az állam-erkölcstan legfelsőbb elvei.

Az erkölcsi élet is tudatos elvek, nem pedig pusztá érzetek szerint rendezendő el. Kétszeresen áll ez az államban, a hol a joggal s az eszélylyel kerül érintkezésbe, mely utóbbiak is határozott törvényeket követnek, bizonytalan érzületekre épen nincsenek tekintettel, és nincsenek zavaró befolyásoknak kitéve. Ugyancsak a tudományos tárgyalás is csak akkor lehetséges, ha határozott elvek állapíttatnak meg.

Létezik pedig két lényegesen különböző viszonylat, melyek erkölcsi állománya számára elvek állapítandók meg. — Először is maga az *állam*, mint összesség és intézmény számára. Ugyan félszeg felfogás az államot kizárólag erkölcsi intézetnek tekinteni, és ennél fogva valamennyi jelenkező államczéljául ugyanazon egy erkölcsi feladatot tűzni, és pedig következetesen nem mást, mint az ember által átalán elérhető *legfelsőbb benső észszerűség* megközelítését. Az állam ellenkezőleg az emberek' többi egyszerűbb egyesületei elégtelensége által előidézett szükséges magasabb fejlemény, — létege tehát, valamint feladata logikai szükséggel a miveltség' különböző időkben s különböző népeknél lényegileg különböző állapotaiából foly. Ebből az erkölcsiség szempontjából minden államfaj, sőt minden alneme számára *sajátos* feladat jelenkezik, mely épen abból áll, hogy a sajátosságában felfogott különös államczél szabad akarattal s teljes megerőltetéssel létesíttessék s eszményi tökélyeig emel-

tessék. Tiszta észszerűségről szó se lehet ott, a hol olyan valamire törekednek, a mi a fennforgó körülmények között létesíthetlen s a hol az illetők is ellenkeznek; hanem csak ott, a hol a tiltatlan létezőt őszintén és érzéki s önző előnyök feláldozásával akarják. A mint tehát az államok különbsége a legfelsőbb jogelvek különbségét vonja maga után, azonképen az erkölcsi követelményekben is megfelelő sajátosságot szül. — A második állami viszonylat, a mely számára erkölcsi elvek állapítandók meg, az *egyreszervező* viselete a közös életben és viszonyában az államhoz és annak szerveihez s intézményeihez. Az általános kötelezettség, hogy kiki csak az észszerűt akarja és cselekedje és hogy jó szántából előmozdítsa a közállomány javát, nem szenvedhet kétséget; tárgyi tekintetben azonban ezek a követelmények szertelenül szétágaznak, egy részt az egyes személyes viszonyához képest az államhoz, másrészt magában az államban a faj s nem szerint.

A viszonylatok ezen különbsége daczára legalább néhány teljesen általános tételt lehet felállítani, melyek az államélettől igényelt erkölcsi követelményekre nézve legfelsőbb támpontok gyanánt szolgálnak. Mert bármely különös célú kövessen is valamely állam, minden körülmény között egységes intézmény marad a nép közös életcéljai előmozdítására; és bármily eltérők legyenek is — a különböző államfajok és nemek feladataihoz és formáihoz képest — az egyes részvevők viszonyai, tagjai mindenkor már akár befolyásos s uralkodó, akár szolgáló tagjai az egységnek.

I. A mi már pedig legközelebb *magok az államok* erkölcsi viseletére nézve felállítandó alapelveket illeti, ugy nyilvánvaló

1. Alapja a közállomány észszerű alakításának ama tétele tántoríthatlan megfigyelése, hogy az állam nem rendeltetett pusztán egyesek kívánságai s érdekei kielégítésére, hanem az *összes nép concret művelődéséből folyó életcéljai* előmozdítására, a mennyiben azok az egységes hatalom s rend gyámolítására szorulnak. A szükséges vagy a szabadon választott államalkathoz képest egyes személyek vagy egész rendek kitünő állást foglalhatnak; e kivételes állapotokat azonban nem szabad fődologgá tenni, hanem az összesség célja mindenek fölé emelendő s kizárólag szem előtt tartandó. Eme állítás: „l'état, c'est moi“ nemcsak logikai s tényleges valótlanúság, hanem ugyan csak otromba erkölcsitelenség, bárkitől s bármikor állíttatnék is fel.

2. Nemcsak megegyezik a mondottakkal, hanem ugyanazon alapelv további fejleménye azon követelmény, hogy *minden államfaj s államalakzat sajátos gondolatai* legbensőbb létegekben fogassanak fel s létesíttessenek. Egyes intézmények ellenmondása az elvvel, akár szellemi léhaság, akár önzés legyen forrása, szükségképen megzavar több vagy kevesebb fennálló és jogosult életcélokat, csorbát ejt az államtól reájuk háromló hasznon, ennélfogva nem méltányos irányukban s erkölcstelen.

3. Amily bizonyos, hogy erkölcsi kötelem, a fennálló államintézményt minden tiltatlan eszköz segedelmével és jószántából fenntartani, a míg egészben véve megfelel a nép életirányának: ép úgy az erkölcsiség követelménye az e végből nyújtott eszközök alkalmazásával felhagyni, ha a megváltozott művelődés más államfeladatot találna maga elé tüzni. Az érintett esetben *az alkotmány megváltoztatása* az egyedül észszerű eljárás, minélfogva lelkiismeretbeli kötelem. De természetesen minden értelmes, névszerint pedig befolyásos egyénnek erkölcsi kötelme, a dolgok mibenlétéről a lehető legjobb tudomást szereznii és a netalán belopódzott személyes érdekektől a tért elzárni.

4. Mások észszerű céljai elismerése és önkénytes s őszinte előmozdítása, a hol kívánatos volna s a maga egyenlően fontos céljai rövidsége nélkül történhetik, kétségkívül követelménye az erkölcstörvénynek. *Helye van annak az állam s állam közötti viszonyban is.*

II. *Egyesek* tisztán észszerű viseletére nézve pedig az államban, a következő átalános, a netaláni különös helyzetektől s viszonyoktól elnéző tételek állapítandók meg:

1. Minden ember nemcsak elismerni tartozik és sértetlenül hagyni az állatot, melyben concret észszerű életcélját lényegében elérheti s a közállomány segedelmével öregbítheti, hanem köteles *tételesen* tisztelni, s a hol szükségesnek tartja szóval s tettel *előmozdítani* s *védelmezni*. Ellenben senki se csatlakozhatik oly államhoz, melyben észszerű életcélját nem képes elérni. Vagy megváltoztatni igyekezik tiltatlan eszközök segedelmével az ily, legalább viszonylag erkölcstelen állatot; vagy elhagyni köteles. Csak az utóbbihoz folyamodhatik, ha a polgárok túlnyomó többsége meg van győződve, hogy észszerű céljait az államban, úgy a mint letézik, elérheti.

2. Kinek-kinek kötelességében s jogában áll, jogait oly terjedelemben érvényesíteni, a minőben észszerű céljai elérésére szükséges. Mások céljait nem kell a magáéi fölé helyezni, ha túlnyomóan nem nagyobb jelentőségűek; sőt erkölcsileg nincs is arra jogosítva. Ellenben a *közállomány*, vagy legalább sokak észszerű céljainak elsőséget tartozik adni; a hol pedig valamely igény végrehajtása a jogosultra nézve nem szükséges, mások számára pedig hátrányos, ott mindenesetre abbahagyandó (a).

3. Mások iránti jogkötelezettségnek a legpontosabban azaz *önkéntesen, a kellő időben és a jogosult terhelése nélkül* megfelelni. A szilárd jogrend alapfeltétele valamenyi életcél elérésének; tisztelése s előmozdítása ennél fogva fontos erkölcsi kötelem. Ha valamely jog által nem is létesíttetnék az összes észszerű követelmény, mindaddig tiszteletben tartandó, a mig fennáll, és csak is tiltatlan eszközök segédelmével szabad javítását sürgetni. Kivételesen megengedtetik valamely jogkövetelmény megsértése, ha teljesítése összeegyezhetlen volna valamely szellemileg vagy anyagilag sokkal magasabban álló emberi céllal; csak hogy természetesen elviselendő a törvényszegőtől a vétség következménye, péld. büntetés (b).

4. *Az általán hasznos a különös elé, a fontos a jelentéktelen* elé teendő, a hol csak helye lehet választásnak. Kétség esetében ahoz kell nyulni, a mihez kinek-kinek legalaposabb képessége vagy, s a mi által ennél fogva a legbizonyosabban lehet hasznos dolgot létesíteni; de nem ám a kéjelmesebbhez vagy tündöklőbbhez.

5. Végre az erkölcstörvény parancsai nemcsak a cselekedetek *tartalmát*, hanem *végrehajtása módját* illetőleg is figyelembe veendő. Az utóbbira vonatkozólag is rövidséget szenvedhetnek mások szükségtelen, ennél fogva erkölcstelen eljárás folytán, péld. halasztás, barátságtalanság stb. által.

(a) A saját és idegenek céljai összeütközésekor kinek-kinek őszinte, az észszerű viszonyok mindenoldalu meghányásából folyó meggyőződése határoz, valjon a csekélyebb személyes cél elé tegye-e a túlnyomólag fontosabb idegent. Nagy befolyással van a dolgok külső állása is. Ha péld. család fenntartása, valamely tudományszak vagy művészet ápolása valakit teljesen igénybe vesz, jogában áll közönséges időben távol maradni a közügyektől. Ha azonban a közállomány sulyos

időkben minden erőt vagy valakinek különösen alkalmas tehetségét találná igénybe venni, erkölcsi vétek volna ellenkezni.

(b) Szabad-e s mikor az állam jogi szabványát *erkölcsi* okoknál fogva megszegni s mikor kell is? oly kérdés, melyet méltán mondunk igen nehéznek. Ott, hol a végrehajtás ténylegesen észszerűtlen következményeket vagy közvetlen kárt vonna maga után; e felelet azonban még korántsem oszlatja szét a jogi s erkölcsi kötelek összeütközéséből támadó kételyeket.

78. §.

3. A módszer.

Következésképpen a bölceleti államjog tárgyalásával s megegyezőleg a fennebb a (76. s 77. §§-ben) előadott nézetekkel minden államfaj és nem sajátos erkölcsi alapelveit illetőleg, az államerkölcstan előadása annyi egyes külön részre volna szakasztandó, a hány ily sajátosság létezik. Mivel azonban a tudomány egyrészt az anyag ilyszerű feldolgozását eddigelé nem volt képes eszközölni (a), másrészt az államok különbsége támasztotta tanok' egymás mellé való helyezése kétségen kívül számos előnnyel jár: úgy vagyunk meggyőződve, hogy az encyklopaedia által szándékolt átnézetnek eleget teszünk, ha feltüntetjük az erkölcstörvény alkalmazását a legfőbb állami viszonylatokra s a mellett pedig a különböző államalkatokra vonatkozó sajátosságokat külön megemlítjük.

Helyén leszen megjegyezni, hogy kétséges s az elmélet által talán még ki nem tisztázott államerkölcstani kérdésekben nevezetesen a következő két szabály tartandó szem előtt:

1. Mindenek előtt az összerű állam különleges létege, tehát faja és alkata, élesen felfogandó, hogy az eljárás erkölcsileg összhangzásban legyen az állam általános feladataival. Mert nemcsak idegenszerű *jogtétel* csempészkedhetik az államalkatba, hanem ugyanez történhetik az erkölcsi szabványokra nézve, a mi azután nem kevésbbé félszeg dolog (b).

2. Még ha a cselekvőségre hívott egyén saját személyét illetőleg más művelődési fokon áll is, mint a többi nép, és ennél fogva az utóbbinak megfelelő s az utóbbtól fenntartott államnem nem is elégíti ki: úgy minden előforduló esetben mégis a fennálló intézmények legsikeresebb létesítésére alkalmas eljárást tartozik figyelembe venni és azt szabad akaratból s minden ereje megfeszítésével előmozdítani. Egyrészt csakis ezen az úton érhetni el azon előnyöket, melyek az együttes élet, talán tökéletlen alakulásánál fogva lehetségesek. Másrészt csak is úgy

lehet bebizonyítani, hogy a nép az államcélról más nézetet szerzett s hogy tehát a kellő változtatások eszközrendszere, ha a létező a legszorgosabban hajtattott végbe s az eredmények még sem voltak elegendők. — A tényleges állapot ilyszerű elismerésével azonban igen jól összefér azon jog s erkölcsi kötelem, hogy elméletileg a jobbról iparkodjunk másokat meggyőzni s a teljesen észszerűtlen, tehát feltétlenül erkölcsstelen cselekményeket magunktól határozottan visszautasítsuk.

(a) Az államok különbsége s az erkölcsi eljárás abból eredő sokszerűsége, sehol figyelembe nem vétetik az erkölcsstanok rendszereiben. A mulasztás mindenesetre alig menthető.

(b) Ezen felfogás ellenvetésre fog talán akadni, „mert a lelkiismeret — fogják mondani — mindenkor s mindenütt ugyanaz, minél fogva követelményei is azonosak.“ Áll ez kétségkívül hasonyszerű külső feltevések alatt; de az is bizonyos, hogy különböző feltételek között s különböző célok tekintetéből más-más leszen a lelkiismereti kötelem. Így péld. a modern jogállamban kétségkívül erkölcsi kötelem a *gondolat s lelkiismereti szabadságot* előmozdítani; de bizonyára nem az a theokrátiában. Patriarchiában erkölcsi követelmény, hogy a polgárok gyermeki tisztelettel tekintsenek fel az államfőhöz; patrimonialis államban nincs erre ok, tehát kötelem sem. A klasszikai állam egyes polgáraitól ezt oly mértékben kívánja, hogy személyiségökről mondjanak le a közállomány javára, a minőben semminemű más állam nem követeli. A korlátlan monarchiában nemcsak a választó' s követ' erkölcsi kötelemeiről való tan nincs helyén, hanem az államhatalom parancsa iránti viszony is egészen más a népképviseleti egyeduralomban, semmint a korlátlan fejedelemségben.

4. Az erkölcsi törvény a benső államéletben.

79. §.

a) Az alkotmány erkölcsi feladata.

Az állam alkotmánya sem régiségek' tárháza, sem nevelési eszköz, hanem az összelet alapja, a mint az a nép jelenkori özszerű műveltségi állapotából következik. Ha tehát kétséget sem szenved, hogy a népek különböző műveltségi fokot érnek el, úgy észszerű követelmény, hogy az alkotmány a koronként elért fokkal összhangzásba hozassék; névszerint pedig nem szabad egymáséletnézet kitünőbb voltáról táplált vélemény folytán azt követelni, hogy eme életnézetnek megfelelő intézmény ama nem alkalmas állapotokra erőszakoltassék. Egy szóval, nemcsak a jog s az eszély követelménye, hanem a tiszta erkölcs is, az

alkotmánynak viszonylagos, nem abszolút jó voltára törekedni (a).

Ennélfogva erkölcsi szempontból a következő követelményeket igényelheti az állam alkotmányától:

1. Az alkotmánynak úgy kell rendezve lenni, hogy a fennálló életcél összes erkölcsi tartalma kifejlődhessék az államban, sőt a mennyiben szükséges, az államtól gyámolítottassék is és előmozdítottassék. Oly kivételek, melyek egyes néposztályok vagy tiltatlan életirányok rövidségére hozvák, erkölcstelenek (b).

2. Az *észszerűtlen* egyes intézmények tiltottak; részint magokban véve, részint mert az észszerű, ennélfogva az egyedül erkölcsös államcél teljes kifejlődését gátolják (c).

3. Jogokat a *kellő szükségesen túl* átengedni, akár általános életcélokat, akár magokban véve tiltatlan életintézményeket főlösen gyámolítván, erkölcstelen dolog, mert ez által másokra szükségtelen korlátozást és kötelezettséget tukmálnak, minélfogva személyiségök kifejlődése szükségtelenül gátoltatik (d).

4. Oly alkotmány, mely a népnek *semminemű észszerű* életcélját el nem ismeri, mint péld. a kényuralom, hanem egyedül eszköz gyanánt használja fel a népet idegen célok létesítésére, orvosolhatlanul erkölcstelen.

5. Minden alkotmánynak szabad akadálytalanul oly intézkedéseket szabni, melyek alkalmasak fenntartását s fejlődését biztosítani; de felednie se szabad oly törvényes és szükségtelenül meg nem nehezített utat rendelni, *melyen a nép* — életcélja korábban vagy későbbben beálló — *kiterjedését*, tehát az alkotmányváltoztatást eszközölje (e).

(a) ROTHE állítását — *Ethik, III. k. 900. l.* — hogy az állam alkotmánya célja „a tökéletes erkölcsi közösség megvalósítása,“ nem tehetjük magunkévá, miután az erkölcsiség feladata nem abból áll, hogy arra törekedjünk, a mi az adott körülmények között *elérhetetlen*, hanem a mi a fennforgó viszonyokhoz képest a *legészszerűbb*. Hogy mennyiben mutatja a történet folyamatja, mikép a népek határozott törekvése az erkölcsi cél megvalósítására irányul, azt nem vitatjuk; annyi bizonyos, hogy még e cél nem érték el; a kellő intézmények pedig, melyeket összéletek igényel, jelen szükségleteik szerint határozandók meg.

(b) Csorbát szenvedne azon követelmény, hogy a népélet *összes* erkölcsi tartalma az alkotmányban kifejezést leljen, ha péld. patriarchalis államban tekintetbe vétetnének ugyan a fejedelem atyai jogai, de nem az alattvalók gyermeki igényei; vagy ha jogállam kizárólagos államegyházat ismerne el, eltűrné a rabszolgaságot, és a megfelelő esetek számára nem rendelne erkölcsi rendészetet; vagy végre ha patri-

monialis állam, mely kizárólag a nagy birtokosok igényeit mozdítja elő, a kisebbektől megvonná figyelmét.

(c) Megkülönböztetendő a *feltétlenül* észszerűtlen és a csak *feltételesen* gáncsolandó; *feltétlenül észszerűtlenek péld. a következő intézmények*: egyes téteményképes rendek felmentése az államterhek viselésétől; illethetlen menedékhelyek vétkesek számára; oldhatlan dualismus az államakaratban; egyes alattvaló vagy kormányzó-testület tagja „*liberum veto*“-ja. — Csak feltételesen észszerűtlen ellenben: az igazságszolgáltatás átengedése egy bizonyos vallás papjainak, mely intézkedés következetes ugyan a theokrátiában, de minden egyéb állam létegével ellenkezik. Ugyancsak a gyermekek nyilvános együttes nevelése, a mi csak a klasszikai államban van helyén, egyebütt azonban az egyéni szabadsággal s a szülék jogaival ellenkezik. Azonképen az államjogi kérdések feszegetésével foglalkozó gyűlések betiltása, a mi a demokráciában s képviseleti monarchiában lehetetlen, a korlátlan fejedelemségben s theokrátiában ellenben helye van.

(d) A kellő szükségleten túl menő, ennélfogva erkölcstelen jogok: a szertelen nagy udvarköltség; a felségsértési vétség fogalma kiterjesztése ártatlan cselekményekre; oly jogok átengedése a hivatalnokok számára, melyek sem arra nem szükségesek, hogy derék férfiak nyeressenek a hivataloskodásra, sem arra nem, hogy a hivatal kellően kezeltessek. — Különb en alig kell megjegyeznünk, hogy az államok különbsége e tekintetben is befolyással bír.

(e) A legnagyobb nehézséggel jár ezen elv alkalmazása a theokrátiái államban, mert alig követelhetni tőle, hogy kételyt keltsen az istentől rendelt intézmények örök tartama iránt. L. FICHTE, System der Sittenlehre 468. l.

80. §.

b) Az államfő erkölcsi kötelmei.

Kétségkívül mindenkinek, kinek a közállomány ügyei kezelésében része van, erkölcsi kötelmei vannak e tekintetben; áll ez kiválóképen azokra nézve, kik az összerü álladalmi intézmények következtében mint egyesek bízzák meg az államhatalom kezelésével.

Minél nagyobb befolyással van személyes eljárásuk az általános czélok elérésére, tehát az összes nép jólétére s balsorsára, annál nagyobb erkölcsi feladatuk is minden kitelhetőt megtenni, hogy helyöket minél tökéletesebben kitöltsék s hasznosítsák. A jog öregbedése közvetlen viszonyban áll a kötelmek szaporodtával. És ugyancsak nincs különbség, akár választás, akár a születés esetlegessége folytán jutott az államfő befolyásos s a népre nézve oly fontos helyzetébe. Az első esetben lelkiismereti dolog, a tett ígéreteket megtartani s az elnyert bizal-

mat igazolni. A születés által meghívottra nézve pedig parancs, a számos más ép oly alkalmas, sőt még alkalmasabb egyén előtt elnyert előnyt utólagosan kiérdemelni az összes feladat teljesítése által. — Azt sem vonhatja senki se kétségbe, hogy a lemondási jog erkölcsi kötelemmé változik, ha tapasztalat s önismeret az államhatalom tulajdonosát képtelensége felől állásának kelően megfelelni meggyőzték, vagy ha utóbb beállott szerencsétlenség folytán csorbát szenvedne ereje. A mily kevésbé dicséretes s megengedhető, pusztá veszélyek s nehézségek miatt vagy kényelmességből visszalépni, ép oly gáncsolandó a kormányhoz való ragaszkodás, a mi csak veszélyt hozhat az álladalomra s népre (a).

Az államnemek különbsége természetesen nagy befolyással van a különös követelményekre, melyek az álladalmi ügyek vezetésével meghívottak erkölcsi, a kikényszeríthető jog körén túlmenő eljárását illetőleg valósítandók volnának. Az álladalom céljához képest változik a vezérlők s a végrehajtók feladata. — Patriarchalis államban az államfő kötelessége, hogy valósággal át legyen hatva törzse tagjai irányában atyai s rokoni érülettel és hogy az összes viszonylatot átalán tisztán emberinek fogja föl. — Patrimonialis állam mindenestre szigorúan *jogszerű* gondolkodásmódot igényel, mely nem ragaszkodik a szerződések s törvények betűjéhez, még kevésbbé iparkodik álokok s ravasz kifogások segedelmével ígéretét kijátszani vagy kelletlent követelni; de méltán elvárhatni még azt is a hatalmastól, hogy a jogon túl méltányosságot is gyakoroljon, önkénytes jóakaratot tanúsítson s illő alkalomkor többet tegyen, semmint szigorúan véve kénytelen volna. Nevezetesen kötelem e viszonylatban az alattvalók időiglenes zavarát ki nem zsákmányolni, aránytalanul olcsón vásárolván meg marandandó téteményezést. — A theokratiában mindenestre lelkiismereti kötelem az isteni kegyelem alázatos elismerése, szigorúan a vallásos rendelményekhez szabott élet, tulnyomó törekvés a magasabb, a szellemi felé; ide járul még a dualistikus theokratiában mind a világi, mind az egyházi főre nézve azon nehéz föladat, hogy a társuralkodó állása kinek-kinek jogának legszélsőbb kifejtése által szükségtelenül lehetlenné ne tétessék, hogy a béke megengedett ügyekben gyakorlott engedékenység folytán ne háborítottassék, az alkotmányyszerű állás s méltóság ellenben bátran s rendületlenül megőriztessék. — Ha, a mint a tapasztalat tanítja, a népuralom erkölcsi veszélye — és ugyan mind a klasszikai államban, mind az ujkori jogállamban — abban áll, hogy érdemes

férfiak irigységgel s háladatlansággal háláltatnak meg, külügyekben hatalmaskodás kap lábra, a határozatokban könnyelműség s elhamarkodottság jelenkezik: úgy ki-ki be fogja látni, hogy mely kötelezettségek terhelik ezen államforma kormányzó hatalmát mindenek felett különösen. — Az arisztokratia ellenben minden egyes uralomra hivatott-tól kiválóképen mérsékletet, személyes képességet a közállománynak szolgálni, szükség esetében feláldozást s előkelő gondolkodásmódot igényel. — A jogállam fejedelmétől — ezen államnem feladatai nagy s még növekedő terjedelménél fogva — igénylendő követelmények oly jelentékenyek, hogy az emberi természet tökéletlen voltáról kell megemlékeznünk, nehogy lehetetlent várjunk. Korlátlan egyeduralkodóra nézve nevezetesen első sorban áll, hogy önző céljait s hajlamait megtörje s hogy az általa vezérlett államélet minden részletében megerőltetett tevékenységgel s figyelemmel működjék. Oly fejedelmeknek, kiknek oldala mellett népképviselőt szerepel, fontos, nem könnyű feladatuk: őszinte megadás személyes hatalmuk korlátozásába s jóvoltu akarat tanúsítása a közrejárulásra hivatottak irányában (b).

Különben nevezetesen a következő *egy* követelmények, alárendelt változatokkal az államhatalom egyes tulajdonosaitól valamennyi államnemben s fajban igényelhetők:

1. Az államfő kötelességében áll *való állami feladatát* fel fogni; tehát sem oly állásra, méltóságra vagy jogosultságra nem tarthat igényt, melyek nem alkotmányszerűek s szükségesek, sem oly foglalatosságra *kizárólag* nem terelheti figyelmét, melyeket egyénileg kedvel, a kéjelmetleneket, de szükségeseket elhanyagolván (c).

2. Az államfő az államnak *teljes erejével s minden idejével* tartozik adózni. A legmegerőltetettebb tevékenység daczára, nevezetesen nagyobb államban, mindig elérhetetlen marad a teméntelen feladat egyes részlete; annál erkölcslenebb tehát a léhaság, a pusztán gépszerű ügykezelés, kéjvadászat stb.

3. Az ügyek élén állónak, kinek személyes határozatától s irányától oly sok függ, erkölcsi kötelme, az *igazságot s a közállomány tényálladékát* felderíteni. Szándékos vagy legalább szívesen táplált önámítás kielégítlen szükségletek s alapos elégedetlenség vagy alárendelt hatóságok képtelensége s rosz akaratára felől nemcsak dőre vakság, hanem erkölcsileg teljességgel gáncsolandó akadály a fejedelmi kötelmek teljesítésére nézve. Minélfogva méltán igényelhetni, hogy a fejedelem minden kérelmezőre nézve hozzáférhető legyen, hogy önönmaga szerezzen

magának tudomást fontosabb értekezletekről s az államintézmények s a különféle országrészek tényleges állapotáról; hogy feltétlen bizalmával ne ruházza fel kegyenczeit; hogy személyes ismeretségét kiterjessze s ne csak elzárt körével tanácskozzék (d); hogy az ámitást s hivatalos hazugságot szigorúan megfenyítse; végre hogy sajtószabadságot engedjen, a hol csak nem ellenkezik az állam alkotmányával. Ugyancsak kötelme, titkos fülbesúgást visszautasítani, névtelen vádak irányában bizalmatlansággal viseltetni, kémrendszert magától távol tartani.

4. *Őszinteség s becsületesség* az összes fejedelmi életben. A törvények képmutató s színleges megfigyelése, nyilvános czélok ürügye alatt önző szándékok hajhászása, személyek s pártok álnok elhasználása, őszinteség hiánya önön hivatalnokai irányában a nép s az államigazgatás szellemét megrontják s sok üdvösnek útját állják; minélfogva erkölcstelének.

5. Miután a hivatalnokok hasznavehetőségétől s becsületességétől függ nagyobb rész az államintézmények hatálya, *ugy a hivatalok lehető legjobb betöltése egyike a fejedelem legfontosabb feladatainak.* Ha jogilag nem is, ugy erkölcsileg bizonyára azon baj teljes sulya, melyet alkalmatlan államhivatalnokok okoztak, a kinevező államfőt terheli. Jogilag követelni kell tehát, hogy az államfő ne csak őszintén akarjon jó hivatalnokokat szerezni s hogy fellelésőkben buzgóan járjon el, hanem hogy oly intézményeket szabjon, melyek alkalmasak legyenek, miszerint minden egyes esetben tudomást szerezhessen a legtehetségesebből s eltávolíthassa a hasznavehetetleneket. Ezt még azon esetben is követelhetni, ha a fejedelem szabad akarata általa érzékeny csorbát szenvedne. Minden körülmény között melőzendők jelesül a következő félszepségek: egyes rendek *kizárólagos* kegyelése bizonyos hivatalokat illetőleg, mert ezáltal egyrészt képesítettek távol tartatnak, másrészt hivatlanok alkalmaztatnak; személyes kedvenczek meg nem érdemlett előléptetése; derék, de a fejedelem előtt nem kedves férfiak mellőzése; államhivatallal való felruházás jutalmazásképen erkölcstelenségekért, péld. politikai árulásért, becstelen természetű szolgálattételért stb.

6. *A jutalmazás s büntetés helyes rendszere* egyik legjobb emeltyűje a jó igazgatásnak s azonfölül az összes népéltre üdvösen hat. A fejedelem erkölcsi kötelme a fenyítésnél sem satnya könyörületet, sem szenvedélyes szigort gyakorolni, a jutalmazásra nézve pedig a való érdemet tekintetbe venni (e). Személyes viszonyt sem a jutalmazáskor, sem a fenyítéskor nem

szabad figyelembe venni; nevezetesen tehát csak akkor szabad a kegyelmezési jogot gyakorolni, ha a fennforgó egyes eset körülményei igénylik, de nem családi ünnepek vagy személyes örvendetes események dicsőítésére.

7. Az államfő állása sok kiadással jár; szükséges tehát a megfelelő bevétel, melyet követelni ennél fogva nem erkölcstelen dolog. De igen is megszegése az erkölcstörvénynek, *többet követelni az államtól személyes kiadások fejében*, semmint a valódi szükséglet igényli. Megjegyzendő pedig erre nézve, hogy nem pompa s tékozlás, hanem ellenkezőleg a külső jelenés egyszerűsége képezi a való nagyságot s méltóságot, s hogy a nép élén gyakorlott fényűzés az egész társadalomban elharapózik s a nép elszegényedését s elkorcsosodását vonja maga után. Nemcsak kisszerű gondolkodásmódról s való míveltség hiányáról tanuskodik, hanem valósággal erkölcstelen dolog, ha az államfő személyes rendelkezése alá helyezett jelentékeny eszközök hívásokra pazaroltatnak, s nem a míveltség jelentős s maradandó műveire fordítatnak.

8. *Jóvoltú akarat s jótékonyosság* az előkelők s gazdagok kötelme, annál inkább az államfőé. De e tekintetben nemcsak a szigor s zsugoriság, hanem a satnya lágyosság s a megkülönböztetés s gondolkodás hiánya is — jelentékeny hibák.

9. *Példás magánélet* az államfőre nézve nemcsak magában véve kötelem, hanem elhanyagolása a messzireható kártékony példánál fogva nagy mértékben gáncsolandó. Minél könnyebb szerrel járhat gonosz életúton, annál nagyobb érdeme, ha mérsékletet s lemondást gyakorol.

10. Végre az állam külügyeiben *békés s méltányos* eljárást igényelhetni, nehogy hiábavaló okoknál fogva keletkezzék idegenekkel ellenségeskedés. Minden háború kíséretében annyi nyomor s szerencsétlenség jár, hogy pajkos előidézése rendkívül súlyos erkölcsi vétség. Ellenben meg az állam jogait s előnyeit se hozza az államfő külügyi viszonylataiban személyes érdekeknél fogva áldozatul, hanem itt is törekvést, önzéstelenséget s bátorságot tanúsítson.

(a) Teljességgel félszeg dolog, a lemondási kötelmet az ügyzetek kezelésére képtelenné vált egyén részéről az által mellőzni akarni, hogy az államhatalom átruházását a gondviseléstől eredő feladatnak nyilvánítják, melynek visszautasítása engedelmetlenség s véték. Épen e vallásos szempontból ismerendő el, hogy a nélkülözhetlen képességek megvonása ugyancsak figyelembe veendő isteni végzemény.

(b) Méltán utal ROTHE — *Ethik*, III. k. 922. l. — az alkotmányos

elv őszinte elismerése különös nehézségére az átmeneti korszakban, midőn ugyanis a korlátlan egyeduralkodó korszakból korlátozott válik. Persze hogy az alattvalók ekkor különösen kötelezvék bizalommal viseltetni s alárendelt kérdésekben engedékenyek lenni.

(c) Nemcsak izetlenség s vallásbeli tévedés, hanem ugyancsak súlyos erkölcsi vétség is, ha az államfő ellentétben a történettel s az állam jogi jellemével állásának s személyének szentséget s isteni sértetlenséget tulajdonít. A gondviselés különös kegyelésének tudata alázatosságra s megerőltetett kötelességteljesítésre serkentsen, de ne önistenítésre s a feladat mellőzésére.

(d) A fejedelem személyes környezete elzárkozása s közlekedése szorítkozása egy bizonyos osztályra, nemcsak a szellemi életre hat nyomasztólag, hanem lehetlenné teszi a fejedelemnek a tényekről s emberekről kellő tudomást szereznit. Tehát nemcsak neveléses s unalmas, hanem sérti a fejedelem erkölcsi kötelemét is. — Az elzárkozott udvari élet elkorcsosodására nézve igaz, habár kemény nyilatkozatot mondanak: FICHTE, Beiträge zur Berichtigung der Urtheile über die französische Revolution, Munkái VI. k. 241. l. — SCHLEIERMACHER, Politik, 168. l. — ROTHE, Ethik, III. k. 934.

81. §.

c) A polgárok erkölcsi kötelemei az állam irányában.

Három lényegileg különböző állapot különböztetendő meg:

1. Ha az állam kétségkívül megfelel a nép életnézetének s intézményei is lényegileg következetesek.

2. Ha egészben véve nem is forog fenn ellenmondás a fennálló állam gondolata s a nép miveltsége között, egyes részletekre nézve ellenben jelentékeny változtatások mutatkoznak szükségességeknek.

3. Ha a népnek életcélja s a fennálló államintézmények határozott ellenmondásban állanak.

Az első pontot illetőleg. A teljesen kielégítő államhoz teljesen tartozik a polgár ragaszkodni. Tehát ne csak meg ne sértse, hanem, a mennyiben mint egyes teheti, munkálkodjék haladásán s iparkodjék kül- s beltámadások ellenében megvédeni. Ennélfogva ha az által hasznot hajt s az államrend eltüri, önkényes szolgálatot is tartozik tenni, életkörüben szóval s tettel a káros ellen működni, mások törvénytelen s ármányos törekvése ellen kikelni, ha semleges magaviselete előmozdítaná a gonosz iparkodást, vagy ha csak általános helyeslést látszanék abból következtetni, nevezetesen pedig ha a rendszeres polgári erő nem volna elegendő (a). Magából értetődik, hogy a közönséges élet minden esetében a jogszerűleg fennálló állam törvényeit s

intézményeit a polgárok nemcsak pontosan s teljesen, hanem önkényt s örömet tartoznak teljesíteni. Még ha a nyilvános hatalom ereje nem is volna elegendő, vagy ha a vétség felfedezésétől nem is kellene tartani, teljesítendő minden általános vagy különös kötelezettség; így nevezetesen az adók s a személyes szolgálattétel lelkiismeretes lerovása. A hatóságtól alapos okoknál fogva kivánt felvilágosítás esetében a rendületlen s tekintet nélküli igazság polgárkötelesség. A törvényesen elrendelt fenytés az elkövetett jogtalanság elismerésével s azon fogadalommal viselendő, hogy jövendőre minden törvénytelen ballépéstől óvakodni fog. Ha ellenben az állam valakin anyagi, vagy alaki jogtalanságot ejt, úgy nemcsak jogában áll, hanem a közvetve megtámadott közönség tekinteténél fogva — kötelessége is, minden törvényes eszközt felhasználni a törvénytelenység elhárítására. Ha ez nem találna sikerülni, egyszerű engedelmetlenségre, u. n. passiv ellenállásra van jogosítva. Ha pedig azt merészlenék tőle követelni, hogy egy törvénytelen vagy erkölcstelen cselekményt jóváhagyjon és ellentállás esetében pótolhatlan veszteséggel fenyegetni, úgy erkölcsileg tényleges ellenállását sem lehet gáncsolni (b). S a mi itt az egyéni jogai-ban fenyegetett s megsértett egyesekről áll, jogos s kötelemszerű valamennyire nézve, ha az összesség az államhatalom alkotmánysértése folytán azon veszélynek tétetnék ki, hogy az összélet életcéljaiknak megfelelő intézménye veszendőbe menend (c). — Ezen követelmények valamennyien akkor is fennállnak, ha az állam nem is felel meg egy-egy polgár alanyi nézetének, de kétségtelenül egészben véve a nép szükségletei kifejezése.

A második pontot illetőleg. A hol az álladalmi állapotok *részszerű javítása* valódi szükséggé vált, ott az egyes polgár kötelességében áll, álláspontjából s a rendelkezése alatt levő eszközök segedelmével törvényes uton előkészíteni s megkönnyíteni a változást. Miután itt lényegileg megfelelő államrend teteleztetik fel, úgy a változási eszközöknek nem szabad a fennállót léteében veszélynek kitenni vagy megrendíteni; azonban a javítás eszközeit az ellenállás erejéhez kell mérni. Legközelebb kötelem, önön meggyőződését általánossá tenni; az üdvösebb állapot ellenségei makacs megátalkodottsága esetében kísérletekhez folyamodhatni, hogy a közvélemény élénkíttessék s összetartás által fokoztassék erejében; végre a zárt ellenmondás ellenében a javítók szilárd organisatiója s határozott pártcselekménye léphet fel. Azonban nemcsak az eszély, hanem az erkölcsi kötelem is szertelen nagy elővigyázatot parancsol.

Mindenekelőtt arra kell figyelemmel lenni, hogy a mozgalom át ne lépje a kellő határát s az államrend oly részeire ki ne terjeszkedjék, melyeknek megváltoztatása nem szükséges s kívánatos. Tehát sem oly egyénnel nem szabad a mozgalom előidézősekor szövetkezni, kik előreláthatólag messzebb nyúló s veszélyes terveket forralnak, hacsak biztossággal nem tudjuk, hogy mindenkor kénytelenek, hatalmunknak engedni; sem oly időben meg ne indíttassék, midőn különben is nagy a forrongás, nehogy az államhatalom ezen támadások által megtöressék. Ugyancsak magukban véve erkölcsstelen párteszközökhöz sem szabad folyamodni, tehát péld. az ellenségek rágalmazásához, megvesztegetéshez, másként gondolkodók erőszakos elnémitéséhez, gonosz párthívek ótalmazásához. Kerülendők továbbá a titkos szövetkezések, mert az ilyek könnyen tiltott czélok előmozdítására s ármányos eszközök alkalmazására vetemednek. Legfeljebb akkor lehetne titkos megállapodást kimenteni, ha a jog nyílt gyakorlását igaztalan hatalmaskodás nem engedné meg. — Nem szorul megemlítésre, miszerint az is erkölcsi kötelem, hogy minden törekvést, mely az államban változást akar előidézni, a szándékolt intézmény helyessége s lehetősége vizsgálata előzzön meg, és hogy valamely új gondolatot nem szabad már csak azért is gyámolítani, mert rendszerint az üdvöst akaró párttól ered, vagy mert szabadelvűnek mondja magát. Létezik beteges s kártékony humanitas is; és értelmetlen dolog a kellő államhatalom gyengítésében nyereséget látni a jog s szabadság érdekében. Azokra nézve tehát, kik részt akarnak venni az államváltoztatását előidéző törekvésekben, önálló ítélet feltevéseinek megszerzése multhatatlan feladat. — Hogy az egyes alattvaló általános erkölcsi kötelemei a még jogszerűleg fennálló államrend irányában a javítási törekvések folyamata közben változást nem szenvednek, nem szorul bizonyításra (d).

A harmadik pontot illetőleg. Oly álladalmi állapot ellenében, mely a nép fejlődési fokának *egyáltalán nem felel meg*, komoly közrejárulás a lényeges változtatásokban nem csak meg van engedve, hanem határozott kötelem. Itt se szabad a törekvések szabatos rendjét elhagyni; csak hogy a tiltatlan követelmények létesítésére megkivántató eszközök szükség esetében a ténylegesség terére léphetnek. Hogy mely feltevések s feltételek alatt nem gáncsolható jogilag ezen legvégső s sok tekintetben felette veszedelmes lépés, azt egy ízben már megérintettük (l. fenn a 22. §-et); hogy szigorú megfigyelésök az erkölcsi szempontból is kötelem, magából értetődik (e).

Miután a forradalom a tényleges jogtalanság ellenében alkalmazott tényleges ellenállás állapota, és miután erkölcsileg s jogilag csak akkor védelmezhető, ha jobb jogra s magasabb emberi méltóságra törekedik: következik, hogy az ily végső lépésre szorítottak koránsem mentvék fel az általános jog s az erkölcstörvény követelményei alól. A forradalom nincs a fennálló tételes jog formáihoz kötve, mert hisz épen azon akar változást eszközölni; de nem is szabadságlevél mindennemű hatalmaskodás s gyalázat elkövetésére (f.)

(a) Teljesen félszeg felfogás, ha a *polgári kötelem teljesítése s erkölcsi becsület csak is és minden körülmény között* csak az ellenzéki pártnak tulajdonítatik. Ha az álladalmi állapotok kielégítők, s a kormány igazságos s üdvösen tevékeny, úgy nem megtámadása, hanem hű gyámolítása erkölcsi kötelem, mert az ész követelménye. Ily esetben még semleges elnézése is a fennálló állapot megtámadásának nemcsak dőre s gyáva, hanem egyenesen erkölcstelen dolog. Ezen egyszerű igazsággal homlokegyenest ellentálló nézetek nagy terjedelme persze általán kelletlen állapotokról tanúskodik, mert csak befolyása alatt lehetséges ily félszégesség.

(b) Az utóbbi tételt gyakran az erkölcstan legnevezetesebb tekintélyei vitatják, így péld. *Marheinecke* (theologische Moral, 303. l.), *Kant* (zum ewigen Frieden, Munkái V. k. 411. l.), *Rothe* (Moral, 978. l.); felfogásuk azonban helytelen elven nyugszik. Ugyanis vagy onnan indulnak ki, mint péld. *Kant*, hogy az államhatalom *feltétlenül ellentállhatlan*; míglen pedig csak az államcél, de nem a jogtalanság létesítése kedvéért áll fenn, tehát csak *feltételes* joga van; vagy, mint *Rothe*, azt állítják, hogy az engedelmesség megvonása a törvénytelenül eljáró hatóságtól engedelmetlenséget zár magába a tényleges s jogosult hatóság ellenében is, noha hiszen épen e kettő között tétetett különbség, s szabad is, kell is különbséget tenni. A ténylegesen ellentálló polgár jelentékeny veszélynek teszi ki magát s alig találkoznak majd oly bátrak, kik erkölcsi kötelem következtében síkra szállnának; de ez nemcsak nem változtat a kötelmen, hanem még emeli teljesítése érdemét. Arról, hogy az ellentállás elismerése az állam romlását vonja maga után, szó sem lehet, miután annak tudata, hogy törvénytelen s erkölcstelen parancsok esetében az ellentállás általánossá lesz, azok mellőzésére serkentene, a mi tehát még üdvére s erősítésére szolgálna az államnak.

(c) Ezen elvet valamennyi erkölcstudós elismeri, így péld. *Schleiermacher* (christl. Sitte, 268. l.), *Harless* (242. l.), *Rothe* (III. k. 979. l.). De nem nyilvánvaló ellentmondás-e ez azon állítással, hogy az egyes nincs erkölcsileg jogosítva az elkerülhetlenné tett ellentállással élni?

(d) Ki fogja állítani, hogy ha valamely országban, péld. a választási rend javítását vagy népképviselőt teremtését ohajtanák, vagy az igazságszolgáltatás s a szegényrendészet stb. átalakítását kívánák,

a részvevő egyén a kívántak kivívásaig adókat sikkaszthat el, hazugságokat terjeszthat az államfő felől, vagy a katonaszolgálatától vonhatja meg magát?

(e) Nem szenved kétséget, hogy a francia conventi alkotmány hirhéd tétéle, hogy: „*a lázadás a kötelmek legszentebbike*“, ezen általánosságban kiejtve, badar s barbar mondás, de másrészt arról se lehet soha ép erkölcsi érzetet meggyőzni, hogy a lelkiismereti kötelem ellen történik, ha szükség esetében erőhatalommal vettetik oly állapotnak vége, mely az emberi életcélok teljesítését meg nem engedi. Az önvédelem nem erkölcstelen, csakhogy alaposnak kell lenni. — A forradalmak mindenesetre feltétes erkölcsi jogosultságára nézve v. ö. FICHTE, *Naturrecht*, munkái III. k. 182. l. — AMMON, *Christl. Sittenlehre*, III. k. 2. 91. l. — ROTHE, III. k. 982. l. — Más nézetűek: *Marheineke*, *Theologische Moral*, 550. l. — HARTENSTEIN, *Ethische Wissenschaften*, 528. l.

(f) Nem lehet elég határozottsággal *Thiers* állítása ellen kikelni, hogy forradalomban elkövetett valamennyi vétség az összes állapot elkerülhetlen következménye, minélfogva az erkölcsi felelősség törvényeinek alá nem vetvék. A forradalmi hatalom cselekményét a megnyílt harcz után nevetséges volna a magánjogi perrendtartás mértékéhez mérni; de a forradalmár korántsem jogosult önző gazságokat s kegyetlenséget művelni. Az emberek minden viszony között az erkölcsiség parancsának alávetvék.

82. §.

d) Az államügyzetekkel megbízottak különös erkölcsi kötelmei.

Az államhatalom hatóságainak is, melyek az államfőnek alárendelvék, erkölcsi kötelmek a kikényszeríthető jogszerű kötelezettség körén túl is az állam jólétén fáradozni. A törvény s alkotmányyszerű kötelezettség a legkevesebb, ami teljesítendő szemrehányás s büntetés elkerülése végett, de a ki többet képes téteményezni, erkölcsileg köteles azt tenni, mert az ember minden körülmény között annyi jót műveljen, a mennyit csak képes. Némely magában véve fontos tétemény nem is formulázható jogi kötelezettségképen, mert benső s önkénytes elhatározáson nyugszik, minélfogva ki nem kényszeríthető.

I. **A hivatalnokok** erkölcsi kötelmei:

A mennyiségileg s minőségileg meghatározott munka teljesítésén, a pénzügyi szeplőtlenésen, hivatalbeli titoktartáson, az álladalom s az államfő iránti engedelmességen s különös hűségen kívül tisztán erkölcsi álláspontból még a következő követelmények igényelhetők mindazoktól, kik a közállomány szolgálatában vannak:

1. *Buzgalom kifejtése* azon czél lehető legüdvösebb eléré-

sére, a mely számára a hivatal rendeltetett. Pusztán alaki büntetlenség nem elégíti ki a lelkiismeretet, mely ugyancsak azon fölül megkíván: czélok s eszközök feletti gondolkodást, kellő alkalomkor s a hol hasznos a meghatározott mértéken túl menő munkálkodást, a társak s alárendeltek serkentését, személyes befolyás alkalmazását hivatalbeli haszon eszközzésére. Mindezeket pedig még kellemetlen ügyzetek átellenében is; kedvencz dolgok buzgó ellátása még nem erkölcsiség.

2. *Őszinteség s igazság a felsőség irányában*; szükség esetében tehát bátorság is s előnyökről való lemondás, ha ezen kötelem teljesítése kegyvesztéssel találja járnai.

3. *Jóvoltú akarat, nyájasság s rokonérzet lefelé.*

4. *Derék alárendeltek igazságos méltatása s megfelelő előléptetése.* Közömbösség az alárendeltnek érdemei irányában vagy irigy s önző eltitkolása nemcsak a szenvedő tekintetéből gáncsolandó, hanem kárral jár az államra nézve, mely ennek folytán nem alkalmazhat képesített egyént befolyásosabb állomásra. Ugyancsak gonosz hivatalnok kimélése eredménytelen intés s otromba vétségek után épenséggel erkölcstelen, már akár léha elnézésből, akár önön rossz szándékából venné is a kímélet eredetét.

5. *Lelkiismeretesség önön előnyei szerzésében.* Nemcsak a hol *jogilag* tiltott cselekmény által lehetne nyereségre szert tenni, hanem a hol elfogadása a polgárok vagy az állam kárára történék, erkölcsileg tilos keresése s elfogadása.

6. A hivatal igényelte értelmi *képesültség fejlesztése.* Megmaradni azon állásponton, melyet az ifjú elfoglalt, midőn közszolgálati képességét felmutatta, annál kevésbé lehet üdvös a közállományra, minthogy egyrészt sokat a megtanultakból elfelednek, másrészt pedig a magasabb s fontosabb működési kör igényelte ismeretek s gondolatok mások, mint melyeket a kezdőtől követelnek. A hivatalnok nem felel még kötelességének, ha léhaságból nézeteiben s terveiben egy emberkorral hátramarad.

II. A népképviselők erkölcsi kötelmei:

Annál inkább jogos eljárás azoktól határozott erkölcsi követelményeket igényelni, kik a kormány ellenében magokra vállalták a népjogok képviselőségét, minthogy legalább a tulnyomó többség, ugyanis valamennyi választott önkényt vállalta magára a feladatot, s minthogy valamennyi átvállaló ismeri a nagy felelősséget. A különös követelmények pedig a következők:

1. *Bátorság felfelé s lefelé.* Az utóbbi épen nem a könnyebb fele a követelménynek, minthogy az igazság lelkiismeretes kimondása gyakran kegyvesztéssel vásároltatik meg a nép részéről, a mi sokszerű kellemetlenséggel járhat, nevezetesen az állomás elvesztését vonja maga után újabb választás esetében. Azonban a népképviselők nem rendelvék a közvélemény vak védelmezésére, hanem a jog s a közállomány üdve védelmezésére.

2. *Önző czélok mellözése,* ha a közjával ellentétben állnak. Jogilag ugyan tehát meg nem fenyíthetők, de erkölcsileg gáncsolandók ennélfogva többek között: egy derék ministerium megbuktatására czélzó ármányok, hogy helyébe üljenek; a hiúság kielégítése botrányos vagy káros fellépés által; alaptalan ellenkezés kormány intézmények ellen hiú népszerűséghajhászásból; a kormány gyámolítása jobb meggyőződése ellenére, hogy önmaguknak vagy övéiknek előnyt szerezzenek.

3. *A párt irányában való hűség,* a míg iránya lényegileg megegyezik az illető meggyőződésével. Csak jól rendezett párt-organisatio mellett lehetséges népképviseleti államban hatályosan fellépni; ennélfogva kinek-kinek alá kell magát rendelni, a míg nem meggyőződése, hanem önbecsülése s hiúsága találna kérdésbe jöni (b).

III. Az esküdtek erkölcsi kötelmei :

1. *Részrehajlatlanság s igazság* minden vádlott irányában. Sem politikai pártja, sem vallása, sem társadalmi állása a vádlottnak, sem a büntett mineműsege nem lehet befolyással kárára vagy hasznára.

2. *Bátorságot* tanusítani és pedig nemcsak a kormány alaptalan követelménye, hanem felizgatott s előitéletes közvélemény vagy egy párt vagy a bűnrészesek fenyegetései átellenében is.

3. Megerőltetett *figyelemmel* kísérni a tárgyalásokat, a tényálladékot s a két féltől előadott bizonyítékokat megvizsgálni. Minél kevésbé kötelezi a törvény az esküdteket határozott bizonyítási rendszerhez ragaszkodni, annál fontosabb *lelkiismereti* köteleességek, összes szellemi erejük segedelmével kifürkészni az igazságot, nehogy könnyelműen és gondatlanul ártatlan polgártárust ítéljenek el, vagy az állam jog rendjén csorbát ejtsenek.

4. Végre *állhatatosságot* tartozik az esküdt tanusítani a lelkiismeretes vizsgálat után helyesnek talált ítélet fenntartásában. Gyengeségből, közömbösségből vagy kényelemből történt engedékenység arra vezet, hogy vagy a vádlott, vagy az állami jogrend ellen vétkezzék (c).

(a) De persze az meg az állam feladata, hogy a hivatalnokot ezen szellemi fejlődés igényelte anyagi eszközökkel lássa el. A ki önmagának s családjának alig szerezheti meg a nélkülözhetlen szükségleteket, mitse fordíthat további művelődésére.

(b) A tényekkel s lehetőségekkel való teljes ismeretlenséget árulja el, ha a népképviselőtől azt követelik, hogy a pártélettől tartsa magát távol. Ez irányban mitse lehet határozott tervek s egyezkedések nélkül eszközölni; minélfogva a párthoz való ragaszkodás erkölcsi szempontból is követelendő. Evvel nincs kizárva az önálló cselekmény azon esetre, ha a párt rossz utra tért; hiszen ez a népképviselő legszebb, habár legnehezebb kötelme.

(c) Alig volna felesleges az esküdtek erkölcsi feladatait tárgyaló népszerű felvilágosítás szerkesztése s terjesztése.

83. §.

5. Az erkölestörvény a külügyi viszonyokban.

Az európai polgárosodás rút oldala, hogy az erkölestörvény oly kevésbé vétetik figyelembe az államok közötti viszonylatokban, és hogy megszegésével nyilván kérhednek mint az állameszély bizonyítékával. Szertelenül sűrűn egyaránt gonoszak erre nézve eszközök s czélok, és ugyan azoknál is, kik magánéletökben soha becstelen cselekményre nem vetemednének s kik még a belügyi államéletben is visszalépnének nyilvánvaló erköcstelenség elül. Annál határozottabb a tudomány feladata; idővel nem fog rajta mulni a jobb gondolkodásmódnak utat nyitni (a).

A nemzetközi jog közönséges erköcstelenségei gyanánt főleg a következő cselekmények jelenkeznek:

1. *A gyengébbek elnyomása*; vagy hódítás általi teljes megsemmisítésök, vagy legalább meghódoltatásuk idegen czélokra, igazságos követelményeik megvetése s több ilyesek. — Az erkölcsiség követelménye pedig nemcsak a hatalmasok s gyengék jogainak egyenlő tisztelete, hanem még gyámolítása s segélyezése a gyengébbeknek s szükség esetében támadások elleni védelmezésök.

2. *Más államok belügyi fejlődése irígy s féltékeny meggátlása*, nevezetesen az alkotmányt, egyházi s állami viszályok elintézését, kereskedelmet s ipart illetőleg. A hiba annál nagyobb, minthogy az eszközök nem kevésbé gonoszak, mint maga a czél, elég sűrűn fordulván a nyílt s nyers erőhatalmon kívül, hivatalnokok megvesztegetéséhez, pártfönökökkel szőtt ármányokhoz, a vezérek serkentéséhez s gyámolításához. — Az erkölcsiség

követelménye pedig: mindenesetre mindennemű háborgatástól való tartózkodás; de a tételes gyámolítás se vonandó meg, a hol ez saját kára nélkül történhetik.

3. Azon kötelem szem elül tévesztése, mely azt tartja, hogy *a népek közötti közlekedés* a lehető legnagyobb mértékben gyámolítandó, miszerint anyagi jólét s műveltség kapjon mindenütt lábra. Már akár saját önállósága félszeg felfogásából, akár közömbösségből, akár a szabad mozgás hasznával fel sem érő előnyök megőrzése tekintetéből utját állják annak, hogy idegenek az országba jöjenek, hogy kereskedelmet üzzenek, hogy önön polgáraik külföldre menjenek, visszautasítanak ajánlatokat, melyek a közlekedést könnyítenék, és átallanak közrejárulni a magasabb műveltség létesítésében. Hogy épen az ellenkező eljárás a polgárosodás s az erkölcstörvény követelménye, nem szorul bizonyításra.

4. *Erkölcstelen eszközök alkalmazása más államok céljai felől tudomást szerezni*, tehát péld. levelek alattomos felbontása, vesztegetések, mindennemű, péld. előkelő férfiak ágyasaival szőtt ármányok s hasonlók. — Ezekre nézve nyíltság, becsületesség s tisztesség az erkölcstörvény szabványja.

5. *Hadviselés a fennforgó viszályok igazságos elintézésére szolgáló békés eszközök megelőzött kimerítése nélkül*, vagy *jelentéktelen, talán igaztalan okoknál* fogva. Minden háború végtelen bajt hoz mindkét félre: emberveszteséget, családi nyomort, erkölcstelenséget, tőkék veszteségét, javítások mulasztását. A háború tehát erkölcsileg csak a legvégsőbb esetben s akkor is csak jelentős jogok védelmében van megengedve. Méltatlan követelések tehát elejtendők, a külföldi viszonyokban általában békesség legyen a jelszó. Háborút pusztá dicsvágyból, hódítás s birvágyból vagy jelentéktelen bajok miatt kezdeni, a legfertelmesebb erkölcsi vétség, melyet ember mívelhet, mert egyetlen egy más cselekmény sincs oly messzeterjedő és ritkán oly súlyos szenvedésekkel egybekapcsolva embertársaira nézve és ha háborút alapos okoknál fogva tehát jelentős jogok védelmére kell viselni, még akkor is multhatatlan kötelesség előbb minden hatályos s becsületes eszközt alkalmazni az ügy békés elintézésére. Énnélfogva nem csak a keletkező viszály egyes esetében alkalmazandók alkudozások a panaszos ok méltányos elmellőzésére; hanem egyáltalán kiváló erkölcsi kötelme a mívelt államoknak oly kékés s igazságos intézményeket — talán békebiróságokat — teremteni, melyek a nemzetközi viszályokat volnának békés uton eldöntendők (b).

6. *Eltürése szükségtelen bajok okozásának háborúban*, péld. békés lakosok irányában, a tulajdon pajkos feldulása, ellenséges tartományok kiszívása. — E tekintetben szigorú fegyelem, humanitas s mérséklet az erkölcsi kötelem.

(a) A nemzetközi viszonyok erkölcsstani felvilágosítása ritkán szokott helyt nyerni a közjogi iróknál; kivételt képeznek az örök béke s a béke-kongresszus szószólói, kik meg nagyobbára önhibájuk következtében nevetséges szerepet játszanak. Több figyelemre méltatják e tárgyat az erkölcsstani általános rendszerek. L. péld. HIRSCHER, Moral, III. k. 706. l. — MARHEINEKE, Theolog. Moral, 551. l. — SCHLEIERMACHER, Christl. Sitte, 274. l. — ROTHE, Moral. III. k. 951. l.

(b) Ez nem áll ellentétben azzal, a mi fennebb a 67. §. (b) jegyzetében a háború jogi tiltatlanságáról mondatott. Ott a háboru ugy van feltüntetve, mint nélkülözhetlen önvédelmi eszköz független államok számára. Igen jól összefér evvel azon kötelem felemlítése, mely azt parancsolja, miszerint a míveltség addig fokoztassék, miglen nemzetközi békebiróságok teremtése általános szükséggé válandik.

IV.

Országásztan.

(Politika.)

84. §.

1. Az országásztan fogalma s terjedelme.

Az eddig tárgyalt államtudományok az állam léteget tüntetik fel és megmutatják, hogy minek *kell* a jog álláspontjából a belső s külső államéletben lenni s hogy minek kellene az erkölcsiség követelményei alapján lenni. E tanok mindenestre alapját képezik a rendszeres elméleti államtudományoknak, de még koránsem merítik ki. Még ugyanis azon *célirányos eszközöket* kell felkutatni s rendezni, melyek az állam különböző feladatai megoldására szükségesek.

Minél magosabban áll valamely cél s minél különbözőbb egyes alkatrészekből áll valamely egész, annál számosabbak a lehetséges utak, melyek célhoz vezetnek. De mivel azok koránsem egyaránt ajánlatosak, a rosszul választott eszköz pedig legkedvezőbb esetben hasztalanul fecsérel el időt s erőt, azonfölül pedig könnyen *csak egy részét* szerzi meg az ohajtott előnynek, sőt az is megeshetik, hogy az egész iparkodás kudarczot vall: az emberi bölcsesség feladata, a legjobb eszközt felkeresni a legjobb cél számára. De mivel e választás *a legbiztosabban* nem az alanyi s pillanatnyi esetben s az egyéni tehetség s tapasztalás sugalmi alapján eszközöltetik, hanem ellenkezőleg általános elvek állíthatók fel a cél s eszköz szabatos viszonya felett s a különös emberi feladatokra nézve: itt is gondolható s tanácsos is tudományos tárgyalás s rendszeres tan. Eszélytant az emberi cselekvőség legkülönözőbb

ágai számára lehet szerkeszteni; sokra nézve létezik is már. Így péld. az egyház, az oskola, a családélet hatályára nézve stb.

Az állam, sokszerű intézmények egységének gondolva s fennsleges feladatok elérésére rendelve, a czélszerű eszközök szabatos megválasztására inkább szorul mint az emberi viszonyok akármely más alakulása. A legfelsőbb elvek megállapítása s a cél világos tudata mindenestre megelőzni tartozik, mert mérvadó az eszközök választásában; azonban az utóbbiak helyes kiválasztása a siker feltétele, tehát az erre utaló szabályok fellelése sem nem felesleges, sem nem könnyű. — Nem felesleges, mert az emberi ép értelem ugyan elég könnyen ráakad az emberi cselekmény czélszerűsége némely általános szabályaira s sok tudományos fejtegetés vagy tudós készlet nélkül helyeseknek bizonyítja, azonban ezzel semmi sincs nyerve az egyes esetben hozandó határozatra nézve. A legjobb esetben ugyanis teljesen általánosságban maradnak ezen szabályok s még mindig tárgyi közvetítésre szorulnak; igen gyakran pedig általán csak akkor lehet választásról szó, ha a különböző lehetséges eszközök előbb egyenként megvizsgáltattak s azon különböző feltevések alatt tárgyaltattak, melyeket az özszerű állam neme s faja, nagyobb vagy csekélyebb gazdagsága, a nép száma s sajátsága, vagy melyeket a háború vagy béke általános állapota magával hoz. Egy szóval általános czélszerűségi vagy eszélytan nem elegendő; *álladalmi* eszélytan a különös követelmény (*a*). — Az ilyennek kidolgozása nem is könnyű, *részint* azon nagyszámú feladatoknál fogva, melyek az állam, nevezetesen a jogállam által megoldandók, azon sokszerű akadályok következtében, melyeket az emberi természet tökéletlensége s némely államintézet igényelte teméntelen anyagi s szellemi erő elvonása utjába gördítenek; *részint* azon szükségességnél fogva, hogy az egymás mellett létező intézetek megóvassanak, nehogy kölcsönösen rövidséget s csorbát szenvedjenek. A nehézségek még öregbednek a nép műveltsége fokozásával, a mennyiben az ilyen annál többet s sokszerűbbet követel az államtól, mennél szabadabban fejlődik saját természete s mennél többoldaluak s uralkodóbbak viszonyai a külvilághoz.

Ha tehát az *állameszközökről* szóló *eme tan* tudományosan dolgoztatik fel, azaz ha felismertetnek legfelsőbb elvei s kifejtetnek rendszeresen következményei, akkor mint *országásztan* vagy *politika* (*állameszélytan, Staatskunst*) a dogmatikus tanzakok sorába lép. Az *országásztant* tehát azon *állameszkö-*

zokról szóló tudamányszaknak fogjuk mondani, melyek segéd-mével az államok céljai tényleg a lehető legtökéleteseben eléretnek (b).

Miután az állam semminemű viszonyában nem állhat fenn s nem működhetik eszközök hiányában, ezen eszközökről való tudomány az egységes összélet egész körére kiterjeszkedik. Minélfogva van alkotmányi s igazgatási, belügyi s külügyi politika; amannál ismét meg van különböztetve a célszerű alaki organismusról való tan az egyes feladatok anyagilag helyes ellátását szabályozó alapelvektől, külön szakok képződnek az igazságszolgáltatás, a rendészet, az államháztartás, a fegyveres erő, a külföldhöz való békés viszonyok stb. legjobb berendezése számára. — Némelyek ezen szakok közül külön elnevezés alatt külön tudománynyá fejlődtek, így péld. a pénzügytan, a rendészet, a diplomacia, a megelőző igazságszolgáltatás (Praeventivjustiz) stb. tana. Azonban ezen körülmény sem arra nem fog indítani, hogy e tanszakokat az országásztan rendszerében mellőzzük, sem arra, hogy talán tán bővebben tárgyaljuk mint egyéb egyenrangú szakaszait, melyek eddigelé esetleg nem nyertek külön elnevezést s nem részesültek külön feldolgozásban (c).

(a) Semmi sem könnyebb, mint általános eszélyszabályokat felállítani; péld. hogy az eszköznek nem szabad a céllal ellentétben állania; hogy csak hatályos eszközök alkalmazandók; hogy a hatályosak közül a legbiztosabb érdemel elsőséget; hogy egyenlő biztosság esetében az olcsóság dönt stb. stb. Azonban kiki át fogja látni, hogy az államférfiú részletesebb tanokra szorul, hogy ahoz szabhassa állását a különféle államcélok átellenében s a különféle álladalmi intézmények sajátosságait s kölcsönös viszonyát egymáshoz felfogja. *Zachariae* — vierzig Bücher, II. k. 240. l. — szelleműs s mély emberismeretről tanuskodó tételeit például gyakorlati esetre alkalmazni lehetetlen. — Az itt-ott jelenkező teljes megvetése az elméleti politikának szintén dőre dolog. A tudományos feszegetés ugyan soha sem pótolja az értelmes ítélet s a gyakorlati ész hiányát; azonban a pusztán természetes eszély nehezen akad általános elvekre, ennélfogva következetes eljárásra, és soha sem teheti a tételes tudást az egyes esetben szükségtelemné. Hogy az álladalmi ügyek vezérlői gyakran egészen távol állnak a tudománytól, igaz; de a kérdés épen az, valjon nem jelenkezik-e épen ennek következménye cselekedeteikben.

(b) A politika fogalom meghatározásai ugyan szóbelileg nagyon eltérnek egymástól, a fődologra nézve azonban megegyeznek. SCHLÖZER, (*Staatsgelahrtheit*, 15. l.) péld. akként határozza meg a politika fogalmát, hogy az államügyzetekről rendszeres ismeretet nyújtson s legcélszerűbb ellátásuk eszközeit kiválaszsa. SPITTLER, (*Politik*. 3. l.)

az álladalom legjobb intézményei tudományának mondja. LUDEN, (Politik. 36. l.) azt várja tőle, hogy az állambölcsesség elveit kifejtse. ZACHARIAE (Vierzig Bücher, I. k. 170. l.) feladatának azt tűzi, hogy a célhoz vezető különféle utak közül a legjobbat válassza. BUELAU (Encyclopaedie. 2. kiad. 767. l.) azon eszközök tanának mondja, melyek az álladalom céljai elérésére szolgálnak. Kézzelfoghatólag helytelen dolog, ha némelyek az *államtudományok összes ágait politikának* nevezik el, vagy ha az állami élet csak egyes alkatrészét, péld. a külföldhöz való viszonyt emlegetik tárgyaképen.

(c) Ha elismerjük, hogy a politika az állameszközökről szóló tan, s hogy a rendészeti tudomány vagy a népgazdaságtan csak egyes szakaszai az igazgatási politikának, úgy önként következik azon rendszerek helytelensége, melyek az igazgatási politika mellett ama tanszakokat *koordináltak* gyanánt emlegetik. A hiba oly szembeötlő, mint ha a magánjog mellett a zálogjog vagy a kötelmi tan egy fokon állónak mondatnék.

85. §.

2. Az országásztan viszonya a joghoz s az erkölshöz.

Nem tagadhatni, hogy az államügyek ellátásakor gyakran oly intézkedésekhez folyamodnak, melyek ugyan előnyösek, de épenséggel össze nem férnek a jog s az erkölcsiség követelményeivel. Ugyancsak igen elterjedt vélemény, hogy a tudományos politika adhat oly tanácsokat, melyeket nem lehet a többi dogmatikai államtudományok elveivel összeegyeztetni, sőt hogy létege épen a felfogás ezen különféleségében rejlik.

Ezen vélelem kézzelfogható tévedés, és ama tényleges cselekedeti mód gáncsolást érdemel, de nem ajánlást. — Már logikailag sem lehet a politika, a jog s az erkölcs elvei között ellenmondás. Ha ugyanis amaz az állameszközökről szóló tan, azaz ha azt tartozik felvilágosítani, hogy mely uton érhetni el az állam megszabott feladatait a legcélszerűebben, ha továbbá e feladatot minden kétséget kizárva a jog s az erkölcstörvény állapították volt meg: úgy valóban dőre ellenmondás, oly végrehajtási módozatokat ajánlani legcélszerűebbek gyanánt, melyek megrontják azon feladatokat, a melyeknek megoldására rendelvek. — Ellenmondást azon további oknál fogva sem tűrhetni el, mert oly bonyodalmas intézmény, minő az állam vezetése csak akkor lehetséges zavar nélkül, ha a különböző részek között benső megegyezés s a végrehajtási módra nézve hasonyszerűség forog fenn. Nemcsak az államorganismus tételményei volnának összeegyeztetlen ellenkezésben, ha egy esetben a jog s az erkölcsiség ismertetnék el vezérelv gyanánt, a

másikban pedig valamely előny elérése kedvéért e kettő hozatnék áldozatul; hanem a hivatalnokok is, valamint a polgárok megoldhatlan zavarba kerülnének arra nézve, hogy mit tétevényezzenek s mit mozdítsanak elő. Hogyan támaszkodhatnék az állam jogára s hogy merészlené szükség esetében erőhatalommal megörzeni, ha önnönmaga lábbal tiporná kedvező előnyökért? Ezen ellenmondás eljárásában csak jogosultságát rendítené meg alapjában és általános rablást s csalásrendszert tukmálna az örök rend helyébe. — Végre nem szorul bizonyítgatásra, hogy az emberi cselekedetek általános törvényei az emberek összéletére nézve is érvényesek, s hogy a mit az egyesnek nem szabad önmagáért tenni, többeknek se szabad többek kedvéért cselekedni. Hanem ellenkezőleg ezen kérdésre nézve is szem előtt kell tartani azon nézetet, hogy az emberek létszerezett együttléte őket erejük s céljok fejlődése magasabb fokára emeli; s hogyha csakugyan különbség forog fenn a jog — s erkölcstörvény érvényére nézve az egyes élete s az állam összélete között, ez csak abból állhat, hogy az emberi lét magasabb fokától magasabb erkölcsi s jogi követelmények igényeltetnek.

Megeshetik tehát mindenesetre, hogy határozott egyes esetben a jog s az erkölcsiség megsértése által nagyobb tárgyi előny éretik el, mint megfigyelések folytán; de az ily eljárás feltétlenül tilos, minélfogva nem ajánlható legcélzszerűbb eszköz gyanánt. A megeröltetés s a végleges haszon közötti különbség mitse változtat a dolgon; azért legfelebb alárendelt érv gyanánt említendő, hogy jogtalan s erkölcstelen politika legalább hosszabb tartamában s közvetett következményeiben rossz politika, oly hátrányokat vonván maga után, melyek a gonoszság közvetlen hasznát meghaladják. Az utóbbi körülmény helyes belátása persze messzeterjedőbb átnézetet s hosszabb történeti folyamatot igényel.

A különböző dogmatikai tudományzakok felállította tanok egymáshoz való viszonyára nézve ennélfogva a következő tételek bírnak érvénynyel (a):

1. Ha jog, államerkölc s politika egymással megegyeznek, ugy a kérdésben levő intézmény minden körülmény között teljesítendő, mert az ily különböző szempontokból eredő helyeslés feltétlenül szabatossága, sőt szükségessége mellett szól.

2. Ha a politika javasolta eljárást a jog s az erkölcsiség nem követelné ugyan, de nem is roszálná, ugy misem áll vég-

rehajtása útjában, ha közelebbi vizsgálat után csakugyan előnnyel kínálkozik.

3. Ha a politika ajánlotta lépés ellenkezésbe kerül a jogi törvénynyel, abbanhagyandó; és pedig közömbös, akár a tétel akár az észjogból eredne az ellenmondás. Az első esetben ugyan könnyebben bebizonyítható az ellenmondás, melyet közönséges értelem is felfog; de mivel a jog sértetlensége az összélet alapját képezi, a jog létege ellen se szabad az államnak véteni. — Kivételnek csak a következő esetekben van helye:

- a) Ha valakinek pénzben megbecsülhető joga ellenkeznek valamely általános feladat czélszerű megoldásával, úgy teljes kárpótlás mellett mellőzhető (kisajátítás, expropriatio útján). Miután kárpótoltatik, nem szenved az illető rövidséget, de ugyanaz oknál fogva visszaéléstől se lehet tartani; végre az egyesek kívánságai ellenében az összlét céljai elérése nyomatékosabb ok.
- b) Szükség esetében, azaz megmentése érdekében az állam, az egyesek jogán túlteheti magát, még ha nem is szolgálthat kárpótlást (*b*). Az együttlét lehetősége általán feltétele a jognak; itt azután csak az erő dönt, mely az állam részén van. Nagylelkűséget s feláldozást egyesek gyakorolhatnak; az állam, mely feladatát az egész nép érdekében tartozik megoldani, nincs arra felhatalmazva. Az ily jogsérelemnek azonban természetesen arra kell szorítkoznia, a mi épen a megmentés eszközlésére szükséges; és a rendes s törvényes állapot azonnal helyreállítandó, mihelyt elegendő a fenyegető veszélyek megbírására.

4. A politika s erkölcs tan összeütkezésére vonatkozólag igaz ugyan, hogy az erkölcs tan nyilván még egyetlen egy államtól sem ismertetett el zsinórmérték gyanánt; de mivel valamennyi állam kétségtelen emberi kötelme azt megfigyelni, jelesül pedig erkölcs nélkül társadalom nem gondolható, a társadalom pedig az állam legközelebbi tartalma; és mivel mint észszerűtlent el kell vetnünk azon gondolatot, hogy az államférfiában a magánember az erkölcs törvény alatt álljon, a közügyekkel foglalkozó pedig az alól fel legyen oldva (*c*): általános elv gyanánt következik, hogy a politikai tanács kénytelen az erkölcsi kötelmeknek engedni. A pillanatnyi nyereség nagysága, melyet erkölcsi kötellem megszegése által el lehetne érni, oly kevéssé szolgálhat az ilyszerű eljárás mentsége gyanánt, hogy ellenkezőleg annál határozottabban kell a kísértés vissza-

utasítását követelnünk. Nem is kell tehát ama különben helyes okot felemlitenünk, hogy a becsületes eljárás, legalább hosszabb tartamban, a legjobb politika (*d*). — Félreértések kikerülése kedvéért még a következő két megjegyzésre utalunk:

- a) Objectiv tények felhasználása valamely magában véve tiltatlan cél elérésére nem ellenkezik törvénnyel. Valjon azok, kik a kérdésben forgó tényeket előidéztek, erkölcsileg jártak volt-e el vagy nem, nem tesz az innenső cselekvőségre nézve különbséget. Az államférfiú, valamint minden más ember kötelme, nem abból áll, hogy a külvilág valamennyi s jelesül a kezelése alá nem is helyezett viszonyát előbb az erkölcstörvény értelmében rendezze, mielőtt létezőknek elismerné; hanem csak abból, hogy önmaga s a maga kezdeményeire nézve tisztelje az erkölcstörvényt. Idegen cselekedetekért mások felelősek; és ha mások erkölcsisége hiánya gyámolítana bennünket tiltatlan céljaink elérésében, ugy dőre dolog volna, s a magunk életcéljai tekintetében gáncsolandó is, ennek hasznát nem venni vagy az ily tényt számításba nem venni. Csak ott veszi kezdetét a magunk erkölcstelensége, ahol az idegen hibát nem tekintjük pusztá ténynek, hanem előidézni s előmozdítani akarnók (*e*).
- b) Azon kötelezettség, hogy az erkölcstörvény ne áldoztasék fel az előny kedvéért, nem semmisíti meg az erkölcsi törvények u. n. összeütközése fölötti elveket. Ha tehát egyrészt még a legnagyobb előnyt se szabad erkölcstörvény megszegése által szerezni; másrészt az erkölcsi kötelmek magokban véve teljességgel egy fokon állnak, sajátlag ugyanazon törvény különböző kifejezései: ugy választanunk kell a több között, ha több erkölcsi követelmény egyidőbeli s hasonszerű végrehajtása lehetetlenség. Ezen választáskor immár az erkölcsi kötelmek teljes egyenlőségénél fogva egyesegyedül a tárgy fontossága szolgálhat zsinórmérték gyanánt. Ebből következik: hogy azon cselekménynek adandó az elsőség, mely legtöbb ember észszerű életcélját mozdítja elő; hogy a maradandó haszon előbbvaló a mulékonynál; hogy a fenntartásról kell előbb gondoskodni, mielőtt az előmozdításról szó lehet; hogy a lakosság szellemi erejének művelése magosabban áll, semmint az anyagié — hacsak az utóbbi nem képezi minden műveltség lehetősége feltevését —, hogy a szellemi műveltségre nézve az erkölcsiség s vallás a pusztá eszképzést

megelőzze, az utóbbi meg a szépészeti finomodást. Azt se lehet kétségbe vonni, hogy a maga állama irányában teljesítendő kötelmek előbbvalók az idegen számára létesítendő téteményeknél (*f*).

(*a*) A politika viszonya az államjoghoz s erkölshöz sokszerű irói fejtegetés tárgyát képezte. Ide tartozik azon roppant irodalom, melyet MACHIAVELLI műve a fejedelemtől idézett elő. Említendő még a következő munkák: GARVE, *Verbindung der Moral und Politik*. Breslau, 1788. — BERG, *Versuch über das Verhältniss der Moral zur Politik*. I. II. Heilbron, 1790. — DROZ, *Application de la morale à la politique*. Paris, 1815. — LIEBER, *Political ethics*. I. II. Boston, 1839.

(*b*) Czélszerű jogtalanságok példái szükség esetében: a diktátor-ság, még a hol az alkotmány nem is ismeri az intézményt; *caveant con-sortes, ne respublica detrimentum capiat*; az alkotmányi törvények felfüggesztése polgárháborúban; ostromállapot kihirdetése a nyugtalan tartományban stb. — V. ö. *Grundsätze der Realpolitik*. Stuttg., 1853.

(*c*) *Luden* megkísértette igazolni, hogy a magánéletben más erkölcstörvény birjon érvénnyel mint az álladalmi viszonyban s így okoskodott: a közállomány üdvös állapota helyreállítása a fejedelem legfelsőbb erkölcsi kötelme, ennél fogva az is kötelme, hogy azt bármiméü eszköz segedelmével eszközölje, a kötelem pedig soha se lehet tilos, bármiképen itéljük is különben felette. Nyilvánvaló, hogy itt otromba *petitio principii* forog fenn. Kétséget sem szenved, hogy a fejedelem feladata a közállományról gondoskodni, de evvel még korántsem akarták azt mondani, hogy minden, még erkölcstelen eszközökkel is élhet. Hisz épen arról van szó, szentesíti-e a cél az eszközt? S valamint a magánélet minden viszonyában *nemmel* kell ezen kérdésre felelnünk, úgy a közállományt illetőleg nem ismerünk okot, mely a kérdés más eldöntésére vezetne.

(*d*) Nevezetes jelenség, hogy nem csak gyakorlati államférfiak, hanem elméleti tudósok közül is oly sokan akadnak, kik nem akarják elismerni, hogy az erkölcstörvényt nem szabad politikai okok s előnyök kedvéért megszegni. *Berg* legalább azt állítja, hogy erkölcstelen fenyegetés ellen szabad erkölcstelen eszközökkel élni; *Garve* pedig nem is itéli erkölcstelennek azt, a mi az összességre oly jelentékeny hasznot hoz, mert az erkölcs szabványai szerinte csak az emberek boldog összelete végett advák. Mindkét állítás hibás volta kézzelfogható.

(*e*) Ki fogja péld. követelni, hogy háborúban ne zsákmányoltassék ki az ellenséges hadvezér gyáva-sága vagy bünös figyelmetlensége, hogy idegen kormányval folytatott alkudozásokor ne használtassék fel észélyesen a követ vagy fejedelem hiúsága, hogy az árulótól önkényt ajánlott tudosítás visszautasíttassék? Az erkölc-sileg megengedett s a tiltott közötti határvonal igaz néha felette finom; de kellő figyelem mellett felismerhető. Míglén péld. idegen hivatalnok megvesztegetése, *hogy köteleességét megszegje*, tilosnak jelenkezik, a megajándékozás jogunk érdekében nem gáncsolható.

(f) Az erkölcsi kötelek összeütközése kiegyenlítésére külső objectiv mérték keresendő, tehát ne engedjék át az alanyi vélekedésnek. Noha ez utóbbi nézet is pártolókra akad, nem szenved kétséget, hogy a mi követelményünk a helyesebb.

86. §.

3. A politikai tanok különfélesége.

Már az átalános álladalomtan mutatja, hogy az államgondolatot lételegileg különféle módon lehet felfogni és fogják is fel; más szavakkal, hogy emberek rendezett összéleteknek különböző célokat tűzhetnek s azt a szerint rendezhetik. Az államjogban, ugy szinte az államerkölcstanban közelebbről kifejtett s élesebben meghatározott ezen különbség, melyből a közjogban a különféle államnemeket s államfajokat származtattuk le. Ezen különböző államnemek mindegyike számára külön jogok jelenkeztek, melyek ha nem is minden, mégis lényeges pontokra nézve térnek el egymástól.

Ritka esetben ismerte fel a tudomány az államok ezen különféleségét az országászattanra vonatkozólag. A legtöbb feldolgozás ezt teljesen mellözi és csak egyféle elveket s tanácsokat emleget, melyek ennélfogva minden államra alkalmazandók volnának (a).

Ezen eljárást tényleg alig lehet felfogni. Ha ugyanis valamely intézkedés jósága mindenek előtt attól függ, hogy az előmozdítandó intézet céljával megegyezzek s annak kedvezzen; és ha továbbá a legritkább esetben fog ugyanegy eljárás egyaránt alkalmas lenni különféle célok számára: világos, hogy az államgondolat s államjog különfélesége ugyanoly nagy különféleséget von maga után az eszközöket illetöleg, melyek haladásukat s öregbítésöket volnának eszközlendők. És ha meg is engedjük, hogy egyes feszegetések s szabályok mindenütt beillenek, vagy mert átalán azt tanítják, hogy miként kell az emberekkel bánni, kiknek természetök mindenha ugyanaz, vagy mert oly állapotokra vonatkoznak, melyekben az államcél különfélesége kevésbé mutatkozik, mint péld. az idegen államokhoz való viszonyban, vagy végre, de ez igen ritka eset, mert ugyanegy intézmény valamennyi államforma számára alkalmas: ugy mindig szem előtt tartjuk, hogy ezek *kivételes* körülmények. Minél pontosabban behatolunk az államélet részleteibe s felkutatjuk a mindegyike számára alkalmas cselekvésmódot, annál élesebben s visszautasíthatlanabbul

jelenkeznek az eredetleges különféleség következményei és annál kevésbé ringathatjuk magunkat azon balhiedelemben, hogy egyetlen egy rendszer segedelmével kielégíthetjük a valóság követelményeit, amelyek megoldását szabatos országászatantól várják. Valóban inkább gondolható valamennyi államnemmel közös *jog*, semmint oly politika, mely egyaránt jó volna mindnyájok számára.

Ennélfogva mulhatatlanul szükségesnek jelenkezik, hogy az *országászat*ban terjedelmes tudományos tárgyalása annyi tanszakra oszoljon, a mennyi államnem és faj megkülönböztetendő. Kétségkívül meg fognak egyezni ugyanegy nem alfajai számos s talán a legfontosabb tekintetekben, sőt néhány általános alaptételre is fogunk akadni, melyek az államgondolat valamennyi alakulásának megfelelnek. A tárgyalás módja itt is kétféle lehet; vagy külön adatnak elő az egyes államnemek és fajok, vagy együttesen, mely esetben minden egyes pontra nézve felemlitendők az eltérések.

E két tárgyalási mód tulajdonságai körülbelül ugy viszonylanak egymáshoz, mint az államjog és államerkölcstan analog kétszeres tárgyalása (v. ö. fenn a 14. 27. s 78. §§-et). A politikában is tehát, mint az államerkölcstanban, de nem az államjogtanban megfelelőbb leszen az encyklopaedia szükségleteinek, ha a tanok kifejtése csak egyszer történik, de mindenkor figyelemmel kísérik a különböző államnemek különleges követelményeit. Magából értetődik, hogy ezen rendszeres tárgyalás alapját a legközelebbi államnem, ugyanis az ujkori jogállam képezi, s hogy az utóbbira nézve a képviseleti egyeduralom van szem előtt tartva. A mi teljesen közös, péld. az államélet vagy egyes intézményeknek s viszonylatoknak is tárgyi alapjai, könnyen megjelölhetők.

(a) Azon iratok száma, melyek az egyes államnemek politikáját külön tárgyalták, szertelenül csekély. *Macchiavelli* ugyan különbséget tesz a köztársaság s a despota számára illő politika között, de kevés utánzóra akadt. Nem kell azért gondolnunk, miszerint ezen írók azon dőre hiedelemben voltak, hogy tanaik egyaránt alkalmazhatók valamennyi államban. Azon téves nézetből indulván ki, hogy az államnak csak egyetlen egy fogalma védelmezhető, azt tartották, hogy csak az is szorul tudományos politikára.

4. A politika irodalma.

Az országászáttan tárgyai felett irott munkák száma rendkívül nagy; és pedig a rendszeres munkáknál összehasonlithatlanul több monografia létezik, melyek egyes részletekkel s kérdésekkel foglalkodnak. Terjedelmes irodalomtörténeti s könyvészeti segédeszközök hiányában vagyunk (a).

A következő előadásnak czélja a legkitünőbb dolgozatokat felemlíteni, de csakis azokat, melyek a politika összes körére kiterjeszkednek. Az országászáttan egyes szakaszai feldolgozásait a kellő helyen fogjuk idézni.

I. Rendszerek.

1. *Az antik államnézet alapján.* Bárha távolról sem szállt valamennyi irat reánk, melyeket a görögök s rómaiak az országászáttanról szerettek; mégis jó fogalmat szereztünk magunknak Plátó s Aristoteles iratai alapján a tudomány antik tárgyalási modora felől, és jelesül Aristoteles politikájában minden időben becslendő remekmű maradt reánk. Fennebb (a 24. §-ben) előadtuk ezen munkák jelentőségét s viszonyát egymáshoz; elég legyen tehát itt megjegyeznünk, hogy az antik állam politikájára nézve sem kevésbé jelentősek, mint jogára nézve. Megértésöket századokon által elnyuló commentárok sora könnyíti. — Az újabbak közül, kik az antik állam álláspontjából osztogatnak politikai tanokat, jelesül kettő válik ki: BODINUS, De republica libri VI. először 1577-ben; és VOLLGRAFF, Antike Politik, Giessen, 1828. — Bodinus mélytudományu műve a középkori aristotelesi elmaradt bölcelet szüleménye, noha már az ujkori államfelfogás is meglátszik rajta, a mint ezt oly jelesen kimutatta Baudrillart, Jean Bodin et son temps (Par., 1853) címü művében. A német tudós munkája tárgyismerettel s mélyen fogja fel az antik állam léteget. Különben Zachariae munkája Cicero értekezése fölött az államról (Heidelb. 1823.) sem fog haszon nélkül olvastatni.

2. *A vallásos világnézet alapján.* Vallásos alapon nyugvó teljes rendszerét a politikának, tehát más szavakkal a theokratiaénak jelesül Müller (Elemente der Staatskunst I—IV. Berlin, 1809.) s Haller (Makrobiotik der geistlichen oder Priesterstaaten. V. k.) szolgáltatnak. Amaz szellemdus, fantastikus, ki játszi hasonlatokkal él; az utóbbi mély eszű s tudományu író. Emlí-

tésre méltók még *Schlegel* (Vorlesungen über die Philosophie des Lebens; über die Philosophie der Geschichte) és *De Maistre* (souvenirs de St. Pétersbourg); az utóbbi kiváló politikai tehetségről tanuskodik; nemkülönben *Bossuet* (Politique tirée des propres paroles de la sainte écriture) s egy *Névtelen* (Die Staatsweisheit der Bibel, 2. kiad. Lipcse, 1849). Amaz rövid aphorismákat terjedelmes bibliai idézetekkel erősít s leplezetlenül a korlátlan egyeduralkodás mellett emel szót; az utóbbi az alkotmányos állam politikája teljes rendszerét alkotja bibliai idézetekből, gyakran meglepő, habár itt-ott erőltetett elmélettel.

3. *A modern jogállam alapján.* Valamint a bölcséleti államjogban, úgy az országászattanban is *Montesquieu* nagy műve a törvények szelleméről képezi az alapot; habár nem is mond mindig igazat s nem tanítja mindenkor a teljes állambölcséséget, és inkább a tündöklő fényt semmint a való s nyugodt igazságot keresi. — Nem igen mélyenható, s felette bő, de nemes buzgalommal eltelve a jog s közjóért, valamint bámulatos a szerző hazája tekintetbevételénél fogva a nápolyi *Filangieri* műve (La scienza della legislazione, először 1780-ban); le van minden európai nyelvre fordítva. — Radikál álláspontot foglal el, némely tekintetben alkalmazhatlan, de az angol alapnézeteknél fogva jelentős a skót *Craig* műve (Elements of political science, Edinburgh, 1814; a német, tökéletlen fordítás Hegewischtól). — A németek közül *Luden* s *Dahlmann* említendők, bátor műveik befejezetlenek. — Az elsőnek nemes buzgalmat tanusító műve különösen feltűnteti, hogy mennyire haladott a műveltség a középkor óta, mely Machiavelli művét hozta létre a fejedelemségről; Dahlmann irata alkalmilag s terjedelmére nézve elégtelen, de mély kutatás s gondolkodás tiszteletreméltó eredménye. — Szellemdús s tanulságos az amerikai *Lieber* nagyobb műve (Political ethics), mely két világrész nézeteit s európai tudományosságot egyesít amerikai szabadságszeretettel.

4. **Terjedelmes rendszerek.**

Csak a német irodalom mutathat fel oly munkákat, melyek céljokul tüzték, a különféle államnemek politikáját egyaránt feldolgozni; e célzt azonban egyik se érte el tökéletesen. *VOLLGRAFF* műve (Systeme der praktischen Politik im Abendlande; 4. k. 1828) távolról sincs befejezve; a megjelent részből azonban eléggé kitűnik, hogy a szerző felfogta a különböző államok sajátos feladatait. *Zachariae* munkája (Vierzig Bücher vom Staate) szinte teljes terjedelmében tárgyalja az országá-

szattant. A mű illető rész, valamint az egész szellem- s gondolatdús, tudományos s ösztönző; de el-eltévedező s gyakran játszadozó, a feltűnő s paradoxon gondolatot az igazság elé tevén.

II. Töredékes munkák.

Igen jelentékeny azon könyvek száma, melyek ugyan az országásztan valamennyi részére kiterjeszkednek, de az egyes tárgyakra nézve sem rendszeres rendet, sem szabályszerű kivitelt nem követnek, hanem csak tetszés szerint emelnek ki egy-egy pontot, melyet a szerző gondolatai s élettapasztalatai alapján fessegetnek. Jelesül államférfiak azok, kik a közügyektől visszavonultan vagy azokba belefáradván s üdülést keresve, irogatnak ily töredékeket és iparkodnak általuk szabatos eljárást vagy gondolkodást előidézni. Az e nemű iratok természetesen nem alkalmasak rendszeres tanulmányul, s egyáltalán nem kezdők számára valók, de felette tanulságosak a szakértő férfiakra nézve, már akár elméleti, akár a gyakorlati téren működjenek. Itt csak példaként mutathatunk egynehányt be. — Első helyen állnak mind korra mind jelentőségre nézve MACCHIAVELLI NICOLO halhatatlan művei és pedig mind a „*fejedelemtől való könyve*,” mind „*megjegyzései Livius X. első könyve felett*.” Amabban felkutatja, a legundokabb vétektől se borzadva vissza, valamennyi eszközt, melyek szerinte alkalmasak szilárd kormányhatalmat tenni a fejedelem kezébe, hogy azután azt nagyszerű hazai célokra fordíthassa. A másik munkájában szabad nép s szabad állam politikáját tanítja. Mindkettőben fényesen jelenkezik a legélesebb ész s a legfinomabb figyelő tehetség, mely valaha romlott korszakban s szerencsétlen országban embernek adatott, a ki személyesen maga sem volt szeplőtlen. — Talán erkölcsileg nem volt jobb, mindenestre nem nagyobb, de miveltebb, a hatalmaskodásoktól elforduló s ujkori nézetek légkörében élő skót HUME, ki történeti munkáján kívül, politikai értekezések egy gyűjteményét hagyta az utókorra. (Essays and treatises). Alapgondolata az, hogy a sajátos népsajátságunk kell minden állam politikája alapját képeznie. — Feddhetlen jellemű s a törvényes szabadságért, nevezetesen a parlamenti alakban jelenkezőért lelkesedik Hume, szinte mint történetíró hírneves honfitársa Maculay. Értekezései (Historical and critical essays) nagyobbára valamely nagy történeti alakhoz vagy jelentős történeti műhöz simulnak, és ekként művészi alakban s államférfiui belátással tárgyalják az országásztan legkülönbözőbb kérdéseit. — A németek közül

emlitendők: *Moeser* (Patriotische Phantasien, először 1774.), kinek egyszerű, jelentéktelen körben mozgó értekezleteit a legderekabb érzület, s mély életbölcseég hatja át; — *Moser* (Moralische und politische Schriften, 1763; Politische Wahrheiten, 1796) műveiben daczos s előkelő szelleme keserű élet-tapasztalásai nyilatkoznak; ismeri a XVIII. századbéli német udvarok korcs voltát s orvoslatra serkent; — *Gagern* (Resultate der Sittengeschichte, 1808), szellemdús, sokat olvasott s gondolkozó államférfiu, ki azonban nincs különcz-gondolatok hiányában sem; — *Radowitz* (Gespräche aus der Gegenwart, először 1846-ban) jelesen jellemzi az ujkori pártok törekvéseit s sajátságait.

III. Államregények.

Kevesebb figyelemre méltatta a komoly s szakbeli tudomány, mintsem tényleg megérdemelték, azon könyveket, melyek költött képét adják az oly államnak, mely valóságban nem létezik, de a mely a való élet felvilágosítására volna szolgálendő. — Kétségkívül elég gyakran játszi s dőre tanácsadásra használtatott fel ezen alak; azonban magában véve épen alkalmas valamely ajánlott intézmény következményeit feltüntetni. S minthogy rendszerint radikál újítóktól választatik, kik a fennforgó viszonyok között nem állhatnak elő indítványaikkal: úgy az e nemű iratok mindenkor jelentősek s komolyabb mozgalmak hírnökei. Némely intézmény jelenleg mindenütt be van fogadva, melyet néhány század előtt alig mertek volt egy-egy költeményben megpendíteni. — Különben az államregények két lényegileg különböző nemre szakadnak:

Az első magába foglalja azon iratokat, melyek fennálló államformákat eszményítenek és ez által a való élet hiányaira utalnak. Ide tartoznak péld. *Xenophon* kyropaidiája, *Fénélon* Telemakja, *Haller* több irata. Hogy ezen nem kevésbé tanulságos s érdekes, a dolog természetében rejlik.

A másik, szabadabb nem kizárólag a képzelet teremtette álladalmakat s intézményeket rajzolja. Számuk elég nagy, híres s bámulatra méltó művekkel dicsekedhetik. Így nevezetesen az angol államkancellár *Morus* „*utopiája*“ (először 1516-ban), mely az e nemű iratoknak nevet kölcsönze; a calabriai barát *Companella* „*Solis civitasa*“; a francia communista *Cabet* „*ikarriai utazása*“ (1842) (b).

(a) A politika külön irodalomtörténete nem létezik; még a könyvészeti közlemények is töredékesek. *Ersch* műve: *Literatur der Juris-*

prudenz und Politik, 2. kiad. 1823., részint csak német iratokra szorítkozik, részint rövid korszakot karol fel. L. *Mohl* ide vágó értekezését: *Allgemeine Literatur der Politik* (Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften. III. köt.), bárha csak az általános művekről szól.

(b) Az államregények terjedelmes jellemzését l. *Mohl*, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* I. köt. 167. l.

I. Az államélet alapjai.

88. §.

1. Az ország.

Már az általános államtanban (l. a 18. §-et) utaltunk előlegesen ama nagy jelentőségre, mely az *államterületnek* nagyságához s sajátságához képest az emberi együttlét legkülönbözőbb oldalait illetőleg tulajdonítandó. A szó sajátlagos értelmében alapját képezi, és ha a politika feladata az államcélok igényelte kellő eszközök tanát előadni, úgy mindenek előtt megvizsgálandó, hogy mely viszonylata van az ország különböző sajátságainak s tulajdonságainak az államhoz. Az utóbbiak szolgáltatják nagyobb részt az érintett eszközöket, minélfogva a közjóról csak úgy lehet gondoskodni, ha azokat részletesen ismerjük (a). A vezérlő tételek felállításakor üdvös lesz egyelőre az államok különféleségétől elnézni.

1. Mindenek előtt az államterület *nagysága* jö tekintetbe. Tagadhatlanul *szabályellenes* befolyással lehet a termékenységre s közlekedésre nézve különösen kedvező vagy kedvezőtlen fekvés, a nép kiváló szellemi képesültsége, végre a szomszédokhoz való viszony; azonban általánosságban a következő tételek *mérvadóknak* tekinthetők:

a) Nagy terület azon lehetőségbe helyezi az államot, hogy nagyszámú lakosságát is öntermesztette élelmi szerekkel lássa el. A földművelés tehát itt a népgazdaszat alapjául választathatik, ipar s kereskedelem pedig természetes fejleményöknek engedhetők átal; a mi részint a jólét biztosságára, részint az állam rendészeti tevékenységére s az állambevételek megállapítására rendkívül nagy befolyással van.

b) A nagy terület sokszerű előnyöket nyújt a védelemre nézve a betörő ellenség ellenében, még győzelem után sem rohanhatván meg s foglalhatván el az egészet.

c) Nagy területen, nevezetesen ha különböző éghajlat alatt fekszik, nem egy könnyen hatnak káros elemi csapások az egészre.

d) A terület kellő nagysága nemcsak a közvetlen szükség-lethez mérendő, hanem egyéb, jelesül szomszédos államok hatalmához s nagyságához. Ha annak lehetősége, hogy az állami célok eléressenek, nem is függ a kellő hatalomtól, a külső biztonság bizonyosan attól függ; már pedig annak egyik lényeges eleme az elegendő terület. Ha tehát valamely állam területre nézve növekedik, jelesül ha dicsvágó s hódítási terveket forral, ez a többé kevésbé fenyegetett többi államokat is arra fogja serkenteni, hogy területöket öregbítsék, vagy hogy az ellenség területét az eredetleges mértékre szállítsák le.

e) Különben nem szabad az államterület nagyságának azon mértéket meghaladni, melyet az emberi erő s ész megbir, nehogy ismét hátrányok foglaljanak helyet. A szertelen nagy terület felette sok erőt fecsére el, hogy az államintézmények összevágó működése meg ne szakadjon, némely államkiadás aránytalanul fokozódik, a messzebb fekvő tartományok átnézete megnehezítettik, végre a nagy országnak sok a szomszédja, kikkel nem mindig lehet a viszonyokat előnyösen s békésen rendezni.

2. Nagy jelentőségűek továbbá állami tekintetben a terület *határai*. — Az első követelmény e tekintetben az, hogy pontosan meg legyenek határozva s ennél fogva kétségtelenek, nehogy vita támadjon s hogy átalán tudva legyen, hogy meddig terjednek térileg az állam jogai s kötelmei. — A második s felette pontos követelmény az, hogy a határok a nép természetes tevékenységi köre végpontjaival összeessenek. Ily terület rendszerint egy nagy folyamvidék valamennyi mellékágaival egészen a hegységig, vagy több ily folyamvidék; tenger vagy hegylánczok általi körülhatárolás szinte képezhet összetartozó egészet (b). — Miután továbbá alig remélhetni örökös békét a szomszédokkal, kívánatos, hogy a határ könnyen védelmezhető katonai helyzetet képezzen; különösen óhajtandó ez, ha a szomszédos tartomány folytonos ellenségeskedést forral vagy barbar vidék. — Végre nagy előnnyel jár, ha a terület határai a nép nemzetiségével özszeessenek; s e körülmény megengedhetővé is teheti a természetes határ követelményeitől eltérni.

3. Nem közömbös az államterület képezte *mértani alak*. Csakhogy erre nézve olyneműek a viszonyok, hogy valamennyi

előnyt egy időben lehetetlen egyesíteni, mert egymást kölcsönösen kizárják.

a) Minél hasonlatosabb valamely ország alakja a körhöz, annál közelebb esik még a legtávolabb eső pontokhoz is a felügyelet s a vezérlő hatalom; annál sebesebben összpontosíthatni az állam összes erejét egy bizonyos helyen; annál kevesebb érintkezési pont jelenkezik a külfölddel; végre annál csekélyebb befolyással van az idegenszerű népsajátság az összetömörült lakosságra. — E szabályra nézve azonban számos kivétel forog fenn. Így péld. hosszúra nyult, jó kikötőkkel ellátott part birtoka mindenkor nagy előny, habár a hátsó vidék idegen államé is. Oly országnak birtoka is hasznos továbbá, mely ipar s szükséglet számára megkivántató nyersterményeket szolgáltat, bátor az alak szabályszerűsége meg is volna háborítva. Végre előnyös a meridián irányában kiterjedő hosszas terület, ha ezen körülmény a természetények különféleségét vonná maga után, a mi mind a bel mind a külközlekedésre élénkítő hatással van.

b) Rendszerint hátrányos, ha az államterület különféle teljesen elszakadt részekből áll. Nemcsak a kerekdedség előnyeit kell nélkülözni, hanem könnyen kelletlen viszonylatok keletkezhetnek a külföldhez. Ha ugyanis idegen tartomány fekszik a különböző részek között, az állam sok tekintetben idegenektől függ összeköttetésére nézve saját országával, a mi háborús időkben veszedelmes szint ölthet. Ha ellenben tenger, ugy teljesen megszakadhat összeköttetése, ha erősebb félel elegendik tengeri háborúba, a ki azonfölül a gyengébb pontot könnyen zsákmányul ejtheti. Azt se szabad figyelmen kívül hagyni, hogy szétszakadt területi részekben a népsajátság nem fejlődik egyenlő mértékben. — Különben e szabályra nézve is sok s jelentős a kivétel. Mindenek előtt a gyarmatok viszonya teljesen sajátos. Ezek természetesen különválnak az anyaországtól s rendszerint távol fekszenek; mégis rendkívüli jelentős s üdvös befolyást gyakorolhatnak az ipar s kereskedelem kifejlésére, az állam s a pénzügyek hatalmi állására, a tengeri hatalom terjedelmére s gyakorlására, az anyaországban felesleges népesség átültetésére (c). Elszigetelten fekvő s sem kereskedelemre sem nyers-termékek létrehozására befolyást nem gyakorló pontok továbbá hadászati, tehát politikai előnyökkel kínálkozhatnak, ha ugyanis könnyen hozzájuk lehet férni s védelmezni, és alkalmasak az ellenség figyelemmel tartására vagy hajóhad s sereg számára támpontokul szolgálnak (d).

c) Végre természetellenes s sokszerűen ártalmas alakulása a területnek, ha a szomszédos ország mélyen benyuló szegletet képez az innenső területen. Ez nemcsak az összefüggést szakítja meg, s számos pénzügyi s biztonsági intézményt nehezít meg, hanem hadászati tekintetben is aggályos lehet.

4. Oly állam, mely földirati fekvése miatt gátolva van a világközlekedésen résztvenni, szükségképen szegényebb s jelentéktelenebb marad, semmint egyéb segédforrásainál fogva következnek. Az ily részvevés azonban világtenger melletti fekvéstől van feltételezve, melyet sem a tengerhez vezető folyamhajózás használata, sem alkalmas szárazföldi közlekedési eszközök, tehát jelesül messzeterjedő vasuti hálózat nem képes pótolni. Nagy államra nézve tehát multhatatlan szükséglet, hogy területe legalább egy pontra nézve a tengert érintse (e). Kivételt legfeljebb csak míveletlen s kizárólag saját szükségletei létrehozására szorítókozó népek képeznek, a melyeknek nincs jelentékenyebb külkölekedésök; azután meg a theokrátiák, melyeknek egyáltalán érdekekben áll, hogy más hitűekkel ne legyenek érintkezésben (f).

5. Mind a népgazdagságra, mind a lakosság számára, nem különben a közvetlen állameszközök nagyságára nézve lényeges jelentőségű a terület *termékenysége*. Szabad választásról, vagy nagyobbyszerű változtatásról természetesen csak ott lehet szó, a hol ujonnan alapítandó államok vagy gyarmatok jönnek tekintet alá; és itt a természetes termékenység tekintetbevétele első szabvány, melyek elhanyagolása utólagos áldozatok s csekélyebb tenyészet által boszulja meg magát. Azonban már létező államokban is sok történhetik a természetes termékenység öregbítésére; s az államnak fontos feladata kellő alkalmakkor az öszert alkalmazni. Megfelel pedig ezen feladatának részint magánvállalatok előmozdítása által, részint az állameszközök közvetlen alkalmazása folytán nagyobbyszerű intézmények létesítésére, a melyek az egyes polgárok vagy egyesületek erejét meghaladják. E nagyobbyszerű intézmények pedig következők: lecsapolások akár elvezető csatornák, akár töltések, akár a talaj emelése által; öntözések és ugyan, vagy állam építette csatornák, vagy a vízjogot rendező czélszerű általános törvényhozás segédelmével; végre a nedvességi viszonyok szabályozása az erdőségek kellő ápolása által (g).

Nem szorul különben megjegyzésre, hogy az elősorolt természetes előnyök birtoka csak ideiglenes haszonnal kecsegtet, minélfogva a terület eme tulajdonságai elérése nagyobbára haszontalannak bizonyulna, ha a fennlevőt fenn nem lehetne

tartani s összehalmozottat együtt nem tartani. Az államnak nincs hatalmára s jólétére nézve biztos alapja, ha területe természetes előnyeihez az *elidegeníthetlenség és oszthatatlanság elvét nem fűzi*. Osztály által szétforgácsoltatik a hatalom, az általános célok elérése képessége hanyatlík, az alattvalók terhei öregbednek. Politikai öngyilkosság, mely szerencsére nem csak az alattvalók, hanem az uralkodók érdekét is sérti. Csak a legritkább esetben lehet czélszerűségi okoknál fogva az eddig egységes állam felosztásáról szó több egymástól független országra jelesül, ha valamely birodalom oly annyira megnövekedett, hogy átnézete s egységes vezérlete lehetetlen volna; ha továbbá a gyarmat népességre, jólétre s önállósági érzületre nézve annyira haladott volna, hogy élénken óhajtáná az anyaországtól való elszakadást; végre talán, ha valamennyi kísérlet dugába dőlt, mely több egy országban lakó nemzetiséget egységes egészszé akarta olvasztani, vagy legalább békés összetartásra bírni. Arról természetesen gondoskodni kell, hogy a terület-elidegenítés feltétlen tilalma jogilag lehetetlenné ne tegye a határok czélszerű rendezését, vagy egyéb kisebbszerű előnyös cseréket.

(a) Az államok területviszonyait tárgyaló irodalom, a kérdés jelentős fontossága daczára sem nem igen bő, sem nem jelentékeny. Figyelemre méltók: *Die Erdbeziehung der Staaten*. München, 1821. — *Études de géographie, appliquées à la politique*. Par., 1826. — *Ueber das physische Element der Bildung u. der Wechselverhältnisse der Staaten*. Stuttg. 1833. — *Corra, Deutschlands Boden und dessen Einwirkungen auf das Leben der Menschen*. Leipz., 1854. — *ZACHARIAE, Vierzig Bücher vom Staate*, II. k. 43. l. — Igen tanulságos a földisme tanulmánya, a mint az különösen *Ritter* érdemei folytán korunkban fejlődött.

(b) A félszregség legmagasabb foka jelenkezik e tekintetben az észak-amerikai ujonnan alapított államok körülhatározásában, mely egyes-egyedül a térképen rendszerint derékszegben metsző vonalak által eszközöltetik, a legcsekélyebb figyelem sem fordítatván a természetes határookra.

(c) A gyarmatok mind az államok életében s kereskedelmében, mind az államtudományokban mindenkor nagy szerepet játszottak. Az ázsiai kényuralmat, Róma, Angliás Spanyolország hódításaik biztosítására használták fel, a phoenicziek s karthagóiak kereskedelmök kiterjesztésére s biztosítására, nagyobbyszerű mértékben követték e tekintetben az ujkori tengeri hatalmasságok; a görögögnék a tulnépesedés meggátlására s a legyőzött politikai párt eltávolítására szolgáltak; fenyítéshelyek is voltak a gyarmatok s vétkecek elleni biztosításul is szolgáltak. — A cél elérésére s a befolyás megőrzésére majd szoros baráti köteléket találtak alkalmasnak, majd tökéletes elnyomást, majd

a természetményeket zsákmányolták ki, majd az állami s ipari életet hajtották nyüg alá, végre újabb időben Anglia önállóságra neveli gyarmatait, a mi legigazságosabb s legbölcsebb eljárás. — Kiváló érdemet szerzett magának a gyarmatok tana felvilágosítása körül: *Roscher*, *Kolonieen, Kolonialpolitik und Auswanderung*. 2. kiad. Leipz. 1856. R. azonban a gyarmatokat kizárólag nemzetgazdasági szempontból veszi szemügyre, s a tisztán politikaiakat tekinteten kívül hagyja; ő ugyanis négy szempontból fogja fel a gyarmatokat, és pedig 1. mint hódítási gyarmatokat, melyekben az ország kizsákmányolása a cél; 2. mint kereskedelmi gyarmatokat, melyek a természetmények vásárlása s iparcikkek eladása kedvéért szereztetnek; 3. mint földművelési gyarmatokat, melyek kivándorlásokra használatnak fel s a melyektől az anyaország iparcikkei fogyasztását várja; végre 4. mint ültetvényi gyarmatokat, tropikai növényzetek rendszerint rabszolgák általi művelésére. E felosztás azonban nem meríti ki a gyarmatok minden nemét, így léteznek még katonai és fenyítő gyarmatok, és akadtak már vallásbeli gyarmatok; újabb időben pedig a nemzetiség terjesztése volt az indító ok, mely gyarmatok alapítására serkentett, a mihez természetesen eleinte kereskedelmi, kivándorlási s hatalmi érdekek fűződtek volt. Ezen sokszerű különféleség a tárgyat fölötte bonyodalmassá teszi, melynek igazságait nem is lehet tehát néhány kevés tétel segédelmével felvilágosítani. — A gyarmatügy irodalma felette bő; a következő munkákra tehát csak példaképen utalunk: *HEEREN*, *Ideen über die Politik der Alten*; *RAYNAL*, *Histoire philosophique des Etablissements dans les deux Indes*; *MALO DE TUQUE*, *Hist. de los establecimientos ultra-marinos*; *BROUGHAM*, *Colonial polity of the european powers*. Az egyes gyarmatokat kitünően rajzolják: *ULLOA*, a spanyol Délamerikát; *DEPON* a „terra firma“-t, *HUMBOLDT* Mexikót s Kubát, *BRYAN-EDVARD* Keletindiát; — történetet irt *BANKROFT* (az északamerikai gyarmatosítás történetét). — Az idetartozó politikai tárgyalások a következők: *TALLEYRAND*, *Essai sur les avantages à retirer des colonies nouvelles*; *WAKEFIELD*, *England und Amerika*; *MERIVALE*, *Lectures on colonies and colonisation*; *CORNWALL LEWIS*, *Government of dependencies*; *LECHVALIER*, *Rapport sur les questiones coloniales*; *MAC CULLOCH*, *Literatur of polit. economy*, 87. l. — *Dict. de l'écon. polit.*, art. „Colonies.“ — Hogy nem minden nép van a gyarmatok szerzésére szükséges erkölcsi, gazdasági s állami tulajdonságokkal felruházva, a tapasztalat tanúsítja, így péld. a közmondás szerint a francia nem.

(d) Kedvezően fekvő észlelési s támpontokat valamennyi világ-részen az angol nemzet tudott magának szerezni, melyekkel mintegy körülövezve tartja a földkerekséget.

(e) Egyike a legnevezetesebb példának, hogy a tengerparti szerzemény legyőzhetlen kívánság: a cobijai kikötő elfoglalása a nagy oceán partján a bolíviai állam által. — Igen jelentős Oroszország törekvése Nagy Péter óta a tengerhez jutni. — Hogy mely hiba volt Poroszország részéről a keleti frísi tartományt átengedni, azt ma kiki tudja.

(f) Egész vidékek termékenyítéséről jelesül a következő iratok értekeznek: JOUBERT DE PASSA, Voyage en Espagne, ou recherches sur les arrosages, sur les lois et coutumes, qui les régissent, I. II. Par., 1824. — BURGER, Landwirth. Reise durch Oberitalien. II. köt. 49. l. — NADAULT DE BUFFON, Les canaux d'arrosage. I. II. Par., 1841. — MAUNY DE MORNAY, Pratique et législation des irrigations. I. II. Paris, 1844. — KASTHOFER, Betrachtungen über die Veränderungen im Klima des Bernischen Hochlandes. Bern. 1822. — MOREAU DE JONNÉS, Ueber die Veränderungen in dem physischen Zustande der Länder durch Ausrottung der Wälder. Tüb., 1828. — GREBE, Die Beaufsichtigung der Privatwäldungen. Eisenach, 1845.

89. §.

2. A lakosság.

Az állam élő alkatrésze a nép, és a nép számára létezik az állam. Ezen kölcsönös viszonyosságra nézve is elmondtuk az általános bevezető tudományban a legközelebb megérintendöket (l. fenn a 17. §-et). Mivel azonban az országászatban a lakosság minemüése nagy és sokszerü jelentőséggel bír és mivel az állameszközöknek legföbbs forrása és ugyancsak leglényegesebb tárgya is: közelebbrol s részletesen e helyt kell vizsgálat alá fognunk.

1. Mindenekelőtt a lakosság száma nagy jelentőségü; megkülönböztetendö pedig az *absolut* s a *relativ* nagyság, azaz az országban lakozók összes száma s ezen szám viszonya az ország térbeli nagyságához.

- a) A lakosság *absolut* nagysága mindenekelőtt nagy fontosságú az állam hatalmi állására nézve, tehát biztonságára s hatalmi befolyására nézve kifelé. Jelesül egyes hatalmaságok mind öregbedöbb nagyságuknál, valamint a seregek száma szaporodásánál fogva igen csekély mértékben van a csekély számu lakosságnak hatalmában önbiztossága eszközeit előteremteni; legfelebb igen kedvezö földirati fekvés pótolhatja a hiányzó sokaságot. Az állam neme s faja e tekintetben nem tesz különbséget (a). — De a belső államéletet illetöleg is nagy jelentőséggel bír a szám; és ugyan részint kedvezö, részint kedvezötlen jelentőséggel. Kedvezövel, a mennyiben nagy számu lakosság között arányos sokaságban akadnak mindennemü derék férfiak, a mi legkivált oly kormányformánáljö tekintetbe, mely különösen sok tehetséges eröt igényel, mint valamennyi szabadabb alkotmány, mint nevezetesen a népuralmak s a rendi álla-

mok. Ama jelentős nyomaték is előnynek tekintendő, melylyel nagy számú népesség közvéleménye bir. Hátrányos azonban a nagyszámú lakosság, mert a sok államtág szükségletei s követelményei a legfelsőbb hatóság működés-körét felette kiterjesztik, s mert a törvényhozás sem képes a keletkező sokszerű viszonyoknak megfelelni. Egy bizonyos államformával pedig, ugyanis a tiszta demokratiával, jelentékeny lakosság teljességgel meg nem fér. Mivel azonban ezen hátrányokon rendszerint az alsóbb területrészeknek engedett terjedelmes önkormányzat s a sajtószabadság által nagyobb részt segíteni lehet; a tiszta demokratia befogadását pedig gyéren óhajtják, befogadása pedig még gyérebbsen szokott üdvös eredményeket szülni: az abszolút nagy lakosság lényegileg mindenkor előnynek tekintendő.

- b) A lakosság relativ nagyságának különféle következményei vannak, a szerint a mint túlnépesedés, csekély népesség, vagy végre a biztos fenntartási forrásokkal szabatos arányban levő lakosság forog fenn. Gyér s nagy területen szétszórt lakosság, ha felette kedvezőtlen viszonyok nem uralkodnak, igen könnyen szerezheti meg megkívántató szükségleteit valamint földbirtokot is. Másrészt azonban az iparra nézve a hiányzó munkafelosztásnál, a roszt s messze közlekedési eszközöknél, a vásárlók távolságánál, tehát a csekélyebb s lassúbb töképezésnél fogva sok a nehézség; a szétszórt egyesek ritkább közlekedése következtében a míveltség is alantabb fokon áll; végre nehézkesség áll be az államügyezetek ellátására s jelentékenyebb hatalom központosítására nézve (b). Épen az ellenkező következmények fognak helyet túlnépesedett országban. Itt nagy s sokszerű munkafelosztást, a legkülönfélébb közlekedést, mindennemű munkásságra való készsége, fokozott míveltséget fogunk találni: de ugyancsak igen magasra fokozódik a földbirtok ára, ellenben csekély lesz az ajánlott munkásságé, talán a megkívántató életszükségletekben való nélkülözésre, ezen viszonyok következtében pedig inségre, proletariatusra, sokszerű elvadultságra s sok vétkesekre akadunk (c). — Azért követelendő tehát, hogy a népesség sűrűsége épen arányos viszonyban álljon a terület nagyságához s a biztos s maradandó jövedelmi forrásokhoz. Csak ez esetben lehet jelentékeny gazdasági s szellemi tevékenységet, ugyszinte erőt s könnyűséget a kormány részéről várni, csak ez esetben nem foghat tunya-

ság s barbárság, s sikertelen munkakeresés helyét. E viszonyok valamennyi államformában ugyanazok.

Nagy jelentőséggel bír tehát az államviszonyok biztos ismeretére s a köztevékenységnek adandó irányzatára nézve mind azon tények s természettörvények pontos s időszerű ismerete, melyek a népesség absolut s relativ nagyságára vonatkoznak, és a melyekből nemcsak a jelenkori állapotot, hanem valószínű jövődjét is felismerhetni. Ezen ismeret külön tudományyá, *a népesedés tudományává* fejlődött, mely ugyan nem tartozik az államtudományok sorába, de mint a nemzetgazdászati, legnélkülözhetlenebb feltevéseihez sorolandó *(d)*.

2. Nem kevésbé jelentékeny politikai fontosságuk a lakosság *származási viszonyai*. — Már maga a faj s a törzs, melyhez a nép tartozik, legkevésbé sem közömbös. Ha helytelen is azon állítás, hogy az emberi nemzedék egyes részei nélkülözik azon természetes képességeket, melyek magasabb művelődésre s ügyeik önálló ellátására szükségesek: úgy mégis tagadhatlan a fajok, törzsek szellemi ereje s hajlamai sokszerű különfélesége. Ennélfogva az országászattal feladata, az egyes népek veleszületett sajátságait felismerni s azoknak megfelelő állami intézményeket létesíteni. Ezen elv szem elől tévesztése maradandó kéjelmetlenséget, hosszabb tartamban pedig a nép elsatnyulását vonja maga után *(e)*. — Még azonban a következő két tekintet is igen nyomatékos. Először, valjon *egy* törzshöz tartozik-e valamely ország összes lakossága, vagy valjon több nemzetiségből áll-e. Másodszor, valjon az állam valamennyi törzstagot felkarol-e magába, vagy élnek egyes részei más országokban is.

Nagy előnye van a lakosság törzsegységének, a mennyiben hason képségeik, ugyanazon rokon-s ellenszenvék, hason történet s nyelv egyszerű műveltséget fejlesztenek, mely a követendő államcélra s a létesítésére alkalmas intézményekre nézve minden kétséget kizáró világot derít, a gondolkodás egységénél fogva az állami tevékenységben is összhangzást szül, és egyáltalán azt eredményezi, hogy a mintegy egy öntetből való népet könnyű szerrel lehessen kormányozni. Keverék lakosság nem kínálkozik ily előnyökkel, sőt itt az is lehetséges, hogy vagy a természetes képességek s hajlamok nagy különféleségénél, s az evvel járó műveltségi foknál s nemnél fogva, Prokrusteságygyá leszen az egységes törvényhozás, vagy az összekényszerített törzsek kölcsönös ellenszenvé folytán visszavonás s gyűlölség, s ennek következtében nagy veszélyek fognak támadni. A nyelvek különfélesége, majdnem mindenkor különböző származással le-

vén egybekapcsolva, kölcsönös elválás oka, felette nehezíti ezenföül a kormány s az alattvalók kölcsönös megértését és közön­ ségesen arra vezet, hogy erőszakosan fogadtassék el az egyik országos nyelv gyanánt, a mit a más nyelven szóló törzsek ismét ellenkezéssel s az elnyomatás keserű érzetével fognak fogadni (*f*). A legkedvezötlenebb az állapot, ha a lakosság nemcsak külön­ féle törzsekből, hanem még különféle fajokból is áll. S minden­ kor még azt se lehet remélni, hogy korcs lakosság keletkezése fogja az ellentétet kiegyenlíteni; mert az könnyen újabb el­ kü­ lönzött alkatrészévé válhat a lakosságnak (*g*). Különböző nem­ zetiségek egybeolvadása ugyan lehetséges bizonyos körülmények között, ugyanis ha a törzsek nincsenek felette nagy számmal, ha igen ügyes a bánásmód s végre hosszú időközben; azonban a hol túlnyomó törzs nem létezik középpont gyanánt, a hol nagy törzsek lagnak egymás mellett elkülönzött tartományokban, a hol az átalakítandó törzs a műveltség magas fokát érte vala el s arra büszke is, végre a hol nemcsak a törzsek, hanem a fajok is különbözők, még ezen messzeségben derengő reménnyel is fel kell hagyni (*h*). Az egyetlen egy államforma, mely ezen magán az ember természetén alapuló viszonyokhoz másként viszonylik, az melyben örökös kasztok léteznek, tehát kétség esetében a theokratia. Itt ugyanis a törzs, sőt fajkülönbség oly kevésbé legyőzhetetlen akadály, hogy ellenkezőleg természetes s fenntartandó alakulásnak kell mondani.

Valamely nép szétforgácsolása különböző államok között magában véve természetellenes állapot, mely sok keserves követ­ kézményt von maga után. Megsínli a szellemi fejlődés ereje s ma­ gassága; hasonzerü erkölcs fejlődése nem igen lehetséges; főleg pedig az sajnós, hogy a nemzetiség tudata s az állampolgáré össze nem esik. Könnyen úgy fordulhat, hogy az ily nép hevesebben s bensőbben ragaszkodik a nemzetiséghez, semmint az államhoz, s hogy az egyes részek élén álló kormányok indulatos s olthat­ lan gyűlölség tárgyai, mert legközelebb azok állnak az egye­ sülés útjában. Ebből ismét mind a bel- mind a külviszonyokban átnézhetlen s a politika által orvosolhatlan veszélyek s egyéb sajnós viszonyok keletkeznek (*i*). Egyike a legfontosabb s legne­ hezebb feladatoknak tehát az ily felosztás mellözése; a hol pe­ dig az egyesület lehetetlen, ott az orvoslát legbiztosabb eszköze szövetséges állam létesítése, mely legalább némely s a legfőbb ügyekre nézve helyreállítja az egységet.

3. A lakosság *szellemi műveltsége'* neme s magassága két tekintetből jelentős az országuasztattanra nézve. — Egyrészt azon

befolyásnál fogva, melyet az összes államlétege alakítását illető követelményekre gyakorol. Valamely nép életcéljai ha nem is kizárólag, ugy lényegileg műveltsége által határozvák meg; ennél fogva nemcsak a jog követelménye az államtézmény nemét s faját a szerint rendezni, hanem ugyancsak az állameszély feladata, ezen követelménynek a kellő időben s a legigazságosabban eleget tenni. A népesség műveltségével össze nem egyező államlétszeresség keserű elégedetlenség apadhatlan forrása, akár téteményeire nézve maradjon el az állam a szükségletek megett, akár lényegileg különböző államgondolatból induljon ki s akarjon valósítani. A félszeghez való szilárd ragaszkodás s az igazolt kívánságok teljesítése reménytelensége könnyen nyílt ellenszegüléssé s erőszakos felforgatássá fokozhatja az elégedetlenséget. Mindenesetre felemészti a felerőszakolt állapot fenntartása a legjobb erőket a kelletlen harczban, mely a legszükségesebb s leghasznosabb tétemények rövidségére folytattatik. — A fennlevő szellemi erők s képességek továbbá nélkülözhetlen eszközök az államcélok elérésére nézve. Az erkölcsi műveltség az ép családélet legszilárdabb alapja s a társadalomra, ennél fogva az államra nézve is nagy jelentőséggel bír. De minél magasabba tűzvék az államcélok s minél fejlettebb az államlétszeresség, annál több szellemi erőt vesz is igénybe. A népműveltség öregbedése s az állami gyarapodás ennél fogva kölcsönös viszonyban állnak egymáshoz; ennél fogva haszontalan s dőre dolog, oly alkotmányt vagy közigazgatást létesíteni törekedni, melyeknek feltevéseinek a nép műveltsége s elegendő ereje nem tud megfelelni.

4. Lényeges jelentőségű továbbá a lakosság *testi* sajátsága, tehát ereje s épsége. Nem a lélekszám, hanem a rendelkezhető erő összege a siker feltétele, mind az egyesek céljai elérésére, nevezetesen jólétére, mind közvetve vagy közvetlenül magára az államra nézve is. Beteg vagy különben hasznavehetlen ember; nemcsak hogy nem öregbíti a nép s állam anyagi s szellemi vagyionát, hanem tétlenségében fogyasztja is; elért téteményezési képessége előtt ifjúságában elhaló egyén csak tehernek volt; a fegyverviselésre képtelen védelemre szorúl, tehát segedelem helyett nehézségeket nyujt. Mindazon eszközök tehát, melyek a lakosság testi erejét gyarapítják, szilárdul felhasználandók s buzgalommal s nyomatékosan alkalmazandók; jelesül tehát gondos gyógyrendészet, erősítő néperkölcök, a fegyverviselés kötelesség kiterjesztése.

5. Végre felette nagy politikai jelentőségű a lakosság *tár-*

sadalmi alakulása s tagozása. Az mutatja fel, hogy hol fekszik az állami élet sulypontja; az szabja meg az államtevékenység által létesítendő követelmények nagy részét; ahhoz, mint a nép természetes létszerességéhez kell az állam jövőndő organisatiójának is sok tekintetben tartani magát. Közelebbről az emberi együttlét ezen oldalát fennebb derítettük fel (2—5. §§.).

(a) Az állam biztosságára s önállóságára megkivántató száma a lakosságnek teljességgel megváltozott, mióta az újabb hadtan, jelesül az összeírás rendszerének alkalmazása által, oly roppant seregeket alkalmaz. Ez által oly államok, melyek korábban uralkodó állást foglaltak volt el, a nagyhatalmasságokhoz gyámoltalan függés viszonyába kerültek.

(b) Az ország nagyságához képest gyér lakosságnek kedvező és gonosz következményeit legjobban az északamerikai egyesült államokban észlelhetjük. Szegénységgel s reménytelenséggel persze nem küzdenek a kivándorlók, de szellemi, társadalmi s gazdasági tekintetben oly annyira elmaradnak, hogy a polgárosodás legalantabb fokán sínlődnek. Nem terheli őket Európa sanyarusága, de előnyeiket sem éldelek. — További tanulságos példáját a relativ kis lakosság hátrányainak Oroszország mutatja, melynek szerencsétlenségét a közmondássá vált „távolságok“ képezik.

(c) Megfoghatatlan fogalomzavarral a túlnépesedés létét sőt lehetőségét akarják némelyek tagadni. — Csak Németország, a Svajcz s Irland némely részeire kell utalnunk, hol bárha különböző okoknál fogva, de tényleg több a munkaajánlat, mint a gyümölcsöző alkalmazás; ki tagadhatja, hogy ez esetben túlnépesedés forog fenn, midőn az ország nem szorul a munkára, a munkás számára pedig nincs élelmszere. Hol a földbirtok túlságos felosztása földmívelő proletariátust, a kézmű elhanyaglása s a gyári ipar hiányos organisatiója iparos proletariátust szült, s a hol a többi országok versenyzése folytán nem lehet kívánatos mértékben külföldön vásárt nyitni az ipartermesztményekkel: ott maradandó s nagy nyomor fog helyet.

(d) A népesedési tudomány irodalmát l. fenn a 17. §. (d) jegyzetében.

(e) Az emberi nemzedék törzs-különbsége irodalmát l. a 17. §. (c) jegyzetében. Politikai tekintetben jelesül COURTET DE LISLE, COMTE, GOBINEAU ott nevezett munkái veendőek figyelembe.

(f) Ki nem ismeri azon komoly nehézségeket, melyeket a nyelv különbsége Ausztriában okoz? Vagy azon bajokat, melyeket britt Indiában az ország nyelve hiányos ismeretéből az európai hivatalnokok előidéznek? Még a Svajczban is sok kelletlen dolog oka a négy különböző nyelv. — V. ö. MORGENSTERN, Der Mensch, I. köt. 246. l. s különösen ROESSLER, System der Staatslehre, 527. l.

(g) Ezen különböző tényleges viszonyok esetei nagy számmal vannak; közelebbi vizsgálatuk kétségkívül az érintett politikai következményekre utalnak. Így Franciaország, Spanyolország, Anglia és Schottland, China a lakosság kiváló egysége példáit mutatják. Austria, Németalföld (1815—1830), Törökország különféle törzsű s azért nehe-

zen egybeolvasztható lakosságot zár magába. A korábbi európai gyarmatok pedig eléggé mutatják, hogy mily legyőzhetlen gyűlölség uralkodik a fehér, indus s néger lakosság között; valamint azt is, hogy ez esetben hiábavaló remény keverékfajtól várni a kiegyenlítést.

(h) Teljesen sikerült a brittek, angolszászok s normannok egybeolvadása az angol néppé; a németek s szlávoké az Elba jobb partján; a bretagnok, baskok s lotharingok egyesülése a francziákkal; az egyesült államok európai lakosságáé. — Szó sem lehet azonban, hogy egy nemzetiségbe olvadjanak a különböző népek péld. Ausztriában; a lengyelek s oroszok; a németek, francziák s olaszok a Svajczban; a törökök s görögök.

(i) Németország, Olaszország!

90. §.

3. A tulajdon.

Javak azaz oly dolgok birtoka, melyek az emberi czélok elérésére alkalmazvák, nem kevésbé feltétele az államnak, mint a külön terület s a lakosság. Javakra az egyes nem kevésbé szorul, hogy céljait elérhesse, mint az állam, hogy kitűzött feladatait megoldhassa; és minél számosabbak s jelentékenyebbek ezen czélok, annál jelentékenyebbeknek kell a javaknak is lenniök. Az utóbbiaknak pedig két faja szükségeltetik, először a közvetlen használatra nélkülözhetlenek, azután az új dolgok létesítésére megkívántatók, a melyek megfelelő száma s neme hiányában az öszszes készlet csakhamar felemésztenék.

A javak ezen az államczélok tekintetéből nélkülözhetlen mivoltukból pedig a következő vezérelvek folynak:

1. A javak tekintetéből azon egyesektől eredő intézmények kegyelendők, melyek az emberi használatra szükséges tárgyak legkönnyebb, legdúsabb s legtartósabb természetét helyezik kilátásba.

2. Az állam kötelességében áll oly intézményekről gondoskodni, melyek a javak megőrzését s észszerű szaporítását biztosítják.

3. Egyes egyén nem vehet oly jogot igénybe, mely összeegyezhetlen volna a nép- s államélet szükségelte javak előteremtésével, megőrzésével s teljes kifejtésével.

4. Az állam, tehát az összesség számára szükséges javak oly módon szedendők be, mely az egyesek megfelelő jószágviszonyait a legkevésbé háborgatja.

Ezekből eléggé kiviláglik, mikép a következő két kérdés elintézése, hogy ugyanis a javak természetét s felosztását

illetőleg melyik a szabatosan rendszerezett alapgondolat? és hogy a nemzetvagyon mely nagysága jelenkezik államilag kívánatosnak? minden országászat előfeltétele.

I. A tapasztalat s történet szerint két lényegileg különböző javadalmi rendszer létezik: *a szabadalmazottság rendszere*, azaz a javak forrásai átruházása kizárólag jogosultakra; *s a közönséges jog rendszere*, azaz minden ember személyisége elismerése a birtokvilág viszonyában. Mindkét rendszer változik a különféle felfogások szerint (*a*).

1. *A szabadalmazottság rendszere* a következő módosítványoknak van alávetve:

- a) *A földbirtok átruházása valamely kizárólagosan jogosult rendre*; következménye, hogy a többség kénytelen jószágot nélkülözni s vagy iparos tevékenységre vagy idegen jószágon való munkálkodásra van utalva. — Itt annyiban foroghat fenn különbség, a mennyiben ezen esetben néha az iparágak is egyes kiváltságos osztályok egyedárúi lehetnek, vagy kinek-kinek tárva állnak (*b*).
- b) Az összes nép felosztása *örökösödő kasztokra*, melyeknek kötelmei s jogai bizonyos foglalatosságokra vonatkozólag változhatlanok s kizárólagosak s mindegyik tagjára átszállnak (*c*).
- c) Az állam kizárólagos joga *mindennemű javadalmi forrásra*. Itt ennél fogva egyrészt valamennyi tőke, készlet, földbirtok stb. álladalmi tulajdon, másrészt mindennemű új természetményt is legközelebb önmaga számára vesz az állam igénybe; az egyesek azután egyrészt megbizatnak új javak természetével, másrészt szükségleteiknek megfelelő részt kapnak a nyilvános készletekből (*d*).

2. *A közönséges jog rendszere*.

- a) A szabad versenyés rendszerében — természetesen mindig a jogszabványok megfigyelése feltétele alatt — elismeretik mindenkinek joga, mindennemű magántulajdont tetszés szerinti alakban s nagyságban szerezni; mindennemű értéket az egyesnek előnyös uton létesíteni; a szerzett tulajdon felől tetszés szerint rendelkezni, jelesen elidegeníteni vagy egyéb áruk helyébe kicserélni. Másért akarata ellenére s ingyenesen munkálkodni senki se köteleztetik, az egyetlen egy kivételt az általános szükségletek kielégítésére az államnak szolgáltatandó tetemények képezik. A magántulajdon örökösödhetése szükséges következmény.

- b) *A socialismus* azon nézetből indul ki, hogy a tőke uralma a munka felett elvégre mulhatatlan következménye a szabad versenyzés rendszerének, a miből függetlenség, nyomor s vétkesség következnek; előtte tehát a munka az egyetlen egy igazságos viszony, melyben az ember az értékvilághoz állhat; állam által nyújtandó segedelmezés pedig ezen irányban igazságos követelmény. — E gondolat ismét különféle módosítások alatt lép fel:
- a) *Saint-Simon (St. Simonismus)* azt kívánja, hogy az állam minden földbirtokot s tőkét magához vonjon, hogy a munkaforrásokat az egyesek között tehetség s érdem szerint a kormány ossza fel; hogy végre a jövedék az egyeseknek engedjék át személyes élvezete kedvéért. Magántulajdon tehát itt még létezik, de csak a saját szerzeményen s átörökíthetés nélkül.
- β) *Fourier tana (Fourierismus)* szerint szinte összeszedendő minden földbirtok s tőke, de az eddigi birtokosok részvényjegyeket kapnak helyébe s azonkívül oly intézmények szabatnak, melyeknél fogva az ekként összehalmozott összvagyon nagyszerű gazdálkodásnak vetettnék alá. Az egyesnek ekképen kétszeres bevétele nyílik: részint ugyanis mint részvénytulajdonosnak, s részint mint munkásnak. Az élvezet különbsége pedig részint a nagyobb vagy csekélyebb részvénybirtok következménye, tehát esetleges s személyesen meg nem érdemlett, részint munka útján szerzett, tehát észszerű (c).
- c) *A communismus* az emberek feltétlen egyenlőségéből indul ki és ebből valamennyi javak szintoly feltétlen egyenjogultságát következteti. Ennélfogva nem tűr személyes tulajdont, melyet a többieknek elkövetett tolvajságnak bélyegez; nem kereskedelmet, melyet csalásnak nyilvánít, nem pénzt, mint a legbiztosabb rabszolgasági eszközt; nem családot s nem házasságot, mint az önző elkülönzés eredeti forrásait. — A kivitelre nézve eltérnek a nézetek. Némelyek egyszerűen az összes népvagyon egyenlő szétosztása mellett emelnek szót s azután az egyesnek szabad rendelkezési jogot engednek osztalékára nézve, következetesen mindenkor megújulna az osztály, mihelyt az egyesek egyenetlen kezelése folytán a birtok különböző nagysága állna ismét be. Mások ellenben általános kényszert akarnak alkalmazni, hogy kiki munkára szoríttassék, az ekként szerzett azután természetesen egyenlően osztatnék fel.

Ezen különböző vagyonrendszerek megítélése mindenekelőtt a jog, de ugyancsak a célszerűség szempontjából is eszközlendő. De bármilyen legyen is az eredmény, a vizsgálatot semmi esetre sem szabad abban hagyni. Az egyik vagy másik rendszerhez való csatlakozás következményei átnézhetlen fontosságúak; és hogy az ujkori társadalomban vagy államban épen fennálló intézmény egyszersmind jobbíthatlan s kizárólag helyes volna, azt nem lehet egyszer mindenkorra feltenni (f).

A szabadalmazottság (Bevorrechtung) rendszere, bármely alakban lépjen is fel, sem az egyik sem a másik álláspontból nem igazolható. — Jogilag nem, mert az ember életfeladatai megoldására, ugyanis személyisége kifejlődése elérésére a külső tárgyak használhatása jogát kénytelen igénybe venni, és ugyan mind életfenntartása mind különös céljai elérése tekintetéből. Minden esetre korlátozva van ezen jog mások hasonló joga, valamint a javak fenntartására s szerzésére szükséges intézmények által; azonban annak jogi lehetőségét el nem vonhatni, hogy mindennemű javak szereztessenek s használtassanak s hogy bárminemű erőgyakorlás fejlesztessék ki. — Gazdaszatilag elvetendő a szabadalmazottság rendszere, mert a szabad tevékenység korlátozása által egyrészt és a kényszerfoglalatosság következtében másrészt az egyesek meggátoltatnak, hogy tőkét s vállalkozást önmagukra nézve legalkalmasabb s az összesség számára legsikeresebb módon hasznosítsanak, a mi vagy tökéletes tétlenséget vagy ezen vagyonforrások kevésbé előnyös alkalmazását vonja maga után. Azonkívül a verseny serkentését is nélkülözi a kizárólag jogosult, ennélfogva kétségkívül silányabbul s drágábban és e két ok folytán kevesebbet is fog dolgozni. E mellett tekintetbe sem jöhet a törvényes munkafelosztás talántán mutatkozó előnye, miután ez az önkénytest, tehát a szükségletnek inkább megfelelőt s ennek folytán célszerűbbet is meggátolja. — A szabadalmazottság egyes nemei ellen újabb és részben igen nyomós kifogásokat említhetni.

A közönséges jog rendszerei igen elütők maguk között, jelesül pedig a szabad verseny rendszere a socialismus s communismus határozott ellentéte.

A korlátlan személyes tulajdon s a szabad verseny alapjai a polgárosult népek jelenlegi állapotainak csodáival, de rút gazdasági s erkölcsi feltjaival és nagy veszélyeivel. E rendszer igen hamar kifejlődött, de néhány kevés országot kivéve még nem lépett mindenütt teljesen életbe; de átalán érezhetővé válnak már a tömeges elszegényedés hátrányai s veszé-

lyei s a tulságos s erkölcstelen verseny bajai. A társadalmi viszonyok ebből keletkezett feszültsége ép oly kellemetlen, mint fenyegető. Sajnos, hogy alig remélhetünk egyhamar az orvoslás eszközeire nézve egyetértést. — Az ujkori nemzetgazdászati feltétlen hívei a baj okát — melyet azonban csak részben ismernek el — egyesegyedül a „szabadság rendszere“ hiányos kivitelében keresik. Minden korlátozás eltörlésétől a legkifejlettebb egyéni tevékenységet s a lehető legbősegebb vagyonszerzést remélnék. Az egyesek sanyarúságai ellenében csak elővigyázatra s lemondásra serkentenek; a társadalom egyes részei romlását a tulságos versenyzés következtében részint kikerülhetlennek, részint mulékony bajnak mondják, mert önönmaguk okozták, kik elmulasztották a munka időszerű megváltoztatását. Erre nézve mindenesetre igaz, hogy az új szabadságkövetelmények összefoglalása a korábbi szabadalmazottság maradékaival ellentmondó bajok tömkelegét eredményezte; azonban három pontra nézve tévelybe estek a dolgok új alakulása barátai. Először, hogy a földbirtok feltétlen elidegeníthetése s oszthatósága eredetleges előnyeit maradandóknak tartják, noha azok csak kevés nemzedéken által jelenkeznek zavartalanul, utóbb pedig a földbirtok káros szétforgácsálása áll be. Másodsor pedig nyers gondatlanság a verseny által elnyomottak könnyelmű mellözése, gyakran igaztalan is a szerencsétlenek gáncsolása ragaszkodásuk miatt az állítólag avulthoz. Végre rövidlátó vagy szándékos önámítás, ha a szabad verseny rendszerében sokszerűen jelenkező szívtelenség s erkölcstelenség tekinteten kívül hagyatik. A töke ebből keletkező túlhatalma mindenesetre nagy tömegben létesít javakat; de ennek, emberileg véve, szerencsétlen következményei is vannak. Az ember pusztán gép gyanánt vétetik, de nem érzetekkel, szellemi s erkölcsi szükségletekkel bíró, élvezetképes lénynek. Csekély erő vagy szellemi tehetség vétek, vagy legalább annak következményeit mutatja fel; s a nép összes boldogsága az általa létesített javak mennyisége szerint méretik. Teljesen fonák tehát azon gondolat, hogy a fennálló rendszer hátrányai még szabadabb fejlemény által szüntessenek meg. — A bajokat s segédeszközöket egészen másként fogják fel az ugynevezett *humanitariusok*. Ezek elismerik a szabad verseny gonosz következményeit s fájlalják az abból keletkező sanyarúságot; azonban megtámadhatlanoknak tartják a nemzetgazdászati tanait a vagyoni világ körében, minélfogva ellenzik a legszabadabb mozgás minden elvileges korlátozását. Azon vannak

tehát, hogy az egyesek sorsa jobbításán fáradozván, mindkét álláspontot kiegyenlítsék; e végből majd az egyeseket iparkodnak nevelés, erkölcsiség, vallásosság, takarékoság stb. által a kikerülhetlen harczra a lehető legjobban felszerelni; majd gymolítás s értelmiség által törekednek a tömeges elszegényedés bizonyos jelenségeinek mint rossz lakásoknak, ártalmas mühelyeknek, az élelmi szerek hamisításának, a betegség s aggkor gymoltalanságának elejét venni. Kétségkivül igen jelesek s erkölcsileg igen dicséretesek e törekvések valamennyien, azonban reménytelen feladatot tűznek maguknak. Ha a baj maga nem vétetik orvoslat alá, hanem csak következményei, elhárításáról szó se lehet. A feladat nem a következő: dúsan s czélszerűen osztogatni alamizsnát, hanem arról gondoskodni, hogy ne legyenek olyanok, kik alamizsnára szorulnak (*g*). — A socialisták s communisták csak is a fennlevő vagyons- s gazdasági rendszer tökéletes felforgatása útján remélnék a bajon segíthetni. Az eddigi intézmények helyébe sokszerű s egymástól különböző állapotokat tesznek javaslatba. De valamint a jelenleg létező rendszer elleni fennebb említett támadásaik a viszonyok s az emberi természet félreértésén alapúlnak, és valamint jelesül a személyes tulajdon mellözése közvetlenül barbarságra s általános elszegényedésre vezetne: úgy a javaslott eszközök is teljesen tarthatlanok, vagy nevetséges agyrémek, vagy a legkiméletlenebb s legátalánosabb kényszer munkát ajánló tervezetek. Ez oldalról tehát nem várhatni jobbulást, hanem ellenkezöleg minden polgárosodás s minden jog elenyésztét.

Mivel ennél fogva egyrészt a szabadalmazottság valamennyi rendszerei tilosak s alkalmatlanok, másrészt a socialismus s communismus kérdésbe se jöhet: úgy mindenesetre a szabad verseny képezendi az alapot az állam czélszerű eljárását illetöleg. De evvel nincs az mondva, hogy tagadhatlan s jelentékeny árnyoldalaira nézve ne kísértsünk javítást vagy legfelebb a jótékonyosság elégtelen s külső intézményeivel iparkodjunk azokat kiegyenlíteni. Hanem ellenkezöleg három követelmény igénylendő: 1. a munkások méltányos tekintetbevétele a haszon felosztásakor; 2. tőkék megkönnyített átengedése oly személyesen derék iparosok számára, kik nem is bírnak tárgyi biztosítékkal ellőállani; 3. az összesség gondoskodása a munkaképtelenek felől. Ezen czélok elérhetése megfelelő eszközei még nincsenek felmutatva; ennél fogva üdvösebb felfedezésöket bevárni, semmint félszeg s fonák intézkedések által a bajokat s veszélyeket meghagyni, vagy söt öregbíteni.

II. Nemcsak *rendszere* a vagyonnak, hanem *nagysága* is bír politikai jelentőséggel; és ugyan mind az államvagyon nagysága, mind az egyesek birtokáé.

Hogy az állam kiadásainak megfelelő *bevételre* szorul, nem igényel bizonyítást. A szerint a mint amazok alakulnak, kell tehát a megfelelő eszközök előteremtéséről gondoskodni. Különböben e tekintetben mindenesetre nagy a különbség a különböző államfajok között. Azok közülök, melyek alanti művelődési fokoknak felelnek meg, jelesül tehát a patriarchia s a patrimonialis állam, csak keveset tartoznak téteményezni, ennél fogva nem szorulnak jelentékeny államvagyonra (*h*). A kényuralom létege sem igényel szükségképen nagyobb szerű eszközöket; a fejedelem tékozlása azonban vagy egyetlen egy támasza, a fegyveres hatalom felette dús fizetése oly követelményeket vonhatnak maguk után, melyek valamennyi segédforrás teljes kimerítését eredményezik. Jelentékenyek ellenben már a theokratia szükségletei, mert egyrészt az istentisztelet s a papok uralkodó állása nagy összegeket nyel el, másrészt az állam alapgondolata nem ellenkezik némely magasabb életzél, kielégítésével, péld. a művészet ápolásával. A klasszikai állam gondolatában nem rejlik a közköltségek mértéke, azért a kiadások nagyságát, ennél fogva a szükségeltető bevételeket is a közösen élő nép külön szerű irányba s művelődési foka határozották meg. Költséges, jelesen művészi öregbedése esetében igen magasra rughattak a kiadások, míglen egyszerűebben élő s nyersebb népek kevesebbel is beelégedtek. Minden esetre a legmagasabbak az államjövendelmek az ujkori jogállamban téteményei sokfélesége következtében; és itt elismerendő azon tétel igaz volta, hogy az államvagyon alig lehet elég nagy. Különböben biztonssággal elvárhatni, hogy itt a követelmények még inkább gyarapodni fognak. A nép, jelesül állambefolyás által növekvő műveltsége az államvagyon megfelelő gyarapodtat igényli, mert az ember további művelődése az állam részéről újabb követelményeket igényel (*i*). Csakhogy a következő két félreértéstől kell óvakodnunk. — Először nehogy az államfő személye számára határozott jövedelmet az államvagyonnal összezavarjuk vagy legalább egy vonalba helyezzük. Amannak van határa, a melyen túl a szaporítás nemcsak nem szükséges s czélszerű, hanem veszedelmes is. — Másodszor nehogy tiltott eszközök segedelmével szerezzünk államvagyont, mely eszközökhöz nemcsak a jogtalanok s erkölcstelenek, hanem az eszélytelenek is sorolandók. Jelesül az egyesek tevékenységét s

szerzési jogát csak annyiban szabad az államkincs javára korlátozni, a mennyiben ez feltétlenül szükséges. — Az államjövedelmek nagysága különben mitse határoz az államot illető vagyon nemére nézve, hanem inkább fontos kérdés, valjon az állam jövedelme saját, mint összességet illető vagyontörzsből foly-e, vagy pedig az egyes polgárok vagyonából szedett közrejárulások által képződik. A sajátos vagyon s nagysága czélszerűsége egyrészt a nép gazdasági képzettségétől, másrészt minden esetre legalább némely viszony között, az állam nemétől is függ. A patrimonialis államban az együttlét összes létszerűsége a fejedelem házi hatalmán nyugszik; itt tehát nélkülözhetlen, hogy önmaga bírjon sajátos vagyonnal. A theokratiában is öregbítendi a kormányzó papság hatalmát, ha az egyháznak magának is nagy vagyona van. A jogállamban ellenben, és ugyan minden alakzatában a vagyoni állapotra nézve kizárólag a gazdasági tekintet határoz.

Másként állnak az *egyéni* gazdagság politikai viszonyai. Ugyan általán könnyen felfoghatni az egyes államtagok jelentékeny s elterjedt jóléte előnyeit, minélfogva az utóbbinak rendszerint nem is szabnak határokat; mégis sokféle más felfogás is fel-felbukkant már, részben törvényhozók részéről is, kik a legfelsőbb bölcsesség hírében állnak. Ugyanis azon voltak, legalább egyes esetekben, hogy a magánosok tulajdona alsó fokon maradjon, részint némely dolgok birtoka vagy bizonyos kereseti nemek egyenes eltiltása, részint némely iparágak közvetett megnehezítése vagy meggátlása folytán. Az életcélok elérésére szükséges eszközök ilyes önkénytes megszorítása okai gyanánt említvék: a gazdaság általi elpuhultság s elkorcsosodás; a polgárok birtokból folyó egyenlőtlensége, mely benső visszavonásra, a gazdagok általi elnyomásra, vagy a proletáriusok aljas gyűlöletére vezethet; végre az idegen birvágy hódításra s megtámadásra ingerlő felkeltése. Ezen okok azonban legfelebb a népuralmakban oly nyomósak, hogy általán szerény s lehetőleg egyenlő vagyonviszonyokat lehessen követelni. Minden más államban a polgárok jelentékeny birtoka előnyei jóval tulnyomóak; minélfogva ne korlátozását s megszorítását, hanem ellenkezőleg öregbítését s gyarapítását tekintse az állam feladatának.

(a) A különböző vagyonrendszerek tana távolról sincs oly alaposan feldolgozva, mint a tárgy fontossága igénylené. Még a nemzetgazdasági munkában is hallgatag feltételeztetik a személyes tulajdon s

egyenjogosultság rendszere; tudományos megállapításáról tehát még itt sincs szó. Csak időről időre zavarja fel e léha nyugalmat egyegy államregény vagy a fennálló rendszer ellenébe intézett kikelés. Oly munkának még hiányában vagyunk, mely a birtokviszonyokat teljes terjedelmében, azaz mind a történet, mind a tudomány tekintetbevételével s fegyellemmel a különböző államnemekre adná elő s tárgyalná. A legtöbb még az utóbbi két évtizedben történt, a socialismus s communismus tanai gondolkodásra híván fel a tudósokat. — Az ide vágó iratok három osztályt képeznek. Az elsőt a socialisták s communisták iratai: I. MOHL, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* I. k. 8. l. — A másodikat ezen törekvések bírálatai, jelesül REYBAUD, SOUDRE, HENNEL, STEIN munkái; I. Mohl id. munkáját. I. köt. 81. l. — Végre egy általános tudományos tárgyalás kezdeményei: HILDEBRAND, *Die Nationaloekonomie in Gegenwart und Zukunft*. I. k. Frankf. 1848. — THIERS, *Du droit de la propriété*. Par., 1849. — ROSCHER, *System der Nationaloekonomie*, 5. kiad. I. köt. 139. l.

(b) Ingatlan fekvőségek birtoka kizárólagos jogosultsága esetei főleg patrimonialis államokban akadnak; különben egyéb államokban is felmutatható ezen igazságtalan s gazdaságilag káros intézmény, nevezetesen mint egy hódító törzs berohanása vagy túlhatalmas arisztokratia következménye. A középkori városok czéhrendszere az ipar egyedársága tanulságos példája.

(c) A braminok s az egyiptusi papok theokratiáiban mindennemű foglalatosság kizárólagos s örökösödő kezelése bizonyos kasztokra volt hagyva. De hogy eme első tekintetre kiállhatlannak tetsző intézmény mily szilárd lábón áll, ha valamely nép beleélte magát, Keletindia állapota mutatja.

(d) Mindenesetre igen gyérek az állam egyedársága esetei a tulajdon s ipar minden nemét illetőleg. De legalább egy igen nevezetes ilyenű példát említhetünk, ugyanis az *Inkák intézményét* Peruban. L. PRESCOTT, *Conquest of Peru*. S legalább igen közel állott ezen mintához *Francia diktátorsága* Paraguayban. Tudvalevő, hogy államregényekben ezen állapot az emberi viszonyok eszményének festetik.

(e) *Fourier* tanában megkülönböztetendők a rendszer alap gondolata, a phalansteri élet részletei s végre a munkaváltoztatás dőre tana. Persze a rendszer sem állja ki a próbát, de távolról sincs a fonák melléklethez fűzve s komoly gondolkodásra nyujt alkalmat.

(f) E tekintetben sokáig és számos hiba történt s még jelenleg sem oldja meg a tudomány elegendőleg s általán feladatát. Tagadhatatlan, hogy csak a socialistikus s communistikus támadások figyelmeztették a legtöbbeket arra, hogy összes életünk ipara s találmányai minden csodáival oly vagyonszerezen nyugszik, mely koránsem a kizárólag lehetséges, sőt mely ellen nyomós kifogásokat lehet felhozni. Jelesül a nemzetgazdászattal eddigelé távolról sem ismerte el, hogy csak feltételes igazságokat nyujt s nyujthat; s még jelenleg is annyira meg van győződve csalhatlansága felől, hogy egyéb gazdasági felfogások létét teljességgel figyelembe se veszi; ezt sem a tudomány, sem az eszély szempontjából nem lehet igazolni.

(g) Nemesak észszerű, hanem tényleg erkölcsi s állami kötelesség nyíltan bevallani, hogy a szabad versenyrendszereinek hátrányait jobbitó intézményekre még nem akadtak.

(h) Félreértések kikerülése végett megjegyezzük, hogy a patriarchalis s patrimonialis államról csak annyiban állítottuk, hogy csekélyebb államvagyonnal is beelégedhetik, a mennyiben téteményei jönnek figyelembe az államcélok előmozdítása érdekében. Evvel igen jól összefér a törzsfő s a patrimonialis fejedelem jelentékeny sajátos vagyona, mely felől személyes céljai érdekében rendelkezik. A patrimonialis államban még az állam feltétele jelentékeny vagyona, mely azonban elvileg az általános ótalmon kívül semmi előnnyel sem kecsegteti az alattvalókat.

(i) Az ok s okozat teljes félreismeréséből származott, hogy e század elején a népképviselő intézményétől részint a népek jogosult érdekei erőteljes előmozdítását, részint a kormány olcsóságát remélték. Magától értetődik, hogy az első körülmény beállta kizárta a másikat. Tagadhatlanul rendet hoz a derék népképviselő az államháztartásba, a mi szinte nagy előny; az is igaz, hogy némely korlátlan fejedelem-ségben előforduló esztelen s lelkiismeretlen tékozlást elfojt: de mindkettő összeegyeztethető a rendszeres és szükséges állambevételek folytonos növekedtével. Abszolút olcsó csak a patriarchia, a patrimonialis állam vagy kényuralom lehet; de azután téteményeit is ahoz mérték.

II. Belügyi politika.

1. ALKOTMÁNYI POLITIKA.

91. §.

a) Az összerű államnem szellemi s anyagi feltételei tekintetbevétel.

Elnézve attól, hogy valamely alkotmány jogi megállapítása általán bizonyos míveltség fennforgásától s a nép abból eredő életcéljaitól van feltételezve: bizonyos államintézmény fennállása s gyarapodása számos egyéb szellemi s anyagi állapotot igényel. Az alkotmány választása tehát e tekintetben sem feltétlenül szabad; s a fonák eljárást legalább is a rend korcs élete boszulja meg, ha nem formyszerű bukás vagy számos szerencsétlenség (a).

Ha egy bizonyos alkotmány szellemi feltételei hiányoznak: vagy oly feladat megoldását vállalják magukra, melyre nincs elegendő erejük, a mi csak elégedetlenséget vagy károsodást szülhet; vagy oly állapot erőszakoltatik fel, mely a nép hajlamával és irányával ellenkezik, a mi szinte maradandó elé-

gedetlenség forrása s erőteljes s független népeknél kora megváltoztatásra, ha nem felforgatásra vezet. Az alkotmány megállapításakor vagy megváltoztatásakor a népfeljemeny akkori állapotát meghaladhatja, azonban a haladás csiráinak s a további fejlődés eszközeinek mindenesetre eleitől fogva meg kell benne lenniök.

Ha ellenben az *anyayi* feltételeken múlik, akkor elméletileg helyes, azaz a nép számára alkalmas államrendet tényleg nem lehet alapítani, vagy legalább hosszabb időre fenntartani.

Igy a *patrimonialis állam* alapítására s fennmaradására nézve egyrészt az összes lakosság tényleges törzsrokonsága kívántatik anyagi feltevés gyanánt; másrészt fenntartása *szellemi* feltételei a csekély szükségletek, tehát az alantfoku míveltség, továbbá a törzs uralkodó előszeretete (Clan-sajátosság). — A *patriarchalis állam* egyrészt az államfőt illető önnálló, főleg földbirtokon nyugvó hatalmat, másrészt ugyancsak csekély míveltséget, de erőteljesen kifejtett jogérzetet követel. A rangviszonyok s a történeti szokás tisztelete ugyan nem feltétlenül szükségesek, de felette hasznos. — A *theokratiában* a feltétlen vallásos hit minden; a közömbösség, vagy a kétely teljesen lehetetlenné teszi ezt az államnemet. Bizonyos tényleges állapotok ellenben itt nem szükségesek; legfelebb talán a nagy világforgalomtól elzárt helyzet. — A *jogállam valamennyi neme* az életről értelemszerű nézetet tételez fel. Magasfoku erkölcsösség kevésbé szükséges, mint a fennálló jog tisztelete. A míveltségi állapot egyébiránt különböző lehet, mert ezen államfaj a szükséglethez s kívánsághoz képest mennyiségileg s minőségileg különbözőt téteményezhet. Tényleges alap gyanánt — némely alfaja kivételével — nagyobb terjedelem és jelentékeny népva-gyon kívánatos teljes virágzására. A jogállamtól igényelt követelmények oly sokak s részben oly költségesek, azonfölül annyi számos s jelentékeny szellemi erőre szorul, hogy kis területen s csekély s szegény lakosság esetében nem telnek a kívánatos eszközök. — A *demokratia* nevezetesen élénk részvétet követel a közügyek számára s az egyenlőség kiváló tiszteletét. A tiszta népuralom alakzatában pedig különösen s kivételesen csak korlátozott területen lehetséges, valamint csak tulnyomó birtokegyenlőség esetében, miglen a képviseleti demokratia jelentékeny gazdasági tevékenységgel s ennélfogva vagyombeli egyenlőtlenséggel is igen jól megfér, hacsak a kitüntetett állás elleni ellenszenv nem vesz ki. — Az *aristokratia* az uralkodó törzsektől erőt, erkölcszigort, államférfiúi képzettséget, függet-

len vagyont követel; az alattvalóktól mindenesetre függeteg gondolkodásmódot s vagy nagy hajlamot gazdasági tevékenységre, vagy erkölcsi elhanyagolást. — *A monarchia* végre kegyeletet igényel a fejdelem állása, ha ugyan nem személye irányában és a nép hiusága s fény s kitüntetés keltette öröme legalább is előnyös. Kifejlett jogérzet jól megfér vele, ellenben nem egyenlőségre törekvő iparkodás. Ezen államnem képviseleti formája szerencsés megvalósítására szükséges még különösen: az összes nép felsőbb politikai műveltsége; nagyszámu lakosság, nehogy a szükséges férfiak hiányán szenvedjen hajótörést; elterjedt jólét független állások alapítására; mérsékletes s becsületes gondolkodásmód. — *Kényuralom* csak oly népnél lehetséges, mely vagy igen műveletlen, vagy erkölcsileg teljesen korcs; persze, hogy sajnos kölcsönhatása folytán maga is ily állapotot szül, minélfogva hosszú tartama feltételeit — a mint a tapasztalat eléggé bizonyítja, — önmagában rejti, bármi lealázó is ez az emberi méltóságra nézve.

(a) Minden korban akadtak egyes esetek, melyekben kelletlen alkotmányok felerőszakoltattak vagy balul sülték el; azonban a nagy francia forradalom óta e hiba Európában s Amerikában különösen sűrűn követtetett el. A következményeket kiki láthatja. Nemcsak hogy felette számos alkotmány jutott tönkre a legrövidebb idő alatt, ha ugyan mindjárt kezdetben nem volt holt betű, mert az életképesség kedvező feltételei hiányán sinlődött; hanem megmérhetlen nyomor is terjedt el ezen az uton az országokban, mert nem tudtak az új alakulásokba beleélni s azokat megszilárdítani. Némelyikére nézve alig lehet remélni, hogy a feldúlt s szétzilált viszonyok valaha rendeztetni fognak. Így péld. a közép- s délamerikai államokéi, melyekre valamely szerencsétlen gondtalanság a képviseleti demokratiát tukmálta fel, bárha az utóbbi szellemi feltételeinek még árnya sem találkozik. Hisz még azon is lehet kételkedni, valjon a román faj *európai* népek birnak-e elegendő szilárd akarattal a jogszerű szabadság alapítására, sőt még hogy képesek-e az egyeduralomban is a népképviseletet eltűrni.

92. §.

b) Az alkotmány alap gondolata megvalósítása.

Ha ama magukban véve világos két tételből indulunk ki, hogy valamely létszeresség egyes részeinek maguk között s az egészszel nem szabad ellenmondásban lenniök, ha zavart s ziláltságot kerülni akarunk; továbbá, hogy valamely alapelv való becsét s hasznát csak akkor képes bebizonyítani, ha valamennyi következményében ki van fejtve s alkalmazva: ugy

ebből az alkotmányi politikára nézve a következő követelmények folynak:

1. *Valamely idegenszerű államgondolatból leszármaztatott minden következtetés távol tartandó. Sem az alakzat hasonlatossága, sem az intézmény haszna által, mely az egységes egybefüggésben jelenkezik, ne engedjük magunkat tévutra tereltetni. A külső alak mit se bizonyít a benső összhangzásra nézve; a hason haszon elérése pedig más-más feltevések között felette kétséges (a).*

2. Még ha valamely *más forma berendezése ugyanazon államfajból* következnek is, befogadása előtt jól megvizsgálendő, vajjon nem függ-e egybe a két forma épen specificus különbségével. Csak ha mindkét alnemmél közös alapgondolat következménye, lehet aggodalom nélkül utánozni; és még akkor is vizsgálatot érdemel, vajjon a két nem közötti különbség nem javasol legalább módosítást (b).

3. Ha az államnem különös létegevel összeeső előny más idegenszerű államban is kívánatosnak jelenkeznék, oly eszközök keresendők, melyek vele összhangzásban állanak s legalább lényegileg a kívánt eredményekhez vezetnek. Természetesen számításba vonandók az új intézmény előfordulható mellékhatályai is, a netalán megkívántató költségek stb. (c).

4. A legfelsőbb gondolat *átalános megvalósítása* különösen két esetben sürgetendő. Először, ha teljességgel új államjogi állapot állott be. Könnyen megmaradnak ugyanis ez esetben a korábbi alkotmány háborgató s be nem illő maradványai; jelesül az igazgatásban, ha az alkotmány változtatott meg. Az ily keverék az új intézmény mind kellő méltánylását, mind megszilárdulását is háborítja. Másodszor pedig, ha lassanként alakult tényleges szükségletek vagy tovább fejlett elméleti alapelvek az államintézmény addig meg nem kísérelt betetőzését teszik szükségessé. Itt is multhatatlan szükséges a jókori tevékenység s az alapgondolathoz való szilárd ragaszkodás (d).

5. Mihelyt valamely alapelv alkotmányszerűen elismertett, íziben oly megfelelő intézményekről kell gondoskodni, *melyek azonnal tökéletes megvalósítását* eszközlik az életben, részint mert csak is ez uton használhat tényleg, részint hogy félszegül ne alkalmaztassék, részint nehogy a késedelmezés folytán bizalmatlanság s kedvetlenség keltessék (e).

Ezen tétélekkel mindenesetre ellentétben áll a sűrűn emlegetett s nagy tekintélyektől magasztalt tan, hogy a különböző kormányzati alapelvek és formák *keveréke* a legüdvösebb poli-

tika, mert ez által a különös hátrányok mellőztetnek, ellenben valamennyi forma előnyei egyesítettnek. Így péld. a monarchia, aristokratia s demokratia keveréke a legbiztosabb eszköznek mondatik a szilárd erő teremtésére, a dicsvágy lecsitítására s a tömeg kielégítésére, és eme egyesítés példája gyanánt a képviseleti monarchiára utalnak. Itt azonban téves az elv s hamis a példa. Össze nem tévesztendő ugyanis az erő eszélyes korlátozásával, melylyel talán visszaélhetnének, két különböző alapelv keveréke ugyanegy intézményben. Ama intézmény hasznos lehet, az utóbbi szükségképen zavart idéz elő. A képviseleti monarchiát pedig ama három államalakzat vegyületének mondani csak az képes, ki léteget félreismeri s szójátékokat üz. Csak egy esetben ajánlható a különböző hatalmak tényleges vegyülete, ha nem is elvileg s hosszú tartamra, mégis mint legközelebbi segédeszköz, ugyanis egyezkedésképen a pártok kemény s eldöntetlen tusája után (f).

(a) Bármily czélszerűnek jelenkeznék is az udvarköltség (Civiliste) megállapítása: sohasem fog patriarchalis államban befogadtatni, mert épenséggel ellenkezik alapgondolatával. A theokrátiában az általános tan- s lelkiismereti szabadság előnyeit nem élvezhetik. A jogállamban meg a kasztok lehetetlenek.

(b) A korlátlan monarchia s a rendek által korlátozott monarchia ugyanegy államforma alnemei; mégsem tanácsos ez utóbbinak tartományi képviseletét amabba befogadni, mert sokszerű hasznot hajt. Sérti a különbség alapgondolatát, ugyanis a fejedelmi hatalom korlátlanágát. — A képviseleti demokratia választott elnökét nem lehet a „veto“ jogával felruházni, mert a nép nyilvánított közvetett vagy közvetlen akarata ellenében nincs joga. — Minden esetre módosítást szenved az ily elnök kezére bizandó fejedelmi kegyelmezési jog, hogy visszaélés ne történjék vele pártcélok érdekében.

(c) A korlátlan monarchiában nem pótolhatni a törvényjavaslatok okszerű meghányása hasznát pusztán tanácskozó rendek teremtése által. E hasznot csak is a számos tagból álló államtanács tevékenysége vagy szakavatottak bírálata ütheti helyre. — Aristokrátiában nem lehet minden képesített egyént az államhivatalokhoz bocsátani, mint a monarchiában, nehogy árulók ki ne ragadják kezéből az uralmat.

(d) A korábbi alkotmányok háborító maradványai különösen korunk közjogát zavarják. Így péld. az isteni tekintély felvétele a jogállamban általán; a katholika egyház kizárólagos uralma az alkotmányos Spanyolországban; a württembergi rendeket illető kezelése az államadóságot lerovó pénztárnak; a főurak előjogosultsága a német államokban, melyek a törvény előtti egyenlőséget elvképen vallják.

(e) Azon szabály elhanyagolása, hogy a megengedett elv következményei is gyorsan, becsületesen s tökéletesen megvalósítandók, kétségkívül egyike azon főokoknak, melyek az európai népeket még mindig

nyugtalanítják. Felette rossz politika félelemből vagy a fennforgó viszonyok kényszerénél fogva elismerni oly elveket, melyeknek megvalósítását később megakadályozni reménylik. Ezen eljárás a kormányt szükségképen kétszínűség, megbízhatatlanság s gyávaság hírébe keríti. Ennek következménye pedig, hogy elveszti erkölcsi befolyását s hogy oly követelményekkel lépnek utóbb ellenében fel, melyek tényleg megvalósíthatatlanok s észszerűtlenek. Hogy ezen eljárás esetében szó se lehet a nép politikai neveléséről, nevezetesen a törvényes szabadság érzete kifejtéséről, alig kell említenünk.

(f) A különböző államalapgondolat vegyületének rendszerét Aristoteles s Cicero is ajánlják, nem csoda ha utánzóik axiómmá emelték. A történet bizonyossága szerint minden ilyeszerű megkísérelt vegyület konok belharczokat idézett elő és vagy rövid idő múlva mellőztetett vagy enyészett az államoknak. Így a patricziusok s plébėjusok harcza Rómában; a középkori olaszországi városok polgárháborúi; a lengyel és a svéd viszonyok XII. Károly halála után. — Más véleményt vall Lord BROUGHAM, Political philosophy, III. köt. 142. l. — Helyesen nyilatkozik BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, I. k. 240. l. Már Tacitus is belátta az elegy alkotmány nehézségeit s elkerülhetlen romlását, I. annalesait, IV. 33.

93. §.

c) Az államhatalom helyes fölszerelése.

Hogy az államhatalom képes legyen minden körülmény között még a lehető legnagyobb ellenállás esetében is elérnicséjjét, ugyanis az államgondolat megvalósítását minden tekintetben: *a megfelelő hatalomra, egységre s végre általános jogosultságra szorul.*

1. Az államhatalom *hatalmának* mindenesetre oly nagynak kell lennie, hogy a concret viszonyok között előfordulható törvénytelen háborgatásoknak gyorsan s határozottan utját állhassa. Kivánatos, hogy a támadási hajlam észszerűen ne is remélhessen sikerre, mert ez esetben meg sem kísértendik az elérhetlent, miglen a lehetőség esetében a dolog nehézsége csak növeli s fokozza az ellenségek készületeit s elszántságát. A megfelelő hatalomhoz tartozik pedig részint elegendő jog (a), részint a kellő anyagi erő (b). Hogy azonban rendkívüli veszélyekkel is megbirjon, a nélkül, hogy különben hatalmi eszközöket fecsérrelne el, törvényesen rendelkezni kell, hogy a kellő esetekben az államhatalom is rendkívüli módon gyarapíttassék. Megfontolandó, hogy a jognak a hatalom s a hatalomnak a jog mellett kell lennie (c). S magából értetődik, hogy a lakosság s a terület gyarapodtával az államhatalom nagyságának is öregbednie

kell; miglen a nép növekvő jóléte s tevékenysége növekedtével a szaporítás kevésbé szükséges, mert ezen esetben a magánerők nagyobb jelentősége lehetségessé teszi, hogy némely eddig a kormánytól intézett ügykezelés a polgárookra bizassék. — A mi az *eszközöket* illeti, melyek segedelmével elegendő kényszerítő hatalmat lehetséges szerezni, erre nézve számos megjegyzésünk van, sőt minden kérdésre nincs is általános érvényű feleletünk. Mindenesetre kétféléknek kell ezen eszközöknek lenniök: *büntetésnek* s közvetlen *meggátlásnak*. Rendszerint elegendő a büntetéssel való fenyegetés s végrehajtása; azonban ez s a hatalom közvetlen alkalmazása nem zárja egymást kölcsönösen ki. És ugyan, az eset mivolta szerint, majd a fenytetés állhat első helyen s siker hiányában tényleges közbevetéssel lehet előállani; vagy mindenek előtt az állam akarata valósítandó meg s csak ezután szabadó ki a büntetés a gonosz szándék s a kezdeményezett büntetett miatt. — A politika álláspontjáról legközelebb a büntető rendszer hatálya veendő figyelembe. A büntetésnek célja visszajeszteni az államrend háborításától s e célból rendelendő el. Tehát a hol nem is sértetett meg valamely szűkebb értelemben vett jog, meg van engedve a megfelelő hátrány okozása, ha ugyan alkalmas az állami tevékenységet tényleg biztosítani (*d*). De e mellett magából értetődik, hogy *a jog* által igényelt követelmények sem tévesztendők szem elől, melyeket büntető rendszertől általán várhat, mindenkor főfeladata maradván az államnak a jogrend fenntartásáról gondoskodni, minél fogva önmaga nem ejthet rajta csorbát. A büntetésnek ennél fogva mindenesetre arányosnak kell lenni, nem szabad erkölcstelenítőleg hatnia, és csak akkor rendelhető el, ha a vétkeesség elegendőképen bebizonyult. Hogy csak törvényszékek rendelhetnek el büntetéseket az elhárítandó jogsérelmek tekintetéből, nem szenved kétséget; ellenben vita tárgyát képezi a joghatóságok illetősége, ha az állam egyéb feladatai megoldásáról van szó. Megeshető visszaélések s a törvényszékek nagyobb gyakorlottsága a büntető jog kezelésében persze tanácsossá teendik a büntető jog átruházását minden súlyosabb esetben. — A közvetlen kényszer alkalmazására szolgáló hatalomnak a szükséglethez képest tagozottnak s különbözőnek kell lennie s külön arra rendelt, testileg s szellemileg alkalmas megbízottak által kezelendő. Mindenképen gondoskodandó arról, hogy a netalán ellene felkelő engedetlenséggel megbírjon. Ez azonban háromféle intézkedést teszen szükségessé: bizonyos minden egyes közösségben állandóan tartózkodó hatalmat az ott előforduló esetek

számára; mozogható s folyton tevékenységben levő hatalmat az összes államterület felvigyázatára; végre jelentékeny tartalékokat rendkívüli körülmények számára. A rendes helyi hatalmat a községek rendőri személyzete képezi, a dolog természetéhez képest a legkülönbözőbb fokozatban az egyes községiszolgálótól egész egy kis seregig (e). A polgárok belevonása e szolgálatba jogilag kétségkívül védelmezhető s némely esetben kikerülhetlen is; azonban ezen intézkedés csak úgy lehet sikeres, ha a nép oly állami műveltségre tett szert, hogy a törvényeknek jószántából engedelmeskedik. Az állam mozogható hatalmát az engedmesség kikényszerítésére a lovas biztosok (Gensdarmerie) képezik, kik azon előnnyel bírnak, hogy mindent könnyen keresztülkutatathatnak, hogy hatályosan léphetnek fel és szükség esetében könnyű szerrel erősítést nyerhetnek. Ellenben meg arról is kell gondoskodni, hogy kellő szigor s pontos hivatalbeli utasítások által meggátoltassék a hatalommal való visszaélés (f). Tartalék gyanánt különösen komoly esetek számára vagy jelentékeny polgárőrsereg vagy az állandó sorkatonaság alkalmazandó. Amannak alkalmazását ajánlja a könnyen előteremthető nagy szám, fellépésök erkölcsi hatálya, az intézmény lehetséges elterjedése az egész országon, végre az állampénztár csekély terhelése; ellenben a kötelezettek tulságos terhelése, gazdasági tekintetben jelentékeny háborításuk, végre a fegyveres néppel való visszaélés lehetősége oly nyomós okok, hogy csak felette nagy szükséglet esetében fogunk valamely konkrét államban s bizonyos korban a polgári őrsereg felállítása mellett szavazni (g). Az állandó katonaság alkalmazása esetében a törvények s kormányrendeletek kikényszerítésére mindenesetre kell arról gondoskodni, hogy csak a polgári hatóságot illesse e tekintetben az intézkedés joga, és hogy a fegyveres erő használata sem a kellő határt meg ne haladja, sem igazságtalan ne legyen; azonban szó sem lehet arról, hogy a sorkatonaság e szolgálattételre elvileg nem volna alkalmas. Sőt inkább, ha már e végletekig került a dolog, teljes erővel s elszántsággal kell eljárni, nehogy az állam végső eszköze hatálytalannak találjon bizonyulni, a mi az engedelmetlenséget legszélsőbb fokozatában győzedelemhez juttaná, azaz az államhatalmat megsemmisültnék, avval pedig az államot felbomlottnak nyilvánítaná.

2. Az államhatalom *egységét* illetőleg nem szükséges még magát az elvet bebizonyítani (l. erre nézve a 15. §-et), mint inkább csak azokra az esetekre utalni, melyekben véteni szoktak ellene. Történik pedig ez:

- a) Néha *uralkodótárs* rendelése által *teljes kormányhatalommal*. Vagy alkalmas még maga az államfő a kormányt kezelni, vagy nem. Az első feltéves esetében az ügyzetek s a hatalom felosztása felesleges, de ugyancsak aggályt gerjesztő is, a lehetséges visszavonás, féltékenység s ármányok miatt. Ha valamely kormányképes fejedelmet ellenállhatlan ellenszenv szállotta meg az államügyzetek további ellátására nézve, ugy jogilag semmi se gátolja visszaléptét, erkölcsileg pedig kötelezve van arra. De semmiképen se bízza akként a kormányhatalmat másra, hogy egyes esetekben szeszélyét követve meg beleártsa magát a kormányügyekbe, a mi által az uralkodótárs terveit meghiusítja s tekintélyét aláássza. Ha pedig képtelenné vált, ugy teljes visszalépte az egyedül természetszerű, kormánytárs rendelése ellenben számos nehézség s ármánykodás forrása.
- b) A kormányjogok elvtelen s értelmetlen megosztása az államfő s az alattvalók kitüntetett egyik osztálya között a *földesúri hatóság* átengedésében jelenkezik. Eme intézmény következményei különben: a földesurak s jobbágyaik hamis államjogi helyzete; a hatóságok felesleges, tehát káros szaporítása; a földesuri hivatalnokok átalagos hiányosabb képesültsége; kétséges részrehajlatlanságuk s függetlenségök; hasznos javítások megnehezítése a törvényhozás s igazgatás körében.
- c) Az államhatalom felosztása hatályával azonos eredményt szül, ha *helytartók*, alkirályok stb. teljes kormányzati jogokkal ruháztatnak fel. Ha ehez azután még az örökösödés joga is járul, ugy könnyen megeshetik, hogy az egész tartomány veszendőbe megy bitorlás folytán. Kimenthető kivétel csak ott forog fenn, a hol a törzsországtól messze fekvő valamely birtok került súlyos körülmények közé, melyek gyors határozatot igényelnek a hely színén. De még itt is akként kell a bajnak elejét venni, hogy kellő időközökben változás alá vetik az illető állomást s a helytartót felelősségre vonják (*h*).

3. Az államhatalom *teljes jogosultsága* multhatatlanul szükséges az állam feladata megoldására. Ha bizonyos személyek vagy viszonyok az állam területében ki volnának véve hatalma alól, ugy nem volna számukra az államlétszerességben hely engedve, de egyéb alkalmatlan háborításnak sem lehetne utját szegni. Az ily felmentés esetei: menedékhelyek léte, a hol még magának az államnak sem szabad a vétkeket elfogni; az alatt-

valók felruházása bizonyos szabadalmakkal valamely idegen hatalom részéről, jelesül ha az utóbbi maradandó védelmezési jogot vesz igénybe (i); a törvényszékek illetősége s függetlensége túlhajtása, nevezetesen az illetőségi perlekedések elintézésre rendelt hatóság hiányában, valamint a közigazgatási jogszolgáltatás hiányában.

(a) Az államhatalom jogának hátrányos megszorítása számos oly alkotmányi oklevélbe beletévedt, melyek a legszélsőbb demokratikai követelmények rohama közben létesültek. Így péld. a népgyűlés feltétlen jogosultsága; az állam befolyása alól kivett társulati törvény; az ostromállapot feltétlen alkotmányellenessége; sajtószabadság, még ha áruló nyilatkozatokra használtatik is fel az ellenség előtt.

(b) Fizikai hatalom hiányában sinlődnek péld. az amerikai egyesült államok egyes tagjai, mióta népesebbek s nagy városokat foglalnak magukba. Ezen hiány indító oka a tömeg sűrűn előforduló hatalmaskodásának, de ugyancsak a lynchtörvény alkalmazásának is; ez a hiány oka annak is, hogy a szövetséges kormány kénytelen kinyilatkoztatni, mikép a nemzetközi jogot sértő forradalmi csapatok barangolását nem képes meggátolni. Hatalom hiányában általában gyakran sinlődnek szövetséges kormányok; valamint a félig forradalmi országok kormányai is. Hatalom hiánya juttatta tönkre a német császár kezében a birodalmat is.

(c) A fizikai hatalmon kívül az államfő erkölcsi hatalommal is birhat, melynek alkalmazása a magában véve nem elegendő külső hatalmat kiegészíti. Így péld. a theokrata papi büntetést, egyházi átkot, interdictumot rendelhet el, a mi által elégtelen katonai hatalmát pótolja. Meg nem vetendő hatalmi elem rejlik az államfő iránt táplált rendületlen s általános kegyeletben. Az ily szellemi s fizikai hatalom kiegészíti egymást, úgy hogy jelentékeny szellemi, de csekély anyagi hatalma alapján a fejedelem teljesen megoldja államfeladatát, miglen minden erkölcsi befolyástól megfosztott uralkodó csak anyagi hatalma segédével tudja magát fenntartani.

(d) A fenyítés létege s célja, valamint az állam büntető joga feletti számos s éleseszű vizsgálatok, melyek Beccaria óta minden mívelt nép irodalmában sűrűn előfordulnak, azon hibába estek, hogy csak a büntetésnek a jogsérelemhez való viszonyát feszegetik és tekinteten kívül hagyják, hogy mennyiben alkalmas és mennyiben szabad is a fenyítést az államrend fenntartására alkalmazni.

(e) A mily egyszerű a rendőrség szervezete kisebb községekben, oly nehéz ezen feladat megoldása igen nagy városokban. Csak katonai rend fog ezen irányban kielégíteni, de evvel nincs az mondva, hogy a helyi ellenszenv daczára katonai külalakja is legyen. Példás e tekintetben, mint sok másban is, az angol rendőrség, melyet Peel rendezett előbb Londonban s mely azután az egész országban elterjedt.

(f) A közbátorság fenntartására rendelt mozgó katonai hatalom utánzásra méltó intézményére nézve a francia rend (gensdarmarie)

említendő. Hogy mily hasznot hajt az ily mozgó legénység s hogy mennyire növeli az államhatalom gyarapodtát, a jelenlegi német viszonyok összevetése mutatja a XVIII. századéival, vagy az angol visszaélések rajza a jelenlegi rendőrség szervezése előtt. Az utóbbira nézve l. Report on the Police of the Metropolis, 1819; Report on the establishment of an efficient Constabulary Force in the caunties of England and Wales, 1839.

(g) A polgári őrsereg felállításának czélszerűségét még sokan vitatják. Ez idő szerint talán áll a szabály: in dubiis abstine.

(h) Hogy mily következményei vannak valamely ország fennállítására nézve a nyilvános hatalom tulságos felosztásának, a német birodalom felbomlása mutatja; vagy Egyiptom, Szerbia, a dunafejedelemségek elszakadása; vagy a keletindiai Mogul birodalma feloszlása.

(i) Az államhatalom kiváltságos megszorítása esetei: a szövetséges törvényhozás által az országos törvényhozások ellenében a birodalmi rendeknek biztosított ótalom; az európai követségek közbevetése Törökországban földieik javára; a honi kormányok megrövidítése Keletindiában az angolok beleavatkozása folytán az alattvalók érdekében. — Hogy mennyiben igazolja erkölcsileg ezen állapotot azon törekvés, hogy a barbárságnak eleje vétessék, és hogy általán mily haszonnal kínálkozik az ily beavatkozás, az más kérdés. Itt legközelebb az illető állam megrövidítése politikai hatályáról volt szó.

d) Az államfő.

94. §.

1. Az államfő személye s a rendelés módozata.

Az államhatalom kezelése valamint átruházása egy bizonyos személyre felette különböző módon történhetik és ugyan mind a jogosultak számát, mind megjelölése módozatát illetőleg. Lehetséges ugyanis, hogy egyes egyén legyen az államhatalom birtokában, vagy hogy többen — nagyobb vagy kisebb számmal — oszta kozzanak benne; és gondolható, hogy ezen állás megszerzése örökösödés alapján, az arra jogosultak általi kinevezés folytán, vagy bizonyos meghatározott sajátságok törvényes következménye gyanánt eszközöltessék. Az ebbeli szabványok felette nagy jelentőségűek, mert minden módozatnak meg van sajátos előnye és hátránya; ennél fogva a tudományos országásztan legfontosabb feladatainak egyike minden intézmény természetszerű sajátságát pontosan körülírni.

De evvel természetesen nincs az mondva, hogy ezen vizsgálat eredményéhez képest szabadon lehetend választani valamennyi magában véve lehetséges módozat közül. Az államfő száma s az átruházás módozata rendszerint egyszermindenkorra

meg van az összerű állam neme s faja által határozva és aránylag kevés esetben van egyik vagy másik tekintetben a választás több lehetőség között fenntartva (a). Azonban részint elősegíti ezen viszonyok szabatos felfogása a különböző emberi állapotok körültekintő felfogását az államban; részint döntő befolyást gyakorolhat az egyes lehetséges intézmények előnyei vagy hátrányai számbavétele, a mikor egyáltalán a fennálló államnem vagy államfaj megváltoztatása van szóban.

Ha a czélszerűség álláspontjáról akarunk határozni, ugy mindenekelőtt a következő két kérdésre kell felelnünk. Egyes személy vagy többeknek kormánya jár-e több előnnyel? Ha az egyes kormánya mellett nyilatkoztunk, örökösödés vagy választás által történnék-e az illető megjelölése?

A kormánykezelők számát illetőleg nem tagadhatni, hogy épenséggel nem igen sok ember akad, kik a test, elme, érzület, erély ama sokszerű és jelentékeny tulajdonaival legyenek felruházva, melyeknek egyesítése teszen egyes egyedül képessé az államügyek derék ellátására. Világos továbbá, hogy e tulajdonságok előfordultának valószínűsége annál csekélyebb, minél kevesebb azoknak száma, kik egyáltalán jogilag tekintetbe jönnek. Végre magából értetődik, hogy a szükséges sajtások hiánya felette veszedelmes következményeket hárit az álladalomra s népre, mert épen nem lehet biztossággal feltenni, hogy a fennforgó hiányt kiegészítő tanácsosok s segédek belevonása által fogják jószántából s tudatosan helyreütni. De másrészt ép oly bizonyos, hogy azon módozatnak is megvannak sajátos hátrányai, mely nagyobb számmal jelöl ki személyeket közös kormányra. Ugyan feltehetni, hogy többek között a különböző szükséges sajtások az egyiknél vagy másíknál elő fognak fordulni. Azonban evvel még nincs az mondva, hogy az ezen sajtásokkal felruházott egyén társai között meg fogja magának szerezni a megkívántató befolyást; irigység, pártoskodás, személyes ellenszenv többé kevésbé ellenszegülhetnek. Részint az is lehetséges, hogy teljesen ellentmondó sajtások kerüljenek össze a kormányzó-testületben, melyek képesek volnának minden eredmény létesültét megakadályozni. Részint végre sajátos hátrányai vannak az oly tanácskozásnak s határozatnak, melyen többen vesznek részt. Nagy és új gondolatokat alig fog valamely testület jóváhagyni, mert a közészerűség vagyon rendszerint többségben. Bonyolódott tervezet kidolgozása többek által jelentékeny nehézséggel jár, és mindenkor a következetesség s egység rovására fog történni. Valamely rendszer-

hez vagy csak egyes feltevéshez szilárdul ragaszkodni, gyakran a vélemények különbsége s azon szükségesség teszi lehetetlenné, hogy bizonyos egyezkedést kell létesíteni. Titkot megörzeni sokkal nehezebb; ha a szám felette nagy, épenséggel lehetetlen. Többek tanácskozása s határozata sok időt vesz igénybe; mindenkor nem is lehetséges, a mi a csekélyebb ügyekre nézve nehézkes, a fontosabbakat illetőleg veszélyes eljárást szül. A többek közül az egyiket vagy másikat idegenek, vagy pártok maguk részére nyerhetik, hogy árulásra vagy legalább késleltetésre használják fel. Végre valamely gyülekezt, jelesül ha számos tagja van, nem napolhat minden helyen, ahol az államfő személyes jelenléte kívánatosnak mutatkoznék; mint személyiség meg van minden hatálytól fosztva; az államfő némely feladatát, péld. a katonasereg feletti parancsot, nem is vállalhatja át közvetlenül. — Egyrészt tehát az egyes tökéletlensége valószínűsége s teljes hasznavehetetlensége lehetősége — másrészt a többek ügykezelése számos és súlyos hátrányai feltétlen bizonyossága forog fenn. A hol tehát szabadon van hagyva e két módozat közül választani, könnyen megeshetik, hogy habozni fognak és hogy az egyes esetben nem annyira általános okok, mint inkább mellékkörülmények fogják a dolgot eldönteni. Oly népnél péld., melynek nagy száma, magasabb műveltségi állapota, terjedelmes ipartevékenysége, a külföldhöz való sokszerű és súlyos viszonyai tevékeny gyors s önmagával megegyező kormányt igényel, ott nagyobb valószínűséggel várhatni, hogy az egyes általános megelégedéssel fogja a kormányt kezelni. Ugyanez áll valamely pártoktól szétszaggatott országra nézve és oly országról, melyben bármi oknál fogva felette nagy közöm-bösség uralkodik a közügyek irányában, vagy felette nagy romlottság honos. Ellenben egyszerű viszonylatok között, államilag érdekelt népnél, és talán az egyes kormánya szomorú tapasztalásai után helyesebb lesz az államhatalmat többekre ruházni (b).

De a hol többek kormánya létezik, már akár az egyszerű állam alapgondolata szükségképeni folyamánként, mint jelesül aristokráciában vagy tiszta demokráciában, akár több lehetőség közötti szabad választás folytán, ott mindenestre oly előkészületek szabandók, melyek eme alakzat valamennyi lehetséges előnye élvezetét eszközlik, sajátos hátrányait pedig lehetőleg megszorítják. — Erre nézve megkülönböztetendők azon gyülekezetek, melyeknek száma már az alkotmány és fogalmuk szerint korlátozott, és azon felette látogatott gyülekezetek, melyeken résztvenni minél többeknek kell megengedve lenni.

A kisebb gyülekezetekre nézve a következő két pont veendő szemügyre. Először valamennyi közrejárlásra hivattnak derék képzettsége, a mint ez jó kormány eszközlésére nélkülözhetlen s a jogosultak különös viszonyainál fogva lehetséges. Másodsor gondoskodandó arról, hogy az összkormányra jogosultak száma lassan-lassan meg ne fogyjon, a mi erő s képesség vesztét vonzaná maga után. Az első követelményt elérhetni az összkormányra hivatottak valamennyi tagja czélszerű nevelése által, valamint az államügyzetekben való kora és sokoldalú gyakorlás folytán. A szám szertelen megfogyása ellen az örökösödő arisztokráciában új tagok befogadása lehetséges szolgál orvoslatul, erre nézve azonban természetesen minden túlzás kerülendő; ha pedig a kormányt illetőleg a vagyon a mérvadó, tanácsos időnkint a censust leszállítani, a mikor az összeg fenntartása akadályul szolgálhatna a teljes kiegészítés ellen.

Tiszta *népuralmakban* természetesen nem lehet arról szó, hogy a polgárok rendszeresen kormányképességre neveltesse-nek, de meg attól sem kell tartani, hogy a kormányra jogosultak száma felette meg találna csökkenni; hanem inkább a feladat itt az lesz, hogy a viszonyaiknál fogva valószínűleg képtelenek kizárása által a népgyűlés felette nagy terjedelme megátoltas-sék és hogy legalább nemleges biztositassék a kormányképesség. Nagybórá el lehet majd ezt vagyonszabványok által érní; azonban egyéb uton is lehet segiteni, így péld. a külföldön születtek, sulyos büntettek miatt elitéltek s azoknak kizárása által, kik az összességtől megvonták az átalános szolgálattételeket.

Csekélyebb kételyek forognak fenn azon kérdésre nézve, valjon az egyeduralkokban az *örökjog* vagy a *választás* a czélszerűbb rendelési módozat. Némely kétségbevonhatlan kellett-sége daczára az örökösödő behelyezésnek adandó feltétlenül az elsőség. Igaz, ezen módozat esetében a természetes képesség minden eshetőségének ki van az állam téve; az is igaz, hogy a kormány reménye s a trónörökös önző s aljas gondolkodásu környezete általán nagyobb hátrányokat szül, semmint a legdu-sabb miveltségi eszközök létele s a kivételes állásba való kora beleélés előnyökkel kínálkoznak. Azonban, ha a történetből valamely pontra nézve megegyező tanulságot merithetünk, ugy ez bizonyára a választó ország romlására nézve áll. Valamennyi államnak, melyek e kormányformát elfogadták, romlását okozta; és ezt könnyen felfoghatni. Mindenekelőtt a választás épen nem nyújt nagyobb valószínűséget, hogy a kormány tökéletesen

képesített egyéniségre fog ruháztni, mint a születés esélye, mert rendszerint nem erényei jönnek tekintetbe a választottnak, hanem közönségesen egészen más körülmények szoktak a választásra befolyással lenni. Ide járulnak továbbá, mint tételes hátrányok: a megkivántató államhatalom gyengítése a választási egyezkedések folytán; a kormányür (interregnum) veszélye és rendetlensége, a vitatott választások s ezek folytán támadó polgárháborúk, az álladalom szétszakadása, idegenek beavatkozása lehetősége; magasállású családok mind újabb keletkezése, melyek az összesség rövidségére meggazdagodnak s kegyeltetnek, factiók képződése, melyek kegyenceik kinevezése miatt visszátkodnak. Bármily kevésbé látszék is észszerűnek a népek s országok uralmát a születés esélyére bizni, s bármennyire méltatlannak itélnék is ezen eljárást: a tapasztalás s nyugodt gondolkodás arra kényszerítenek, hogy inkább ez uton lássuk el a trónt (c).

(a) Az államhatalommal felruházottak számát illetőleg szabadon csak a patriachiában választhatni, a hol a következő esetőségek lehetőségek: a kormány vagy a törzsfőre lehet bizva, vagy a vének tanácsára, vagy végre egy általános gyűlésre; továbbá a theokratiában, ha a dogma papokból álló legfelsőbb collegiumot rendel a kormányra; végre a képviseleti demokratiában — a mennyiben a végrehajtó hatalomról van szó — melyet egy személy és nagyobb vagy kisebb gyülekezet kezelhet. A rendelés módozatára nézve többféle intézmény közül a theokratiában, a monarchiában — és ugyan mind a klasszikaiban, mind a modern államban — és a kényuralomban szabad a választás.

(b) Az egyeduralom s a többek uralma sajátosságait gyakran hasonlítgatták egybe; persze igen sűrűn elfogultsággal s előítélettel. I. péld. GODWIN, Political justice, II. Köt. 1. l. — LORD BROUGHAM, Political philosophy, III. köt. 109. l. — ROTTECK, Vernunftrecht und Staatswissenschaft, II. köt. 177. l. — WELCKER, Staatslexikon, 2 kiad. IX. köt. „Monarchia“ czikk alatt.

(c) Az örökösödésről s választásról egyeduralmakban I. ZACHARIAE, Vierzig Bücher, 14. l. — STAHL, Rechts- und Staatslehre, II. köt. 210. l.

95. §.

2. Az örökösödő fejedelemség rendje különösen.

A fejedelmi hatalom átruházása az örökjog alapján kétségkívül a helyes rendszer; azonban még némely közelebbi határozmányra szorul kiváló jelességei biztosítására s hogy lehetőleg eltávolíttassanak veszélyes tulajdonságai. Eme intézmények közül a legjelentékenyebbek a következők:

1. Az uralkodó családok házasságai rendezése. — Hogy csak törvényes házasságból sarjadzott gyermekek juthatnak uralkodásra, az nemcsak erkölcsi követelmények folyománya, hanem az igények kétségbevonhatlan biztosítására is szükséges. Soha sem lehet kétséges, hogy az egy házasságból származók közül ki legyen a fennforgó elvek alapján a legközelebbi jogosult; már pedig mindennemű csalásnak, ennél fogva bizonytalanságnak engedtetnék tér, ha állítólag törvénytelen házasságból származó gyermekek is igényt emelhetnének a trónra. Ezen követelménynek szükségképeni következménye nevezetesen, hogy valamennyi törvényes szabványok, melyek a házasságkötése ténye s időpontja bizonyítására rendelvek, az uralkodó családok által kiválóképen megtartassanak. Ennél fogva nemcsak a tételes jog, hanem még inkább a czélszerűség szempontjából komolyan roszalni kell az uralkodó családokban előforduló u. n. lelkiismereti házasságokat s hasonlókat. A kormányra jogosultak kétségbevonhatlanságával az örökösödő egyeduralom egyik legfőbb előnye megy veszendőbe, mely pedig némely árnyoldalt volt pótolandó. — Az állameszély azonban még azt igényli, hogy a fejedelmi családok házasságai számos sajátos szabványnak legyenek alárendelve, melyek a magánszemélyeket illetőleg nem szükségesek, s melyeknek ennél fogva az ország magánjogában nincs helyök, sőt nem is szabad helyöknek lenni. Nevezetesen ide tartozik ana két rendelmény, hogy a fejedelmi házasulók hasoneredetűek (ebenbürtig) legyenek és hogy érvényességök a család és államfő megegyezését igényli. Az első szabvány szükséges, nehogy szegényebb s alantabb álló családokkal való egybekelés folytán mind megújuló alkalom nyujtásék kegyeltetésökre s meggazdagításukra (a). A különös megegyezés pedig szükséges, mert a trónra hívott örökös házassága közvetlen állami hatálylyal bír a szerint, a mint vagy emez vagy amaz idegen fejedelmi családdal lép összeköttetésbe. A fejedelmi családok tagjainak eme két szabvány alapján fennforgó kivételes korlátozottsága azonban tekintetbe se jöhet az általános előnyök átellenében; és annyiban nem is méltatlan követelmények, a mennyiben ugyanazon személyekre kiváló haszon is hárul helyzetökből. Különben a tapasztalat bizonyítja, hogy épen nem biztosítéka a házassági boldogságnak azon könnyűség, melylyel valaki hajlamát követheti a házasságkötésében.

2. *A férfiak kizárólagos örökösödési joga.* — Számosok egyesül, hogy az örökjog fejedelemségekben a férfiakra szoríttassék. Az

asszony összes szellemi létege nem igen alkalmas kormány-
ügyek ellátására, a mi következetes gondolkodást, a feltevés-
ben szilárdságot s nem ritkán személyes bátorságot követel.
Neveltetésök nem adja meg nekik a megkívántató ismereteket;
gyengébb testalkatuk számos sajátos beteges állapotuk tev-
kenységöket sűrűn megszakasztják és képtelenné teszik meg-
eröltetések elviselésére. Asszony nem állhat sereg élére és általán
alig vezetheti személyes belátással s hatálylyal az állam véd-
eszközeit. Nagy fejedelemasszonyok egyes példái ez ellen mitse
bizonyítanak, miután államintézményeket a rendes szabályra,
nem kivételekre kell fektetni (b). — Az egyetlen egy megen-
gedett kivételnek akkor lehet helyt adni, ha a férfi sarj töké-
letes kihalásával vagy egy egészen új uralkodó házat kell vala
választani, vagy az uralmat egy ízben asszonykézre bízni. Ez
esetben az utóbbinak választása általán kevésbé aggályos; azon-
ban szükséges, hogy a férfiak kizárólagos örökjoga az ujonnan
alapítandó családban is csakhamar elismertessék.

3. A trón örökjog alapján eszközlött betöltésekor sokféle
eset lehetséges, melyekben az örökösödésre legközelebb hívott
az uralkodás betöltésére vagy csak futólag vagy előrelátható-
lag sok időre *személyére nézve nincs képesítve*. Világos, hogy
ezen esetek számára határozott s jól meghányt szabványok
szükségesek; de ugyancsak az is, hogy csak az általános haszon,
de nem a legközelebb érintett kéjelme és haszna fog ez
ügyben dönteni. Eme kérdés közelebbi feszegetése azonban
itt felesleges, miután az ide tartozandókat fennebb a 28. §-ben
elmondtuk volt.

4. Az *örökösödési rend*, azaz azon szabvány czélszerűsége,
hogy az általán jogosultak közül melyik a legközelebb jogosult,
legkivált határozottságától van feltételezve, minélfogva arra
különös gond fordítandó. Különben eme szabvány tárgyi ren-
delései sem közömbösek. Ha valamely örökösödési rend, a mint
péld. ez a senioratus s majoratus esetében történik, rendszerint
vén embereket hí uralomra, ugy ez hiba, részint mert gyenge
kormánytól kell tartani, részint mert a sűrű trónváltozás is
hátrányos. Az sem tanácsos, hogy majd ezen, majd amaz ág
emeltessék a trónra, a mint ez péld. majoratusban könnyen
megesik, mert ez a ház egyes tagjai állását bizonytalanná teszi
és felette nagy költsékezt is igényel. A legtanácsosabb marad
tehát még mindig az elsőszülöttség joga (primogenitur), habár
itt meg sűrűn megeshetik, hogy a trónörökös kiskorú.

5. Igen könnyen felfoghatni azon óhajást egyeduralkodó-

ban, hogy a jövődő fejedelem neveltetése — tehát a ház minden hercegeé, miután mindegyikére nézve nyitva áll azon lehetőség, hogy a trónra jutand — gondos s czélszerű legyen. Ha azt akarják, hogy a nép s állam rövidségére kikerülhető tehetetlenség ne kapjon lábra, úgy a fejedelemnek trónra léptekor sokféle elméleti ismeretekkel, gyakorlottsággal az ügyzetek ellátásában, ember- s országismerettel kell felruházva lennie. Sajnos, hogy e tekintetben csak tanácsokat adhatni, de nem szabhatni teljesítésüket kikényszerítő intézményeket, miután az atyai nevelésjog törvényes megszorítása könnyen mellőzhető, és azonfölül hazugság s elkeseredettség által kárt vallhatni (c). A tanácsok közül a legfontosabbak talán a következők: tulságos szigor s tanítással való tulhalmozás által meg ne töressék az önállóság s ellenszenv ne keltessék a szellemi műveltség ellenében (d); azon haszon, mely kortársakkal való együttes nevelésből a tanulmányra s jellemre háramlik, dőlyfös gög s ál illemszabályok miatt meg ne vonassék a fejedelem gyermekeitől; a fejedelmi ifjak komolyan gyakoroltassanak állami ügyzetekben s ne szoritassanak arra, hogy kizárólag a katonásdi szellemölő játékaival foglalkodjanak s henyélés által korcsokká ne fajuljanak.

6. Nagy fontosságu továbbba, nem pusztán az erkölestörvény, hanem a politikai czélszerűség szempontjából is végre a fejedelem s a fejedelmi család tagjai *magánélete*. Mivoltához képest vagy ragaszkodást és tiszteletet, vagy ellenkezőjét fogja kelteni, a mi azután állami dolgokban is nyomatékkaal bírhat. Azonfölül az ily magas állású személyek példája mindenkor nagy befolyást gyakorolt a nép erkölceire s szokásaira; a gonosz példa minden esetre ármányosan hat. Hatályos s megvalósítható törvényes intézmények itt sem javasolhatók, a házrendi szabvány egyetlen egy kivételével, mely által az uralkodó fejedelemnek a ház valamennyi tagja felett messzesható felügyeleti jog engedtetik; azonban ez mitse változtat az országászat ebbeli követelményén.

(a) KLÜBER s ZACHARLAE kikelnek azon elv ellen, hogy a fejedelmi házasságok érvényére az illetők egyenrangusága volna szükséges. Igen alaposan, minden előitélet nélkül s valódi államférfiuhoz méltóan tárgyalja e kérdést maga MOHL: Staatsrecht, Politik, Völkerrecht című művében.

(b) Alig kellene megjegyezni, hogy a nőágra csak akkor száll átal az uralom, ha a ház valamennyi férfisarja kihalt. Az angol örökösödési rend példája azonban eléggé mutatja, hogy ebbeli intésünk helyén van.

Azon szabványa által ugyanis, hogy a nők csak az egyenes ágban zárják ki, de nem ha a korona mellékágra száll, Angolország elvesztette Hannovert. Ezen elv helytelensége szembeötlő.

(c) Semmi sem lehet félszegebb, mint az 1791-diki francia alkotmány s az 1812-diki cortesalkotmány szabványai, melyek a trónörökös neveltetését a népképviselőt kezére bizzák. Minő következménye volna ezen intézkedésnek, midőn a gyűlött rész rendelné ki a tanárokat s tantárgyakat, de a család s környezet meghiusitaná törekvéseit. Ide járul még az is, hogy soha előre biztossággal nem lehet a tényleges trónörökös meghatározni.

(d) Ha korábban méltán lehetett arról panaszkodni, hogy a fejlődési gyermekek mitse tanulnak, úgy korunkban meg az ellenkező hibába estek. Nem csoda, ha a tantárgyak tulságos megszorítása előli a szabad önelhatározást s a műveltség iránt táplált örömet Különbben a következmények amabban mint ebben az esetben azonosok.

96. §.

3. A kormányjogok czélszerű gyakorlása.

Könnyebben felderíti az államjog azt, hogy mely kormányjogosultságok illetik az államfőt, semmint az országászat azon eszközökre bukkan, melyek megvalósításukra legalkalmasabbak. Csak is az utóbbiakról leszen a következőkben szó.

1. *A főfelügyelet.* — Kiváló jelentőséggel bír, hogy az államfő valamennyi álladalmi viszony s ügyzet tényleges állapotáról kellő, szorgos s pontos ismeretet szerezhessen magának. Csak is ekkor leszen tudomása az ország szellemi s anyagi viszonyai s szükségletei, az igazgatás folyama, a hivatalnokok személysége felől. Többé kevésbé helye lehet valamennyi államalakzatban az ily felügyeletnek; bátor nem tagadhatni, hogy egyesek kormánya alkalmasabb gyakorlására, részint az egyes ügyzet vizsgálata s elintézése igényelte csekélyebb idővesztés következtében, részint a könnyebben eszközlött vizsgálatnál fogva. Különbben a szabatos eszközök a következők:

- a) Részint rendes, részint rendkívüli *tudósítványok* követelése valamennyi ügyzetágat illetőleg; és ugyan mindenképen arra kell szorítani, hogy az egyes tárgyak alaposan s az igazságnak híven megfelelő adassanak elő. De természetesen lelkiismeretes tekintetbe veendő tartalmuk is, az előadott panaszok azonnal megvizsgálandók s a javaslatok telhetőleg megvalósítandók; különben az egész intézmény semmitmondó formasággá s időtöltéssé aljasul. A tudósítvány alapossága s tartalma tekintetbevétele azonban csak

akkor várható s tényleg csak akkor lehetséges, ha a tudósítványok csak is valóban jelentékeny viszonyok felől, tehát nem teméntelen számmal kéretnek (a).

- b) Váratlan s nem felette gyér *személyes vizsgálatok* maga az államfő által, tehát alkalmilag személyes meggyőződés a hatóságok állapota felől, jelenlét ügyzetkezelésökkor, a közintézetek meglátogatása, utazások a különféle országrészekbe, de pompa s szükségtelen fényűzés nélkül és a heyi viszonyok komoly vizsgálatával. Oly államokban, melyeknek élén jogi személyek állnak, az ily vizsgálatok kiküldetések által eszközöndők.
- c) Közvetlen érintkezés az *egyed polgárral*, akár rendes fogadtatási órákban akár alkalmi találkozáskor (b).
- d) *Statistikai hivatal* nyitása s az általa szedett ismeretek felhasználása. Jól rendezett s terjedelmes hivatalos statistika az egyetlen egy biztos eszköz azon feladatok köréről tudomást szerezni, melyet az állam tartozik betölteni, a létező eszközöket, ugyanis az ország erejét, melyet az emberek s javak száma képvisel, fellelni, végre némely törvény s állapot tényleges következményeit felismerni.
- e) Titkos rendőrség felállítását ellenben nem javasolhatni, mert közönségesen több kárt s bajt okoz mint hasznot. A titkos rendőrség segedelmével vett hírek gyakran hamisak, néha szándékosan hamisítottak; a vádlottaknak nem adatik alkalom védelmezésökre s a dolog felvilágosítására; a lakosság söpredéke ezen bizalmas szolgálatra kikerülhetlen alkalmazása erkölcstelenítőleg hat és magát az alkalmazót is rossz világba helyezi; a költségek jelentékenyek; főleg pedig megmérgeztetik a nép összes élete, az ily vizsgaintézet pusztá létele folytán általános bizalmatlanság s méltatlan gyanúsítások keltetvén. Csak két esetben foghat kivétel helyet. Először ugyanis nagy városokban a számos veszélyes rabló s lator csöcseléknek titkos felügyelését alig lehet kikerülni. Másodsor pedig szükségesnek jelenkezhetnék, hogy igen elterjedt összeesküvésekkor a titkos tervek felderítése látszólagos czinkosok által eszközöltetésék. Az utóbbi eshetőség minden esetre az állam felette kóros állapotát tételezi fel, minélfogva a földolog alapos javítása leendő minden alkalmas eszköz segedelmével; a tartós orvoslat sikerüléseig azonban a fennforgó állapot jogilag ótalomra tarthat igényt (c).

2. *A törvényhozás.* Parancsoló szabvány — a tudatosan

gonosz szándék eseteitől elnézve — négy oknál fogva süllhet balul el. A parancsoló szenvedélye, megfontoló ítélet hiánya, a tényleges állapotok s szükségletek hiányos ismerete, végre helytelen alakja miatt. — Az első három s legfőbb hibán, a mennyiben az államfő kerül kérdésbe, ugyanegy módon lehet segíteni, ugyanis oly intézmények által, melyek az utóbbit kényszerítik, előbb mások nézeteit meghallgatni, mielőtt végleges döntvényét kiadná. Ezen esetben elvárhatni, hogy mások nem lesznek hasonló szenvedélytől megvakítva; mindenesetre fontolgtató meghányás nyer helyet; és legalább valószínű, hogy többek közrejárulása folytán a tárgyismeret is alaposabb leend, természetesen az illető személyek kellő megválasztása feltevése alatt. Az ebbeli eljárás lényegileg különböző, a szerint a mint az államhatalom egyestől vagy igen kevesektől vagy nagyobb gyülekezettől kezeletik. Az első esetben számos, az államfőtől telhetőleg független férfiak ruházandók fel azon joggal, hogy a szándékolt törvényt kibocsátása előtt testületileg megbeszéljék s kellő javaslatokat hozzanak indítványba. Az állam neméhez s fajához képest különbözők leendenek eme tanácsosok, valamint különbözőleg alakuland az eredmény is közbeszólási joguk terjedelme szerint; azonban magában véve alkalmazható s többé kevésbé hasznos is ez intézkedés minden egyeduralomban. Patriarchalis államban a törzsfők természetszerűen hivatvák; a patrimonialis államban a legjelentékenyebb hűbéresek; a korlátlan fejedelem államtanácsot rendelhet; az alkotmányos egyeduralomban a közrejáruló tanácskozók a néptől választvák. Még despota is gyűjthet maga köré tanácsot, mely legfelsőbb szolgálóiból fog állani. Ama államformák ellenben, melyeknél a legfőbb hatalom nagyobb gyülekezet kezére bízott, arról tartoznak gondoskodni, hogy a sokak tanácskozását s végzését nyugodt meghányás, következetes tervezet készítése s a szétágazó nézetek egyesítése előzze meg. Itt tehát kevés, de jelentékeny férfiú előleges tanácskozása jelenkezik szükségesnek és ugyan zárt ajtókat megett. És épen ez a tiszta népuralomban a senatus feladata, az aristokrátiában a szűkebb tanácsé; a képviseleti demokrátiában a gyűléstől választott bizottmányokra háramlik az előleges meghányás kötelessége, magára a gyűlésre pedig a nép átellenében, a hol az utóbbi a „veto“ jogával van felruházva. — A mi pedig a törvények hiányos alaki szerkezetét illeti, részint az eddig érintett intézmények segedelmével, részint tökéletes alaki szerkesztéssel megbízott hatóság rendelése által lehet a nehézségeket elhárítani, részint megkivánhatni bárkitől, ki vál-

toztatási javaslatot tesz, hogy alakilag is tökéletesen dolgozza fel vagy úgy terjeszse elő, hogy közvetlenül a törvénybe iktathassék.

3. *Az igazságszolgáltatás.* — Azon okokat, melyeknél fogva az államfőt a háborított jogviszonyok helyreállításakor csak korlátozott tevékenység illeti, fennebb a 35. §-ben bővebben előadtuk. Oly intézkedésekről, melyek a czélszerűség álláspontjáról volnának tárgyalandók, csak is a megkegyelmezési jogot illetőleg lehet szó. Épen oly világos, hogy kell ily jognak léteznie a logikai törvényalkalmazás túlságos szigora mellőzésére, mint-hogy ezen jog csak is az államfőt illelheti. Ezen jog alkalmazásakor az alanyi felfogás elkerülhetlenül döntő befolyást fog gyakorolni, mert épen a méltányos bíraskodás s a szigorú jog ellentétéről van szó; mégis kívánatos, hogy oly intézmények szabassanak, melyek telhetőleg biztosságot nyújtsanak, hogy a kegyelmezési jog nem fog méltatlanokra alkalmaztatni. Ez irányban az államok különbsége szerint három eset különböztendő meg. Ha az államhatalom nagyobb, aristokrata vagy demokrata gyűléstől gyakoroltatik, szükséges leszen, hogy egy szűkebb hatóság előlegesen megvizsgálja az ügyet s javaslatot tegyen. Ha ellenben a kegyelmezési jog a végrehajtó hatalom választott főjét illeti, mint jelesül képvisleti demokratiákban, helyén lesz az államtanács vagy egy hasonló hatóság közrejárulása, részint nehogy személyes s pártcélokra használtassék fel ez az előjog, részint hogy a kormány élén álló tolkadásoktól s talán erőszakoskodásoktól megóvassék. Fejedelemségekben végre tanácsos, hogy a kegyelmezési jog gyakorlása épen úgy tekintessék, mint minden más kormánycselekmény, tehát csak is a korona tanácsosai felelőssége alatt eszközöltessék. — Tömeges s az egyes eset vizsgálata nélkül beálló megkegyelmezések, amnestiák adását, csak kivételesen lehet erőteljes jogszolgáltatással s a kormány tekintélyével összeegyeztetni; mindenekelőtt soha viszonyba nem hozandó az államfő személyes sorsával (*d*). Legkivált akkor lesznek ily általános megkegyelmezések czélszerűek, ha általa belmozgalmak kedvező bevégzése után a pártokat lehetne kibékíteni. De ekkor elengedhetlen feltétel, hogy az ellenfelek teljesen legyőzessenek s feltétlen hódolásra hajlandók legyenek. Daczos ellenségek megkegyelmezése vagy a gyengeség jelének fog tekintetni vagy gúnynyal s háladatlansággal fogadtatni, minélfogva az idétlenül kegyesnek bajt okozand.

4. *A törvények végrehajtására nézve a belügyekben* egyike a legfőbb feladatoknak, a szabatos mértéket fellelni az államfő-

höz személyesen utalandó parancsokat illetőleg. Ha ugyanis rendszeresen távol tartaná magát az államfő, könnyen rendetlenség s az alárendeltek részéről önkény kapna lábra, másrészt ellenben az ügyzetek túlságos szaporítása esetében az átnézetet vesztené el. Míglen csekély ügyek foglalnák el, könnyen megeshetnék, hogy a fontosak bizatnának az illetéktelen alárendeltek önkényére. Az állam nagysága s az ügyzetek száma szerint kell tehát azon eseteket megjelölni, melyek az államfő sajátos végzésének tartandók fenn. Hogy testületileg rendezett főhatóság csak kisebb számú ügyzeteket képes ellátni, nem szorul bizonyításra.

5. A közállomány javának előmozdítása egyik sikeres eszköze a nyilvános jutalmazások szabatos rendszere. Az uralkodó ebbeli erkölcsi kötelmeiről már volt szó (l. fenn a 80. §-et); azonban az országászat is nyomós okokat emleget, melyek ez irányban értelmes cselekedetre serkentenek. Ha ugyanis egyrészt a kiváló fáradozás s érdem biztosan várhatja, hogy jutalmát veendi, másrészt az állam nyújtotta jutalom valóban megfelelő haszonnal kínálkozik: ugy ez sokakra inkább fog serkentőleg hatni, mint a kikényszeríthető kötelem. Az indítók kétségkívül nem a legnemesebb s legszeplőtlenebb; azonban a fokozódott megerőltetés folytán nyert haszon mindenestre az államra hárul. Hogy köztársasági államokban miért nem alkalmazhatók nyilvános jutalmazások vagy miért csak jelentéktelen alakban s felette csekély értékben, a mint sűrűn állítani szokták, épen nem lehet felfogni; magából értetődvén mindenestre, hogy a jogegyenlőséget s a közállomány szabadságát illetőleg a jutalmazások mivolta nem kerít veszélyt az államra. — Jutalmazási eszköz gyanánt mindennemű tárgy alkalmazható, mely az avval felruházottnak tényleg örömet szerez, s mely felől az állam jogilag s erkölcsileg rendelkezhetik. A népek különböző míveltségi fokai s szokásai igen eltérő kitüntetések s élveszközök alkalmazását fogják ajánlani: a pénz azonban majdnem mindenütt besorolható ezen eszközök közé, mert azon lehetőséget nyújtja, hogy a legtöbb alanyi kíváncsolom kielégíttessék. Valjon egyes esetekben a megjutalmazandó állása irányában és felette nagy érdemei esetében a költség nem leszen-e elérhetlen, az persze más kérdés. — De bár mi adományoztassék is, az eszközlendő kellő hatály feltétele, hogy az állam jutalmazásai sem el ne tékozoltassanak, sem elérhetlenek gyanánt ne tüntessenek fel. Az első esetben veszendőbe megy épen a kitüntetés s vele a jutalom s ingere nagy része; a közönséges emberi erők által el nem

érhető jutalmazás pedig oly kevésbé hat, mintha nem is ígértetett volna.

6. *A fegyveres hatalom feletti parancs* lényegesen különböző intézményeket igényel, a szerint a mint több vagy egyetlen egy személy van az államhatalom birtokában. — Az első esetben alárendeltre való átruházása elkerülhetlen; de erre nézve egyrészt arról kell gondoskodni, hogy kellő hatalom bizassék reá, másrészt pedig kellő intézkedések szabassanak, nehogy a reábizott hatalommal dicsvágyó szervezetek érdekében visszaéljen. Az utóbbi vagy a főparancsnokság sűrű változtatása által eszközölhető, a minek persze némely aggrálys oldala van; vagy egyidegen kinevezése folytán, a ki összeköttetések stámpontok hiányában nem képes áruoló terveket forralni; vagy végre, s ez a legalkalmasabb, a kinevezett szigorú ellenőrzése s felelőssége által. — Egyeduralmakban ellenben az államfő maga a fegyveres hatalom természetszerű főparancsnoka; személyes idegenkedés vagy képtelenség esetében alárendeltet hatalmazhat fel. Még theokrátiában sem feltétlenül lehetetlen az állam- s vallásfőre nézve a fegyveres hatalom kezelése, az illető vallásos szellemétől függvén ennek eldöntése. — Minden körülmény s minden államfajban félszeg s veszélyes intézkedés a polgári államfő mellé az utóbbtól független főparancsnokot rendelni.

(a) A következő két pontra kell a tudósítványok követelésekor különös figyelemmel lenni. Először, hogy a hivatalnok azon időben, melyet a jelentés szerkesztése igénybe vesz, hivatala sajátképeni feladatától elvonatik. Másodsor, hogy a jelentések kötelezettsége azon hivatalnokokra nézve, kiknek sem szokásuk, sem kedvök éltöket az íróasztal mellett tölteni, oly elviselhetlen teherré válhatnak, hogy teljesen elijesztetnének hivatalt vállalni. És ez az ingyenesen vagy a majdnem ingyenesen szolgáló tisztviselőkre nézve nagy hiba volna. Épen a legderekabb férfiak akadályoztatnának ez által meg a közállomány javának ajánlani szolgálataikat, kik különben készek volnának az áldozatra; és könnyen ugy eshetnék, hogy kevésbé képesültekhez kell folyamodni. Így péld. felette sok helyt az igen számos s azonfölül haszontalan, rendszeres jelentések ijesztenek derék parasztokat vissza a községelüljáróságot átvállalni, mely tisztség azután jöttment irnokok kezére kerül mind a közállomány, mind a község nagy kárára. Ha Angliában a békebirákat számos jelentés kötelezettsége faggatná, alig tolakodnának eme fontos állomás jelenlegi tulajdonosai e tisztség betöltéséhez.

(b) V. ö. erre nézve a 80. §. (d) jegyzetét.

(c) A titkos rendőrség hatályairól nem csak mind azon országokban, melyekben ez intézmény található, könnyen tudomást szerezhetni, hanem még azok is, kik ezen intézmények élén állottak, egyenesen elismernek némely hátrányokat. Csak *Bourienne*, *Rovigo* s *Gisquet* emlé-

keit kell kézhez vennünk. A titkos politikai rendőrség aljas működéséről leginkább alkalmilag közzétett tudósítványaik tanuskodnak, így jelesül az u. n. fekete könyvek, melyek 1829-ben Parisban, 1855-ben Dresdában jelentek meg. — Az összes intézmény rendszeres feldolgozása még nem létezik. A legterjedelmesebbek s a leghasználhatóbbak, bátor nem mindenkor megbízhatók, VIDOCQ emlékezései.

(d) Épen nem mutat álladalmi belátásra, ha a napisajtó az uralkodó család körében előforduló valamely örvendetes esemény alkalma-
kor amnestiák adását sürgeti. A szabatos állameszély oda fog törekedni, hogy az összes jogszolgáltatás valamennyi iszonylatában távol tartassék az államfő személyes érzületeitől s érdekeitől. És egyáltalán mi köze van a menyegzővel vagy kereszteléssel azon kérdésnek, valjon alábbszállitható-e valamely törvényszékileg kimondott büntetés?

(e) A nyilvános jutalmazások nagyobbára elhanyagolt tanát jelesen dolgozta fel BENTHAM, Théorie des peines et des recompenses. — Bámulatos jelenség az európai álladalmakban a XIX század eleje óta elharapózott alkalmazása a rendjeleknek, melyet, ha egyszer eltünendettek, alig fogunk érteni. A legkülönbözőbb elemek: tényleges érdemek jutalmazása, magas állás külső kitüntetése, kölcsönös udvariasság, számító takarékoság tarkán váltakoznak. Hogy mind ennél csak csekély diszről s egy darabka selyem szalagról van szó, mit se változtat a dolgon. A mig az európai szokás eme értéktelen csecsebecséket állami jutalmazásnak tartja, mindaddig épen nem eszélyes dolog ezen felette olcsó s egyéb tekintetben is, péld.a könnyen alkalmazható fokozás folytán igen alkalmas jutalmazási eszközt tulságos s ésszerűtlen használat által lanként minden becsétől megfosztani.

97. §.

4. Az alattvalói jogok biztosításáról.

Még ha a legszabatosabban meghatározatnának is az alattvalókat törvényesen illető jogok, akkor sem volnának teljesen mentek azon veszélytől, hogy maga a kormány szegendi meg. Ugyanis számos körülmény egyesül, melyek folyton e veszélylyel fenyegetik. Nem ritkán meg van gátolva az ily jog szigorú megfigyelése által az államfő olyast létesíteni, a mit üdvösnek ismert fel. Egyéb esetekben alig lehet majd tagadni, hogy ama jogok birtokosa a közállomány kárára vissza fog velök élni. Ugyancsak összeütközésbe kerülhet az államfő az alattvalók jogaival, midön önző hajlamait s szenvedélyeit követi, vagy átalán midön hatalmával visszaél. Végre s főleg minden hatalomban megvan ama inger, telhetőleg fokozódni s kiterjeszkedni, ennélfogva az ellentálló gádorokat lerontani. Igaz, valamennyi némileg rendezett államban rendelvék jog s kereseti eszközök, melyek az alattvalót sértő államhatalom

ellenében is alkalmazhatók. De nemcsak az utóbbiak igénybevétele számos háborítás s költségeskedés forrása, hanem gyakran még elegendők sem lesznek eme hatalmas sérelmek ellenében a közönséges kereseti eszközök. Már pedig mindent a pusztán alkotmányszerű engedelmesség veszedelmes jogára, tehát a törvénytelenül eljáró kormány elleni ellenállásra támasztani, épen oly észszerűtlen, mint veszélyes volna az államra nézve. Sajátos intézmények szükségeltetnek tehát a kormány ellenében az alattvalói jogok védelmezése végett; és ugyan mindennemű államban, legkevésbé magának a népuralomnak kivételével.

Ama számos intézményeket, melyekre a történet s államésztény figyelmeztetnek, a következő három nézpontra alá sorolhatni: erkölcsi s vallásbeli hatás az államfő akaratára; némely, különösen veszedelmes kormánycselekedetekben azoknak közrejárává, kiknek érdekében rejlik a polgárjogok védelmezése; fenyítési intézkedések a sérelmet keltők s társaik ellenében.

1. *Erkölcsi s vallásbeli hatást* gyakorolni két uton kísérhetni meg. Először különös szentséget tulajdonítván az illető törvényeknek, jelesül isteni parancsokra s vallásbeli dogmákra vezetvén vissza. Másodszor ünnepélyes eskütételt követelvén az államfőtől akár kormányra léptekor, akár egyéb alkalommal. Az első eszköz természetesen nem minden államnem számára alkalmas, jelesül nem illik be a patrimonialis állam szárára s önző jogalapjába s a jogállam józan értelmi felfogása keretjébe; azonban legalább egyes törvényekre s intézményekre nézve még itt se állíthatni teljes alkalmazhatlanságát. Eskütétel azonban mindenütt helyt nyerhet. — Különben nem igen nagy bölcseséget árul el, ha az egyik vagy másik eszközbe szertelen nagy bizalmat találnának fektetni. A történet eléggé mutatja s az emberismeret bőségesen magyarázza, hogy eme ígérek vagy szent rendeletek nem nyújtanak feltétlen ótalmat a kormányhatalommal való visszaélés ellen. Szenvedély, könnyelműség, nyers vadság és önánítás nem igen törődnek velök. Erőteljesebb eszköz után kell tehát látnunk.

2. *Az alattvalók biztosságot nyújtó közrejárává kormánycselekedetekben* ama gondolatot alapszik, hogy senki egykönnyen nem fog önön joga sérelmezésében megnyugodni; és hogy a legtöbb s a legfontosabb jogsérelmek a kormány bizonyos egyes cselekményeinél fordulnak elő. Ha pedig erre nézve, legalább a legszámosabb esetben megelégednek egyesek közrejárávával s azokra bizzák a többiek jogának védelmét, úgy ez

azért történik, mert valamennyi állampolgár beleegyezése eszközése felette nehézkes eljárást követelne. — Itt is kétségkívül szabatos az alapgondolat; de legalább közvetlenül alig lehet tökélyről szó. Ugyanis kétségkívül azon bökkenője van egyrészt a dolognak, hogy nem lehet mindenkor az illetők belátására s bátorságára számítani, másrészt szükségképen olyszerű viszony fog a kormány s nép közt keletkezni, mely jelentékeny visszavonásra s akadályokra vezetend. Mindenesetre oly intézmények létesítésére kell tehát törekedni, melyek a biztonság eszközését csakugyan valószínűvé teszik s melyek az államhatalmat nem sértik létegeben (a). Erre nézpe pedig tapasztalatilag a következők szükségesek, melyek az értelem próbáját is megállják:

Hogy az összesség nevében közrejárulók kiszemelése oly módon történjék, mely a *szükséges szellemi tulajdonságok* lételet valószínűvé teszi;

Hogy a kormány meggátoltatása jogtalan cselekményeket végezni a *szükséges s hasznos esetekre* szorítkozzék s jelesül oly terjedelmet ne nyerjen, mely az államot jogai s kötelmei teljesítésétől vonja meg;

Hogy az államhatalom több egymástól független hatalomra *ne forgácsoltassék fel*, melyek ellenségesen álljanak szemközt s az államot bensejében szétdőlják; végre

Hogy oly esetekben, melyek gyors kormánycselekményt tesznek szükségessé, kivétel engedtessék meg a közönséges marasztó jogkorlátozásoktól eltérhetni.

Ezen gondolat közelebbi kifejtése eme kötelezettség megfigyelése feltétele alatt különféleképen létesíthető; természetesen a siker különböző fokozata szerint.

- a) Valamint a kormányhatalom egy férfiúra van ruházva, úgy a népjogok képviselője is *egy* egyénre vagy igen kevesekre lehet bízva. Az utóbbi tehát a kormányhatalom bizonyos meghatározott cselekményeibe belevonandó, úgy hogy csakis megnyugvása folytán nyerhessen jogi érvényt; azon joggal is felruházhatni, hogy megtörtént sérelmek ellenében keresettel lépjen fel. Önön biztossága kedvéért sérthetlensége biztosítandó hivatalos cselekményeiért s feltételül szabassék, hogy felelősségre nem vonathatik; időről időre eszközözlendő választása buzgalmat keltsen benne s arra indítsa, hogy a nép vélekedését érvényesítse. — Eme intézmény hatályát magában véve alig lehetne kétségbe vonni, azonban egyesegyedül a személyiségre

támaszkodik, minélfogva nem ment minden veszélytől. Dicsvágyó vagy gyűlöletes szenvedélyektől ostorozott egyéniségre találnák eme nagy hataimat ruházni, melylyel azután a közállomány kárára s az államhatalom veszedelmes megszorítására visszaélni napirenden volna. Az összes intézmény tehát, ha nem is feltétlenül gáncsolandó, minden esetre igen nyomós kételyeknek van kitéve (b).

- b) Ha azon nézetből indulunk ki, hogy a polgárok érdekei s jogai lényegileg társadalmi helyzetök által határozvák meg, továbbá, hogy kiki azon viszonyokat ismeri a legpontosabban s védelmezi a legjobban, melyek legközelebb érintik, végre pedig, hogy a közállomány java valamennyi egyesek igényei kielégítése folytán létesül: önkényt azon gondolat fog magának érvényt szerezni, hogy legközelebb az *alattvalók különböző osztályai* hivassanak meg különleges jogaik védelmezésére és hogy csak a valamennyivel közös ügyek tárgyalassanak közösen. — Itt is sikeres eredmény fog jelenezni s nevezetesen attól nem kellend tartani, hogy a kisebbszerű társadalmi s állami körök a többség gondatlansága vagy ellenszenve folytán rövidséget szenvedjen. De továbbá azon előnye van ennek az intézménynek, hogy a társaik védelmezésére kiszemelték választása a személy pontosabb ismeretével s a képesültség könnyebb megítélésével eszközöltethetik. Azonban árnyoldalai is vannak ez intézménynek. Ily különszerű s talán felette számos jogosultakkal szükségképen nehézkes leszen a tárgyalás s egyezkedés; gyakran nem lehet majd a különböző képviseltek véleményeit összeegyeztetni, ennek folytán azonban egyenlőtlenység fog lábra kapni az állampolgári viszonyokban vagy számos szükséges intézmény teljességgel abbanhagyatni; legkivált azonban az állam egységes gondolata szenvedhet általa csorbát, ha a polgárok merőben kizárólagos ügyeik képviseltekben elakadnak és azután legfontosabb ügyeikben nem mint egységes összesség vélekednek s cselekednek (c).

- c) Részint az imént érintett fontolgatások, részint az ujkori míveltségéből folyó törvény előtti egyenlőség, végre azon felfogáshoz vezettek, mely szerint az *alattvalók összessége* közös jogaikat a kormány átellenében kebeléből választott felhatalmazottak által képviselteti. Itt első vonalban a közös jog áll és egyes jogállapotok sérelmezése csak anynyiban képezi kereset tárgyát, a mennyiben az is az állam

átalános feladatán ejt csorbát. A képviselők választása az összes lakosság dolga; kerületekre való felosztása az eljárás könnyítésére szolgáljon. Ha a képviselő gyűlés ennek daczára is több részre szakad, úgy ez nem a különböző jogkörök különleges védelmezése végett történik, hanem elhamarkodások kikerülése és józanabb s meghánytabb tanácskozás eszközzése érdekében.

Eme különböző eszközöket az alattvalóknak védő közjárulást engedni a kormánycselekedetekben nem minden államban lehet egyenlőképen alkalmazni. Egyes néptribun rendelése magában véve mind egyeduralmakban, mind aristokrátiákban helyt nyerhet; és ha főleg a klasszikai államban volt szokásos, azért épen nem lehetetlen teljességgel az ujkori jogállamban. Az egyes rendek képviselője legközelebb a patrimonialis államnak felel meg, melyben történetileg is alakult; azonban ha a társadalom létszerűségét az ujkori jogállamban több figyelemre fogják méltatni, úgy — természetesen lényeges változásokkal — ismét alkalmazást nyerhet a képviselő ezen alakja. Legközelebb az összeségből eredő képviselőt felel meg leginkább korunk felfogásának, és ugyan nemcsak fejedelemségekben, hanem népuralmakban is meghonosult az ilyszerű képviselőt a szintén választott hatóság átellenében. Hogy ellenben sem a kényuralomban, sem a korlátlan monarchiában helyt nem nyerhet ezen intézmény, mely az államfő korlátozását célozza, magában eme államok fogalmában rejlik. Ugyancsak azt is könnyen beláthatni, hogy theokrátiában az alattvalók rostáló bírálata az isteni parancsok, ámbátor emberi ajkak által közvetítetik, nem igen fér össze, de nem is igen szükséges a hívők számára. Tiszta népuralmakban végre saját szenvedélyeitől kell a népnek tartania, de nem alaki jogtalanság elkövetésétől; nem szorul tehát az utóbbi ellen ótalomra.

3. Mint valamennyi emberi viszonyban, úgy az állampolgári jogok védelmezését illetőleg is jó hatálylyal lesz a *fenyítések szabatosan körülírt rendszere*. Hogy azonban, a fenyítések megfelelő fokozatán kívül, kiválólag értelmes s rendíthetlen felperesek és önálló s a kellő hatalommal fölruházott bírák szükségeltetnek, az nem szorul bizonyításra; sajnos, hogy nevezetesen az utóbbi követelmény törvénytelen kormánycselekedetekre való alkalmazásában igen nehezen teljesíthető. — A felperesre nézve mindenelőtt kétségtelenül áll, hogy nem illethet bárkit a nép közül törvényszéki megindítható kereset. A kereseti jog ilyszerű kiterjesztése kiáltó visszaéléseket szülne

és a magasabb államhivatalok betöltését teljesen lehetlenné tenné, miután még a legderekabb férfiút is mindennemű gonosz okokból kiállhatatlan idővesztegetéssel és boszantással üldözne. Az egyesek állítólagos sérelmét előbb illetékes hatóságnak kell megvizsgálnia s jóváhagynia, hogy hatálya legyen. Ilyszerű hatóság külön rendelhető, vagy a népjogok védelmezésére hívott gyűlésre vagy egyénre ruházható az ebbeli jog is. — Hogy oly bírákra tegyenek szert, kik jogi ismereteket, állami megfontoltságot, függetlenséget s hatályt keltő állást egyesítsenek, számos kísérletek tétettek, a nélkül hogy egyike is minden tekintetben kiállhatná a próbát. A felsőház péld., a hol ugyan léteznek, nem elfogulatlan egészen és nem áll elég távol az ügyektől; közönséges legfelsőbb törvényszék nem nyújt az állami belátást illetőleg biztosságot; külön kirendelt államtörvényszék nehéz elvkérdések fessegetésekor könnyen egyes alkatrészeire fog oszladozni a helyett, hogy egy egészszé összesülne; jogtudó bírák szertelenül a formához tapadnak, az esküdtek igen is a közvélemény pillanatnyi hullamzatához simulnak. Erre nézve tehát az aránylag legkevésbé tökéletlen intézménnyel kell megelégednünk. Ilyennek jelenkezik pedig, ha létezik ily alakulás, egy soktagu felsőház, mely magas állású jogtudósok által egészítették ki; vagy egy külön kirendelt államtörvényszék; tagjai bizonyos számát a kormány nevezné ki, ugyanannyi jelölt közvetett vagy közvetlen népválasztásból kerülne ki, mely elemek egybekapcsolása s kiegyeztetése oly tagok által kíséreltetnék még, kik vagy közösen választatnának, vagy sors útján jelöltetnének meg. — Vád alá pedig mind azokat szabadna helyezni, kik önállóan képesek a kormányhatalmat a népjogok csorbítására alkalmazni; egyeduralmakban azonban a fejedelem ki van véve, kinek megtámadása az összes épületet megrendítené és azonfölül oly kétségbeesett támadásra ingerelné, mely az összes fennálló jogállapotot veszélylyel fenyegetné. — Különben az összes intézmény mind a népképvisellettel lehet kapcsolatban, mind magában önállóan is megállhat. Az első esetben azonban természetesen nem indíthat a népképvisellett oly kormánycselekedetek miatt keresetet, melyeket korábban maga javallott (d).

(a) A népképviselleti gyűlés jogi viszonyait illetőleg l. fenn a 32 s 48. §-ket.

(b) A római néptribunusok, az aragon justiza major és lényegében az ephori intézmény Spartában példái annak, hogy egyesek bíztak meg a jogképvisellett a kormány átellenében. A „justiza major“-ra

nézve I. BREYER, De justitia Aragonum. Jen., 1800. — A spartai ephorokról I. WACHSMUTH, hellenische Alterthumskunde. I. köt. 222. l. — SCHOEMANN, antiquitates juris publici Graecorum. 127. l. — A római tribunatust illetőleg: BECKER, Handbuch der röm. Alterthümer. II. köt. 244. l. — LANGE, Römische Alterthümer. I. köt. 592. l.

(c) Össze nem tévesztendő a rég elhalt rendek s képviselőik történetileg s politikailag dőre s félszeg felelevenítése és a népjogok fel fogása társadalmi álláspontból. Miglen amaz a mult ködébe merülend, az utóbbi talán a jövőndé élettel alakja, ha sikerülend az egyes társadalmi körök képviselétét oly egészszé egyesíteni, mely az egész népet s államot összetömbíti és mely a valamennyiökkel közös ügyeket tartozandó ellátni. Közlebb kifejtí e gondolatot a D. VIERTELJ.-SCHRIFT, 1852. évi 3. sz. következő cikke: Das Repraesentativ-System, seine Mängel und die Heilmittel és WINTER műve: Die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Gött., 1852.

(d) A vád alá helyezés összes rendszerét, nevezetesen az állam törvénysszé alakítása különböző lehetőségeit I. MOHL, Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung. Tüb., 1837. V. ö. LABOULAYE, Essai sur les lois criminelles des Romaines conc. la responsabilité des magistrats. Par., 1845.

2. KORMÁNYZATI POLITIKA.

98. §.

a) A kormányzat főrendszerei.

Bármily feladatot tűzzön is magának az állam, kormányzatának kellőképen gondoskodnia kell a parancsok megfelelő végrehajtása, az ügyzetek értelmes terv szerinti felosztása és az egyes hatóságok képesültsége felől feladatát szabatosan megoldani. E végből szükséges tudomást szerezní a *kormányzati létszerességek különböző főrendszereiről*.

Már pedig három viszonylat vonandó e tekintetben vizsgálat alá; az egyes hatóságok alakulása s egybekapcsolásuk az államterülettel összeeső egészszé; az egyes hatóságoknak adandó benső berendezés; az államhivatalnokok személyes viszonyai az államhoz.

1. *Valamennyi állam hatóságai létszeressége* észszerűen két alapgondolat szerint lehet berendezve. — Ugyanis az állam által elintézendő összes ügyzettömeg logikai szabályok, tehát tárgyaik szerint osztatnak fel s minden osztály számára a szükségletnek megfelelő számú s nemű hatóságok rendeltetnek. Ez az ugy nevezett *tárgyi rendszer (Realsystem)*, melyet

azonban inkább a *logikai* név illet meg. — Vagy a jelenkori állam minden egyes részében megtartatik ama kormányzati intézmény, melyet régi idők óta megszokott, tekintet nélkül arra, vajjon megegyeznek-e a különböző tartományok tiszti létszerességei. Csak azok az intézmények és államtisztségek, melyeknek egyformasága hiányában nem lehet államegységről szó és melyek nélkül az állam ellenkezőleg *több* ugyanazon államfő alatt álló államra szakadna, közösek ezen esetben. Így nevezetesen a sereg igazgatása, a külügyi, talán, bárha nem ugyanazon szükségességgel, a legfelsőbb pénzügyi igazgatás, az államtanács, a törvényhozói hatóság. Éme a megszokott megőrzésére irányuló létszeresség *tartományi rendszernek* nevezetik, szabatosabban a *történeti* megnevezés illetné (a).

A *tárgyi rendszerben* az összes államterület összefüggő egység gyanánt jelenkezik, mely minden részében teljesen egyformán ugyanazon hatóságokkal és ugyanazon tárgyi s alaki kormányzati intézményekkel van ellátva. E végből az ügyzetek mindenekelőtt nehány nagy tömegekre osztatnak és ugyan benső rokonságuk, tehát az állam fötevékenységei szerint; a logikailag legszabatosabb felosztás pedig öt tömeget különböztet meg, ugyanis a belügyi feladatokat illetőleg kettőt: az igazságszolgáltatást s a rendészetet; a külügyi viszonyok ellátását illetőleg szinte kettőt: a diplomáciát s a hadügyet; végre az állam céljai igényelte tárgyi eszközök előteremtését, a pénzügyet. Igen nagy államokban, vagy a hol helyi vagy időleges okoknál fogva egy bizonyos tevékenységre kiváló figyelmet kell fordítani, eme nagy, lényegileg különböző tömegek egyes részeit el is lehet a törzstől különíteni s külön főosztály gyanánt a többiekhez mellérendelni. Így péld. a hajóhadat a szárazföldi sereg mellé; a köz-építkezéseket, a kereskedelmi s ipar előmozdítását a rendészeti ministerium mellé; az államjavadalmak különyszerű igazgatását az államháztartás mellé.

De akárhány ilyszerű osztály képeztessék is, ezen egyes ügyzetágak valamennyie felett közös főfelügyelettel s legfelsőbb rendelkezési joggal az államfő áll, úgy hogy végre is az összes hálózat valamennyi fonala kezében összesül. Közvetlenül alatta áll minden egyes főosztály, departemens vagy miniszterium élén egy kormányzó hatóság. Ez utóbbinak alárendelvék a végrehajtással megbízott államtisztségek, melyek ismét különböző fokozatok szerint oszthatók fel; megjegyzendő az utóbbiakra nézve, hogy a hasonyszerű hatóságok száma lefelé öregbedik, azaz a kormányzati kerületek terjedelme mind kisebbé válik,

minél alantabb állnak s minél több részletekkel van dolguk. Miután a nagy főosztályokban az egyes előforduló ügyzetek között még lényeges különbség fog jelenkezni, úgy a munkafelosztás elvét követve az egyes főosztályokban rendszerint újabb felosztás eszközöltetik a közelebbi rokonság szerint, minélfogva mindegyike nagyobb vagy kisebb számú szolgálati ágakra is szakad. Így péld. a pénzügyi osztály az államjavadalmak — talán külön az erdőségek, bányák — az adók, az építkezés, a pénztárkezelés és a számadolás igazgatására, a belügyi főosztály a közegészség, a kultusz, a tanügy, az országutak s vízépítkezések, a községügyek stb. igazgatására. Mind a külső berendezés és az ügykezelés módozata, mind a sajátos földrajzi kerületek utalása az alsóbb hatóságok számára telhetőleg hasonszerűen történik, és ugyan nemcsak ugyanazon főosztály alszakaszait, hanem a különböző főosztályok hatóságait illetőleg is.

Ilyképen rendszeresen felosztott s valamennyi részében megegyező egész keletkezik, melyet többoldalú csúcsba kifutó gúlához lehet hasonlítani. Egyes kivételeket a rendszer alól különös viszonyok igényelnek, melyek azonban az egésznek rendíthetlen rendje átellenében alig jönnek tekintetbe.

Egészen másképen áll a dolog oly államokban, melyeknek a tartományi rendszer szerint rendezett kormányzatuk van. Itt sem a hatóságok nemének s berendezésének egyformaságát, sem az egyes földrajzi kormánykerületek hason nagyságát nem célozzák; hanem a mint az állam egyes részeiben az ügyzetek ellátása szokásos vala, úgy meghagyatik korábbi állapotában. Az egyes tartományok összes törvényhozása különböző, a hatóságok elnevezése s illetősége egyenlőtlen, a felebbezések száma eltérő lehet; és ha valaha megegyezés vagy a munkafelosztás törvénye szerint logikai felosztás fog helyet, úgy ez csak esetleges, nem lényeges s nem átható. Rendszeres egészről tehát itt szó se lehet, hanem csak történeti hagyományról.

Eme két rendszer között választani nem oly igen könnyű, a mint az talán a tárgyi rendszer alaki s elméleti előnyei átellenében első tekintetre látszhatnak. Kétségkívül megkönnyíti a tárgyi rendszer az állam legfelsőbb kormányát egyszerűsége s áttekinthetősége folytán; ugyanezen okoknál fogva előmozdítja a népképviselőlet tevékenységét; öregbíti a végrehajtás egyöntetősége s gyorsasága által a kormány erejét; egyszerűsíti a törvényhozást; hivatalnokok alkalmazását az állam minden részében lehetségessé teszi; hatálya általánossága által fokozza végre a nemzeti öntudatot s a közvéleményt. Ellenben

régi szokásokat törölvén el, legalább kezdetben gyűlöletes, sértő; nem veszi a helyi szükségleteket és a különböző néptörzsek sajátosságait figyelembe; elkeseíri ennél fogva az utóbbiakat s megsemmisíti lassanként; a magasabb hatóság netaláni balfogását az egész országba becsempészi; a legfelsőbb hatóságok keblében, nevezetesen a miniszteriumoknál majdnem elintézhetlen ügyzettömeget halmoz össze; az utóbbiak ennél fogva nem szerezhetnek az egyes esetekben kellő személyismeretet. Az így berendezett kormányzat erőteljes, könnyen kezelhető s szabályszerűen ható hatalom, de méltán kell azon veszélytől tartani, hogy formassággá s gépiességgé fajuland. Megindítása s létszerezése életteli szellemet igényel, de azután elsatnyulhat s ugy tengődhetik (b).

A tartományi rendszernek majdnem az ellenkező sajátos tulajdonságai vannak. A helyett, hogy egy új nemzetiséget teremtsen vagy egy létezőt öregbítsen, megőrzi az erőteljes hagyományos törzséletet s szellemet; a könnyű és egyöntetű intézkedés helyébe megalégedettséget kelt, figyelembe véve a megszokott intézményeket és mindenképen, még a legfelsőbb állomásokon is ismervén az egyes előforduló esetek szükségleteit; az ügyzetkezelés könnyítése helyébe logikai munkafelosztás folytán czélszerűségét eszközli helyi megszokás által; a becsempészkedő hiba kisebb körre szorítkozik, azonban a haszon is helyi marad; ragaszkodást szül a létezőhöz, de nem tudatos hazaszeretetet.

Ily körülmények között a legtöbb esetben a tárgyi rendszer leszen tanácsos; azonban oly államokban, melyeknek lakossága lényegileg különböző nemzetiségekből áll, azok pedig egyenlőtlen műveltségi álláspontot foglalnak el, tehát eltérő életnézetek s szükségletek forognak fenn, vagy ott, a hol az egyik területi rész imént, és ugyan nem teljes megalégedésére szereztetett meg, ott a kormányzat tartományi különfélesége megtartása legalább legközelebb a legczélszerűbbnek jelenkezik.

3. Minden államügyzet ellátása, a tényleges végrehajtás kivételével, majd *egy tisztviselőre*, majd *többekre* bízathatik (c). A két ellátási módozat átalagos következményei a következők:

- a) *Többek*, tehát *testület*, *collegium* általi ellátás esetében bizonyos, hogy érettebb tapasztalat fog helyt nyerni; hogy egyesek túlhajtott nézetei és különös hajlamai vagy ellenzenvei nem fognak lábra kapni; hogy a vesztegetés megnehezítettetik; de az is, hogy több időt fog igénybe venni, tehát nehezkesebb eljárást tanusítani. *Igen valószínű*, hogy az ügyek pontosan meghányatnak; hogy a következtetések-

ben jelenkező hibák s hanyagságok fel fognak fedeztetni; de az is, hogy kevesebb részvét fog a feladatok irányában jelenkezni, csekélyebb tetterő s következetesség; végre, hogy a rendkívül szellemdús gondolatok s merész vállalatok visszautasíttatnak. *Lehetséges végre*, hogy a tapasztalás idővel derék s tanulságos tételekre vezetend, melyek azután következetesen alkalmaztatnak; de az is, hogy makacs s léha ragaszkodás kap lábra a megszokott irányában.

- b) A tisztség átruházásakor egyes személyre ellenben *bizonyos*, hogy sok idő fog megtakaríttatni; hogy könnyű mozgékonyság, a magára hagyottság üdvös s káros következményei, az egyes egyének személyisége, tehetségei, hajlamai s hibái jelentékeny befolyást fognak az ügyekre gyakorolni; hogy tiltott eszközök által könnyebben helyt nyerhet a vesztegetés; igen *valószínű*, hogy a személy változtakor érezhető változás eszközöltetik a kormányzatban; hogy az alantabb álló tisztviselők személyes ragaszkodással viseltetnek a derék férfiak irányában, de az is, hogy oly ügyek silányabbul fognak elintéztetni, melyek iránt a hivatalnok ellenszenvvel viseltetik; végre *lehetséges*, hogy az összes feladat teljességgel elhanyagoltatik.

Miután mindkét rendszer egyesítése ugyanazon ügyzetkör ellátására alig létesíthető, miután továbbá legalább a legfontosabb ügyek számára az egyik vagy másik rendszerhez kell folyamodni; ugy a legtanácsosabb leend, az állami tisztségek lényeges feladataihoz képest határozni betöltésökre nézve. Ahol tehát telhetőleg érett meghányásról, minél dúsabb tapasztalat hasznosításáról, egyoldalúságok s merények kikerüléséről van szó, ott az illető hatóság testületileg rendezendő. Ha ellenben személyes felügyelet, gyors eljárás, közvetlen fellépés a siker feltétele, ott egy egyes tisztviselő inkább helyén leend. Az utóbbi intézmény veszélyes volta, különösen gondos kiszemelés és szigorú felelősség folytán mellőzendő némileg. — A tisztségek első neméhez tartoznak nevezetesen a törvényszékek (*d*); a legfelsőbb tanácskozó hatóság; a technikai ügyzetágak vezérlő állomásai; az egy hivatalnok által betöltendő tisztségekhez ellenben a végrehajtó hatóságok, nevezetesen tehát, a törvényszékek kivételével, valamennyi első foku hatóságok.

3. Átható fontosságú végre, *hogy mi módon nyeretnek a tisztviselők a közállomány szolgálatára (e)*. E tekintetben négyféle lehetőség jelenkezik: sorszolgálat, mely bizonyos rendben valamennyi polgárt igénybe vesz; egyesek kényszerkiszemelése;

ingyenesen szolgáló önkénytesek nyérése; végre fizetéses, bárha önkényt jelenkező, de csak bizonyos feltételek alatt elfogadott egyénekre való átruházás. Eme különböző módon nyertek általános képesültsége igen különféleképen jelenkezik. — Ha a sorozószolgálat esetében ki is záratnának a legképtelenebbek, úgy mégis csak a szellemi képességek legközönségesebb mértékére, tehát csak első fokú elemi műveltségre lehet számítani, felette sűrűn kell a személyekkel változtatni, hogy az intézmény el ne veszítse eredetleges jellemét, másrészt azonban igen nagy az alkalmazandó egyének száma, az állami költségkedés felette csekély, ha ugyan egyáltalán szükséges volna, végre lehetséges, hogy általános iparkodás is öregbitendi az intézmény sikerét (*f*). — A kényszerkiszemelés esetében választani lehet a legképesültebbek közül; nem igen mulhatik a számon sem; azonban a közügyek ilyszerű átruházása szertelenül nagy terhet ró az illetőkre, kik ekként sajátképeni élethivatásuktól vonattak el. Világos, hogy nem minden szolgálattevő fog jószántából működni. Szükséges különben szertelen nagy méltatlanság kikerülése végett időnként változást eszközölni, a minek folytán azután a szolgálatban járatlanokkal kell beelégedni, kik eleinte hiányosan töltik be kötelességöket (*g*). — Oly férfiakról, kik önkényt ajánlkoznak az államnak ingyenes szolgálatokat tenni, méltán vélelmezhetni, hogy szilárdabb kötelességérzetet, határozottabb iparkodást s megfelelő ismereteket fognak tanusítani; ajánlkozásuk az államnak lehetővé teszi jelentékeny megtakarításokat eszközölni; erkölcsi s állami tekintélye pedig az ily tisztviselőknek a nép előtt jelentékeny leend. Másrészt sem azt nem várhatni, hogy az ily önkénytesek egyáltalán kéjelmetlen, alárendelt s gépies ügyzeteket fognak magukra vállalni, sem azt, hogy összes idejüket a közállomány szolgálatának szentelendik. Szigorú formások és nagy felelősség egészen visszajesztené őket. Vagy sűrűn kell tehát majd változtatni, vagy számos egyidőbeli kinevezéseket eszközölni; egyáltalán csak befolyásos s mégis könnyen kezelhető tisztségekkel szemközt lehet ily önkényt vállalkozókról szó. Hogy azonban az összes intézmény csak gazdag s közállapotával megelégedett nép között gondolható, nem szorul külön bizonyításra (*h*). — Ha önkényt, de fizetésért ajánlkozók közül lesznek a tisztségek betöltendőik, nem egy könnyen nem leszzen bő választás, ha csak a fizetések megfelelőik; az állam a képesültségre nézve oly feltételeket szabhat, melyeket szükségeseknek tart; ezeknek szigorú megtartását minden tekintetben követelheti. Ily feltétel gyanánt nevezetesen tökéletes elméleti s gya-

korlati készültséget igényelhet. A belszolgálatot egyesegyedül a czélszerűség szempontjából rendezheti be s nem a tisztviselők kivánságai szerint. Ígyformán az alaki ügyzetellátásban jelentékeny ügyesség, a hosszú szolgálat folyamában tökéletes ügyismeret s dús tapasztalás fog szereztetni. Végre a hivatalnokok, kik a közügyek ellátását éltők feladatává tüzték, a társadalom egy külön osztályát képezik, mely szorosan a kormányhoz fűződik s melyet könnyűséggel alkalmazhatni minden tekintetben. Másrészt azonban felette drága ezen intézmény; a munkálkodáson meglátszik, hogy bérenczek végeznek; a hivatalnokok összesége többé kevésbé távol esik a nép szükségleteitől s nézeteitől.

Nem szenved kétséget, hogy a hivatalbetöltés eme négy neme közül csak a fizetési önkénytesek befogadását lehet teljesen az államszolgálat valamennyi részében alkalmazni, miután az emberi hajlamok, erők s külső viszonyok nagy különféleségénél fogva tapasztalatilag minden ügyzetnem számára akadnak vállalkozók. A sorszolgálatról ellenben csak teljesen egyszerű s minden értelmes ember által könnyen elintézhető ügyzetek átellenében lehet szó; a kényszerkiszemelési rendszeréről csak oly szolgálatokat illetőleg, melyeknek ellátását szükség esetében erőszak által is kikényszeríthetni s melyeknek begyakorlása nem sok időt igényel. Fennebb érintettük már, hogy mely ügyzetek alkalmasak egyedül az ingyenesen s önkényt tisztiségeket betöltő férfiak számára. Szabatosnak tehát a következő intézkedést lehet mondani: annyi ügyzetet sorszolgálat által elintéztetni, a mennyi csak az összerű államban lehetséges, ha az ország gazdasági s állami viszonyai megengedik s a mennyiben ily tisztviselők egyáltalán alkalmazhatók önkénytesek szolgálatai fogadandók el, a maradék fizetési hivatalnokok által látandó el. A kényszerkiszemelés ellenben a mennyire csak lehetséges kerülendő. Persze hogy a teméntelen állandó seregek e nyomasztó terhet kikerülhetlenné tették, részint a toborzás roppant költsége, részint a legénység szabályos beszedése szüksége folytán.

Az államalakzat különfélesége csak csekély befolyást gyakorol a kormányzat általános létszeresítése tanára. Bármily végső czélokot tart is az állam szem előtt, az előforduló ügyzetek mindenkor sikeresen intézendők el. E tekintetben tehát, az alkalmilag tett megjegyzéseken kívül, csak a következőre szorítkozhatunk. Ha valamely államnem a kiosztott parancsok különösen gyors végrehajtását igényli és az államhatalom érezhető jelenlétét követeli, akkor egyes hivatalnokok inkább helyökön lesznek, mint testületek. A kényuralom péld. nem tür meg más

intézményt. A hol ellenben a hatalom mérsékléséről van szó, ott a testületi ügykezelés megfontoltabb eljárása jobb szolgálatot fog tenni. Azért ajánlatos ez intézmény nevezetesen az ujkori korlátlan egyeduralom számára, hogy erőszakos uralomná ne fajuljon. Minél számosabb és bonyolódottabb célokra tartozik az állam törekedni, annál szükségesebb logikai osztályozásuk, míglen szükség esetében ugyanegy hatóság több egyszerűbb, bárha különböző nemű feladatokat is megoldhat. Azért vette a tárgyi rendszer eredetét az ujkor államában, míglen a patrimonialis állam az állomások sokkal csekélyebb osztályozása s száma mellett is fennállhatott. Az önkénytes szolgálatok végre oly államot tételeznek fel, melyben hazaszeretet, megelégedettség s szabad mozgalom fejlődhetnek; hasztalanul várják tehát majd szigorú egyeduralmakban. A theokratiákban pedig önkénytesek ajánlkozása a parancsolatok végrehajtására össze nem egyeztethető az ember viszonyával az istenséghez.

(a) A tárgyi s tartományi rendszer fogalmáról s különböző sajátosságairól l. kiválóan: MALCHUS, Politik der innern Staatsverwaltung. Heidelb., 1823, I. köt. A tárgyi rendszer különben aránylag egészen új intézmény. Franciaország volt az első állam, mely logikailag rendezett kormányzati rendszert kapott. Az alkotmányozó gyűlés vetette meg alapját, a consulság alatt azután alaki kifejlését nyerte. Ausztriában a mult tized ebbeli kísérlete gyalázatos kudarcot vallott. Angliát s Magyarországot, mely országok a kormányzatban is telhetőleg a történeti fejleményhez símulnak, említhetjük a tartományi kormányzat élő példái gyanánt.

(b) A tárgyi rendszer bővebb tárgyalását, jelesül pedig központosító túlhajtásairól l. MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. III. 197. A központosítás ellen síkra keltek: RAUDOT, De la décadence de la France. 2. kiad. Par., 1850; — U. A. De la grandeur possible de la France. Par., 1850; — RICHARD, De l'administration intérieure de la France. I. II. Par., 1851.

(c) A testületi rendszer különböző sajátosságairól l. MALCHUS, Politik der innern Staatsverwaltung. II. köt. 1. l. Megjegyzendő azonban, hogy ez államférfiú buzgóbban ajánlja az egyéni rendszert, semmint igazolni lehet. E fontos kérdés elhanyagolása az irodalomban igen sajnós.

(d) Alig nevezetesebb Anglia intézményei közül egyik is, mint az, hogy nem igen törekednek a törvényszékeket testületileg rendezni, hanem legnagyobb részét, és ugyan a legfontosabbakat, egyetlen egy bíró által töltik be. Így a lordkorlátnok, az alkorlátnok, az admirális bíró stb. egyéni bírák. A jogszolgáltatást a jogtudósok legkiválóbb egyénei megnyerése által iparkodnak biztosítani, kiket azután rangra, tekintélyre s jövedelemre nézve telhetőleg kitüntetnek; a többit a kötelességérzetre s a nyilvánosságra bízzák. Semmi sem bizonytalanabb, mint az, hogy e merész intézmény hiányosabb a szárazföldi felfogásnál,

mely a testületi berendezésben keres a képtelenség s romlottóság ellen ótalmat, minélfogva csekélyebb fizetést szolgáltat s közészerű tehetőségekkel is kénytelen beelégedni.

(e) L. fenn a 34. §. 174. l.

(f) A sorszolgálat ujkori államunkból egészen eltűnt, a mit nem lehet eléggé sajnálni. Az esküdtszéki szolgálat bizonyítja, hogy a közvéleménynek és az egyesek érdekének megfelelő megbízás kitűnően fogna teljesíttetni. Minél magasabb valamely nép állami műveltsége, s minél inkább meggyőződésévé válik, hogy a kormány a közállomány javára törekszik, annál több s annál fontosabb ügyeket bízhatni a polgárookra sorszolgálat által végzendőt.

(g) A kényszerkötelem legnevezetesebb példáit, ugyanis a magasabb hivatalokra való erőszakolást, Anglia s Hamburg városa mutatja. Angolországban ugyanis a sherifisztség átruházása az illető akarata ellenére is eszközölthetik, sulyos pénzbírság rovadván különben fenytés gyanánt reá. Hamburgban még az állam kormányában való részvét, ugyanis a senatori méltóság elfogadása is kikényszeríthetik, és pedig a száműzés sulyos büntetése alatt.

(h) Az önkényt s ingyenesen szolgálók rendszerét szabatosan tünteti fel VINCKE Angolország belkormányzatáról irt művében. Talán annyiban mégis hiányosnak mondhatnók, a mennyiben jó oldalait igen is kiemeli.

99. §.

b) A jogszolgáltatási politika.

Azon követelményeket, melyeket a derék igazságszolgáltatás a jog szempontjából tartozik céljául tűzni, már fennebb (35. §. 183. l.) előadtuk; tökéletes megvalósításuk azonban sokszerűen eszközös s megfelelő eszközök kiszemelésétől függ. E tekintetben pedig kiválóan a következő szabályok veendő figyelembe (a):

1. A jogszolgáltatás jó rendjének első feltétele *köre szabatos meghatározása*, hogy az egyes ágai ellátásával megbízott hatóságok egy egészszé fűződjenek s belőlök minden idegenszerű elmaradjon. Szükséges pedig ez nemcsak oly államokban, melyeknek kormányzata a tárgyi rendszer alapján van rendezve, hanem egyáltalán a kormányzat minden létszerezésében, mert csak ez esetben intéztetnek el a jogi ügyzetek kizárólag jogi elvek szerint és gyámolítják s egészítik ki egymást a különböző jogintézmények. E végből

a) Az összes megelőző jogszolgáltatás, tehát a jogrendészet (Praeventivjustiz) mint a jogszolgáltatás egyik alkatrésze veendő figyelembe és látandó el a megkivántató, kizárólag számára rendelt hatóságokkal. Hogy eme hatóságok nem

törvényszékek, nem törvényszéki formák szerint tartoznak eljárni, és hogy az illető hivatalnokok nem igényelhetnek bírói tiszteletet, mindenesetre a dolog fogalmában rejlik; mindazonáltal azt se lehet kétségbe vonni, hogy a szűkebb értelemben vett kormányzattól teljesen eltérő hatáskörük van, minélfogva kizárólag az utóbbival terhelendők. Csak a legalárendeltebb figyelmeztetés végrehajtás végett rendelt ügynökökre nézve lehet e tekintetben kivételt megengedni, tehát egyéb államcélokra való alkalmaztatásukat eltérni.

- b) *Elkövetett bűntettek felfedezése* is a jogszolgáltatás, nem a rendészet dolga; minélfogva hatásköre alá helyezendők a megfelelő jogosultságok s eszközök.
- c) Miután a jogszolgáltatás nemcsak nézeteket tartozik kifejezni, hanem inkább a törvénynek hatályt szerezni; miután továbbá a hivatal méltósága csorbát szenved, ha a végzés végrehajtása egyéb hatóságoktól függ: következik, *hogy a törvényszéki ítéletek is a jogszolgáltatás dolga és ugyan mind a polgári, mind a fenyítő ügyekben. A közvetlen végrehajtás különös hivatalnokokra bízathatik, a felügyelet azonban s az igazgatás a jogrend hatóságait fogja illetni.*
- d) Ellenben legalább a következő egy pontra nézve tanácsos lesz az elv következetes alkalmazásától eltérni. Tudva levő, hogy igen elterjedt azon intézkedés, melynél fogva a *bűntettek* (Verbrechen und Vergehen, schwere Polizeübertretungen, crimes, delits) a *törvényszékek* illetősége alá, ellenben a *vétségek* (Uebertretungen, contraveition) a *rendészeti hatóságok* illetősége alá helyezvők. Semmi sem volna könnyebb, mint eme határozmányok következetlenségét feltüntetni; azonban mivel egyrészt a törvényszékek nagyobb jártassága a jogóttalmazó formák alkalmazásában kétséget sem szenved, és mivel másrészt szemlátomást nagy hátránnyal s nehézséggel járna a törvényszékeket csekély ügyekkel túlterhelni: csakugyan igazoltnak látszik, ha e tekintetben a czélszerűség érdekében eltérnek a szigorú rendszertől.

2. *A törvényszékek jó rendje* mindenekelőtt a következő követelmények teljesítésétől feltételeztetik:

- a) *Az állomások derék egyénekkal töltendők be.* Hogy az általános intézmények, melyek tanult s becsületes hivatalnokok kérését és kiszemelését eszközlik, itt is és pedig különös gonddal alkalmazandók, magából értetődik. Azonfölül

még a következő pontok veendőik figyelembe. — Azon férfiak száma, kik a tökéletes bíróban megkívántató tulajdonságokat magukban egyesítik, nem igen nagy. Minél csekélyebb tehát az állomások száma, annál nagyobb valószínűséggel várhatni, hogy jól fognak betölteni. Magában véve tehát szabatosan fog történni, ha mind a törvényszékek, mind az alkalmazandó hivatalnokok száma a lehető legcsekélyebb mértékre szoríttatik. Csakhogy persze a jogvédelem ilyeszerű átruházása kevesekre és egyes egyénekre erőteljes közvéleményt és az utóbbi általi ellenőrzést tételez fel, tehát oly államokat, melyekben sajtósabadság uralkodik s a polgárok önkényt is résztvesznek a közügyekben, a kormány pedig jogtalan s törvénytelen beleavatkozástól tartózkodni kötelességének ismeri. Egyéb államokra nézve üdvösebbek lesznek a testületileg s minél több tag által felszerelt törvényszékek. — Fontos továbbá a tisztii jelöltek gyakorlati kiképeztetése rendszere. E tekintetben az ügyvédi rendből való kiszemelés jobb eredményt mutat fel, mint ha alsóbb állomások betöltése által képeztetnek, hacsak már annál fogva is, hogy a jövőendő bírósági érzületét s szellemi erejét jobban lehetend ismerni.

- b) Hogy mennyire szükséges a bíróságot minden tiltatlan eszköz segédelmével törvénytelen befolyástól *függetlenekké* tenni, a hivatalban önállókká s kísértések ellenében biztosakká, nem szorul bizonyításra. Legközelebb szükséges e tekintetben a hivatalban való biztosítás, azonban ez nem elegendő. Mulhatatlanul szükséges még ugyanis elegendő jövedelem, nehogy a családi inség megvesztegetésre vagy a kormány irányában engedékenységre serkentsen. Továbbá az előléptetés s a kegyosztás szabatosan meghatározott rendszere, mely az önkénynek telhetőleg csekély tért engedjen. Végre s főleg a nyilvánosság oly kezességet nyújt a hivatalbeli becsületes s ügyes eljárásra néve, hogy már ez oknál fogva is befogadandó. Ha pedig polgári ügyekben a felek tekintetéből a teljes nyilvánosság nem is volna megengedhető, úgy haszna nagyobb részt korlátozott alkalmazása által is eléretik.
- c) A perrendtartás két nem igen könnyen összefoglalható követelménynek tartozik megfelelni: a tények s a bizonyítékok helyreállításában az *alaposágénak*; az elintézésben a *gyorsaságénak*. Minden haszontalan formáság száműzése s oly észszerű bizonyítási rendszer által, mely alkalmas

esetekben, nevezetesen fenyítő ügyekben, erkölcsi meggyőződés szerinti végzést enged meg, továbbá túlságosan számos, inkább halasztásra, semmint az igazság felderítésére szolgáló jogeszközök kizárása, végre a felebbezések korlátozása folytán a szükséges mértékre mindkét követelménynek eleget lehet tenni.

d) *A nyomozási fogság* (Untersuchungshaft) megrövidítése vagy, a hol csak lehetséges teljes mellőzése mind a vádlott, mind az állam s a jogcél megvalósítása érdekében fekszik. Kezességvállalásnak helyt engedvén mindazon esetekben, melyek előreláthatólag nem fognak fejben járó fenyítésekkel végződni s nem tartván minden zugban czimboráskodástól, lehetőségessé teszi e követelmény figyelembe vételét.

e) *Jó ügyvédi rendtartás* (Advokatenordnung) csak egy fokkal kevésbé üdvös, mint maguknak a törvényszékeknek szabatos berendezése, mert a legtöbb perlekedő fél ügyvédje kezére van hagyva. A fődolog az, hogy a hozzáférhetés jelentékeny tudományos feltételei, tisztas, jövedelmező s független állás, végre magasabb hivatalos pályafutás lehetősége által a legkitünőbb erők nyereszenek meg e foglalatosság számára, és ne pusztán csak olyak, kiknek nincs kilátásuk államszolgálatra szert tenni. Igen kétes becsü, mert a szabad mozgást akadályozza s az ügyvédek függetlenségét fenyegeti, számuk korlátozása, vagy a mi még károsabb, tetszés szerint bekövetkező vagy megtagadható kinevezésök a kormány által. Mindenesetre teljesen félszeg ama törvényhozások szándéka, melyek a jogtudós ügyvédek használatát teljesen megakadályozni vagy alkalmazásukat az illetmények telhetőleg szük kiszabása által olcsóvá tenni iparkodnak. Magának az államnak ebbeli joga akár az ótalmkeresők, akár az ótalmnyujtók feltételeit korlátozni, felette kétséges; kétségbevonhatlanul bizonyos azonban az, hogy az ily intézkedés az ügyvédi rend becsületén csorbát ejt, a mi által összességének, politikai tekintetben is kimondhatlan kárt okoz.

3. Miután a *törvényszékek függetlensége* túlhajtásától óvakodni kell, a polgári s fenyítő ügyek vezetésére és az ítélet kimondására, továbbá a bírának engedett hivatalbeli előjogokra szorítván; minden egyéb tekintetben ugyanazon illetőségre van az igazságügyministernek, mint a kormányzat egyéb főosztályai elöljáróinak. Ennélfogva jogosítva van a jogszol-

gáztatás minden ága felett a főfelügyeletet igénybe venni, oly intézkedéseket szabhat, melyek osztályában a birói s egyéb állomások sikeres s elegendő betöltését eszközlik, végre a jogrend előmozdítására általános tárgyi s alaki rendelményeket hozhat, de természetesen illetősége s a törvény körét át nem lépve. Sőt még a sajátlagos birói ügyzetekre nézve is helyén van a felügyelet s olyas intézkedés, mely a birákat a törvényhez való ragaszkodásra serkenti. Jól tagozott s derék hivatalnokokkal betöltött államügyészség, melynek távollétében semmi nemű birói cselekmény nem foghat helyet és a mely meg van bízva, a törvényszékeket a fennálló törvényhozásra figyelmeztetni, sőt szükség esetében a felsőbb hatóság segélyéhez folyamodni, ennél fogva felette hasznos intézmény.

(a) A jogtudományi irodalom egyéb ágaiban mutatkozó temételen gazdagságánál fogva alig lehet felfogni, hogy miért nem mutat egyetlen egy munkát se fel, mely az összes jogszolgáltatási politikát némileg kielégítően tárgyalná. Felette elégtelen GERSTAECKER műve: *Darstellung der Gesetzgebungskunst*. I.—IV. Frankf., 1837. Sok jeles gondolat van lerakva BENTHAM számos munkáiban az angol igazságügy javításáról, azonban részint a helyi concret viszonyok adnak alkalmat elmékedésére, mely rendszerré sincs feldolgozva, részint félszeg s paradox indítványok s eszmék is bőségben akadnak. — Egyes kérdések persze derekasan dolgozák fel. Igy péld. FEUERBACH műve „*Oeffentlichkeit und Mündlichkeit* egyes hiányai daczára minden korban mestermű marad. — KITKA, *Verfahren bei der Abfassung von Gesetzbüchern* és ROUSSET, *Reduction de lois*, az életből merített szabályokat közlenek. — SAVIGNY és THIBAUT hírneves vitáiratai a codificatióról szellemdúsan védik ellentétes nézeteiket, GEIB pedig (*Reform des deutschen Rechtslebens*) a tudományos vizsgálatot eredményében betetőzi. — Az államügyészségről irtak: SOHENK, *Traité sur le ministère public*; — ORTOLAN és LEDEAU, *Le ministère public en France*; — FREI, *Die Staatsanwaltschaft*. — Az ügyvédekről: STEINACKER, *Die Aufgabe des Advocaten*.

100. §.

c) A rendészeti politika.

Az észszerű és általános emberi életcélok államerő általi gyámolítása tárgyilag csak akkor tökéletes, ha a polgároknak fizikai személyisége nem kevésbé figyelembe vétetett, mint szellemi érdekeik és végre viszonyuk a javak világához. A rendészeti tevékenység köre ennél fogva szertelen nagy és minél fejlettebb leszzen a nép míveltsége, minél szélesebb körűek s jelentékenyebbek ennek folytán életviszonylatai, annál

dúsabb lesz azon igények száma, melyeknek megvalósítása az államtól követeltetik. Ha ugyanis a polgárok fokozódó szellemi és gazdasági fejlődöttségével képesültségök is öregbedik szükségleteiket önön eszközeikkel fedezni, evvel pedig az állami gyámolítás szüksége megszűnik: ugy az államtól követelt intézmények száma s jelentősége még nagyobb mértékben növekedik. Nem valamennyi államfaj kötelezi magát persze ily messzeható vagy általán a polgárok pusztá érdekeinek gyámolítására, mint péld. a patrimonialis állam vagy a kényuralom; azonban legtöbbjénél jogilag s tényleg nagy szerepet játszik. Czélszerű végrehajtása ennélfogva mélyen érzett szükség. — Miután az európai míveltségű népeknél az itt szóba kerülő követelmények a legmagasabb mértékre csigáztatnak, az e tekintetben illő s szükséges intézmények megjelölése egyéb állapotokat s álladalmakat illetőleg is utmutatásul szolgálhat. Valamivel kevesebbet téteményezni mindig igen könnyű; amardékra nézve állnak a teljes téteményezés igényelte szabályok.

1. *Az ország viszonyainak megfelelő népességi szám helyreállítás.* — Sem igen is gyér lakosság, sem a fenntartási képességgel aránytalanságban álló fölös szám nem kívánatos akár az egyesekre, akár az összességre nézve; hanem a rendes és sikeres viszonyok fejlődésének kedvező állapot gyanánt jelentékeny s ennélfogva komoly munkálkodásra serkentő és kényszerítő, de a biztos fenntartási eszközökön túl nem haladó lakossági szám jelenkezik. V. ö. fennebb a 89. §-et. Mivel pedig valamennyi fokozódó fejlődésű mívelt népnél méltán kell a túlnépesedés veszélyeitől tartani: ugy — csekély kivételektől elnézve — a rendészetet fogja ama nehéz s háládatlan feladat terhelni, az emberek természetes szaporodási hajlamának akadályokat utjába gördíteni. Az erre szolgáló eszközök: a házasságok megnehezítése, kivándorlások előmozdítása. Az utóbbira nézve különböző lesz az állam intézkedése a szerint a mint vagy egy gyarmatába vagy idegen államba telepíti a fölös lakosságot.

2. Bárminő legyen is a lakosság száma, valamennyi lakosnak észszerű kívánsága s az összesség előnye, hogy mindenki *egészséges* legyen s *telhetőleg hosszú életet éljen*. Mindenesetre a földolog lesz e tekintetben minden egyesnek észszerű magatartása, gondos családi ápolás egészséges s beteges időben, végre elterjedt megelégedettség; mégis szükséges leszen némely esetben az állam utólagos gyámolítása. Az utóbbi pedig kétféle intézkedést zár magába:

- a) *Az orvosi rendészetet.* Ennek ismét kettős feladat jutott megoldásul, egyrészt ugyanis az általános betegségi okokat, melyeknek eltávolítása az egyesek erejét meghaladja, telhetőleg távoltartani, másrészt a mégis beállott betegségek számára a kellő orvosszereket hozzáférhetőkké tenni. Az első pontra nézve ótalmazó intézményekről ragadós nyavalyák ellen; kóros befolyás eltávolításáról, mely a gyermeknevelést mérgezhethé meg; az érlelmi szerek meghamisítása ellen intézett szabványokról; a lakházak egészséges tartásáról kell kellőképen gondoskodni. A másik cél eléretik oly intézetek alapítása s fenntartása által, melyek mindennemű orvosi személyzet kiképzését eszközlik; a gyógyszerárak s a gyógyvizek kellő rendezése; intézetek alapítása folytán oly bajok számára, melyekre nézve a házi ápolás nem elegendő (péld. elmebetegék számára); végre általános ragályok elleni óvszerek által.
- b) *Intézkedéseket egyes külső életveszélyek eltávolítására;* péld. biztonsági korlátok, a lakházak éjjeli megvilágítása, omladozó épületek lerontása, veszélyes iparágak vagy készletek távoltartása.

3. *Segélyezés a megkivántató életszükségletek nehéz kielégítése esetében.* — Ezen követelmény jogosultsága nem szenved kétséget; valamint az államsegély szükségessége sem sok esetben, bárha bizonyos, hogy kinek-kinek legközelebbi kötelme, önmagának s övéinek fenntartásáról munkálkodása által gondoskodni. E tekintetben is két oldalról vétetik az állam igénybe.

- a) *A nélkülözhetlen érlelmi-szerek eldrágulása* mind egyesekre, mind az összességre nézve jelentékeny bajok forrása. Legközelebbi oka természetesen a vásárra bocsátott készletek s a szükséglet aránytalansága, ide járul ama gonoszabb körülmény, hogy a fenyegető drágaság esetében nem szoritkozik a baj a tényleges kedvezőtlen állapotra, hanem részint annak lehetetlensége, hogy az érlelmi-szerek a leg-rövidebb időre is nélkülöztessenek, részint a beálló ijedtség aránytalanul felrugasztja az árakat. A korábban az állam részéről alkalmazott óvszerek, mint kiviteli tilalmak, készletek, az árak megszabása, elméletileg s tapasztalatilag nemcsak haszontalanoknak bizonyultak, hanem még károsaknak is; mégis egyéb teendője is van az államnak, mint a természetés előmozdítása, az érlelmi szerekkel való feltétlen kereskedés fenntartása s telhetőleg jó közlekedési eszközök helyreállítása. És ugyanis: a nyilvános fogyasztás telhető

megszorítása, az élelmi szerekkel kereskedő iparágak kettőzött felügyelete, nyilvános étintézetek felállítása, kölcsönök nyújtása, talán nagy mennyiségű élelmi szerek külföldről való behozatala előmozdítása.

- b) Még rendesebben s nagyobb mértékben vétetik az állami gyámolítás olyak által igénybe, kik még a rendes s kedvező időkben sem képesek önmagukat s övéiket a szükségességekkel ellátni; tehát *a szegények rendészete által*. Hogy joggal követelhetni-e eme gyámolítást, az vitályos lehet; mindenesetre épen ugy emberi kötelesség, mint eszélyes intézkedés e gyámolítást meg nem tagadni. Sajnos, hogy a cél elérésére majdnem lehetetlen a kellő eszközöket előteremtteni és részben még a szükséges eljárás sem fedezettett fel. Egyébiránt megkülönböztetendők az *egyesek szegénysége s a tömeges inség* (pauperismus) ellen alkalmazandó szabványok s intézkedések.

Az egyesek szegénysége, azaz oly szükölködés ellenében, mely az egyes eset alanyi okaiból veszi keletkeztét, észszerűen természetesen az okok elhárításáról kell legközelebb gondoskodni. Ez okok ismét vagy olyak lehetnek, melyeket az illetők maguk okoztak, tehát hanyélés, korhelykedés, mindenekelőtt pedig megfontolatlan házasságok; vagy esetes okok, nevezetesen időiglenes munkahiány, munkaképtelenség, balesetek. Hogy mily különbözönek kell e tekintetben a fáradozásnak lenni, eme szükölködés okainak elejét venni, nem szorul bővebb tárgyalásra; de époly kevésbé az se, hogy soha sem sikerülend tökéletesen az államnak, ezen egyes szegénység valamennyi forrását elapasztani. Azért mégis mindenkor fennmarad annak szüköségessége, hogy egyes tényleg elszegényültek gyámolításban részesztessenek. Résztint ugyanis a házi szegények, azaz a még nem teljesen szükölködésre jutottak, az egyes eset kivánalma szerint a hiányzóval látandók el, résztint a teljesen gyámoltalanok egészen ápolásban részesítendők, mely célra a viszonyok szerint árvaházak, kórodák, ápoló intézetek alapítandók. Alárendelt, bárha felette fontos ama kérdés, valjon az állam vállalja-e magára eme különbözö feladatokat, vagy valjon, egészen vagy részleg, az egyes községekre rovandó-e azon kötelem, hogy szükölködö tagjairól gondoskodják? Az általános tartományi s helyi segélyezés észszerű egybekapcsolása a legüdvösebb megoldása e kérdésnek.

Tömeges inség forog fenn, ha a nélkülözhetlen élet-

szükségletek hiánya nem egyéni viszonyok következtében, hanem nagyobb néposztályok általán kedvezőtlen állapota vagy a társadalom vagy ipartevékenység létszeressége által áll be. Eme állapotok különböző nemei fordulhatnak elő. Így a földmivelő lakosság tömeges insége, melyet ismét kétféle teljesen ellenkező állapot szülhet, ugyanis vagy a földbirtok olyas elforgácsolása, miszerint a tulajdonosok nem képesek már osztalékok által életszükségleteiket fedezni, vagy pedig számos terjedelmes földbirtok (latifundium) alakulása, melyen azonban szertelen sok napszámos s kedvezőtlen helyzetű kis bérlő él. Másodszor az iparosok tömeges insége, melynek szülő oka vagy a kézmives-üzlet elnyomása tulságos verseny által, vagy pedig a gyári forgalom, ha az utóbbi vagy nyugszik, vagy csekély munkabér mellett kénytelen dolgoztatni. Hogy eme általános s messze terjedt okokból keletkezett inség eseteiben csak igen mélyenható államintézményektől lehet jobbulást várni, bizonyos. Ez utóbbiakat azonban, ha egyszer a baj elterjedt, nehezen lehet alkalmazni, legjobb esetben pedig igen lassu hatályuak, mint péld. a földbirtok szabatos nagysága helyreállítása. Nagyobb rész azonban nem is ismerjük a segélyezés szabatos módját, mint péld. az iparos proletariatumot illetőleg. Erre nézve tehát nemcsak az államtevékenységnek áll még mérhetetlen tér nyitva, hanem mindenekelőtt a tudományos vizsgálatnak is.

4. Az ember valamennyi *szellemi ereje* kimívelése külső eszközöket igényel, melyek csak részben állnak az egyesek hatalmában, vagy létesíttetnek önkénytes egyesületek s társadalmi körök által. Azért az államsegély nélkülözhetlen. Ennél fogva figyelembe veendő, hogy

- a) *Az értelmi képesültség s ismeretek terjesztését illetőleg* mindenekelőtt nagyszámu tanintézetek szükségessége jelenkezik és ugyan a falusi iskolától a tudományos akademiáig; fi- s leánytanodák; általános miveltséget terjesztő intézetek s szakoskolák. A miveltség iránya szerint, majd az egyik, majd a másik irány lép előtérbe; teljesen új tanintézetek szükségessége is mutatkozhatik, mint legujabb időben az ipariskoák egész rendszere keletkezett. Szükséges pedig tanépületekről, tanárokról s taneszközökről kellőképen gondoskodni. Sokat az egyes községekre lehet e tekintetben hagyni; de gyakran s a fontosabb ágakra nézve államtevékenység van helyén, mindenesetre pedig az állam köte-

lessége az egészet rendezni, vezérelni s felügyelni. — További feladata azon eszközök előteremtése, melyeket a felnőtt nemzedék végleges kiképzése igényel, tehát nyilvános gyűjtemények, oktató felolvasások, utazási ösztöndíjak stb.

- b) *Az erkölcsiség* kimivelése legközelebb, kinek-kinek magán-dolga s az egyház kötelessége; egyes igényeknek mégis köteles az állam megfelelni. Egyrészt ugyanis csak neki áll hatalmában a büntető törvény által mind egyes cselekményeket mind egész intézményeket elfojtani, melyeknek céljok erkölcstelenség elkövetésére nógatni, mint péld. az üzleti fajtalanságot, a játékházakat; másrészt az államhatalom kötelessége gaz erkölcstelenségek botrányos példáit a polgárok szemei elül eltávolítani, mert szemlélésök erkölcsileg eltompít s kevésbé erőseket elszédít.
- c) *A vallásos képzésről* a jogállamnak, valamint az államok legtöbbjének rendes viszonyok között és ha álláspontjára szorítkozik, nem igen kell gondoskodnia, miután az egyházak nagy társadalmi körei e kötelességet magukra vállalják s rendszerint elégséges eszközökkel is bírnak e feladatnak megfelelni. Némely igényt mégis teljesíteni tartozik. Egyrészt ugyanis, legalább az egyházak legtöbbjére nézve, a magasabb tanintézeteknél a lelkészek tudományos kiképzéséről kell gondoskodni. Másrészt szűkölködő és kisváltásos községek néha pénzbeli gyámolításra szorulnak, mely még akkor sem tagadandó meg, ha nem is osztják a nép többsége, vagy az államfő vallásos meggyőződését.
- d) *A szépművészet kifejtése* a műveltség leggyengédebb virága, melyet, hogy ép és harmonikus legyen — minden egyéb nemű szellemi műveltségnek kell megelőznie. Az állam részéről tehát mindenestre csak akkor gyámolítandó, ha az eddig tárgyalt valamennyi szellemi célok elegendő segélyezésben s öregbitésben részesültek. De továbbá figyelembe veendő minden nép természetes hajlama, hogy különösen az képezze a segélyezés célját, különben mind a gondoskodás, mind a pénzbeli gyámolítás dugába fogdólni. E tekintetben gondoskodandó tanintézetekről, melyekben a festészet, szobrászat, zene stb. ápoltsassék; ugyszinte műgyűjtemények alapításáról, melyek a nagy közönség számára tárva legyenek; nem különben nagy művészek foglalkodtatásáról jelentékeny művekkel; végre jelentékeny művek kiállításáról vagy előadásáról.

5. Az állam segélyezési feladata polgárai *birtokára* nézve három lényegesen különböző osztályra szakad. *Először* ugyanis telhetőleg megkönnyítendő mindennemű birtok szerzése, nehogy az egyesek tevékenysége s takarékosága legyőzhetlen akadályokkal küzdődjék. *Másodszor* arról gondoskodandó, hogy a szerzett vagyon minden további esetleges háborítás ellenében biztosítva legyen. *Végre harmadszor* eltávolítandók ama hatalmas nehézségek, melyek az egyes gazdasági ágaknak, tehát a nyers anyag termesztésének, az iparoknak és a kereskedelemnek útjában állhatnának. Az e tekintetben az állam által szabandó intézkedések oly sokszerűek, a népek fejlődési fokai szerint oly különbözők, részben oly terjedelmesek s költségesek, hogy e helyt nem is kísértjük meg ez intézmények tökéletes felsorolását s megállapítását, hanem példák gyanánt a következők megemlítésére szorítkozunk.

a) *A birtokszerzés megkönnyítése* átalán kétféle lehet. — Egyrészt ugyanis történeti fejlemények s törvények a földbirtok szabad szerzését megnehezítették, sőt a lakosság némely osztályaira nézve egészen lehetetlenné tették. Miután pedig a földbirtok szerzése erkölcsi, politikai s gazdasági okoknál fogva nem képezheti egyesek egyedáruságát, oda kell törekedni, hogy a tulságosan nagy birtok a kiváltságosok kezéből kivéssék, tehát, hogy az államjavad eladásának, hogy a holt kéz birtoka megakadályoztassék, hogy a hűbérek s hitbizományok feloszlattassanak. Ép oly fontos s nehéz, még koránt sem kétségtelenül megoldott kérdés e tekintetben, valjon a földbirtok elidegenítése s feldarabolása teljesen az illetők önkényére bizassék, vagy valjon bizonyos korlátok alá helyezettessék, arányos számú nagy, közép s kis jószágok rendeltetvén. Miután mindezekre nézve törvények s jogállapotok megszüntetéséről s ujjonani alapításáról van szó, nyilvánvaló, hogy az államtevékenység közrejáruása multhatatlanul szükséges. — A birtokszerzés könnyítése második neme a *tőkegyűjtés* előmozdításából áll. Igaz, hogy tőkét, mely nem egyéb, mint a természetvények egy része megtakarítása, csak egyesek gyűjthetnek: mégis léteznek oly intézmények, melyek a tőkegyűjtést előmozdítják, részint a legkisebb összegeket is könnyen s biztosan elhelyezvén, részint a kamatot s a kamatok kamatját összetartogatván. Ezen intézményeket is nagyobb részt magánszemélyeknek kell berendezni s igazgatni; azonban az államnak részint felügyelet gyakorlása áll kötelességé-

ben, nehogy tudatlanság vagy szándékos csalás alattomoskodjanak; részint a kezdeményezés is őt terhelheti, ha bátorság s eszközök hiánya forogna fenn; részint eme tökepezés társulatok viszonya a közpénztárakhoz is rendezésre szorul. Ennélfogva a különféle takarékpénztárak, életbiztosítások, részvénytársulatok stbiek a rendészeti tevékenység körébe vágnak.

b) Csak ha a szerzemény *hasztalan pusztulástól* megóvatik, marad a népvagyon egyenlő magasságban; és csak ha az, a ki elháríthatlan veszteséget szenvedett, némi kárpótlásban részesül, tarthatja fenn magát eddigi gazdálkodásában s természetesen továbbra is javakat. — A vagyon megóvása tűz s vízveszély, marhavész ellenében legközelebb persze a tulajdonosok dolga, és semminemű államintézkedés nem pótolhatná a magánosok tevékenységét; azonban némely veszélyek ellenében csak terjedelmes s nagyrészt igen költséges intézkedések szolgálhatnak mentőszerepül. Ezeknek helyreállítását az egyes nem képes eszközölni; s tapasztalatilag önkénytes egyesületre sem igen lehet építeni. E végből ismét az államhoz folyamodnak tehát; a követelmények ime a következők: terjedelmes tűzrendészet alapítása, mely a tüveszélyt elhárítsa s a kitört égést elfojtsa; gádorok s egyéb építmények felállítása vizáradások ellen; marhavész távoltartása s orvoslata. — Szenvedett vagyonveszteségekért csak akkor adathatik természetesen kárpótlás, ha a tulajdonos ment minden hibától. E tekintetben is szükséges az állami felügyelet, csalás s egyéb büntettek elnyomására; egyes esetekben némely mintaintézet felállítását is követelhetni az államtól az egyesek felbátorítására. Tűz, jég s hajózási károk elleni biztosító intézetek, ezek s számos egyebek azon intézmények, melyekről e tekintetben gondoskodni kell. Minél inkább megismerkednek a polgárok ezen intézményekkel, annál szűkebb körre szoríthatja az állam tevékenységét.

c) *A nyersanyagok természetéről*, tehát földolgoiban a mezei gazdaságról való gondoskodás magába foglalja *azon jogi s törvényes akadályok eltávolítását*, melyek a földbirtok szabad s értelmes használatának útjában állanak, tehát a tized s egyéb földterhek, a legelői szolgalmak, a robot stb. eltörlését; *továbbá a különböző szükséglethez, eszközökhöz s felfogáshoz mért általános oktatást*, akár tanintézetek, akár iratok, akár egyesületek, akár kiállítások s gyűjte-

mények által; *vége segélyezést olyas esetekben*, melyekben az egyesek eszközei nem képesek valamely javítási eszközt megszerezni, péld. nemes tenyészállatok vásárlása, kísérletek eszközlése közkieltségen, új növényzetek gyors elterjesztése. Hogy mily tevékenységet fejtsen erre nézve a rendszet ki, az egyes cél létege által határozatják meg; a részletekre nézve persze számos kétely forog fenn mind az elméletlen, mind a gyakorlatban, részben felette terjedelmesek, fáradságosak s költségesek a megkivántató vállalatok. Kivételt képez a közönséges elvek alól az államot illető tevékenység az erdőségeket illetőleg. Itt nem a tulajdonos folyamodik segélyezésért gazdálkodásában, hanem az összesség érdeke óvszereket követel az erdőpusztítások ellen. — *Az iparoknak* nyújtandó segélyezés nagyobbbrészt nem szenved elvileges kétséget. Így mindenelőtt a mi az iparosok tanítását, különös érdemeik kitüntetését, törekvésre való serkentését illeti. Egyéb intézkedések ellenben a legvitályosabb állami cselekményekhez tartoznak, melyeknek végrehajtására vagy abbanhagyására nézve az elméletben a legkonokabb harcz uralkodik s a melyekre nézve a különböző törvényhozások is eltérnek. Ide tartoznak: *az iparszabadság kérdése*, a honi iparok védelmezését illetőleg idegenek tulhatalmas versenye ellenében *a védvám s a szabad kereskedelem kérdése*. Meg kell elégednünk e kérdésekre utalhatni. Megoldásuk e mű körén kívül fekszik.

Hogy *a kereskedelem* mindenesetre azon mértékben kedvezőbben fejlődik, a milyenben az egyesek korlátlan belátására, tevékenységére s eszközeire hagyatik, az nem vonathatik kérdésbe. Azonban ezzel nincs az mondva, hogy az állam ne részesitse sokszerű, részben felette terjedelmes s költséges gyámolításban. Számos intézmények szükségeltetnek az áruk s hírek szállítása, valamint a személyek utazása megkönnyítésére, biztosítására, olcsóságára. Így legközelebb országutak s hidak építése, folyók szabályozása, csatornák ásatása, kikötők, világító-tornyok építése stbiek.; továbbá vasutak építése, végre posták, távirdák alkotása. Nem különben szükséges a sokadalmak kellő rendezése, a mértékek s súlyok megállapítása, mindenekelőtt pedig a pénzügy, és ugyan mind az ércz- mind a papirospénz, mind a hitelpapirosok szabályozása. Szabály gyanánt állhat, hogy az egyesek tevékenysége élesezübb, gyorsabb s ügyesebb

mint az államé; ellenben a kormány intézményei inkább szem előtt tartják az összesség érdekeit és oly követelményeknek is eleget tesznek, melyeknél közvetlenül nem lehet pénzre szert tenni. De természetesen ama kedvezőtlen körülmény se hagyandó tekinteten kívül, hogy ily vállalatok, péld. vasutak kezelése, az államra igen nehézkes igazgatást és teméntelen, bárha jól kamatozó államadóságot rónak.

(a) Az állam rendészeti tevékenységéről az előadott felfogásban értekezik: MOHL, Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates. 2. kiad. I. II. köt. Tübing, 1844. Ugyanott l. az egyes rendészeti intézmények közelebbi tárgyalását, valamint a jelenkező vitapontok felderítését; ugy szinte a teméntelen irodalmat is. E pontok közelebbi tárgyalása meghaladja az encyklopaedia körét.

101. §.

d) Az államháztartás politikája.

Az állam pénzügyi tevékenysége lényegileg különbözik a kormányzat egyéb ágaiban jelenkezőétől, a mennyiben nem tűz magának önálló czélt, hanem arra van rendelve, hogy az államczélok követelte eszközöket előteremtse. Ebből a következők folynak. *Először*, hogy a pénzügyi kezelés által előteremtendő eszközök nagysága a többi kormányzati ágak által határozatnak meg; azaz hogy legalább a mulhatatlanul szükségesekre nézve, a kiadások nem a bevételek, hanem megfordítva a bevételek a kiadások szerint határozatnak meg. *Másodszor* pedig, hogy a pénzügyi kormányzat a téteményezendő eszközök megszerzésében nem élhet olyas intézkedésekkel, melyek az állam céljával, tehát nevezetesen a jogrend fenntartásával s a nép életczéljai rendészeti előmozdításával össze nem férnek. Nemcsak a benső ellenmondás logikai hibájába esnék az ilyes eljárás, hanem a mi még félszegebb volna, az eszköz által megsemmisítené a czélt. — Az államfajok különfélesége csak alárendelt dolgokra nézve van befolyással a háztartás rendezésére, miután az emberek viszonya a javak világához mindenütt ugyanaz.

Jól rendezett pénzügyi kormányzat ennél fogva a következő feladatokat tartozik megoldani:

1. Az államtevékenység többi ágainak vezetőitől igényelt pénzkövetelményeket, valamint a megszerzésére talán tán készen álló eszközökről való tudósítást összegyűjteni s átnézetes, összhangzó s következetes egészszé fűzni;

2. Eme szükséglet fődözésére megkívántató, eszközöket felkutatni s megszerezni;

3. A kiadásokat tényleg téteményezni, akár követlenül s egyenként, akár csak nagyban az illető kormányzati hatóságoknak szolgáltatván át a követelt nagyobb összegeket;

4. Végre az összes háztartásban rendről, átnézetéről s a létező vagyon biztonságáról, ugy szinte kellő számadolásokról gondoskodni.

Az 1. pontot illetőleg. Az összes államháztartás tökéletes összeállítására szabatos, világos, logikailag rendezett s következetesen végrehajtott átnézet kétségkívül sok haszonnal kínálkozik. Hiányában mindenesetre bizonytalanság uralkodik arra nézve, hogy mennyit veszen az államháztartás általán s egyes ágaiban igénybe, minélfogva következtetés sem vonathatik az áldozat viszonyára nézve a téteményhez, továbbá lehetetlen a különböző államintézmények költségeit egymással összehasonlítani. Megeshetik, hogy az állam gazdasági s politikai enyészete elé siet, a nélkül, hogy idejekorán megintethetnének az illetők, vagy a tények megrázkodtató bizonyítékára lehetne utalni. — Tökéletes s megbízható átnézet szerzésére azonban különféle szükséges.

a) A közvetlen államtevékenység összes körében s céljára mindenekelőtt semminemű kiadás nem létezhetik, melyről a legfelsőbb pénzügyi hatóság nem vett vala tudomást s melyet az illető rovatba kellően be nem jegyzett volna. Áll ez nevezetesen ott, hol valamely jövedelem alkalmával vagy épen annak megszerzésére kiadás is történt (péld. beszédési költség). Ha ugyan valamely azonnal kiadott jövedelem felsorolása nem is öregbíti az állam eszközeit, ugy mégis csak téteményezni kellett volt az alattvalóknak, ennélfogva szükséges, ha az utóbbiak összes terheitől átnézetet akarnak nyújtani. A viszonyok hamis felfogására vezet, ha az adóknak csak tiszta jövedéke vétetik számításba, nem a nyers jövedelem is. Továbbá akkor is szükséges a kiadás feljegyzése, midőn külön vagyon vagy sajátos jövedelemforrás rendeltetett valamely államintézet költségei fedezésére, midőn tehát sem a jövedelem, sem a kiadás tényleg nem a közpénztárak közvetítése mellett eszközöltetik. Mert a különleges alak daczára, e kiadás is államköltség. Végre akkor is szükséges, midőn az állam talántán valamely iparüzletet folytat.

b) Szükséges továbbá a pusztán tartományi vagy helyi kia-

dások feljegyzése az általános átnézetbe, ha az utóbbiak állami költségre fordítvák, vagy állami eszközök által fedezvék. A legkönnyebben eszközölhető az utóbbi, ha eme kiadások az egész országban hasonló elvek s hasonló formák szerint történnek; azonban ott is szükséges ezen átnézetes feljegyzés, a hol az intézmények különbözök.

- c) Ugyancsak felveendőek nemcsak a rendes téteményezések, hanem a rendkívüliek is, melyek elegendő biztossággal előreláthatók. Czélszerű leszen egyébiránt az utóbbiakat különválasztani.
- d) Valamennyi közigazgatási ágnek kötelességében kell állnia, a legfelsőbb pénzügyi hatóság kivánalmának minden általa ellátott pénzügyi alaki tárgyalását s számítását illetőleg eleget tenni, habár különben tárgyi tekintetben önállóak is volnának.

A 2. pontot illetőleg. Az állam eszközei között, melyekkel kiadásait fedezi, első sorban *a maga vagyona* jövedelme áll. Ily vagyon az állam minden fajában s alakzatában létezhetik. Nagysága — a patrimonialis állam egyetlen egy kivételével, melyben az államfő jelentékeny birtoka a fennállás alapja — nem annyira a létesítendő közcélokkal, mint inkább történeti alakulással függ egybe. Ugyancsak változásnak is lehet e birtok alávetve, a nélkül hogy ez által az összetért állam létege s téteményei neme a legkevésbé is háborgattatnék. Átalán azon kérdésre, valjon előnyös-e, hogy az államnak sajátos vagyona legyen s hogy milyenmü legyen e vagyon, a nép-gazdászati műveltsége s száma szerint különböző válasz adandó és épen nem tekintendő hanyatlás vagy hanyag kormányzat bizonyítékának, ha eme birtok lassanként fogy. A míglen azonban létezik ily birtok, a pénzügyi hatóság feladata, telhetőleg jól kezelni, azaz a legmagasabb tiszta jövedelmet eszközölni, melyet tartósan s egyéb állami kiadások rövidsége nélkül belőle vonhatni. — Ugyanez áll a második vonalban tekintetbe jövő jövedelemre nézve *a felségjogokból*, melyek ugyan nem az államjövedelem gyarapítására rendelvék, hanem mert s a míg egyéb okokból szedetnek, gondosan s lehetőleg hasznosítva kezelendők. — Ha pedig harmadszor *adók szedésére* kerül a dolog — és ezt semminemü államban nem lehet kikerülni, melynek csak némileg elágazott céljai, tehát kiadásai vannak — a két főfaj, az egyenes s a közvetett adók között szabad a választás és a körültekintő államgazda feladata leszen azon nemet választani, mely egyrészt a legnagyobb s legbiztosabb jövedelemmel

kinálkozik, másrészt a polgárra a legcsekélyebb terhet s áldozatot rója. A míveltség s nemzetgazdaszat általagos állapota fogja minden egyes országban a közelebbit meghatározni. Annyi bizonyos, hogy semminemű körülmény között nem szabad az egyenes adóknak a megadóztatás tárgyából folyó tiszta jövedelmet tartósan meghaladni, ha a kötelezettek multhatatlan romlását nem ohajtják; és ha a közvetett adókra nézve nem is lehet a legmagasabb határt általános tétel segedelmével megjelölni, annyi nem szenved kétséget, hogy tulságos fokozása vagy a polgárok életcéljai az állam összes létegével ellenkező rövidségére szolgál, vagy pedig sajátlagos szándékát eltéveszti, a mennyiben a polgárok az adóköteles cselekményektől telhetőleg tartózkodni fognak. Nem ritkán mindkét eshetőség be fog állani. Egyébiránt az adók minden neménél a következő czél-szerűségi szabályok tartandók szem előtt:

- a) Semminemű adó nem szedethetik egyéb uton be és egyéb időben, semmint a törvény előirta, hogy kiki kellő intézkedéseket szabhasson.
- b) Soha adó előbb fel ne vétessék, mint midőn szüksége van rá a kormánynak, hogy haszontalanul ne heverjen a pénz a pénztárakban.
- c) Minden adó kisebb részletekre osztandó, melyek csak akkor szedendők be, midőn a kötelezettek képesek fizetni.
- d) A beszedési módozatok közül, feltéve egyenlő biztosságukat, az olcsóbbnak adandó az elsőség, miután csak a tiszta jövedelemről rendelkezhetik az államháztartás.
- e) Az adórendszereknél is kerülendő mindaz, a mi a nép jog-s erkölcsi érzetét feldulhatná; ugyancsak a faggatás és a magánviszonyokba való betolakodás is, különösen ha az utóbbinak eredménye fel nem érne az ízetlen botránnyal.

Az államtól szükségelt s a nép károsítása nélkül beszedhető jövedelmek absolut nagyságát nem lehet meghatározni; a következő elvek fontosságát azonban kiki be fogja látni. Az államjövedelmek összes összegének nem szabad a nemzetgazdaság összes tiszta jövedelmét meghaladnia, mert az államkiadások nagy része gazdaságilag parlagon hever, minélfogva a népvagyon annyival kisebbedik; de rendesen még egyenlő magasnak sem szabad lennie, mert akkor a népvagyon esetleges, soha egészen el nem maradó hézagai be nem töltenének, minélfogva lassanként szinte elszegényedés kapna lábra. Minél inkább meghaladja ellenben a tiszta jövedelem az államkiadásokat, annál üdvösebb leszen ez a nép jólétére s az állam

jövedő fokozódott szükségleteire nézve. Ha tehát e feltétel alatt a szükséges kiadások számára megkivantató eszközök még a leglelkiismeretesebb kezelés esetében sem szereztethetnek meg, mi sem marad egyéb hátra, mint vagy lényegileg megváltoztatni s alábbfokozni az államcélokat, vagy nagyobb s gazdagabb állammal egyesülni. Mulékony rendkívüli esetekben ellenben ha egyrészt egyáltalán szükséges valamely kiadás, másrészt pedig a rendes fedezési eszközök elégtelenek, *kölcsön felvétele* leszen szükséges. A mennyiben az utóbbi által legalább a kamatokkal egyenértékű jövedelem szereztetett, közvetlenül keveset lehet ez intézmény ellen felhozni; de itt sem szabad feledni, hogy megeshetik, miszerint a jövedelem fogy, míglen a kamatok s a tőke visszafizetése kötelezettsége marandó, és hogy jelentékeny adóssági teher felette megnehezíti az állam kormányzatát s hitelén jövedő esetekben csorbát ejt. Ha pedig még, a mint közönségesen történik, a felvett összeg ugy alkalmaztatik, hogy nemzetgazdasátság épen nem jövedelmező, ugy a kár nyilvánvaló, sőt az is lehetséges, hogy az átvállalt fizetési kötelezettség az egész államot megrázkódtatja s elsatnyítja. Államkölcsönöket felvenni, ha nem forog fenn kényszerítő szükségesség, ennélfogva ép oly jogtalanság az adózó alattvalók irányában, mint eszélytelen az állam s a kormány érdekében. Alig kellene megjegyeznünk, hogy a kölcsönfelvétel csak oly módon történhetik, mely az állampénztárnak a fennforgó körülmények között a legdúsabb jövedelemmel kínálkozik. Ugyancsak természetesen ezen pénzügyi intézkedésre nézve is alkalmazást szenved ama elv, hogy az állam soha olyasmibe nem foghat, a mi a jogot vagy az erkölcsiséget sérti. Ennélfogva uzsorás vállalkozók elkerülhető meggazdagítása és az államadóssági jegyek oly alaki kiállítására, mely szédítő tőzsdéjáték tárgyává lenni alkalmassá teszi, sajnos balfogások.

A 3. pontot illetőleg. A kiadásokra nézve szigorú rendről gondoskodandó, nehogy jogosulatlanok kezébe való fizetés, törvényesen meg nem határozott kiadások fődözése, a potosan megszabott költségek áthágása által az állampénztár kárt szenvedjen s az államháztartásban zavar kapjon lábra. Bárminő legyen az állam alkotmánya, a kiadási törvény nagyjában s részleteiben szigorúan megtartandó, nevezetesen azon összegektől, melyeket az államfő jóváhagyott, soha belegegyezése nélkül eltérni nem szabad. Hogy a rendi s képviseleti államokban a felelősség is helyt nyer a népképviselet átellenében, minden-

esetre nyomós ok az illetőkre nézve, hogy lelkiismeretes pontossággal járjanak el, egyébiránt nem szül sajátos anyagi kötetmet. Egyéb államokban is becsületesnek s pontosnak kell a gazdálkodásnak lenni. — Hogy különben a kötelesség nem abban áll, hogy bajmócosan a formához tapadjanak, és hogy ha a cél elérése vagy jelentékeny nyereség eltéréseket is szükségessé tesz, az utóbbiak fennakadás nélkül eszközlendők valamennyi államfajban, magából értetődik.

A 4. pontot illetőleg. Mind a szándokolt államcélok élérése tekintete, mind az adóköteles polgár telhető kimelésének kötelezettsége arra szorítja az államot, hogy az államvagyon kezelésében a legpontosabb *rendet* s a legkiméletlenebb *szigor*t alkalmazza tisztviselői ellenében. Az összes ügyzetrend által gondoskodni kell arról, hogy az állampénzek beszedői annyit hajtsanak be, a mennyit behajtani felhatalmazták, és hogy a beszedett összegeket tényleg át is szolgáltatassák. Gondoskodni kell továbbá arról is, hogy valamennyi pénzbeli s pénzürtékű államvagyon a legóvatosabb őrizet alá kerüljön; megfelelő intézmények, péld. váratlan vizsgálatok által ellenőrizet gyakoroltassék, hogy az államvagyon soha károsodást ne szenvedjen. Igy célszerű leszen az államjóságnak minden kezelőjétől megfelelő jóállást követelni. Meghatározott, nem igen távol időközökben számadolni tartozik az államjóságnak valamennyi kezelője. E számlák külön erre rendelt hatóságok által ellenőrzendők s megvizsgálandók, a talált hibák a legszigorúbban figyelembe veendőek, míglen vagy felderítvék s eloszlatvák vagy az illetők a fenyítő törvényszékeknek kézbesítvék. Hűtlen vagy hanyag tisztviselők elnézése által rövidséget szenved maga az állam rövidséget a polgárok, kiktől az állampénzek elsikkasztása vagy az állam köteles téteményezése egy részét vonják meg, vagy kik ugyanegy cél elérésére kétszeresen tartoznak téteményezni.

(a) A pénzügytan legderekabb feldolgozását RAU eszközölte: Grundsätze der Finanzwissenschaft. 5. kiad. Heidelb. A részletes kérdések dús s választékos irodalmára nézve is ugyane műre utalunk.

III. Külügyi politika.

1. AZ ÁLLAM BIZTOSÍTÁSA.

102. §.

a) Saját fegyveres készülete által.

Ellenséges támadások elleni védelmezés sok ideig, ha ugyan nem mindenkorra, minden államra nézve szükséges leszén, és ha kétségtelenül felette sajnós, hogy az ez irányban felhasznált jelentékeny eszközök az emberi életcélok közvetlen gyarapításától megvonatnak, úgy mégis csak rövidlátó félszegség s dőre túlzottság tagadhatja meg teljesen az utóbbiakat az államtól. Minél magasabbá fejlődött ellenkezőleg az együttlét intézményei által a míveltség s minél határozottabban ohajtják fenntartani s még inkább öregbíteni: annál multhatatlanabb azon áldozatokkal nem késni, melyek a feltételező intézmények védelmére szükségesek (a).

Az e végből alkalmazandó eszközök ugyan különbözők, de két főnemből állanak, ugyanis sajátos fegyveres készülétből s más államokkal való egyesülésből közös védelem végett.

A sajátos fegyveres készületre nézve ismét különbség teendő az állam azon védelmezési képessége között, melyre a terület s a határok czélszerű rendezése által teszen szert, s a fegyveres hatalom alkotása között.

1. Az államterület védelmezése képessége részint nagyságától, részint mértani alakjától, részint határai minemiségétől függ. V. ö. e tekintetben a 88. §-ben mondottakat. Megjegyzendő egyébiránt, hogy az államnak minden jogilag s erkölcsileg megengedett alkalmat fel kell használnia, hogy területének oly alakot adjon, melyet biztonságára követel; és hogy félszeg dolog a természetes viszonyokat figyelembe nem venni, tehát

dicsvágytól üzetve oly országrészekre kiterjeszkedni, melyek a természetes határokon túl fekszenek s a védelmezési erőt inkább gyengítik, semhogy gyarapítanak. — A hol ily természetes határokra nem lehet szert tenni, melyek a hadtan követelményeinek megfelelnek, ott erődítmények segédelmével pótolandó a hiányzó.

2. *A fegyveres erő* három különböző rendszer szerint lehet rendezve, melyek közül mindegyiknek ismét alosztályai vannak; az utóbbiak értéke különböző, elfogadásuk vagy elvetésök ennél fogva az összerű viszonyok szerint eszközözlendő.

Az általános népfelfegyverzés rendszere lényegileg három alapelven nyugszik: az ellenség visszanyomásán az elébe állított harcosok tömege által; a hazájokért s családjukért küzdők védelmezhető buzgalmán; végre a költségek telhető megtakarításán béke idején. Ellenben eme rendszer hátrányai is szembe-tűnők és ugyan a következők: az egyes harcosok hiányosabb fegyvergyakorlottsága, a hadvezérek kevésbé biztos vezérlete, végre a polgári s családi élet felferése s zavarása. Az ítéletek e rendszer felől igen eltérők a szerint, a mint vagy az egyik vagy a másik lehetséges formája, ugyanis az *országos felkelés*, (Landsturm) a *nemzeti őrsereg* (Nationalgarde), végre a *honvédi intézmény* (Landwehre) vétetik tekintetbe. Az első esetben az összes fegyverképes lakosság fegyverekkel s vezérekkel elláttatván, alig említésre méltó gyakorlatok után az ellenség elé vezettedik. Ha a nemzeti őrsereg intézménye fogadtatott el, akkor ugyan szinte minden fegyverképes férfiú köteles szolgálni; azonban részint már béke idején begyakoroltatnak s vezérekkel ellátatnak, részint alkalmazásukat s szolgálati kötelemeket illetőleg a kor, családviszonyok s önkényes ajánlkozás szerint különbség tétetik. A honvédi intézmény végre az összes ifjabb legénység tökéletes kiképzését célozza a lehető legrövidebb idő alatt, az elegendően begyakorlottakat elbocsátja polgári üzletei folytatására s csak szükség esetében szólítja ismét zászló alá. — Általán megjegyzendő, hogy az országos felkelés sem hosszú időre igénybe nem vétethetik, sem rendes viszonyok között gyakorlott ellenségnek győztesen ellen nem állhat. Eme védelmezési eszközzel tehát csak fél barbar, kizárólag vadászattal s baromtenyésztéssel foglalkozó nép élhet, vagy pedig oly vidéken alkalmazható, mely a természettől igen kedvező fekvést nyert, végre midőn erőszakos, de kétségbeesett lépésről van szó (*b*). — Már alkalmasabb hosszabb s mesterségesebb hadviselésre egy jól rendezett nemzeti őrsereg, ám-

bátor itt is elég hátrány forog még fenn. Ugyanis a fegyvergyakorlatok vagy szakadatlanul s komolyan s a megkívántató időben folytattatnak, de ez esetben a munkafelosztás oly fontos elve, melynek alkalmazását a műveltség s a nemzetgazdászattal egyaránt követelik, jelentékeny csorbát szenved és azonfölül minden felnőtt polgárra tartós, többé kevésbé terhes kiadás rovatik. Vagy pedig csak léhán folytattatnak a gyakorlatok az alkalmazás pillanatáig; de ez esetben meg a nemzeti őrsereg nem sokkal többet ér az országos felkelésnél. A családapáknak hosszabb időre való alkalmazásáról lakhelyökön kívül nem igen lehet szó; a vezérek is csak csekély mértékben fognak feladatuknak megfelelni. Ha számba vesszük azonkívül, hogy eme külellenség ellenében kevés biztonságot nyújtó intézmény a belügyi viszonyokat illetőleg felette veszélyes lehet: úgy nem igen lehet a nemzeti őrsereg intézményét honvédelmezési eszköz gyanánt ajánlani. Mindenesetre oda kellene törekedni, hogy az ifjabb s nem-házasság legénység összevonassék, vagy önkényt ajánlkozók közül külön szakaszok képeztessenek s azután csak is az utóbbiak alkalmaztassanak a táborban. — A legjobb katonai eredményekkel kínálkozik a *honvédelmi intézmény*, minél fogva a különben létező haderő rendes vagy rendkívüli gyarapítására igen ajánlatos. Azonban figyelembe veendő itt is a polgári viszonyok mellőzhetlen háborítása s a számos éven által tartó szolgálati kötelesség terhes volta; azonkívül magából értetődik, hogy még a jól rendezett honvédelmi intézmény is csak az állandó sereggel egyetemben felelhet meg a hadtan valamennyi követelményének (d).

Az *állandó sereg* teljesen megfelel a munkafelosztás elvének; lehetővé teszi, hogy minden egyes alkatrésze teljesen ki képeztesse; megengedi, hogy külön vezéri rend létezzék, mely a fegyverforgatással minden tekintetben megismerkedett és kizárólag annak él; nem kíván az ily teljesen begyakorlottak közül szertelen nagy számú legénységet, tehát kiméli a polgári érdekeket s a haladást; az ily nemű fegyveres erő minden perczen, minden szolgálattételre s bárhol alkalmazható. Másrészt nem tagadható, hogy eme sok, minden munkától megvont férfiak fenntartása felette költséges, sőt elviselhetlen ténnyé válhatik; hogy a vak engedelmségre szoktatott mindig készen álló sereg az államfő által a törvények megszegésére s a szabadság elnyomására fordíthatatik; hogy az állandó seregek dicsvágyó kormányoknak lehetővé teszik haszontalan háborúkat viselni s igazságtalan hódításokra indulni; hogy egy

ily foglalkozás nélküli, dicsőséget s kitüntetést s hasznot áhító fegyveres hatalom vészthozó a belbékére s az államfő elhatározása szabadságára nézve. Noha tehát kétségkívül igen czélszerű honvédelmi intézmény, mégis a népek legsúlyosabb terhévé vált az állandó sereg; és ha nem is nélkülözhető, ugy legalább igazolt ama óhajtás s tanács, hogy a fegyverkészület egyéb neveivel ügyesen egybefűzetvén, a lehető legszűkebb korlátok közé szoríttassék. — Egyébiránt az állandó sereg alkotása módzata igen különböző lehet. Állhat ugyanis *idegen zsoldosseregekből*, melyek elkülönített katonai egész gyanánt az államtól bizonyos feltételek alatt felvétetnek s bizonyos időig tetszése szerint alkalmaztatnak. Az állandó sereg továbbá egyenként toborzott *önkénytes polgárokból* lehet egybeállítva, ugy hogy senki sincs akarátja ellenére a seregnél. Végre *kényteszerkiszemelés, összejírás*, conscriptio utján lehet az állandó sereg alkotva, melyben, legalább rendszerint, csak a vezérek kezelik önkényt s maradandólag a fegyvert, a többiek a törvény által szoríttatnak egy bizonyos időig a seregben szolgálatot tenni. Az ilyen zsoldosseregek, igaz, megkímélik a népet béke idején idős munkaveszteségtől, háború esetében véres áldozattól; a tapasztalat bizonyítja továbbá, hogy ezen intézmény szabatos kezelése derék seregeket szerez az országnak: azonban az ily sereg felette költséges, mert csak dús toborzási pénzért s bő zsoldért ajánlja fel szolgálatát; megeshetik továbbá, hogy hűtlenül cserben hagyja az államot; végre mint bérencz-sereg egy könnyen minden erőszakos uralom s alkotmányszegés gaz védője gyanánt sem áll szolgálni. Méltán megvetik tehát a szabadságszerető népek az idegen zsoldosseregeket; kizárólagos alkalmazásuk mindenesetre igen merész dolog; különben az állam vagy a kormányrendszer kóros állapotát árulja el, ha hozzájuk kell folyamodni (*e*). — Egyes önkénytesek toborzása által mindenesetre kiméltetnek az egyéb foglalkozást óhajtó polgárok; a történet bizonyítja továbbá, hogy az ily önkénytesekből igen derék harczosok képezthetnek. Azonban itt is igen nagy az ösztönzésre szükséges költség; a sereg továbbá a szükségletnek megfelelő gyorsasággal s biztonsággal nem egészíttethetik mindenkor ki; az ajánlkozók, legalább nagyobbara, a lakosság sepredekéből válnak ki, csak vas szigor tarthatja rendben; vezérek külön rendet képeznek, mely a legénységtől teljesen különbözik, minélfogva nem is képezi az utóbbi kiegészítő részét. Gazdag nép azért ez uton alkothatja serege tömbét, de kénytelen leszen mindenkor a fegyverkezés egyik

más nemét is alkalmazásba hozni *(f)*. — Az állandó sereg kényszerkiszemelés általi képzése azon előnyöket nyújtja, hogy a sereg majdnem tetszés szerint gyarapíttathatik, hogy a nemzet virágából áll és hogy a derék képzettség, rendes s értelmes magatartása minden feltevéseit magában egyesíti s hogy végre aránylag a legkevésbé költséges. Azonban persze súlyos teher e kényszerű állapot az illetőkre nézve, néha összes életcéljük felbomlását vonja maga után; annyi számos erőteljes ifju művelődése s munkája félbeszakasztása nemzetgazdasátlag roppant kárt okoz; mindennek felett pedig a seregszám kiegészítése s gyarapítása könnyüisége a védelmezési készület túlzására fog vezetni, a mi a népek legjobb erejét emészti fel béke idejében. Ha semminemű kivételt nem engednek a belépésre nézve, ugy roppant terhes következményei vannak a rendszernek a mívelt osztályokra nézve; ha ellenben helye van a mentességnek, ugy vagy a jogegyenlőség elve szenved sérülést, vagy a gazdagok részesülnek kedvezményben. A seregképzés ezen neme tehát hadászatilag igen nagy becsű, de egyuttal a legtöbb európai népre nézve elviselhetlen teher *(g)*.

Vége még, persze igen gyér esetekben, *katonai gyarmatokat* is lehet alapítani, melyeknek összes férfilakossága fegyverköteles és azért ifjú korától fogva a fegyverforgatásban gyakoroltatik. Ezen védelmi rendszer elengedhetlen feltételei: terjedelmes, összefüggő s termékeny államterületek birtoka, melyek még nincsenek megnépesítve; továbbá oly önkénytesek elegendő száma, kik mind magukat mind utódaikat ily katonás életre adják. Jelesül az első követelmény nem igen találkozik mívelt államokban, minélfogva katonai gyarmatok alapítása legtöbbször szóba sem kerül. Azonban még a hol lehetséges is, érett megfontolással kell a dologhoz fogni, nevezetesen minden túlzástól óvakodni. Részint roppant költséget veszen az első alapítás igénybe; részint igen veszélyes elem létesíttetik eme örökösödő katonai kasztában, mely éles fegyverét épen ugy fordítja a kormány mint a nép jogai ellen, részint elszoknék az összes sereg gyarmatosítása esetében a többi lakosság a fegyverektől, a minek folytán azután szükség esetében sem volna képes magát védelmezni, mely körülmény a katonai gyarmatok hatalmát annál inkább gyarapítaná. Kizárólagos védelmi intézmény gyanánt nem ajánlható tehát a katonai gyarmatosítás, de helyén lesz, ha a határok védelmezendők meg egy nyugtalan szomszéd ellen, ha imént meghódoltatott s daczosan engedelmeskedő ország felett biztosítandó az ura-

lom, végre mint az állam fegyveres ereje egyik alkotórésze (h).

Tengeri államoknak eme szárazföldi védelmi eszközök megszerzésén kívül *hadi hajókról* is kell gondoskodniok, részint kereskedelmök védelmezésére a nyílt tengeren s idegen kikötőkben, részint az ország védelmezésére a tenger oldaláról intézhető támadás ellen, végre részint, hogy talántán tenger által elválasztott ellenségéhez férhessen s igazságos békére kényszeritse. Teméntelen azon költség nagysága, melyet a hajók s felszerelésök, mindennemű készlet, a biztos s az erődített kikötők, végre a gyakorlott legénység helyreállítása igényel. Azért, ha egyáltalán, csak hatalmas s nagy országok képesek szárazföldi s tengeri hatalomra egyaránt szert tenni. Fegyveres hajók hiánya persze az illető állam tengeri kereskedelmét nyilvános veszélynek teszi ki, az állam tekintélyén s hatalmán jelentékeny csorbát ejt, és egy némely megaláztatásnak s zavarnak indító oka.

(a) A hadügy rendezését tárgyalják: XYLANDER, Untersuchungen über das Heerwesen. München, 1831. — Ansichten über Volksbewaffnung und Volkskrieg. Glogau, 1835. — BERCHT, Das Kriegswesen in Monarchieen. Frankf., 1841.

(b) Az országos felkelés többé kevésbé kedvező alkalmazása legújabb példái: Tyrol védelmezése 1809-ben, a királypárti háboru a Vendée-ban, az arabok harczai Algeriában. Azonban valamennyien a rendszer benső gyengeségére is utalnak, miután a legdicsőbb bátorság s feláldozás daczára s ámbár az ország helyi sajátsága is kedvezett, nem valának képesek céljokat elérni.

(c) A nemzeti őrsereg előnyeit s hátrányait, sőt veszélyeit is a legtanulságosabban Franciaország története tünteti fel, és ugyan 1789-től 1852-ig terjedő korszaka. Tisztán katonai szempontból nevezetesen az első forradalmi hadjárat épen nem kedvező tapasztalatai vendők figyelembe. Az északamerikai szabadságharcz is oly adatokat nyujt, melyek nem igen fognak eme védelmezési rendszer befogadására nógatni.

(d) A legerőteljesebb *honvédelmi intézménnyel* Poroszország dicsekedhetik; kevésbé alkalmas hadi célokra az angol katonaság (*Miliz*); kiegészítés gyanánt alkalmaztatik ez intézmény Oroszországban.

(e) A condottierik, landsknechtek, mamelukok, svájczerek, braunschweigiak stbiek idegen zsoldoseregek példái. Hogy mily általános zavart kelt kziárolagos alkalmazásuk, az olasz állapotok mutatják a condottierik korában. Hisz Macchiavelli csak azért írta művét a hadtanról, hogy a seregek polgárok általi képezését hozza javaslalba.

(f) Egész Európában csak maga Anglia oly gazdag, hogy állandó seregét egyes önkénytesekből toborozza; azonban ismételtén mutatkozott itt is, hogy adandó alkalmakkor lehetetlen a sereget a megkívántató mértékben kiegészíteni. Ekkor vagy a honvédség vagy külföldi zsoldos seregek bevonása által iparkodnak segíteni, vagy roppant összegekért kell külhatalmasságoktól elégtelen, megnembizható s mégis költséges segedelmezést vásárolni.

(g) Az összeirási rendszer rosz oldalait előadta: SCHULZ-BODMER, Die Rettung der Gesellschaft aus der Militärrherrschaft. Leipzig, 1859.

(h) A katonai gyarmatokra nézve l. HIETZINGER, Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums. I—III. Wien, 1820. — LYALL, Die russischen Militär-Kolonien.

103. §.

b) Egyéb államokkal való szövetekezés által.

Kétségkívül biztosabb s előnyösebb kizárólag saját erejével valamely vállalathoz fogni, mintsem másokkal szövetekezni; mert bizonytalan, valjon megegyezhetni-e a szövetségessel a legsikeresebb vezetésre nézve, valjon szavának áll-e, valjon kitarást fog-e tanusítani, valjon nem fog-e egyebekre nézve visszavonás keletkezni stb. Ha tehát valamely állam elég hatalmas, hogy saját erejével megvédje magát, ugy általán helyesen fog cselekedni, ha egymaga száll a sikra (a). Másként áll a dolog, ha az ellenség jóval hatalmasabb vagy legalább nem gyengébb mint önmaga. Ez esetben ugy kívánja az eszélyesség, hogy a csekélyebb baj választassék, tehát hogy szövetségesekek után lásson az állam, kikkel egyetemben sikerülhet a veszélyt elhárítania.

Idegen állam kettős oknál fogva lehet hajlandó közös vállalatba fogni. Vagy azért, mert a bennünket fenyegető ellenségtől saját létére s jogára nézve kell tartania, nevezetesen ha romlásunk megtámadását könnyítené. Másodszor pedig ha képesek vagyunk segélyezéséért előnyöket kilátásba helyezni, melyek a reá nézve nem szükséges háború hátrányait s veszélyeit elfeledtetik vele. Nem szorul bizonyításra, hogy a tulszó szövetséges részint megbízhatóbb, részint megnyerése is kevesebb áldozatot igényel. — Mielőtt azonban szövetség köttetnék és az abba helyezett bizalom alapján valamely merész vállalat megindíttatnék, megvizsgálendő a szövetekezésre hajlandó hatalom terjedelme s megbízhatósága. Figyelembe veendő

továbbá az is, valjon nem köti-e szövetségesünket valamely különös érdek a közös ellenséghez, melynek megadása által az ellenség kielégítené s reánk nézve talán veszedelmes időben elvonná szövetségünkől. Ez esetben hatalmunkban kell állnia szövetségesünk ebbeli kivánságát is kielégíteni, ha megbízhatóságára számítani akarunk.

Mindenesetre az eszélyesség parancsa, hogy szövetség kötésekor mind a kölcsönösen szolgáltatandó segélyezés esete, az u. n. casus foederis, mind az elérendő czél a lehető legpontosabban meghatározottassék. Részletesen megszabandó továbbá a szolgáltatandó legénység, pénzbeli erő s készlet kölcsönös mértéke, ugy szinte az utóbbiak kiegészítése s szükség esetében megkivántató öregbítése. Végre eldöntendő a fővezérség kezelése a közös ellenség ellenében. Az utóbbi pontra nézve veszélyes volna, ha két egymástól független vezérség hagyatnék meg egymás mellett, mert könnyen véleménykülönbség fogna helyet a hadviselésre nézve, vagy egyéb visszavonás, a mi a hadi működés egységén, gyorsaságán és erején jelentékeny csorbát ejtene. Még határozottabban elvetendő azonban, történeti tapasztalások alapján, ellenőrző s korlátozó meghatalmazottak rendelése a legfelsőbb parancsnokok mellé, ha a vezérség kizárólag az egyik hatalmasságra leszen ruházandó. Ily intézkedés esetében biztossággal lehet várni, hogy a legjobb tervek meg fognak akadályoztatni s a sereg benső visszavonásban fog élni *(b)*. Az egyetlen egy helyes intézkedés tehát a teljes s korlátlan fővezérség átruházása a szövetségesek leghatalmasbikjára, vagy arra, a ki kétségbevonhatlanul a legderekkabb fővezér felől rendelkezhetik. Ha a nép vagy a sereg idegenkedése ez intézkedést nem teszi ajánlatossá, ugy a legczélszerűbb leszen közösen megállapított terv szerint külön-külön viselni háborút. — Segélyezési pénzek szolgáltatása a szövetséges kezébe akkor szükséges s előnyös, ha ugyan sem seregén sem kedvén nem mulik háborut indítani, de pénz hiányában van. Csakhogy persze ugy szabandók az egyezkedések, hogy ne csak az ellentétemények pontosan meg legyenek határozva, hanem a fizető félnek jogában álljon magának az ígéret teljesítése felől meggyőződést szerezni.

A szövetség tartamára nézve az egyezkedések csekély jelentésűek. A mig a veszély vagy az előny közös, addig biztos alapon nyugszik a szövetség; ha ellenben az érdekek különbözők, ugy az ígéretek csak csekély mértékben lesznek képesek a

lazuló szövetséget összetartani. Különben két eszközzel jó sikerrel élhetni a szövetség biztosítására. Először jelentékeny előnyöket helyezvén kilátásba és ugyan olyakat, melyeknek elérését a szövetséges maga felette óhajtja. A szövetséges felhasználását pusztá eszköz gyanánt vagy a szerzett haszon felosztásában mutatkozó méltánytalanságot az észszerű állameszély megvetendi. Másodszor jelentékeny hátrány fenyegetésével szabad a szövetség megszegését megakadályozni. A hiányzó akaratot s bátorságot azonban ez sem igen fogja pótolni.

A legbiztosabb ótalmat nyújtja a szövetség, ha különböző közös viszonylatokra kiterjeszkedő organikus közösséggé fejlődött. Ily szűkebb szövetkezést mind az *államszövetség*, mind a *szövetséges államok* (Bundesstaat) képezhetnek; a szerint a mint a szövetkezők államfőségeket mind bel- mind külügyi viszonylataikban fenntartják maguknak s csak nemzetközi közös védelmezés végett egyesülnek, vagy hatalmuk abszolút elégtelensége érzetében államjogi alárendeltségökbe egyeznek egy egységes egészbe. (L. fenn a 7. §. 23. l.) Mint hadi intézmény a szövetkezések utóbbi neme kétségen kívül az erőteljesebb, a biztosabb; a védelmezésen kívül számos egyéb szükségletnek is eleget tehet, melyekre nézve az egyes tagok ereje elégtelen: azonban az önállóság jelentékeny része feláldozását hozza magával még a belügyekben is. Szövetséges államot tehát még a köztársaságok is csak akkor fognak alapítani, ha az eldarabolt-ság bel s külügyi roppant hátrányaira nézve elegendő számos felette szomorú tapasztalásokat gyűjtendettek; fejedelemségeket csak a legszélsőbb benső vagy külső veszély fog e lépésre indítani, mert itt a többi körülményhez az uralkodó család ellenkezése csatlakozik, mely szabatkozni fog az állami engedelmesség nyüjét magára vállalni (c).

(a) A világtörténet telve van példákkal, melyek a szövetséges megbízhatlanságát s hűtlenségét mutatják. Nagyszámu szövetségeket összetartani még akkor is nagy nehézségekkel járt, midőn a legszélsőbb veszély jelenkezett egy tulhatalmas ellenség személyében. Mily tanulságosak péld. a XVI. Lajos, Nagy Frigyes s francia forradalom s Napoleon elleni szövetségesek élelményei, vagy legujabb időben az Oroszország elleni szövetséges háboru története!

(b) Ha bizonyításra szorulna, hogy mily kelletlen akadályozást gördítenek utjába, ha meghatalmazottakat rendelnek a fővezér mellé, ugy Marlborough ellenőrzésére utalnának hollandi commissariusok által. Nem mondunk sokat, ha az utóbbiak dőreségének, irigységének

s makacsságának tulajdonítjuk XIV. Lajos megmentését. — A német szövetség hadi rendje ebbeli határozmányát tehát alig lehet szerencsés gondolatnak mondani.

(c) Hogy a köztársaságok inkább hajlandók önállóságuk feláldozásával szövetséges államot alkotni, mint az egyeduralmak, az ebbeli kísérletek sikere mutatja Északamerikában s a Svájcban s bukása Németországban. Hogy mennyire elégtelen pedig az államszövetség oly hatalmat létesíteni, mely a külügyi viszonyokban tiszteletet tudjon magának kivívni, annak szomorú példája szinte Németország.

2. ELŐNYÖK SZERZÉSE.

104. §.

a) A tárgyak.

Minden önálló államnak kétségkívül azon feladat jutott megoldásul, hogy alapgondolatának megfelelőleg az együttlét céljait önön erejével iparkodják öregbíteni s gyarapítani. Mégis számos esetben szükséges lesz *a külföld közrejárulása* a cél tökéletes elérésére. Részint nem képes némely kisebb állam mindenkor valamennyi szükségletnek megfelelni, már akár mert a megkívántató szellemi erőkn, akár az anyagi eszközökön mulik, akár mert oly intézményről vagyon szó, mely szélesebb alagra s nagyobb körre szorúl; részint átalán a dolog természeténél fogva nem képes *egy* állam az áhitott állapotot egyoldalúlag helyreállítani, mert egyéb független államok beleegyezése s közrejárulása szükséges. Mind ezen esetekben tartozik az állam, ha nem akar sem magának, sem övéinek kárt okozni, az illető idegen kormányokkal egyességre lépni majd egy közös vállalatot illetőleg, majd azért, hogy egy idegen állam intézményei használhatóságát kinyerje, majd végre legalább megegyező elvek megállapítására oly cselekmények számára, melyeket különben önállóan végez (a).

Azon tárgyak kimerítő felsorolása, melyekre nézve az ily békés közlekedés kívánatos s szükséges, alig lehetséges, miután mind a szükséglet, mind az alkalmazás lehetősége igen különböző s helyi viszonyoktól van feltételezve: de helyén lesz némely kiváló eset feltüntetése, melyekre nézve az államok egyesülése különösen sűrűn fordul elő és szükséges is.

1. *A jogrend köréből* nevezetesen a következő mozzanatok szolgáltatnak alkalmat közös intézkedésekre:

- a) *A törvénykönyvek közös alkotása.* Magától értetődik, hogy az ide vágó közös munkálkodás s a nyert anyag megegyező alkalmazása jelesül a kisebb államokra nézve jelenkezik mulhatatlanul szükségesnek, azonban megegyező törvényhozás némely esetben nagyobb államokra nézve is felette üdvös lehet, ugyanis ha vagy jelentékeny közlekedésben állnak az államok polgárai, vagy ha a közös nemzetiségnek óhajtanak benne támpontot szerezni. Szükséges egyébiránt, ha nem akarják hogy a közösség csakhamar lazává váljék, miszerint a további közös javításokról s s autentikus magyarázatról is kellőn gondoskodva legyen.
- b) *Közös legfelsőbb törvényszékek.* E tekintetben is főleg kisebb államok fognak arra indíttatni ily közös intézmények által kielégíteni szükségleteiket jól rendezett, teljesen független, elegendő tagokkal ellátott legfelsőbb törvényszékeket alkotván. Az is megeshetik, hogy közös semmitési szék (Cassationshof) alkotása fog czélszerűnek jelenkezni valamely közös törvénykönyv összhangzó alkalmazása végett vagy nemzetközi egyezkedések megegyező és közös létesítésére.
- c) *Közös fenyítő intézetek.* Ezeknek alkotására nézve természetesen csak kisebb államok egyezkedhetnek.
- d) *Törvényszéki megkeresések (requisitio) kölcsönös teljesítése;* erre nézve a legczélszerűbb ama elv alkalmazása, mely szerint a külföldi törvényszék megkeresése ép ugy tiszteletben tartassék, mint a hazaié, tehát egyrészt sem nagyobb nehézségek ne gördíttessenek utjába, sem különös feltételektől függővé ne tétessék; másrészt azonban oly kiválsalomnak se szabadjon eleget tenni, mely egy hazai törvényszéktől is megtagadtatnék.
- e) *A törvényszéki ítéletek kölcsönös érvényessége polgári jogperlekedésekben.* Az idegen államok birói végzésére nézve háromféle magatartás lehetséges: elvileges el nem ismerése szertelen nagy szigorral sujtja a magánosokat, azonfölül a nemzetközi viszonyok tagadása rejlik benne, mely nem akar a világjogrend létesítésén közrejárulni; megelőzött tárgyi vizsgálata utáni elismerése elégtelen intézmény s majdnem megsértése az idegen államnak; a teljes kölcsö-

nös elismerés nagy jótékonyság sokakra nézve és az államok közötti szabatos viszony alapja. De természetesen az utóbbi esetben is csak az innenső formák szerint fog az idegen ítélet végrehajtatni s az innenső anyagi jog körén belül.

- f) *Szökevény büntettek kiszolgáltatása*, de természetesen kivételt képeznek a politikai vétség miatt üldözöttek. Végre
- g) *Közös gyámságok* s egyéb vagyonkezelések, midőn valamely hatósági ótalom alatt álló vagyon több államban van elszórva, tehát egyezkedések hiányában különböző hatóság-tól, különböző törvények szerint eltérőleg, talán ellenkezőleg is kezeltetnék (d).

2. Még dúsabbak s következményeiben érezhetőbbek azon esetek, melyek *rendészeti ügyek* közös ellátása felett fognak egyezkedésekre alkalmat szolgáltatni. Így nevezetesen a következők:

- a) *Rendes s jelentékeny kivándorlás* esetében az állam még utoljára bucsuzó polgárainak jó szolgálatot tehet, azonfölül a túlnépesedés meggátlására kívánatos kivándorlást előmozdítja, ha azon államokkal iparkodik egyezkedést kötni, melyek felé a kivándorlók tudnak, biztos utazást s befogadást s a letelepedés kezdetleges kedvezését biztosítván számukra.
- b) *Veszteginézetekre* (Quarantäneanstalt) nézve történhetnek egyezkedések az emberek s áruk biztos s hasonszerű kezelését illetőleg, nehogy az egészségi czélok eltévesztessenek és veszélyes könnyítések engedményezése folytán a kereskedelmi utak mesterségesen megváltoztassanak.
- c) *Az élelmi szerekkel való szabad kereskedés* a rendszet avult nézetei s félszeg intézkedései ellenében mindenképen biztosítandó.
- d) Kisebb államok csak úgy képesek *a biztosító intézeteknek* megbízható alapot adni, ha a kölcsönös hozzáférhetőségre nézve egyezkedtek.
- e) *A népnevelés* nemcsak kisebb országokban, melyek csak csekélyebb eszközökről rendelkeznek, fog sokat nyerni, magasabb tanintézetek közös alapítására s fenntartására nézve egyezkedvén egyéb államokkal (e); hanem általán valamennyi államban az irodalmi termékek kölcsönös kicserélése fölötti szerződések, az utánnymat kölcsönös eltiltása,

nagyobb jutalmak kitűzése által általán fontos találmányokra.

- f) Az erkölcsi rendészet sokat nyer a szerencsejátékok kölcsönös eltiltása által.
- g) Az államnak viszonya az egyházhoz két tekintetben követeli, hogy a kormányok elég sűrűn egyezkedésre lépjenek. Először magasabb egyházi intézmények közös alapítására s fenntartására, ha a világi hatalom közrejáruulása szükséges péld. püspökségek, seminariumok stb. alapításakor. Másodszor pedig, hogy összhangzó magatartásukra nézve egyezkedjenek hatalmas s dicsvágó egyházi hatóságok ellenében (f).
- h) Sokszerű alkalmat szolgáltat közös határozmányokra a különböző országok alattvalóinak *iparos tevékenysége*. Igy péld. egyezkedésekre a találmányi patensek hasonszerű tárgyalását illetőleg; szerződések kötésére a vámügyet illetőleg. A mindinkább érezhetőbbé váló szükségesség, az összes gyárügyet közös elvek szerint kezelni, később talán igen terjedelmes s mélyen ható szerződésekre fog serkenteni a nemzetgazdászati eme fontos ágát illetőleg.
- i) Végre a *kereskedelem* minduntalan alkalmat ad hasznos egyezkedésekre lépni idegen államokkal. Igy mindjárt a be s kivitel telhetőleg korlátlan szabadsága, a kereskedők, hajók stb. kölcsönös igazságos bánása, a közlekedési eszközök czélszerű intézménye s egybekapcsolása, jó s olcsó posták, közös mértékek s súlyok, talán pénzek, végre a bankok, hitelpapirosok hasonszerű tárgyalása s elvei stb.

3. *Még a pénzügyi tárgyakra* nézve is sok előnnyel járhatnak a külfölddel kötött szerződések. Elnézve a vámokra s kereskedelemre vonatkozó egyezkedésektől, melyeknek ugyancsak jelentékeny pénzügyi fontosságuk is van, hasznosak péld. azon szerződések, melyek némely adók s államegyedárúságból eredő jövedelmek hasonszerű kezelését czélozzák, részint az elégedetlenség elhárítására a magasabb adóval terhelt országban, részint a csempőzés elnyomására (g). Akadtak továbbá már sűrűn egyezkedések az államadóságokat illetőleg, és ugyan vagy átvállalásukra, vagy biztosításukra.

(a) Nem épen dicső jele míveltségi állapotunknak, hogy az államok külügyi politikája ugyan sokszerű vizsgálat tárgyát képezi, de

tudományos feldolgozása mégis nagyobbára csak a terület s hatalom szerzését, tehát a dicsvágyat, hiúságot s birvágyat veszi szemügyre, és csak ritkán ama dús lehetőséget, mely az alattvalók érdekeinek értelmes felfogása által oly előnyöket létesít, melyekre a magános állam nem képes. Valamint a nemzetközi jog a háboru s a véres kényszer jogát összehasonlíthatlanul tökéletesebben kifejtette, mint a békés közlekedés jogát, ugy a tudományos politika is inkább az állami közlekedés erőszakos s cseles oldalaira adta magát. Azért az élet már jóval megelőzte az elméletet s ha nem is állíthatni, hogy az az államok valamennyi követelményeinek eleget tett, melyeket a nemzetközi érdekek alapján igényelhetni, egészben véve tagadhatatlan, hogy tevékenyebb, mint az elmélet. Tehát nem annyira a tudományos rendszerekből, mint inkább az államok szerződesei gyűjteményéből szedendők a vezérelvek.

(b) A közösen létesített törvényhozás példái a német váltójog s kereskedelmi jog; jelenleg egy bizottmány a kötelmi jog szerkesztésén fáradozik.

(c) Közös törvényszékek nem gyérek. A szövetségi aktában egyesesen szabvány gyanánt fordul elő a németországi kisebb államok számára. Azonkívül léteznek vegyes törvényszékek némely ügyek, péld. a rabszolga-kereskedés miatti vádak számára.

(d) A nemzetközi magánjog bonyolódott viszonyait csak újabb állami szerződések fogják rendezhetni: addig persze mint az egyesek, mind a kormányok érdekei jelentékeny csorbát szenvednek.

(e) Örvedetes példája az ebbeli törekvésnek a jeni egyetem.

(f) Igy, bárha sikertelenül, egységre léptek a felsőrajnai egyházi kerületek, hogy a római szentszék irányában közös elvek szerint fognak eljárni.

(g) Szomszédos tartományokban igen gyakran szerződések alapján igyekeznek a só árára s némely italoktól szedett adókra nézve közös megállapodásra jutni.

105. §.

b) Az eszközök.

Közvetlen kényszerítésről valamely idegen állam ellenében, hogy az innenső alattvalóknak egynémely előnnyel kedveskedjék, természetesen szó sem lehet. Bármennyire ajánlja is az erkölcsiség és kinek-kinek előnye ily jótékony viszonyok megállapítását: alaki jog nem létezik ez intézmény kikényszerítésére. Csak a szomszéd szabad akaratjával létesítendő ily egyezkedés, és az állameszély feladata, benne ily készséget kelteni. Az erre alkalmas eszközök a személyek s viszonyok különbsége szerint változnak, de épen abban áll az eszélyesség, az

egy esetben leghatalmasabb indító okot felismerni és hasznosítani. Némely itt szóban forgó eszközökre nézve mégis a következő általános tételek állnak érvényben:

1. Hogy valamely javaslott egyezkedés hasznosságára nézve meggyőződjék az illető állam, *diplomatikai alkudozások* indítandók. Az utóbbiak vezetése rendszeresen sajátos tisztviselőket, a követeket illetik különböző fokozataikban; oly tárgyakat illetőleg, melyek pontos szakismeretet igényelnek, különös biztosok rendeltetnek. A követ kötelessége egyrészt saját kormányát figyelmeztetni azon tárgyakra, melyek előnyös egyezkedésre alkalmasaknak látszanak, másrészt személyes helyi ismerete alapján azon időpontot megjelölni, melyben az alkudozást előreláthatólag sikeres eredmény fogja koronázni s azon eszközöket is kiemelni, melyek célhoz vezetnek (a). A jogi, rendészeti s pénzügyi szakmák megkívántató ismerete persze egyéb érdekeket, egyéb szokásokat s egyéb készültséget követel, mint minők udvari s aristokratiai követeinkben találkoznak; azért ez irányban mindaddig nem lehet rendes s jelentékeny eredményekre számítani, a míg az e szakmában alkalmazott államhivatalnokok összes műveltsége s pályafutása feladatuk tökéletes megoldásának jobban meg nem felel, mint ez idő szerint történik. Azon nehézségek, melyek a mélyenható javítások útjában állanak, kétségkívül igen nagyok, mert az államfők személye s személyes érdekei s kedvteléseinek összezavarása az állam feladataival sehol oly kiváló mértékben fenn nem tudta magát tartani, mint a külügyi politikában, tehát a követségi ügyben is. Azonban a feladatok nagyobb szerű felfogása és erőteljes becsületes akarat a közszolgálat ezen ágában is meghonosítandja azon javításokat, melyek egyebütt már fennállnak (b).

2. Nemzetközi előnyöket különböző *anyag*i eszközök segítségével is létesíthetni. Ezek közül első helyen említendő a *kárpotlás adása*. Ha a javaslatba hozott ajánlat tiszta hasznot látszik hajtani, úgy az egyezkedésnek kevés akadály leszen útjában. Természetesen nem lehet s nem szabad többet ajánlani, mint a mennyit a szerzendő előny megér; azonban gyakran úgy esik, hogy valaminek átengedése csekélyebb áldozatot igényel az eddigi birtokos részéről, mint a minőnek jelenkezik a másik félnek a szerzendő előny s haszon. Természetesen figyelmesen szemügyre veendő az átengedés nemcsak közvetett, hanem közvetlen következményei; ugyancsak magából értetődik, hogy a másik félnek azonképen számítandó fel valamely előny, a mely

mértékben hasznot hajt neki és nem azon körülmény szerint, hogy mily kevésbe kerül az innenső államnak az átengedés. Azonban mi sem félszegebb s károsabb, mint ha kisszerű irigységgel megvonunk a másik féltől minden hasznot, még ha az innenső rész nem is károsul. Soha sem felejtendő el, hogy az idegen állam a kivánt engedményeket nem minmagunk, hanem saját előnye végett eszközli, és hogy mindenesetre csak ama szerződés biztos s állandó, mely mindkét félnek haszonnal kínálkozik.

3. Néha mindenesetre célhoz vezető, de felette veszedelmes eszköz a *visszatorlás* (retorsio) (c). Az idegen állam barátságtalan s hátrányos cselekménye az innenső állam hasonló, talán még mélyebben ható magatartása folytán megtoroltatván, talán eszméltre hozatik vagy megijesztetik az illető állam és annyiban nem utasítandó vissza feltétlenül ezen eszköz; azonban ép ugy lehetséges, sőt valószínű, hogy az ellenségesen hangolt szomszéd az ily lépés által elkéserrítettik és további hátrányos intézkedésekre indíttatik. Ez esetben a kár kétszeres. Egyrészt ugyanis azon áldozat, melybe a visszatorlás rendszerint kerülni fog, hiába hozatott, másrészt az utólagosan szenvedett károsulásra önmagunk adtunk alkalmat. Pusztá bosszankodás miatt s megelőző vizsgálat nélkül alkalmazni a visszatorlást, félszeg s dőre dolog, azonfölül igazságtalan az alattvalók irányában, kik ez intézkedés által kárt szenvednek. — Azért a visszatorlás alkalmazása valamely előny elnyerése végett csak két feltevés alatt tanácsos. Először azon esetben, ha a legnagyobb valószínűséggel lehet elvárni, hogy az ellenfél engedni fog, a mi mindenesetre be fog állani, ha az inneni intézkedés által valamely egyáltalán nélkülözhetlen dolog vonatott meg tőle, vagy ha általa az ország hatalmas érdeke szenved. Másodszor, ha a visszatorlás oly áldozat terhétől szabadít meg, mely egyesegyedül a békés viszonyosságnak hozatott. Ez esetben mindenesetre előnyvel jár az intézkedés, már akár engedékenynyé leszen a tulsó állam, akár nem.

(a) Az alkudozás mesterségéről tárgyaló iratok közül említendőek: *Vera e Cuniga*, El embajador. Hisp., 1621. 4. számos fordításban s kiadásban. — CALLIÈRES, De la manière de negocier avec les souverains. Par., 1716.; szinte számos fordításban s kiadásban. — PECQUET, De l'art de negocier. Par., 1737. — MABLY, Les principes de négociation à la Haye, 1757., számos kiadásban. — Die politische Unterhandlungskunst. Lpz., 1811. — MARTENS, Guide diplomatique. Par. et Lpz.,

éd. 3., 1851. — *Traité complet de diplomatie*. I—III. Par., 1853. — KOELLE, *Betrachtungen über Diplomatie*. Stuttg. u. Tüb. 1838. — Hirneves alkudozók emlékiratai közül választani a roppant számnál s a különböző jelentőségénél fogva nem könnyű dolog. Leginkább használatnak: *d'Ôssat* bibornok (1627.), *d'Avaux* gróf (1648. s 1752.), *Jeannis* elnök (1651.), *Brienne* gr. (1719.), *de Witt* (1735.) és lord *Malmesbury* (1845.) emlékezései. — Ide tartoznak: FLASSAN, SCHOEL és KLUEBER nemzetközjogi viszonyokat tárgyaló történeti művei.

(b) A diplomata megkivántató tulajdonságairól s ismereteiről szólnak: DRESCH, *Kleine Schriften*. München, 1827. REHFUES, *Entwurf einer allgemeinen Instruktion für die preussischen Gesandten*. Stuttg. 1845.

(c) V. ö. fenn a 65. §. 299. l.

TÖRTÉNETI ÁLLAMTUDOMÁNYOK.

106. §.

A történeti államtudományok fogalma s haszna.

Az állami élet tökéletes felfogására az elméleti okuláson kívül a tények ismerete is szükséges, és ugyan mind fejlődésök, mind végső állapotuk ismerete. Az általános államtan megállapítja az állam fogalmát és vizsgálat alá fogja léteget legkiválóbb viszonylataiban. A többi dogmatikai államtudományok meghatározzák, hogy a jog, az erkölcs s az eszélyesség szempontjából mi történjék az állammal s az államban. Azonban mind ezek nem vetnek világot arra, hogy milyen *jelenleg* s milyen *volt* tényleg az állami élet. Ez utóbbit csak a két történeti államtudomány, ugyanis az *államtörténet* s az *államisme* deríti fel, amaz az összes állami élet genetikai fejlődését, az utóbbi az állami viszonyok rendszeres s tökéletes rajzát egy bizonyos korban, tehát ama fejlődés tényleges eredményét közölvén (a).

A tényekilyes ismeretének szükségességes haszna kétségsbevonhatlan és pedig több tekintetben.

Először *tisztán emberi* tekintetben is szükséges tudni, hogy mely sors érte nemünket rendezett együttléte főfontosságú viszonylatában, és hogy ennélfogva jelenleg mely állapotban van. Eme ismeret a legbiztosabban feltárja az emberi élet célját s összes nemünk történetei s állapotai valószínű további folyamatát. Ha pedig képesek vagyunk az okot s okozatot felismerni s egybefűzni, úgy a leghathatósb okulást meríthetünk belőle a jog, az erkölcsiség, az eszély és viszonyos erejük jelentőségét illetőleg. Az állami élet kétségkívül nem egyetlen egy jelentős oldala az emberek földi lételeének; de a legfontosabbak egyike, melynek tökéletes tekintetbevétele nélkül lételünk talánya megoldására nem is gondolhatunk.

A történet és statistika továbbá másodsor az elméleti tudósnak nemcsak nézetei s gondolatai kiterjesztésére s tökéletesítésére szolgálnak, hanem tantételei megvizsgálására is. — A való élet mindenkor dúsabb, mint a legtevékenyebb képzelőte-

hetség vagy a legélesebb elemző gondolkodás. A tények tehát, melyek a történettel vagy a fennforgó állapotok rajzával megismertetnek, sokszerűen oly kérdésekre terelik a gondolkodást, melyek ama ismeret hiányában fel sem vettettek volna, és az együttlét oly szükségleteire s alakulásaira figyelmeztetnek, melyekre a pusztá elméleti éleseszsűség nem bukkant volna. Azon elméleti államtudományosság, mely anyagára nézve nem gyarapodott a történet s államisme forrásaiból, szükségképen tökéletlen fog lenni s nem fogja az emberi állapotok összes teljét felkarolni. — De azonfölül a tényleges állapotokat tekintetbe nem vevő tudományosság azon veszélynek van kitéve, hogy tárgyilag helytelen alapelveket állít fel. Az elméleti tan ugyanis könnyen oly magasabb elvből indul ki, mely nem egészen szabatos, vagy pedig a következtetésben ejt hibát. Mindkét esetben szükségképen helytelen tételekhez fog jutni, és ha az utóbbiak felfedezése s helytelenségök feltüntetése tisztán elméleti eljárás alapján nem épen lehetetlen, ugy feltárásuk ez úton sem könnyű, sem nem biztos, nevezetesen a helytelenség bizonyítása elméleti uton eszközöltetvén, az utóbbi lehetséges tévedéseinek van kitéve. Nagy fontosságú tehát a szabatosság azon próbája, mely a történeti tényekből meríthető. Ezek elvitázhatlanul kimutatják, valjon az általános feltevések, melyekből az elmélet kiindul, megfelelnek-e a tényleges valónak, vagy valjon az emberek s a dolgok tényleg másként jelenkeznek, semmint az elméleti tudományosság előtt; megmutatják, hogy egy bizonyos tétel alkalmazásának tényleg mely következményei vannak, akár általán, akár bizonyos feltevés alatt. Ha már a tételes eredmény, a mint ez elég sűrűn elő fog fordulni, nem lesz azonos az elméleti tételekből leszármaztatott eredménynyel, ugy arra fogunk indíttatni, hogy a különbség okait felkeressük és ez által az elméletet kiegészítsük. Az elméleti államtanok megsínlik annak lehetlenségét, hogy a tudomány utján szerzett tételek helyessége fölől gyakorlati kísérletek segedelmével nem lehet meggyőződni, a legkritkább esetben levén az államtudós azon helyzetben, hogy az általa igazaknak ismert elveket közvetlenül valamely államban alkalmazhatná. A dolog természetében rejlő ezen hiányt a mult s a jelen oly tényei feltüntetése pótolhatja, melyek a kérdésben forgó, vagy legalább egy igen hasonló tétel alkalmazása befolyása alatt keletkeztek. Saját kísérletei hiányában azon tényekre van a politikai tudós utalva, melyek mások önkénytelen kísérletei eredménye gyanánt jelenkeznek (b).

Vége a gyakorlati államférfiúra nézve is szükséges a tör-

téneti államtudományok ismerete. Belőlök meríti azt, a mire leginkább szorul, ugyanis a tapasztalást; megismerkedik azon térrel, melyen tevékenységét kifejteni tartozik, valamint az erő s az ellenállás elemeivel, melyeket fel kell használnia vagy legyőznie. Ha igaz is, hogy a saját cselekvőségéből merített tapasztalat világosabb s belterjűbb hatást gyakorol, mint a másoktól s idegen viszonyokon gyűjtött tapasztalat képes gyakorolni; és ha kétségkívül élettelibb is azon ismeret, melyet a tényleges állami állapotok vizsgálatából merítünk: úgy a dolog természetében rejlik, hogy soha senki önmaga annyi tapasztalatot nem szedhet, annyi vizsgálatot nem eszközölhet, mint a mennyit államférfiú képzettsége igényel. Csak két eshetőség között lehet választani, az államférfiú vagy felveszi a történetből folyó tanulságokat, az idegen élményeket s nézeteket, vagy eltaszítja magától e dús kincset. A választásra nézve nem foroghat fenn kétség. Hogy pedig oly sűrűn hallatszik a panasz, hogy a történet oly kevésbé szolgál okító tapasztalásul, annak oka nem a mások tapasztalásai hasznavehetlenségében áll, hanem az illető egyének hiányos műveltségében. Jelentékeny történeti s statistikai ismeretek nem alkotják az államférfiút, azonban a tudatlanság még kevésbé alapja az állami nagyságnak s derékségnek. Az utóbbi csak ott találkozik, a hol érzület s szellem, elméleti s gyakorlati ismeretek egyesülnek.

(a) Alig lehet felfogni, hogy az államtudományi encyklopaediák nagyobb része a történeti szakmákat egészen mellőzi. Főlöskégy megjegyeznünk, hogy ez nyilvánvaló hiba.

(b) Jeles jegyzeteket tartalmaz a kísérletek alkalmazásáról az igazság felderítésére CORNWALL LEWIS műve: Treatise on the methods of observation and reasoning in politics. Lond., 1852. I. k. 160. l.

I.

Államtörténet.

107. §.

1. Az államtörténet terjedelme s felosztása.

Az emberek állami életének történeti rajza két főrésze szakad: a különböző népek *belső* államélete történetére, és az egyidőben létező államok kölcsönös egymásrahatása történetére, az-az az *államrendszerek* történetére (a).

1. A *belső* államtörténetet különböző terjedelemben lehet felfogni s előadni. — Mindenek előtt *világtörténeti* felfogásban, a mely ismét kétféle tárgyalásnak enged helyet. A tárgyalás ugyanis, és az mintegy a kitzűött eszményt képezheti, felkarolhatja a hiteles történet első kezdetlegességétől fogva valamennyi mivelte nép állami élete fejlődését, tehát az összes emberiség történetének ezen oldala tökéletes rajzát nyujtandja. Vagy a történet egy rövidebb része is képezheti a vizsgálódás tárgyát, de úgy hogy az e korszakba eső valamennyi államra, intézményekre s eseményekre kiterjed a figyelem. Mindkét esetben a történeti művészet és az államgondolat különböző fő- s alnemei szabatos felfogásának feladata, a teméntelen anyagot természetes csoportokba s alosztályokba besorolni. — Rendszerint azonban mind a szerző, mind az olvasó sokkal csekélyebb terjedelemmel is megelégszik, *egyetlen egy* nép, vagy legfelebb rokon törzsek egy csoportozatának államtörténete képezvén az előadás tárgyát. Ez esetben feltünteteti az író az illető nép állama külső, azaz térbeli alakulása eseményeit, úgy szinte egyes intézményei s alkotmányi s kormányzati alapelvei fejlődését és ugyan a nép megjelenésétől a történetben a jelenkorig. A feladat az, hogy ne csak az egésznek szelleme, hanem minden fontosabb intézmény

fejlődése kellő világba helyeztessék; de természetesen az államélet azon alakulásai sem mellőzhetők teljességgel, melyek utóbb kihaltak, ha csak a maguk korában életteljes s hatályos mozzanatot jelöltek (b). — A benső államtörténet továbbá *monografiák* segédelmével is műveltethetik. Az utóbbiak kizárólag egy egyes intézmény vagy egy egyes elv történetét adják elő s az államélet egyéb alkatrészeire csak annyiban vannak tekintettel, a mennyiben a tárgyalat részlet tökéletes felfogására szükségesek. Ily monografiák péld. a fejedelemség, vagy a népképviselőlet vagy a puztán alkotmányyszerű engedelmesség története. Különben a monografia tárgyalása ismét kétféle lehet; ugyanis vagy felkarol mint a kérdéses intézmény általános története valamennyi népet, melyeknél csak előfordul, vagy csak azon mozzanatokra szorítkozik, melyek egy államban jelenkeztek (c). — Végre előadhatik a benső államtörténet még az életrajz, *biographia* alakjában is, ha t. i. az állami események fejlődése egy befolyásos, s nevezetesen hazájában lényeges változásokat előidéző államférfiúhoz fűződik (d).

Eme különböző tárgyalási módok különbsége itt ugyanaz, mint magában a történetben. A történeti felfogás hatalmas átnézetet nyújt az események eddigi összes folyama fölött, feltüntet minden egyes állam s minden egyes államnem viszonylagos jelentőségét, és lehetővé teszi, hogy a további folyamat illetőleg következtetést vonjunk. A szűkebb kör tárgyalása mélyebben a részletekbe bocsátkozhatik, ez által alaposabb tudósítást adhat, s nevezetesen, ha a hazai intézmények története adatik elő, a böngészett anyag közvetlenül az életben is alkalmaztathatik. A keletkezés s fejlődés történetéből megismerhetni a különböző államintézmények léteget s becsét s a vezérlő elvek helyességét vagy félszégességét; nevezetesen belátván, hogy tényleg mit szándékoztak volt s mi létesült, megóvatunk az egésznek oly dőre felfogásától, melyet idegen államintézmények analogiájából meríthetnénk. Még nagyobb mértékben, bárha igen korlátolt körben, mutatkozik ez eredmény a monografiákat illetőleg. Az utóbbiak természetesen nem alkalmasak az összes államépületet helyes világba helyezni; de csak is általuk sikerülhet valamely egyes tárgyat minden viszonylatában és az élet s tudomány követelte részeteiben megismerni. Kétséges lehet, vajjon a kezdő író tevékenysége ily egyes iratokra irányuljon; a tanulmánynak mindenestre velők kell betetőztetnie. Hogy végre egy egyes férfiú élettörténete s élettevékenysége csak ritkán szolgálhat alapul államtörténeti

közlemények eszközlésére, az világos; a hol azonban helye lehet, ott az okulás határozottabb s élesebb alakban jelenkezik, nevezetesen alkalmazása egyéb viszonyokra annál könnyebb, mert a nehézségek s segédeszközök személyiségre vonatkoztatnak, minélfogva más egyénektől könnyebben felfogatnak s feldolgoztatnak (e).

2. Az államrendszerek története sem ily terjedelmes s az emberi nem összes életét felkaroló előadásnak sem a tárgyalás ily jelentékeny különbségének nem enged tért.

Terjedelmére nézve ugyanis sokkal korlátoltabb sőt lényegileg hézagos, mert nem minden mivelődési fokon van alkalmas rendes s tudatos együttlétről s az államok egymásra hatásáról hírt adni. Nemcsak hogy évezredek multak el, mielőtt a különböző világrészekben fekvő államok csak tudomást is vettek egymástól és bizonyos viszonylatokba léptek egymáshoz; hanem a történet mutatja, hogy közelfekvő államok s még azok is, melyek alkalmilag barátságosan vagy ellenséges viszonyban állottak volt, hosszú időközökön által távol maradtak egymástól és nem képeztek közös nagyobb egészet. A valónak megfelelő történet feladata leszen tehát, csak ott utalni államrendszerekre s ott tárgyalni közös életök folyamatát, a hol tényleg létezett rendes összélet s kölcsönös egymásrahatás. Ha azért felette szük is a felfogás, midőn csak az európai államok rendszere hozatik szóba, s az utóbbi is csak a XV. század közepe óta; s ha nevezetesen eme külső államviszonyok általános történetében a hellen államok közös élete, Róma viszonya az idővel meghódított népekhez, végre a keresztény középkori világbirodalom rendszere nem is mellőzhető: ugy terjedelmes, tudatos, elvek szerint intézett állami összéletére csak az utolsó négy században akadunk Európában, minélfogva csak is e korszak képezheti a fejtegetés főtárgyát. Ezen összélet kiterjedése a legújabb korban a többi világrészekre is eme viszonyok új szakának kezdete, mely terjedelemre s tárgyi jelentőségre valamennyi korábit meg fog haladni; azonban ez újabb mozzanat még csak most indult meg fejleményében (f).

Az államélet külső története alkalmas tárgyalására két ut kínálkozik. Ugyanis vagy általános lehet a tárgyalás azaz kiterjeszkedhetik egy egész államrendszer történetére; vagy pedig egy határozott egyes állam vétethetik középpontul, melyre azután a többi állam kölcsönös hatása viszonytattik, természetesen a mennyiben általán érintetik általuk. Igy tárgyalathatik péld. egyrészt az európai államrendszer története, akár összességében,

akár egyes korszakaiban vagy másrészt Franciaország, Anglia stb. viszonylatai egyéb államokhoz. Jó általános munkák átnézetet nyújtanak az összes eddigi folyamat fölött, itéletet meríthetni belőlök minden egyes állam jelentőségére nézve, kiinduló pontot szolgáltatnak a jövőndő valószínű alakulását illetőleg; a különös, részletes tárgyalás megismertet azon okokkal, melyek egy meghatározott fontos államnak irányára s jelenlegi helyzetére befolytak, megtanít hibákat kerülni s kiváló, jeles intézményeket utánozni, végre valószínű vélelem meríthető belőle jövőndő hatályukat illetőleg. A két tárgyalási mód tehát ugy viszonylik egymáshoz, mint az általános világ- s a különös emberismeret.

(a) POELITZ s BUELAU encyklopaediai műveikben csak az államrendszerek történetéről emlékeznek meg, hibásan azon véleményt osztván, hogy az utóbbi az államok benső történetét is magába zárja.

(b) A benső államtörténet hét tárgyalási módjára nézve l. alant a 109. §-et.

(c) Az államtörténeti monografiák száma oty nagy, hogy felsorolásuk e helyt teljességgel lehetetlen; egyes művek felemlítése pedig czéltalan volna. Anglia, Franciaország s Németország irodalmi termékeit MOHL munkája sorolja fel: *Gesch. und Lit. der St. W.* II. s III. köt.

(d) Az állami állapotok jeles rajzait kísértik meg egyes személyiségek életében: *Robertson V. Károly, Prescott II. Fülöp, Pertz, Stein, Thiers* Napoleon történetében.

(e) A történet becséről a gyakorlati államférfiúra nézve értekeznek: *Cornwall Lewis* műve, I. köt. 151. l., melyet fenn a 106. §. (b) jegyzetében idéztünk.

(f) Az idevágó irodalmat l. alant a 109. §-ben.

108. §.

2. A módszer.

De bármily terjedelemben adassék is elő a benső vagy a nemzetközi államtörténet, mindenesetre számos meghatározott feladatot tartozik megoldani s bizonyos követelményeket el nem hanyagolhat.

Mindenekelőtt az illető nép eredetleges törzssajátossága, ebből keletkező művelődése, s ismét az utóbbiból folyó államfaj, valamint eredeti feladata s alakja tárgyalandó. Eme sajátosságok képezik alakját az összes jövőndő fejleménynek s rendszerint valamennyi utóbbi változáson keresztül húzódnak. Természetesen főfeladat, a későbbi átalakulásokat, akár a műveltség

folyamatja s tartalma folytán létesültek, akár külső események követelmenyei, gondosan feltüntetni s befolyásukat az állami életre kinyomozni.

Másodszor ki kell a rajzolatnak terjeszkednie az *állam alkotmánya s kormányzata fejlődésére*, természetesen egyrészt a fontos s jelentős oldalakat kiválóan feltüntetvén; másodszor az okokra s hatályokra utalván, valamint a küleseményekkel való egybefüggésre. Különös fontosságú, bárha igen nehéz is, az idegen intézmények s gondolatok befolyásának kiemelése, akár külső kényszer, akár önkényt, jelességek felől való meggyőződés folytán jelentkezett (a). Nem ritkán az irodalom is nagy szerepet fog az állam fejlődésében játszani s bárha az államtörténetnek átalán nincs köze az irodalom felsorolásához s megítéléséhez, ez esetben mégis kivétel nyer helyet (b).

Harmadszor mindenesetre kiváló figyelemmel kísérendő a *társadalom története*. Igaz, nem esik össze az állam történetével, alakjával, élelményeivel; azonban minthogy a társadalom a népben tényleg élő érdekek s viszonylatok természetes fejlődésének, minthogy továbbá mint tárgyi tartalom betölti az állam formáit: szabatos s pontos ismerete az államtól igényelt követelmények megértésére szolgál. Az oly állam, melynek formái vagy cselekvési módja ellentétben áll a társadalom hatalmas alkatrészeivel, teljességgel természetellenes állapotba került, mely talán egymaga leszen a roppant, talán erőszakos *változtatások*, vagy a rendkívüli, kedvező vagy kedvezőtlen erőltetések nyitja, melyek a fenyegetett intézmények *fenntartására s megőrzésére* irányulnak.

Negyedszer szükséges, hogy egyes *események vagy emberek* legyenek részletes előadás tárgyai, ha vagy döntő befolyást gyakorolnak az állami állapotok kifejlődésére, vagy pedig különösen kiváló módon feltüntetik valamely intézmény vagy korszak szellemét.

Végre, *ötödször*, ne csak az állami irányok s intézmények keletkezése s virágzása, hanem *elhanyaglása s kihalása* is a történeti fejtegetés körébe vonandó és ugyan okai s következményei feltüntetésével (c).

A külső viszonyok történetében a *kormánytól* eredő cselekmények s a szűkebb értelemben vett állami intézmények feltüntetésén kívül figyelemre méltatandó a *népek viszonya* egymáshoz. Így nevezetesen összes szellemi irányukban, tehát vallásban, erköcsi világnézetben, szokásban, a miveltség nagyobb vagy csekélyebb fokában mutatkozó hasonzerősége

vagy különbsége; továbbá gazdasági tevékenységök létege s érdekeik ebből eredő barátságos vagy ellenséges fordulta. A népelet valamennyi ilyszerű törvény alakjában ki nem fejezett alkatrészei gyakran a legnagyobb befolyást gyakorolnak az alkotmányos államlétszerekre még ott is, a hol a néptömeget közvetlen közrejárlás a közügyeken nem illet, minthogy magok az uralkodók is részint a nép szellemi légkörében élnek, részint legalább figyelemmel tartoznak lenni a népesség hajlamára s képességeire, melyekre támaszkodnak s melyek segédelmével hatnak (d).

Lehetetlen az államtörténet tárgyalásában előfordulható valamennyi hibát egyenként felsorolni; egyes, különösen sűrűn mutatkozó hibák azonban hadd legyenek itt felemlítve. Mindezekelőtt megjegyzendő, hogy az egyes fejedelmek személyes története nem képezi az államtörténet tárgyát, melyben csak annyiban van azoknak helyök, a mennyiben maradandó s lényeges változásokat eszközöltek az államéletben. Még kevésbé lehet helyt adni a háboruk részletes történetének, melyeknek csak eredménye kerülhet figyelembe, ha ugyan van állami jelentőségök. Egyes események továbbá, bármily kiválók s nevezetesek legyenek is különben, csak akkor képezik a történeti fejtegetés alkalmas tárgyát, ha vagy alkalmat szolgáltatnak az állami élet valamely újabb fejleményére, vagy ha különösen jelentősek volnának az összerű állami viszonyok szellemére nézve. Végre idegen jogrészek, így nevezetesen a magánjog története nem az államtörténet alkatrésze, kivéven ha a közjogi állapotokra is befolyást gyakorolnak. Nem lehet tagadni, hogy valamely nép összes jogélete történeti kifejtése a tudomány szempontjából fontos s termékeny feladat: azonban tulmegy az itt legközelebb szem előtt tartandó célón; átalán a magánjog s a közjog egybekapcsolása dusabb következményű amarra, mint az utóbb nevezetre nézve (e).

(a) Idegen államintézmények befogadásakor főfeladata a történetnek a szenvedett, többé kevésbé lényeges változtatásokra figyelemmel lenni s azon okokat feltüntetni, melyekből az elütő hatály foly. Nevezetes példát nyujt e tekintetben a képviseleti rendszer átültetése Angliából Franciaországba s a szárazföld többi tartományába.

(b) Hogy mily befolyást gyakorolhat az irodalom az állami viszonyokra s alakulásra, azt a XVIII. századbeli francia írók, vagy Delome, Blachstone s Burke mutatják.

(c) A ki *Pütter* művét olvassa, azt vélhetné, hogy a XVIII. század vége felé valamennyi állami intézmény Németországban erőteljes s ép

alakulásnak örvendett, mert elfeledé vala a nyomoru hanyatlásról hirt adni. *Hausser, Biedermann* s valamennyi újabb író helyes rajzát adják a gyalázatos romlásnak.

(d) A nemzetiségek megfelelő rajza hiányában számos állami jelenség okát hiába fogjuk nyomozni; mennyit nem fejt meg péld. a francziák dicsvágya, hiúsága, katonás szelleme, önhittsége, az angolok lassu szívóssága, személyes becsületessége, a közügyekben mutatkozó önzése, az északamerikaiak hiányzó lelkiismeretessége s lovagias öntudata, s tulságos önbizalma s nyerészkedési vágya?!

(e) Ha az újabb állam- s jogtörténetek becse felett akarunk ítéletet mondani, tekintetbe kell vennünk a használó fél álláspontját. A jogélet valamennyi része kifejtését örömmel fogja a tudós olvasni, az államférfiu ellenben csak idegenkedéssel vehet kezébe oly művet, mely nemcsak a magánjogot hanem a perrendtartásokat is egyenlő terjedelemben tárgyalja, a mi nemhogy hasznára nincs, hanem ellenkezőleg eltereli sajátképeni céljától.

109. §.

Az államtörténet irodalma.

Minden átalános történeti mű többé kevésbé tekintetbe veszi természetesen az államot is és intézményeit, valamint viszonyát a külföldhöz s számos műnek a nevezett tárgyak képezik, ha nem is kizárólagos, ugy legfőbb tartalmát. Nem volna tehát könnyü dolog az államtörténetnek szentelt munkákat a történeti dolgozatok töméntelen tömegéből kiböngészgetni; az alább nevezendő művek által távolról sem szándékozunk azért tökéletes felsorolásuk által hű rajzát adni a tudomány ez ága irodalmának, inkább csak példák gyanánt szolgáljanak s utmutatásul.

Mindenesetre czélszerű leszen a külső viszonyok, azaz az államrendszerek történetét megkülönböztetni azoktól, melyek egy bizonyos állam vagy államcsoport történetét fejtegetik.

Az európai államrendszerek története a különös czél tudatával, azaz az emberi élet minden egyéb oldala mellőztével a XVIII. század közepe óta míveltetik. Már 1741-ben írta meg *Schmauss* munkáját, *Einleitung zu der Staatswissenschaft*, mely az európai államok kölcsönös viszonyát a XV. század közepe óta teljesen kielégítőleg feltünteti. Csakhamar követője akadt *Achenwallban*, *Geschichte der europäischen Staatshändel*, Lpz. 1756, mely rövid tankönyvben az egyetemi tanulmány tárgyává avatja a történet e felfogását. Nagy hírnevet szerzett magának e téren *Heeren*, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, először 1809-ben, számos kiadást ért, az anyag szabatos felosztásá-

nál s a dus olvasottságnál fogva méltán megérdemlé jó hírnevét. Pölitz művei (*Geschichte des europäischen Staatensystems, Staatensysteme Europa's u. Amerika's*, 3. köt. 1826.) gyarapították a művek számát, de nem a tudományt. Jelesebb Büllau műve, *Geschichte des europäischen Staatssystems*; 3. köt. 1853; jelentékenyek Koch, tableau des révolutions de l'Europe, 3. kiad. 1832. 2 köt. és Ancillon (tableau des revolutions du système politique, 1823. 4. köt.) dolgozatai; mindenelőtt dicsérendő a belga Laurent nagyszerű műve a nemzetközi jog történetéről (I. fenn a 69. §-et), a történet s az események előadása is mesteri. Kiváló s jeles művekkel álltak elő Schlosser, a XVIII. századot, Thiers a francia államforadalmat s császárságot, Allison a francia-angol háborút, végre Häusser a német történetet s Gervinus a XIX. század történetét rajzolván mesteri kézzel, az utóbb nevezett művek külön csak szűkebb korra szorítkoznak s nem foglalóznak kizárólag külügyi dolgokkal.

Régiebbek s számosabbak a benső államtörténet rajzolatai. Igaz ugyan, hogy alig létezik oly egytetemes történeti munka, melynek kizárólagos tárgyát valamennyi, vagy csak a legkiválóbb mívelt államok benső fejlődése képezné, nagyobbára oly eseményeket is tekintetbe vevén, melyek egyes férfiak sorsára vagy a míveltség egyéb ágaira befolytak. Azonban létezik mégis számos oly munka, mely a benső államélet történetét, ha nem is kizárólagosan, úgy mégis kielégítőleg tárgyalás alá fogja, részint nagyobb kiterjedésben, részint egyes országokra szorítkozáván.

Az e nemű terjedelmes művek közül említendők nevezetesen; Müller általános történetének huszonnégy könyve, Schlosser világtörténete (XIX. köt.); a világtörténet egyes korszakaira szorítkoznak: Duncker ókor története; Spittler európai államok története; Eichhorn az utolsó három század története; Guizot míveltség története (histoire de la civilisation); Raumer Európa története a XV. század óta.

Sokkal dúsbab még az egyes államok s országok állam-történetének irodalma (b).

Görögország állam-történetét számos jeles munka tárgyalja; említendők az angol Grote kitünő dolgozata; a németek közül Hermann, Wachsmuth s legujabban Curtius vizsgálódásai.

Róma állami fejlődése majdnem szertelenül bő irodalmat létesített, mint különösen kiválók említendők Niebuhr nagyszerű műve Róma elejéről, Mommsen szellemdús rajzolatai fejlődéséről, Gibbon életteli feltüntetése hanyatlásának.

Franciaországot illetőleg a történeti irodalom megindulása a XVI. századba esik, azóta a legujabb időig szakadatlanul mind újabb terményeket hoz napvilágra. Az ide tartozó művek nagy számából kiemelendők: *Limnaeus*, *Notitia regni Franciae*, 1655; *Mlle de Lezardière*, *Theorie des lois politiques de la monarchie française*, 1792, új kiadás 1844-ben; *Lafferrière*, *Histoire du droit français*, 5 köt.; *Warnkönig* és *Stein* francia állam s jogtörténetei, 1846; *Schäffner*, *Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs*, 1850.

Az *angol* államélet története ugyan nincs összes tartamát átkaroló műben letéve, azonban egyes korszakai kitünően dolgozák fel, melyekből könnyen az egészet egybe lehet állítani. Az angolszász korszakot tárgyalták: *Turner*, *Palgrave* s *Kemble*, a norman korszakot: *Madott* s *Philpps*; a parlamenti alkotmány keletkeztét az 1688-diki forradalomig: *Hallam*, a XVIII. század történetét *lord Mahon* és nagyszerűen írta meg *Macaulay* a polgári szabadság megerősödése történetét Angliában III. Vilmos korában.

Németországban, *Moeser* osnabrüki történetében mesterséleg megmutatta, hogy az állam benső fejlődése az első kezdetek s a népjellem alapján kísérleendő meg. *Pütter* a korában még tengődő német állami intézmények nem igen kielégítő történetét adja. *Eichhorn* nagy munkája által a német állam s jogtörténet felett külön oskolát alapított, mely áldásosan műveli az állami élet minden mozzanatát.

Ez alapokon állva gazdagították dús adatokkal a Svájc alkotmánya történetét: *Bluntschli*, *Blumer*, *Segesser* s *Stettler*; *Warnkönig* Flandria jogtörténetét művelte, *Maciezowski* pedig a szláv jogtörténetet. *Curtis*, *Reimann* s *Laboulaye* az észak-amerikai egyesült államok álladalmi intézményei történetét írták meg igen jelesen.

(a) A külső államtörténet, bárha nem teljes irodalmát l. *Klüber* morstadtí kiadás, 438. l.

(b) A benső államtörténet irodalmát l. MOHL, *Gesch. u. Lit. der Staatswissenschaften*. I. köt. 476. 536.; II. köt. 8. s 253 l. III. köt. 24. l.

II.

Statistika.

110. §.

1. A statistika fogalma s terjedelme.

Nemcsak a fejlemény, a történet ismerete, hanem — és ugyan még nagyobb mértékben — az államéletben létesült alakulások ismerete is felette hasznos és szükséges. A legújabb állapot valamennyi megelőzöttnek következménye, valamennyi ok eredménye; csak a létező állapotokra lehet befolyást gyakorolni és csak akkor lehet czélszerű hatást alkalmazni, ha a létezőt szabatosan s teljesen felfogtuk.

Azon tudomány, mely a létező állapotokat megfejtí s azokkal megismerteti, a *statistika*. — Fogalma meghatározása felett sok vita folyt, úgy hogy az államtudományok ezen legifjabb ágának léteget s célját külön és pedig számos irodalom igyekszik napfényre deríteni (*a*). Ha azonban tudákosság által tévútra nem vezetettjük magunkat, úgy a dolog igen egyszerű. *A statistika az állami s társadalmi állapotok tudománya*, mert rendszerint a jelent rajzolja, azonban képes mult állapotokra is világot vetni; ahol ismerete kívánatosnak jelenkeznek (*b*).

Tehát csak is *tényeket* tartozik a statistika figyelembe venni, keletkezésök s fennállásuk okait vagy a történet vagy a dogmatikai államtudományok fogják felderíteni. Minél szorosabban tényekre szorítkozik a statistika, annál kevésbé van kitéve azon veszélynek, hogy tévutra tereltetik és annál dúsabb s biztosabb mértékben lehet adatait felhasználni. A statistika az anyagot hordja össze, melyet a bizonyítások s a kritika igényelnek; de önmaga semmit se igyekezzék bizonyítani. Legfe-

lebb valamely tény közvetlen egybefüggését mutathatja fel egy másikkal, ha ugyan ez utóbbi teljesen világos s az ok s okozatra nézve nem forog fenn kétely (c). — Hogy miképen nyilatkozik a tény, és hogy mely alakban fejezendő ki a legvilágosabban, az nem igen nagy fontosságú. Néha a legalkalmasabb leszen számok által, egyéb esetekben fejtegetések derítendik fel az állapotokat. A tények feljegyzésének ezen módjai egyenlőképen helyt nyerhetnek, ha kellő alkalomkor alkalmaztatnak; teljességgel nincs megengedve azon tényekből, melyek a legrövidebben számok segédelmével jegyezhetők fel, külön szakaszt képezni „politikai számtan“ neve alatt, a többit pedig „leiró statistika“ megnevezés alá fogni. Mindkétféle ugyanegy tudomány elválaszthatlan, váltakozó s kölcsönösen kiegészítő alkotórésze (d).

A statistikai tárgyalás *terjedelme* igen különböző lehet. Gondolható, habár nehezen létesíthető, hogy egy egyetemes statistika valamennyi ismert állam összes állapotát minden viszonylatában felkarolja. Azonban ép ugy lehetséges, hogy egy egyes államnak sőt még az állami vagy társadalmi élet egyes ágának is birjuk tökéletes statistikai rajzolatát; szó lehet tehát péld. ép ugy Európa statistikájáról, mint Franciaországéről, de nem különben Franciaország jogszolgáltatása, tanügye, földművelése, iparai vagy az utóbbi egy ágának, a bányászatnak stb. statistikájáról. Minél korlátoltabb a terjedelem, annál inkább lehet zavar s fásasztás nélkül részletekbe bocsátkozni. Természetesen az egyes esettől függ, valjon az egyetemes, vagy a különös statistikának tulajdonítandó nagyobb becs.

Szigorúan véve csak *állami tényekkel* szabad a statistikának foglalkoznia, azonban a *társadalmi* tények tekintetbe vétele nemcsak az előadás élénkítésére s az ismeretek gyarapítására szolgál, hanem alig nélkülözhető a legközelebbi cél teljes elérésében, miután a társadalom az államnak legközelebbi alapja és közvetlen tárgyi tartalma, minélfogva az utóbbi intézményeinek felfogása amannak megértésétől függ. Csakhogy nem szabad a nem közvetlen állami állapotok tekintetbevételét a népélet oly oldalaira kiterjeszteni, melyeknek szabályozása nem az állam feladata s melyeknek nincs jelentőségök az állam szellemi s anyagi ereje becslésére. Politikai tekintetben közömbös erkölcsök, természeti s műtárgyak rajzolatai által a geografia, ethnografia s statistika határai összezavartatnak (e).

Tévelyes azonban, ha a statistika az állam tényleges állapota feltüntetésére szorítkozik. A népélet szellemi viszonyai is

kiváló jelentőségük az államra nézve s az állam szempontjából, Hogy feljegyzésekben könnyebben ejthetni hibákat, mint azon tárgyakat illetőleg, melyeket megszámlálni vagy megmérni lehet, nem igazolja elhanyagolásukat, hanem az adatgyűjtés szabatos módszerét követeli.

(a) A statistika fogalmát és léteget tárgyaló munkáknak nincs tudományos értékök. L. Különben e furcsa irodalom egybevetését MOHL művében: *Gesch. u. Literatur der Staatswissenschaften*. III. köt. 648. l. Különösen említendők: SCHLÖZER, *Theorie der Statistik*, Gött., 1804. — BUTTE, *Statistik als Wissenschaft*. Landshut, 1808. — CAGNAZZI, *Elementi dell'arte statistica*. I. II. Nap. 1808. — MONE, *Theorie der Statistik*. Heidelb. 1824. — GIOJA, *Filosofia della Statistica*. I. II. Mil., 1826. — DUFAU, *Traité de Statistique*. Par., 1840. — FALLATI, *Einleitung in die Wissenschaft der Statistik*. Tüb., 1843. — KNIES, *Die Statistik als selbständige Wissenschaft*. Kassel, 1850. — JONAK, *Theorie der Statistik*. Wien, 1856.

(b) Nem rejlik a statistika fogalmában, hogy csak a jelenkor, tehát az állam legújabb összállapota képezze a rajz tárgyát; a tudomány szempontjából a mult akármely szakának statistikáját megírhatni, péld. a római birodalom statistikáját Augustus, Franciaország statistikáját XIV. Lajos korában. A felmerülő nehézség a források hiányából ered.

(c) A statistika mindenekelőtt azért vesztette el hitelét, mert tényeit gyakran hibásan ok s okozat gyanánt összefűzte. De ez nem a tudomány, hanem egyes tárgyalói s használói hibája.

(d) Hogy a számokba vetett bizalom tulhajtásától s azon törekvéstől, mely a statistika minden tényét számokra iparkodik visszavezetni, óvakodni kell, MOHL mutatja meg: *Geschichte und Literatur der St. W.* III. köt. 668. l.

(e) Régente a társadalmi viszonyokat elhanyagolták a statistikában, most tulságosan kiváló helyt adnak nekik. E hibába esik maga a szellemdús *Riehl* is.

111. §.

2. Források.

Hogy valamely statistikai rajzolat tévútra ne vezessen és kárt ne okozzon, hanem tanítson s az államcselekmények alapjául szolgáljon: adatainak *valóknak s tökéleteseknek* kell lenniök.

A tények ilyszerű kitudakolásának nehézségei azonban igen nagyok; részint gyakran igen nagy terjedelménél és szertelen sokaságánál fogva, részint mert nem ritkán nem férhet a nyomozó a tökéletes s pontos valósághoz; részint végre,

mert sok munkába s fáradságba kerül s jelentékeny ügyességet igényel, a kívánt tényeket környezetöktől s egybefüggésöktől különválasztani. Ennek következménye pedig a következő. *Először* megkülönböztetendők különböző források, melyekből statisztikai adatok meríttetnek; nem valamennyiök állnak a megbízhatóság ugyanazon fokán akár terjedelmökre, akár benső valóságukra nézve. *Másodszor* pedig, a mi az államtudományok egyéb szakmáit illetően nem történt, maga az állam intézkedett a statisztikai adatok feljegyzéséről.

A statisztika *forrásai* ennél fogva vagy *hivatalosak* vagy *magánosak*. — Amazok ismét vagy külön arra rendelt hatóságok, statisztikai irodák által szedtetnek s dolgoztatnak fel, vagy egyéb kormánylétszereknél gyűjtetnek egybe, rendszerint közvetlen alkalmazás vagy mihez tartás végett. Szükségképen sem emezeknek, sem amazoknak nem kell a nyilvánosságra szánva lenniök, s ha a közlés a statisztikai iroda munkálatait illetően nagyobb mértékben helyet nyer, úgy annál ritkábban fordul elő a többi hatóságok statisztikai gyűjteményei áttelében. A politikai képzettség e tekintetben jelentékeny különbséget tesz, a mennyiben a szabadelvű s jóakarató kormány nemcsak általán hajlandóbb a statisztikai gyűjtemények közzétételére, hanem nevezetesen mert az alkotmányos államforma egyenesen követel ily közrebocsátást az álladalmi állapotok felderítésére. Minél jelentékenyebb részők van a polgároknak a közügyeken, és minél nagyobb befolyása van a felvilágosodott közvéleménynek valamely országban, annál tökéletesebbek s önkénytesebbek a statisztikai közlemények a kormány részéről. Tapasztaljuk ezt Angliában, Belgiumban, Északamerikában. De nem lehet tagadni, hogy Franciaország, Ausztria, Orosz s Bajorország és Báden is jelentékeny adatokkal léptek nyilvánosságra (a). — A magánosoktól gyűjtött s feldolgozott statisztikai tények természetesen igen különböző terjedelműek s becűek. — Az észleletek csak alkalmilag eszközöltetnek, egyéb czélokra szándékozván használni, vagy szándékosan s rendszeresen. Eme gyűjtést ismét vagy egy férfiú maga vezeti, vagy több magánszemélyekből álló társulat egyesül statisztikai adatok felderítésére. Ily társulatok jelentékeny szolgálatot tettek a tudománynak (b).

Igen ritkán lehet valamely állam valamennyi statisztikai adatát egy forrásból meríteni, miután a hivatalos vagy magános dolgozatok nagyobbára csak egyes tárgyakat vesznek szemügyre, minél fogva a részszerű statisztika mind terjedelmére

mind megbízhatóságára jóval felülmulja a rendszerest s általánost.

A tudomány dolga a különböző forrásokat fellelni s telhetőleg kielégítő s egyszerű egészsze feldolgozni. Éles elme s tárgyavatottság elegendően képesek az egyes források s adatok megbízhatóságára nézve ítéletet mondani. A tudományos igazság kötelessége semmit túl nem becsülni, hézagokat önkényesen be nem tölteni s az adatok forrásaira utalni. Hivatalos munkálatoktól méltán lehet pontosabb teljességet s részletességet várni; a magános dolgozatoktól meg elfogulatlanságot s a valóság leplezetlen federítését.

Összehasonlító statistika keletkezik, ha a különböző államok statistikai közleményei egymás mellé helyeztetnek, hogy általuk azután a különbségek s megegyezések feltüntessenek. Az ily egybeállítás természetesen nem szűkebb értelemben vett forrás, mégis sok olyasra figyelmeztethet, a mit az egyes előadásban hiába keresnénk s a mit ily külső figyelmeztetés híjában tekinteten kívül hagynánk. A szabatos összehasonlítás lehetősége természetesen attól függ, hogy az egyes államok felöli közlemények hitelességre s megbízhatóságra nézve egy fokon álljanak, tehát hogy megegyező módszer szerint legyenek gyűjtve. Itt is nem a tudomány, hanem a könnyelműség, a tudatlanság, a használó előítélete oka annak, hogy hasonszerűtlen dolgok vettetnek egybe, vagy különböző feltevéseken alapuló adatok ugyanazon bizonyítási erővel ruháztatnak fel.

(a) A hivatalos statistikai irodák száma s közleményeik terjedelme lassankint igen jelentékenynyé vált. Alig létezik már mívelt állam, mely többé kevésbé dús adatokat nem adott volna a nyilvánosságnak át. Az 1853-diki, Brüsselen tartott nagy statistikai kongresszus alkalmával *Fallati* az összes európai s amerikai hivatalos statistikáról tudomást iparkodott szerezni; vizsgálódása jelentékeny eredményét azután közzétette; l. *Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaften*, az 1853-diki folyam 633. l. — Valamennyi hivatalos statistikai dolgozatok felsorolását megkíséرتi MOHL, *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*. III. köt. 691. l.

(b) A statistikai társulatok teljes átnézetével még nem birunk. L. különben *FALLATI*, *Die statistischen Vereine der Engländer*. Tübingen, 1840.

3. A statistika története s irodalma.

A statistika az államtudományok legifjabb ága, miután tudatos léttel s meghatározott elnevezéssel csak a XVIII. század közepe óta dicsekedhetik. Származatilag hibás volta dacára valamennyi európai nyelven meghonosított nevét ugyanis *Achenwall*-tól nyerte Göttingában.

Ezt természetesen nem úgy kell érteni, hogy korábban egyes hivatalos statisztikai dolgozatok épenséggel nem fordultak elő. Így péld. vannak tudósításaink a perzsa birodalom állapotairól az achämenidák idejében; a *Schukingben* Chináról akadnak számos statisztikai közlések; Egyiptomban, úgy látszik, létezett már telekkönyv is. Augustus császár felmérte a római birodalmat, népszámlálást eszközölt s számos egyéb tudósítást hordatott egybe; az utóbbi *dignitatum notitia* reánk szállott. A középkorban korán feljegyeztettek a hűbérek, telekkönyvek s urbariumok keletkeztek; hódító Vilmos *domesday book*-jának még mai napság gyakorlati értéke van. A velencei követek tudósítványai számos európai országról sok évszázadon átál dus közléseket tartalmaznak.

Ugyanigy nem hiányoztak magánosok munkálatai sem, melyeket többé kevésbé jogosan statisztikaiaknak nevezhetni. Már a görögöknél jelentékeny írók az állami s társadalmi állapotok rajzolataival foglalkodtak, a nélkül természetesen, hogy az államjog, politika s földleírás határaitra figyelemmel lettek volna, így nevezetesen *Aristoteles*, *Herakleides* s mindenekelőtt pedig *Dikaiarchos*; sajnós, hogy valamennyiök iratai elvesztek. A rómaiak s byzantinok alatt legalább a birodalom közigazgatási intézményei feljegyezték; mint író *Constantinos Porphyrogenetes* említendő. Nevezetesen pedig az arabok foglalkodtak sűrűn földleírással s az állami állapotok feljegyzésével; ismeretesebbek; *Abul-Feda*, *El-Massudi*, *Edrisi*, *Ibu-Haukal* s *Ibn-Batuta* (a). Végre a középkor vége felé az olaszok már tudatosabb munkálatokkal álltak elő; így jelesül: *Aeneas Sylvius Piccolomini* (II. Pius pápa), *Macchiavelli*, utóbb pedig *Contarini*, *Sansovino*, *Botero*. Franciaországban kitüntek azután *d'Avity Péter* s utódai, Hollandiában az *elzeviri köztársaságok*, Németországban *Münster Sebestyén*.

Azonban, mint megjegyeztük, csak a XVIII. században veszik a sajátlagos tudományos tudatos törekvések kezdetüket.

Miután már bonring Herman az államismét az egyetemi tanulmány tárgyává avatta, *Achenwall* s *Gatterer* megvetették a statistika alapját, *Baumann* s *Büsching* pedig terjedelmes statisztikai munkákkal léptek fel. Miután pedig a XVII. század vége felé a politikai számtan mindinkább kifejlődött és ez által a népeség tan biztos alapot nyert: mind az államok állapotával való hivatalos foglalkozás, mind a statisztikai magántörekvések mindinkább nagyobb lendületet nyertek. Jelenleg nem létezik mívelt ország, melynek irodalma, részben számos s jelentékeny statisztikai munkát ne mutathatna fel (b).

Sajnos, hogy a statisztikának nem létezik tökéletes s a legújabb termékeket s jelenségeket felkaroló bibliografiája (c). A jelesebb műveket e helyt felsorolni egyrészt nem volna elegendő, másrészt annyiban volna hasztalan törekvés, a mennyiben a statisztikai munkálatoknak azon a dolog létegeben rejlő sajátságuk van, hogy csakhamar elavulnak. Jeles statisztikai munka ennél fogva sok ideig mint a gyanánt szolgálhat, utóbb kétségkívül történeti forrássá válik (c): de bármily jeles legyen is, egy újabb termék kiszorítja a tudós s az államférfiú kezéből. — Egyes férfiak nevei azonban örökké élni fognak, a mennyiben azt létesítették, a mi a fennlevő forrásokhoz képest lehetséges vala s a szükségletnek megfelelt. Így a németek közül: *Humboldt*, *Meusel*, *Malchus*, *Schubert*, *Hoffmann*, *Diterici*, *Hermann*, *Memminger*, *Engel*, *Becher*, *Czörnig*, *Rheden*; az angolok közül: *Sinclair*, *Mac-Culloch*, *Bawring*, *Mac-Gregor*, *Porter*; az olaszok közül: *Balbi*, *Romagnosi*; a francziák közül: *Peuchet*, *Dupin*, *Schnitzler*, *Legoyt*; a belgák közül: *Quetelet*, *Henschling*; a svájcziaiak közül: *Frangini*; az északamerikaiak közül: *Warden*, *Seibert*, *Morse*.

(a) LÜTTE, Zeitschrift für Erdkunde. I. füz.: *Wüstenfeld*, die Literatur der Erdbeschreibung bei den Arabern.

(b) A statistika történetéről I. FALLATI, Einleitung in die Wissenschaft der Statistik. Tüb., 1843. 107. l.

(c) Bibliografiai művek: MENSEL, Literatur der Statistik. 2. köt. 1806. s 1807. avult. — ERSCH, Literatur der Geschichte und ihrer Hilfswissenschaften. Leipz., 1827. — HEUSCHLING a francia s német statisztikai irodalom átnézete a belga comission central bulletinjében. — FALLATI fenn idézett műve.

(d) Alig képzelhető, hogy mily kitünő hatással lesznek jó statisztikai művek a későbbi történetírásra, miután ezek képezik majd a háttért, melyen az egyes emberek s cselekvények feltűnően denek. Mennyivel részletesebben ismernők Athén, Sparta, Karthago, Róma, Nagy Károly stb. történeteit, ha egy időbeli statisztikai tudósításaink volnának!

Név- s tárgymutató.

(A szám a lapot jelöli.)

Adók, 200.

A.

Adómegegyezés, 161, 164.

Adómentesség, 202; a követek adómentessége, 319.

Alapjogok, a polgárok alapjogai, 156—165.

Alattvaló, fogalma 80, ezen viszony maradandósága s kizárólagossága 81, az alattvalók kötelmei 155, állampolgári jogai 156, politikai jogai 159; jogi helyzetök a patrimonialis államban 209, a tiszta demokráciában 233, a képviselői demokráciában 235, a kényuralomban 254; az alattvalók jogai biztosítására szolgáló intézmények 415.

Alkotmány, állam alkotmánya, fogalma 91, nem pusztán a jogrend alkotórésze 92; jogi keletkezése s megváltoztatása 93; az államalkotmányának viszonya közigazgatásához 93; az alkotmány erkölcsi feladata 339—341.

Alkotmányi oklevelek, jelentőségök s hasznuk 92, 95, 97, a korlátlan monarchiában 244, a korlátolt monarchiában 245; alaptörvények gyűjteményei 266.

Alkotmányi törvények, fogalmuk 97; l. különben *törvény* alatt.

Állam, mint az emberi együttlét egyik neme 3, 21; az állam fogalma s célja 47—52; egyéb felfogások rostálása 52—60; az állam keletkezése 60—69; az államok különfélesége 69—75; az államok megváltoztatása s enyészete, indító okok s a létesítés különfélesége, a forradalom tiltatlanságáról 111—118; az államviszonya az egyházhoz a jogállamban 227; az állam erkölcsi feladatai 335.

Állam, a klasszikai, ezen államnem alapfogalata 219; a polgárok helyzete, általános hadkötelezettség 220; az idegenek jogtalansága, rabszolgaság 220; ezen államnem fajtái 220—222, *tiszta demokratia*, *aristokratia*, *egyeduralom*. Irodalom, 222, 268.

Államadósságok, 203, 205.

Államerkölcstan, fogalma s szükségessége 330—334, alapelvei 333—338; tudományos feldolgozásának módszere 338—339.

Államfő, fogalma 139, személyes képesség 140; bizonyos családokból való származás 140; testi s szellemi képességek 141, határozott valláshoz való tartozás 143; az államhatalom jogszerű szerzése, birtokának tartama 143; az elődök kormányselekményeinek elismerése 144; felségi jogai a benső államéletet illetőleg 146; a külföldi jogok teljesítésére megkivántató eszközök 149; az államfő nem felelős 152; sérthetlensége 153; kinevezési joga a hivatalnokokat illetőleg, kivételek 173; a hivatalnokok felelőssége az államfő irányában 178, 420; rangja szerinti fenntartása az állam által 200; parancsnoki joga a fegyvereshatalom felett 414; az államjóságok legfelsőbb igazgatása 201, a patrimonialis államban 208, a patriarchalis államban 206; követségi jog 291;

- közrejárulása államszerződések kötésekor 293; az államfő erkölcsi kötelmei 341—346; az államfők száma 402; a rendelés módozata 404; felügyeleti joga 409; a törvényhozás joga 410; megkegyelmezési jog 412; nyilvános jutalmazások 413.
- Államhatalom**, jogi alapja s terjedelme 47—52, 76—80; sajátosságai 77, 79; jogszerű szerzése 140; birtokának tartama 143; a birtoklás megszűnése 144; az államhatalom megszűnése a jogállamban 224; hatalma 396; egysége 398; jogosultsága politikai tekintetben 399.
- Államháztartás**, célja 199; a kiadások szükségelte eszközök előteremtése 199, 200; kezelésének elvei 202; a patriariachiában 207; a patrimonialis államban 199, 212; az államháztartás politikája 442.
- Államhivatalnokok**, a kormányjogok megvalósítása létszerei 149, 173. A hivatalnokok alkalmazása: sorsozógalat alapján 174, 175, 425, kényszerválasztás alapján 174, 176, 425, örökösödés alapján 175; az állammal kötött szerződés által 174, 181, 425; a tulajdonossal kötött szerződés folytán 175; a sikeres betöltésre szolgáló intézmények 176, 425; az államszolgálati viszony jogi természete 177; a szolgálat tökéletes ellátása kötelezettsége 177; a felsőbbek iránti engedelmesség 178; a hivatalnokok felelőssége az államfő és az alattvalók képviselőivel szemben 178; hivatalbeli titoktartás 179; az államhivatalnokok jogai, fizetése, őtalmazása és képviseltetése 179; az államhivatalnokok kinevezési joga 173; az államszolgálati viszony tartama 179; a hivatalnokok elbocsátása jogszerű végzemeny alapján 180, 182; az államhivatalnokok helyzete a patrimonialis államban 180, a korlátlan egyeduralomban 245, az aristokrátiában 240; az államhivatalnokok erkölcsi kötelmei 350; hatósági szervezet 421.
- Államjog**, bölcséleti, fogalma s terjedelme 119; története a klasszikai ókorban, Plato, Aristoteles, Cícero 122, a középkorban 123, ujkori története Németországban, Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Olaszországban, Egyesült államokban 125—129; jelentősége s befolyása az életre s tudományosságra 129; határa a szellemi tevékenység egyéb körei, jelesen a magánjog 133, a büntető s a perrendtartás 136 s a társadalmi jog ellenében 135; jelentősége a tételes államjogra nézve 264; felosztása 137.
- Államjog**, tételes, fogalma s nevei 256; tudományos feldolgozásának célja 257; helye az államtudományok encyklopaediájában 258; feldolgozása nevei: dogmatikai 260, 262, történeti 260, 262, összehasonlító 261, 263; forrásai 263; irodalom 265.
- Államjóságg**, fogalma s keletkezése 200, 204; előnyei s hátrányai, legfelsőbb igazgatásuk az államfő által 201, 204; jövedelme az államkiadások fedezésére szolgál 442.
- Állampolgár**, fogalma 80; az állampolgár jogosultságai különfélesége 82; az állampolgár helyzete a klasszikai államban 219; jogai a tiszta demokratiában 231, 233, a képviseleti demokratiában 235, az aristokrátiában 241, a korlátlan monarchiában 245, a rendek által korlátolt monarchiában 246, a népképviseleti monarchiában 248, a jogállamban általán 226, a theokrátiában 216, a patrimonialis államban 210, a kényuralomban 254; az állampolgárok erkölcsi kötelmei az állam irányában 346.

- Állampolgári jogai az alattvalóknak** 156.
Államregények 369.
Államrendszerek, történetök, terjedelmök s előadási mód szerők 719.
Államszerződések, l. *szerződések* alatt.
Államszövetség, államegyesület, fogalma s terjedelme 23, mint hadi intézmény 454; nemei: államszövetség, szövetséges államok 26.
Államtan, általános, helye az államtudományok encyklopaediájának rendszerében 36, 39.
Államterület, szükségessége az államra nézve 47, 50, 88—91, 370; határozottságának befolyása 88, 371; nagyságáé 99, 370; földgömbi viszonyáé 89; mértani alakjáé 89; földtani sajátosságáé, jelesül a források, a tenyészet, ásványok stb. befolyása 90; az államterület megállapítása, ha folyók, szárazföldi tavak s tengerek képezik a határt tételes nemzetközi jog szerint 312; az államterület elidegeníthetlensége s oszthatlansága 374; védelmezési képessége 448.
Államtörténet, terjedelme s felosztása 470, benső államtörténet, felfogása s előadási módszere, államrendszerek története 470—473; módszer 473—476; az államtörténet irodalma 476—478; helye az államtudományok encyklopaediájában 37.
Államtörvényszékek 247, összeállításuk 420.
Államtudományok, viszonyuk a többi tudománykörökhöz 29; az államtudományok szabatos rendszerének követelményei 30; az államtudományok encyklopaediájának terjedelmes feladata s módszere 32—40; irodalma 40—44; az erkölcs tan jelentősége az államtudományokra nézve 332; a történeti államtudományok fogalma s haszna az emberi viszonylatokban az elméleti s gyakorlati tudásra nézve 467—469.
Államtulajdon, tételes európai nemzetközi jog szerint 313.
Államügyészség 433.
Államvizsgálatok 177, 182.
Ambassadeur, l. *követek* alatt.
Analogia, jelentősége a tételes államjogot illetőleg 264.
Anglia, az ujabbkori bölcséleti államjog kifejlése ugyanott 126.
Aristokratia, államalakzat az antik felfogás szerint 71, 221, a jogállam felfogása szerint 237, 72; vagyonaristokratia 239; születésaristokratia 239; az aristokratia elvei s kormánylétszeressége 239—241; az állampolgárok jogviszonya 241, 226; irodalom 241, 269; kormányzati politika 392.
Aristoteles, álladalmi felfogása 122, 123.
Árúk, átszállítások megengedése nemzetközjogi kötelesség 287.

B.

- Beavatkozás**, a beavatkozás joga 282, 284, 298, 315.
Befogás 158.
Békebírák, nemzetközi viszályok elintézésére 297—299.
Birtok, a birtok közös viszonyai nagysága s neme tekintetében mint társadalmi kör középpontja 16—17.
Bitórlás 143, 144, 145.

Biztosok 318.

Blokade 327.

Budget, állami 204, 442.

Büntetések, rendszerei 344, 397, 414.

Büntető jog, tudományos viszonya az államjoghoz 136.

Büntető jogszolgáltatás, feladata s követelményei 186; illetőség s az ítélet végrehajtása 430.

Büntető perrendtartás, viszonya az államjoghoz 136.

C.

Család, mint első és szükséges emberi egyesület 3, 8; célja s tartama 8, 9; a szabályozó törvények 10.

Cicero álladalmi felfogása 122, 133.

Codificatio 103.

Collisio, l. *Összeütközés* alatt.

Communismus 384.

Conscriptio 450.

Consulok, l. *konsulok* alatt.

D.

Demokratia, mint államforma az antik felfogás szerint 71, 74, 220; a jogállam államfaja alakzata 230; a polgárjog megszerzése 230, 231; a demokratia nemei 231; a demokratia irodalma 236, 269; kormányzati politika 392.

Demokratia, képviseleti. A képviseleti demokratia fogalma s alap gondolata 233, 234; a kormány szervezete 235; a népképviselők választása 234; néptribun 417, 419; a képviselőtestület állása 234; az egyesek állampolgári jogai 235; kormányzati politika 392; irodalom 236.

Demokratia, tiszta, autokrata. A tiszta demokratia lételének feltevései 231; a közügyek szervezete, népgyűlés, bizottmány 232; állampolgári jogok 233; államfő 404; kormányzati politika 392; irodalom 236.

Despotia, l. *Kényuralom* alatt.

Dualismus, a dualismus rendszere a népképviseleti monarchiában 250, 251.

E.

Egyedárúság, az állam egyedárúsága 199, 383, 439.

Egyéniség, az egyéniség saját életkörében 3, 5; sajátos életcéljai s elérésökre szolgáló eszközei 5—7; az egyének életköreit szabályozó törvények fajai 7; az egyén állása a családban, a törzsben, a társadalomban, az államban 8, 11, 13, 21.

Egyház, viszonya az államhoz 227; az államok egyezkedései ügyeit illetőleg 460.

Elévülés, kizárása ezen szerzési módnak az államterületet s tulajdont illetőleg 313.

Elfogatás 158.

Elismerés, az állam elismerése az európai tételes nemzetközi jog szerint 314.

Ellentállás, szenvedőleges, a polgárok ebbeli jogosultsága 346.

Ember, l. *Egyéniség*.

Encyklopaedia, a tudományos encyklopaedia fogalma, feladata, terjedelmes módszere 32; eme tételek alkalmazása az államtudományok encyklopaediájára 33; irodalma 40.

Erkölesrendészet 438.

Erkölestörvény, jelentősége az államra nézve 330; az államalkotmány erkölcsi feladata 339-341; az államfő erkölcsi kötelmei 341-346; a polgárok erkölcsi kötelmei 346-350; a hivatalnokok erkölcsi kötelmei 350; a népképviselőké 351; az esküdteké 352; a külügyi viszonyokban 353-355; az országászáttanhoz való viszonya 359-364.

Esküdtek erkölcsi kötelmei 352.

Északamerika, az újkori bölcséleti államjog kifejlése ugyanott 128.

Exequatur, a konsulok exequaturája 317.

Expropriatio, l. *Kisajátítás*.

Exterritorialitas 292, 293; tételes európai nemzetközi jog szerint, terjedelme 319.

F.

Factio, fogalma 105.

Fegyvernynyugvás, háború esetében, nemei 323.

Fejedelemség, örökösödő, a hatalom átalszállásának rendje 450; az uralkodó családok házassága 406; örökjog s örökösödési rend 406—407; a fejedelem neveltetése s magánélete 408—409.

Felségárulás 153.

Felségjogok, l. *Kormányjogok*.

Felségsértés 153.

Fenyítések, l. *Büntetések* alatt.

Fenyítő-intézetek, közösek 458.

Franciaország, az újabb bölcséleti államjog kifejlése ugyanott 126.

Frei Schiff, frei Gut 328.

Foglalatosság, hasonfoglalatosság társadalmi kör középpontja 15.

Forradalom, létezik jog az állam kényszerű megváltoztatására? 113—118.

Fourierismus 384.

Függettség, az alattvaló jogosan kívánhatja megszüntetését 158, 163.

G.

Gyámság, tárgya az állami egyezkedéseknek 459.

Gyarmatügy 372, 374; katonai gyarmatok 452.

Gondolatszabadság, l. *lelkismereti szabadság*.

Grotius, érdemei a nemzetközi jog körül 275, 277.

H.

Háboru, fogalma s létege 149, 302—306; védelmi háború jogszerűsége, háborúizetés 303; a háború megengedett tartama 304; a háború hatálya a viszátkodó felek jogképességére 305.

Háborúizetés 303, 304.

Hadjog, tételes európai nemzetközi jog alapján 320; a hadviselő kormányok jogszerűsége, az ellenség nemzetközi értelemben, kalózság, fegyveres s fegyvertelen ellenség elleni eljárás, az ellenség állam- s magántulajdona, hajók s terjeik 320—324.

Hadügy, szükségessége az államcél megvalósítására, a polgárok köz-

rejárási kötelezettsége a hadban személyes tétemény s a pénzbeli erő előteremtése által 194—196.

Hajók, háború idején a tételes európai nemzetközi jog szerint 322.

Határ, az állam határa, szükségessége 88, szabályozási nemzetközijogi kötelem 286, politikai jelentősége 371, hadászati jelentősége 448.

Hatósági létszeresség, tárgyi s tartományi rendszer 421.

Házasság, rendje az örökösödő egyeduralomban 406.

Házmotozás 158.

Hivatalbeli titoktartás 179.

Hivatalnokok, l. *államhivatalnokok*.

Hollandia, az újkori bölcséleti államjog kifejlődése ugyanott 126.

Honvédelmi intézmény 449—454.

Humanitariusok 386.

I.

Igazgatás, l. *közigazgatás* alatt.

Igazságszolgáltatás, czélja s kormányzata 183; az igazságszolgáltatás által megoldandó feladatok 186; az államfő kegyelmezési joga s korlátozása 412.

Igazságügyi miniszter, helyzete a törvényszékek átellenében 432.

Interventio, 282, 284, 298, 315.

Intézkedések 97.

Iparrendészet 406, 441.

Iroda, statisztikai 482.

Ítéletek, törvényszéki, végrehajtásuk 430; külföldön 458.

J.

Jelentőség, közös személyes jelentőség, társadalmi kör középpontja 15.

Jog, had s béke joga 148.

Jogállam, ezen államfaj alap gondolata 223; viszonya a teokrátiához, s a klasszikai államhoz 71; az államhatalom jogai 224; az államrészvevők általános jogai 226; a jogállam nemei: aristokratia 237, demokratia 230, monarchia 242; az országászáttan rendszerei a modern jogállam alapján 367.

Jogrend, az állam gondoskodása fenntartásáról 146.

Jövedelmi adó 202.

Jutalmazások, rendszere 344, 413.

K.

Kegyelmezési jog, az államfő kegyelmezési joga s korlátozása 412.

Kényszerkiszemelés, állandó seregek képzése kényszerkiszemelés által 452.

Kényuralom, fogalma 251, 72, 73, 75. Elvei 253; a hivatalnokok az uralkodó személyes szolgálói 253; az alattvalók helyzete 254; kormányeszköz 254; irodalom 255; kormányzati politika 392.

Kereskedelem, a kereskedelem igényelte rendészeti intézmények 441; egyezkedések államok között a kereskedelmet illetőleg 460; élelmi szerekkel való szabad kereskedés 459.

Kezesség, állam részéről valamely nemzetközi ügyet illetőleg 296.

Kihirdetése, törvények 99.

- Kiköltözés**, az alattvalók kiköltözési joga 157; államok egyezkedése a kiköltöző alattvalók érdekében 701.
- Kisajátítás**, az állam kisajátítási joga 99, 195.
- Kiszolgáltatása** a szökevény büntetéseknél 289, 459.
- Konsulok**, főkonsulok, konsuli ügyvivők 318. Exequatur 317.
- Kormánycselekmények**, az elődök kormánycselekményei elismerése 144.
- Kormányjogok**, az államfő kormányjogai 146, a benső államéletet illetőleg 146—148; a külügyi viszonyokat illetők 148—149; a kormányjogok gyakorlására megkivántató eszközök 149—150.
- Kormányzati jogszolgáltatás**, 189. (e) jegyzet.
- Követség**, fogalma 291; nemei: követek, rendkívüli követek, székelő ügyészek, ügyérek 316, konsulok 317; megbízási s elhivatási oklevelek 319; a követek sérthetlensége 292, 319; exterritorialitás 319—320.
- Követségi joga** az államfőnek 148, irodalom 311, 324.
- Közbeeső uralkodó** 143, 145.
- Közbenjárók** nemzetközi ügyekben 297—299.
- Középkor**, állami felfogása, a keresztény vallás, az antik bölcelet s a hierarchiai nézet befolyása az álladalmi felfogásra 123—125; a népképviselőlet kifejlődése az államban 165; a bölceleti nemzetközi jog hiánya 274.
- Közigazgatás**, az állam közigazgatása, fogalma s terjedelme 92; feladata s viszonya az alkotmányhoz 93; megkivántató eszközei 169; a kormányzat igazolatlan beavatkozása vagy abbahagyása miatt kárpótlás nyújtandó az alattvalóknak 171; a közigazgatás a patriomonialis államban 209; a közigazgatási létszerességek rendszerei 421; a közigazgatás, mivelta politikai szempontból 421—429.
- Közlekedés**, diplomatikai l. *követ, követségi jog*, alatt; a közlekedés megszakasztása 301.
- Közlekedés**, nemzetközi 196, 353.
- Közlekedési eszközök**, használásuk idegen államok által 283.
- Közlekedés** szükségessége 280—283.
- Központosítás**, irodalma 428.

L.

- Lelkiismereti szabadság** 158, 163, a jogállamban 226.
- Levelek elkobása** 158.

M.

- Macchiavelli** 368.
- Magánjog**, a — s az államjog közötti különbség 133.
- Magánjog**, nemzetközi 186, 288, 461; irodalma 290, 311.
- Magyarázat**, törvények hiteles magyarázata 98; a bölceleti államjog befolyása a törvények magyarázatára 131.
- Megelőző igazságszolgáltatás**, feladata s célja 146, 183, 429.
- Megkeresés**, törvényszéki 458.
- Menedékjog** 288, 293, 320.
- Miniszteri felelősség** 153, 419.
- Monarchia**, mint az antik felfogás egyik államalakzata 71, 222; mint a jogállam alakulása 242; a fejedelmi méltóság elnyerése, válasz-

- tás, örökösödés utján 243; a monarchia fajai 244; irodalma 250; közigazgatási politika 392; l. még *Fejedelem* alatt.
- **korlátlan monarchia**, fogalma, célja s feladata, törvényhozás, hivatalnokai, alattvalói jogok 244, 245; irodalma 250; közigazgatási politika 392.
- **népkepviseleti monarchia**, célja s alap gondolata 248; a nép közrejárávási módozata, sérelmi joga 248, 249; a népképviselek biztosítása parlamenti rendszer 249, 250; irodalom 250, 269; kormányzati politika 392.
- **rendek által korlátolt monarchia**, fogalma, a jogosult rendek megjelölése, sérelmi jog, a rendek közrejárávási a kormány cselekményein, alkotmányi oklevelek 245—247; irodalma 250.

Monopolium 149, 383, 439.

N.

Négociateurs sans qualité 318.

Nemesség, társadalmi kör középpontja 15, l. **Aristokratia**.

Németország, az újabb bölseleti államjog mivelése ugyanott 127; politikai jogok gyakorlása képviselők által a középkori germán államokban 165.

Nemzeti őrsereg 449—454.

Nemzetközi jog, bölseleti, fogalma 271; története 273; kifejlődése Grotius által 275; irodalma 277-279; alap gondolatai: souverainitas 279, 282-284; közlekedés 280, 285-288; a közösségrendje 281, 288-306.

Nemzetközi jog, tételes, európai, fogalma s terjedelme 307—309; története s irodalma 309—312; forrásai: szerződések, szokásjog 308.

Nép, fogalma 50, 84, 87; a népesség jelentősége az államra nézve száma 84, 376; a származás 84, 378; az emberi élet törvényei 85, 87; miveltségi foka 86, 379; végre társadalmi tagozása szerint 381.

Népkepviselet, az ókor ismeretlensége ez intézménnyel, kifejlődése a középkorban a germán államokban 165; a képviselet jogi viszonya 165; cselekvőleges s szenvedőleges választási jog 166, 167; a képviselet helye a képviseleti demokratiában 234; képviseleti egyeduralom 248; politikai jelentősége s létszeressége 416; a népképviselek erkölcsi kötelmei 351.

Népnevelés, a rendészet feladata ez irányban 437; gyarapítása az államok közötti szerződések által 459.

Népsouverainitas 76, 78.

Néptribun 417, 419.

Népuralom, l. *Demokratia* alatt.

O.

Ókor, klasszikai, az ókor államnemei 71, 219; az ókor, jelesül Plato, Aristoteles s Cicero álladalmi felfogása 122; a népképviselet hiánya az ókorban 165; a bölseleti nemzetközi jog kezdeményei 273; az országásattan rendszerei az antik államfelfogás alapján 366.

Országásattan, fogalma s terjedelme 356—359; viszonya a tételes joghoz s az erkölshöz 359—364; rendszerei az antik államnézet alapján 366; a vallásos világnézet alapján 366; a modern jogállam alapján 367; terjedelmes rendszerei 367; töredékes feldolgozásai 368; államregények 369.

Országos felkelés 449—454.

Örökösödési jog 140, 141, 243, 406—407.

Örökösödési rend 140, 141, 243, 250, 406—407.

Összeírás 450.

Összesereglés, fogalma 106.

Összeütközés, kötelmek összeütközése 331, 337, a politika összeütközése a joggal, az erkölcestörvénynyel 359—364.

P.

Panasz joga, nem teljesített jogszerű igények vagy tételes jogtalanság szenvedése miatt 159; a rendek sérelmi joga a korlátolt egyeduralomban 247; a népképviselők sérelmi joga 249. 416.

Parlamentarismus, parlamenti rendszer a népképviselési egyeduralomban 249, 250.

Pártok az államban, fogalmuk, hasznuk s hátrányuk az államra nézve, nemei 105—111; különböznek a társadalmi alakulásoktól 20.

Patriarchia, törzsatyai állam, fogalma s alapja 70, 206; az egységes államfő rendelési módzata, az államfő uralkodói feladata, pénzügy s törvényhozás, irodalom 206—208; közigazg. politika 392.

Patrimonialis uralom, fogalma, alapja s keletkezése 70, 74, 208; fajtái, az államfő állása, az alattvalók jogi állapota, közigazgatás, törvényhozás, rendészet, államháztartás, irodalom 208—213; közigazgatási politika 392.

Pauperismus 436.

Plato, álladalmi felfogása 122, 123.

Polgári jogszolgáltatás, a helyreállító jogszolgáltatás feladata 186; nemzetközi ügyekben s az alattvaló s állam között folyó perlekedések esetében 186; a jogszolgáltatás követelte igények 187; a polgári jogszolgáltatás igényelte szabványok 186, 430; az ítélet végrehajtása 430.

Polgárjogok 161, bírálattuk 165.

Politika, l. Országászattan.

Politikai jogai az alattvalóknak, nemei s jogi következményei 159.

R.

Rabszolgaság, az alattvalók joga eltávolítását követelni 158, 163.

Ratificatio, államszerződések utólagos jóváhagyása bölcséleti nemzetközi jog szerint 294, 295.

Regaliák 200, 201.

Rendek, helyzetök az általok korlátolt monarchiában, közrejáruulásuk terjedelme 245—247; az alattvalók képviseltetésének alapgondata 430.

Rendelet 97.

Rendészet fogalma s feladata, szabatos igazgatása feltevései 190; az állam jogosultsága rendészeti teendőiben kényszerrel is eljárni 192; a rendészet a patrimonialis államban 211.

Rendészet, titkos 410.

Repressalia 149, 299—301.

Requisitio, l. megkeresés alatt.

Restauratio 143, 145.

Retorsio, fogalma s czélja 149, 299—301, 463.

Revolutio, l. forradalom alatt.

S.

Semlegesség, a — elve bölcseleti nemzetközi jog szerint 289; tételes európai nemzetközi jog szerint 326-329; jelesen a semlegesek jogai s kötelmei 326; a semlegesek tengeri kereskedelme 327; zár, blokade 327; szabad-e a semlegeseknek a háboru tartamában a hadviselő felek egyikével kereskedelmet üzni? szabad-e a semleges fél áruját, melyre ellenséges hajón bukkantak zsákmányul ejteni? a convoi alatt vitorlázó kereskedelmi hajókat szabad-e tartalmuk tekintetéből vizsgálat alá fogni? 328; a semleges sértett jogai megfenyítése 329; a tengeri kereskedelem irodalma 329, háboru idején 311.

Sereg, **állandó**, segédeszköz a kormányjogok kényszerű gyakorlására 398; segédeszköz az állam biztosítására kifelé 450; a sereg alkotása idegen zsoldosokból, önkénytes polgárokból összeírás által 450.

Sérthetlenség a követeknek 292, 319.

Sérelmi jog l. *panaszjog* alatt.

Simonismus St. 384.

Socialismus 384.

Souverainitas, az állam joga függetlenségét érvényesíteni 279, 282, ezen elv következményei, az állam önállósága, a kormányforma választása, szövetkezési szabadság, külső tiszteletre való igény, a terület nagyobbíthatási joga 282—284.

Statistika, fogalma s terjedelme 479—481, forrásai, forrásai különfélesége 481—483; statistikai irodák 482; története s irodalma 484—485; helye az államtudományok encyklopédiájában 37.

Szabadalmazottság, a — rendszere 385.

Szerződések, érvényességök feltevései 294; az államszerződések tárgyai, a tételenyvezés jogszerű lehetősége 294; államszerződések mint a tételes európai nemzetközi jog forrásai 308; nemei 308; gyűjteményei 311; az államszerződések politikai jelentősége a külföld közrejárolása eszközlésére 457; nevezetesen a törvénykönyvek közös alkotása, közös legfelsőbb törvényszékek, fenyítőintézetek, törvényszéki megkeresések polgári ügyekben hozott ítéletek kölcsönös végrehajtása, szökevények kiszolgáltatása s közös gyámságok ügyében 458—459; kivándorlások vesztegintézetek, élelmi szerekkel való szabad kereskedelem, biztosító intézetek, népnevelés, szerencsejátékok, ipar- s kereskedelem ügyében 459—460.

Szokás jog, fogalma s jelentősége a tételes államjogra nézve 96, 263; mint forrása az európai tételes nemzetközi jognak 308.

Szövetségek, közös háboru esetében, nemei s terjedelmök 294, 325, 454.

Szövetséges állam, *államszövetségek*, fogalmuk s létszerességök 23—28; mint védintézmény 454—457.

T.

Tartományi rendszere a hatósági létszerességnek 423.

Tárgyi vagy logikai rendszere a hatósági létszerességnek 421.

Társadalom, fogalma s alapja 3, 13; a társadalmi körök középpontjai, a nemzetiség s nyelv közössége 14, 381; történetileg kiváló s jogi-

lag kitüntetett családokból való származás, közös személyes jelentőség, hason foglalatosság, a birtok közös viszonyai, nagysága s neme szerint 16—17; a vallás közössége 17; a szorosabb térbeli együttlakás 18; a társadalmi körök szellemi és anyagi eredménye az emberek életére s céljaik elérésére nézve 18; a társadalom törvénye 19; az alattvalók jogai társadalmi viszonyaik háborítlan kifejlődését illetőleg 157; a társadalom mint alapja a közrejáru-lási jogosultság létszerezésének a korlátolt egyeduralomban 247.

Társadalmi jog, tudományos viszonya az államjoghhoz 135, 137.

Társadalmi tudományok, átnézetes kifejtések tudományos szempont-ból 31.

Tengeri hatalmasság, védezközei 453.

Tengeri kereskedelem, jogviszonyainak irodalma 311.

Theokratia fogalma s jogi megállapítása 70, 74, 213—218; alapelvei 215; nemei 216, 217, 218; irodalma 217, 268.

Tiszteletbeli jogok, tételes európai nemzetközi jog szerint 315.

Törvény, az államok törvényei, fogalmuk s terjedelmök 96; alkotmá-nyi törvények, egyszerű törvények, rendeletek vagy intéz-kedek 97; általános érvényök 97; az államfő joga törvényeket kibocsátani s hitelesen magyarázni 98; a törvényhozás terjedel-mének korlátozása 98—99; a törvények kihirdetése 99; a törvé-nyek külalakja 102, 412; codificatio 103; a törvények végre-hajtása 412; a törvények nemei az egyes emberek, a családok, a társadalom életkörei szabályozására 7, 10, 19.

Törvényhozás álladalmi, 96—105; több állam egyesülése közös törvényhozás eszközlésére 458.

Törzs, keletkezése s hatálya 11, különbözik a családtól 12, törvé-nyei 12—13.

Tulajdon, az ellenség tulajdona háboru idején 322; a tulajdon ótalma-zása 158, álladalmi jelentősége 591.

U.

Udvarköltség 200.

Ügyvédi rendtartás 432.

V.

Vallás, a vallás közössége mint társadalmi kör középpontja 17; az államfő vallása megjelölése, kivétel erre nézve a jogállamban 143; az országásztan rendszerei vallásos világnézet alapján 366.

Vallásszabadság, az alattvalók ebbeli jogai 158, 163, a jogállam-ban 227.

Választási jog, cselekvőleges 166, szenvedőleges 167.

Vesztgintézetek, Quarantének, 459.

Visszaható ereje a törvényeknek 99.

Visszatorlás fogalma s célja 149, 299—301, 463.

Z.

Zár, tengeri 327.

